

НАЦІОНАЛЬНИЙ НАУКОВИЙ ЦЕНТР
«ІНСТИТУТ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ ІМ. ЗАСЛ. ПРОФ. М. С. БОКАРІУСА»
МІНІСТЕРСТВА ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНИЙ НАУКОВИЙ ЦЕНТР
«ІНСТИТУТ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ ІМ. ЗАСЛ. ПРОФ. М. С. БОКАРІУСА»
МІНІСТЕРСТВА ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

КОВАЛЕНКО АРТЕМ ВОЛОДИМИРОВИЧ

УДК 343.14 (477)(02)

ДИСЕРТАЦІЯ

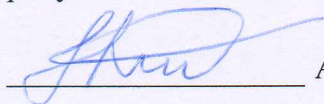
**ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКСЕОЛОГІЧНІ ОСНОВИ
КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ВЧЕННЯ ПРО ЗБИРАННЯ, ДОСЛІДЖЕННЯ
ТА ВИКОРИСТАННЯ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ**

12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза;
оперативно-розшукова діяльність»

Юридичні науки

Подається на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

А. В. Коваленко

Науковий консультант: доктор юридичних наук, професор, дійсний член
(академік) НАПрН України Журавель Володимир Андрійович

АНОТАЦІЯ

Коваленко А. В. Теоретичні та праксеологічні основи криміналістичного вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні. – *Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.*

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». – Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України, Харків, 2025.

Дисертація є першою в Україні комплексною монографічною науковою працею, в якій розроблено теоретичні та праксеологічні підвалини окремого криміналістичного вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні.

В роботі прослідковано генезу аналізованого вчення та виокремлено п'ять основних етапів його формування: (1) доннауковий період (до другої половини XIX століття); (2) період становлення науки криміналістики (друга половина XIX століття – 1919/1939 роки); (3) радянський період (1919/1939 – 1991 роки); (4) період здобуття та утвердження Україною незалежності (1991 – 2019 роки); (5) новітній етап (від 2019 року).

Сформульовано методологічні засади указаної криміналістичної теорії, до яких віднесено власні цільову проблематику, об'єкт і предмет дослідження, суб'єктів формування, мету, завдання й функції, методи та підходи до наукового пошуку, юридичне, теоретичне й емпіричне підґрунтя, а також понятійно-категорійний апарат. Криміналістичне вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні визначено як сукупність наукових положень щодо сутності, видів та призначення криміналістичних засобів збирання, дослідження й використання доказів, а також основних закономірностей їх розробки ученими та застосування на практиці

уповноваженими суб'єктами у межах кримінального процесуального доказування.

Продемонстровано місце сукупності теоретичних положень про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні як окремого вчення у структурі загальної теорії криміналістики. З'ясовано внутрішньо- та зовнішньонаукові зв'язки указаної сфери знань. У межах архітекτονіки вчення виокремлено власні концептуально-теоретичні положення, специфічно-криміналістичні наукові погляди на сутність та складові доказування, наукові положення щодо природи криміналістичних засобів доказування, а також вчення нижчого рівня узагальнення: про криміналістичні засоби виявлення джерел (носіїв) доказової інформації, про фіксування останньої, про дослідження доказів та про їх використання.

Дисертант аргументує, що праксеологічною основою аналізованого криміналістичного вчення є кримінальне процесуальне доказування, яке містить дві форми (сторони) діяльності уповноважених суб'єктів: пізнавальну та проєктно-реалізаційну. Перша полягає у встановленні передбаченими законом методами неочевидних ознак кримінально-релевантної події за її слідами (проявами); друга – у формуванні правових позицій суб'єкта доказування, обґрунтуванні й реалізації його рішень на виконання загальних та власних завдань у кримінальному судочинстві. Запропоновано визначати безпосередній зміст доказування у кримінальному провадженні через сукупність операцій збирання, дослідження й використання доказів.

Показано, що ключовим інструментом встановлення обставин кримінально-релевантної події та доведення винуватості дотичних до неї осіб виступають кримінальні процесуальні докази, які за чинної моделі вітчизняного кримінального процесу пропонується умовно розмежовувати на «досудові» та «судові». Розглянуто співвідношення категорій «джерело доказової інформації», «носії доказової інформації» та «процесуальне джерело доказів». Розширено класифікацію доказів за критерієм джерела (носія) доказової інформації: доведено, що поряд із традиційними речовими (речі, фізичні документи, а також

тіло людини, яке не має специфічного доказового статусу) і особистісними доказами доцільно виокремлювати й електронні (цифрові), джерелом (носієм) яких є комп'ютерні дані, а процесуальною формою закріплення (процесуальним джерелом доказів) – електронні документи.

Наголошено, що розроблювані криміналістикою прийоми, способи, методи поводження з доказами та їх джерелами (носіями), спеціальні науково-технічні засоби, а також практично-орієнтовані рекомендації щодо їх найбільш ефективного застосування варто вважати криміналістичними засобами доказування. З огляду на ступінь інтеграції та цільові складові процесу доказування виокремлено й обґрунтовано призначення і сфери застосування техніко-криміналістичних, тактико-організаційних та методико-організаційних криміналістичних засобів кримінального процесуального доказування.

Запропоновано розглядати збирання доказів як сукупність операцій уповноваженої особи із виявлення джерела (носія) доказових відомостей та фіксації отриманої від нього доказової інформації із метою подальшого використання таких даних у доказуванні. Детально висвітлено процесуальні способи збирання доказів та відповідні їм техніко-криміналістичні, тактико- й методико-організаційні засоби.

Виявлення доказів визначено як процес отримання уповноваженим суб'єктом інформації про факт існування та певні характеристики потенційного джерела (носія) доказових відомостей, що може відбуватися як випадково, так і в результаті цілеспрямованих пошукових дій. Продемонстровано загальний порядок мислення за когнітивного (мисленнєвого, розумового) шляху виявлення доказів, а також охарактеризовано основні процесуальні й непроцесуальні інструментальні дії пошукової спрямованості, відповідні їм криміналістичні засоби.

Фіксацію доказової інформації охарактеризовано як процес перетворення уповноваженим суб'єктом доказових відомостей у певну процесуальну форму, яка дозволить їх зберегти на майбутнє та передати для використання іншим учасникам кримінального процесу. Оновлено й розширено класифікацію форм

фіксації доказової інформації, у межах якої виокремлено й описано вербальну, наочно-образну, графічну, предметно-образну, натурну та предметну; висвітлено відповідні указаним формам процесуальні режими й криміналістичні засоби.

На основі аналізу процедур судового дослідження доказів, а також аналогічних операцій з доказами під час досудового розслідування запропоновано розуміння дослідження доказів як операції з ними, що полягає в отриманні уповноваженою особою (у когнітивний чи практичний спосіб) доказових відомостей від певного джерела (носія). Виокремлено й розмежовано попереднє, судове та експертне дослідження доказів.

Продемонстровано, що операції попереднього дослідження доказів здійснюються за межами судового засідання, зокрема під час досудового розслідування та у межах ознайомлення з доказовими матеріалами іншої сторони. Визначено об'єкт, предмет та суб'єктів попереднього дослідження доказів, охарактеризовано правовий режим процесуальної форми такої діяльності. Охарактеризовано специфічні процесуальні й криміналістичні засоби попереднього дослідження речей та фізичних документів, комп'ютерних даних, тіла людини, а також ідеальних слідів пам'яті.

Висвітлено криміналістичний інструментарій судового дослідження доказів. На основі опрацювання судової практики розглянуто проблематику процесуальних та криміналістичних засобів дослідження доказів у провадженні слідчого судді.

Аргументовано, що в результаті ініціювання проведення судової експертизи та ознайомлення з її висновками уповноважені суб'єкти доказування здійснюють експертне (із залученням носія спеціальних знань – судового експерта) дослідження направлених на експертизу доказів. Охарактеризовано систему криміналістичних засобів експертного дослідження доказів.

Автор доводить, що докази у кримінальному провадженні використовуються шляхом обґрунтування ними вольових, усвідомлених рішень уповноважених осіб. Показано спрямованість криміналістичних рекомендацій на забезпечення обрання уповноваженими суб'єктами найбільш раціональних

та ефективних способів виконання поставлених перед ними завдань.

Рішення учасників кримінального судочинства класифіковано за критеріями характеру їх впливу на кримінальні процесуальні відносини, обсягу (масштабу) виконуваних завдань, цільової спрямованості, суб'єкта прийняття, стадії (етапу) кримінального провадження, а також обов'язковості прийняття. До ознак рішень у кримінальному провадженні віднесено їх вольовий характер, зв'язок зі сферою кримінального судочинства, спрямованість на виконання завдань суб'єктів їх прийняття шляхом обрання оптимального варіанту поведінки, певний ступінь правового регулювання та своєрідну інформаційну основу.

Запропоновано систему складових механізму прийняття рішень в кримінальному провадженні, до якої віднесено інформаційну підготовку, постановлення завдання, обрання засобів впливу на вихідну ситуацію, формування внутрішнього переконання суб'єкта, реалізацію рішення, та оцінку його результатів. Доведено, що доказові відомості виступають головним елементом інформаційної основи майбутнього рішення, підставою уточнення й деталізації поточного завдання, критерієм обрання засобів його виконання, основою для формування внутрішнього переконання про потребу реалізації рішення, а також своєрідним мірилом для оцінки його ефективності.

Ключові слова: кримінальне провадження, доказування, докази, криміналістичне вчення, збирання доказів, дослідження доказів, використання доказів, криміналістичні засоби, рішення у кримінальному провадженні.

ABSTRACT

Kovalenko A. V. Theoretical and praxeological foundations of the forensic doctrine on the collection, examination, and use of evidence in criminal proceedings. – Qualifying scientific work on manuscript.

The thesis for a doctor's degree by the specialty 12.00.09 «Criminal Procedure and Criminalistics; Forensic Expertise; Operative and Search Activity». – National Scientific Center «Hon. Prof. M. S. Bokarius Forensic Science Institute» of the Ministry of Justice of Ukraine, Kharkiv, 2025.

The dissertation is the first comprehensive monographic scholarly work in Ukraine to develop theoretical and praxeological foundations of a distinct forensic doctrine on the collection, examination, and use of evidence in criminal proceedings.

The study traces the genesis of the analyzed doctrine and identifies five main stages of its development: (1) the pre-scientific period (until the second half of the 19th century); (2) the period of formation of the science of criminalistics (the second half of the 19th century – 1919/1939); (3) the Soviet period (1919/1939 – 1991); (4) the period of Ukraine's acquisition and consolidation of independence (1991 – 2019); (5) the contemporary stage (since 2019).

The methodological foundations of the specified forensic theory have been formulated, encompassing its own key problems, object and subject of research, contributors, purpose, objectives and functions, methods and approaches to scientific inquiry, as well as its legal, theoretical, and empirical bases, and the conceptual-categorical framework. The forensic doctrine on the collection, examination, and use of evidence in criminal proceedings is defined as a set of scientific propositions concerning the essence, types, and purpose of forensic means of collecting, examining, and using evidence, as well as the fundamental regularities of their development by scholars and practical application by authorized entities within the framework of criminal procedural proof.

The place of the set of theoretical provisions on the collection, examination, and use of evidence in criminal proceedings as an independent doctrine within the

structure of the general theory of forensics has been demonstrated. The internal and external scientific connections of this sphere of knowledge are clarified. Within the architectonics of the doctrine, its own conceptual and theoretical propositions, specific forensic scientific views on the essence and components of proof, scientific propositions regarding the nature of forensic means of proof, as well as doctrines of a lower level of generalization are distinguished: on the forensic means of detecting sources (carriers) of evidentiary information, on the recording of the latter, on the examination of evidence, and on its use.

The author of the dissertation argues that the praxeological basis of the analyzed forensic doctrine is the process of proof in criminal proceedings, which comprises two forms (aspects) of activity by authorized entities: cognitive and project-implementation. The first consists of establishing the non-obvious characteristics of a criminally relevant event by its traces (manifestations) using legally prescribed methods. The second involves the formation of legal positions by the subject of proof, and the justification and implementation of their decisions to fulfill general and specific tasks in criminal justice. It is proposed to define the content of the process of proof in criminal proceedings through the combination of the operations of collecting, examining, and using evidence.

It is shown that the key instrument for establishing the circumstances of a criminally relevant event and proving the guilt of the persons involved is criminal procedural evidence, which, under the current model of the domestic criminal process, it is proposed to conditionally distinguish into "pre-trial" and "judicial". The relationship between the categories "source of evidentiary information," "carrier of evidentiary information," and "procedural source of evidence" is considered. The classification of evidence based on the criterion of the source (carrier) of evidentiary information is expanded: it is proven that along with traditional physical (objects, physical documents, as well as the human body, which does not have a specific evidentiary status) and personal evidence, it is also advisable to distinguish electronic (digital) evidence, the source (carrier) of which is computer data, and the procedural form of consolidation (procedural source of evidence) is electronic documents.

It is emphasized that the techniques, methods, and ways of handling evidence and its sources (carriers), special scientific and technical means developed by forensic science, as well as practice-oriented recommendations for their most effective application, should be considered forensic means of proof. Considering the degree of integration and the target components of the process of proof, the purpose and spheres of application of technical-forensic, tactical-organizational, and methodical-organizational forensic means of criminal procedural proof are distinguished and substantiated.

It is proposed to consider the collection of evidence as a set of operations by an authorized person involving the detection of the source (carrier) of evidentiary information and the recording of the information obtained from it, for the purpose of the further use of such data in the process of proof. The procedural methods of collecting evidence and their corresponding technical-forensic, tactical-, and methodical-organizational means are highlighted in detail.

The detection of evidence is defined as the process by which an authorized entity obtains information about the existence and specific characteristics of a potential source (carrier) of evidentiary information, which can occur either accidentally or as a result of purposeful search activities. The general thought process for the cognitive path of detecting evidence is demonstrated; furthermore, the main procedural and non-procedural instrumental, search-oriented actions and their corresponding forensic means are characterized.

The recording of evidentiary information is characterized as the process by which an authorized entity transforms evidentiary data into a specific procedural form that allows it to be preserved for the future and transmitted for use by other participants in the criminal process. The classification of the forms of recording evidentiary information is updated and expanded, within which the verbal, visual-imagistic, graphical, object-imagistic, natural, and material forms are distinguished and described; the procedural regimes and forensic means corresponding to these forms are highlighted.

Based on the analysis of the procedures for the judicial examination of

evidence, as well as analogous operations with evidence during the pre-trial investigation, the examination of evidence is proposed to be understood as an operation that consists of an authorized person obtaining evidentiary information from a specific source (carrier) either cognitively or practically. Preliminary, judicial, and expert examinations of evidence are distinguished and demarcated.

It is demonstrated that the operations of the preliminary examination of evidence are carried out outside of a court hearing, in particular, during the pre-trial investigation and within the scope of reviewing the evidentiary materials of the other party. The object, subject matter, and entities of the preliminary examination of evidence are defined, and the legal regime of the procedural form of such activity is characterized. The specific procedural and forensic means for the preliminary examination of objects and physical documents, computer data, the human body, as well as of ideal memory traces, are characterized.

The forensic toolkit for the judicial examination of evidence is highlighted. Based on the analysis of judicial practice, the issues concerning the procedural and forensic means of examining evidence in proceedings before an investigating judge are considered.

It is argued that as a result of initiating a forensic examination and reviewing its conclusions, the authorized entities of proof conduct an expert examination (with the involvement of a carrier of special knowledge – a forensic expert) of the evidence sent for examination. The system of forensic means for the expert examination of evidence is characterized.

The author argues that evidence in criminal proceedings is used by substantiating the deliberate, conscious decisions of authorized persons. It is shown how forensic recommendations are directed at ensuring that authorized entities choose the most rational and effective methods to fulfill the tasks set before them.

The decisions of participants in criminal proceedings are classified according to the criteria of the nature of their impact on criminal procedural relations, the scope (scale) of the tasks performed, their purpose, the decision-making entity, the stage (phase) of the criminal proceedings, as well as their mandatory nature. The

characteristics of decisions in criminal proceedings include the volitional nature, their connection to the sphere of criminal justice, their orientation towards fulfilling the tasks of the entities making them by choosing an optimal course of action, a certain degree of legal regulation, and a distinctive informational basis.

A system of components for the decision-making mechanism in criminal proceedings is proposed, which includes: information preparation, task setting, the selection of means to influence the initial situation, the formation of the subject's inner conviction, the implementation of the decision, and the evaluation of its results. It is proven that evidentiary information acts as the main element of the informational basis for a future decision, the grounds for clarifying and detailing the current task, the criterion for selecting the means of its execution, the foundation for forming an inner conviction about the need to implement the decision, as well as a unique measure for evaluating its effectiveness.

Keywords: criminal proceedings, evidentiary activity, evidence, forensic doctrine, evidence collection, evidence examination, evidence use, forensic tools, decisions in criminal proceedings.

СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, у яких опубліковано основні наукові результати дисертації

Монографія:

1. Коваленко А. В. Криміналістичне вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні: монографія. Київ: Алерта, 2024. 558 с.

Рецензії на монографію: Капліна О. В. Актуальне наукове видання з питань розроблення та застосування криміналістичних засобів кримінального процесуального доказування. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту ім. Е. О. Дідоренка*. 2025. Вип. 1 (109). С. 213–215. DOI: 10.32782/2786-9156.109.1.213-215; Стратонов В. М. Рецензія на монографію А. В. Коваленка «Криміналістичне вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні». *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія «Юридичні науки». 2025. № 2. С. 50–51. DOI: 10.32999/ksu2307-8049/2025-2-8.

Статті у наукових періодичних виданнях інших держав, проіндексованих наукометричними базами Scopus, Web of Science:

2. Komarnytskyi V., Karchevskyi M., Yakovenko M., Kovalenko A., Kovalenko V. Restoration of criminal justice and introduction of transitional justice in the conditions of restoration of territorial integrity of Ukraine and reintegration of Donbas. *Amazonia Investiga*. 2020. 9 (27). P. 349–356 (*Web of Science Core Collection*). *Особистий внесок здобувача: розглянуто перспективи та проблемні питання використання документів, виданих окупаційними адміністраціями, у вітчизняному кримінальному судочинстві.*

3. Karchevskyi M., Kovalenko A., Matviichuk A., Zavalnyi M. Legal aspects of cryptocurrency's circulation: international experience and possibilities of its application in Ukraine. *Cuestiones Políticas*. 2021. 39 (70). P. 153–164. DOI:

<https://doi.org/10.46398/cuestpol.3970.09> (*Web of Science Core Collection*).
Особистий внесок здобувача: охарактеризовано роль криптовалют у механізмі вчинення кримінальних правопорушень та перспективи їх правової регламентації в Україні.

4. Kovalenko A., Kovalenko V., Nazymko Ye. Electronic (digital) evidence collection in economic crime investigations. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2025. 11 (2). P. 142–149. DOI: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2025-11-2-142-149> (*Web of Science Core Collection*). *Особистий внесок здобувача: визначено сутність електронних (цифрових) доказів за чинного кримінального процесуального законодавства України.*

5. Kovalenko, A., Zhdan M., Shapovalov O. Forensic document examination in economic crime investigations. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2025. 11 (3). P. 178–184. (*Web of Science Core Collection*). DOI: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2025-11-3-178-184>. *Особистий внесок здобувача: сформульовано рекомендації щодо попереднього дослідження документів під час розслідування економічних злочинів.*

Статті в періодичних виданнях країн Європейського Союзу:

6. Kovalenko A. Teleological conditionality of the collection, examination and use of evidence by the prosecution party in criminal proceedings. *Polski interdyscyplinary przegląd naukowyp*. 2021. № 1 (01). P. 10–18.

7. Kovalenko A. Criminal procedural means of examining evidence in investigating judge's proceedings. *Visegrad journal on human rights*. 2024. № 3. P. 108–114.

8. Kovalenko A. Collection of evidence by the defense in Ukrainian criminal justice: an attempt to achieve equality of arms. *Academia Polonica. Scientific Journal of Polonia University*. 2024. Vol. 64 № 3. P. 165–171.

DOI: <https://doi.org/10.23856/6420>.

Статті у наукових періодичних виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України:

9. Коваленко А. В. Електронні докази у кримінальному провадженні: сучасний стан та перспективи використання. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2018. Вип. 4 (84). С. 237–245.
10. Коваленко А. В. Ситуаційна обумовленість збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2019. Вип. 4 (88). С. 240–250.
11. Коваленко А. В. Наукові передумови формування та розвитку криміналістичного вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2019. № 4 (113). С. 24–30.
12. Коваленко А. В. Сутність та методологічне значення праксеологічного підходу в криміналістиці. *Наукові записки Національного університету Києво-Могилянська академія. Юридичні науки*. 2020. Т. 5. С. 32–39. DOI: <https://doi.org/10.18523/2617-2607.2020.5.32-39>.
13. Kovalenko A. The sources of forensic recommendations for collection, examination and use of evidence in criminal proceedings. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2020. Вип. 4 (92). С. 166–176. DOI: <https://doi.org/10.33766/2524-0323.92>.
14. Коваленко А. В. Фотограмметричний метод судової фотозйомки. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право»*. 2020. № 29. С. 253–260. DOI: [10.26565/2075-1834-2020-29-34](https://doi.org/10.26565/2075-1834-2020-29-34).
15. Коваленко А. В. Концептуальні засади використання цифрової 3D моделі як засобу пізнання та відображення ознак кримінального правопорушення. *Криміналістика і судова експертиза*. 2021. Вип. 66. С. 420–430. DOI: <https://doi.org/10.33994/kndise.2021.66.40>.
16. Журавель В. А., Коваленко А. В. Дослідження доказів у

кримінальному провадженні як складова процесу доказування. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2022. Т. 29. № 2. С. 313–328. DOI: [https://doi.org/10.31359/jnalsu.29\(2\).2022.313-328](https://doi.org/10.31359/jnalsu.29(2).2022.313-328). *Особистий внесок здобувача: проаналізовано процедури судового й досудового дослідження доказів, сформульовано дефініцію поняття «дослідження доказів у кримінальному провадженні».*

17. Коваленко А. В. Фіксація та дослідження об'ємних слідів взуття з використанням технологій 3D сканування. *Криміналістика і судова експертиза*. 2022. Вип. 67. С. 465–472. DOI: <https://doi.org/10.33994/kndise.2022.67.46>.

18. Коваленко А. В. Криміналістичне (сигналетичне) 3D-сканування зовнішності людини. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2022. № 3 (99). С. 253–262. DOI: <https://doi.org/10.33766/2524-0323.99.253-262>.

19. Коваленко А. В. Взаємодія органів досудового розслідування із засобами масової інформації під час збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні. *Криміналістичний вісник*. 2022. Том 38. № 2. С. 48–59. DOI: <https://doi.org/10.37025/1992-4437/2022-38-2-48>.

20. Коваленко А. В. Поняття та сутність електронних (цифрових) слідів кримінального правопорушення. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2022. № 4 (100). С. 226–236.

DOI: <https://doi.org/10.33766/2524-0323.100.226-236>.

21. Коваленко А. В. Класифікація електронних (цифрових) слідів кримінального правопорушення. *Проблеми законності*. 2023. Вип. 161. С. 202–214. DOI: <https://doi.org/10.21564/2414-990X.161.278117>.

22. Коваленко А. В. Організація і тактика проведення огляду комп'ютерних даних. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2023. № 4. С. 53–58.

DOI: <https://doi.org/10.32999/ksu2307-8049/2023-4-9>.

23. Коваленко А. В. Огляд комп'ютерних даних: сутність і процесуальний порядок проведення. *Вісник Харківського національного університету*

внутрішніх справ. 2023. № 3 (102). Част. 2. С. 187–197. DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2023.3.41>.

24. Коваленко А. В., Остафіїв Б. Л., Стахів Н. В. Використання 3D-технологій під час проведення судових трасологічних експертиз. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту імені Е. О. Дідоренка*. 2023. № 4 (104). С. 267–278. DOI: <https://doi.org/10.33766/2786-9156.104.267-279>. *Особистий внесок здобувача: здійснене експериментальне 3D-сканування сліду взуття й слідоутворюючого об'єкта, описано та обґрунтовано методи порівняльного дослідження 3D-моделей*.

25. Коваленко А. В. Пред'явлення особи для впізнання за 3D-моделлю її зовнішності. *Криміналістика і судова експертиза*. 2023. Вип. 68. С. 196–204. DOI: <https://doi.org/10.33994/kndise.2023.68.19>.

26. Коваленко А. В. Криміналістичні засоби кримінального процесуального доказування. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2023. Том 30. № 4. С. 293–304. DOI: <https://doi.org/10.31359/1993-0909-2023-30-4-293>.

27. Коваленко А. В. Використання доказів у кримінальному провадженні як складова процесу доказування. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 1. С. 576–582. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.01.101>.

28. Коваленко А. В. Проблеми понятійно-термінологічного апарату процедури ініціювання проведення судової експертизи у кримінальному провадженні. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2024. № 1 (104). С. 176–187. DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2024.1.15>.

29. Коваленко А. В. Класифікація рішень у кримінальному провадженні за обсягом виконуваних завдань. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2024. Том 31. № 1. С. 303–316. DOI: <https://doi.org/10.31359/1993-0909-2023-31-1-303>.

30. Коваленко А. В. Тактика огляду речей у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2024. № 82 (2). С. 77–82. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.82.3.12>.

31. Коваленко А. В. Кримінальні процесуальні та криміналістичні засоби попереднього дослідження тіла живої людини. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2024. Вип. 35 (2). С 58–73. DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.2.2024.05>.

32. Коваленко А. В. Збирання доказів у кримінальному провадженні як складова процесу доказування. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту імені Е. О. Дідоренка*. 2024. № 2 (106). Ч. 2. С. 56–69. DOI: <https://doi.org/10.33766/2786-9156.106.2.56-69>.

33. Коваленко А. В. Використання портативних відеоспектральних аналізаторів під час проведення огляду документів у кримінальному провадженні. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту імені Е. О. Дідоренка*. 2024. № 3 (107). С. 227–234. DOI: <https://doi.org/10.32782/2786-9156.107.3.227-234>.

34. Коваленко А. В. Експертне дослідження доказів у кримінальному провадженні. *Криміналістика і судова експертиза*. 2024. Вип. 69. С. 194–207. DOI: <https://doi.org/10.33994/kndise.2024.69.18>.

35. Коваленко А. В. Процесуальні та непроцесуальні рішення у кримінальному провадженні. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту імені Е. О. Дідоренка*. 2024. № 4 (108). С. 86–95. DOI: <https://doi.org/10.32782/2786-9156.108.4.86-95>.

36. Коваленко А. В. Кримінальні процесуальні й криміналістичні засоби виявлення доказів у кримінальному провадженні. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту імені Е. О. Дідоренка*. 2025. № 1 (109). С. 174–182. DOI: <https://doi.org/10.32782/2786-9156.109.1.174-182>.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

37. Коваленко А. В. Перспективи використання комп'ютерного моделювання при проведенні слідчого експерименту в ході розслідування злочинів, вчинених на тимчасово окупованих територіях. *Особливості процесуального доказування у кримінальних провадженнях про злочини, вчинені*

на тимчасово окупованих територіях: мат. II круг. ст. (м. Київ, 3 лист. 2017 р.). Київ: Національна академія прокуратури України, 2018. С. 55–57.

38. Коваленко А. В. Перспективи впровадження категорії «електронні докази» в кримінальний процес України. *Актуальні питання протидії кіберзлочинності та торгівлі людьми*: мат. всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 23 лист. 2018 р.). Харків: ХНУВС, 2018. С. 49–51.

39. Коваленко А. В. Використання ситуаційного підходу при розробці наукових криміналістичних рекомендацій щодо доказування у кримінальному провадженні. *Актуальні питання судової експертології, криміналістики та кримінального процесу*: мат. міжн. наук.-практ. конф. (м. Київ, 05 лист. 2019 р.). Київ: КНДІСЕ. 2019. С. 253–256.

40. Коваленко А. В. Практика європейського суду з прав людини як джерело формування криміналістичних рекомендацій щодо збирання дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні. *Актуальні питання розвитку державності та правової системи в сучасній Україні*: мат. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 30–31 жовт. 2020 р.). Запоріжжя: ЗНУ, 2020. С. 165–167.

41. Kovalenko A. Forensic recommendations for the pre-trial investigation as a means of ensuring the access to a fair trial in criminal proceedings. *Legal science, legislation and law enforcement practice: regularities and development*: int. conf. proc. (Lublin, Oct. 30–31, 2020). Lublin: Baltija Publishing, 2020. P. 353–355.

42. Коваленко А. В. Перспективи використання технологій 3D сканування під час досудового розслідування кримінальних правопорушень. *Актуальні питання судової експертології, криміналістики та кримінального процесу*: мат. II міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 19 лист. 2020 р.). Київ: Ліра-К, 2020. С. 235–238.

43. Коваленко А. В. Висновок спеціаліста як нове процесуальне джерело доказів у кримінальному провадженні (проблеми та перспективи). *Актуальні питання розвитку права та законодавства: наукові дискусії*: мат. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 18–19 груд. 2020 р.). Львів: Центр правничих ініціатив,

2020. Ч. 2. С. 187–190.

44. Коваленко А. В. Щодо правової регламентації застосування технічних засобів фіксування кримінального провадження. *Проблеми теорії та практики кримінального провадження*: мат. круг. столу (м. Харків, 17 черв. 2021 р.). Харків: ХНУВС, 2021. С. 156–158.

45. Коваленко А. В. Щодо можливостей використання безпілотних літальних апаратів під час проведення огляду місця події. *Причорноморські публічно-правові читання*: мат. міжнар наук. конф. (м. Миколаїв, 10–12 вересн. 2021 р.) Миколаїв: Видавничий дім «Гельветика», 2021. Ч. 2. С. 122–124.

46. Коваленко А. В. Можливості використання технологій 3D сканування для фіксації та дослідження об'ємних слідів взуття. *Актуальні питання судової експертології, криміналістики та кримінального процесу*: мат. III міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 15 груд. 2021 р.). Київ: Ліра-К, 2021. С. 150–154.

47. Коваленко А. В. Цифрові чи електронні? До питання йменування нової категорії доказів та слідів кримінального правопорушення. *Застосування інформаційних технологій в правоохоронній діяльності*: мат. круг. столу (м. Харків, 14 груд. 2022 р.). Харків: ХНУВС. С. 47–49.

48. Коваленко А. В. Використання можливостей 3D-сканування обличчя людини у кримінальному провадженні. *Актуальні питання судової експертології, криміналістики та кримінального процесу*: мат. IV міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 16 груд. 2022 р.). Київ: Університет «Україна», 2022. С. 218–221.

49. Коваленко А. В. До питання розмежування огляду комп'ютерної техніки та огляду комп'ютерних даних. *Кримінальне судочинство: сучасний стан та перспективи розвитку*: мат. всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 28 квіт. 2023 р.). Київ: НАВС. С. 110–112.

50. Коваленко А. В. До питання виокремлення криміналістичного дослідження електронних (цифрових) слідів як самостійної галузі криміналістичної техніки. *Теорія і практика використання спеціальних знань у досудовому розслідуванні*: мат. всеукр. наук.-практ. семінару (м. Дніпро, 25 трав.

2023 р.). Дніпро: ДДУВС, 2023. С. 65–68.

51. Коваленко А. В. Процесуальні аспекти застосування 3D-сканування у кримінальному провадженні. *Актуальні питання кримінального провадження у сучасних умовах*: мат. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 31 трав. 2023 р.). Одеса: ОДУВС, 2023. С. 118–120.

52. Коваленко А. В. Версіювання як необхідна складова процесу доказування у кримінальному провадженні. *Міграційна безпека: кримінально-правові, кримінальні процесуальні та криміналістичні аспекти*: мат. всеукр. наук.-практ. круг. столу (м. Івано-Франківськ, 27 вересн. 2023 р.). Івано-Франківськ: ДонДУВС, 2023. С. 38–42.

53. Коваленко А. В. Джерела доказової інформації та процесуальні джерела доказів: співвідношення і значення для формулювання криміналістичних рекомендацій. *Актуальні аспекти криміналістичного та психологічного забезпечення правоохоронної діяльності*: мат. всеукр. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 06 жовт. 2023 р.). Одеса: ОДУВС, 2023. С. 88–93.

54. Коваленко А. В. Перспективи використання 3D-друку у діяльності із розкриття та розслідування кримінальних правопорушень. *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики*: мат. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 10 лист. 2023 р.). Харків: ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», 2023. С. 182–184.

55. Коваленко А. В. Рівність сторін кримінального провадження під час доказування: міф чи досяжна реальність? *Вимоги верховенства права і забезпечення прав людини в правоохоронній діяльності та при здійсненні судочинства*: мат. всеукр. наук.-практ. круг. столу (м. Івано-Франківськ, 23 лист. 2023 р.). Івано-Франківськ: ДонДУВС, 2023. С. 57–61.

56. Коваленко А. В. Метадані як джерело криміналістично значущої інформації. *Використання цифрових технологій в криміналістиці і судовій експертизі*: мат. міжнар. наук.-практ. круг. столу (м. Харків, 11 груд. 2023 р.). Харків: Право, 2024. С. 82–85.

57. Коваленко А. В. Особливості проведення огляду вебресурсів як

різновиду огляду комп'ютерних даних. *Актуальні питання судової експертології, криміналістики та кримінального процесу*: мат. V міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 21 груд. 2023 р.). Київ: КНДІСЕ, 2023. С. 199–202.

58. Коваленко А. В. Роль відкриття доказів як складової процесу доказування в українському кримінальному судочинстві. *International scientific conference “Scientific innovations in law amidst the impact of the Russian-Ukrainian war on the legal system”*: conf. proc. (Riga, February 7–8, 2024). Riga, Latvia: Baltija Publishing, 2024. С. 164–168.

59. Коваленко А. В. Огляд комп'ютерних даних під час розслідування колабораційної діяльності: типові об'єкти та приклади з практики. *Війна в Україні: зроблені висновки та незасвоєні уроки*: мат. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 22–23 лют. 2024 р.). Львів: ЛьвДУВС, 2024. С. 413–417.

60. Коваленко А. В. Ініціювання проведення судової експертизи як засіб кримінального процесуального доказування. *Юридичні науки: проблеми та перспективи*: мат. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 23–24 лют. 2024 р.). Львів–Торунь: Liha-Pres, 2024. С. 126–130.

61. Коваленко А. В. Людина як джерело криміналістично значущої інформації в кримінальному провадженні. *Трансформація завдань криміналістики в умовах воєнного стану та євроінтеграційних процесів*: зб. мат. наук.-практ. конф. (м. Харків, 28 берез. 2024 р.). Харків: Право, 2024. С. 101–105.

62. Коваленко А. В. Проблеми дослідження доказів у провадженні слідчого судді. *Кримінальний процес: сучасний вимір та перспективні тенденції*: мат. VI Харків. крим. проц. полілог (м. Харків, 17 квіт. 2024 р.). Харків: Право, 2024. С. 183–186.

63. Коваленко А. В. Підстави класифікації рішень учасників кримінального провадження. *Злочинність і протидія їй в умовах війни та у повоєнній перспективі: міждисциплінарна панорама*: мат. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 19 квіт. 2024 р.). Вінниця: ХНУВС, 2024. С. 535–539.

64. Коваленко А. В. Засоби попереднього дослідження функціональних

ознак зовнішності людини у кримінальному провадженні. *Актуальні питання судової експертизи та криміналістики*: мат. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 17 травн. 2024 р.). Харків: ННЦ ICE ім. Засл. проф М. С. Бокаріуса, 2024. С. 106–108.

65. Коваленко А. В. До питання сутності та форм фіксування кримінального провадження. *Право на справедливий суд у кримінальному провадженні*: мат. круг. столу (м. Львів, 24 травн. 2024 р.). Львів: ЛьВДУВС, 2024. С. 145–149.

66. Коваленко А. В. Перспективи запровадження 3D-технологій в судово-експертну діяльність. *Криміналістика та судова експертиза у XXI столітті*: мат. всеукр. наук.-практ. семінару (м. Київ, 30 травн. 2024 р.). Київ: ДНДЕКЦ МВС України, 2024. С. 89–91.

67. Коваленко А. В. Фіксація доказової інформації у кримінальному провадженні у вербальній формі: сутність та способи. *Теорія і практика використання спеціальних знань у досудовому розслідуванні*: мат. всеукр. наук.-практ. семінару (м. Дніпро, 30 травн. 2024 р.). Дніпро: ДДУВС, 2024. С. 40–43.

68. Коваленко А. В. Сучасний стан використання графічної форми фіксації доказової інформації у кримінальному провадженні. *Сучасні напрямки розвитку судової експертизи та криміналістики*: мат. всеукр. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 05 вересн. 2024 р.). Одеса: Юридика, 2024. С. 224–228.

69. Коваленко А. В. До питання періодизації формування криміналістичного вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні. *Актуальні проблеми кримінально-правового, кримінального процесуального та криміналістичного забезпечення протидії злочинності в сучасних умовах*: мат. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 20 груд. 2024 р.). Дніпро: Дніпров. Держ. ун-т внутр. справ, 2024. С. 141–145.

70. Коваленко А. В. До питання сутності, процесуальних та криміналістичних засобів натурної фіксації доказової інформації в кримінальному провадженні. *Злочинність і протидія їй в умовах війни та у повоєнній перспективі: міждисциплінарна панорама*: мат. II міжнар. наук.-

практ. конф. (м. Вінниця, 16 квіт. 2025 р.). Вінниця: ХНУВС, 2025. С. 655–659.

Праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

71. Коваленко А. В. Методологічні засади розробки методик розслідування нових кримінальних правопорушень. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2022. № 2 (98). С. 115–125. DOI: <https://doi.org/10.33766/2524-0323.98.115-125>.

72. Коваленко А. В. Особливості виявлення ознак колабораційної діяльності. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту імені Е. О. Дідоренка*. 2023. № 3 (103). С. 165–176. DOI: <https://doi.org/10.33766/2524-0323.103.165-176>.

73. Назимко Є. С., Коваленко А. В. Сучасні техніко-криміналістичні засоби доказування в кримінальному провадженні: навчально-методичний посібник. Київ: Алерта, 2024. 106 с. *Особистий внесок здобувача: сформульовано опис навчальної дисципліни, визначено її структуру й програму, розроблено конспект лекцій та основні положення тем, підібрано рекомендовані джерела інформації; розділи 1-3, 8 посібника*).

ЗМІСТ

ВСТУП	27
РОЗДІЛ 1. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ОКРЕМОГО КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ВЧЕННЯ ПРО ЗБИРАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ	40
1.1. Генеза вітчизняного криміналістичного вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні	40
1.2. Методологічні засади криміналістичного вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні	50
1.3. Місце криміналістичного вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні в системі наукового знання	67
Висновки до розділу 1	78
РОЗДІЛ 2. КРИМІНАЛІСТИЧНІ ЗАСОБИ В СИСТЕМІ ЗАСОБІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ДОКАЗУВАННЯ	82
2.1. Сутність та складові кримінального процесуального доказування	82
2.2. Природа й криміналістична класифікація доказів та їх джерел	97
2.3. Криміналістичні засоби збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні	122
Висновки до розділу 2	131
РОЗДІЛ 3. КРИМІНАЛІСТИЧНІ ЗАСОБИ ЗБИРАННЯ ДОКАЗІВ	134
3.1. Поняття, сутність та засоби збирання доказів у кримінальному провадженні	134
3.2. Кримінальні процесуальні та криміналістичні засоби виявлення доказів	169
3.3. Процесуальна природа та криміналістичні засоби фіксації доказової інформації	185
3.3.1. Сутність та форми фіксації доказової інформації в кримінальному провадженні	185

3.3.2. Вербальна форма фіксації доказової інформації	193
3.3.3. Наочно-образна форма фіксації доказової інформації	203
3.3.4. Графічна форма фіксації доказової інформації	216
3.3.5. Предметно-образна форма фіксації доказової інформації	221
3.3.6. Натурна форма фіксації доказової інформації	227
3.3.7. Предметна форма фіксації доказової інформації	235
Висновки до розділу 3	237
РОЗДІЛ 4. КРИМІНАЛІСТИЧНІ ЗАСОБИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДОКАЗІВ	240
4.1. Поняття та сутність дослідження доказів у кримінальному провадженні	240
4.2. Криміналістичні засоби попереднього дослідження доказів	254
4.2.1. Сутність та процесуальні засоби попереднього дослідження доказів у кримінальному провадженні	254
4.2.2. Криміналістичні засоби попереднього дослідження речових джерел доказової інформації	267
4.2.3. Криміналістичні засоби попереднього дослідження комп'ютерних даних	277
4.2.4. Криміналістичні засоби попереднього дослідження тіла людини	284
4.2.5. Криміналістичні засоби попереднього дослідження ідеальних слідів пам'яті особи	300
4.3. Криміналістичні засоби судового дослідження доказів	311
4.4. Експертне дослідження доказів у кримінальному провадженні	336
Висновки до розділу 4	354
РОЗДІЛ 5. КРИМІНАЛІСТИЧНІ ЗАСОБИ ВИКОРИСТАННЯ ДОКАЗІВ	358
5.1. Поняття та сутність використання доказів у кримінальному провадженні	358
5.2. Сутність та види рішень у кримінальному провадженні	367
5.3. Місце доказів та доказової інформації в механізмі прийняття	

	26
рішень у кримінальному провадженні	391
Висновки до розділу 5	427
ВИСНОВКИ	430
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	439
ДОДАТКИ	508

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Головним завданням вітчизняного кримінального судочинства, відповідно до ст. 2 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України), є захист особи, суспільства й держави від кримінальних правопорушень. Реалізується указане завдання, зокрема, шляхом здійснення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений. Основним же інструментом виконання такого завдання є доказова діяльність уповноважених учасників кримінального судочинства, спрямована на встановлення та доведення існування усіх суттєвих обставин кримінально-релевантної події.

В умовах непинного поступального руху науково-технічного прогресу, змін структури й суттєвих ознак кримінально протиправної діяльності, а також частого оновлення профільного законодавства практичні працівники потребують актуальних рекомендацій щодо оптимізації їх доказової діяльності у кримінальному провадженні. Завдання щодо формулювання таких рекомендацій, розроблення теоретичних засад та удосконалення практичних інструментів доказування покладається на науковців – фахівців у сфері кримінальної юстиції.

Проблеми формування та застосування інструментарію збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному судочинстві традиційно й історично є предметом наукового інтересу вчених процесуалістів та криміналістів. Так загальні засади сучасної вітчизняної кримінальної процесуальної теорії доказів та доказування були закладені Ю. І. Азаровим, Ю. П. Аленіним, Л. І. Аркушею, В. В. Вапнярчуком, Н. В. Глинською, І. В. Гловюк, В. П. Гмирком, М. С. Городецькою, Ю. М. Грошевим, О. М. Дроздовим, О. В. Капліною, Є. Г. Коваленком, С. О. Ковальчуком, М. В. Костицьким, Г. Р. Крет, С. А. Крушинським, Л. М. Лобойком,

Т. О. Лоскутовим, В. Т. Нором, Д. П. Письменним, М. А. Погорецьким, Д. Б. Сергєєвою, Х. Р. Слюсарчук, О. С. Стареньким, С. М. Стахівським, В. М. Тертишником, Г. К. Тетерятник, І. А. Тітком, О. О. Торбасом, Т. Г. Фоміною, Ю. В. Циганюк, О. Г. Шило, М. Є. Шумилом, О. О. Юхном, О. Г. Яновською та іншими вченими. Своєю чергою основні закономірності пізнавальної діяльності в кримінальному судочинстві, а також окремі аспекти застосування техніко-криміналістичних, тактико- й методико-організаційних криміналістичних засобів доказування були розкриті в роботах В. В. Арешонкова, Л. Ю. Ароцкера, В. Д. Басая, І. В. Басистої, В. П. Бахіна, В. Д. Берназа, П. Д. Біленчука, Т. В. Варфоломєєвої, О. П. Ващук, А. Ф. Волобуєва, В. І. Галагана, В. Г. Гончаренка, В. О. Гусєвої, В. Г. Дрозд, О. М. Дуфенюк, С. В. Євдокіменко, В. А. Журавля, А. В. Іщенко, Н. І. Клименко, О. В. Ковальової, В. О. Коновалової, О. Н. Колесніченка, В. П. Колмакова, І. І. Когутича, І. І. Котюка, В. С. Кузьмічова, В. В. Лисенка, В. К. Лисиченка, В. Г. Лукашевича, Є. Д. Лук'янчикова, Г. А. Матусовського, Ю. М. Мирошніченка, О. В. Одерія, І. А. Петрової, І. В. Пирога, В. М. Плетенця, О. В. Пчеліної, М. В. Салтевського, М. Я. Сегая, Е. Б. Сімакової-Єфремян, Г. О. Спіциної, Р. Л. Степанюка, В. М. Стратонова, В. В. Тіщенко, Л. Д. Удалової, К. О. Чаплинського, С. С. Чернявського, Ю. М. Чорноус, В. М. Шевчука, В. Ю. Шепітька, М. Г. Щербаковського, Б. В. Щура, В. В. Юсупова та низки інших вітчизняних учених-криміналістів.

Водночас існуючі криміналістичні наукові дослідження щодо особливостей здійснення доказової діяльності в кримінальному судочинстві мають значний сумарний об'єм, розроблювалися на різних етапах розвитку українського суспільства та за різних режимів кримінального процесуального законодавства. Тому існує нагальна потреба в консолідації, методологічному обґрунтуванні та осучасненні накопиченого роками масиву криміналістичних знань у цій галузі шляхом формування теоретичних та праксеологічних основ окремого криміналістичного вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження виконане відповідно до Цілей сталого розвитку України на період до 2030 року, затв. Указом Президента України від 30 вересня 2019 року № 722/2019 (п. 16); «Пріоритетних напрямів фундаментальних та прикладних наукових досліджень у галузі права на 2021–2025 роки», затв. постановою загальних зборів НАПрН України від 26.03.2021 № 12-21 (п. п. 18, 37, 38 розд. 1.15.), «Тематики наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок на 2025-2029 роки», затв. наказом МВС України від 21.05.2024 № 326 (п. п. 13, 14, 28) та ін. Тему дисертації затверджено рішенням Вченої ради Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України (протокол № 15 від 29 жовтня 2025 року).

Мета і завдання дослідження. *Метою дослідження є формування теоретичних та праксеологічних основ окремого криміналістичного вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні.*

На досягнення указаної мети було поставлено такі наукові *завдання*:

- прослідкувати генезу вітчизняного криміналістичного вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні;
- сформулювати методологічні засади указаної криміналістичної теорії;
- обґрунтувати існування теоретичних положень про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні як окремого криміналістичного вчення та показати його місце в системі наукового знання;
- з'ясувати сутність та охарактеризувати складові доказування за чинної моделі вітчизняного кримінального процесу;
- розкрити природу доказів як засобу доказування та класифікувати їх за криміналістично значущими критеріями, зокрема за джерелом доказової інформації;
- охарактеризувати й класифікувати криміналістичні засоби доказової діяльності, встановити їх місце в системі інструментів кримінального

процесуального доказування;

- продемонструвати природу збирання доказів та ідентифікувати основні кримінальні процесуальні й криміналістичні засоби реалізації цієї складової доказування;

- визначити сутність виявлення доказів та окреслити криміналістичні засоби реалізації цієї операції з ними;

- уточнити поняття фіксації доказової інформації, доповнити класифікацію та розкрити зміст її форм з урахуванням поточного стану розвитку науки й техніки;

- з'ясувати сутність дослідження доказів як складової доказування та розмежувати форми цієї діяльності;

- виокремити попереднє дослідження доказів та навести криміналістичні засоби опрацювання кожного різновиду джерел (носіїв) доказової інформації;

- уточнити зміст судового дослідження доказів та їх дослідження у провадженні слідчого судді, показати криміналістичний інструментарій реалізації цієї складової доказування;

- окреслити роль судової експертизи в системі засобів кримінального процесуального доказування і розкрити систему криміналістичних засобів експертного дослідження доказів;

- розкрити зміст використання доказів як операції уповноважених суб'єктів з ними;

- охарактеризувати й дефініювати рішення у кримінальному провадженні, класифікувати такі вольові акти за процесуально й криміналістично значущими критеріями;

- прослідкувати механізм прийняття рішень учасниками кримінального провадження та показати місце доказів (доказової інформації) в його структурі.

Об'єктом дослідження є кримінально протиправна діяльність (поведінка) та її наслідки, що відображаються у джерелах слідової інформації; а також

доказова діяльність уповноважених осіб під час виявлення й розслідування кримінальних правопорушень і судового розгляду кримінальних проваджень (справ).

Предмет дослідження – теоретичні та праксеологічні основи криміналістичного вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні.

Методологія дослідження включає сукупність загальних та спеціальних методів наукового пошуку, заснованих на загальнофілософському діалектичному підході. *Історичний (хронологічний)* метод застосовано для опрацювання генези аналізованого криміналістичного вчення (підрозділ 1.1). *Формально-юридичний* метод слугував інструментом опрацювання положень чинного вітчизняного законодавства щодо правового режиму доказової діяльності у кримінальному судочинстві (розділ 2, підрозділи 3.1, 4.1, 5.1). *Формально-логічний* метод використано для з'ясування структури доказування (підрозділ 2.1) та формування низки класифікаційних побудов: доказів (підрозділ 2.2), криміналістичних засобів доказування (підрозділ 2.3), форм фіксації доказової інформації (підрозділ 3.3), рішень учасників кримінального провадження (підрозділ 5.2) тощо. Метод опосередкованого *спостереження* використано під час дослідження результатів доказової діяльності уповноважених осіб – процесуальних документів (зокрема ухвал слідчих судів та вироків судів першої інстанції). За допомогою методу *моделювання* автор побудував ідеальні (уявні) моделі окремих складових доказової діяльності уповноважених суб'єктів у кримінальному судочинстві (розділи 3, 4 та 5). *Порівняльно-правовий* метод дозволив зіставити найкращі зарубіжні та вітчизняні практики застосування криміналістичних засобів фіксації доказової інформації (підрозділ 3.3). Метод *прогнозування* допоміг обґрунтовано передбачити майбутній стан практики доказування у кримінальному судочинстві (розділи 3, 4 та 5). Психологічний метод *аналізу продуктів діяльності* застосовано для з'ясування психологічних процесів свідомості уповноважених осіб, які передують ухваленню та реалізації їхніх рішень у

кримінальному судочинстві (підрозділ 5.3). Соціологічні методи *анкетування* та *інтерв'ювання* використані для з'ясування думок фахівців у галузі кримінальної юстиції щодо окремих проблемних питань теорії та практики доказування у кримінальному провадженні. *Статистичний* метод дозволив автору дослідження узагальнити результати анкетування фахівців та опрацювання кількісних показників доказової діяльності учасників провадження слідчого судді (підрозділ 4.3).

Теоретичним підґрунтям дисертації виступили праці провідних учених у галузях кримінального процесу й криміналістики, оперативно-розшукової діяльності, судової експертології, кримінального, конституційного, адміністративного права, загальної та юридичної психології, судової медицини, філософії, математичної теорії ігор тощо. *Нормативну базу* дослідження складають положення Конституції України, чинних міжнародно-правових договорів, згоду на обов'язковість яких надала Верховна Рада України, кримінального та кримінального процесуального законодавства України, спеціальних нормативно-правових актів, які регламентують організацію діяльності суб'єктів та учасників доказової діяльності у кримінальному судочинстві й низка інших чинних нормативних положень.

Емпіричну основу роботи сформовано результатами узагальнення практики Європейського суду з прав людини, Верховного Суду, вироків національних судів першої інстанції у кримінальних справах, 100 ухвал слідчих суддів судів першої інстанції, а також анкетування 272 фахівців у галузі кримінальної юстиції (109 (40,1 %) слідчих, 42 (15,4 %) прокурори, 40 (14,7 %) адвокатів, 37 (13,6 %) суддів, 35 (12,9 %) науковців та 9 (3,3 %) представників інших юридичних професій).

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що запропонована робота є першим в Україні комплексним монографічним дослідженням, у якому на основі сучасних положень загальної теорії кримінального процесу й криміналістики, результатів узагальнення судово-слідчої практики, чинного кримінального та кримінального процесуального

законодавства виконане конкретне й актуальне наукове завдання щодо розроблення теоретичних та праксеологічних основ окремого криміналістичного вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні. За результатами виконання роботи автором сформульовано низку наукових положень і практичних рекомендацій, які спрямовані на вдосконалення практики доказування у кримінальному судочинстві та оновлення чинного кримінального процесуального законодавства, зокрема:

уперше:

- сформульовано методологічні засади окремого криміналістичного вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні, серед яких виокремлено та обґрунтовано його цільову проблематику, об'єкт, предмет та суб'єктів формування, мету, завдання й функції, методи та підходи до наукового пошуку, юридичне, теоретичне й емпіричне підґрунтя, а також власний понятійно-категорійний апарат;

- визначено сутність криміналістичних засобів доказування як специфічного техніко-криміналістичного, тактико- й методико-організаційного інструментарію, який включає прийоми, способи, методи поводження з доказами та їх джерелами (носіями), спеціальні науково-технічні засоби, а також практично-орієнтовані рекомендації щодо їх найбільш ефективного застосування в доказовій діяльності;

- охарактеризовано 3D-сканування як спосіб новітньої наочно-образної форми фіксації криміналістично значущої інформації, яка дозволяє виготовлювати точні цифрові тривимірні зображення об'єктів, що зберігають відомості про розмірно-просторові характеристики й забарвлення оригіналу;

- обґрунтовано широкий підхід до тлумачення поняття «попереднє дослідження доказів», що включає позасудові неекспертні операції уповноважених суб'єктів із отримання релевантної інформації від джерел (носіїв) доказових відомостей;

- розкрито криміналістичні засоби збирання й дослідження електронних

(цифрових) слідів кримінального правопорушення, зокрема тактико-організаційні засади проведення огляду комп'ютерних даних та відповідний цій процесуальній дії техніко-криміналістичний інструментарій;

- запропоновано розуміння експертного дослідження доказів у кримінальному провадженні як процесу отримання суб'єктом доказування відомостей від певного джерела (носія) доказової інформації шляхом ініціювання проведення судової експертизи такого об'єкта та/або ознайомлення з її висновком;

- окреслено місце доказів (доказової інформації) в механізмі прийняття рішень у кримінальному провадженні, де доказові відомості формують уявлення про вихідну ситуацію, впливають на постановку завдань, лягають в основу обґрунтування вольового акту, виступають детермінантою внутрішнього переконання суб'єкта прийняття рішення;

удосконалено:

- наукові погляди щодо генези аналізованого криміналістичного вчення, у межах якої виокремлено п'ять основних етапів його розвитку: (1) донауковий період (до другої половини XIX століття); (2) період становлення науки криміналістики (друга половина XIX століття – 1919/1939 роки); (3) радянський період (1919/1939 – 1991 роки); (4) період здобуття та утвердження Україною незалежності (1991 – 2019 роки); (5) новітній етап (від 2019 року);

- теоретичні положення про природу та складові кримінального процесуального доказування, в структурі якого виокремлено пізнавальну й проєктно-реалізаційну сторони, що були розкриті через операції збирання, дослідження та використання доказів;

- класифікацію доказів за криміналістично значущими критеріями, у межах якої поряд з традиційними речовими та особистісними виокремлено й охарактеризовано електронні (цифрові) докази;

- підходи до розуміння змісту збирання доказів, складовими якого визнано виявлення джерел (носіїв) доказових відомостей та фіксацію отриманої від таких об'єктів інформації;

- класифікацію форм фіксації доказової інформації, у межах якої виокремлено й описано вербальну, наочно-образну, графічну, предметно-образну, натурну та предметну форми;

- розуміння дослідження доказів як процесу ознайомлення суб'єкта з джерелом (носієм) доказової інформації, отримання та з'ясування змісту доказових відомостей, оцінки джерела на предмет допустимості, а отриманих фактичних даних – на предмет належності й достовірності;

- положення щодо системи засобів дослідження доказів у провадженні слідчого судді, яке за аналогією регламентується нормативними положеннями про судовий розгляд та послуговується криміналістичним інструментарієм судового дослідження доказів;

- розуміння використання доказів у кримінальному провадженні як сукупності логічних та інструментальних операцій суб'єкта з обґрунтування доказовою інформацією, прийняття й реалізації рішень;

набули подальшого розвитку:

- уявлення про систему науки криміналістики, у межах загальної теорії якої виокремлено й обґрунтовано окреме криміналістичне вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні;

- теоретичні положення про природу доказів та момент їх формування у кримінальному провадженні, в контексті яких обґрунтовано потребу розмежування досудових та судових доказів;

- уявлення про сутність та систему процесуальних і криміналістичних засобів виявлення джерел (носіїв) доказової інформації, котре здійснюється завдяки поєднанню когнітивних операцій та практичних дій пошукового спрямування;

- теоретична модель судового дослідження доказів, у межах якої охарактеризовано процесуальний режим, методи й криміналістичні засоби опрацювання кожного різновиду процесуальних джерел доказів;

- дефініція поняття «рішення у кримінальному провадженні» та класифікація таких вольових актів за критеріями впливу на процесуальні

відносини, масштабу, спрямованості, суб'єктів та моменту прийняття, ступеня регламентації тощо.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що висновки, пропозиції та рекомендації автора можуть використовуватись:

– у правозастосуванні – для удосконалення практичної діяльності учасників кримінального процесуального доказування, зокрема слідчих (дізнавачів, детективів), прокурорів, адвокатів, слідчих суддів та суду, судових експертів (*акти впровадження Верховного Суду від 28 січня 2025 року № 383/0/2-25, Харківської обласної прокуратури від 02 червня 2025 року, Вищої школи адвокатури Національної асоціації адвокатів України від 09 червня 2025 року, Київського науково-дослідного інституту судових експертиз від 22 січня 2025 року*);

– у правотворчій діяльності – під час розробки проєктів законів про внесення змін до положень КПК України в частині інституту доказового права, регламентації проведення слідчих (розшукових) дій, порядку судового дослідження доказів тощо (Додаток В);

– в науковій діяльності – у межах розробки теоретичних положень та практико-орієнтованих рекомендацій щодо застосування криміналістичних засобів доказування у кримінальному провадженні (*акти впровадження Донецького державного університету внутрішніх справ від 29 січня 2025 року, Київського науково-дослідного інституту судових експертиз від 22 січня 2025 року; довідка про впровадження НДІ ім. І. М. Луцького ЗВО «Університет Короля Данила» від 28 січня 2025 року*);

– в освітньому процесі – під час викладання навчальних дисциплін «Кримінальний процес» та «Криміналістика», а також для підготовки підручників, навчальних посібників і методичної літератури (*акти впровадження Донецького державного університету внутрішніх справ від 30 січня 2025 року, Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України від 06 жовтня 2025 року, ЗВО «Університет Короля Данила» від 21 жовтня 2025 року*).

Особистий внесок дисертанта. Основні наукові результати отримані автором самотійно. Авторський внесок дисертанта у публікації, виконані у співавторстві, показано у списку праць, опублікованих за темою дисертації.

Апробація результатів дисертації. Результати наукового дослідження оприлюднено під час роботи міжнародних, всеукраїнських та регіональних науково-практичних конференцій, семінарів, круглих столів, зокрема: *Особливості процесуального доказування у кримінальних провадженнях про злочини, вчинені на тимчасово окупованих територіях* (Київ, 3 лист. 2017 р.); *Актуальні питання протидії кіберзлочинності та торгівлі людьми* (Харків, 23 лист. 2018 р.); *Актуальні питання судової експертології, криміналістики та кримінального процесу* (Київ, 05 лист. 2019 р., 19 лист. 2020 р., 15 груд. 2021 р., 16 груд. 2022 р., 21 груд. 2023 р.); *Актуальні питання розвитку державності та правової системи в сучасній Україні* (Запоріжжя, 30–31 жовт. 2020 р.); *Legal science, legislation and law enforcement practice: regularities and development* (Lublin, Oct. 30–31, 2020); *Актуальні питання розвитку права та законодавства* (Львів, 18–19 груд. 2020 р.); *Проблеми теорії та практики кримінального провадження* (Харків, 17 черв. 2021 р.); *Причорноморські публічно-правові читання* (Миколаїв, 10–12 вересн. 2021 р.); *Застосування інформаційних технологій в правоохоронній діяльності* (Харків, 14 груд. 2022 р.); *Кримінальне судочинство: сучасний стан та перспективи розвитку* (Київ, 28 квіт. 2023 р.); *Теорія і практика використання спеціальних знань у досудовому розслідуванні* (Дніпро, 25 трав. 2023 р.); *Актуальні питання кримінального провадження у сучасних умовах* (Одеса, 31 трав. 2023 р.); *Міграційна безпека: кримінально-правові, кримінальні процесуальні та криміналістичні аспекти* (Івано-Франківськ, 27 вересн. 2023 р.); *Актуальні аспекти криміналістичного та психологічного забезпечення правоохоронної діяльності* (Одеса, 06 жовт. 2023 р.); *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики* (Харків, 10 лист. 2023 р.); *Вимоги верховенства права і забезпечення прав людини в правоохоронній діяльності та при здійсненні судочинства* (Івано-Франківськ, 23 лист. 2023 р.); *Використання цифрових*

технологій в криміналістиці і судовій експертизі (Харків, 11 груд. 2023 р.); *Scientific innovations in law amidst the impact of the Russian-Ukrainian war on the legal system* (Riga, February 7–8, 2024); *Війна в Україні: зроблені висновки та незасвоєні уроки* (Львів, 22–23 лют. 2024 р.); *Юридичні науки: проблеми та перспективи* (Запоріжжя, 23–24 лют. 2024 р.); *Трансформація завдань криміналістики в умовах воєнного стану та євроінтеграційних процесів* (Харків, 28 берез. 2024 р.); *Кримінальний процес: сучасний вимір та перспективні тенденції* (Харків, 17 квіт. 2024 р.); *Злочинність і протидія їй в умовах війни та у повоєнній перспективі* (Вінниця, 19 квіт. 2024 р., 16 квіт. 2025 р.); *Актуальні питання судової експертизи та криміналістики* (Харків, 17 травн. 2024 р.); *Право на справедливий суд у кримінальному провадженні* (Львів, 24 травн. 2024 р.); *Криміналістика та судова експертиза у XXI столітті* (Київ, 30 травн. 2024 р.); *Теорія і практика використання спеціальних знань у досудовому розслідуванні* (Дніпро, 30 травн. 2024 р.); *Сучасні напрямки розвитку судової експертизи та криміналістики* (Одеса, 05 вересн. 2024 р.); *Актуальні проблеми кримінально-правового, кримінального процесуального та криміналістичного забезпечення протидії злочинності в сучасних умовах* (Дніпро, 20 груд. 2024 р.).

Публікації. Основні положення та результати дисертації опубліковано у 73 наукових працях, серед яких: індивідуальна монографія; 4 статті у наукових періодичних виданнях, проіндексованих у базі даних Web of Science Core Collection; 3 статті у наукових періодичних виданнях країн Європейського Союзу; 30 статей у виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України; 34 тези доповідей на науково-практичних заходах; навчально-методичний посібник.

Структура та обсяг дисертації зумовлені специфікою обраних об'єкта та предмета дослідження, а також визначеною метою та завданнями дослідження. Робота складається з анотації, вступу, п'яти розділів, що містять шістнадцять підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації складає 555 сторінок (23,13 друк. арк.), із яких основний текст

дисертації становить 411 сторінки (17,13 друк. арк.), список використаних джерел (642 найменування) розміщено на 69 сторінках, а додатки – на 47 сторінках.

РОЗДІЛ 1

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ОКРЕМОГО КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ВЧЕННЯ ПРО ЗБИРАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

1.1. Генеза вітчизняного криміналістичного вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні

Формування й накопичення криміналістичних знань щодо оптимізації процесу кримінального процесуального доказування розпочалося разом із запровадженням та усталенням найперших процедур переслідування злочинців. Сьогодні кожна нова криміналістична рекомендація, кожен технічний засіб і тактичний прийом спираються на багаторічний досвід правоохоронної діяльності, напрацювання теоретиків і практиків минулих років. Тому для формулювання теоретичних та праксеологічних основ сучасного криміналістичного вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні, подальшої розробки його наукових положень важливо опрацювати наявну джерельну базу в контексті історико-правових умов, у яких розвивалася ця сфера криміналістичних знань.

Масив накопичених роками наукових праць, які стосуються криміналістичних проблем доказування у кримінальному судочинстві, є значним, і тому перелічити, а тим більше, детально проаналізувати їх усі в межах лаконічного аналізу генези вчення практично неможливо. Натомість, вважаємо за доцільне здійснити короткий огляд обставин, які істотно вплинули на формування вітчизняного наукового знання щодо криміналістичних аспектів доказової діяльності у кримінальному судочинстві, виокремити суттєві етапи розвитку цього криміналістичного вчення та навести окремі фундаментальні для кожного з етапів доктринальні джерела.

Зокрема, до факторів розвитку аналізованого криміналістичного вчення та підстав виокремлення етапів його генези можна віднести: стан загального розвитку науки й техніки; стан матеріального та процесуального кримінального законодавства; стан правоохоронної та судової практики; стан розвитку науки криміналістики, зокрема її загальнотеоретичних положень, а також інших (суміжних) теорій та вчень [180, с. 137].

За темпоральним принципом, залежно від наведених вище критеріїв, можливо виокремити такі суттєві етапи формування вітчизняного криміналістичного вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні.

1. Донауковий етап генези аналізованого вчення (до другої половини XIX століття). Формування криміналістичних положень щодо специфіки кримінального процесуального доказування розпочалося ще до оформлення цієї галузі як самостійної науки. За В. В. Юсуповим, криміналістика бере свої витоки із часу виникнення спеціальних знань в обізнаних осіб, які залучалися до процесу здійснення правосуддя у перших державних утвореннях [588, с. 46]. Рекомендації криміналістичного характеру щодо здійснення кримінального переслідування напрацьовувалися практикою процесуальних протопроцедур та з часом знаходили певне закріплення у нормативних актах того періоду. Науковці наголошують, що описи окремих прийомів встановлення істини у судових (зокрема, кримінальних) процесах можна зустріти в релігійному письмі (Тора, Біблія, Коран), а також у давніх нормативних актах (у римських Законах XII таблиць, грецьких Законах Солона тощо) [284, с. 11].

На території сучасної України чи не першим нормативним актом, який містив рекомендації криміналістичного характеру, можна визнати «Руську правду» (1016). У цьому документі було описано праобрази сучасних слідчих (розшукових) дій (заклич, звід, гоніння слідом) [587, с. 11], наведено положення щодо використання спеціальних медичних знань для встановлення ступеню тяжкості тілесних ушкоджень, виокремлено речові докази й показання як окремі форми доказів тощо [588, с. 47].

Подальший розвиток вітчизняних первинних криміналістичних знань пов'язаний із перебуванням українських земель у складі різних держав (Великого князівства Литовського і Руського, Польського королівства, Речі Посполитої, Московського князівства та, з часом, російської імперії, Габсбурзької монархії тощо), їх правоохоронною практикою та процесуальним законодавством.

У завершення аналізованого періоду в Європі відбулася низка процесів, котрі опосередковано призвели до формування криміналістики як самостійної науки. Зокрема, від середини XVIII ст. у європейських країнах починається вибуховий розвиток науки й техніки, який отримав назву «індустріальна революція». Передові технології того часу почали застосовувати для задоволення потреб різноманітних сфер людської життєдіяльності, зокрема й кримінального судочинства. Як зазначає В. В. Юсупов, у цей період для встановлення обставин вчинення кримінально караних діянь усе більш активно залучають фахівців у галузях медицини, фармакології, хімії, математики, чистописання тощо [587, с. 11]. Водночас в європейських країнах відбувається формування та кодифікація матеріального й процесуального кримінального законодавства (австрійське Карне уложення, 1803; французький Кримінальний кодекс Наполеона, 1810; Баварський кримінальний кодекс, 1813; російський Статут кримінального судочинства, 1864 та ін.), що призводить до усталення процедур досудового розслідування й судового розгляду та накопичення досвіду щодо оптимізації процесу здійснення окремих процесуальних дій. Сформульовані на практиці криміналістичні прийоми й методи поступово знаходять своє закріплення у доктринальних джерелах. Зокрема в Німеччині, як зауважує О. С. Саїнчин, окремі наукові праці, присвячені організації поліцейської діяльності з розкриття злочинів, видавалися ще з першої половини XIX століття [440, с. 97]. Описані процеси прямо вплинули на формування криміналістичних знань на західноукраїнських землях, та опосередковано – на розвиток криміналістики на територіях, що перебували в складі російської імперії.

Підсумуємо, що в межах цього етапу на основі практичного досвіду сформувалися передвісники криміналістичних знань, які з часом виступлять базисом самостійного криміналістичного вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні.

2. Період становлення науки криміналістики (друга половина XIX століття – 1919/1939 роки). У цей проміжок часу сучасні українські землі перебували в складі двох світових імперій (Австро-Угорської та російської), а західні регіони, пізніше, у структурі Польської Республіки. Тому стан формування вітчизняних криміналістичних знань визначався відповідними правовими режимами кримінального судочинства, особливостями правоохоронної практики та власними науковими традиціями цих держав.

Більш активним у межах наведеного етапу був розвиток європейської криміналістики, на здобутки якої орієнтувалися правоохоронці на західноукраїнських землях. Так формування наукових підвалин використання техніко-криміналістичних засобів доказування у кримінальному судочинстві розпочалося з розроблення засад судової фотозйомки [599] та кримінальної реєстрації осіб за ознаками зовнішності [598] (А. Бертільйон), реєстрації правопорушників за відбитками пальців їх рук (В. Гершель, 1877; Г. Фулдз, 1879–80; Ф. Гальтон, 1892–95; Е. Генрі, 1896–97 та ін.) [52, с. 345] та основ криміналістичного почеркознавства (абат Мішон, 1872; Ч. Ломброзо, 1895; Е. Локар, 1915) [284, с. 13–14].

Чи не першого науково-теоретичного оформлення положення криміналістичного вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні набули із материнською наукою в цілому у фундаментальній праці австрійського професора Ганса Гроса «Handbuch für Untersuchungsrichter als System der Kriminalistik» («Керівництво для судових слідчих як система криміналістики») та її наступних доповнених і розширених виданнях [611; 612]. Також не можна оминати увагою здобутки Альберта Вайнгарта з його працею «Kriminaltaktik: ein Handbuch für das Untersuchen von Verbrechen» («Кримінальна тактика: посібник для розслідування

злочинів») [640], та Рудольфа Арчибальда Рейсса з «Manuel de Police Scientifique (technique)» («Науковий посібник для поліції (техніка)») [635]. Серед праць вітчизняних науковців того часу варто виокремити роботи харківських професорів Л. Є. Владимірова, М. С. Бокаріуса та М. П. Чубинського. Значний вклад у формування аналізованого нами криміналістичного вчення також внесли й видані на теренах російської імперії роботи Є. Ф. Буринського, І. Ф. Моргенштерна, С. Н. Трегубова та ін. Розвиток криміналістичних знань призвів, зокрема, до відкриття у в 1913 році у Києві та Одесі кабінетів науково-судової експертизи, у яких проводилися дослідження з використанням передових на той час криміналістичних методів для потреб кримінального та цивільного судочинства [256, с. 275].

Таким чином, у межах указанного періоду європейськими та вітчизняними вченими було закладено наукові підвалини використання засобів криміналістичної техніки, тактики й методики у кримінальному процесуальному доказуванні.

3. Наукові праці радянського періоду (1919/1939 – 1991 роки).

В указаний період зміст криміналістичних рекомендацій щодо доказової діяльності у кримінальному судочинстві насамперед визначався відповідним процесуальним законодавством: Декретами про суд (1917–1918 рр.), Кримінально-процесуальними кодексами УСРР 1922 та 1927 років, УРСР 1960 року (який з певними змінами діяв аж до 2012 року). Філософським підґрунтям абсолютно всіх доктринальних досліджень виступав марксизм-ленінізм, наука в цілому була ідеологізованою та підкореною комуністичній партійній номенклатурі. Зауважимо також, що праці цього періоду вирізнялися, серед іншого, відкиданням здобутків криміналістів європейських країн та США. Зокрема, дисертації радянського часу часто містили окремі підрозділи, присвячені критиці «імперіалістичної», «буржуазної» західної криміналістики.

Водночас саме на цей проміжок припала активна наукова діяльність плеяди видатних українських криміналістів, які здійснили значний внесок у справу формування криміналістичного знання про кримінальне процесуальне

доказування. Зокрема, в основу сучасного криміналістичного вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні покладено праці Л. Є. Ароцкера, В. П. Бахіна, М. М. Бокаріуса, Г. Л. Грановського, В. Г. Гончаренка, О. Н. Колесніченка, В. П. Колмакова, В. О. Коновалової, В. К. Лисиченка, В. Г. Лукашевича, М. П. Макаренка, Г. А. Матусовського, М. В. Салтевського, М. Я. Сегая, З. М. Соколовського та низки інших українських криміналістів. Окремо варто відзначити здобутки вітчизняних учених-процесуалістів радянського періоду, які опосередковано сприяли формуванню аналізованого нами криміналістичного вчення: С. А. Альперта, М. І. Бажанова, М. М. Гродзинського, Ю. М. Грошевого, А. Я. Дубинського, В. С. Зеленецького, П. П. Михайленка, М. М. Михеєнка, В. Т. Нора, А. Л. Ривліна, М. М. Смітєнка та ін.

Окрім того, на розвиток вітчизняної криміналістики радянського періоду значний (можливо навіть панівний) вплив мали наукові праці представників інших союзних республік, насамперед – російської. Причинами таких наукових відносин стали спільність ідеології (різних, залежно від періоду, течій та форм марксизму-ленінізму) та законодавства (за основу республіканських кримінально-процесуальних кодексів брались положення кодексів всесоюзних), а також «керівна» роль російської номенклатури і підконтрольної їй науки. Водночас, неможливо не виділити й позитивний внесок окремих наукових праць цієї категорії у розвиток вітчизняної криміналістики тих часів. Зокрема теоретичні основи аналізованого нами вчення були найбільш широко розглянуті саме російськими вченими – С. М. Потаповим, В. Д. Арсеньєвим, Р. С. Белкіним, А. І. Вінбергом, А. М. Ларіним, С. А. Шейфером та іншими.

Таким чином, у радянський період відбулося оформлення вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні як самостійної криміналістичної теорії в умовах радянської ідеології та правової доктрини.

4. Період здобуття та утвердження Україною незалежності (1991 – 2019 роки). Головним трендом цього етапу слід визнати формування та

подальше дозрівання власного вітчизняного законодавства у сфері кримінального судочинства. Українські криміналісти мали адаптувати наукові розробки до норм Конституції України (1996), нових кримінального матеріального (2001) та процесуального (2012) кодексів, низки реформ прокуратури (1991, 2015, 2019), судоустрою (2010, 2016), правоохоронних органів (2015 та ін.), поступової гуманізації та європеїзації процесуального законодавства, а відтак і практики доказування у кримінальному судочинстві.

Істотних змін зазнало й суспільство, на захисті якого стоїть вітчизняна правоохоронна система. З розвалом радянського союзу було декриміналізовано низку протиправних діянь та, навпаки, доповнено законодавство новими складами кримінальних правопорушень. Суттєво оновилися кількісні та якісні характеристики кримінально протиправної діяльності, значно посилився негативний вплив транскордонної злочинності. У 2000-х роках відбулася комп'ютеризація практично всіх сфер людської життєдіяльності, що призвело до масового використання електронно-обчислювальної техніки як правопорушниками, так і правоохоронцями. Науковці та практики отримали доступ до передових західних розробок, зокрема зразків криміналістичної техніки, засобів фіксації доказової інформації, нових видів судових експертиз тощо.

Зауважимо також, що зі здобуттям Україною незалежності в 1991 році продовжилися й міждержавні наукові зв'язки з Росією у сфері формування криміналістичних знань. Негативним наслідком указаної взаємодії стало те, що вітчизняні учені часом відмовлялися від розробки теорій та положень, які вже були (з різним успіхом) розглянуті росіянами чи представниками інших пострадянських держав, що певною мірою сповільнювало розвиток української криміналістики. Так, наприклад, від моменту розпаду радянського союзу на території російської федерації було видано монографічні праці Н. Н. Лисова «Криминалистическое учение о фиксации доказательственной информации в деятельности по выявлению и раскрытию преступлений» (1995), А. Р. Белкіна «Теория доказывания» (1999), В. В. Новіка «Криминалистические аспекты

доказывания по уголовным делам» (2005), О. В. Колдіна «Процессуально-криминалистические проблемы исследования источников информации» (2005) та ін. Своєю чергою вітчизняні науковці протягом указанного періоду не підготували жодної монографічної праці, котра б системно та комплексно висвітлювала теоретичні положення криміналістичного вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні. Водночас із поступовим формуванням власного законодавства російські (а тим більш радянські) наукові здобутки у сфері кримінального процесуального доказування втрачали актуальність для українських реалій, тому в цій галузі вітчизняної криміналістики утворився певний науковий вакуум.

Утім, попри всі виклики аналізованого періоду, українським ученим усе ж вдалося сформулювати теоретичні підвалини вітчизняного криміналістичного вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні. Зокрема, серед сучасних монографічних праць, присвячених окремим аспектам розроблення й застосування криміналістичних засобів доказування у кримінальному судочинстві можна навести роботи В. С. Кузьмічова [306], А. В. Іщенко, І. П. Красюка, В. В. Матвієнка [153], Л. А. Кірмач [164], Є. Д. Лук'янчикова [321], Ж. В. Удовенко [504], О. І. Чучукало [540], Л. Д. Удалової [502], І. І. Котюка [273], В. Г. Лукашевича та О. В. Юнацького [330], С. А. Кириченка [163], Ю. О. Ланцедової [309], В. М. Стратонова [471], О. А. Кравченка [278], В. Г. Гончаренка [86], Ю. М. Чорноус [538], О. П. Вашук [50], С. С. Баргана [13] та ін. Крім наведеного, українськими вченими було підготовано низку фундаментальних підручників та навчальних посібників із криміналістики, а також масу наукових статей, тез доповідей на науково-практичних конференціях, публічних лекцій та інших виступів тощо, які розкривали окремі загально-теоретичні аспекти криміналістичного вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні.

Водночас більш активно відбувався розвиток наукового знання щодо проблематики розроблення та використання окремих різновидів

криміналістичних засобів кримінального процесуального доказування. Варто також згадати напрацювання українських учених-процесуалістів, без кропіткої роботи яких формування криміналістичного вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні було б неможливим.

Таким чином, від моменту здобуття Україною незалежності вітчизняна криміналістика розвивалася в умовах постійних змін соціальної обстановки та процесуального законодавства. Українськими вченими було видано низку наукових робіт, присвячених загальним аспектам розроблення й застосування криміналістичних засобів доказування у кримінальному судочинстві, а також особливостям використання в доказуванні засобів криміналістичних техніки, тактики й методики. Утім, протягом аналізованого періоду, на жаль, не було підготовано комплексних монографічних праць, які б систематизували та узагальнювали криміналістичні знання щодо доказування у кримінальному провадженні в реаліях сучасного українського процесуального законодавства та правоохоронної практики. Зокрема, криміналістичне вчення про збирання, дослідження й використання доказів у кримінальному провадженні все ще потребує формулювання його теоретичних засад, систематизації та обґрунтування подальших напрямів розвитку.

5. Новітній етап (від 2019 року). Ключовими віхами поточного періоду розвитку вітчизняного криміналістичного вчення про збирання, дослідження й використання доказів у кримінальному провадженні варто визнати внесення до Конституції України змін щодо утвердження курсу держави на європейську та північноатлантичну інтеграцію [403], а також початок неспровокованого широкомасштабного вторгнення російської федерації 24 лютого 2022 року.

Перша новація орієнтує вітчизняних практиків та науковців на запровадження європейських стандартів здійснення кримінального правосуддя, запозичення найкращих сучасних практик у процесуальному доказуванні, посилення міжнародної взаємодії у кримінальному судочинстві з країнами-членами Європейського Союзу та НАТО. Що ж до другої ключової події, то неспровокована збройна агресія та чисельні воєнні злочини представників

російської федерації, заангажованість російської науки (зокрема й юридичної) змушують українських учених повністю розірвати наукові зв'язки з росіянами, а також обмежити використання у власних дослідженнях ідеологізованих джерел радянського періоду. В таких умовах перед вітчизняними криміналістами постає стратегічне наукове завдання побудови самостійної, самодостатньої, незалежної від російського впливу доктрини української криміналістики. Важливе місце в цій теоретичній побудові належить і криміналістичному вченню про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні, положення якого мають відповідати чинному українському законодавству, поточному стану правоохоронної й судової практики, та, водночас, бути вірними духу вітчизняної криміналістики, котра має багатовікову історію.

Підсумовуючи короткий огляд генези вітчизняного вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні зауважимо, що указана сфера криміналістичних знань пройшла довгий та достатньо складний шлях власного розвитку. Найперші рекомендації криміналістичного характеру щодо доказової діяльності формувалися ще в прадавні часи та знаходили закріплення в релігійних і нормативних текстах. У період середньовіччя для виконання завдань кримінального судочинства почали все більш активно залучати носіїв спеціальних знань, а у Новий час індустріальна революція та кодифікація кримінального законодавства дозволили розширити арсенал доступних правоохоронцям технічних засобів, накопичити досвід оптимізації окремих процесуальних дій у кримінальному судочинстві та, у результаті, сформувати теоретичні основи науки криміналістики. У радянський період українська криміналістика формувалася в умовах жорсткої ідеологізації, своєрідного правового режиму та панівного впливу російської науки; складним був і етап розвитку цієї сфери знань після здобуття Україною незалежності. Протягом усього часу свого існування вітчизняне доктринальне знання про криміналістичні аспекти кримінального процесуального доказування постійно адаптувалося до актуальних реалій законодавства, правоохоронної практики,

здобутків науки й техніки. Утім, попри всі виклики, українським ученим-криміналістам усе ж вдалося накопичити достатній обсяг цінних теоретичних положень, практичних рекомендацій, технічних розробок, спрямованих на підвищення ефективності доказової діяльності у кримінальному провадженні.

Наведене дає нам підстави стверджувати про існування в Україні самостійного, цілісного й зрілого криміналістичного вчення про збирання, дослідження й використання доказів у кримінальному провадженні, яке, притому, потребує узагальнення й подальшого теоретичного обґрунтування, а також постійного оновлення. Водночас варто наголосити, що запропонований погляд на проблематизацію та періодизацію розвитку цієї криміналістичної теорії, звичайно, не можна вважати вичерпним, а тому наведені питання заслуговують окремого ґрунтовного історико-криміналістичного дослідження.

1.2. Методологічні засади криміналістичного вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні

Так само як наявність власних об'єкта й предмету, методів, системи, понятійного апарату тощо є підставою визначення певного наукового знання як самостійної науки, так і кожне окреме криміналістичне вчення повинне характеризуватися специфічними методологічними засадами, котрі мають бути складовими методології материнської науки назагал. Відтак, варто погодитися з В. А. Журавлем, що окремі заявки та твердження про вже сформовану ту чи іншу нову теорію або необхідність створення такої мають бути максимально аргументованими, з огляду на те, що далеко не всі теоретичні побудови можуть претендувати на рівень окремих наукових вчень [137, с. 68]. Очевидно, що й криміналістичне вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні, як зріла самостійна криміналістична теорія, потребує формулювання та обґрунтування власних методологічних основ.

У філософії поняття «методологія» традиційно розглядається у двох аспектах. У вузькому значенні під цим терміном розуміють сукупність підходів, способів, методів, прийомів та процедур, що застосовуються в процесі наукового пізнання та практичної діяльності для досягнення наперед визначеної мети. У широкому розумінні методологію визначають як галузь теоретичних знань і уявлень про сутність і форми, закони, порядок та умови застосування підходів, способів, методів, прийомів та процедур у процесі наукового пізнання та практичної діяльності. Саме широкий підхід пов'язується з поняттям методології науки, як самостійної теоретичної дисципліни, яка вивчає весь комплекс явищ, що відносяться до інструментальної сфери науки та наукової діяльності [521, с. 374].

Практика застосування цього терміна вітчизняними науковцями-криміналістами не є однорідною. Зокрема, В. О. Коновалова [265] та І. І. Когутич [246, с. 242–243] писали про методологію криміналістики в її вузькому розумінні; М. В. Салтевський [441, с. 10] та Ю. М. Чорноус [283, с. 42] використали цей термін для позначення всього першого загальнотеоретичного розділу криміналістики, та водночас застосували й вузьке розуміння цього поняття як сукупності методів науки [441, с. 14; 283, с. 42]; Р. В. Комісарчук розглядає методологію криміналістики саме в її широкому розумінні [257, с. 166]. У цьому дискусійному питанні ми підтримуємо позицію В. В. Тіщенка, що методологія криміналістичної науки не може розглядатися виключно у вузькому розумінні та обмежуватись вичерпним переліком методів наукового пізнання та практичної діяльності [494, с. 319]. При всьому, у широкому сенсі методологічні основи криміналістики можна розуміти як сукупність наукових положень про всі елементи пізнавального процесу – його предмет, об'єкт, суб'єкт, результати й методи дослідження тощо [257, с. 165].

За орієнтовну структуру методологічної бази аналізованого нами криміналістичного вчення варто взяти запропонований В. А. Журавлем достатньо конкретний перелік вимог, що ставляться до окремих криміналістичних теорій: наявність власних об'єкта, предмета та методів

дослідження, положень, що розкривають зміст теорії та характер її стосунків з іншими теоріями (вченнями), сформульовані ціль, завдання, функції та визначене місце в системі криміналістики, побудованість на певній науковій гіпотезі та емпіричному підґрунті, а також достатня консолідованість, що дозволяє виділяти в рамках відповідної теорії певні закономірності, які доповнюють та уточнюють предмет криміналістики в цілому [116, с. 198].

Визначення об'єкта й предмета, цілей та задач певного наукового знання має починатися зі з'ясування тієї актуальної проблематики, на вирішення якої воно спрямоване. Так, на думку Р. В. Комісарчука, евристичний потенціал, творчу роль та інтелектуальну продуктивність криміналістики як науки характеризує саме її здатність успішно розв'язувати певні проблеми [257, с. 165]. І хоч серед юридичних наук криміналістика є однією із найбільш практично-орієнтованих, забезпечення практики сучасними та ефективними рекомендаціями неможливе без зрілих теоретичних та методологічних криміналістичних знань, які описують та пояснюють основні закономірності наукового пошуку в даній галузі [202, с. 25]. Тому будь-яка криміналістична теорія повинна вирішувати певні проблемні завдання як практичного, так і теоретичного характеру.

В. А. Журавель указує, що розвиток наукового криміналістичного знання, а отже, і визначення основних напрямів наукового пошуку у криміналістиці, залежать від: 1) об'єктивних процесів, що відбуваються в самій науці й характеризують логіку її розвитку; 2) тенденцій науково-технічного прогресу, наявності інтегративних зв'язків криміналістики з іншими науками; 3) вдосконалення чинного законодавства; 4) запитів практики як вихідного пункту криміналістичного пізнання та сфери реалізації предметно-перетворюючої функції криміналістики [123, с. 166]. Вважаємо, що наведені групи загальних передумов наукового пошуку в криміналістиці можна використати як підґрунтя для визначення власної проблематики будь-якої окремої криміналістичної теорії.

Своєю чергою, і криміналістичне вчення про збирання, дослідження та

використання доказів у кримінальному провадженні, як окрема сфера криміналістичних знань, має слугувати вирішенню конкретних практичних і теоретичних проблем, ідентифікація яких є першим кроком до побудови методологічних основ цієї сфери криміналістичних знань. Аналіз згаданої проблематики дозволить уточнити предмет і методи дослідження вчення, сформулювати мету, завдання та функції, сприятиме його системності й логічності, а виокремлення таких проблем серед загальної проблематики криміналістики допоможе визначити місце вчення в системі даної науки.

З урахуванням розглянутих вище загальних підходів, на основі вивчення потреб правозастосовної практики та поглядів науковців на сучасний стан та тенденції розвитку науки криміналістики можна виокремити дві групи наукових проблем, що виступають передумовами формування та подальшого розвитку окремого криміналістичного вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні. Першу з них складають питання загального характеру, які постають перед криміналістикою в цілому, та вирішенню яких згадане вчення може сприяти частково, опосередковано, у межах власного предмета дослідження. Другу категорію складають окремі (вузькі) науково-теоретичні й практичні проблеми, що стосуються діяльності уповноважених осіб зі збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні, на вирішення яких відповідне криміналістичне вчення спрямоване безпосередньо.

До загальних наукових проблем криміналістики, які виступають передумовами формування й розвитку криміналістичного вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні, можна віднести такі:

а) проблема впливу науково-технічного прогресу на кримінально протиправну діяльність та на діяльність із розкриття, розслідування та протидії кримінальним правопорушенням, судового розгляду кримінальних проваджень (справ);

б) проблема відповідності наукових криміналістичних положень вимогам

чинного законодавства;

в) проблема відповідності теоретичних криміналістичних розробок вимогам практики та узагальнення практичного досвіду застосування криміналістичних рекомендацій у процесуальній діяльності;

г) проблема визначення системи криміналістики [127, с. 130; 262, с. 116; 165, с. 231];

д) проблема інтеграції криміналістикою здобутків інших галузей знань.

До переліку власних наукових проблем, які виступають передумовою розвитку аналізованого нами криміналістичного вчення, можна віднести такі:

а) наявність великої кількості розрізнених наукових праць у даній сфері;

б) відсутність теоретичного обґрунтування зазначеного вчення, а також несформованість його методологічних засад;

в) потреба у формулюванні специфічних власне-криміналістичних поглядів на природу й структуру кримінального процесуального доказування, а також сутність засобів здійснення такої діяльності;

г) потреба практиків у конкретних криміналістичних засобах здійснення їх доказової діяльності [202, с. 26–28].

Наведена проблематика дає підстави для визначення об'єкта й предмета аналізованої нами сфери знань. Вважаємо, що **об'єкт** криміналістичного вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні відповідає загальному об'єктові криміналістики, який, на думку вітчизняних учених, є двоєдиним та включає, з одного боку, кримінально протиправну діяльність (поведінку) та її наслідки, що відображаються у джерелах слідової інформації; з іншого – діяльність уповноважених осіб з виявлення, розслідування, попередження кримінальних правопорушень і судового розгляду кримінальних проваджень (справ) [491, с. 145; 561, с. 68; 105, с. 101–102; 124, с. 127]. Попри те, що, на перший погляд, дане криміналістичне вчення концентрується саме на другій формі діяльності, розроблення криміналістичного інструментарію доказування (як науково-технічних засобів, так і рекомендацій техніко-криміналістичного, тактико- й

методико-організаційного характеру) має спиратися на вивчення закономірностей обох складових об'єкта дослідження науки криміналістики. Зокрема, професійна доказова діяльність правоохоронців та суду є адекватною реакцією держави на кримінально карану поведінку правопорушників, а відтак детермінується останньою. Своєю чергою, зміст доказової діяльності інших учасників кримінального судочинства так само визначається характерними особливостями кримінального правопорушення, яке є предметом провадження. Тому розроблення адекватних криміналістичних засобів доказування просто неможливе без пізнання й використання загальних закономірностей діяльності кримінально протиправної.

Безпосередній **предмет** учення є більш вузьким порівняно з предметом науки в цілому та виступає його складовою частиною. До нього варто віднести сукупність криміналістичних засобів збирання, дослідження й використання доказів, а також закономірності їх розроблення ученими та застосування уповноваженими особами в межах кримінального процесуального доказування.

Водночас в сучасних умовах дискусійним є питання щодо переліку суб'єктів-адресатів наукових положень, пропонованих даним криміналістичним ученням, адже, як зауважив В. Ю. Шепітько, «розроблення та реалізація криміналістичних засобів залежить від їх конкретного споживача» [562, с. 68]. Традиційно й історично криміналістика розглядалась як «слідча наука», покликана забезпечувати відповідними засобами діяльності саме представників органів досудового кримінального розслідування (переслідування). Утім, в умовах сучасного «перехідного до змагальності» вітчизняного кримінального процесу виникає необхідність забезпечення обох сторін кримінального провадження (*а також потерпілого й суду – А. К.*) криміналістичними прийомами, методами й засобами, що є підставою для формування й становлення так званої змагальної криміналістики, яка суттєво відрізняється від криміналістики, котра слугувала лише для органів досудового розслідування [559, с. 8]. Учені-криміналісти все більше уваги приділяють проблемам криміналістичного забезпечення процесуальної діяльності

прокурорів [280; 474; 253; 27], адвокатів (захисників та юридичних представників) [389; 147; 258; 111], а також суддів [252; 4; 350]. Відтак чітко простежується тенденція до розширення переліку учасників кримінального провадження, підвищення ефективності діяльності яких входить до сфери інтересів учених-криміналістів.

Наголосимо, що в цьому питанні наявний і зворотній зв'язок, адже результати проведеного нами опитування показують, що й самі практики потребують відповідних наукових криміналістичних рекомендацій щодо власної доказової діяльності. Зокрема, 90,8 % слідчих, 92,9 % прокурорів, 77,5 % адвокатів та 78,4 % суддів вважають, що їх доказова діяльність потребує відповідних науково-методичних криміналістичних рекомендацій. 91,4 % анкетованих науковців переконані, що доцільною є розробка рекомендацій щодо оптимізації доказової діяльності «нетипових» споживачів криміналістичних засобів – сторони захисту, потерпілого, слідчого судді та суду. Водночас, на думку більшості респондентів (59,1 %), якість науково-методичного забезпечення доказової діяльності у кримінальному судочинстві станом на сьогодні є недостатньою¹.

Тому ми переконані, що криміналістичне вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні, як і наука криміналістика в цілому, має розробляти відповідний інструментарій для всіх уповноважених суб'єктів доказування (слідчого, дізнавача, детектива, прокурора, захисника, потерпілого, цивільного позивача й відповідача, слідчого судді та суду), а також для учасників процесу доказування, котрим можуть бути доручені окремі складові пізнавальної діяльності (оперативних співробітників, спеціалістів та експертів).

Суб'єктами формування вчення варто насамперед визнати учених-криміналістів, які здійснюють науковий пошук та продукують відповідні наукові положення. Водночас не можна применшувати роль у розвитку вчення

¹ Емпіричною базою дослідження виступили результати опитування 272 фахівців у сфері кримінальної юстиції, серед яких 109 (40,1 %) слідчих, 42 (15,4 %) прокурори, 40 (14,7 %) адвокатів, 37 (12,9 %) суддів, 35 (12,9 %) науковців та 9 (3,3 %) представників інших юридичних професій (Додаток А).

окремих практиків-новаторів, які розробляють та впроваджують криміналістичні засоби доказування у свою професійну діяльність навіть за умови, що такі особи не публікують власні здобутки у формі наукових праць. У таких випадках завданням дослідників є виявлення, опрацювання й наукове узагальнення найкращих практик у сфері доказової діяльності, які виникли «на землі», залучення правозастосовників до спільної наукової праці.

Суттєвою складовою методологічних засад криміналістичного вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні є його мета. Сьогодні прийнято вважати, що службове призначення криміналістики в цілому полягає в забезпеченні, сприянні своїми прийомами, методами та засобами справі боротьби із кримінально-протиправною діяльністю. Зважаючи на службове призначення науки, формулюються її більш конкретні задачі, спрямовані на удосконалення правозастосовної практики [52, с. 290], а так само й цілі її окремих структурних елементів. Досліджуване нами окреме криміналістичне вчення, як складова материнської науки, і собі має виконувати певну частину її загальних завдань. З огляду на цільову проблематику, об'єкт і предмет вчення, його основною **метою** та призначенням варто визнати забезпечення практики доказування в кримінальному судочинстві відповідними криміналістичними засобами (інструментарієм) для оптимізації, підвищення ефективності такої діяльності.

На виконання сформульованої мети перед науковцями постають більш конкретизовані **завдання** вчення, які впливають із наведених вище проблем теорії криміналістики та практики доказової діяльності, що постають перед цією сферою знань. Як і завдання науки криміналістики в цілому [52, с. 290], вони мають два рівні: 1) спрямовані на удосконалення теоретичних положень щодо криміналістичних засобів доказування; 2) направлені на розроблення й запровадження у практику конкретних криміналістичних засобів доказування.

У конденсованому вигляді основні завдання вчення першого рівня можна сформулювати так:

- з'ясування й пояснення закономірностей доказової діяльності

уповноважених учасників кримінального провадження;

- вивчення реальних потреб практиків у науково-методичному забезпеченні їх доказової діяльності;
- обґрунтування сутності та призначення криміналістичних засобів кримінального процесуального доказування, здійснення їх класифікації;
- формулювання та подальше удосконалення методологічних засад криміналістичного вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні;
- запозичення й адаптація здобутків природничих наук для потреб доказової практики у кримінальному судочинстві.

До ключових завдань учення другого рівня пропонуємо віднести такі:

- розроблення конкретних техніко-криміналістичних, тактико-організаційних та методико-організаційних засобів доказування;
- забезпечення впровадження конкретних криміналістичних засобів доказування у практику (що включає їх апробацію, навчання стейкхолдерів, отримання зворотного зв'язку щодо ефективності розробок тощо).

Окремі складові науково-теоретичного пошуку, який здійснюється на забезпечення виконання поставлених завдань, можливо згрупувати за напрямками його впливу на об'єкт та предмет дослідження вчення, тобто за **функціями** цієї сфери знань. На виконання *евристичної* функції учення науковці мають пізнавати нові (раніше невідомі або недостатньо пояснені) закономірності доказування в кримінальному провадженні взагалі та розробки й застосування криміналістичних засобів такої діяльності зокрема. *Практично-прикладна* функція цієї сфери знань виявляється в розробленні та впровадженні у практику конкретних криміналістичних засобів збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні. *Прогностична* функція виражається в обґрунтованому передбаченні вченими майбутнього стану доказової практики у кримінальному судочинстві та розробці криміналістичних засобів доказування «на перспективу». У межах *комунікативної* функції відбувається обмін науковим знанням з іншими юридичними та неюридичними

науками, насамперед з наукою кримінального процесу та її важливою складовою – кримінальною процесуальною теорією доказів та доказування, а також із низкою природничих, технічних та суспільних сфер знань. *Виховна* функція виражається у формуванні в адресатів криміналістичних рекомендацій поваги до норм доказового права та ціннісних уявлень щодо значення ефективної діяльності суб'єктів доказування для виконання завдань кримінального судочинства. *Навчальна* функція вчення демонструє його зв'язок з юридичними навчальними дисциплінами («Криміналістика» й «Докази і доказування у кримінальному провадженні», низка спецкурсів криміналістичного спрямування) та реалізується науковцями шляхом виготовлення навчальної продукції (підручників, посібників, poradників, методичних рекомендацій) та викладення теоретичних положень у формі, обсязі й порядку, найбільш прийнятному для осіб, які отримують профільну освіту чи підвищують власну кваліфікацію.

На виконання наведених завдань криміналістичне вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні послуговується специфічним інструментарієм наукового пошуку, тобто сукупністю **методів** дослідження. При всьому, маємо погодитися з М. В. Салтевським, який писав, що наука криміналістика не розкриває і не розслідує кримінальних правопорушень, а своїми специфічними методами і засобами сприяє правоохоронній діяльності, підвищує її ефективність [441, с. 8]. Відтак, цілком слушним є підхід А. Ф. Волобуєва [64, с. 80], В. А. Журавля [122, с. 28–29] та інших вітчизняних науковців, які наполягають на розрізненні методів наукового (теоретичного) пізнання в криміналістиці та методів практичного пізнання в кримінальному судочинстві. За такого поділу друга категорія методів є *результатом* наукового пошуку учених-криміналістів та знаходить вираз у конкретних практико-орієнтованих криміналістичних рекомендаціях. Тому вважаємо за доцільне, з метою розроблення методологічних засад учення, навести саме методи науково-теоретичного пошуку, у той час як методи практичної доказової діяльності варто розглядати в

ході обґрунтування криміналістичних засобів збирання, дослідження й використання доказів. І хоча питання щодо структури системи методів криміналістики ще не знайшло свого кінцевого вирішення в науковій літературі, за основу можна взяти відносно сталу та популярну серед вітчизняних науковців їх ієрархічну побудову: 1) філософські методи; 2) загальнонаукові методи емпіричного й теоретичного дослідження; 3) окремо наукові (спеціальні) методи, які включають і власні методи науки криміналістики [441, с. 17; 283, с. 42–51; 282, с. 9; 122, с. 25–26].

На філософському рівні базовим для криміналістики, як і для інших юридичних наук, є загальний діалектичний метод [265, с. 214], поєднаний із концепцією матеріалізму (ідея про те, що матерія є первинною, а свідомість – вторинною, похідною [521, с. 365]). У його основу покладено принципи й закони діалектичної логіки – переходу кількісних змін у якісні, єдності і боротьби протилежностей, заперечення заперечення тощо [478, с. 34]. В. О. Коновалова зауважила, що закони й категорії матеріалістичної діалектики забезпечують необхідний зв'язок між почуттєвим та логічним пізнанням (як у науково-теоретичному пошуку, так і в практичній діяльності), та конкретизуються в логічних прийомах аналізу й синтезу, дедукції та індукції, причини й сліdstва, сутності і явища, тотожності й розходження тощо [265, с. 214]. При всьому самі прийоми формальної логіки науковці традиційно відносять до загальнонаукових методів [478, с. 38; 122, с. 25].

На загальнонауковому рівні криміналістичне вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні оперує низкою методів емпіричного й теоретичного дослідження. Серед першої категорії спостереження виступає основним інструментом пізнання закономірностей об'єкта дослідження. Метод експерименту застосовується під час апробації розроблених дослідниками криміналістичних засобів доказування в наближених до реальних (змодельованих) умовах, а також на практиці. Опис виступає засобом вербального кодування сприйнятої емпірично інформації та виведених логічно висновків.

Серед методів теоретичного дослідження чільне місце посідає моделювання, яке дозволяє науковцям будувати ідеальні (уявні) моделі окремих складових доказової діяльності. Історичний (хронологічний) метод є основним інструментом опрацювання генези самого учення та динаміки змін у часі закономірностей практики доказової діяльності у кримінальному судочинстві. Сукупність прийомів формальної логіки (аналіз і синтез, дедукція та індукція, абстрагування, аналогія тощо) виступають ключовими інструментами формулювання теоретичних висновків.

На окремонауковому рівні сукупність методів соціології (анкетування, інтерв'ювання) слугує одним із інструментів опосередкованого спостереження за об'єктом дослідження. Статистичні методи надають інструменти для інтерпретації кількісних показників доказової діяльності в кримінальному судочинстві. Сукупність фізичних, хімічних, біологічних, медичних та інших методів природничих наук насамперед запозичується для розроблення техніко-криміналістичних засобів доказування та знаходить вираз у конкретних галузях криміналістичної техніки. Методи психології та фізіології є важливими для розроблення тактико-організаційних засобів доказування, науки управління – методико-організаційних тощо.

Ученими-криміналістами було сформовано й низку власних окремонаукових методів теоретичного пошуку, які є застосовними в межах формування криміналістичного вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні. Серед них наведемо методи встановлення кореляційних залежностей [446, с. 161], побудови типових версій, криміналістичного прогнозування [119, с. 191] та ін.

Поряд з окремими методами вітчизняні учені виокремлюють також і підходи до здійснення наукового пошуку у криміналістиці. Зокрема, В. В. Тіщенко наполягає, що поняття «підхід» та «метод» не можуть бути ототожнені й потребують розмежування [494, с. 319]. Видається, що підхід є більш загальною категорією, яка визначає спрямованість дослідження і стає підставою для обрання й запозичення загальних і спеціальних, а також

створення власних методів наукового пізнання відповідної науки або її окремої складової [227, с. 33]. З урахуванням цього вважаємо за доцільне прослідкувати вплив окремих методологічних підходів криміналістики на формування й розвиток криміналістичного вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні.

Чи не найбільш розробленим та обґрунтованим серед підходів у криміналістиці є *діяльнісний*. Відповідно до нього, об'єктами пізнання цієї науки є два різновиди людської діяльності (поведінки), які мають власні відмінні від матеріальних фізичних процесів закономірності фізіологічного, психологічного, соціального та інших характерів.

За *системного підходу* (іноді розглядається як загальнонауковий системний метод) доказова діяльність уповноважених осіб (а також і кримінально-протиправна діяльність правопорушників) розуміється як складна структурована сукупність внутрішніх елементів (складових), котрі є взаємопов'язаними і взаємообумовленими. З урахуванням цього підходу ученим необхідно пізнавати й опрацьовувати як кожен окрему складову діяльності доказування у кримінальному провадженні, так і їх сукупність як цілісну систему.

Обґрунтований В. В. Тіщенком та А. А. Барицькою [489, с. 75] *технологічний підхід* орієнтує науковців на розуміння доказової діяльності уповноважених осіб як комплексу взаємопов'язаних послідовних дій та процедур. За цієї логіки розроблені ученими криміналістичні засоби – рекомендації (орієнтовні програми дій) щодо оптимального здійснення уповноваженими суб'єктами окремих складових доказової діяльності варто вважати відповідними криміналістичними технологіями.

Нарешті з урахуванням сформульованих вище цілей і завдань криміналістичного вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні, ключовим елементом його методологічної основи варто визнати *праксеологічний підхід*, зміст якого ми розглянемо більш детально. Теоретичною базою указанного підходу є праксеологія – програма

комплексних наукових досліджень умов, засобів і принципів ефективної та якісної людської діяльності [521, с. 512].

На думку В. М. Чайки, праксеологічний підхід забезпечує ефективне управління діяльністю через її всебічний самоаналіз, самооцінку, цілеспрямоване моделювання умов і засобів удосконалення на основі синтезу теоретичних знань та емпіричного досвіду. Теорія праксеології відображає залежність результатів роботи насамперед від попередньої ретельної підготовки до її виконання, ступеня підготовленості дій у широкому розумінні, що охоплює оволодіння знаннями, свідомий вибір засобів, методів аналізу і регулювання, критерії емоційного і практичного оцінювання результатів [528, с. 177]. Один із засновників сучасної праксеології польський філософ Т. Котарбинський писав, що з використанням згаданого підходу можна створити раціонально впорядковану збірку основних – як позитивних, так і негативних – рекомендацій, що стосуються різних галузей діяльності. Практична праксеологія в цілому, на його думку, спрямована на напрацювання техніки раціональної діяльності як такої, вказівок та застережень, що мають значення для дій, ефективність яких потрібно підвищити [622, с. 20].

Наголосимо, що праксеологічна спрямованість була притаманна криміналістиці ще від часів її зародження. Г. Гросс наголошував, що судовий слідчий має у своїй справі досягти успіху, а слідство має закінчитися повним вирішенням справи. Для цього уповноважений суб'єкт має із самого початку вести слідство таким чином, щоб зробити все, що перебуває в межах людських можливостей, і зупинитися лише коли всі засоби будуть вичерпані [611, с. 15].

Одним із перших наукові положення праксеології у криміналістиці застосовував польський учений В. Гутенкуст у середині ХХ-го століття. Названий науковець запропонував праксеологічну концепцію криміналістики, відповідно до якої дана наука має досліджувати особливу теорію поведінки осіб, а її методологічною основою є фундаментальні принципи праксеології [613, с. 14]. У сучасній польській школі криміналістики праксеологію відносять до основних джерел керівних принципів

криміналістики. Так криміналістика, й особливо криміналістична тактика, ґрунтується на положеннях про ефективні та цілеспрямовані дії людини. Ці концепції також застосовні у криміналістичних техніці, методиці та стратегії [614, с. 45].

На сучасному етапі всі криміналістичні наукові положення щодо здійснення доказування у кримінальному провадженні певним чином спрямовані на підвищення ефективності такої діяльності. При формуванні рекомендацій техніко-криміналістичного характеру праксеологічний підхід орієнтує науковців на розробку найбільш ефективних та раціональних науково-технічних засобів, техніко-криміналістичних прийомів та практичних методів збирання й дослідження доказів. У межах криміналістичної тактики цей підхід є однією із засад оптимізації організації досудового розслідування й судового розгляду, проведення окремих процесуальних дій. Зокрема, з погляду В. Ю. Шепітька, тактичним прийомом може виступати не будь-який, а лише найбільш ефективний спосіб здійснення процесуальної дії у певних умовах [560, с. 34–35]. Важливим праксеологічний підхід є й для формулювання методико-організаційних засобів доказування. В. А. Журавель зазначає, що окрема криміналістична методика є набором рекомендацій щодо раціональної організації процесу збирання, оцінки й використання доказової інформації під час розслідування кримінальних правопорушень та судового розгляду кримінальних справ [121, с. 24]. Видається, що раціоналізація такого процесу передбачає також забезпечення максимальної ефективності діяльності уповноважених осіб, що може бути досягнуто завдяки використанню здобутків праксеології при побудові рекомендацій методико-організаційного характеру.

З урахуванням викладеного праксеологічний підхід у криміналістиці можна визначити як форму наукового пізнання, за якого дослідження об'єкта цієї науки (кримінально-протиправної діяльності та діяльності із розкриття, розслідування й запобігання кримінальним правопорушенням, судового розгляду кримінальних проваджень), здійснюється з метою та в контексті розробки практично орієнтованих рекомендацій щодо оптимізації (підвищення

ефективності) діяльності уповноважених осіб, спрямованої на виконання завдань кримінального судочинства.

Наголосимо, що наведений перелік методів та методологічних підходів криміналістичного вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні не є вичерпним та потребує подальшого науково-теоретичного опрацювання.

Оскільки аналізоване нами вчення спрямоване на оптимізацію ретельно врегульованої законом процесуальної поведінки учасників доказової діяльності, будь-які наукові розробки в цій сфері мають спиратися на відповідну **юридичну базу** – сукупність чинних джерел права у сфері кримінального судочинства. До ключових серед них варто віднести Конституцію України [267], Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод [261] (а також практику створеного на підставі цієї Конвенції Європейського суду з прав людини [218, с. 166; 627, с. 354–355; 626, с. 170–171]; див. наприклад рішення [456; 455] та ін.), Кримінальний процесуальний кодекс України [296], Кримінальний кодекс України [290], положення Законів, які регламентують діяльність учасників доказового процесу в кримінальному судочинстві: співробітників органів досудового розслідування [418; 421; 405; 399] та оперативних підрозділів [419], прокурорів [420], адвокатів [398], суддів [424], судових експертів [423] тощо, а також низку підзаконних нормативних актів, які прямо чи дотично регламентують доказову діяльність у кримінальному судочинстві.

Теоретичну основу криміналістичного вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні складає низка науково-теоретичних положень у таких сферах знань:

- загальні філософські підходи до розуміння навколишнього світу, його закономірностей, сутності й правил науково-теоретичного і практичного пізнання;
- теоретичні концепції загальної теорії держави та права, юридичних наук кримінально-правового циклу та деяких інших юридичних наукових сфер;
- здобутки природничих, точних, технічних, соціальних та інших наук,

які запозичуються й використовуються для розроблення конкретних криміналістичних засобів кримінального-процесуального доказування;

- загально-теоретичні положення науки криміналістики, які є предтечою формування окремих сфер криміналістичних знань;
- власні теоретичні положення криміналістичного вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні.

Зауважимо, що внутрішньо- та зовнішньонаукові зв'язки вчення доцільно більш детально розглянути окремо в межах опрацювання його місця в системі наукового знання.

Емпіричним підґрунтям розроблення криміналістичного вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні є накопичений роками практичний досвід уповноважених осіб – учасників доказового процесу в кримінальному судочинстві. Самі ж практики виступають «замовниками» та бенефіціарами криміналістичних засобів доказування, а отже при їх побудові варто акумулювати та узагальнювати думки представників усіх груп суб'єктів доказування щодо основних аспектів їхньої діяльності.

Окрім того, криміналістичне вчення про збирання, дослідження й використання доказів у кримінальному провадженні має специфічний **понятійно-категорійний апарат**. До нього варто віднести низку власних, сформульованих та дефінійованих у межах учення термінів: «криміналістичні засоби доказування», «техніко-криміналістичні засоби доказування», «тактико-організаційні засоби доказування», «методико-організаційні засоби доказування», «криміналістичні рекомендації», «фіксація доказової інформації», «форма фіксації доказової інформації» тощо. Крім того, до термінології учення варто віднести низку уточнених з урахуванням його наукових положень понять, котрі стосуються діяльності учасників процесу доказування як об'єкта дослідження та які опрацьовуються також і низкою інших криміналістичних і процесуальних учень. До таких слід віднести терміни «доказування», «збирання доказів», «дослідження доказів», «формування доказів», «використання доказів», «докази», «джерела (носії) доказової інформації» тощо, а також

похідні від них терміни (наприклад, «попереднє дослідження», «експертне дослідження», «судове дослідження») та багато інших.

З урахуванням наведеного, **криміналістичне вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні** можна визначити як сукупність наукових положень щодо сутності, видів та призначення криміналістичних засобів збирання, дослідження й використання доказів, а також основних закономірностей їх розробки ученими та застосування на практиці уповноваженими суб'єктами в межах кримінального процесуального доказування.

1.3. Місце криміналістичного вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні в системі наукового знання

Ще однією істотною складовою методології аналізованого нами вчення варто визнати його архітектоніку, тобто внутрішню структуру. Водночас для її формування та з'ясування змістовного наповнення криміналістичного вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні доцільно визначити його місце в системі наукового знання, зокрема систематизувати його в структурі науки криміналістики та ідентифікувати міжнаукові зв'язки з іншими юридичними та неюридичним науковими сферами.

Станом на сьогодні проблема з'ясування системи криміналістики ще не знайшла свого однозначного вирішення на доктринальному рівні. За спостереженням В. А. Журавля, в питанні визначення структури цієї науки сучасні учені тяжіють до трьох основних концепцій: 1) класична чотирьохелементна побудова (загальна теорія, техніка, тактика й методика); 2) доповнення чотирьохелементної моделі додатковими розділами;

3) повернення до двохелементної структури (загальна та особлива частини) [127, с. 131]. Додамо також, що, як альтернативний, четвертий спосіб систематизації криміналістичних знань, можна навести «західний» підхід. Так у країнах англосаксонської правової сім'ї досліджувана сукупність наукових положень розділена між двома відносно відокремленими галузями знань: судовою наукою (forensic science) [617, с. 1–3; 615, с. 4], яка традиційно включає положення криміналістичної техніки, тактики проведення огляду місця події (science crime investigation) і судової експертології, з одного боку, та науки розслідування (investigative science), котра розробляє тактико- й методико-організаційні наукові засади розслідування кримінальних правопорушень, з іншого. Проте, українські вчені розглядають описану концепцію насамперед у контексті наближення вітчизняної криміналістики до британських та американських наукових розробок, а питання реформування системи науки на західний манер всерйоз не розглядається.

Не вступаючи в академічну дискусію щодо переваг та недоліків кожної з наведених концепцій, зауважимо, що місце вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні в системі криміналістики може бути визначене в межах кожної з них. Водночас, з метою побудови реальних, практико-орієнтованих криміналістичних рекомендацій, вважаємо за доцільне систематизувати вчення в найбільш поширеній та стабільній чотирьохелементній побудові науки, котра сьогодні використовується панівною більшістю вітчизняних учених як структурна основа їх криміналістичних розвідок. І хоча такий підхід є «сучасною класикою» криміналістики, у спеціальній літературі все ще точаться дискусії щодо змісту та співвідношення чотирьох розділів цієї науки. Відтак, доцільно надати кожному з них коротку характеристику, прослідкувати основні тенденції їх видозміни, і вже з урахуванням цих положень робити висновки про місце аналізованого нами вчення в системі материнської науки.

Як не парадоксально, але найменш сформованою складовою криміналістики варто визнати її загальну теорію. Вітчизняні учені

наголошують, що указаний розділ науки «проходить самоідентифікацію» [552, с. 149], потребує подальшого філософського осмислення [88, с. 40; 248, с. 41], і про остаточне розроблення концептуальних засад загальної теорії криміналістики говорити зарано [117, с. 13]. Зокрема, сьогодні наукова дискусія торкається як внутрішньої структури цього розділу, так і змісту конкретних теоретичних побудов, котрі мають (чи не мають) до нього входити. Очевидно, що до системи загальної теорії криміналістики повинні включатися лише найбільш значущі, фундаментальні розробки, які стосуються предмету цієї науки. З погляду А. В. Іщенка, такими характеристиками володіють ті гіпотези, теорії, учення, принципи, закони, закономірності, терміни, категорії, на яких базується сама криміналістична наука і діяльність із втілення її результатів у практику [152, с. 112].

На основі ґрунтовного аналізу поглядів вітчизняних науковців В. А. Журавель пропонує ієрархічну (вертикальну) трьохступеневу систему загальної теорії криміналістики. На її найвищому, першому щаблі перебувають криміналістичні теорії (вчення) епістемологічного спрямування, які охоплюють наукознавчі проблеми про об'єкт, предмет, методи, сферу дослідження, систему, природу, понятійний апарат і категорії криміналістики (її мову), міжнаукові зв'язки і місце в системі наукових знань, історію розвитку та сучасний стан. На другому рівні – криміналістичні теорії (вчення) загальнонаукового рівня, які охоплюють закономірності, що поширюються на весь предмет дослідження, входять до нього в цілому. На третьому – криміналістичні теорії (вчення) окремого наукового рівня, які стосуються дослідження закономірностей, що належать до окремих складових предмета криміналістики, розкривають його сутність і специфіку [134, с. 19].

Водночас, як зауважує В. В. Тіщенко, теоретичні положення розглядаються і в інших розділах криміналістики: у криміналістичній техніці, тактиці та методиці розслідування; до того ж навіть окремі підрозділи криміналістики (наприклад, трасологія, документознавство) містять відповідні теоретичні засади й термінологічні роз'яснення [495, с. 376]. На думку

Н. І. Клименко, загальні положення кожного розділу являють собою систему тих знань, тих елементів окремих криміналістичних теорій, які відносяться до даної конкретної сукупності засобів та прийомів [165, с. 227]. При всьому, указані загальні положення чітко співвідносяться з предметами розділів криміналістики (техніки, тактики, методики), та можуть виступати предтечою або результатом формування окремих криміналістичних учень, котрі, своєю чергою, повинні мати вищий ступінь узагальнення та певну міжгалузову спрямованість [127, с. 139]. Відтак учення третього, найнижчого рівня узагальнення, котрі витікають із теорій другого щабля та конкретизують їх, і собі мають бути наскрізними, базовими одразу для декількох класичних розділів криміналістики, для того щоб претендувати на місце в пантеоні загальної теорії науки. Наприклад, як наголошує В. М. Шевчук, категорія «тактична операція» насамперед належить до засобів криміналістичної тактики і вже в цій ролі, як й інші тактико-криміналістичні засоби, реалізується у криміналістичній методиці [548, с. 28–29]. З урахуванням цього науковець цілком справедливо відносить криміналістичне вчення про тактичні операції до складових загальної теорії криміналістики [548, с. 33].

Підстави змістовного (горизонтального) поділу учень-складових загальної теорії криміналістики науковці переважно пов'язують із ключовими групами закономірностей, які формують предмет цієї науки. Такій класифікації піддаються вчення другого та третього рівня за описаним вище ієрархічним підходом. Їх можна поділити на наукові знання щодо 1) механізму кримінального правопорушення; 2) закономірностей його відображення в слідовій інформації; та 3) закономірностей діяльності уповноважених осіб із виявлення й використання таких відомостей в розслідуванні [495, с. 377; 137, с. 73 та ін.]. Водночас, як уже було зазначено, у наукових джерелах спостерігається стійка тенденція до поширення криміналістичних рекомендацій на представників обох сторін кримінального провадження, а також на потерпілого й суд. І хоча концептуальні засади змагальної криміналістики ще не знайшли належного обґрунтування на рівні загально-теоретичних

криміналістичних розвідок, сьогодні саме цей тренд є головним рушієм новацій у сферах криміналістичної тактики й методики, а також, певною мірою, і техніки.

Останню варто визнати чи не найбільш стабільною складовою криміналістики. Криміналістична техніка – це розділ науки, що є системою теоретичних положень і розроблених на їх основі науково-технічних засобів, прийомів та методів, які призначені для збирання, дослідження й використання доказів [52, с. 729]. Заразом із власними загальними (теоретичними) положеннями наведений розділ має чітку, кристалізовану роками систему традиційних галузей: судова фотографія та відеозапис, трасологія, судова балістика та криміналістична вибухотехніка, техніко-криміналістичне дослідження документів, криміналістичне дослідження письма, ідентифікація людини за ознаками зовнішності; кримінальна реєстрація тощо [467, с. 9]. Основним трендом розвитку цієї частини криміналістики слід визнати розширення класичних та формування нових галузей у зв'язку з неупинним поступальним рухом науково-технічного прогресу: до нових та перспективних напрямів варто віднести криміналістичний ДНК-аналіз [289], криміналістичне дослідження електронних (цифрових) слідів [179], криміналістичне 3D-моделювання (сканування, реконструкцію, друк) [212], криміналістичну біометрику [547, с. 149], ядерну криміналістику [557, с. 16–17] тощо.

Третій розділ науки, криміналістичну тактику, І. І. Когутич визначив як систему наукових положень та розроблених на їх основі рекомендацій щодо підготовки (організації та планування) досудового розслідування кримінальних правопорушень та судового розгляду кримінальних справ, а також визначення оптимальної лінії поведінки осіб, які здійснюють ці провадження (слідчого, прокурора, захисника, суду), шляхом використання ними відповідних криміналістичних засобів [250, с. 157]. На думку В. Ю. Шепітька, за своїм змістом криміналістична тактика має трирівневу внутрішню структуру: 1) загальні положення (поняття і предмет криміналістичної тактики, її принципи, функції, елементи, планування й організацію розслідування і

судового розгляду та ін.); 2) галузі (слідча тактика, судова тактика, тактика розшукової діяльності, тактика кримінально протиправної діяльності); 3) окремі наукові теорії (теорія прийняття тактичних рішень, теорія криміналістичного спілкування, теорія слідчої ситуації, теорія систематизації тактичних прийомів тощо) [560, с. 20]. І хоча обидва цитовані науковці підтримують позицію щодо поширення тактико-організаційних криміналістичних рекомендацій на прокурора, суд та сторону захисту, концепція «змагальної» тактики ще не знайшла одноголосної підтримки в наукових колах, а вчені продовжують називати її новаторською [127, с. 136].

Нарешті криміналістична методика (у її класичному розумінні) – завершальний, синтезуючий розділ науки, що являє собою систему наукових положень і розроблених на їх підставі практичних рекомендацій щодо оптимального здійснення виявлення та розслідування кримінальних правопорушень [52, с. 476–477]. У структурі четвертого розділу криміналістики вчені традиційно виокремлюють його загальні положення (предмет криміналістичної методики, принципи формування її наукових рекомендацій, основи побудови й розроблення, критерії ефективності використання) та окремі методики розслідування – комплекси криміналістичних рекомендацій щодо найбільш ефективного розслідування певних різновидів (родів, видів, підвидів) кримінальних правопорушень [536, с. 14; 287, с. 416; 490, с. 368]. Заразом із загальними положеннями розділу (або замість них) науковці також пропонують виокремлювати «базову методику», котру В. А. Журавель визначив, як універсальну форму (модель), що служить орієнтиром для розроблення нижчих рівнів [окремих] методик [130, с. 306]. Головними трендами новацій у четвертому розділі криміналістики варто визнати розроблення методик розслідування нових видів кримінальних правопорушень та оновлення існуючих окремих методик відповідно до поточного стану кримінально протиправної діяльності й вимог практики. До того ж у контексті розвитку змагальної криміналістики відбувається поступове розроблення окремих методик, орієнтованих на суддів, прокурорів та захисників.

При всьому, сама чотирьохелементна система криміналістики не є лінійною, однорівневою. Загальна теорія науки формулює поняття, методи, принципи, основні закономірності, які використовуються всіма іншими її розділами. Криміналістична тактика інкорпорує здобутки техніки в контексті особливостей використання науково-технічних засобів під час проведення окремих процесуальних (судових та досудових) дій. Криміналістична методика оперує досягненнями техніки й тактики застосовно до процесу досудового розслідування та судового розгляду окремих різновидів (родів, видів, підвидів) кримінальних правопорушень. Таким чином, у чотирьохелементній системі криміналістики кожен наступний розділ інтегрує здобутки попереднього на основі теоретичного базису, закладеного загальною теорією науки.

В описаній структурі криміналістичне вчення про збирання, дослідження й використання доказів у кримінальному провадженні, вочевидь, має наскрізний, методологічний характер. За В. Ю. Шепітьком, криміналістика як така є наукою про формування доказової інформації. До її предмета традиційно належать закономірності, пов'язані з процесами доказування (збиранням, дослідженням, оцінюванням і використанням доказів) [557, с. 12]. Як було продемонстровано в попередньому підрозділі роботи, об'єкт учення в цілому співпадає з об'єктом криміналістики, а його предмет є складовою частиною предмету материнської науки та пов'язаний з обома його суттєвими елементами: вчення ґрунтує власні висновки на закономірностях кримінально протиправної діяльності та спрямовує свої зусилля на розроблення інструментарію діяльності уповноважених осіб із виявлення й використання в доказуванні інформації про кримінальні правопорушення.

Чітко прослідковуються безпосередні наукові відносини аналізованої нами сфери наукового знання з трьома розділами материнської науки. Криміналістичне вчення про збирання, дослідження й використання доказів у кримінальному провадженні формулює теоретичні положення щодо сутності, призначення та основних закономірностей розроблення й використання на практиці криміналістичних засобів доказування. Наведені положення

конкретизуються загальнотеоретичними частинами криміналістичних техніки, тактики й методики відповідно до предметів цих розділів та реалізуються у формі конкретного практико-орієнтованого інструментарію (науково-технічних засобів чи криміналістичних рекомендацій) у відповідних підрозділах науки (галузях техніки, тактики, окремих криміналістичних методиках тощо). Таким чином, можливо констатувати вертикальний, ієрархічний науковий зв'язок між положеннями досліджуваного криміналістичного вчення, загальними положеннями трьох розділів науки та конкретними науковими результатами підрозділів науки криміналістики (за спаданням).

Указане дає підстави віднести криміналістичне вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні до складових загальної теорії науки криміналістики за критеріями співвідношення предмета вчення з предметом науки криміналістики, а також методологічності, наскрізності його наукових положень. За запропонованою В. А. Журавлем ієрархічною класифікацією досліджувана наукова побудова перебуває на другому рівні узагальнення та відноситься до категорії загальнонаукових окремих криміналістичних учень.

Аналізована нами сфера криміналістичних знань має достатньо широкий об'єкт дослідження, розуміння закономірностей якого є життєво необхідним для здійснення наукового пошуку щодо конкретного предмета вчення. Відтак, учені мають запозичувати й адаптувати наукові знання також і в інших складових науки криміналістики, адже, як зауважила Н. І. Клименко, одні й ті ж самі об'єкти досліджуються різними окремими криміналістичними теоріями та їх побудовами [165, с. 231]. Тому визначення місця вчення в системі материнської науки не можливе без ідентифікації його внутрішньонаукових зв'язків з іншими окремими криміналістичними вченнями й науковими теоріями (як повністю або частково сформованими, так і перспективними). Зокрема, найбільш тісні взаємовідносини криміналістичне вчення про збирання, дослідження й використання доказів у кримінальному провадженні має зі вченнями про механізм кримінального правопорушення, про сліди й слідоутворення, про

прийняття рішень; криміналістичними ситуалогією й телеологією (вченням про цілі та цілепокладання) та перспективною криміналістичною праксеологією.

На міжнауковому рівні вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні в цілому слідує за зв'язками материнської науки криміналістики.

Найтісніші взаємини остання має з наукою кримінального процесу, яка досліджує кримінальне процесуальне право та процесуальну діяльність учасників кримінального судочинства [293, с. 20]. М. В. Салтевський наголошував, що криміналістика поповнює процесуальні норми криміналістичним змістом. На його думку, будь-які криміналістичні рекомендації, створені технічні засоби й методики збирання, дослідження й використання доказів мають відповідати букві та духу кримінального процесуального закону [441, с. 45]. Тому теоретичні положення процесуальної науки виступають необхідною передумовою формування будь-яких криміналістичних рекомендацій. Зі свого боку, наукові криміналістичні концепції та практичні рекомендації сприяють не лише оптимізації процедури досудового розслідування і судового провадження, а й удосконаленню кримінального процесуального законодавства [135, с. 233].

Своєю чергою, криміналістичне вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні нерозривно пов'язане з кримінальною процесуальною теорією доказів та доказування. Об'єктом дослідження останньої є доказове право, практична доказова діяльність та кримінальні процесуальні правовідносини учасників процесу доказування в кримінальному судочинстві. Безпосереднім предметом цієї теорії, з погляду науковців, є закономірності доказового права та сучасна технологія доказової діяльності сторін кримінального провадження [479, с. 11]. Тим часом криміналістичне вчення розробляє додатковий до процесуального криміналістичний інструментарій доказової діяльності, який розширює й деталізує достатньо лаконічні положення процесуального законодавства, допомагає практикам ефективно виконувати конкретні доказові завдання у

кримінальному судочинстві.

Утім, можливо констатувати певну «відсутність взаємності» у науковій взаємодії представників процесуальної та криміналістичної наук. Як слушно зауважує І. І. Когутич, учені-процесуалісти неохоче у свої працях звертаються до криміналістичних аспектів реалізації положень кримінального процесуального законодавства, на відміну від учених-криміналістів, котрі регулярно формулюють пропозиції щодо оптимізації процесуального закону [249, с. 8]. Як результат цього, процесуальні та криміналістичні наукові розробки в галузі практики доказування у кримінальному судочинстві часом є розірваними та недостатньо узгодженими. Тому перед науковцями, які цікавляться криміналістичними аспектами доказової діяльності у кримінальному провадженні, також постає й завдання сформулювати власні специфічно-криміналістичні погляди на сутність та складові доказування, призначення й класифікацію засобів його здійснення тощо.

Водночас наголосимо, що вищезгадана кримінальна процесуальна теорія є складовою більш широкої сфери знань – загальної теорії процесуального доказування, яка супроводжує міжгалузевий інтегрований інститут доказового права. Доказування в різних сферах судочинства (національних цивільному, господарському, адміністративному, кримінальному; міжнародних приватному, публічному й кримінальному) має як спільні закономірності, так і внутрішньогалузеву специфіку. Теорія процесуального доказування є міждисциплінарним напрямом наукового пошуку та інтегрованою сферою знань, яка з урахуванням окремих відмінностей різних судових процесів усе ж таки має керуватися загальними принципами та розвиватися консолідовано [185, с. 239]. Утім, вітчизняні учені, за винятком окремих праць [41; 272; 75; 58; 277], на жаль, приділяють недостатньо уваги опрацюванню спільних міжгалузевих проблем судового доказування.

Станом на сьогодні пропозиції учених щодо поширення об'єкта й предмета науки криміналістики на інші, аніж кримінальна, форми судочинства [87, с. 13; 88, с. 42; 166, с. 78; 249, с. 15] або сприймаються в

наукових колах достатньо негативно [135, с. 228–229], або взагалі ігноруються. При всьому ми переконані, що криміналістичне вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні в межах власної прогностичної функції має також орієнтуватися на новації інших видів судових процесів (та відповідних процесуальних наук), адже такі положення з часом можуть бути запроваджені й до кримінального судочинства.

Продуктивними також є й зв'язки аналізованого нами криміналістичного вчення з науками кримінального й конституційного права, оперативно-розшуковою діяльністю, судовою експертологією, загальною та юридичною психологією, медичними науками (анатомією, нормальною та патологічною фізіологією, хірургією, стоматологією) тощо.

Нарешті, з урахуванням усіх наведених методологічних засад вчення, з огляду на його внутрішньо- та зовнішньонаукові зв'язки, видається за можливе навести авторський погляд на його архітекtonіку. Внутрішня структура окремого криміналістичного вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні складається з таких елементів.

1. Концептуально-теоретичні положення вчення (наукові й практичні передумови його формування; об'єкт та предмет; мета, завдання й функції; методи; термінологія, архітекtonіка та місце в системі наукового знання тощо).

2. Наукові положення щодо специфічно-криміналістичних поглядів на сутність та складові доказування у кримінальному судочинстві, природу й класифікацію доказів та інших процесуальних засобів кримінального процесуального доказування. Наголосимо, що існування указанного розділу вчення насамперед обумовлено вищезгаданою відносною розірваністю наукових досліджень кримінального процесу й криміналістики на поточному етапі. У перспективі такі проблемні питання можуть бути вирішені кримінальною процесуальною теорією доказів та доказування, а вчені криміналісти зможуть сконцентруватися на розробці конкретного криміналістичного інструментарію доказової діяльності.

3. Наукові положення щодо природи, призначення, класифікації, загальних закономірностей розроблення, апробації та застосування на практиці криміналістичних засобів доказування у кримінальному судочинстві.

4. Наукові положення щодо сутності криміналістичних засобів збирання доказів, закономірностей їх розроблення та використання на практиці (криміналістичні вчення окремого наукового рівня про виявлення джерел (носіїв) доказової інформації та про фіксування останньої).

5. Наукові положення щодо сутності криміналістичних засобів дослідження доказів, закономірностей їх розроблення та використання на практиці (котрі утворюють відповідне криміналістичне вчення окремого рівня).

6. Наукові положення щодо сутності криміналістичних засобів (засад) використання доказів, закономірностей їх розроблення та використання на практиці (які й собі формують відповідне криміналістичне вчення окремого рівня).

Висновки до розділу 1

1. Криміналістичне вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні пройшло довгий та достатньо складний шлях власного розвитку. У межах генези цієї сфери криміналістичних знань можливо виокремити: 1) донауковий період (до другої половини XIX століття), у межах якого на основі практичного досвіду протопроцедур кримінального судочинства були сформовані перші предтечі криміналістичних знань; 2) період становлення науки криміналістики (друга половина XIX століття – 1919/1939 роки), у ході якого європейськими та вітчизняними вченими було закладено наукові підвалини використання засобів криміналістичної техніки, тактики й методики у кримінальному процесуальному доказуванні; 3) радянський період

(1919/1939 – 1991 роки), коли відбулося оформлення аналізованого вчення як самостійної криміналістичної теорії в умовах радянської ідеології та правової доктрини; 4) період здобуття та утвердження Україною незалежності (1991 – 2019 роки), за якого вітчизняні вчені активно розглядали окремі аспекти розроблення й застосування криміналістичних засобів доказування у кримінальному судочинстві; 5) новітній етап (від 2019 року), який характеризується євроінтеграційними процесами та повною відмовою від науково-теоретичних зв'язків з російськими вченими-криміналістами. Проведений аналіз дає підстави стверджувати про існування в Україні самостійного, цілісного й зрілого криміналістичного вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні, яке, притому, потребує узагальнення й подальшого теоретичного обґрунтування, а також регулярного осучаснення.

2. Аналізоване вчення як самостійна криміналістична теорія характеризується власними методологічними (в широкому розумінні цього терміна) засадами. Актуальність наукових розробок у цій сфері ґрунтується на сукупності загально-криміналістичних та власних проблем теоретичного й практичного характеру. Об'єкт вчення відповідає двоєдиному об'єктові материнської науки (кримінально-протиправна діяльність та діяльність з розкриття, розслідування, судового розгляду кримінальних правопорушень), а його предметом визнано сукупність криміналістичних засобів збирання, дослідження й використання доказів, а також закономірності їх розроблення ученими та застосування уповноваженими особами у межах кримінального процесуального доказування. Адресатами відповідних криміналістичних інструментів доказування в умовах сучасного «перехідного до змагальності» кримінального процесу є всі уповноважені суб'єкти та учасники доказової діяльності, з чим погодилася панівна більшість (86,2%) опитаних нами фахівців у галузі кримінальної юстиції. Метою аналізованої сфери криміналістичних знань є забезпечення практики доказування в кримінальному судочинстві відповідними криміналістичними засобами (інструментарієм) для оптимізації,

підвищення ефективності такої діяльності; наведена мета конкретизується через низку завдань теоретичного й практичного спрямування та реалізується у межах евристичної, практично-прикладної, прогностичної, комунікативної, виховної й навчальної функцій вчення. На виконання поставлених завдань науковці оперують низкою філософських, загальних та окремих (спеціальних і власних) методів теоретичного дослідження, а також діяльнісним, системним, технологічним та праксеологічним підходами у криміналістиці. Юридичною основою аналізованої сфери знань є сукупність чинних джерел права у сфері кримінального судочинства; теоретичний базис закладено загально-філософськими підходами, концепціями юриспруденції (зокрема, наук кримінально-правового циклу), здобутками природничих, точних, технічних, соціальних та інших наук, загально-теоретичними положеннями криміналістики та власними теоретичними положеннями вчення; емпіричним підґрунтям виступає практика доказової діяльності у кримінальному судочинстві. Вчення має специфічний понятійно-категорійний апарат, до якого варто віднести низку власних та уточнених понять і категорій.

З урахуванням викладеного, криміналістичне вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні визначено як сукупність наукових положень щодо сутності, видів та призначення криміналістичних засобів збирання, дослідження й використання доказів, а також основних закономірностей їх розробки ученими та застосування на практиці уповноваженими суб'єктами у межах кримінального процесуального доказування.

3. В класичній чотирьохелементній системі криміналістики сукупність теоретичних положень про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні є окремим вченням у структурі загальної теорії науки. На внутрішньонауковому рівні указана сфера знань має найтісніші зв'язки з вченнями про механізм кримінального правопорушення, сліди та слідоутворення, прийняття рішень, а також криміналістичними ситуалогією, телеологією та праксеологією. На міжнауковому рівні аналізоване вчення в

цілому слідує зв'язкам материнської науки та має найтісніші контакти з кримінальною процесуальною теорією доказів і доказування.

Структурно дане криміналістичне вчення складається з власних концептуально-теоретичних положень, специфічно-криміналістичних поглядів на сутність та складові доказування, наукових положень щодо природи криміналістичних засобів доказування, а також вчень нижчого рівня узагальнення: про криміналістичні засоби виявлення джерел (носіїв) доказової інформації, про фіксування останньої, про дослідження та про використання доказів.

Наукові результати цього розділу дисертації опубліковано [179, 180, 185, 194, 202, 218, 227, 626, 627].

РОЗДІЛ 2

КРИМІНАЛІСТИЧНІ ЗАСОБИ В СИСТЕМІ ЗАСОБІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ДОКАЗУВАННЯ

2.1. Сутність та складові кримінального процесуального доказування

Побудова будь-яких науково-теоретичних конструкцій, як у сфері кримінальної процесуальної теорії доказів та доказування, так і в царині криміналістичного учення про збирання, дослідження й використання доказів, не можлива без з'ясування сутності доказування як стрижневої складової процесуальної діяльності у кримінальному судочинстві.

Зауважимо, що ми не ставимо за мету здійснити ґрунтовний аналіз існуючих концепцій кримінального процесуального доказування або розробити радикально новий підхід до його розуміння. Натомість, призначенням цієї частини нашого дослідження є опрацювання засадничих положень, котрі відповідають чинній українській моделі кримінального процесу та доказування в ньому, та які можуть виступити підґрунтям формування наукових рекомендацій, спрямованих на підвищення ефективності доказової діяльності практиків сьогодні й у найближчій перспективі.

Стаття 2 КПК України серед завдань кримінального провадження називає забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, а жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений. Виконання наведеного завдання вимагає отримання уповноваженими особами відомостей про неочевидні для них обставини вчинення кримінального правопорушення та осіб, які брали участь у такій події. У зв'язку із цим, кримінальна процесуальна діяльність на всіх своїх етапах прямо чи опосередковано пов'язана із доказуванням, яке, за

В. О. Коноваловою, є формою пізнання у кримінальному судочинстві [265, с. 217].

На загальнофілософському рівні пізнання можна визначити як процес здобування, нагромадження й систематизації певного знання про природу, людину, її внутрішній світ [521, с. 479]. Очевидно, що пізнання в різних сферах суспільного життя має власні характерні особливості, які можуть та мають бути вивчені й опрацьовані задля підвищення ефективності осіб, які його здійснюють.

Вітчизняні учені неодноразово приділяли увагу виокремленню специфічних ознак кримінального процесуального пізнання. Не заглиблюючись у наукову дискусію з цього приводу, наведемо окремі доктринальні положення, котрі є відносно безспірними серед учених процесуалістів та криміналістів, і які, на наше переконання, характеризують процесуальне пізнання за поточної моделі вітчизняного кримінального процесу.

1. Пізнання у кримінальному провадженні має переважно опосередкований характер [95, с. 141; 273, с. 387]: як правило, воно є ретроспективним і являє собою процес досягнення знання про стани, прояви, обставини й причинно-наслідкові зв'язки конкретної події минулого [86, с. 7], хоча в окремих випадках перед уповноваженими особами постає також завдання довести можливість існування певних неочевидних для суб'єкта доказування обставин у теперішньому чи майбутньому [84, с. 30; 48, с. 57]. Зміст обставин, які пізнаються у кримінальному провадженні, впливає з його завдань (ст. 2 КПК України), конкретизується загальним (ч. 1 ст. 91 КПК України) та локальними предметами доказування під час прийняття окремих кримінальних процесуальних рішень.

Обставини, які становлять загальний предмет доказування у кримінальному провадженні, не можуть пізнаватися уповноваженими суб'єктами безпосередньо. Особа, котра особисто сприймала подію кримінального правопорушення, має бути допитана як свідок, а тому не здатна виконувати функції слідчого (дознавача, детектива), прокурора чи суду. Своєю

чергою, підозрюваний чи обвинувачений, який, вірогідно, особисто брав участь в такій події, є зацікавленою особою та, з погляду правосуддя, не вважається надійним джерелом відомостей про неї.

Чи не єдиним винятком з цього правила є ситуації, коли органи досудового розслідування негласно сприймають та фіксують кримінально-релевантну подію в реальному часі (наприклад, у порядку ст. 271 КПК України). Проте й у таких випадках обов'язковою умовою обґрунтованості рішення про стеження за певною особою, відповідно до сталої практики Європейського суду з прав людини, є наявність доказів про її попередню злочинну діяльність [див. 438, § 38; 602, § 36; 600, § 38 та ін.]. Тобто, до моменту прийняття рішення про здійснення негласного спостереження за особою, місцем тощо, органи досудового розслідування мають у класичний (гласний та ретроспективний) спосіб зібрати та перевірити відомості про обставини попередньої злочинної діяльності вірогідного правопорушника.

2. Натомість у межах кримінального процесуального пізнання безпосередньо сприймаються тільки результати події, яка трапилася в минулому [265, с. 218]. Кримінальне правопорушення із закономірною неминучістю завжди залишає по собі певні зміни в навколишньому світі: матеріальні – на різних речах і предметах, які зберегли на собі його відображення, та «ідеальні» – відомості в пам'яті людей, які певним чином стикалися з цією подією [328, с. 75; 557, с. 12]. Усю сукупність змін у навколишньому середовищі, яка причинно пов'язана з кримінально-релевантною подією, у криміналістиці прийнято називати слідами кримінального правопорушення у їх широкому значенні [441, с. 112; 52, с. 746]. Саме ці сліди являють собою ґносеологічну першооснову доказів у кримінальному провадженні [483, с. 354].

Таким чином, відомості про неочевидні кримінально-релевантні обставини минулого, теперішнього чи майбутнього отримуються суб'єктами доказування шляхом безпосереднього сприйняття їх слідів чи інших наслідків та проявів (емпіричне пізнання), а також логічного пояснення причинно-

наслідкових зв'язків шуканих обставин з їх слідами (раціональне пізнання).

3. Унаслідок сенсорного (з використанням органів відчуття) сприйняття інформації у свідомості особи утворюються чуттєві образи сприйнятого [386, с. 194], як природна форма діяльності людської пам'яті. Зокрема, фізіологи визначають пам'ять людини як здатність нервової системи до кодування, зберігання й відтворення інформації. До її основних характеристик належать різна тривалість збереження даних, здатність до цілеспрямованого та мимовільного запам'ятовування й відтворення, процесу забування певної інформації [335, с. 126]. Тобто, кожна людина протягом свого життя і мимовільно, і цілеспрямовано сприймає інформацію про навколишній світ та зберігає якусь її частину у своїй пам'яті.

При всьому, сенсорне сприйняття завжди обмежене як індивідуальними особливостями особи (станом здоров'я в цілому та органів відчуття зокрема, психологічно-емоційним станом тощо), так і зовнішніми умовами, у яких воно відбувається (відстань до об'єкта, кількість об'єктів, наявність перепон, стан освітлення і таке інше). У зв'язку із цим, «образ» сприйнятого об'єкта у свідомості особи не може ідеально точно відтворювати оригінал. Окрім того, як наголошує В. П. Гмирко, «сирі» сенсорні дані, отримані органами відчуття людини, у межах складних процесів сприйняття піддаються різним способам перероблення [84, с. 26], які, своєю чергою, обумовлюються інтелектуальним рівнем, знаннями, особистим досвідом, інтересами особи тощо. Це призводить до подальшого видозмінення й неминучого викривлення отриманої інформації.

Не заглиблюючись у дискусію щодо філософського осмислення концепції пізнання у кримінальному провадженні, підтримаємо вітчизняних учених, які опонують використанню «класичної» матеріалістичної теорії відбиття для пояснення когнітивних процесів отримання й запам'ятовування інформації людиною [386, с. 190; 84, с. 26; 577, с. 97; 48, с. 65 та ін.]. Зокрема, помилково стверджувати, що сприйнятий об'єкт *відбивається* в пам'яті особи, він, скоріше, *перетворюється* свідомістю, його окремі ознаки, які людина здатна сприйняти та зрозуміти, переносяться на утворений уявний (ідеальний) образ,

що, повторимося, є природною формою діяльності людської психіки.

Водночас від моменту, коли людина цілеспрямовано осмислює цей уявний образ сприйнятого об'єкта, застосовує до нього певні логічні операції, він відповідає концепції моделі. Моделювання можна визначити як науковий метод непрямого (опосередкованого) дослідження об'єктів пізнання через їх моделі [521, с. 391] (від лат. *modus* – міра), які, у найбільш загальному розумінні, вважаються певним аналогом об'єкта-оригіналу. З погляду гносеології, модель є заміником, представником оригіналу в пізнанні [521, с. 391].

Унаслідок здійснення пізнавальної діяльності, у свідомості уповноваженої особи утворюються ідеальні моделі кожного конкретного емпірично (сенсорно) сприйнятого об'єкта та раціонально пізнаної більш широкої картини. Тому правильною є позиція учених, що доказування у кримінальному провадженні є не відтворенням події минулого з ознаками кримінального правопорушення в реальному вимірі, а створенням інформаційної моделі цієї події з усіма її зв'язками і взаємообумовленостями [86, с. 9]. Головним призначенням таких евристичних інформаційних моделей є виявлення зв'язків і відношень, які надають найбільш імовірне пояснення пізнаваної події [523, с. 12]. Саме до цих моделей суб'єкти пізнання застосовують когнітивні операції аналізу, синтезу, індукції та дедукції, встановлення причинно-наслідкових зв'язків тощо.

Описані моделі є *ідеальними*, адже існують як мисленнєві конструкції у свідомості та пам'яті особи; *динамічними*, бо формуються поступово й постійно уточнюються в міру накопичення доказової інформації; *складними (збірними)* – поєднують низку внутрішніх елементів (субмоделей окремих складових події, яка пізнається); *вірогідними* – поєднують емпірично отримані відомості з обґрунтованими (раціональними) припущеннями про інші неочевидні ознаки, а тому можуть бути неточними чи навіть помилковими; *альтернативними* – через високу кількість невідомих елементів суб'єкт пізнання формує у власній свідомості декілька конкуруючих моделей, які відрізняються між собою та по-

різному пояснюють зв'язки між пізнаними емпірично наслідками (слідами) та виведеними раціонально першопричинами (складовими пізнаваної події).

Оскільки ідеальна модель шуканої події будується на основі обґрунтованих раціональних припущень про невідомі суб'єкту пізнання її ознаки, така модель відповідає традиційному розумінню криміналістичної версії, яка, на думку В. О. Коновалової, є найбільш обґрунтованою формою ідеально-мисленнєвої моделі [262, с. 175]. Висування версій у кримінальному провадженні є однією з форм моделювання, котра передбачає побудову уявної або фрагментарно дійсної структури події, дії або явища [266, с. 59]. Такі гіпотези формуються щодо обставин, які достеменно не відомі суб'єкту пізнання, але існування яких можливо логічно й обґрунтовано припустити на основі інших наявних відомостей. Як наголошує В. А. Журавель, версії у кримінальному провадженні можуть мати як ретроспективний, так і перспективний характер. У першому випадку вони звернені в минуле та пояснюють обставини вчинення кримінального правопорушення, поведінку його учасників; у другому – звернені в майбутнє та висуваються щодо фактів, обставин і явищ, пов'язаних із розслідуваною подією, які ще не відбулися, але з високою вірогідністю можуть відбутися [126, с. 274]. Наприклад, до предмету доказування у провадженні щодо обрання запобіжного заходу відноситься наявність передбачених ст. 177 КПК України ризиків, що підозрюваний, обвинувачений, засуджений може *[в майбутньому]* вчинити нове правопорушення або дії, спрямовані на незаконну протидію досудовому розслідуванню чи судовому розгляду [48, с. 57]. Тому, як було зазначено вище, у межах кримінального процесуального доказування може здійснюватися не тільки реконструкція подій минулого, а й моделювання (прогнозування) подій майбутнього. З урахуванням викладеного, криміналістичну версію можна визначити як спеціальний вид ідеальної (уявної) криміналістичної моделі певного об'єкта (події), окремі ознаки якого є невідомими та замінюються обґрунтованими логічними припущеннями про них.

Такі ідеальні моделі у свідомості уповноваженого суб'єкта виступають

критерієм формування внутрішнього переконання та складають інформаційну основу прийняття його рішень. Зауважимо також, що метод моделювання є основою більшості форм фіксації доказової інформації в кримінальному провадженні.

4. Процесуальне пізнання являє собою діяльність, яка заразом із описаними вище розумовими (когнітивними) включає також і практичні складові. Отримання відомостей про кримінально-релевантну подію вимагає активної поведінки уповноваженого суб'єкта, яка проявляється в застосуванні інструментальних засобів відшукування носіїв слідової інформації, опрацювання їх ознак, збереження й закріплення набутих у такий спосіб даних тощо.

5. Пізнання у кримінальному судочинстві здійснюється у процесуальній формі доказування за допомогою засобів, визначених кримінальним процесуальним законодавством України [266, с. 74]. Закон регламентує найбільш загальні засади такої діяльності (процесуальний порядок проведення дій пізнавального та організаційного характеру, вимоги до форм збереження доказової інформації тощо). Утім, дотримання самих лише нормативних вимог не достатньо для забезпечення реальної ефективності доказової діяльності уповноважених учасників кримінального провадження. Тому, науковці у царині кримінального процесу досліджують сутність та зміст процесуального доказування, оцінюють ефективність його правового регулювання та формулюють рекомендації щодо оптимізації доказових процедур. Своєю чергою, наука криміналістика досліджує закономірності механізму кримінального правопорушення, закономірності виникнення й існування інформації про нього та закономірності одержання, дослідження, оцінки й використання таких відомостей у кримінальному процесуальному доказуванні [118, с. 242]. На основі опрацювання указаних положень учені-криміналісти розробляють практико-орієнтовані рекомендації щодо підвищення ефективності діяльності доказування у кримінальному провадженні.

6. Доказове пізнання здійснюється виключно уповноваженими особами (суб'єктами доказування), у функціональні обов'язки яких входить з'ясування

обставин досліджуваної події [493, с. 93], або для яких участь у доказуванні є засобом реалізації їх процесуального інтересу. За чинного законодавства до таких суб'єктів варто віднести суд, слідчого суддю², сторони кримінального провадження, потерпілого, цивільного позивача (їх представників, законних представників), цивільного відповідача (його представника), представника юридичної особи, щодо якої здійснюється кримінальне провадження [48, с. 342]. Реалізація окремих складових пізнавальної діяльності може доручатися носіям спеціальних знань – спеціалістам та експертам, що, проте, не є підставою віднесення останніх до переліку суб'єктів доказування.

7. Пізнання у кримінальному провадженні обмежене строками [493, с. 96]. Для стадії досудового розслідування такі строки визначені законом достатньо чітко, водночас судовий розгляд здійснюється в «розумний строк», який, на практиці, обмежується тільки строками давності притягнення до кримінальної відповідальності.

8. Пізнавальна діяльність сторони обвинувачення та суду відбувається в умовах можливої протидії зацікавлених осіб [538, с. 90; 385, с. 367], яка, своєю чергою, може здійснюватися шляхом зловживання процесуальними правами (так звані процесуальні диверсії) чи безпосереднього порушення вимог закону.

9. Загальною метою пізнавальної діяльності у кримінальному судочинстві є одержання інформації, що має значення для вирішення кримінально-правового спору по суті [266, с. 74] для її подальшого використання, а кінцевим адресатом доказування є суд [493, с. 93; 83, с. 35], який на основі сформованих та поданих сторонами провадження доказів приймає підсумкове рішення у кримінальному провадженні. За змагального процесу сторони провадження намагаються юридичними засобами побудувати необхідну їм ідеальну модель кримінально-релевантної події у свідомості суду. Притому, питання допустимих меж пізнавальної активності самого суду щодо встановлення обставин кримінально-релевантної події в науковій літературі лишається

² Зауважимо, що деякі вітчизняні науковці вважають, що суд та слідчого суддю не доцільно відносити до суб'єктів доказування, див. наприклад: Погорецький М. А. Нова концепція кримінального процесуального доказування. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 3. С. 72.

дискусійним [591; 556; 607 та ін.].

Таким чином, питання пізнавальної природи кримінального процесуального доказування видається відносно вирішеним у вітчизняній науковій літературі. Водночас пізнання (отримання) певної інформації у кримінальному провадженні не є та не може бути самоціллю доказування. Доказові відомості, отримані й опрацьовані уповноваженими суб'єктами, мають певним чином посприяти виконанню визначених ст. 2 КПК України завдань кримінального судочинства та досягненню індивідуальних процесуальних цілей його учасників. Зокрема, кожен суб'єкт доказування за результатами пізнавальної діяльності має сформулювати власну позицію щодо всіх складових кримінально-правового спору та вчинити певні процесуальні дії для її реалізації й досягнення конкретного результату в кримінальному провадженні.

У зв'язку із цим, варто погодитися з В. В. Вапнярчуком, що доказування у кримінальному провадженні спрямоване не тільки на пізнання певних обставин (отримання знань), а також і на формування кожним суб'єктом доказування власних теоретико-інформаційних моделей (зокрема, у свідомості суб'єкта, тобто у його внутрішньому світі) та їх прояв (реалізацію) у світі зовнішньому [48, с. 68–69]. М. Є. Шумило вважає, що в ході кримінальної процесуальної діяльності відбувається моделювання минулої соціальної реальності (кримінального правопорушення) з використанням юридичних конструкцій [574, с. 153]; на його думку, «у доказуванні в кримінальній справі реально важливим є не так джерельна основа, як те, які саме висновки зробить суб'єкт доказування із отриманого доказового матеріалу» [576, с. 41]. З погляду В. П. Гмирка, основним змістом кримінальної процесуальної діяльності як замкненої юридичної цілісності є вироблення (прийняття) кримінальних процесуальних рішень [84, с. 38]. Своєю чергою, пізнавальна діяльність, на думку цитованого ученого, є інструментом, засобом вироблення рішень [84, с. 20].

Відтак, поряд з пізнавальною складовою доказування вітчизняні учені також виокремлюють його другу сторону, яка іменується доказуванням-

обґрунтуванням [351, с. 11; 303, с. 134], формулюванням та обґрунтуванням (обвинувальної чи виправдувальної) тези [110, с. 39], доведенням [108, с. 321], або проєктно-реалізаційною діяльністю [84, с. 20; 48, с. 71] тощо. Хоча науковці й розкривають зміст цієї складової доказування дещо по-різному, її розуміння можливо звести до оперування пізнаними в межах доказування відомостями для реального виконання завдань кримінального провадження. Серед наведеного термінологічного різноманіття нам найбільше імпонує формулювання «проєктно-реалізаційна сторона доказування», яке містить у собі як мисленнєву (формування «проєктів» у свідомості суб'єкта та обґрунтування ними прийнятих рішень), так і практичну (реалізація рішень у поведінці особи) складову такої діяльності.

Що ж до безпосереднього змісту діяльності доказування у кримінальному провадженні, то у вітчизняній науковій літературі він найчастіше визначається шляхом формулювання «операціональних» [41, с. 10] дефініцій, заснованих на переліченні певних операцій уповноважених осіб із доказами (доказовою інформацією, її джерелами чи носіями). У 2007 році Д. О. Бочаров виокремив два глобальних підходи до розуміння процесуального доказування (безвідносно конкретної галузі процесу): у вузькому розумінні ним вважається діяльність з одержання (збирання, формування) та дослідження (перевірки) юридичних доказів, а у широкому розумінні цей перелік доповнюється операціями оцінки та використання доказів [41, с. 10]. Водночас у сучасних умовах, із закріпленням у ч. 2 ст. 91 чинного КПК України легального визначення доказування, ми пропонуємо типізувати підходи українських науковців до формулювання визначення кримінального процесуального доказування дещо іншим чином.

Зокрема, на поточному етапі розвитку наукової думки істотна частка вітчизняних учених (як процесуалістів, так і криміналістів) у питанні визначення змісту кримінального процесуального доказування тяжіє до «класичної» трьохелементної схеми, що включає збирання, перевірку й оцінку як операції з доказами [157, с. 223; 518, с. 45; 86, с. 24, 27; 142, с. 9; 20, с. 60;

541, с. 26 та ін.]. Зауважимо, що цю схему також переважно використовують й автори сучасних підручників з кримінального процесуального права [294, с. 120; 316, с. 180, 184; 293, с. 145; 291, с. 198; 292, с. 303; 369, с. 65]. Окрім того, більшість опитаних нами практиків та науковців (55,2 %) визнала указану модель визначення доказування оптимальною. Наведена позиція респондентів та представників наукової спільноти є цілком зрозумілою, адже саме такий підхід використовується законодавцем у ч. 2 ст. 91 КПК України. Як зазначає М. Є. Шумило, ця концепція була розроблена німецькими процесуалістами ще наприкінці XIX століття і дійшла до нас транзитом через радянський кримінальний процес [574, с. 151–152]. В. В. Вапнярчук назвав аналізовану дефініцію «раціонально-емпіричною» та зауважив, що вона є загальноприйнятою в доктрині кримінального судочинства [48, с. 21]. Видається, що легальне визначення доказування є «юридичною конструкцією», яку не можна ігнорувати, принаймні, з огляду на її нормативне значення для правового регулювання кримінального провадження.

Інша група вітчизняних учених певною мірою модифікує схему «збирання, перевірка, оцінка», виключаючи одні та додаючи інші елементи. Іноді такі модифікації супроводжуються критичними заувагами на адресу закріпленої в Законі дефініції: наприклад, М. Є. Шумило справедливо зазначає, що наявне в чинному КПК України визначення доказування спрощує його зміст та лишає за його межами логічну, психологічну, семантичну, комунікаційну складові частини такого виду діяльності [574, с. 152]. У вітчизняних наукових джерелах можна зустріти такі модифіковані «формули»: збирання, перевірка, оцінка, прийняття та обґрунтування процесуального рішення [461, с. 24], збирання (формування), перевірка, оцінка та висунення правових тез [583, с. 206], збирання, перевірка, оцінка, використання [331, с. 452]; збирання, дослідження, перевірка, оцінка та використання [479, с. 66], отримання (замість збирання) та використання [339, с. 283; 388, с. 71], отримання, перевірка, оцінка та використання [459, с. 150], формування, дослідження, оцінка та оперування [273, с. 393], а також інші комбінації. Зауважимо, що майже третина

(29,6 %) опитаних нами практиків і науковців підтримує ідею відмови від легального визначення процесу доказування у кримінальному судочинстві на користь переліку інших операцій із доказами.

Такий «модифікуючий» підхід до визначення змісту доказування у кримінальному провадженні є поширеним і серед учених-криміналістів. Зокрема, автори підручників з криміналістики частіше, порівняно з авторами навчальних видань із кримінального процесу, відходять від нормативно-закріпленої моделі кримінального процесуального доказування та, переважно, тяжіють до формули «збирання, дослідження та використання» з окремими її варіаціями [275, с. 12; 281, с. 10; 282, с. 114; 287, с. 8; 268, с. 117]. У популярності саме такої схеми серед науковців-криміналістів можна прослідкувати вплив «класичного» визначення криміналістики як науки про закономірності механізму злочину, виникнення інформації про злочин та його учасників, а також закономірності збирання, оцінки та використання доказів, котре, як зазначає Ж. В. Удовенко, було сформульоване ще у 1968 році радянським ученим Р. С. Белкіним [503, с. 10].

Ще одна група науковців (а також 15.2 % анкетованих нами респондентів) пропонують в принципі відмовитися від «схематизму» у визначенні змісту кримінального процесуального доказування [84, с. 42–44; 48, с. 170 та ін.]. Зокрема, В. В. Вапнярчук аргументує, що визначені ч. 2 ст. 91 КПК України назви є умовними, а відповідні складові (етапи) доказування в чистому вигляді не існують. Цитований науковець ставить під сумнів виділення та аналіз етапів кримінального процесуального доказування та пропонує натомість опрацьовувати об'єктивні та суб'єктивні сторони діяльності доказування як юридично значущої поведінки [48, с. 170].

Віддаючи належне елегантності запропонованого В. В. Вапнярчуком рішення щодо визначення змісту діяльності доказування (використана загаданим автором схема «об'єкт – об'єктивна сторона – суб'єкт – суб'єктивна сторона» давно застосовується для опису інших проявів юридично значущої поведінки, як правомірної, так і протиправної), пропонуємо все ж таки

розмежувати складові частини діяльності доказування, котрі є взаємопов'язаними та переплетеними, але мають і власні характерні особливості.

Варто врахувати й тезу В. В. Вапнярчука, що жоден з «етапів» доказування один одного безпосередньо не змінює: вони можуть проявлятися на різних стадіях кримінального процесу в діяльності різних суб'єктів доказування й не обов'язково саме в такому [названому ч. 2 ст. 91 КПК України] порядку [48, с. 170]. Своєю чергою, Ю. М. Грошевий та С. М. Стахівський писали, що називати елементи процесу доказування «етапами» не варто, адже етап розглядається як проміжок у часі, що має свій початок і кінець, а елемент – як нерозривна частина одного цілого [97, с. 49–50]. Тому ми вважаємо, що в структурі кримінального процесуального доказування доцільно виокремлювати не етапи, а складові (елементи) такої діяльності, кожна з яких являє собою групу взаємопов'язаних інструментальних (практичних) та мисленнєвих (когнітивних і логічних) операцій із доказами (доказовою інформацією, її джерелами та носіями), і які разом становлять зміст доказування у кримінальному провадженні. При всьому, на наш погляд, саме формула «збирання, дослідження, використання» здатна найбільш компактно умістити в собі і пізнавальну, і проєктно-реалізаційну сторони кримінального процесуального доказування.

На стадії досудового розслідування пізнавальна сторона доказування, на нашу думку, насамперед реалізується в межах складових збирання й дослідження доказів, які нерозривно пов'язані між собою. Так суб'єкт доказування у кримінальному провадженні виявляє певне джерело (носій) доказової інформації (збирання), отримує від нього потенційно-доказові відомості, зберігає їх у власній свідомості, з'ясовує їх зміст та значення для кримінального провадження (дослідження), а також фіксує отриману інформацію шляхом її перетворення у передбачену законом форму процесуального джерела доказів (ще одна складова збирання) [187, с. 65–66]. Дослідження окремого доказу, як когнітивна операція, надалі повторюється

кожного разу, коли новий доказ впливає на розуміння уповноваженою особою змісту та значення раніше зібраного [133, с. 324]. За потреби суб'єкти доказування також можуть неодноразово здійснювати інструментальне (практичне) попереднє дослідження зібраних джерел та носіїв доказової інформації, щоб отримувати від них додаткові або уточнені відомості.

Своєю чергою, проєктно-реалізаційну сторону доказування можливо описати категорією використання доказів, яка включає сукупність логічних та інструментальних операцій, що полягають в обґрунтуванні доказами (доказовою інформацією), прийнятті та реалізації суб'єктами доказування рішень з метою виконання власних завдань у кримінальному провадженні [172, с. 581]. Під час досудового розслідування інформація, яку несуть зібрані та/або досліджені уповноваженими суб'єктами докази, виступає головною передумовою формування їх внутрішнього переконання щодо певних обставин кримінального провадження та їх правової оцінки. На основі такого переконання процесуальні особи від сторони обвинувачення та слідчий суддя (у міру його повноважень) приймають та реалізують процесуальні й непроцесуальні, а інші суб'єкти доказування тільки непроцесуальні рішення.

На стадії судового розгляду пізнавальні складові доказування є обмеженими та, насамперед, проявляються в отриманні незалежним і безстороннім судом інформації про кримінально-релевантну подію від сторін провадження. Своєю чергою, сторони сформували власний доказовий матеріал ще на стадії досудового розслідування та обмінялись ним у порядку ст. 290 КПК України і тому, за окремими винятками, нової доказової інформації в судовому провадженні не отримують. Утім, в окремих випадках, які будуть більш детально розглянуті наступному розділі цієї праці, під час судового розгляду можливе й збирання (виявлення та фіксація) нових доказів.

Проєктно-реалізаційна сторона доказування в судовому провадженні, на наш погляд, так само може бути описана категорією використання доказів. Сторони та інші учасники судового провадження оперують наявним у них доказовим матеріалом шляхом прийняття та реалізації рішень про його подання

(презентацію) незалежному й безсторонньому судові для дослідження. Метою такої поведінки є опосередковане формування в останнього внутрішнього переконання про окремі обставини кримінального провадження, їх правову оцінку, та, у результаті, певний спосіб вирішення кримінально-правового спору. Своєю чергою, суд, досліджуючи подані сторонами докази та висловлені ними правові позиції, формує у своїй свідомості власну ідеальну модель кримінально-релевантної події та надає їй кримінально-правову оцінку (кваліфікацію). На основі сформованого під час дослідження доказів та судових дебатів переконання суд приймає низку проміжних процесуальних та непроцесуальних рішень, а також підсумкове процесуальне рішення у провадженні, яким і вирішує згаданий кримінально-правовий спір по суті. Зауважимо також, що поряд із доказами (доказовою інформацією) у доказуванні використовуються й інші знаряддя обґрунтування рішень: презумпції, преюдиції, загальновідомі та безспірні факти.

І хоча запропонований нами підхід відрізняється від нормативної моделі, закріпленої в ч. 2 ст. 91 КПК України, усі описані складові доказування все ж передбачені чинним законодавством (іноді під іншими назвами або без назв взагалі) та дійсно реалізуються в практиці кримінального судочинства. Детальна аргументація щодо змісту та взаємозв'язку збирання, дослідження та використання доказів як складових кримінального процесуального доказування буде наведена в наступних розділах цієї роботи.

З огляду на викладене окремої уваги заслуговує термін «формування доказів» (як мінімум, з огляду на його популярність серед вітчизняних науковців). Цінною в цьому контексті видається теза Д. О. Бочарова, що у вузькому розумінні доказове значення має лише факт, придатний для *використання* (курсив наш – А. К.) в ролі аргументу [41, с. 16]. На думку В. Г. Лукашевича, для того щоб зібрані докази можна було застосувати як засоби встановлення істини, їх необхідно дослідити, оцінити й тільки після цього використовувати для досягнення цілей судочинства [329, с. 189]. Погоджуючись із викладеним, додамо, що сформованим ми вважаємо доказ,

готовий до використання у кримінальному провадженні шляхом обґрунтування рішень суб'єкта доказування. Відтак, категорія «формування доказів» має включати збирання й дослідження як сукупність дій з їх приведення до готовності до використання. За такого підходу поняття «формування доказів» може застосовуватися як технічний термін для спільного позначення двох вищезгаданих груп операцій із доказами. Зауважимо, що в межах запропонованої концепції ми виходимо з того, що формування доказів у кримінальному провадженні відбувається окремо на досудовому розслідуванні та в судовому розгляді, що буде більш детально аргументовано в наступному підрозділі цієї праці.

2.2. Природа й криміналістична класифікація доказів та їх джерел

Доказування є основним засобом виконання закріпленого ст. 2 КПК України завдання притягувати до відповідальності кожного, хто вчинив кримінальне правопорушення в міру його вини. Ключовим інструментом встановлення обставин кримінально-релевантної події та доведення винуватості дотичних до неї осіб є докази, які мають бути сформовані (зібрані й досліджені) сторонами провадження та представлені на оцінку судові в певній передбаченій законом процесуальній формі.

Легальне визначення поняття «докази» наведене в ч. 1 ст. 84 КПК України: це фактичні дані, отримані в передбаченому цим Кодексом порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню. Вітчизняними вченими також було запропоновано низку доктринальних дефініцій цієї категорії, серед яких ми наведемо сформульоване М. Є. Шумилом енциклопедичне визначення: доказами у кримінальному провадженні вважаються одержані судом та

сторонами із застосуванням належної правової процедури матеріали – усні й письмові повідомлення осіб, а також речі (предмети й документи), використання яких допустиме для цілей встановлення фактів і обґрунтування процесуальних рішень у кримінальному провадженні [51, с. 187].

Питання сутності, властивостей і класифікації кримінальних процесуальних доказів є одними з найбільш спірних у теорії кримінального процесу, перебувають за межами предмету нашого дослідження та, очевидно, потребують окремого науково-теоретичного опрацювання. Тому ми зупинимось на висвітленні лише окремих дискусійних аспектів розуміння доказів, які є істотними для формування криміналістичних рекомендацій щодо доказування у кримінальному судочинстві.

Зокрема, надважливим для з'ясування сутності кримінальних процесуальних доказів та розроблення криміналістичних засобів їх збирання, дослідження та використання є питання моменту (або стадії провадження), у який відбувається їх формування.

Низка вітчизняних учених процесуалістів та криміналістів переконана, що доказами у кримінальному провадженні мають вважатися лише відомості, досліджені в судовому розгляді та використані судом на обґрунтування власного рішення [315, с. 9; 328, с. 76; 325, с. 126–127; 371, с. 14; 83, с. 37–38; 314, с. 70; 573, с. 121–123 та ін.]. За такого, певною мірою, новаторського підходу матеріали, сформовані уповноваженими суб'єктами на стадії досудового розслідування, вважаються своєрідною доказовою продукцією, юридичною «сировиною», яка може набути (або не набути) статусу доказів виключно за результатами змагальних судових процедур. У продовження цієї ідеї В. П. Гмирко [83, с. 45] та М. Є. Шумило [573, с. 125] достатньо радикально пропонують вважати пізнавальну діяльність органів досудового розслідування адміністративною, вивести її зі структури кримінального процесу, а під останнім розуміти виключно змагальні процедури судового провадження.

Варто концептуально погодитися з основним аргументом, який наводять науковці на користь такого розуміння доказів та моменту їх формування.

Зокрема, як наголошують учені, ч. 2 ст. 23 КПК України встановлене загальне правило, що відомості, котрі містяться в показаннях, речах і документах, які не були предметом безпосереднього дослідження суду, не можуть бути визнані доказами. Цитоване положення закону є засадничим, та, відповідно до ч. 6 ст. 9 КПК України, має вищу юридичну силу порівняно зі ст. ст. 84, 91, 94, 339, 358, 363 та ін. КПК України, котрі застосовують поняття «доказ» також і до матеріалів досудового розслідування. На переконання дослідників, які підтримують наведену концепцію, визнання доказами лише результатів судового пізнання підкреслює керівну роль судового розгляду в кримінальному провадженні, наповнює життям норми про змагальність сторін та наближує вітчизняне судочинство до найкращих світових практик.

І, дійсно, матеріали, сформовані сторонами провадження під час досудового розслідування (насамперед обвинуваченням), за окремими винятками втрачають своє доказове значення із переходом до стадії судового розгляду. Як зауважив В. В. Вапнярчук, доказова продукція, виготовлена на підготовчому доказовому провадженні, як правило, є значимою лише для забезпечення потреб досудового (попереднього) провадження (зокрема, вирішення завдань, які стоять перед стадією досудового розслідування, формування правових позицій його суб'єктів, обґрунтування правильності прийнятих цими суб'єктами процесуальних рішень та правомірності проведення процесуальних дій); для головного ж доказового провадження вона має характер лише вихідного матеріалу [48, с. 47].

Утім, серед опитаних нами фахівців у галузі кримінальної юстиції лише 11,3 % респондентів визнали вищеописаний новаторський підхід таким, що найкраще описує поточну модель вітчизняного кримінального процесу і доказування в ньому. Найбільшу підтримку ця позиція отримала від суддів (21,6 %) та науковців (17,1 %); найменшу – від адвокатів (10 %), слідчих, дізнавачів, детективів (7,3 %) та прокурорів (4,7 %).

Альтернативною ж та, певною мірою, більш традиційною, зокрема з огляду на її відповідність положенням ч. 1 ст. 84, ст. 91, ч. 1 ст. 94 та інших

норм КПК України, є позиція про те, що сформовані на стадії досудового розслідування матеріали також мають визнаватися доказами у кримінальному судочинстві за умови їх належності, допустимості та достовірності. Зокрема, більше як половина опитаних (55,2 %; серед них 60,6 % слідчих, 54,8 % прокурорів, 67,5 % адвокатів, 48,6 % суддів, 34,3 % науковців та 88,9 % представників інших юридичних професій) вважають, що докази в українському кримінальному судочинстві формуються під час їх збирання й дослідження на стадії досудового розслідування та надалі використовуються в судовому провадженні.

Так, попри очевидне пріоритетне значення судового розгляду, стадія досудового розслідування лишається обов'язковою складовою вітчизняного кримінального судочинства. Без «підготовчого» досудового провадження неможливе здійснення судового розгляду, так само як і досудове розслідування не має сенсу без подальшого змагального судового процесу. У цьому виражається певна специфіка кримінального судочинства порівняно з процесами цивільним, господарським (та певними формами адміністративного), котрі не мають обов'язкових підготовчих стадій, і де вся пізнавальна діяльність зосереджена в залі судових засідань. Тобто, судовий розгляд у кримінальному провадженні, певною мірою, призначений для перевірки та надання юридичного значення результатам доказової діяльності сторін, здійсненої на попередньому етапі провадження. У цьому контексті цілком слушною є заувага Л. М. Лобойка: «Ясно, що суд має брати до уваги результати пізнавальної діяльності, здійсненої в стадії досудового розслідування. Інакше її не треба було б здійснювати» [315, с. 9]. Окрім того, за умови, що доказами визнаються виключно судові матеріали, виникають дискусійні питання щодо процесу формування доказової інформації, пізнавальної цінності фактичних даних, отриманих під час досудового розслідування, та процесуальної регламентації доказування на різних стадіях кримінального провадження [557, с. 13].

Слідчий, прокурор та слідчий суддя, як суб'єкти владних повноважень у

кримінальному судочинстві, використовують сформовані (зібрані та досліджені) сторонами й потерпілим на цій стадії провадження матеріали для підготовки та прийняття власних процесуальних рішень, які істотно впливають на права та обов'язки інших учасників провадження. Зокрема, за чинного КПК України сторона обвинувачення на основі зібраних матеріалів здатна ухвалити рішення про початок чи припинення кримінального переслідування певної особи, закриття провадження в цілому (зокрема і з реабілітуючих підстав, що можна визнати певним аналогом виправдувального вироку суду), або, навпаки, про визнання досудового розслідування завершеним успішно та власну готовність відстоювати обвинувальну тезу в суді. Слідчий суддя на основі матеріалів досудового провадження за клопотанням сторін вирішує суттєві питання щодо застосування достатньо істотних обмежень прав і свобод до підозрюваних та деяких третіх осіб тощо. Саме на ідеї доказовості досудових матеріалів побудовані сучасні підходи до визначення законності й обґрунтованості таких рішень. Своєю чергою, сторона захисту та потерпілий також формують доказові матеріали, використовують їх для прийняття своїх непроцесуальних рішень, формування та обстоювання власних правових позицій перед стороною обвинувачення та слідчим суддею, у чому прослідковуються чіткі паралелі зі стадією судового розгляду.

Нарешті, саме сторони провадження (прокурор і захист) вирішують, які докази «перейдуть» до стадії судового розгляду та будуть запропоновані судові для дослідження. До таких матеріалів чинним законом встановлено однаково суворі вимоги (властивості доказів) на обох основних стадіях кримінального провадження; їхня вага для прийняття рішень під час досудового розслідування та судового розгляду є однаковою. Відтак, варто погодитися з позицією В. В. Вапнярчука, що за поточної моделі вітчизняного кримінального процесу певні фактичні дані набувають статусу доказу ще до передачі кримінального провадження до суду [48, с. 61].

Таким чином, попри деякі очевидні переваги концепції «виключно судових доказів», вважаємо, що її запровадження в життя можливе лише в

результаті ґрунтового реформування вітчизняного кримінального процесу. З урахуванням війни та пріоритетності правових реформ, спрямованих на посилення обороноздатності держави, продовжуваних дискусій та відсутності єдиної наукової позиції з цього приводу, традиційної інертності вітчизняних законодавців прогнозуємо, що найближчим часом такі зміни не будуть впроваджені в життя. Своєю чергою, криміналістичні рекомендації щодо доказування у кримінальному провадженні мають ґрунтуватися на чинному законодавстві, бути спрямованими на актуальну правозастосовну практику та корисними для їх адресатів тут і зараз. Учені-криміналісти, на жаль, не можуть будувати власні розробки на ідеях та концепціях, які ще не знайшли закріплення в нормативній базі та застосування в практиці кримінального судочинства.

Тому в межах описаної наукової дискусії для потреб розроблення криміналістичних рекомендацій щодо здійснення доказової діяльності в кримінальному провадженні нам більше імпонує поміркована позиція, за якої розмежовуються судові докази та докази, котрі збираються (формуються) під час досудового розслідування [568, с. 153]. Видається, що такий підхід якнайбільш точно описує поточну правозастосовну практику та чинне кримінальне процесуальне законодавство зі всіма колізіями норм його доказового інституту. Зокрема, ще у 2013 році М. Є. Шумило констатував, що в чинному КПК України законодавець поділяє докази у кримінальному провадженні на досудові й судові. У таких умовах процесуальна форма досудових доказів дає змогу використовувати їх виключно для потреб досудового розслідування, проте для суду вони є лише вихідним матеріалом, що підлягає дослідженню судовим методом. І лише за результатами інтерпретації сторонами провадження в судовому засіданні такі докази можуть визнаватися судовими [575, с. 86]. Зауважимо, що наведену «помірковану» концепцію підтримали 33,5 % респондентів (32,1 % слідчих, 40,5 % прокурорів, 22,5 % адвокатів, 29,8 % суддів, 48,6 % науковців та 11,1 % представників інших юридичних професій).

За такого підходу досудовими доказами сторони обвинувачення варто

вважати зібрані й попередньо досліджені уповноваженими особами матеріали, які відповідають вимогам ч. 1 ст. 84 КПК України, є належними, допустимими, достовірними та достатніми для прийняття певного кримінального процесуального рішення. За загальним правилом такі матеріали повністю втрачають юридичне значення від моменту початку судового розгляду, крім окремих винятків, прямо передбачених кримінальним процесуальним законом. Окрім того, як слушно зауважив В. М. Трофименко, відкритим, в контексті колізії норм ч. 1 ст. 84 та ч. 3 ст. 93 КПК України, лишається питання щодо правової природи інформаційного матеріалу, який збирає захисник на стадії досудового розслідування [501, с. 166]. Вважаємо, що матеріали сторони захисту можуть вважатися доказами від моменту їх використання шляхом подання стороні обвинувачення, слідчому судді під час досудового розслідування або судові під час судового розгляду. У судовому ж провадженні формування доказів, які будуть покладені в основу рішення по суті, відбувається наново шляхом подання матеріалів досудового розслідування судові та їх дослідження в межах передбачених законом змагальних процедур.

Описане розуміння сутності доказів та моменту їх формування дозволяє вченим-криміналістам диференційовано та цілеспрямовано формулювати актуальні практико-орієнтовні рекомендації щодо найбільш ефективного здійснення доказової діяльності під час досудового розслідування та в судовому провадженні. Наведений підхід також дає підстави сподіватися, що такі рекомендації не втратять своєї актуальності навіть за умови можливих майбутніх реформ вітчизняного кримінального судочинства.

Ще однією суттєвою для побудови криміналістичного вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні проблемою є питання їх класифікації, адже криміналістичні рекомендації щодо здійснення доказової діяльності у кримінальному судочинстві, вочевидь, мають враховувати специфіку поведінки уповноважених осіб із кожним їх різновидом.

Підстави класифікації доказів були детально розглянуті в кримінальній

процесуальній та криміналістичній науковій і навчальній літературі [163; 340; 436; 99 та ін.]. Серед них, традиційно, виокремлюються відношення доказу до обвинувальної тези (обвинувальні та виправдувальні), характер відображення події кримінального правопорушення (первинні та похідні), зв'язок із головними доказовими фактами (прямі та непрямі), спосіб формування (витребувані, отримані, вилучені тощо), стадію провадження, під час якої вони були сформовані та/або використані (досудові й судові), суб'єкта формування та низку інших.

У процесуальному контексті чи не найбільш значущим є поділ доказів за юридичною формою закріплення, тобто, за їх процесуальним джерелом. Відповідно до ч. 2 ст. 84 КПК України, процесуальними джерелами доказів є показання, речові докази, документи та висновки експертів. Окрім того, ст. 298-1 КПК України визначає, що у провадженнях про кримінальні проступки процесуальними джерелами доказів також є пояснення осіб, результати медичного освідування, висновки спеціаліста, показання технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото- і кінозйомки, відеозапису. Утім, варто зазначити, що через недосконалість правового регулювання специфічні для дізнання процесуальні джерела доказів на практиці майже не використовуються.

За слушним зауваженням М. А. Погорецького, певний об'єкт – джерело інформації (фактичних даних) може стати процесуальним джерелом доказу лише в разі залучення його до кримінального процесу у встановленому процесуальним законом порядку, отримання від нього закріплених у відповідній процесуальній формі фактичних даних, що входять до предмета доказування у провадженні, та визнання їх доказами відповідною уповноваженою особою [387, с. 23]. Варто погодитися з М. Є. Шумилом, що кожному виду джерел фактичних даних відповідають чітко визначені способи їх збирання, обумовлені механізмом і характером утворення слідів кримінального правопорушення [51, с. 193]. Саме тому для формування різних процесуальних джерел доказів суб'єкти доказування мають застосовувати специфічні

юридичні, технічні, організаційні та інші засоби. Ба більше, конкретні процесуальні та криміналістичні інструменти збирання й дослідження доказів обираються та використовуються уповноваженими суб'єктам з огляду на специфіку криміналістично значущої інформації та індивідуальні особливості об'єктів, від яких вона отримується.

Тому задля формулювання актуальних практично-орієнтованих криміналістичних рекомендацій щодо доказування у кримінальному провадженні доцільно розрізняти процесуальні джерела доказів та джерела доказової інформації [178, с. 89]. Відповідно, для потреб розроблення криміналістичного учення про доказування винятково значущим є поділ доказів на різновиди за джерелом доказової інформації (у спеціальній літературі для йменування такої підстави класифікації також використовують формулювання «за джерелом походження» та «за механізмом формування»).

Джерела криміналістично значущої (доказової та орієнтуючої) інформації традиційно поділяють на особистісні та речові. До першої категорії відносять людей, які володіють певними кримінально-релевантними відомостями, а до другої – матеріальні об'єкти в будь-якому агрегатному стані, певні характеристики яких є корисними для встановлення обставин кримінального провадження [441, с. 115–116]. Для виявлення й отримання доказових відомостей від указаних джерел використовуються різні методи наукового пізнання. Дослідження речових джерел, насамперед, засноване на методі аудіовізуального спостереження, тим часом як головним способом опрацювання особистісних джерел є спілкування з такими особами.

Зауважимо, що в науковій літературі одночасно з поняттям «джерело доказової інформації» також застосовується термін «носії доказової інформації». Деякі учені їх ототожнюють, зокрема М. А. Погорецький вважає, що «оскільки в джерелах інформації відображені (містяться) відомості про факти (фактичні дані), то вони є її носіями» [387, с. 21–22]. Інші вітчизняні фахівці наполягають на розмежуванні наведених категорій. Наприклад, В. М. Тертишник зауважує, що під джерелом розуміється те, що дає початок

будь-чому, під носієм – те, що може слугувати засобом відображення, фіксації, збереження, переносу. Джерелом фактичних даних, на його думку, слід вважати такі незаборонені законом джерела інформації, від яких можуть надходити (потенційні джерела) або надходять (реальні джерела) доказові відомості (фактичні дані) [483, с. 354]. На думку О. В. Бауліна під носієм фактичних даних (відомостей, інформації про факти) варто розуміє те, що може бути засобом відображення, фіксації, виразником чогось. Носіями слідів події кримінального правопорушення, на його думку, виступають об'єкти неживої природи, а стосовно показань носієм фактичних даних є жива особа, яка зберігає ці дані у своїй свідомості завдяки пам'яті [18, с. 78].

Зауважимо, що, з погляду теорії криміналістичної ідентифікації [443, с. 89] джерела та носії доказових відомостей усе ж варто розмежовувати. Зокрема, слідоутворюючий об'єкт за визначенням виступає джерелом (походження) доказової інформації, а слідосприймаючий – її носієм, котрий буде опрацьований уповноваженою особою у кримінальному провадженні з метою отримання, фіксації й подальшого використання таких відомостей. Ця закономірність є справедливою і щодо матеріально-фіксованих, і щодо ідеальних слідів кримінального правопорушення.

Утім на практиці один і той самий об'єкт може одночасно виступати як джерелом відомостей про власні ознаки, так і носієм інформації про інші кримінально-релевантні об'єкти. Наприклад, під час матеріального слідоутворення найчастіше відбувається взаємне відображення (перенесення ознак) об'єктів, які взаємодіють, тому кожен із них одночасно є і слідосприймаючим, і слідоутворюючим; жива людина може виступати джерелом доказових відомостей про її власні ознаки (зовнішність, стан здоров'я, соціальний статус тощо) та носієм набутих унаслідок кримінального правопорушення характеристик – доказових відомостей про інших осіб та об'єкти, з якими вона контактувала (людей, яких бачила або чула, об'єктів, які залишили на її тілі матеріально-фіксовані сліди тощо). За такого підходу, первинні докази (речові й документи), а також живі люди й трупи, які мають

специфічне процесуальне становище, можуть бути і джерелами, і носіями доказових відомостей, а похідні докази (матеріальні копії об'єктів, процесуальні документи) – лише носіями, у яких доказову інформацію закріпили уповноважені особи.

Для кожного конкретного об'єкта в індивідуальному кримінальному провадженні ці характеристики можливо розділити: встановити, які його оригінальні та які набуті у результаті кримінально-протиправної події ознаки мають доказове значення. Водночас розмежування категорій «джерело» й «носій» під час науково-теоретичного опрацювання окремих засобів доказування є нераціональним, адже будь-який процесуальний або криміналістичний інструмент може допомогти виявити, опрацювати й зафіксувати обидві наведені категорії ознак об'єкта. Тому для потреб формулювання криміналістичних рекомендацій щодо збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні ми будемо використовувати узагальнене формулювання «джерела (носії) доказової інформації», котрі ми розуміємо як матеріальні об'єкти, певні характеристики яких (оригінальні та набуті внаслідок кримінального правопорушення) мають значення для встановлення обставин кримінального правопорушення, а також живих осіб, у пам'яті (свідомості) яких містяться кримінально-релевантні відомості.

З урахуванням викладеного, вважаємо за доцільне прослідкувати природу різних процесуальних джерел доказів та визначити, які об'єкти виступають джерелами (носіями) доказових відомостей для їх формування. Поділ доказів за критерієм джерела (носія) доказової інформації є найбільш криміналістично значущим та дозволяє формулювати конкретні практико-орієнтовані рекомендації щодо їх збирання, дослідження та використання у кримінальному провадженні.

Поняття **речових доказів** визначено ч. 1 ст. 98 КПК України. До цієї категорії віднесено матеріальні об'єкти, які були знаряддям вчинення кримінального правопорушення, зберегли на собі його сліди або містять інші відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що

встановлюються під час кримінального провадження, у тому числі предмети, що були об'єктом кримінально протиправних дій, гроші, цінності та інші речі, набуті кримінально протиправним шляхом або отримані юридичною особою внаслідок вчинення кримінального правопорушення.

Матеріальні об'єкти, котрі відповідають вимогам ст. 98 КПК України, набувають статусу речових доказів тільки після певного процесуального опрацювання. Відповідно до ч. 2 ст. 100 КПК України, речові докази, які були отримані або вилучені слідчим, прокурором, оглядаються, фотографуються та докладно описуються в протоколі огляду. Вважаємо, що об'єкт набуває статусу доказу (у процесуальній формі речового доказу) після здійснення уповноваженими особами щодо нього встановлених ч. 2 ст. 100 КПК України процедур. Притому, такий детальний огляд може бути проведено як самостійну процесуальну дію, або як складову інших (огляду місця події, обшуку, отримання тимчасового доступу до речей тощо).

У даному випадку джерелом (носієм) доказової інформації є певний матеріальний об'єкт, який був отриманий чи вилучений стороною обвинувачення (отриманий стороною захисту чи потерпілим) у порядку, передбаченому законом. Обрані уповноваженими особами прийоми, засоби й способи виявлення, дослідження й фіксації таких об'єктів залежать не від ознак процесуального джерела доказів, а від характеристик джерела (носія) доказової інформації. Зокрема, для виявлення й фіксування різних слідів кримінального правопорушення потрібно обирати відповідні техніко-криміналістичні засоби тощо.

Інформаційну цінність матеріальних об'єктів, як потенційних речових доказів, визначають їх фізичні, хімічні інші ознаки, які певним чином вплинули на механізм кримінально-релевантної події (наприклад, були використані її учасниками), та/або утворилися чи змінилися унаслідок неї. Специфічні ознаки матеріальних об'єктів, набуті в результаті їх участі в механізмі кримінального правопорушення, прийнято вважати його матеріально фіксованими слідами. Наприклад, на певному предметі може бути низка набутих пошкоджень –

подряпин, сколів, деформацій тощо, проте слідами кримінального правопорушення будуть вважатися лише ті зміни стану об'єкта, які причинно пов'язані з кримінально-протиправною подією. Бажаним способом фіксації матеріально-фіксованих слідів є вилучення слідосприймаючого об'єкта в натурі, який, унаслідок належного процесуального оформлення, набуває статусу первинного речового доказу. Якщо ж вилучення об'єкта в натурі є неможливим та, натомість, виготовляється його предметна копія (наприклад, гіпсовий зліпок), створений у такий спосіб об'єкт визнається похідним речовим доказом. До похідних речових доказів вітчизняні науковці також відносять зразки, які відбираються у випадках, коли сипучу, рідку чи іншу речовину неможливо або недоцільно вилучити повністю [242, с. 120]

Схожим чином формуються й **документи** як процесуальні джерела доказів. Зауважимо, що побутове, доктринальне (криміналістичне) і легальне (кримінальне процесуальне) розуміння документа дещо різняться. Така відмінність пояснюється різним призначенням згаданих дефініцій: у побутовому значенні документ розуміється якнайбільш широко; доктринальне (криміналістичне) визначення має відобразити ознаки, суттєві для опрацювання документів у судово-слідчій практиці; легальне визначення намагається зафіксувати юридично-значущі ознаки документів. На побутовому рівні документ розуміється як щось написане, надруковане тощо, що є доказом або інформацією щодо будь-якої теми [634, с. 516]. У теорії криміналістики документ традиційно визначають як письмовий акт або спеціально виготовлений предмет, який закріплює знаками мовних систем письма або спеціальних наукових і технічних знакових систем конкретні волевиявлення та відомості функціонального характеру, практична значущість яких визначається нормами права [312, с. 179].

Для правильного розуміння доказової сутності документів у кримінальному провадженні ключове значення має їх сучасне легальне розуміння. Воно сформульоване в ч. 1 ст. 99 КПК України та прив'язує юридичний статус документа до його змісту: процесуальними джерелами

доказів можуть бути лише ті документи, що містять відомості, котрі можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження. Документи в такому розумінні також називають письмовими: вони мають доказове значення саме завдяки своєму змісту [52, с. 188]. Інформаційна природа письмових документів визначається відомостями, які в них були певним чином зашифровані й збережені.

Відповідно до ч. 1 ст. 99 КПК України, документами є саме матеріальні об'єкти, хоча у світовій практиці до документальних доказів, уже традиційно, відносяться також їх електронні аналоги: текстові повідомлення, електронні листи, згенеровані комп'ютерами звіти тощо [616, с. 19]. Частина 3, 4 ст. 99 КПК України указують, що документ, як джерело доказів у кримінальному провадженні, може бути електронним, що певним чином протирічить змісту ч. 1 даної норми. Через це проблема статусу електронних документів у кримінальному процесуальному законодавстві України лишається невирішеною. Водночас у науковій літературі окреслене питання визначене відносно однозначно: українські вчені, переважно, пропонують визнавати електронні документи окремою цифровою формою доказової інформації [299, с. 303; 368, с. 14–15; 208, с. 184; 242, с. 123; 103, с. 34 та ін.].

З огляду на наведене, вважаємо за доцільне поділити документи у кримінальному судочинстві на два різновиди за критеріями способу відображення інформації та характеру її зв'язку з носієм. Перший різновид – фізичні документи (або документи на матеріальних носіях) – характеризується тим, що інформація, яку вони містять, існує у формі, придатній до органолептичного сприйняття людиною, і невідривно пов'язана з її матеріальним носієм. Такі документи не можуть бути повністю відтворені в натурі, можливе лише створення їх копій (фотокопій, виписок, копії тощо), які не можуть замінити оригінал. Другий різновид, електронні (цифрові) документи, характеризується тим, що інформація існує у формі, призначеній для обробки, пересилання й інтерпретування обчислювальними пристроями комп'ютерної техніки (і не може бути сприйнята органами відчуття людини),

міститься на спеціальних запам'ятовувальних пристроях і може бути перенесена (скопійована) з оригінального носія без внесення змін до неї [642, с. 196]. Зауважимо, що природа, способи й засоби дослідження фізичних та електронних документів суттєво різняться. Тому останні, як специфічне процесуальне джерело електронних (цифрових) доказів, будуть розглянуті нами окремо.

Зауважимо, що фізичні документи в кримінальному провадженні можуть також набувати статусу речових доказів, якщо вони відповідають ознакам, визначеним ч. 1 ст. 98 КПК України. Це означає, що документ вважається речовим доказом у випадках, коли цінну для кримінального провадження доказову інформацію несуть не його внутрішні ознаки (зміст зашифрованих у ньому даних), а зовнішні, матеріальні – факт його існування, спосіб виготовлення, роль у механізмі вчинення кримінального правопорушення тощо [52, с. 188]. Водночас можливі ситуації, коли за своїми ознаками фізичний документ у кримінальному провадженні одночасно є і письмовим документом, і речовим доказом.

За джерелом їх походження, письмові документи в кримінальному судочинстві можна поділити на дві категорії: 1) ті, що були створені поза межами кримінального провадження (первинні) та 2) ті, що були виготовлені в межах кримінального провадження його учасниками (вторинні або похідні). При всьому, вторинні документи, складені суб'єктами, уповноваженими здійснювати досудове розслідування й судовий розгляд, називають процесуальними.

Окрім того, у зв'язку зі збройною агресією російської федерації та тимчасовою окупацією окремих районів України, вітчизняні правоохоронці стикаються з проблемою визначення процесуального статусу документів, виданих окупаційними адміністраціями, їх незаконними правоохоронними органами, установами, підприємствами й організаціями. До таких можна віднести посвідчення про відбуття кримінального покарання на тимчасово окупованій території, акти, що посвідчують факти зміни цивільного стану

(народження, шлюб, смерть), медичні документи тощо. Вивчення судової практики показує, що вітчизняні суди по-різному ставляться до згаданих документів та іноді визнають їх доказами у кримінальних провадженнях [620, с. 354]. Вважаємо, що питання процесуального значення таких документів потребує додаткового опрацювання.

Цікавим у даному контексті є **висновок експерта** – докладний опис проведених експертом досліджень та зроблені за їх результатами висновки, обґрунтовані відповіді на запитання, поставлені особою, яка залучила експерта, або слідчим суддею чи судом, що доручив проведення експертизи (ст. 101 КПК України). За процесуальною природою висновок експерта можна вважати специфічним самостійним різновидом процесуального джерела доказів – похідного (процесуального) документа.

Для висновків експерта джерелами доказової інформації є об'єкти, що направляються уповноваженими особами для судово-експертного дослідження. Оскільки ч. 5 ст. 101 КПК України встановлює, що висновок експерта не може ґрунтуватися на доказах, які визнані судом недопустимими, можна дійти переконання, що на дослідження можуть направлятися тільки об'єкти, котрі вже набули статусу процесуального джерела доказів. Судова експертиза виступає засобом поглибленого попереднього (експертного) дослідження таких об'єктів. Саме з огляду на специфіку відповідного джерела (носія) доказової інформації, який потребує експертного дослідження, уповноважена особа обирає вид експертизи, експерта (експертну установу) та питання, що ставляться на вирішення.

Схожу процесуальну природу (принаймні, теоретично) має і **висновок спеціаліста**. Відповідно до положень ч. 1 ст. 298-1, ч. 2 ст. 298-4, ч. 1 ст. 300 КПК України, указане процесуальне джерело доказів може отримуватися й використовуватися в кримінальних провадженнях щодо кримінальних проступків, зокрема й до внесення відомостей до ЄРДР, та «має відповідати вимогам до висновку експерта». Водночас КПК України не містить норм, які б регламентувати сутність, зміст, процесуальний порядок отримання та способи

використання таких висновків у доказуванні [176, с. 188–189]. О. Д. Кувшинов зазначає, що, попри вкрай низьку якість правової регламентації такого процесуального джерела доказів, висновки спеціалістів безсистемно отримуються та використовуються в доказуванні у провадженнях щодо окремих кримінальних проступків та злочинів [304, с. 99]. За аналогією із висновком експерта, висновок спеціаліста можна вважати похідним (процесуальним) документом, у якому наведено докладний опис проведених спеціалістом досліджень, зроблені за їх результатами висновки, обґрунтовані відповіді на поставлені спеціалістові запитання. Крім того, Законом № 4009-IX від 09.10.2024 [402] Верховна Рада України внесла зміни до ч. 2 ст. 99 КПК України та віднесла до категорії документів **довідки, висновки та інші документи спеціалістів**, що призвело до ще більшої плутанини у процесуальних документах, якими оформлюються результати проведених спеціалістами за дорученням суб'єктів доказування досліджень.

Своєю чергою, **електронні документи**, згадані в чч. 3, 4 ст. 99 КПК України, не мають власної дефініції у кримінальному процесуальному законодавстві. Легальне визначення цього поняття наведене в ст. 5 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг», відповідно до якої електронний документ – це документ, інформація у якому зафіксована у вигляді електронних даних, включаючи обов'язкові реквізити документа [408]. Видається, що наведене визначення є в цілому актуальним і для потреб кримінального судочинства, адже КПК України, з урахуванням змін, внесених у 2022 році [404], оперує його дещо модифікованою ключовою складовою – поняттям «комп'ютерні (замість електронних) дані». Останні ми пропонуємо розуміти як інформацію, що міститься в запам'ятовуючому пристрої електронно-обчислювального приладу у форматі, придатному для обробки, пересилання й інтерпретування обчислювальними пристроями комп'ютерної техніки. Такі дані за своїм визначенням є нематеріальним об'єктом, характеристики котрого не можуть бути опрацьовані органами відчуття людини без додаткового перетворення (інтерпретації) за допомогою

комп'ютерної техніки в аудіовізуальну форму, прийнятну для людини [204, с. 190–191].

В умовах суцільної комп'ютеризації суспільного життя, особи, які вчиняють кримінальні правопорушення, усе частіше у своїй протиправній діяльності використовують комп'ютерну техніку як об'єкти та знаряддя посягань, засоби спілкування й координації дій, джерела інформації тощо. Будь-які дії користувача призводять до утворення в пам'яті електронно-обчислювального пристрою нових чи зміни існуючих комп'ютерних даних. Тому операції правопорушника з комп'ютерною технікою можливо відслідкувати за змінами даних, що утворюються в пам'яті таких пристроїв. У випадку, якщо комп'ютерні дані, які зберігаються в пам'яті електронно-обчислювальної техніки, були створені або змінені правопорушником чи іншими особами у зв'язку зі вчиненням кримінального правопорушення, такі дані матимуть значення для провадження та можуть розглядатися як специфічні сліди кримінального правопорушення [217, с. 230].

Механізм формування комп'ютерних даних має матеріальну природу. Г. К. Авдєєва та С. В. Стороженко слушно зазначають, що його основою слугують електромагнітні взаємодії двох і більше матеріальних об'єктів, кожен із яких є сукупністю електронного цифрового пристрою (комплексу пристроїв) і системи управління ним (набору програмних продуктів) [1, с. 170]. У дещо спрощеній формі указаний механізм можна описати так. Унаслідок виконання електронно-обчислювальною технікою заздалегідь закладених алгоритмів та введених користувачем команд змінюються магнітно-електричні властивості речовин у запам'ятовуючому пристрої цієї техніки. Наприклад, два стани транзистора у флеш-диску можуть позначати «0» та «1». Комбінації мільйонів транзисторів зі змінними станами дозволяють зберігати та обробляти значні об'єми інформації. Властивості таких речовин у запам'ятовуючих пристроях відслідковуються процесорами та інтерпретуються (перекладаються) у форму, що може бути сприйнята людиною. Конкретний механізм запису, зберігання та зміни інформації залежить від типу носія (магнітні та оптичні носії, флеш-

пам'ять, динамічна пам'ять тощо працюють по-різному). Водночас такі дані не мають жорсткого зв'язку зі своїм матеріальним носієм, що дозволяє виготовляти їх копії без втрати або зміни інформації.

Щодо їх змісту, то комп'ютерні дані несуть інформацію про стан та результати роботи певної комп'ютерної системи (електронно-обчислювального пристрою чи мережі пристроїв). Такі дані можуть містити інформацію, отриману комп'ютером від користувача (input) через пристрої введення інформації (клавіатуру, маніпулятори, сенсорні екрани, мікрофони, камери тощо) та пристрої й інтерфейси передавання даних (завантаження файлів через інтернет-з'єднання, копіювання даних із зовнішніх запам'ятовувальних пристроїв тощо); результати обробки даних від користувача; а також дані, що створюються операційною системою та іншим програмним забезпеченням в автоматичному режимі відповідно до заздалегідь закладених (запрограмованих) алгоритмів та зберігають дані про стан і роботу системи, її користувачів, виконані алгоритми, помилки, що виникли під час їх виконання та інше (log-файли, звіти про помилки, тимчасові файли, транзакційні бінарні файли, дампи даних тощо).

Оскільки комп'ютерні дані спеціально створюються людиною (або комп'ютером за заздалегідь закладеним людиною алгоритмом) для збереження, обробки й передавання інформації у специфічній закодованій формі, вони відповідають загальним ознакам документа у його криміналістичному розумінні [285, с. 117]. У зв'язку із цим можна дійти висновку, що будь-які кримінально-релевантні комп'ютерні дані, отримані й досліджені уповноваженими суб'єктами в передбаченому законом порядку, підпадають під кримінальне процесуальне розуміння електронного документа.

Комп'ютерні дані набувають статусу процесуального джерела доказів – електронного документа після їх огляду (ч. 1, 2 ст. 237 КПК України), за умови, що зміст таких даних відповідає вимогам ч. 1 ст. 99 КПК України (тобто вони спеціально створені з метою збереження інформації, містять зафіксовані за допомогою письмових знаків, звуку, зображення тощо відомості, які можуть

бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження). У цьому контексті ми підтримуємо А. В. Гутник та А. Я. Хитру, котрі зазначили, що основною метою документа є збереження й передача інформації, а відтак відомості в електронній формі повинні вважатися електронними документами без прив'язки до їх фізичного носія як матеріального об'єкта [103, с. 34]. Слушною є й позиція Д. М. Цехана, який наголошує, що самі комп'ютерні дані не можна визнати матеріальним об'єктом, і, як наслідок, речовим доказом або традиційним документом [524, с. 247]. Своєю чергою, фізичні носії кримінально-релевантних комп'ютерних даних (HDD й SDD-диски, лазерні диски, флеш-карти пам'яті тощо), на думку вітчизняних науковців, вже ж мають вважатися речовими доказами у кримінальному провадженні [300, с. 45; 242, с. 123; 582, с. 475; 57, с. 79].

Варто констатувати, що якість процесуальної регламентації цієї нової форми існування доказової інформації у кримінальному судочинстві є низькою. У чинному КПК України передбачено лише існування електронних документів та комп'ютерних даних, а також процедури копіювання та огляду останніх. При всьому, новий різновид доказової інформації не був визнаний самостійною категорією доказів [522, с. 217] та фактично лишається підвидом фізичних документів (чч. 1, 4, 5 ст. 99 КПК України).

Своєю чергою, до Господарського процесуального, Цивільного процесуального Кодексів та Кодексу адміністративного судочинства законодавцем ще у 2017 році було внесено зміни [401], якими передбачено існування та використання електронних доказів у відповідних процесах. У перелічених актах електронними доказами названо інформацію в електронній (цифровій) формі, що містить дані про обставини, які мають значення для справи, зокрема, електронні документи (у тому числі текстові документи, графічні зображення, плани, фотографії, відео- та звукозаписи тощо), вебсайти (сторінки), текстові, мультимедійні та голосові повідомлення, метадані, бази даних та інші дані в електронній формі. Такі дані можуть зберігатися, зокрема, на портативних пристроях (картах пам'яті, мобільних телефонах тощо),

серверах, системах резервного копіювання, інших місцях збереження даних в електронній формі, у тому числі в мережі Інтернет (ст. 100 ЦПК України, ст. 96 ГПК України, ст. 99 КАС України). Електронні, поряд із речовими та письмовими, визнаються окремим видом доказів (п. 1 ч. 2 ст. 76 ЦПК України). В указаних кодексах також врегульовано процедуру подання та дослідження електронних доказів, зберігання та повернення їх оригіналів, статус їх копій тощо [213, с. 50].

Очевидно, що аналогічні новели законодавчого регулювання не повинні оминати й кримінальний процес. Як зазначають Г. К. Авдєєва та Е. Живуцька-Козловська, до КПК України доцільно внести зміни, якими надати визначення новій категорії доказів, сформулювати ознаки їх процесуальних джерел, регламентувати способи їх збирання й дослідження та специфічні вимоги щодо їх допустимості [595, с. 141].

Зауважимо, що термін «електронний доказ/слід», як й інше поширене формулювання «цифровий доказ/слід», не є оптимальним. Перша назва походить від негативно зарядженої елементарної частинки – електрона, рух якої покладено в основу всіх електричних приладів; друга – від англійського слова digital – цифровий (digit – цифра) та пояснюється тим, що практично всі сучасні комп'ютери використовують математичні алгоритми й комбінації цифр (найчастіше – бінарний код, поєднання «0» та «1») як універсальний засіб кодування, збереження й передавання будь-якої інформації. Водночас уже сьогодні існують системи кодування, що не побудовані на використанні цифр, а також обчислювальні пристрої й сучасні засоби передавання інформації, котрі не покладаються на рух електронів (деякі квантові комп'ютери, передавання даних за допомогою оптичних сигналів тощо) [232, с. 48–49]. У сучасних умовах, на нашу думку, категорії «електронний» та «цифровий» по відношенню до слідів і доказів є рівнозначними та несуть однакове смислове навантаження. Тому до закріплення в чинному кримінальному процесуальному законодавстві легальних визначень досліджуваних понять, вважаємо за доцільне використовувати термін «електронні (цифрові) докази/сліди».

Актуальною (та достатньо проблемною на практиці) формою потенційних електронних (цифрових) слідів кримінальних правопорушень є криптовалюти та інші форми віртуальних активів. Указані нематеріальні блага можуть виступати як об'єктом, так і предметом низки кримінальних правопорушень, а тому у правоохоронців виникає потреба у їх виявленні, вилученні, оцінці, належному збереженні тощо. Верховною Радою України було підтримано (а Президентом – підписано) профільний Закон України від 15.11.2022 № 2074-IX «Про віртуальні активи» [400], який, проте, станом на жовтень 2024 року так і не набрав чинності. Вважаємо, що закріпленню статусу віртуальних активів у кримінальному процесуальному законодавстві має передувати чітке визначення їх правового режиму у вітчизняній правовій системі в цілому [618, с. 160]. Водночас криміналістичні рекомендації щодо належного поводження з такими нематеріальними благами у кримінальному судочинстві мають бути розроблені вже зараз.

Таким чином, варто констатувати, що вже сьогодні в кримінальному провадженні одночасно з традиційними речовими та особистісними збираються, досліджуються й використовуються докази нової категорії – електронні (цифрові). Процесуальною формою їх закріплення (процесуальним джерелом доказів) є електронний документ, джерелом доказових відомостей – комп'ютерні дані, які виступають електронними (цифровими) слідами кримінального правопорушення в широкому значенні цього терміна, а носієм – фізичний носій комп'ютерних даних. Електронні (цифрові) докази поєднують ознаки слідів у їх широкому криміналістичному розумінні (є результатом змін комп'ютерних даних, що причинно пов'язані з подією кримінального правопорушення) та документів (місять певні відомості у зашифрованій формі) [628, с. 144].

Своєрідну процесуальну природу має **людина** як джерело (носій) доказових відомостей у кримінальному судочинстві.

У ході кримінального провадження від людини (її тіла, пам'яті й свідомості) можна отримати такі категорії доказової та орієнтуючої інформації:

- про ознаки зовнішності;
- про наявні на тілі, одязі чи внутрішніх органах (як живої людини, так і трупа) матеріально-фіксовані сліди;
- про наявні в пам'яті живої людини ідеальні відображення (сліди пам'яті);
- про людину, як соціальну істоту: її освіту, професію, сімейний стан, соціальні зв'язки, вірування тощо [198, с. 102].

Криміналістично значуща інформація, яка була отримана від тіла людини у передбачений кримінальним процесуальним законом спосіб, має доказовий характер та потребує закріплення в певній процесуальній формі. Оскільки більшість криміналістично значущих ознак тіла людини неможливо вилучити в натурі (від людини не можна «відділити» та зберегти для потреб кримінального судочинства її ознаки зовнішності, стан здоров'я, думки та сліди пам'яті тощо), у результаті процесуального фіксування таких ознак створюються їх моделі (копії). Тому сформовані в такий спосіб докази, переважно, є похідними. Зокрема, характеристики тіла людини описуються в письмових документах (протоколах, висновках експертів та спеціалістів); наочні зображення – додаються до указаних документів як додатки; матеріальні копії – набувають статусу похідних речових доказів тощо. В окремих випадках за результатами дослідження тіла люди можуть бути сформовані й первинні речові докази (наприклад, вилучені з тіла сторонні предмети тощо).

Саме тіло людини, як джерело (носій) криміналістично значущої інформації, відповідно до чинного законодавства, не має чітко визначеної процесуальної (довказової) форми. Серед передбачених КПК України процесуальних джерел доказів, тіло людини (і живої, і мертвої) має найбільше спільних ознак із речовими доказами: воно теж є матеріальним об'єктом і також здатне нести на собі матеріально-фіксовані сліди кримінального правопорушення або інші відомості, котрі можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження. Утім, ані тіла живих людей, ані трупи, відповідно до чинного законодавства, не

прирівнюється до речових доказів, насамперед з етичних міркувань. Водночас тіла людей не визнаються й самостійними категоріями процесуальних джерел доказів.

Тіла мертвих людей (труп) також не мають чітко визначеного кримінального процесуального режиму, проте виступають об'єктами дослідження. Як і речові докази, вони вилучаються з місця їх виявлення (та, за потреби, навіть виймаються з місць офіційного захоронення), оглядаються з метою отримання від них певних криміналістично значущих відомостей (ст.ст. 238, 239 КПК України), пред'являються для впізнання (ст. 230 КПК України), а також направляються для проведення судово-медичних експертиз.

Попри згадані вище морально-етичні перестороги, задля дотримання принципу правової визначеності пропонуємо внести відповідні зміни до ч. 2 ст. 84 КПК України та визнати трупи людей (а також тварин) та їх частини окремою категорією процесуальних джерел доказів і встановити специфічний процесуальний режим поводження з ними. Водночас проблеми унормування процесуального (доказового) статусу людини виходять за межі предмету нашого дослідження й потребують окремого ґрунтовного осмислення.

Відомості, які отримуються із пам'яті (свідомості) особи у визначеному кримінальним процесуальним законом порядку, набувають процесуального статусу **показань** чи **пояснень**.

Так, відповідно до ч. 1 ст. 95 КПК України, показаннями визнаються відомості, які отримуються від особи (підозрюваного, обвинуваченого, свідка, потерпілого, експерта) в усній чи письмовій формі під час допиту щодо відомих їм обставин, що мають значення для цього кримінального провадження.

У межах інших (змішаних) слідчих (розшукових) дій від їх учасників можуть отримуватися пояснення, які не мають самостійного доказового значення (ч. 8 ст. 95 КПК України). Зокрема, об'єднана палата Касаційного кримінального суду Верховного Суду у своїй постанові чітко розмежувала показання особи та вербальні відомості, які отримуються від неї під час проведення слідчого експерименту [395]. Вважаємо, що за аналогією не можна

визнавати показаннями й вербальну інформацію, отриману від учасників пред'явлення для впізнання, обшуку, освідкування тощо. Такі пояснення закріплюються в протоколах відповідних процесуальних дій та набувають допоміжного доказового значення лише в контексті інших результатів застосування цих процесуальних заходів.

Пояснення як специфічне процесуальне джерело доказів у провадженнях щодо кримінальних проступків передбачені ч. 1 ст. 298-1 КПК України. Процесуальним механізмом їх формування є слідча (розшукова) дія «Відібрання пояснень» (п. 1 ч. 3 ст. 214, та ст. 300 КПК України). Утім, чинний КПК України не містить положень щодо процесуального порядку проведення цієї дії, сутності й доказового значення пояснень, способів їх використання в доказуванні, тому можливості застосування на практиці такого процесуального засобу є суттєво обмеженими.

Джерелом доказової інформації в такому випадку є матеріальні об'єкти, люди або явища, які особа раніше особисто сприймала, запам'ятала та може відтворити у вербальній формі показань чи пояснень. Якщо особа надає вербальні відомості щодо власного тіла, поведінки, соціальних ознак – джерелом доказових відомостей виступає вона сама. Якщо ж показання надаються з чужих слів, то джерелом доказових відомостей виступає зміст висловлювання іншої людини, яке допитувана особа раніше сприйняла, запам'ятала та відтворює під час досудового розслідування чи судового розгляду. Специфічну інформаційну природу мають висновки або думки особи, які ґрунтуються на її спеціальних знаннях (чч. 6, 7 ст. 95 КПК України). У таких випадках допитувані особи не відтворюють обставини кримінального правопорушення, які раніше сприймали, а надають їм певну оцінку на основі власних неюридичних професійних знань.

Носієм доказової інформації є особа, а конкретно її пам'ять та свідомість.

Унаслідок проведення допиту, під час досудового розслідування фактично утворюється два процесуальних джерела доказів – показання як такі та протокол допиту як похідний процесуальний документ, що містить відомості

про хід та результати проведення допиту, де результатами, власне, є отримані показання. Як зауважила О. Г. Шило, досудові показання мають доказове значення лише під час досудового розслідування та можуть використовуватися на обґрунтування процесуальних рішень уповноваженими особами на цій стадії кримінального провадження [568, с. 153]. У межах судового розгляду показання мають обов'язково бути наново отримані шляхом проведення судового допиту (відповідно до ч. 1 ст. 23 КПК України, показання учасників кримінального провадження суд отримує усно). Протокол допиту, проведеного під час досудового розслідування, фактично втрачає доказове значення на стадії судового розгляду (за винятком окремих ситуацій, як-то перевірка показань свідка та випадків, передбачених ч. 11 ст. 615 КПК України).

2.3. Криміналістичні засоби збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні

Як і будь-яка інша форма людської діяльності, доказування у кримінальному провадженні реалізується уповноваженими особами завдяки використанню певного інструментарію, який у спеціальній літературі найчастіше асоціюється з поняттям «засоби кримінального процесуального доказування». З-поміж позицій вітчизняних учених-процесуалістів можливо виокремити вузький (обмежувальний) та широкий підходи до тлумачення цього терміна.

Прихильники обмежувального тлумачення під засобами кримінального процесуального доказування переважно розуміють лише докази (та/або їх процесуальні джерела), презумпції, преюдиції, безспірні й загальновідомі факти, тобто те, за допомогою чого обґрунтовуються правові позиції суб'єктів доказування. Як приклад означеної позиції, показовими є тези С. М. Стахівського, котрий, зі свого боку, послідовно розвинув погляди

М. М. Міхеєнка [351]): «...засобами доказування у кримінальних справах виступають лише кримінально-процесуальні докази. Ніякі слідчі та інші процесуальні дії не вправі виступати як засоби доказування, оскільки вони є засобами збирання доказової інформації, а не доказування» [462, с. 170]. Схожої позиції також дотримується й Л. Д. Удалова [502, с. 198].

Такий обмежувальний підхід уже піддавався обґрунтованій критиці у спеціальній літературі [84, с. 197; 48, с. 235; 310, с. 73–74; 35, с. 311 та ін.]. На нашу думку, наведене вище вузьке тлумачення засобів кримінального процесуального доказування є виправданим лише за умови, що під доказуванням розуміється тільки його логічна, обґрунтовувальна складова. Засобом її реалізації дійсно виступають фактичні дані (інформація, відомості про факти), що отримуються уповноваженими особами із доказів та їх процесуальних джерел, презумпцій, преюдиційних судових рішень, безспірних і загальновідомих фактів та використовуються для формулювання й обґрунтування власних правових позицій.

Водночас, з огляду на пізнавальну складову доказування у кримінальному провадженні, діяльність уповноважених осіб зі збирання (отримання), процесуального закріплення, дослідження, перевірки, оцінки доказових відомостей, сформовані докази та їх процесуальні джерела виступають не стільки засобом, скільки *результатом* такої діяльності. Тому постає питання про те, за допомогою яких інструментів здійснюється згадана діяльність уповноважених суб'єктів доказування. Слушною в даному контексті є позиція В. П. Гмирка, котрий вважає, що звуження деякими авторами проблематики засобів доказування до теми процесуальних доказів можна пояснити впливом концептуального схематизму діяльності доказування за формулою «збирання» + «перевіряння» + «оцінювання» доказів [84, с. 197]. Погоджуємося із процитованим автором також і в тому, що «сьогодні існують методологічні підстави до розширення каталогу засобів доказової діяльності», зокрема з огляду на діяльнісний та праксеологічний підходи до розуміння сутності кримінального процесуального доказування.

На основі викладеного більш ґрунтовним, на нашу думку, є широкий погляд на поняття «засоби кримінального процесуального доказування». Прихильники даної концепції, окрім доказів та їх процесуальних джерел, презумпцій, преюдицій, безспірних і загальновідомих фактів, включають до його змісту також інструментарій операцій уповноважених осіб, що здійснюються для формування та використання доказів (тобто способи їх збирання й дослідження, використання раніше сформованих доказів для збирання й дослідження нових), а також способи (форми) використання презумпцій, преюдицій, безспірних і загальновідомих фактів у пізнавальній складовій кримінального процесуального доказування.

Так Ю. М. Грошевий підтримав позицію про включення до переліку засобів доказування у кримінальному провадженні і фактичних даних, що містяться в передбачених законом джерелах (тобто доказів), і способів одержання, перевірки та використання доказів у кримінальному провадженні. До останніх він відніс слідчі та судові дії, витребування й отримання речей та документів, призначення ревізій, перевірку показань на місці, а також оперативно-розшукові заходи з використанням відеозапису, кіно-, фотозйомки і звукозапису, результати застосування яких можуть бути використані як докази [96, с. 75]. І. І. Котюк до сукупності засобів процесуального доказування включив процесуальні дії, науково-технічні засоби, докази і їхні процесуальні джерела, а також процесуальні форми оперування ними [273, с. 391]. В. В. Вапнярчук до засобів доказування відносить докази і способи їх одержання (способи доказування), правові презумпції, преюдиції, загальновідомі та визнані факти [48, с. 236]. М. А. Погорецький та О. С. Старенький під засобами кримінального процесуального доказування розуміють процесуальні дії, які мають пізнавальний характер та виступають засобами отримання доказів (це слідчі (розшукові), негласні слідчі (розшукові) та деякі інші процесуальні дії) та загальновідомі й визнані (безспірні) факти, презумпції, преюдиції, фікції і докази, які використовуються для обґрунтування власної правової позиції уповноваженими суб'єктами кримінального

процесуального доказування [51, с. 303].

Чи не найширше серед вітчизняних науковців засоби кримінального процесуального доказування тлумачить В. П. Гмирко. Згаданий автор використав формулювання «засоби діяльності доказування» і дефініював його як систему функціонально спрямованих знань і технік, що використовуються в перебігу формування процесуального знання й виготовлення юридичних конструкцій, а також їх обстоювання в суді. Усі засоби діяльності доказування науковець поділив на юридичні та неюридичні. До першої групи він відніс конституційно-правні, кримінально-процесуальні, кримінально-правні, оперативно-розшукові, криміналістичні, адміністративно-правні та цивільно-правні засоби. До другої – засоби аксіології, юридичної етики, теорії оцінок, логіки доказування, загальної і юридичної психології, теорії вироблення рішень та судової риторики [84, с. 198].

Нарешті на підтримку широкого підходу до тлумачення засобів кримінального процесуального доказування можна використати запропоновані тлумачними словниками української мови визначення слова «засіб»: це прийом, спеціальна дія, що дає можливість здійснити що-небудь, досягти чогось, спосіб; те, що служить знаряддям у якій-небудь дії, справі [450, с. 307; 476, с. 506]; прийом, спосіб дії, пристосування для здійснення певної діяльності [150, с. 145]. У філософії поняття «засіб» є тісно пов'язаним із категорією «мета», а засоби визначаються як предмети, способи дії, поведінки, соціальні інститути, за допомогою яких досягається певна мета; сукупність елементів діяльності, спрямованої на осмислення, покладання, реалізацію мети [521, с. 371]. Тобто категорія «засіб» традиційно включає як певні знаряддя (матеріальні й фігуральні), так і певні операції, які суб'єкт здійснює з використанням цих знарядь.

Таким чином, вважаємо за доцільне до засобів кримінального процесуального доказування на правах рівноцінно важливих та взаємопов'язаних елементів віднести: 1) знаряддя доказування-обґрунтування – фактичні дані та їх джерела (докази, презумпції, преюдиції, безспірні та

загальновідомі факти); 2) засоби доказової діяльності – певний порядок дій уповноважених осіб; способи збирання, дослідження, перевірки, оцінки й використання доказів та способи (форми) використання презумпцій, преюдицій, безспірних і загальновідомих фактів.

За наведеного підходу засоби доказової діяльності є основою пізнавальної та проєктно-реалізаційної поведінки уповноважених суб'єктів. Від ефективності застосування таких інструментів безпосередньо залежить виконання завдань доказування, зокрема і кримінального провадження назагал. Серед них варто виокремити процесуальні та непроцесуальні засоби доказування. До першої категорії відносяться передбачені законом процесуальні акти (дії та рішення) суб'єктів доказування, спрямовані на пізнання обставин кримінального провадження та/або формування й обґрунтування власних правових позицій щодо предмету кримінально-правового спору. До другої – додаткові, неюридичні та не регламентовані законом форми поведінки уповноважених суб'єктів, спрямовані на забезпечення виконання їх доказових завдань у кримінальному провадженні.

Наголосимо, що кримінальний процесуальний закон та доктрина кримінальної процесуальної теорії доказів і доказування лише найбільш загально регламентують процесуальну форму та порядок виконання згаданих процесуальних дій. Завдання формулювання більш конкретних, практично і праксеологічно орієнтованих рекомендацій щодо найбільш ефективного застосування засобів доказування у кримінальному провадженні традиційно покладається на науку криміналістики.

Варто погодитися з Ж. В. Удовенко, що процес доказування, насамперед пошук і збирання доказів, здійснюється за допомогою криміналістичних прийомів, методів і засобів; і практичний і розумовий аспекти діяльності суб'єктів доказування мають криміналістичний характер [504, с. 14]. Так, на думку цитованої авторки, «криміналістика розробляє систему засобів, прийомів, методів збирання, дослідження, перевірки і використання доказів та є каналом впровадження науково-технічних досягнень у процес доказування для його

удосконалення» [504, с. 11]. В. Г. Гончаренко зазначав, що «рекомендації криміналістики використовуються органами розслідування, прокуратури, судом під час застосування норм [*кримінального процесуального*] доказового права, становлячи складову частину єдиного процесу доказування» [86, с. 6]. На думку В. Ю. Шепітька, використання криміналістичних знань у змагальному кримінальному процесі покликане забезпечити сторони кримінального провадження належним інструментарієм, запобігти судовим помилкам, відновити справедливість [562, с. 73]. За І. І. Когутичем, криміналістика повинна розробляти і розробляє різноманітні методи, технічні і тактичні засоби, що забезпечують, передусім, перевірку та оцінку (а іноді й виявлення, дослідження та фіксацію) інформації про факти, необхідні для побудови криміналістичної моделі доказування системи «злочин» та для конструювання системи процесуальних доказів [247, с. 88]. Крім того, пристосування даних природних, технічних та гуманітарних наук до потреб кримінального судочинства здійснюється саме через положення криміналістичної науки, яка озброює слідчого, оперативного працівника, прокурора, суддю, а у вітчизняному кримінальному процесі, що набуває ознак змагальності, і захисника та слідчого суддю ефективними засобами й методами встановлення обставин вчиненого діяння, а отже, і доказування [542, с. 194].

Через очевидну спрямованість криміналістичних рекомендацій на підвищення ефективності доказової діяльності у кримінальному провадженні вважаємо за доцільне стверджувати про існування специфічних інструментів доказової діяльності – криміналістичних засобів кримінального процесуального доказування. При всьому, виокремлюючи «криміналістичні» засоби доказування, ми не ставимо за мету протиставити їх кримінальним процесуальним та іншим засобам; натомість вважаємо за потрібне додатково проілюструвати спрямованість положень науки криміналістики на розробку практичного інструментарію для суб'єктів, які здійснюють доказування або беруть у ньому участь.

За В. В. Тіщенком, криміналістичні засоби і методи у цілому являють

собою «комплекс способів криміналістичного забезпечення вирішення завдань, пов'язаних зі збиранням, дослідженням та використанням доказової інформації, який базується на теоретичних положеннях і наукових рекомендаціях криміналістики та нормах процесуального закону і спрямований на швидке, повне й неупереджене розслідування кримінальних правопорушень» [52, с. 301]. Погоджуючись із наведеним, додамо, що на сучасному етапі криміналістичні засоби і методи розробляються для забезпечення виконання доказових завдань не тільки в ході досудового розслідування, а й під час судового розгляду.

На основі викладеного криміналістичні засоби кримінального процесуального доказування пропонується визначити як розроблені чи опрацьовані криміналістикою прийоми, способи, методи й науково-технічні засоби, практично-орієнтовані рекомендації щодо їх найбільш ефективного застосування уповноваженими особами (суб'єктами та учасниками доказування) під час збирання, дослідження та використання доказів з метою встановлення наявності чи відсутності фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження й підлягають доказуванню [195, с. 299].

Оскільки запропоновані вченими та практиками криміналістичні засоби існують та розробляються як доповнення до обов'язкових до виконання нормативних приписів кримінального процесуального закону, вони, переважно, мають рекомендаційний характер. В. П. Бахін визначив криміналістичну рекомендацію як результат розвитку науки та передової практики, сформульований у вигляді програми найбільш організованого та тактично доцільного провадження дій слідчого щодо отримання, дослідження та використання доказової інформації [19, с. 133]. З урахуванням тенденції до формування змагальної криміналістики, наведене поняття можна трактувати більш широко, як науково-обґрунтовану та практично-апробовану пропозицію щодо найбільш ефективного порядку дій уповноваженого суб'єкта під час виконання його завдань у кримінальному провадженні. У цьому, власне, виявляється праксеологічна природа криміналістичних рекомендацій, які за

своїм визначенням спрямовані на оптимізацію процесуальних та організаційних дій учасників кримінального судочинства.

Для поділу криміналістичних засобів кримінального процесуального доказування на певні різновиди пропонуємо застосувати сформульовані В. В. Тіщенком критерії класифікації засобів та методів криміналістики в цілому. Цитований науковець розподілив такі засоби й методи на теоретичні та практичні наукові ресурси; серед практичних він виокремив техніко-криміналістичні, тактико-організаційні та методико-організаційні криміналістичні засоби [52, с. 301], що відповідає сталому у вітчизняній науці погляду на систему криміналістики. З огляду на їх цільову спрямованість, складові доказової діяльності, у межах яких вони застосовуються, а також на ступінь їх інтеграції в системі наукового знання пропонуємо такі три групи криміналістичних засобів доказування.

1. Техніко-криміналістичні засоби доказування – прийоми, способи й методи та науково-технічні засоби, що використовуються для виявлення джерел потенційно- доказової (слідової) інформації, їх вилучення й фіксації, а також для попереднього та експертного дослідження доказів.

У структурі наведеної групи криміналістичних інструментів варто насамперед виокремити науково-технічні засоби та техніко-криміналістичні прийоми (рекомендації) щодо їх використання. Під науково-технічними засобами розуміють прилади, пристосування та матеріали, які використовуються для збирання, дослідження та використання доказів або створення умов, що ускладнюють вчинення кримінальних правопорушень. Сучасні науково-технічні засоби базуються на останніх досягненнях природознавства, математики, фізики й хімії, кібернетики та низки інших наук [52, с. 299]. Техніко-криміналістичний прийом Д. В. Затенацький визначив як найбільш раціональний, ефективний та послідовний спосіб застосування науково-технічного засобу або виконання його окремих функцій, спрямованих на досягнення певної мети [144, с. 100].

2. Тактико-організаційні криміналістичні засоби доказування – система

прийомів та методів, спрямованих на найбільш ефективну організацію та здійснення досудового розслідування й судового розгляду, проведення окремих процесуальних досудових та судових дій з метою збирання й дослідження доказів у кримінальному провадженні [356, с. 16]. За І. І. Когутичем, до криміналістичних (допоміжних по відношенню до процесуальних) тактичних засобів варто віднести тактичний прийом, тактичну комбінацію, тактичну операцію, тактичну (криміналістичну) рекомендацію і тактичне рішення [251, с. 197–198]. Наголосимо також, що тактико-організаційні криміналістичні засоби доказування інтегрують техніко-криміналістичні засоби у виді рекомендацій щодо специфіки використання останніх під час проведення окремих досудових та судових процесуальних дій.

3. Методико-організаційні криміналістичні засоби доказування – наукові положення (рекомендації) щодо особливостей збирання, дослідження та використання доказів, з'ясування та доведення існування обставин, які становлять предмет доказування, під час досудового розслідування та судового розгляду окремих родів, видів, підвидів кримінальних правопорушень. Як зауважує Б. В. Щур, засоби криміналістичної методики побудовані на певних особливостях, які відрізняють роботу з доказами за різними видами кримінально караних діянь [584, с. 24].

Методико-організаційні криміналістичні засоби доказування переважно мають комплексний характер та викладаються у формі окремих криміналістичних методик розслідування (а в перспективі й обвинувачення, захисту, судового розгляду) у кримінальних провадженнях певних категорій. Такі криміналістичні засоби інтегрують доказові інструменти криміналістичної техніки й тактики застосовно до процесу доказування у кримінальних провадженнях щодо окремих категорій кримінальних правопорушень.

Таким чином, криміналістичні засоби кримінального процесуального доказування являють собою специфічний інструментарій (прийоми, способи, методи й науково-технічні засоби, практично-орієнтовані рекомендації щодо їх застосування), який існує паралельно з кримінальними процесуальними та

іншими засобами й розробляється з метою оптимізації, підвищення ефективності передбачених законом доказових процедур. На практиці описані криміналістичні інструменти використовуються суб'єктами та учасниками доказової діяльності в межах всіх її складових (збирання, дослідження й використання доказів), кожна з яких має власну специфіку. Тому вважаємо за доцільне більш детально розглянути сутність, закономірності застосування криміналістичних засобів доказування в контексті кожної з основних операцій уповноважених осіб з доказами, а також їх зв'язки з кримінальними процесуальними доказовими інструментами.

Висновки до розділу 2

1. Кримінальне процесуальне доказування як праксеологічна основа криміналістичного вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні містить дві форми (сторони) діяльності уповноважених суб'єктів: пізнавальну та проєктно-реалізаційну. Перша полягає у встановленні передбаченими законом методами неочевидних ознак кримінально-релевантної події за її слідами (проявами); друга – у формуванні правових позицій суб'єкта доказування, обґрунтуванні й реалізації його рішень на виконання загальних та власних завдань у кримінальному судочинстві. Безпосередній зміст діяльності доказування у кримінальному провадженні можна описати через сукупність операцій збирання, дослідження й використання доказів, які є взаємопов'язаними та переплетеними, але мають і власні характерні особливості.

2. Кримінальні процесуальні докази є ключовим засобом встановлення обставин кримінально-релевантної події та доведення винуватості дотичних до неї осіб. Надважливим для розроблення криміналістичних засобів збирання, дослідження та використання доказів є дискусійне питання моменту (або стадії

провадження), у який відбувається їх формування. Аналіз доктринальних положень, норм чинного законодавства, а також позицій анкетованих практиків і науковців дозволив дійти переконання, що за сучасної моделі вітчизняного кримінального процесу варто розмежовувати досудові й судові докази. Перші формуються (збираються, досліджуються) та використовуються під час досудового розслідування і за загальним правилом втрачають юридичне значення із переходом до стадії судового провадження. Другі формуються у межах змагальних процедур судового розгляду та використовуються на обґрунтування судових рішень.

Значущим для розроблення криміналістичних засобів доказування є поділ джерел (носіїв) доказової інформації на особистісні (людська свідомість та пам'ять), речові (речі, фізичні документи, тіла й трупи людей і тварин), а також електронні (цифрові) (комп'ютерні дані, що можуть виступати специфічними слідами кримінального правопорушення). Опрацювання кожного різновиду джерел (носіїв) потребує використання специфічних процесуальних і криміналістичних засобів та призводить до формування відповідних процесуальних джерел доказів.

3. Дотримання самих лише нормативних вимог у більшості випадків не достатньо для забезпечення реальної ефективності доказової діяльності уповноважених учасників кримінального провадження. Тому практики потребують специфічного додаткового інструментарію, спрямованого на підвищення ефективності їх діяльності зі збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні. Такі інструменти включають прийоми, способи, методи поводження з доказами та їх джерелами (носіями), спеціальні науково-технічні засоби, а також практично-орієнтовані рекомендації щодо їх найбільш ефективного застосування, та називаються криміналістичними засобами доказування.

З огляду на їх цільову спрямованість, складові доказової діяльності, у межах яких вони застосовуються, а також ступінь їх інтеграції в системі наукового знання, серед криміналістичних засобів доказування варто

виокремити: а) техніко-криміналістичні засоби доказування – прийоми, способи й методи та науково-технічні засоби, що використовуються для виявлення джерел потенційно-доказової (слідової) інформації, їх вилучення й фіксації, а також для попереднього та експертного дослідження доказів; б) тактико-організаційні криміналістичні засоби доказування – систему прийомів та методів, спрямованих на найбільш ефективну організацію та здійснення досудового розслідування й судового розгляду, проведення окремих процесуальних досудових та судових дій з метою збирання й дослідження доказів у кримінальному провадженні; в) методико-організаційні криміналістичні засоби доказування – наукові положення (рекомендації) щодо особливостей збирання, дослідження та використання доказів, з'ясування та доведення існування обставин, які становлять предмет доказування, під час досудового розслідування та судового розгляду окремих родів, видів, підвидів кримінальних правопорушень.

Наукові результати цього розділу дисертації опубліковано [176, 178, 185, 188, 194, 195, 198, 213, 217, 232, 618, 620, 628].

РОЗДІЛ 3

КРИМІНАЛІСТИЧНІ ЗАСОБИ ЗБИРАННЯ ДОКАЗІВ

3.1. Поняття, сутність та засоби збирання доказів у кримінальному провадженні

Оскільки чинне кримінальне процесуальне законодавство не містить доктринального визначення «збирання доказів», у наукових колах точаться жваві дискусії щодо значення та смислового наповнення цієї складової процесу доказування. Зміст наведеного поняття вітчизняні учені найчастіше розкривають через сукупність операцій з доказами (доказовою інформацією, її джерелами та носіями), які є складовими цієї діяльності. Зокрема, М. В. Салтевський до таких операцій відніс виявлення, фіксацію та вилучення [441, с. 7]; Ю. М. Грошевий та С. М. Стахівський – виявлення та фіксування процесуальними засобами [97, с. 50]; О. В. Капліна – виявлення, витребування, отримання, закріплення, збереження [157, с. 223]; В. Г. Гончаренко – пошук, виявлення, одержання і процесуальне закріплення [86, с. 25]; В. Ю. Шепітько – виявлення, фіксацію (закріплення), вилучення та зберігання [52, с. 306]; С. О. Ковальчук – отримання і закріплення (фіксацію) [242, с. 161]; М. Є. Шумило – виявлення, отримання і фіксацію [51, с. 327]; Т. В. Лукашкіна – одержання і закріплення в формі, визначеній законом [357, с. 212] тощо.

Заслужують на увагу також і позиції вчених, які пропонують відмовитися від терміна «збирання доказів». Зокрема М. А. Погорецький вважає за доцільне натомість використовувати формулювання «отримання окремого процесуального доказу». Водночас і цю категорією цитований автор визначає через сукупність дій (операцій) суб'єктів доказування щодо пошуку, виявлення (встановлення), вилучення фактичних даних та їх джерел, а також

перевірки й оцінки фактичних даних, їх джерел та процесуального оформлення (закріплення) й надання їм значення певного доказу [388, с. 71]. Своєю чергою Ю. М. Серeda, який визначає початковий етап доказування як «формування доказів», виокремлює в ньому операції з виявлення, отримання й фіксації доказової інформації [445, с. 7].

Таким чином, переважна більшість доктринальних дефініцій збирання доказів зводяться до визначення цього терміна через певну комбінацію дій із виявлення (відшукування) та фіксації (закріплення) доказової інформації та її джерел (носіїв), з чим ми цілком погоджуємося. Окремі вчені доповнюють згадані операції іншими, модифікують їх назви, проте, видається, що саме названі складові є стрижнем діяльності уповноважених осіб зі збирання доказів.

Що ж до самого терміна «збирання», то цікавою є аргументація окремих учених на користь відмови від нього. Зокрема, на думку М. А. Погорецького, терміни «збирання доказів», «подання доказів» чи «надання доказів», які вживаються у юридичній літературі й були закріплені в низці норм КПК України 1960 року (*та наявні й у чинному КПК України – А. К.*), не відповідають сутності початкового етапу процесу доказування, оскільки процесуальних доказів у готовому вигляді не існує [386, с. 502]. Схожу позицію займає й Ю. М. Серeda, який зауважив: «оскільки готових доказів у природі не існує, то суб'єкт доказування в ході кримінального провадження, відшуковуючи інформацію (сліди злочину), котра має значення для справи, і фіксуючи її у процесуальних актах, формує процесуальні джерела доказів» [445, с. 7]. Є. Д. Лук'янчиков та Б. Є. Лук'янчиков вважають, що формування доказів розпочинається з моменту виявлення ознак кримінально-караного діяння і продовжується, за участі всіх суб'єктів доказування, аж до завершення їх дослідження в суді [325, с. 126–127]. Наведений підхід відповідає одному з літературних тлумачень дієслова «збирати» як «зриваючи або піднімаючи з землі, набирати чого-небудь у якійсь кількості» [53, с. 441]. Описана в тлумачному словнику дія, очевидно, відноситься до чогось уже сформованого та «готового до вживання», і ми цілком погоджуємося з аргументацією

вітчизняних учених на користь того, що докази такими не є, адже до моменту їх збирання (формування) вони існувати не можуть. Докази є абстракцією, яка використовується виключно в контексті судового (у даному випадку – кримінального) провадження та підготовчої до нього стадії досудового розслідування. За межами цього контексту може існувати лише інформація про певну подію, яка, проте, не має конкретної процесуальної форми. Тому за наведеного підходу використання поняття «збирання доказів» дійсно є умовним.

Водночас тлумачний словник загалом пропонує більше 12 традиційних для української мови значень слова «збирати». Серед них варто також розглянути такі: «складати що-небудь до купи, в одне місце»; «об'єднувати кого-, що-небудь»; «зосереджувати, скупчувати кого-, що- небудь в одному місці»; «з'єднуючи окремі частини, складати машини, механізми і т. ін.»; «поступово приєднувати, складати що-небудь одне до одного, частину до частини; нагромаджувати»; «виявляючи яким-небудь способом, записувати або запам'ятовувати певні відомості, матеріали»; «одержувати певну кількість чого-небудь»; «відбирати потрібні предмети з-поміж інших»; «брати що-небудь, охоплюючи цілком» тощо [53, с. 441]. Тобто, в українській мові слово «збирати» достатньо широко застосовується для позначення дій, пов'язаних із синтезом, узагальненням, створенням чогось більш складного з використанням простіших елементів, накопиченням чогось. На нашу думку, описане цілком слушно характеризує операції з формування сукупності доказів, доказової бази в кримінальному провадженні, а також процес накопичення знань про кримінально-релевантну подію.

За такого розуміння, дійсно, не можна *зібрати* одиничний доказ, бо він не є чимось «готовим до вживання» та не складається з частин, як конструктор, проте можна *зібрати* (зосередити, звести до купи, поєднати, скласти одне до одного, систематизувати) їх сукупність, яка завжди необхідна для обґрунтування прийняття того чи іншого рішення в кримінальному провадженні.

Попри наведені семантичні перестороги, усе ж не вважаємо за необхідне відмовлятися від достатньо сталої назви «збирання», яка традиційно застосовується для позначення певної сукупності операцій уповноважених осіб із доказовою інформацією та її джерелами (носіями). Крім того, для зручності ми допускаємо використання терміна «збирання» по відношенню і до окремих доказів, і їх сукупності. Водночас, на нашу думку, все ж варто з'ясувати значення та зміст цього поняття, а також його співвідношення з іншими складовими доказування в кримінальному провадженні.

Як вихідну позицію для подальшої дискусії щодо змісту збирання доказів, використаємо тезу, висловлену В. В. Вапнярчуком [48, с. 173–174], М. Є. Шумилом [51, с. 327] та іншими вітчизняними вченими про те, що, за своєю суттю, збирання доказів полягає в переході доказових відомостей від їх джерела до суб'єкта доказування. На нашу думку, наведена позиція потребує уточнення. Зокрема, в означеному «переході доказових відомостей» в умовах сучасного «перехідного до змагальності» кримінального процесу ми вбачаємо дві достатньо розрізнені складові.

Першою з них, очевидно, є перехід доказової інформації до свідомості суб'єкта доказування, у чому, власне, проявляється пізнавальна природа кримінального процесуального доказування. Суб'єкт, який збирає докази, дійсно отримує певну інформацію та на її основі створює у власній свідомості та пам'яті ідеальну модель кримінально-релевантної події. Достатні обсяг та якість цієї інформації призводять до формування в уповноваженій особи внутрішнього переконання щодо окремих фактичних обставин та їх правової оцінки. На основі такого переконання суб'єкт доказування приймає та реалізує рішення, які необхідні для досягнення поставлених перед ним процесуальних цілей у кримінальному провадженні.

Утім, в умовах кримінальної процесуальної змагальності наявності доказової інформації лише у свідомості суб'єкта її «збирання» недостатньо, адже в кримінальному судочинстві докази використовують також й інші суб'єкти доказування. Так, наприклад, окремий доказ може бути «зібраний»

слідчим, після чого використаний прокурором для прийняття рішення про завершення досудового розслідування та наданий стороні захисту в межах ознайомлення з матеріалами досудового розслідування, використаний і прокурором, і захистом шляхом подання судові на обстоювання їх правових позицій у кримінально-правовому спорі, і, нарешті, використаний самим судом на обґрунтування судового рішення. Очевидно, якщо б доказова інформація під час кримінального провадження існувала виключно у свідомості слідчого, який зібрав доказ у нашому прикладі, інші суб'єкти доказування не змогли б її використати.

М. А. Погорецький, характеризуючи процесуальні докази та матеріали ОРД, використав формулювання «знання не лише для себе» [386, с. 494], яке, на нашу думку, чудово ілюструє призначення доказів та процесу доказування в кримінальному провадженні. Доказова інформація має переконати низку учасників кримінального провадження (як мінімум, сторону, яка нею оперує, та суд) у наявності чи відсутності фактів та обставин, які мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню. Для цього фактичні дані мають набувати форми, яка дозволяє зберігати їх у незмінному стані, передавати іншим суб'єктам та неодноразово використовувати. У спеціальній літературі діяльність з «опредмечування» отриманої інформації та її пристосування до використання іншими суб'єктами кримінального процесу пов'язують із комунікативним та посвідчувальним елементами доказування, які реалізуються, насамперед, у ході збирання доказів [479, с. 74–75]. Тому ми погоджуємося з тезою, що уповноважені особи під час збирання доказів перетворюють отриману ними інформацію на інформацію для інших осіб, шляхом її кодування в певний спосіб [31, с. 32].

І хоча перехід доказової інформації у свідомість суб'єкта доказування є невід'ємною складовою збирання доказів, вважаємо, що він становить самостійну складову процесу доказування. Зокрема, ідеальна модель кожної обставини кримінально-релевантної події у свідомості суб'єкта доказування є динамічною. Вона змінюється, уточнюється та доповнюється з кожним новим

зібраним у кримінальному провадженні доказом. Так само, у міру розширення доказової бази змінюється й обсяг та зміст доказової інформації, отриманої суб'єктом доказування від кожного окремого її джерела (носія), адже всякий новий доказ впливає на розуміння змісту раніше зібраних.

Крім того, доказове пізнання певних кримінально-релевантних обставин (перехід доказової інформації у свідомість особи) відбувається також і за межами операцій збирання доказів, на різних стадіях кримінального провадження та за участі різних суб'єктів (не тільки тих, які ці докази «збрали»). Зокрема, описаний процес пізнання є невід'ємною складовою змагального судового розгляду, де сторони провадження подають судові для дослідження раніше зібрані ними докази. Наведене дає підстави визначити сукупність інструментальних дій та когнітивних процесів отримання й переходу у свідомість особи інформації від її джерела (носія) як дослідження доказів [133, с. 325] та розмежувати його зі збиранням.

У зв'язку з викладеним, у «переході доказової інформації до суб'єкта доказування» варто виокремити й другу складову – перетворення таких відомостей у певну форму, яка дозволить їх зберегти на майбутнє та передати для використання іншим учасникам кримінального процесу, тобто її фіксацію. Зокрема, у результаті збирання кожного конкретного доказу вказана операція дає суб'єкту доказування можливість розпоряджатися доказовою інформацією також і за межами власної свідомості. Відтак, як зауважив В. А. Журавель, фіксація доказової інформації – це не суто розумова процедура запам'ятовування яких-небудь фактів, явищ, процесів, а система певних фізичних дій уповноважених осіб [131, с. 34]. Результатом цих дій є формування передбачених законом процесуальних джерел доказів, які в подальшому будуть використовуватися в доказуванні. На наше переконання, саме ці дії є стрижневою складовою збирання доказів.

З урахуванням засади безпосередності дослідження судом доказів, оптимальною формою фіксації доказової інформації завжди є вилучення та збереження її джерела (носія) в натурі, тобто в оригінальному, незмінному

вигляді. Як зазначає С. О. Ковальчук, за функціональним призначенням вилучення доказів спрямоване на забезпечення їх збереження для подальшого використання [243, с. 105]. Так, наприклад, речовий доказ може бути вилучений з місця його виявлення, збережений та в подальшому в натурі представлений судові (а також іншим суб'єктам доказування), що повною мірою забезпечить безпосередність його дослідження. Описана форма фіксації доказової інформації є об'єктивною, адже кримінально-релевантні відомості зберігаються та консервуються разом з їх джерелом (носієм) у незмінному вигляді та не проходять при цьому через свідомість суб'єкта їх збирання. За умови дотримання кримінальної процесуальної процедури одержання таких об'єктів, вони набувають статусу первинних процесуальних джерел доказів – речових доказів чи документів. На основі вищевикладеного доходимо висновку, що вилучення джерела (носія) доказової інформації є однією з форм її фіксації та не має вважатися самостійною складовою збирання доказів.

Утім, існує низка випадків, коли вилучення джерела (носія) доказової інформації в натурі є ускладненим, недоцільним чи неможливим. Деякі об'єкти-носії доказових відомостей не можна відділити від навколишньої обстановки без їх руйнування чи видозмінення (наприклад, сипучі речовини, у яких залишені об'ємні сліди); інші об'єкти є надто великогабаритними (наприклад, будівельна техніка) або піддаються швидкому псуванню (продукти харчування), що робить їх вилучення та зберігання недоцільним, тощо. Специфічним джерелом (носієм) доказової інформації в цьому плані також є людина, адже інформація з пам'яті та свідомості особи не може бути отримана проти її волі, а з тілом живої людини, так само, як і з трупом, не можна поводитися, як із «неживим» речовим доказом, із міркувань моралі та совісті.

В описаних ситуаціях фіксація доказової інформації відбувається шляхом створення матеріальної або електронної (цифрової) моделі її джерела чи носія. Причому, на указану модель переносяться тільки ті ознаки, які, на думку суб'єкта доказування, є достатньо суттєвими для виконання завдань кримінального судочинства (наприклад, вербальному опису підлягають не

абсолютно всі характеристики певного оглянутого об'єкта, а тільки ті, які можуть мати значення для кримінального провадження). Через це описана форма закріплення доказових відомостей завжди має певну суб'єктивну складову, адже інформація тією чи іншою мірою проходить через свідомість суб'єкта збирання доказу. У результаті застосування криміналістичного моделювання утворюються похідні процесуальні джерела доказів – процесуальні документи, зокрема й електронні, та похідні речові докази.

Важливою вимогою до процесу фіксації доказової інформації є дотримання уповноваженими особами відповідної кримінальної процесуальної форми її закріплення, адже, як наголошують вітчизняні вчені, збирання доказів у спосіб, передбачений кримінальним процесуальним законом та з дотриманням встановлених процедур, є необхідною умовою визнання їх допустимими [468, с. 10; 539, с. 96; 154, с. 53; 243, с. 105 та ін.]. Дотримання вимог закону під час збирання доказів сприяє недопущенню порушення прав людини, застосуванню науково-обґрунтованих та апробованих практикою способів і засобів збереження доказових відомостей. При цьому матеріальна фіксація і процесуальне закріплення доказової інформації співвідносяться як зміст і форма [31, с. 22], які, своєю чергою, у сукупності складають відповідні передбачені законом процесуальні джерела доказів [51, с. 193]. У зв'язку з цим варто погодитися з В. Г. Гончаренком, що процесуальне закріплення фактичних даних є не відокремленою акцією, а органічною складовою єдиного процесу збирання доказів [86, с. 25]. Таким чином, процесуальне закріплення доказів (доказової інформації, її джерел чи носіїв), на нашу думку, є невід'ємною складовою їх фіксації.

Зауважимо також, що дії, пов'язані з фіксацією доказової інформації, суб'єкт доказування не завжди виконує самостійно – для цього можуть залучатися спеціалісти (або судові експерти, якщо первинні докази виявляються та фіксуються під час проведення судової експертизи), що, проте, не дозволяє прирівняти таких осіб до суб'єктів збирання доказів. Спеціалісти, як і судові експерти, не мають власного процесуального інтересу, діють на виконання

завдань, поставлених перед ними уповноваженими суб'єктами доказування, та в межах повноважень останніх.

На основі викладеного фіксацію доказової інформації в кримінальному провадженні варто визначити як складову збирання доказів, діяльність уповноважених осіб зі збереження доказової інформації шляхом її перетворення в передбачену кримінальним процесуальним законом форму процесуальних джерел доказів із метою подальшого використання в доказуванні. Вилучення криміналістично значущих об'єктів у натурі є однією з форм фіксації доказової інформації, а процесуальне закріплення відомостей – її невід'ємним елементом. Тому ми переконані, що указані операції не варто відносити до самостійних складових збирання доказів [194, с. 134].

Окремо варто наголосити, що обставини, які становлять предмет доказування в кримінальному провадженні, а також джерела (носії) інформації про них у переважній більшості випадків є для суб'єктів доказування неочевидними, прихованими. Тому, щоб отримати можливість опрацювати вказані джерела, уповноважені особи мають спочатку вдатися до певних інструментальних дій та/або розумової (когнітивної) активності, спрямованих на їх виявлення. Відтак, слушною є теза В. Г. Гончаренка, що зводити збирання доказів лише до їх процесуального закріплення нелогічно, адже «без виявлення доказової інформації не буде чого закріплювати» [86, с. 25].

Погодимось із С. О. Ковальчуком, що термін «виявлення доказів» є умовним, адже «виявляються суб'єктами доказування не докази, а джерела фактичних даних – ідеальні та матеріальні сліди кримінального правопорушення» [243, с. 104]. Такі сліди, на думку Є. Д. Лук'янчикова, виступають джерелами інформації про певну кримінально-релевантну подію і можуть потенційно набути доказового значення тільки після їх опрацювання уповноваженими особами [321, с. 14]. Відтак, безпосереднім об'єктом виявлення слід визнати джерела (носії) потенційно доказової інформації.

Як слушно зауважує В. В. Горошко, будь-якому вилученню (отриманню) майна передуює отримання відомостей про нього, зокрема про сам факт

існування цього об'єкта, його належність та зв'язок із предметом доказування, можливе місце знаходження та інші характеристики [91, с. 209]. У межах виявлення доказів у свідомості суб'єкта доказування протікають когнітивні процеси пізнання (отримання нової інформації, «приведення неочевидного до стану очевидності»), аналогічні доказуванню в цілому. При цьому, якщо об'єктом доказового пізнання взагалі виступають відомості (фактичні дані) про подію кримінального правопорушення, то об'єктом пізнання під час виявлення доказів є дані про певне джерело (носій) потенційно доказової інформації. Наведене дозволяє розмежувати виявлення (як складову збирання) та дослідження доказів. У першому випадку, об'єктом пізнання виступають певні загальні відомості про джерело (носій) інформації, зокрема й факт його існування, а у другому – кримінально-релевантна інформація, яку несе таке джерело.

В. В. Вапнярчук слушно зауважує, що в багатьох випадках сприйняттю (одержанню) доказової інформації певними способами передують її відшукування в рамках цього ж способу, тобто деякі способи сприйняття (одержання) доказової інформації є також і способами її відшукування [48, с. 174]. Зокрема, низка слідчих (розшукових) дій має явний пошуковий характер: огляд місця події, обшук, допит, деякі НС(Р)Д тощо. У межах їх проведення уповноважені особи цілеспрямовано шукають нові джерела (носії) доказової інформації і, у разі їх виявлення, одразу отримують від них кримінально-релевантні відомості та фіксують їх. Зауважимо, що в окремих випадках нові первинні докази можуть виявлятися й під час проведення інших процесуальних дій. Наприклад, у межах слідчого експерименту, котрий має виражений перевірочний характер, може бути виявлено речовий доказ, який уповноважені особи не помітили під час попереднього огляду місця проведення цього експерименту.

На основі викладеного серед пізнавальних процесуальних дій ми пропонуємо виокремити пошукові, які насамперед спрямовані на відшукування та збирання нових доказів, та перевірочні – спрямовані на подальше дослідження вже наявних у розпорядженні суб'єкта доказування джерел (носіїв) доказової

інформації.

Цілеспрямований пошук доказової інформації є необхідною складовою пізнавальної діяльності з розкриття та розслідування кримінального правопорушення, а виявлення доказів, як зауважив С. О. Ковальчук, – бажаним результатом пошукових дій [243, с. 104]. Але слушною є й теза В. В. Вапнярчука про те, що цілеспрямоване відшукування доказової інформації, як компонент формування доказової основи, у деяких випадках може взагалі бути відсутнім (наприклад, при поданні доказів суб'єктові доказування) [48, с. 173]. Проте, варто уточнити, що в більшості випадків навіть отримання доказів є результатом цілеспрямованих пошукових активностей суб'єкта доказування, адже часто особу, яка готова надати певні речі, документи чи відомості, спочатку треба відшукати та переконати поділитися інформацією.

Таким чином, вихідні дані про джерело (носій) доказової інформації можуть бути отримані суб'єктом доказування як у межах цілеспрямованого їх пошуку (відшукування об'єкта під час огляду місця події чи обшуку, отримання вербальної інформації про нього під час допиту, пошук інформації в криміналістичних обліках тощо), так і випадково, зокрема з волі інших осіб, які ініціативно повідомляють про існування певного об'єкта або надають його. Незалежно від способу отримання таких відомостей, у свідомості суб'єкта доказування відбуваються когнітивні процеси пізнання вихідних даних про джерело (носій) доказової інформації: його природу та форму існування, сутність, місце розташування, характер зв'язку з подією кримінального правопорушення тощо. На основі цих даних обираються способи пошуку додаткових відомостей про джерело (носій), процесуальні способи отримання до нього фізичного доступу, способи й засоби отримання від нього доказової інформації та її закріплення.

Тому виявлення доказів ми пропонуємо розуміти як складову збирання доказів, яка полягає в отриманні суб'єктом доказування відомостей про потенційні джерела (носії) доказової інформації унаслідок їх цілеспрямованого пошуку або ініціативного подання таких відомостей іншими учасниками

кримінального провадження.

З урахуванням викладеного, збирання доказів у кримінальному провадженні можна визначити як складову доказування, процес виявлення уповноваженим суб'єктом певного джерела (носія) потенційно доказових відомостей та фіксації інформації, отриманої від нього, шляхом її перетворення в передбачену кримінальним процесуальним законом форму процесуальних джерел доказів із метою подальшого використання в доказуванні [187, с. 65].

Наголосимо, що за обраного нами підходу, процеси збирання й дослідження кожного конкретного доказу нерозривно пов'язані між собою. Спочатку суб'єкт доказування виявляє певне джерело (носії) потенційно доказової інформації, після чого досліджує його, тобто отримує від нього відомості та зберігає їх у власній пам'яті, а далі – фіксує інформацію, яку несе досліджений об'єкт. На цьому процес збирання доказу завершується, проте його дослідження може продовжуватися й на наступних етапах і стадіях провадження зі збиранням та дослідженням інших доказів, які здатні вплинути на розуміння суб'єктом доказування змісту й значення раніше зібраних, а також із їх повторним дослідженням.

Необхідною умовою ефективності діяльності суб'єктів доказування (та залучених ними спеціалістів) з виявлення й фіксації доказів у кримінальному провадженні є грамотне застосування відповідних криміналістичних засобів. Водночас, як уже було зазначено, збирання доказів має здійснюватися виключно з суворим дотриманням передбаченої чинним законодавством кримінальної процесуальної форми. Тому криміналістичні засоби завжди є похідними від відповідних кримінальних процесуальних способів збирання доказів. Оскільки останні були неодноразово й докладно висвітлені в спеціальній літературі, надамо їм коротку характеристику, що дозволить в подальшому розглянути криміналістичні засоби виявлення та фіксації доказової інформації в контексті передбачених законом процесуальних способів збирання доказів.

Стаття 93 КПК України визначає суб'єктів, які уповноважені збирати докази в кримінальному провадженні, а також доступні їм кримінальні

процесуальні способи здійснення такої діяльності. Зокрема, до згаданих суб'єктів законом віднесено сторони кримінального провадження (обвинувачення й захисту), потерпілого та представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, проте в окремих випадках до їх переліку можна віднести й суд. Своєю чергою, чч. 2 та 3 ст. 93 КПК України диференціюють процесуальні способи збирання доказів, які доступні стороні обвинувачення, з однієї сторони, та іншим суб'єктам доказування в кримінальному провадженні, з іншої.

Так сторона обвинувачення з метою збирання доказів може проводити гласні та негласні слідчі (розшукові) дії, витребувати й отримувати від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб речі, документи, відомості, висновки експертів, висновки ревізій та акти перевірок, а також проводити інші процесуальні дії, передбачені чинним КПК України.

Слідчі (розшукові) дії, найбільш поширену групу способів збирання доказів стороною обвинувачення, можна визначити як регламентовані кримінальним процесуальним законодавством процесуальні дії, спрямовані на збирання (закріплення) та перевірку вже отриманих досудових доказів у конкретному кримінальному провадженні [51, с. 774]. С(Р)Д є одночасно основним способом і збирання, і попереднього (досудового) дослідження доказів. Такі процесуальні дії проводяться тільки стороною обвинувачення (слідчим, дізнавачем, детективом, прокурором та за їх письмовим дорученням – оперативним співробітником) під час досудового розслідування, а також за дорученням суду під час судового розгляду (ст. 333 КПК України).

Вичерпний перелік гласних слідчих розшукових дій визначено Главою 20 КПК України. До них відносяться допит (ст. 224-226, 232 КПК України), пред'явлення для впізнання (ст. 228-232 КПК України), обшук (ст. 234-236 КПК України), огляд (ст. 237-239 КПК України), слідчий експеримент (ст. 240 КПК України), освідчування особи (ст. 241 КПК України), призначення судової експертизи (ст. 242-243 КПК України), зняття показань технічних приладів та

технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису (ст. 245-1 КПК України). Щодо передбаченого ст. 245 КПК України отримання зразків для експертизи, то в наукових колах відсутня єдина позиція щодо того, вважати цю дію самостійною С(Р)Д, складовою підготовки до призначення судової експертизи чи ЗЗКП [323, с. 64]. Крім того, ст. 300 КПК України називає додаткові гласні слідчі (розшукові) дії, які можуть проводитися тільки в кримінальних провадженнях щодо кримінальних проступків: відібрання пояснень, проведення медичного освідування та отримання висновку спеціаліста. Водночас чинним кримінальним процесуальним законом не визначено процесуальний порядок їх проведення і на практиці, за окремими виключеннями [див. 238], вони не застосовуються.

Під час проведення слідчих (розшукових) дій уповноважені особи застосовують комплекс криміналістичних засобів виявлення та фіксації доказової інформації, а також засобів попереднього дослідження доказів. Так криміналістичні засоби виявлення доказової інформації, переважно, застосовуються під час проведення слідчих (розшукових) дій пошукового характеру (огляд місця події, обшук, освідування, допит тощо). Використання криміналістичних засобів фіксації доказової інформації є запорукою ефективності проведення усіх С(Р)Д.

Залежно від джерела (носія), який опрацьовується, та застосованих прийомів отримання й фіксації доказової інформації, слідчі (розшукові) дії поділяють на вербальні, невербальні (у науковій літературі також використовується формулювання нонвербальні) та змішані [293, с. 293].

Під час проведення вербальних С(Р)Д виявляється, отримується та фіксується доказова інформація зі свідомості та пам'яті осіб у вербальній (словесній) формі. До цієї категорії слідчих (розшукових) дій традиційно відносять лише допит, який є єдиним способом формування показань потерпілих, свідків та підозрюваних під час досудового розслідування. У межах проведення допиту уповноважені особи можуть використовувати широкий

спектр вербальних тактичних прийомів, методів допустимого психологічного впливу, а також науково-технічних засобів фіксації вербальної інформації.

Під час проведення невербальних С(Р)Д уповноважені особи отримують інформацію, що міститься в матеріальних об'єктах і виражається у їх просторово-геометричних ознаках, таких як форма, колір, обсяг тощо [164, с. 8]. До цієї категорії процесуальних дій, традиційно, відносять огляд, обшук та освідкування. У ході проведення невербальних С(Р)Д уповноважені особи використовують низку тактичних прийомів, спрямованих на відшукування криміналістично значущих об'єктів, а також науково-технічні прийоми й засоби фіксації отриманої від них інформації.

Інші слідчі (розшукові) дії дозволяють одночасно отримувати й фіксувати інформацію і від об'єктів матеріального світу, і від свідомості (пам'яті) осіб, тому їх відносять до категорії змішаних. Під час їх провадження застосовуються криміналістичні засоби як вербальної, так і невербальної природи.

Окремо зауважимо, що в межах проведення невербальних та змішаних слідчих (розшукових) дій, а також під час затримання особи стороною обвинувачення може застосовувати процесуальний механізм тимчасового вилучення майна (Глава 16 КПК України), який, на наш погляд, є однією з процесуальних форм натурної фіксації доказової інформації.

Достатньо специфічною С(Р)Д, яка доступна стороні обвинувачення як процесуальний інструмент збирання доказів, є призначення судової експертизи (ст. 242-243 КПК України). За результатами проведення експертного дослідження його ініціатор отримує висновок експерта, який є похідним процесуальним джерелом доказів, що містить докладний опис проведених експертом досліджень та зроблені за їх результатами висновки, обґрунтовані відповіді на запитання, поставлені особою, яка залучила експерта, або слідчим суддею чи судом, що доручив проведення експертизи.

Основним призначенням судової експертизи є отримання від наданого на дослідження об'єкта нових відомостей завдяки наявним у експерта спеціальним знанням. Тому ініціювання проведення судової експертизи є також і

процесуальним засобом дослідження (перевірки) доказів у кримінальному провадженні [188, с. 129]. З огляду на викладене, криміналістичні засоби, асоційовані із застосуванням у доказуванні цього процесуального інструменту, будуть розглянуті окремо в контексті експертного дослідження доказів.

Варто також зауважити, що електронні (цифрові) сліди кримінального правопорушення вимагають новітніх підходів до їх виявлення, вилучення та дослідження, а сформовані на основі їх опрацювання докази – своєрідного порядку використання в кримінальному провадженні [217, с. 227]. Законом України № 2137-IX від 15.03.2022 «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України «Про електронні комунікації» щодо підвищення ефективності досудового розслідування «за гарячими слідами» та протидії кібератакам» [404] було запроваджено новий легальний різновид огляду в кримінальному провадженні, спрямований на виявлення, дослідження та фіксацію саме описаних вище електронних (цифрових) слідів кримінального правопорушення – огляд комп'ютерних даних. Оскільки положення про цю С(Р)Д є новелою кримінального процесуального законодавства, вважаємо за доцільне більш детально розглянути особливості процесуального порядку її проведення.

Відповідно до абз. 2 ч. 2 ст. 237 КПК України, огляд комп'ютерних даних проводиться слідчим, прокурором шляхом відображення у протоколі огляду інформації, яку вони містять, у формі, придатній для сприйняття їх змісту (за допомогою електронних засобів, фотозйомки, відеозапису, зйомки та/або відеозапису екрана тощо або в паперовій формі).

Оскільки комп'ютерні дані самі собою не можуть бути сприйняті органами відчуття людини, вони потребують перекодування в певну аудіовізуальну форму, котра, як правило, доступна через використання спеціального (асоційованого) програмного забезпечення [285, с. 114]. Тому варто наголосити, що огляд комп'ютерних даних може проводитися тільки із застосуванням електронно-обчислювальної техніки.

Саме за об'єктом дослідження варто відмежовувати огляд комп'ютерних

даних від раніше відомого практиці огляду комп'ютерної техніки. Безпосереднім об'єктом огляду під час проведення останнього є комп'ютерна техніка – електронно-обчислювальні пристрої різноманітного призначення, зовнішні носії комп'ютерних даних, периферійні (допоміжні) прилади тощо [181, с. 111]. У зв'язку із цим варто зазначити, що проведення огляду комп'ютерних даних може як поєднуватися з оглядом комп'ютерної техніки, так і здійснюватися окремо.

Суб'єктами проведення огляду комп'ютерних даних, як зазначено в абз. 2 ч. 2 ст. 237 КПК України, є слідчий та прокурор, а також дізнавач, котрий, відповідно до ч. 1 ст. 40-1 КПК України, при здійсненні дізнання наділяється повноваженнями слідчого. Проводити дану слідчу (розшукову) дію також можуть детективи НАБУ і БЕБ, які є представниками органів досудового розслідування в розумінні ч. 2 ст. 38 КПК України.

Крім того, за письмовим дорученням перелічених суб'єктів, відповідний різновид огляду можуть здійснювати співробітники оперативних підрозділів (ст. 41 КПК України). У цьому контексті цікавим є питання розмежування огляду комп'ютерних даних та зняття інформації з електронних інформаційних систем (далі – ЕІС), доступ до яких не обмежується їх власником, володільцем або утримувачем або не пов'язаний із подоланням системи логічного захисту, котрий так само здійснюється уповноваженими оперативними співробітниками. О. П. Бабіков, відмежовуючи згадані вище процесуальні дії, наголошує, що положення абз. 2 ч. 2 ст. 237, ст. ст. 104, 105 КПК України надають право (повноваження) одержувати різноманітну інформацію, яка міститься в електронних інформаційних системах, їх частинах, за умов, що вона надається за згодою власника (добровільно), здійснюється гласно, без дотримання режиму секретності і не пов'язана з втручанням у приватне життя [10, с. 188]. У цілому погоджуючись із цитованим автором, додамо, що дослідження комп'ютерних даних за умови фізичного доступу уповноваженої особи до їх носія, отримання цього носія гласно й у спосіб, передбачений законом (отримання, витребування, тимчасовий доступ, тимчасове вилучення під час огляду, вилучення під час

обшуку тощо) має вважатися саме оглядом комп'ютерних даних і не містить негласної складової.

На практиці також трапляються окремі випадки, коли дослідження публічно доступних вебресурсів здійснюється за процедурою зняття інформації з ЕІС, доступ до яких не обмежується їх власником, володільцем або утримувачем або не пов'язаний із подоланням системи логічного захисту (ч. 2 ст. 264 КПК України) [59]. У зв'язку із цим постає питання щодо правильності рішення слідчих про визначення проведеної дії саме як негласної слідчої (розшукової) – зняття інформації з ЕІС, адже ні спосіб, ні обставини отримання доступу до цих комп'ютерних даних не містять жодних ознак таємності, намагання приховати факт відвідування вебресурсу чи застосування спеціальних методів або прийомів отримання доступу до інформації. Видається, що у згаданому провадженні фактично було проведено огляд публічно доступних комп'ютерних даних, розміщених у мережі Інтернет, порядок здійснення якого визначений ч. 2 ст. 237 КПК України [203, с. 415–416].

З урахуванням розуміння сутності огляду як слідчої (розшукової) дії, специфічного об'єкта огляду комп'ютерних даних та встановленого законом процесуального порядку його проведення, пропонуємо таку дефініцію досліджуваної процесуальної дії. Огляд комп'ютерних даних – гласна слідча (розшукова) дія, що проводиться стороною обвинувачення із використанням електронно-обчислювальної техніки шляхом безпосереднього сприйняття аудіо-візуального виразу комп'ютерних даних з метою отримання відомостей про факти, що мають значення для кримінального провадження [204, с. 195].

Ще одну суттєву групу процесуальних способів збирання доказів стороною обвинувачення формують негласні слідчі (розшукові) дії. Такі дії є різновидом С(Р)Д, відомості про факт та методи яких не підлягають розголошенню та які характеризуються негласністю, неочевидністю й прихованістю від осіб, щодо яких вони проводяться [51, с. 501]. Виключний перелік таких процесуальних дій наведений у Главі 21 КПК України. Унаслідок їх проведення, переважно, формуються похідні докази, хоча в окремих випадках

(арешт та виїмка кореспонденції, негласне обстеження публічно недоступного місця тощо) можливі також виявлення і фіксація первинних доказів.

Методи, тактичні прийоми, а також спеціальні технічні засоби, які використовуються під час проведення НС(Р)Д, традиційно відносяться до предмету науки оперативно-розшукової діяльності. Відповідно до п. 4.12.3 Розділу II Наказу СБУ від 23.12.2020 № 383 [409], указані відомості становлять державну таємницю. При цьому особи, які провадять негласні слідчі (розшукові) дії, також застосовують і низку розроблених чи опрацьованих криміналістикою засобів, які, насамперед, пов'язані з фіксацією доказової інформації.

До способів збирання доказів також можна віднести здійснення оперативно-розшукової діяльності. Так, відповідно до ст. 10 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», матеріали ОРД можуть використовуватися як приводи та підстави початку досудового розслідування, а також для отримання фактичних даних, які можуть бути доказами в кримінальному провадженні [419]. Частина 2 ст. 98 КПК України визначає, що матеріали, у яких зафіксовано фактичні дані про протиправні діяння окремих осіб та груп осіб, зібрані оперативними підрозділами з дотриманням вимог Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», за умови відповідності вимогам цієї статті, є документами та можуть використовуватися в кримінальному провадженні як докази.

Водночас справедливим є зауваження В. М. Шевчука про те, що більшість негласних слідчих (розшукових) дій збігається із заходами, переліченими в Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність», що може призводити до складнощів із визначенням правового статусу отриманої таким чином інформації [551, с. 323]. Щодо процесуальної природи оперативно-розшукових заходів та доказового значення їх результатів, у наукових колах точаться дискусії. За загальним правилом, результати ОРД потребують процесуального закріплення з використанням способів збирання доказів, визначених ч. 2 ст. 93 КПК України. Тому в сучасних умовах ми розглядаємо оперативно-розшукові

заходи насамперед як один із непроцесуальних інструментів виявлення доказової інформації та її джерел (носіїв).

Ще одну суттєву групу процесуальних можливостей сторони обвинувачення збирати докази складають дії з витребування й отримання речей та різного роду документів у кримінальному провадженні. Витребування, за А. В. Крушеницьким, полягає у зверненні сторони кримінального провадження з вимогою до певного суб'єкта про добровільне надання певних речей чи документів, які є носіями інформації (відомостей), що має значення для кримінального провадження [301, с. 84]. Отримання, як спосіб збирання доказів у кримінальному провадженні, О. В. Капліна розтлумачила як приймання уповноваженою особою певних об'єктів, які добровільно надаються, надсилаються, вручаються чи іншим чином передаються їх володільцем чи розпорядником [157, с. 223].

Отримання речей та документів відбувається добровільно, за ініціативи володільця чи розпорядника об'єкта, що передається. Водночас витребування здійснюється за ініціативи суб'єкта доказування, проте примусового характеру така процесуальна дія на практиці не має. Як справедливо зауважує О. В. Одерій, обов'язок особи надати певні об'єкти на вимогу органу досудового розслідування є, скоріше, декларативним, адже законодавством не передбачено відповідальності за невиконання постанови слідчого про витребування речей чи документів [365, с. 397]. Статтею 185-8 КУпАП встановлено адміністративну відповідальність за невиконання посадовою особою законних вимог прокурора [254], проте ефективність цієї норми є сумнівною, і, крім того, її дія не поширюється на приватних осіб.

Речові докази й документи можуть бути отримані фактично від будь-якої особи, яка висловлює бажання добровільно передати їх стороні обвинувачення. Право ініціативно подавати докази під час досудового розслідування безпосередньо регламентоване для підозрюваного й обвинуваченого (п. 8 ч. 3 ст. 42 КПК України) а також їхніх законних представників і захисників (ч. 5 ст. 44, ч. 4 ст. 46 КПК України), потерпілого (п. 3 ч. 1 ст. 56 КПК України) та його

представників, законних представників (ч. 4 ст. 58, ст. 59 КПК України), заявника (п. 2 ч. 2 ст. 60 КПК України) та представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження (п. 3 ч. 3 ст. 64-1 КПК України). Недоліком чинного кримінального процесуального законодавства варто визнати відсутність повноваження подавати стороні обвинувачення речі й документи свідками (ст. 66 КПК України), адже саме такий статус, на нашу думку, повинні мати будь-які інші особи, крім перелічених вище, у розпорядженні яких перебувають релевантні для кримінального провадження речі й документи.

Так обов'язковою складовою отримання речей та документів від особи має бути встановлення належності інформації, яку вони несуть, тобто її зв'язку з подією кримінального правопорушення. Для цього, на думку Т. М. Мирошніченко, необхідно з'ясувати позицію особи, яка подає певний об'єкт, щодо того, чому вона вважає інформацію, що в ньому міститься, такою, що має відношення до кримінального провадження [349, с. 136]. Крім того, як зауважив В. В. Вапнярчук, інколи «заволодіння» об'єктом витребування чи отримання супроводжується відділенням його від навколишньої обстановки без його фіксації в ній (наприклад, громадянин, знайшов пістолет у місці або біля місця, де було вчинено кримінальне правопорушення, і відносить його до слідчого). Утім, зв'язок об'єкта з навколишньою обстановкою сам собою має доказову цінність [46, с. 408]. Тому потрібно обов'язково з'ясувати походження витребуваного чи отриманого об'єкта, час та обставини його набуття цією особою тощо шляхом проведення її допиту. Своєю чергою, особа, якій відомі обставини, пов'язані з речами чи документами, що мають значення для кримінального провадження і яка допитується щодо цих обставин, за визначенням ст. 65 КПК України, є свідком. У зв'язку з цим, пропонуємо доповнити ч. 1 ст. 66 КПК України новим пунктом такого змісту: *«10) подавати слідчому, дізнавачу, прокурору речі й документи, які, на думку свідка, можуть мати значення для кримінального провадження.»*

Як справедливо зауважує Т. М. Мирошніченко, чинне кримінальне процесуальне законодавство не визначає процесуальну форму фіксації

(закріплення) отриманих та витребуваних стороною обвинувачення речей та документів [349, с. 136]. Водночас, з огляду на вимоги ч. 2 ст. 100 КПК України (усі речові докази, які отримані або вилучені слідчим (дознавачем), прокурором, мають бути оглянуті, сфотографовані та докладно описані в протоколі огляду), вважаємо, що отримані речі та документи мають закріплюватися комбінацією протоколів їх огляду та допиту особи, яка їх подала, а витребувані – екземпляром постанови про їх витребування, протоколом їх огляду та, за потреби, протоколом допиту особи, від якої ці об'єкти були витребувані. Відтак, у межах процедур витребування й отримання речей та документів уповноважені особи використовують криміналістичні засоби асоційовані, відповідно, з оглядом речей (документів) та допитом.

За результатами отримання та витребування можуть бути зібрані речові докази та документи (у тому числі окремо згадані у ст. 93 КПК України висновки експертів, висновки ревізій та акти перевірок, а також не згадані окремо висновки спеціалістів). Зауважимо, що висновки експертів можуть неініціативно отримуватися стороною обвинувачення тільки внаслідок їх подання стороною захисту чи потерпілим. Єдиним ініціативним процесуальним засобом формування висновку експерта для слідчого, дізнавача та прокурора є передбачена ст.ст. 242, 243 КПК України слідча розшукова дія – призначення судової експертизи.

Окремо варто звернути увагу на висновки ревізій та акти перевірок, як специфічні види документів, котрі можуть витребуватися та отримуватися в кримінальному провадженні. Указані офіційні документи складаються уповноваженими особами за результатами відповідних перевірочних дій та містять відомості про виявлені ними порушення законодавства. Ревізії є формою державного фінансового контролю діяльності суб'єктів господарювання [358, с. 188], а перевірки, як більш широка категорія, є формами контролю певного тематичного спрямування (перевірка державних закупівель, податкова перевірка тощо) [567, с. 156]. Протягом 2012-2014 років КПК України містив норми (п. 6 ч. 2 ст. 36, п. 4 ч. 2 ст. 40), які уповноважували

прокурора та слідчого, відповідно, призначати позапланові ревізії та перевірки умотивованими постановами. Утім, у межах реформи Прокуратури України, у 2014 році указані положення були виключені з КПК України і з тих пір чинне кримінальне процесуальне законодавство не передбачає процедури ініціювання органами досудового розслідування проведення позапланових перевірок чи ревізій [160, с. 197; 311, с. 236]. Тому наразі висновки перевірок та акти ревізій можуть бути отримані суб'єктами доказування тільки після проведення контрольного заходу шляхом їх ініціативної передачі уповноваженим органом або витребування в нього відповідного документа [629, с. 180].

Ще одним процесуальним способом збирання доказів, який доступний стороні обвинувачення, є тимчасовий доступ до речей та документів на підставі ухвали слідчого судді. Указана процесуальна дія є заходом забезпечення кримінального провадження, та, відповідно, не відноситься до категорії слідчих (розшукових). Її сутність полягає в наданні стороні кримінального провадження особою, у володінні якої перебувають речі чи документи, можливості ознайомитися з ними, зробити з них копії або вилучити їх (здійснити виїмку) за рішенням слідчого судді [51, с. 856].

Водночас І. В. Гловюк та С. В. Андрусенко назвали тимчасовий доступ до речей і документів «заходом забезпечення кримінального провадження, спрямованим на збирання та перевірку доказів»[80], що, на нашу думку, чудово ілюструє двояку природу такого процесуального інструмента. В. А. Журавель із цього приводу зауважив, що процесуальна дія, яка, за КПК України 1960 року, називалась «виїмкою» та вважалась слідчою дією, у чинному Кодексі була віднесена до категорії забезпечувальних заходів та отримала доволі спірну назву «тимчасовий доступ до речей і документів». При цьому, цитований учений справедливо зауважує, що в межах згаданого заходу забезпечення кримінального провадження можливе збирання (отримання) прямих доказів, а не тільки зразків для експертного дослідження, що поріднює його з діями слідчими (розшуковими) [128, с. 24]. Вітчизняними науковцями були здійснені окремі спроби формулювання тактико-організаційних засад отримання

тимчасового доступу до речей та документів [156; 310; 434], проте проблематика криміналістичних засобів, які застосовуються під час проведення цієї процесуальної дії, на нашу думку лишається недостатньо розробленою.

Окрім того, речові докази й документи можуть бути одержані стороною обвинувачення на території іноземної держави в результаті здійснення міжнародного співробітництва під час кримінального провадження. Таке співробітництво реалізується за правилами, встановленими чинними міжнародними договорами та/або національним законодавством країни, на території якої проводяться відповідні процесуальні дії. Ю. В. Чорноус зазначила, що в межах надання міжнародної правової допомоги можуть проводитися як класичні процесуальні дії, передбачені КПК України, так і специфічні, регламентовані відповідними міжнародними договорами. У зв'язку із цим цитована авторка наголошує на потребі розробки тактичних рекомендацій щодо проведення обох згаданих категорій слідчих (розшукових) дій [538, с. 291, 293].

Зі свого боку сторона захисту, потерпілий, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, відповідно до ч. 3 ст. 93 КПК України, здійснюють збирання доказів шляхом витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових та фізичних осіб речей, копій документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій, актів перевірок; ініціювання проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій, а також шляхом здійснення інших дій, які здатні забезпечити подання суду належних і допустимих доказів.

Водночас, попри декларовану ст. 22 КПК України рівність прав сторін провадження на збирання та подання до суду речей, документів та доказів, більшість дослідників [445, с. 8; 157, с. 223; 592, с. 79; 349, с. 134; 270, с. 42; 302, с. 298; 557, с. 13; 112, с. 232 та ін.] погоджується, що доказові можливості сторін провадження насправді не є рівними. Системне тлумачення частин 2 та 3 ст. 93 КПК України, положень Глав 10, 20, 21 КПК України та інших норм

кримінального процесуального права показує, що під час досудового розслідування сторона обвинувачення має низку переваг перед стороною захисту в контексті доступних засобів збирання, дослідження та використання доказів. Так основними способами збирання доказів, які доступні стороні захисту, потерпілому та представнику юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, є витребування та отримання речей, копій документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій, актів перевірок.

У контексті отримання певних об'єктів (за ініціативи особи, яка їх добровільно передає), можливості сторін провадження, фактично, є рівними. Водночас процесуальний інструмент «витребування» для сторони захисту та інших суб'єктів збирання доказів є менш ефективним порівняно зі стороною обвинувачення. Відповідно до чинного законодавства, запити приватних осіб (підозрюваних, обвинувачених, потерпілих) щодо надання речей та документів, які можуть бути доказами в кримінальному провадженні, не є обов'язковими до виконання адресатом. Виключеннями з цього правила є лише запити, направлені в порядку Законів України «Про звернення громадян» [416] та «Про доступ до публічної інформації» [407], проте якість та обсяг інформації, яка може бути отримана таким чином, є досить обмеженими.

Дещо більше процесуальних можливостей мають адвокати-захисники та представники потерпілих у кримінальному провадженні. Стаття 24 Закону України «Про адвокатуру і адвокатську діяльність»[398] наділяє вказаних осіб процесуальним інструментом «адвокатський запит», котрий визначається як письмове звернення адвоката до органу державної влади, органу місцевого самоврядування, їх посадових та службових осіб, підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності й підпорядкування, громадських об'єднань про надання інформації, копій документів, необхідних адвокату для надання правничої допомоги клієнту. Відповідні суб'єкти, яким направлено адвокатський запит, зобов'язані не пізніше п'яти робочих днів з дня його отримання надати адвокату відповідну інформацію, копії документів, крім інформації з обмеженим доступом. За неправомірну відмову в наданні

інформації, несвоєчасне або неповне надання інформації, надання інформації, що не відповідає дійсності, у відповідь на адвокатський запит передбачено ч. 5 ст. 212-3 КУпАП адміністративно-правову відповідальність [254].

Зауважимо, що чинне законодавство в жодний спосіб не регламентує процесуальну форму витребування чи отримання речей, копій документів чи відомостей указаними в ч. 3 ст. 93 КПК України суб'єктами.

З метою вирівнювання доказових можливостей сторін провадження законодавець надав стороні захисту (а також потерпілому та представнику юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження) право подавати відповідні клопотання та ініціювати проведення певних процесуальних дій стороною обвинувачення, а також оскаржувати необґрунтовані відмови в задоволенні таких клопотань. Утім, навіть за умови задоволення клопотання та здійснення слідчим, дізнавачем, прокурором певних процесуальних дій за ініціативи сторони захисту, належну старанність та тактичну грамотність, а відтак, й ефективність їх проведення забезпечити важко. Крім того, первинні докази, зібрані на виконання таких клопотань, лишаються в ефективному розпорядженні сторони обвинувачення. Тому варто погодитися з С. А. Крушинським, що в описаних випадках суб'єктом збирання доказів усе ж виступатиме слідчий, дізнавач чи прокурор, який задовольнив відповідне клопотання і провів певну процесуальну дію [302, с. 299].

Чинне кримінальне процесуальне законодавство України також передбачає декілька випадків, коли захист, потерпілий та представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, уповноважені вчиняти окремі процесуальні дії, які, традиційно, визнаються прерогативою сторони обвинувачення.

Так, наприклад, призначення судової експертизи стороною обвинувачення за визначенням та за розміщенням відповідних норм у Главі 20 КПК України є слідчою (розшуковою) дією. Проведення С(Р)Д так само, відповідно до змісту чч. 2, 3 ст. 93 та ст. 223 КПК України, є унікальним повноваженням сторони обвинувачення. Водночас, ст. ст. 242-244 КПК України передбачають механізми

ініціювання проведення судових експертиз як стороною обвинувачення, так і стороною захисту та потерпілим. Крім того, захист на рівні зі стороною обвинувачення має право отримувати зразки для проведення експертизи в порядку чч. 1, 2 ст. 245 КПК України [224, с. 59].

Ще одним процесуальним засобом збирання доказів, який доступний і стороні захисту, і стороні обвинувачення, є отримання тимчасового доступу до речей та документів на підставі ухвали слідчого судді. Указана процесуальна дія є заходом забезпечення кримінального провадження, та, відповідно, не відноситься до категорії слідчих (розшукових), хоч і має низку спільних із ними ознак. Зауважимо, що, за КПК України 1960 року [297], виїмка (аналог сучасного тимчасового доступу до речей і документів) була доступна тільки стороні обвинувачення. У сучасних умовах сторони провадження практично рівні в можливостях використання такого процесуального способу збирання доказів, у чому вбачається посилення засад рівності та змагальності в чинному КПК України, порівняно з КПК 1960 року.

Криміналістичним засобам збирання доказів стороною захисту, потерпілим та представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, у науковій літературі приділено значно менше уваги, порівняно з можливостями сторони обвинувачення. У своїй доказовій діяльності суб'єкти, названі в ч. 3 ст. 93 КПК України, також частково використовують традиційні криміналістичні засоби виявлення й фіксації доказової інформації. При цьому розроблення специфічних криміналістичних засобів збирання доказів такими суб'єктам сьогодні визнається одним із перспективних напрямів подальшого розвитку науки криміналістики [562, с. 69; 558, с. 12; 148, с. 148; 111, с. 137 та ін.].

Вважаємо, що всі описані можливості збирання доказів стороною захисту, потерпілим та представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, не здатні нівелювати реальні переваги в доказуванні, які доступні стороні обвинувачення. Зокрема, слідчий, дізнавач і прокурор мають унікальні можливості витребувати оригінали документів, проводити гласні та негласні

слідчі (розшукові) дії, застосовувати під час збирання доказів процесуальний примус (із дозволу слідчого судді та без нього) тощо, котрими не наділені інші суб'єкти доказування.

Наявність такого «обвинувального ухилу» кримінальної процесуальної змагальності може призводити до обмеження прав підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого, юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження на доступ до правосуддя та судовий захист. Одним із можливих шляхів вирішення означеної проблеми є розширення доказових можливостей сторони захисту та інших суб'єктів доказування в кримінальному провадженні. Вітчизняні науковці вже неодноразово приділяли увагу цьому питанню. Зокрема, В. О. Попелюшко [392], Ю. М. Серeda [445, с. 9] та низка інших учених розглядали опцію розширення доказових повноважень захисника в межах інституту адвокатського розслідування; О. Ю. Костюченко запропонувала надати потерпілому статус «приватного обвинувача» з відповідним розширенням його доказових повноважень, а запити про ініціювання проведення процесуальних дій від сторони захисту направляти слідчому судді, а не стороні обвинувачення [270, с. 42]; О. В. Малахова обґрунтувала можливості посилення інституту сприяння захисту в українському кримінальному судочинстві [338, с. 13-14]; Н. М. Ахтирська [9], О. В. Рибалка [431] та інші вчені досліджували перспективи залучення приватних детективів (детективних агентств) до процесу збирання доказів у кримінальному провадженні, а Верховна Рада України навіть підтримала в першому читанні профільний законопроект [425] тощо.

Усі перелічені підходи мають свої аргументи «за» та «проти», детальний аналіз яких дещо виходить за межі предмету цього дослідження. Водночас, на нашу думку, на сучасному етапі розвитку української кримінальної юстиції оптимальним способом посилення засад рівності та змагальності в кримінальному провадженні є надання стороні захисту, потерпілому та представнику юридичної особи, щодо якої здійснюється кримінальне провадження, права здійснювати на стадії досудового розслідування окремі

процесуальні дії, які станом на сьогодні може вчиняти виключно сторона обвинувачення. При цьому видається, що доказові можливості згаданих учасників кримінального провадження, можуть бути розширені лише за умови дотримання засад верифікованості результатів проведення процесуальної дії, нестворення перешкод стороні обвинувачення, корисності (тобто наявності реальних можливостей захисту використати результати проведеної ними процесуальної дії в доказуванні) та незастосування примусу.

За умови дотримання наведених критеріїв стороні захисту, потерпілому, представнику юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, потенційно можуть бути надані повноваження проводити огляд комп'ютерних даних, зокрема вебресурсів, допит свідків та підозрюваних з обов'язковою повною аудіо-, відеофіксацією, добровільне освідчування, зокрема медичне, зняття показань технічних приладів та технічних засобів тощо. Проблеми правового врегулювання даного питання та розроблення тактико-організаційних рекомендацій щодо проведення згаданих процесуальних дій можуть стати предметом наукового інтересу вчених процесуалістів та криміналістів [623, с. 169].

Усі наведені вище процесуальні інструменти застосовуються сторонами провадження та іншими суб'єктами доказування на стадії досудового розслідування та призводять до формування так званих досудових доказів, які, за загальним правилом, мають доказове значення лише на цій стадії кримінального провадження. Надалі всі сформовані суб'єктами доказування процесуальні джерела доказів мають бути подані судові для безпосереднього дослідження (а допитувані особи – викликані для давання показань у судовому провадженні), й остаточна доказовість таких даних буде визначатися вже в судовому провадженні. Тимчасовий (на період дії правового режиму воєнного стану) виняток з цього правила встановлено ч. 11 ст. 615 КПК України: отримані під час досудового розслідування показання свідка, потерпілого, підозрюваного (за участі захисника) можуть використовуватися в суді як докази якщо хід і результати такого допиту фіксувалися за допомогою доступних

технічних засобів відеофіксації.

Водночас, можливі випадки, коли певні джерела інформації з незалежних від суб'єктів доказування причин можуть бути втрачені, пошкоджені чи змінені до початку судового розгляду. З метою дотримання засади безпосередності дослідження судом показань, речей і документів, до доказів може застосовуватися процедура депонування, яку І. О. Крицька визначила як подання стороною в кримінальному провадженні джерела передбачуваного доказу слідчому судді, перевірку його змісту за участю процесуального супротивника в змагальному порядку і, нарешті, фіксацію ходу й результатів дій суб'єктів доказування з формування доказу [298, с. 32]. У результаті, за умови недоступності оригінального процесуального джерела, у судовому провадженні може бути взята до уваги ухвала слідчого судді за результатами його досудового дослідження. Таким чином, процедуру депонування можна визнати специфічним правовим режимом збирання й дослідження доказів у кримінальному провадженні.

Чинний КПК України регламентує процедуру депонування тільки відносно показань. Стаття 225 КПК України передбачає можливість проведення допиту свідка, потерпілого чи особи, стосовно якої прийнято рішення про її обмін як військовополоненого (у тому числі й одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб) під час досудового розслідування в судовому провадженні за участі слідчого судді. Описана процедура може застосовуватися за клопотанням сторони кримінального провадження чи представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, лише у виняткових випадках, пов'язаних із необхідністю отримання показань під час досудового розслідування через існування небезпеки для життя і здоров'я особи, її тяжкої хвороби, наявності інших обставин, що можуть унеможливити її допит в суді або вплинути на повноту чи достовірність показань. Водночас варто погодитися з аргументами І. В. Гловюк на користь розширення переліку суб'єктів ініціювання проведення допитів у порядку ст. 225 КПК України за рахунок потерпілого [81, с. 279]. Допит осіб у провадженні слідчого судді має низку

процесуальних, тактичних та психологічних особливостей які вже стали предметом окремих наукових досліджень [451; 93; 432; 433], проте потребують додаткової розробки. Зауважимо, що в наукових джерелах були висловлені аргументовані пропозиції щодо поширення процедури депонування також на речові докази й документи [298, с. 40; 295, с. 426]. У випадку запровадження вказаних новел до КПК України перед ученими-криміналістами постане завдання щодо розроблення тактичних рекомендацій із проведення процесуальних дій, пов'язаних із депонуванням таких джерел доказів.

В окремих випадках збирання доказів може відбуватися й у межах стадії судового розгляду. Так С. О. Ковальчук наводить чотири процесуальні способи формування речових доказів під час судового розгляду, серед яких три можуть призвести до отримання нових доказів, які були відсутні під час досудового розслідування, тобто підпадають під розуміння збирання доказів. Під час судового розгляду нові речові докази (*а також і документи* – А. К.) можуть бути зібрані шляхом: їх витребування судом; вилучення в ході отримання тимчасового доступу; вилучені під час проведення слідчих (розшукових) дій за дорученням (ухвалою) суду [242, с. 230]. Водночас варто наголосити, що відповідні норми КПК України (п. 4 ч. 2 ст. 315, ч. 2, 3 ст. 333 КПК України) не передбачають можливостей суду виявляти власну ініціативу в застосуванні наведених процесуальних засобів збирання доказів. Такі рішення приймаються виключно на основі клопотань сторін провадження. Відтак, суб'єктами збирання доказів за описаного сценарію слід визнати саме сторони кримінального провадження; суд у таких випадках виконує виключно забезпечувальну (у контексті застосування певних ступенів державного примусу) та контрольну (у контексті перевірки обґрунтованості отримання нових доказів після закінчення досудового розслідування) функції. Крім того, вербальна та наочно-образна (аудіо-, відео-) фіксація таких доказових відомостей здійснюється секретарем судового засідання.

Цікаву процесуальну природу має судовий допит. Під час судового розгляду доказові відомості від раніше допитаних осіб отримуються наново,

адже, відповідно до ч. 1 ст. 23 КПК України, у своєму рішенні суд може посилалися лише на показання, отримані особисто. Відтак, принципова різниця між досудовим та судовим допитами полягає в тому, що останній у більшості випадків є, повторним. Сторонам судового провадження заздалегідь приблизно відома позиція допитуваної особи й орієнтовні відповіді на питання, які будуть їй поставлені. Своєю чергою, для суду показання допитуваних осіб завжди несуть нову інформацію, адже судді не беруть участь у провадженні на стадії досудового розслідування та не ознайомлюються з протоколами досудових допитів перед тим, як відповідна особа надасть показання в судовому розгляді.

Перелік осіб, які будуть допитані в судовому провадженні, крім обвинуваченого, який допитується обов'язково, якщо не відмовиться від давання показань, визначається в порядку ч. 2 ст. 349 КПК України ухвалою суду за пропозиціями сторін та інших учасників провадження. Уявляється, що в даному випадку суд не вповноважений за власною ініціативою викликати осіб для допиту.

Відтак, судовий допит осіб, які раніше допитувалися під час досудового розслідування, має подвійну природу. З одного боку, сторони провадження «презентують» судові показання допитуваних осіб, ставлячи питання відповідно до тактики судового допиту та розраховуючи на певні відповіді допитуваної особи. Тобто, такі показання використовуються сторонами провадження шляхом прийняття рішення про постановлення особі певних питань та представлення судові для дослідження відповідей на них. З іншого боку, така вербальна доказова інформація виявляється у свідомості особи, наново отримується та фіксується, що цілком відповідає запропонованому нами підходу до розуміння збирання доказів. Судові показання особи можуть відрізнитися від наданих під час досудового розслідування в статусі підозрюваного, що мають враховувати обидві сторони провадження. Крім того, у судовому провадженні показання можуть отримуватися, зокрема, і від осіб, які не допитувалися під час досудового розслідування. У такому випадку отримувана від особи вербальна інформація є новою для всіх учасників

судового розгляду і пізнавальна природа такого допиту в цілому відповідає допиту на стадії досудового розслідування.

З урахуванням викладеного, судовий допит можна віднести до процесуальних засобів збирання доказів у судовому провадженні. Суб'єктами збирання в даному випадку варто визнати сторони провадження, потерпілого, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, які висувають пропозиції щодо осіб, котрих треба викликати для допиту, а також активно й ініціативно ставлять питання допитуваній особі.

За власної ініціативи суду може бути проведено огляд на місці об'єктів, про які заявили сторони провадження (ч. 1 ст. 361 КПК України). У межах цієї процесуальної дії теоретично можуть бути виявлені нові речові докази чи документи. Проте очевидно, що застосування судом такого повноваження не має бути спрямоване на ініціативне відшукування нових доказів. Указаний різновид огляду здійснюється відповідно до загальних тактико-організаційних рекомендацій до проведення огляду місця події із застосуванням відповідних криміналістичних засобів виявлення та фіксації доказової інформації.

Крім того, під час судового розгляду можуть отримуватися (збиратися) висновки експертів. За клопотанням сторін чи потерпілого експертиза може призначатися судом тільки у випадках, передбачених ст. 242 КПК України. Власна ж ініціатива суду в призначенні судових експертиз обмежена трьома випадками, які наведені в ч. 2 ст. 332 КПК України: 1) якщо суду надані кілька висновків експертів, які суперечать один одному, а допит експертів не дав змоги усунути виявлені суперечності; 2) якщо під час судового розгляду виникли підстави, передбачені ч. 2 ст. 509 КПК України (потреба в призначенні стаціонарної судової психіатричної експертизи); 3) існують достатні підстави вважати висновок експерта (експертів) необґрунтованим чи таким, що суперечить іншим матеріалам справи або викликає інші обґрунтовані сумніви в його правильності.

Підсумуємо, що в судовому провадженні його сторони переважно використовують зібрані на стадії досудового розслідування докази шляхом їх

подання для дослідження судові. Проте, в окремих випадках під час судового розгляду можливе й збирання нових доказів, зокрема шляхом витребування судом, вилучення в ході отримання тимчасового доступу, вилучення під час проведення С(Р)Д за дорученням суду, проведення огляду на місці та призначення судом судових експертиз, а також у межах судового допиту. Активна діяльність суб'єктів доказування з виявлення нової доказової інформації та її джерел (носіїв) під час судового збирання доказів обмежена, адже за загальним правилом предметом судового розгляду мають ставати обставини, з'ясовані сторонами провадження до його початку.

Ініціативна активність суду у збиранні доказів є, скоріше, винятком із загального правила. Як зауважує М. І. Шевчук, в умовах вітчизняного «перехідного до змагальності» кримінального процесу, головним завданням суду є створення необхідних умов для реалізації сторонами їхніх процесуальних прав та виконання обов'язків [556, с. 189]. З цією метою суд організовує судові провадження та керує ним, а також бере участь у судових процедурах, у межах яких, зокрема, можуть збиратися нові докази. У цьому контексті слушною є думка В. В. Вапнярчука, що суд не вправі використовувати способи збирання доказів, які пов'язані з [ініціативним] відшукуванням нової доказової інформації, оскільки така активність суду суперечила б і його процесуальному статусу, і процесуальні форми судового розгляду [46, с. 407].

Таким чином, збирання доказів у кримінальному провадженні здійснюється в межах широкого переліку досудових та певної групи судових процедур. У межах їх реалізації одночасно зі збиранням доказів відбувається й їх дослідження (попереднє або судове). Запорукою ефективності виявлення та фіксації доказової інформації є застосування суб'єктами доказування, а також залученими обізнаними особами, низки криміналістичних засобів збирання доказів. До таких можна віднести:

- техніко-криміналістичні прийоми, способи й науково-технічні засоби пошуку потенційних джерел (носіїв) доказової інформації;
- техніко-криміналістичні прийоми, способи й науково-технічні засоби

фіксації доказової інформації;

- тактико-організаційні наукові положення (рекомендації) щодо проведення слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, спрямованих на збирання доказів;

- тактичні прийоми, тактичні операції й комбінації пошукового характеру;

- тактико-організаційні наукові положення (рекомендації) щодо проведення судових допитів та призначення судових експертиз на стадії судового розгляду;

- методико-організаційні наукові положення (рекомендації) щодо видових (підвидових, міжвидових, родових) предметів доказування (обставин, що підлягають з'ясуванню);

- методико-організаційні наукові положення (кореляційні дані) щодо типових способів, знарядь, слідів вчинення окремих видів (підвидів, родів) кримінальних правопорушень;

- методико-організаційні наукові положення (рекомендації) щодо особливостей виявлення джерел (носіїв) та фіксування доказової інформації під час розслідування окремих видів (підвидів, родів) кримінальних правопорушень; рекомендації щодо проведення судових допитів під час судового розгляду за фактами окремих видів (підвидів, родів) кримінальних правопорушень.

Кримінальні процесуальні способи, а також відповідні їм криміналістичні засоби виявлення та фіксації доказової інформації будуть більш детально розглянуті далі на сторінках цього розділу дисертації.

3.2. Кримінальні процесуальні та криміналістичні засоби виявлення доказів

Будь-яка взаємодія суб'єкта доказування з певним джерелом (носієм) доказової інформації починається з його виявлення, яке з погляду психології можна охарактеризувати як сукупність пізнавальних процесів отримання вихідних відомостей про такі об'єкти. Як уже зазначалося, виявлення доказів переважно відбувається внаслідок їх цілеспрямованого пошуку, який є невід'ємною складовою діяльності з розслідування кримінальних правопорушень. Зокрема, відповідно до ч. 2 ст. 9 КПК України, учасники провадження від сторони обвинувачення зобов'язані виявляти обставини, які викривають та виправдовують особу, що притягається до кримінальної відповідальності. До цілеспрямованого активного відшукування доказів можуть також вдаватися й інші суб'єкти доказування (крім слідчого судді та суду), хоч їх процесуальні функції цього прямо й не вимагають.

Утім, з погляду волі та усвідомленої діяльності суб'єкта доказування, виявлення доказів може бути не тільки результатом їх цілеспрямованого пошуку, а й, умовно кажучи, випадковим, «вдалим» збігом обставин (що, проте, на практиці трапляється досить нечасто). Зокрема, у ході проведення окремих процесуальних дій уповноважені особи можуть випадково натрапити на відомості про інші епізоди розслідуваного діяння чи абсолютно не пов'язані з розслідуваним кримінальним правопорушенням (наприклад, у ході проведення обшуку у кримінальному провадженні щодо злочину проти власності можуть бути виявлені зброя, наркотичні засоби, сліди крові тощо, які прямо не пов'язані з розслідуваним діянням і становлять ознаки окремих кримінальних правопорушень). Ще одним сценарієм «випадкового» виявлення доказів можна вважати їх ініціативне подання іншим учасником кримінального провадження.

Вважаємо, що випадкове виявлення доказів не має специфіки, яка б входила до предмету науки криміналістики. Криміналістичні рекомендації

мають бути спрямовані на дії суб'єктів доказування після такого виявлення. Зокрема, якщо уповноважена особа «натрапить» на джерело (носій) криміналістично значущих відомостей, вона має його належним чином дослідити та зафіксувати отриману від нього інформацію в порядку, який визначений законом, та з дотриманням відповідних техніко-криміналістичних і тактико-організаційних рекомендацій.

Своєю чергою, прийоми та засоби цілеспрямованого пошуку доказової інформації (її джерел та носіїв) традиційно входять до сфери інтересів учених-криміналістів. Утім, на сучасному етапі розвитку криміналістичної науки у вітчизняній науковій літературі загально-теоретичні питання цілеспрямованого відшукування доказової інформації та її джерел (носіїв) розкриті недостатньо. Українські учені, переважно, розглядають особливості виявлення окремих категорій слідів кримінальних правопорушень [45; 276; 65; 63], специфіку відшукування доказової інформації під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій [589; 444] та під час розслідування окремих видів кримінальних правопорушень [334; 12; 101] або пошуку (розшуку) правопорушника [341]. Відтак, з метою забезпечення розробки ефективних криміналістичних засобів збирання доказів у кримінальному провадженні, вважаємо за доцільне більш детально розглянути кримінальні процесуальні та криміналістичні засоби пошуку доказової інформації, її джерел чи носіїв.

Насамперед пошук доказів, як складову їх збирання, варто відмежувати від деяких суміжних категорій. Однією з них є розшук, котрий в енциклопедичній літературі визначається як діяльність уповноважених органів чи посадових осіб, спрямована на встановлення місцезнаходження певних осіб, предметів чи документів [586, с. 364]. Зауважимо, що суб'єктами, які можуть здійснювати розшук, є тільки уповноважені учасники кримінального провадження від сторони обвинувачення, тоді як цілеспрямований пошук джерел (носіїв) доказової інформації можуть здійснювати й інші суб'єкти доказування, а також залучені ними спеціалісти, експерти; об'єктом розшуку виступають конкретні матеріальні предмети чи особи, про зв'язок яких з подією

кримінального правопорушення заздалегідь відомо, водночас об'єктом пошуку можуть виступати абстрактні потенційно доказові відомості, неконкретизовані предмети й особи, які, вірогідно, пов'язані з кримінально-релевантною подією, сліди кримінального правопорушення, відомості у свідомості (пам'яті) особи тощо; нарешті для розшуку підозрюваного специфічний правовий режим встановлено ст. 280 КПК України, а для міжнародного розшуку осіб – чинними міжнародними договорами, поки пошук доказів здійснюється відповідно до загальних положень кримінального процесуального законодавства. Таким чином, цілеспрямований пошук джерел (носіїв) доказової інформації є більш широкою категорією порівняно з розшуком, а розшукова діяльність, як наголосила В. О. Малярова, є частиною пошукової [341, с. 8].

Ще одним суміжним до пошуку доказів терміном можна визнати «розкриття кримінальних правопорушень». За М. А. Погорецьким, це поняття найчастіше застосовується у його вузькому розумінні як установлення події кримінального правопорушення та особи, яка його вчинила [386, с. 168]. Вважаємо, що й цю категорію не варто ототожнювати з відшукуванням доказової інформації. Головна відмінність аналізованих видів діяльності полягає в тому, що розкриття містить у своєму складі всі групи операцій з доказами (збирання, дослідження й використання), спрямовані на досягнення стороною обвинувачення конкретної проміжної мети під час досудового розслідування – отримання відомостей про ключові ознаки події кримінального правопорушення та особу, яка його вірогідно вчинила. Відтак, пошук доказової інформації є невід'ємною складовою діяльності з розкриття кримінальних правопорушень, але здійснюється також і за її межами.

Цілеспрямований пошук відомостей про джерела (носії) доказової інформації може здійснюватися як когнітивним (логічним), так й інструментальним шляхом, котрі, проте, застосовуються виключно в комплексі. Зокрема, когнітивні процеси свідомості уповноваженої особи мають знайти свій зовнішній прояв у практичній діяльності щодо відшукування та отримання фізичного доступу до джерела (носія) інформації. Інструментальна пошукова

діяльність, своєю чергою, не можлива без логічних мисленневих процесів визначення напрямів застосування практичних методів і засобів пошуку.

Когнітивний (логічний) шлях пошуку доказової інформації заснований на існуванні певних закономірностей виникнення слідів кримінального правопорушення та їх знанні суб'єктом, який намагається відшукати доказові відомості. Як зазначає В. В. Тіщенко, існують залежності між вибором злочинцем відповідного способу дії, предмета посягання, жертви, знарядь, місця, часу, з одного боку, і слідами злочину, що залишаються, можливістю їхнього виявлення, отриманням і використанням доказової інформації про розслідувану подію, з іншого [493, с. 111]. У зв'язку із цим, виявлення в ході розслідування будь-якого елемента системи [*ознак кримінального правопорушення*] з тим чи іншим ступенем імовірності може вказувати на існування іншого, ще не встановленого елемента й визначати напрями та засоби його пошуку [446, с. 94].

На думку В. О. Коновалової та В. Ю. Шепітька, сутність розумових завдань, пов'язаних із виявленням доказової інформації, полягає в прогнозуванні її можливих джерел [266, с. 59]. Зокрема, суб'єкт доказування (або залучений ним спеціаліст), унаслідок осмислення та аналізу наявної в нього криміналістично значущої інформації, здатний висувати обґрунтовані припущення – версії про існування інших джерел (носіїв) доказової інформації, їх характер, місце розташування тощо. Надалі ці версії перевіряються шляхом застосування інструментальних засобів пошуку та збирання доказів.

Описана розумова діяльність уповноважених суб'єктів спирається на використання законів та прийомів формальної логіки, методів реконструкції та прогнозування, а також криміналістичних знань про механізм кримінального правопорушення взагалі та сліди, як його складову. Серед засобів логіки В. О. Коновалова виокремила категорії аналізу й синтезу, причини і слідства, сутності і явища, тотожності й розходження та ін. [265, с. 218]. Незамінними для виконання розумових пошукових завдань є також логічні прийоми індукції та дедукції, які в поєднанні та сукупності дозволяють за окремими виявленими

фактами робити висновки про існування певних загальних закономірностей та, навпаки, на основі загальних положень висувати обґрунтовані припущення про існування інших, поки невідомих суб'єктові окремих фактів [287, с. 17–18]. При цьому пошукове мислення може бути спрямоване «від кримінального правопорушення до правопорушника» чи, навпаки, «від правопорушника до кримінального правопорушення» [543, с. 101].

Таким чином, когнітивний (логічний) пошук джерел (носіїв) доказової інформації можна визначити як розумову діяльність уповноважених учасників кримінального провадження з аналізу наявної криміналістично значущої інформації та логічної побудови обґрунтованих припущень про існування та характеристики інших джерел (носіїв) доказової інформації.

Слушною є теза М. А. Погорецького про те, що цілеспрямована активна діяльність суб'єктів доказування з відшукування та виявлення фактичних даних, їх носіїв обумовлюється характером вчиненого кримінального правопорушення та конкретною слідчою ситуацією [388, с. 71]. Зокрема, вихідні дані, отримані під час проведення початкових слідчих (розшукових) дій, можуть бути використані для побудови логічної схеми – від вивчення обстановки місця кримінального правопорушення до встановлення способу його вчинення, від способу злочину до пошуку нових слідів і встановлення підозрюваного тощо [326, с. 240].

Орієнтиром для когнітивного пошуку джерел (носіїв) доказової інформації можуть виступати типові логічні зв'язки та статистичні кореляційні залежності між слідами певної категорії кримінальних правопорушень та іншими елементами їх механізму (способом, знаряддям, ознаками правопорушника та потерпілого тощо). Згадані відомості в узагальненому вигляді наводяться в криміналістичних характеристиках кримінальних правопорушень у структурі окремих криміналістичних методик. Практичне інструментальне значення таких характеристик, на думку В. Л. Синчука, полягає в можливості використання узагальнених даних для розкриття конкретного кримінального правопорушення [446, с. 94]. Зокрема В. В. Тіщенко

наголошує, що зіставлення конкретної слідчої ситуації в кримінальному провадженні з криміналістичною характеристикою виду (групи) кримінальних правопорушень дає змогу побудувати вірогідну модель розслідуваного діяння, визначити напрями пошуку доказової інформації, якої ще не вистачає [493, с. 51].

Найбільш загальну спрямованість пошуку доказових відомостей можливо визначити за допомогою криміналістичних рекомендацій щодо типових обставин, які підлягають з'ясуванню (видового/родового предмета доказування) у кримінальних провадженнях щодо певного виду, роду кримінальних правопорушень. Згадані рекомендації формуються вченими-криміналістами на основі загального предмету доказування (ч. 1 ст. 91 КПК України), кримінально-правової та криміналістичної характеристик конкретної групи кримінально караних діянь [125, с. 13], а також результатів узагальнення судово-слідчої практики їх розслідування та судового розгляду.

Таким чином, криміналістичні методи версіювання, реконструкції та прогнозування, методико-організаційні рекомендації щодо типових слідів кримінального правопорушення, типових джерел доказової інформації у певних категоріях провадження, а також типові переліки обставин, які підлягають з'ясуванню (родові й видові предмети доказування) варто визнати криміналістичними засобами когнітивного пошуку доказової інформації, її джерел (носіїв) у межах збирання доказів у кримінальному провадженні.

Своєю чергою інструментальна складова цілеспрямованого пошуку доказової інформації є практичною діяльністю уповноважених осіб, яка полягає в застосуванні сукупності кримінальних процесуальних способів, оперативно-розшукових, криміналістичних та інших засобів відшукування її джерел (носів). Наголосимо, що невід'ємною умовою ефективного використання інструментальних засобів пошуку доказової інформації є застосовування описаних вище когнітивних прийомів та методів.

Цілеспрямований інструментальний пошук джерел (носіїв) доказової інформації може бути вибіркоvim або суцільним. У першому випадку, за

наявності попередніх відомостей про місце розташування, зовнішній вигляд, форму, розміри чи інші характеристики певного об'єкта, суб'єкт доказування може на основі таких даних вчиняти пошукові дії вибірково й націлено. Описані вихідні відомості значно звужують «поле пошуку» та дозволяють обрати відповідні засоби, специфічно спрямовані на відшукування конкретних об'єктів. І навпаки, якщо попередні відомості про певне джерело (носій) доказової інформації відсутні або є недостатніми, пошук здійснюється суцільно, увага суб'єкта доказування звертається на абсолютно всі об'єкти, які потенційно можуть нести кримінально-релевантні відомості. При здійсненні суцільного пошуку доказів додатковим орієнтиром для уповноваженого суб'єкта можуть виступати узагальнені дані про типові ознаки відповідного кримінального правопорушення, які традиційно викладаються в окремих криміналістичних методиках, зокрема відомості про типові сліди кримінального правопорушення. Зауважимо, що наведені закономірності пошуку застосовні як до окремих процесуальних дій, так і до процесу пошуку джерел (носіїв) доказової інформації у кримінальному провадженні в цілому.

Залежно від їх правового регулювання, дії суб'єктів доказування щодо відшукування доказової інформації, її джерел (носіїв) можна поділити на процесуальні та непроцесуальні. Відомості про докази, отримані в результаті застосування процесуальних засобів їх пошуку, самі собою мають доказове значення й можуть використовуватися як підстава (інформаційна основа) для прийняття процесуальних і непроцесуальних рішень, зокрема про проведення конкретних дій, спрямованих на дослідження виявленого джерела та фіксацію отриманої від нього інформації. Своєю чергою відомості про джерела (носії) доказової інформації, отримані в непроцесуальний спосіб, мають орієнтуюче значення та можуть виступати підставою прийняття непроцесуальних рішень, а також додатковою складовою інформаційної основи прийняття рішень процесуальних. У цьому контексті рішення суб'єктів доказування про обрання певних процесуальних способів чи криміналістичних засобів дослідження джерела та фіксації інформації є формою використання таких вихідних

даних [196, с. 177–178].

До процесуальних інструментальних засобів пошуку доказової інформації варто віднести відповідні, передбачені КПК України, способи збирання доказів. Серед них, насамперед, можна виокремити процесуальні дії переважно пошукового характеру (огляд місця події, освідкування, обшук, допит), сама сутність яких полягає в цілеспрямованому відшукуванні, дослідженні й фіксації доказової інформації та її джерел (носіїв).

У межах проведення цих С(Р)Д уповноважені особи застосовують низку тактичних прийомів пошукового призначення, які варто віднести до тактико-організаційних криміналістичних засобів виявлення доказів. Наприклад, у ході огляду місця події, з метою відшукування слідів кримінального правопорушення та інших криміналістично значущих об'єктів, уповноважені особи можуть зіставляти первинні (вихідні) дані з дійсною обстановкою на місці огляду, аналізувати окремі виявлені сліди, моделювати подію, яка відбулася [560, с. 209] тощо. У межах проведення обшуків застосовуються тактичні прийоми спостереження за обшукуваними, а також словесної розвідки, поставлення запитань присутнім особам та ін. [533, с. 154–157]. Практично всі тактичні прийоми допиту тією чи іншою мірою спрямовані на виявлення певної доказової інформації у свідомості й пам'яті допитуваної особи. Так прийоми встановлення психологічного контакту покликані створити найбільш сприятливі психологічні умови для виявлення та одержання повних і об'єктивних показань [560, с. 286–287]; постановлення запитань, як основний тактичний інструмент допиту, являє собою спонукання співрозмовника до повідомлення певних відомостей [52, с. 298]; сукупність прийомів актуалізації пам'яті допитуваної особи дозволяє усунути добросовісні помилки і відновити дійсну картину події, яку вона сприймала [144, с. 103]; тактичні прийоми виявлення неправдивих показань дозволяють виокремити викривлені відомості і спрямувати допит на відшукування та отримання достовірної інформації тощо.

В окремих випадках пошуковий характер мають і судові експертизи. Так у межах їх проведення в лабораторних умовах можливе виявлення нових

криміналістично значущих об'єктів, які через свої властивості не можуть бути сприйняті і відтворені слідчим (спеціалістом) безпосередньо або за допомогою техніко-криміналістичних засобів [580, с. 187]. Експертним шляхом можуть відшукуватися маловидимі й невидимі сліди, мікрооб'єкти тощо.

Зауважимо, що й окремі НС(Р)Д мають пошуковий характер, зокрема аудіовідеоконтроль особи, огляд та виїмка кореспонденції, зняття інформації з електронних комунікаційних мереж та електронних інформаційних систем, негласне обстеження приміщення та ін. Під час їх проведення також можуть застосовуватися специфічні пошукові тактичні прийоми.

Процесуальні дії переважно перевірконого характеру (пред'явлення для впізнання, слідчий експеримент, тимчасовий доступ до речей та документів, повторні огляди речей та документів, повторні допити, ідентифікаційні судові експертизи тощо) насамперед спрямовані на закріплення та перевірку раніше здобутих даних, проте й під час їх проведення можливе випадкове виявлення чи цілеспрямоване відшукування нових первинних доказів. З цією метою уповноважені особи здатні застосовувати описані вище та інші тактичні прийоми пошукової спрямованості.

Наголосимо також, що виявлення джерела інформації та дослідження й фіксація таких відомостей можливе як у ході проведення однієї процесуальної дії, так і в межах різних. Як зазначає В. О. Малярова, пошукова діяльність органів досудового розслідування може здійснюватися комплексно шляхом поєднання груп процесуальних дій та оперативно-розшукових заходів [341, с. 8]. Відтак, пошуковий характер можуть мати системи дій, у тому числі тактичні комбінації та операції. Зокрема, на думку В. М. Шевчука, тактичним операціям початкового етапу розслідування кримінальних правопорушень у цілому властива пошуково-пізнавальна спрямованість. Їх загальними завданнями є виявлення і збирання необхідної доказової й орієнтовної інформації та її джерел (носіїв) [545, с. 49]. До тактичних операцій пошукової спрямованості можна віднести «Пошук доказів», «Пошук трупа», «Пошук майна», «Пошук правопорушника» тощо.

Крім того, у межах проведення процесуальних дій, з метою відшукування джерел (носіїв) доказової інформації, уповноважені особи застосовують низку науково-технічних засобів та техніко-криміналістичних прийомів (як специфічно-пошукового спрямування, так і загального призначення). До них можна віднести джерела видимого та невидимого світла, пристрої оптичного та цифрового збільшення, спеціальні засоби пошуку окремих видів об'єктів (слідів пальців рук, слідів біологічного походження, вибухових, наркотичних речовин тощо), щупи, ендоскопічні камери, металошукачі, ехолокатори й трали для дослідження дна водойм, безпілотні літальні й наземні апарати тощо. Указані НТЗ та прийоми їх застосування можна вважати техніко-криміналістичними засобами виявлення доказів.

Суб'єктами, які застосовують процесуальні засоби пошуку джерел (носіїв) доказової інформації, звичайно, є виключно уповноважені суб'єкти доказування, насамперед сторона обвинувачення, яка має право проводити слідчі (розшукові) дії. Водночас криміналістичні засоби відшукування доказової інформації (і тактичного, і техніко-криміналістичного характеру) можуть використовувати як суб'єкти доказування самостійно, так і залучені ними спеціалісти. Зокрема, як зауважує І. В. Пиріг, традиційним завданням спеціаліста-криміналіста, який залучається до проведення огляду місця події, є виявлення слідів різних категорій: контактної взаємодії, біологічного походження; взуття, папілярних візерунків рук, недопалків, знарядь вчинення злочину; загублених речей та документів тощо [383, с. 350]. Вузькопрофільні спеціалісти (хіміки, біологи, ентомологи, екологи та ін.) можуть надавати допомогу з виявленням специфічних видів слідів та об'єктів, спеціалісти-психологи – ідеальних слідів у пам'яті допитуваних осіб тощо.

Щодо процесуальних способів збирання доказів, які доступні суб'єктам доказування, визначеним ч. 3 ст. 93 КПК України, то вони не мають яскраво вираженого пошукового призначення, що є певною мірою логічним, адже на указаних осіб законом не покладено обов'язку встановлення й доведення обставин кримінального правопорушення. Чи не єдиними процесуальними

засобами, які доступні згаданим особам та спрямовані на пошук нових доказів, варто визнати запити про доступ до інформації, а також адвокатський запит. Через це цілеспрямоване відшукування доказів стороною захисту, потерпілим та представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, відбувається переважно в непроцесуальній формі.

Нарешті суд, як було зазначено в минулому підрозділі цієї праці, відповідно до власного функціонального спрямування в змагальному процесі, не уповноважений вдаватися до активних дій із відшукування нової доказової інформації та її джерел (носіїв). Водночас маємо констатувати, що під час дослідження доказів у свідомості суду протікають психологічні процеси, аналогічні їх виявленню, адже суд вперше отримує інформацію про існування та значення для провадження певного поданого йому джерела (носія). У даному випадку когнітивні складові виявлення та дослідження доказів можливо розмежувати за їх цільовим призначенням, позаяк, за загальним правилом, процедури судового дослідження доказів не пов'язані з їх збиранням. Якщо ж в окремих випадках нові докази збираються в судовому провадженні, з погляду суду відбувається їх випадкове (не цілеспрямоване) виявлення.

Сукупність непроцесуальних інструментальних засобів цілеспрямованого пошуку джерел (носіїв) доказової інформації можна об'єднати під загальною назвою «кримінальна (криміналістична) розвідка», яку Р. Л. Степанюк визначив як діяльність зі збирання, обробки, аналізу та використання розвідувальної інформації з метою виявлення, розслідування та запобігання вчиненню кримінальних правопорушень. У діяльності з розкриття та розслідування конкретних кримінально караних діянь, на думку цитованого автора, використовуються оперативно-розшукова і техніко-криміналістична розвідки [465, с. 199]. Зауважимо, що використання цих груп засобів у кримінальному провадженні є прерогативою сторони обвинувачення.

Відтак, до інструментів пошуку джерел (носіїв) доказової інформації можна віднести оперативно-розшукову діяльність, у межах якої здійснюється оперативно-розшукова розвідка. Одним із ключових завдань ОРД, відповідно до

ст. 1 профільного Закону, є пошук фактичних даних про кримінально-протиправні діяння окремих осіб та груп [419]. У межах ОРД співробітники відповідних підрозділів, серед іншого, здійснюють «оперативний пошук», тобто діяльність із виявлення осіб та фактів, які становлять оперативний інтерес [543, с. 102]. Водночас, як уже зазначалося, КПК України 2012 року унормував деякі оперативно-розшукові заходи як негласні (слідчі) розшукові дії – процесуальні засоби збирання й перевірки доказів, у зв'язку з чим питання доказового значення результатів оперативно-розшукової діяльності лишається дискусійним. З урахуванням цього додаткової ваги набула теза Л. А. Кірмач про те, що в межах ОРД досліджуються тільки джерела інформації, які потенційно можуть отримати статус доказів за умови застосування до них процесуальної процедури [164, с. 10]. Тому ми вважаємо, що на сучасному етапі, із закріпленням у КПК України процесуального порядку проведення НС(Р)Д, оперативно-розшукова інформація у кримінальному провадженні насамперед є орієнтуючими відомостями про вірогідні джерела (носії) доказової інформації, а оперативно-розшукова діяльність, відповідно, – ефективним непроцесуальним інструментом пошуку джерел (носіїв) доказової інформації. Такої ж думки щодо доказової природи оперативно-розшукової діяльності притримується й переважна більшість опитаних нами науковців та практиків (58,1 %).

Одним з основних методів кримінальної (криміналістичної) розвідки слід визнати кримінальний аналіз. Р. В. Білоус, В. І. Василичук і О. В. Таран визначають цю категорію як специфічний вид інформаційно-аналітичної діяльності, яка полягає в ідентифікації та якомога точнішому визначенні внутрішніх зв'язків між інформацією (відомостями, даними), що стосуються злочину, і будь-якими іншими даними, отриманими з різних джерел, їх використанням в інтересах ведення оперативно-розшукової та слідчої діяльності, їх аналітичної підтримки [33, с. 132]. На думку А. В. Мовчана, у межах оперативно-розшукової аналітичної розвідки первинна інформація [*про кримінальне правопорушення*] може бути відшукана в мережі Інтернет, в автоматизована банках даних та інформаційних системах, у публікаціях ЗМІ

тощо [352, с. 446]. Пошук інформації та встановлення змістовних зв'язків між різними її блоками є необхідною передумовою когнітивних процесів прогнозування можливих джерел (носіїв) нових доказових відомостей у кримінальному провадженні. Тому вважаємо, що подальше розроблення методів кримінального аналізу є надперспективним напрямом розвитку наук криміналістики та оперативно-розшукової діяльності.

Суттєвим напрямом кримінальної (криміналістичної) розвідки є використання даних криміналістичних інформаційних систем (баз даних) для пошуку кримінально-релевантної інформації та її джерел (носіїв). Так одним із завдань криміналістичної реєстрації, на думку Ю. В. Чорноус, є сприяння розшуку об'єктів, дані про які містяться в криміналістичних обліках [538, с. 343]. В. А. Журавель виокремлює інформаційно-довідкові, інформаційно-пошукові, інформаційно-модельні та інформаційно-консультативні системи [121, с. 242], які містять окремі й узагальнені відомості про осіб, речі та сліди, пов'язані з раніше вчиненими кримінальними правопорушеннями, а також статистичні дані. Завдяки їх використанню, можливо отримати орієнтуючу криміналістично значущу інформацію, зокрема про зв'язок певного об'єкта чи особи з іншими кримінальними правопорушеннями, а відтак і зв'язок між самими кримінально-релевантними подіями, що дозволить у перспективі виявити нові доказові відомості. Надалі отримані таким чином дані про вірогідні джерела (носії) доказової інформації перевіряються шляхом застосування процесуальних засобів збирання доказів.

Серед засобів техніко-криміналістичної розвідки доцільно окремо звернути увагу на сукупність інструментів розвідки з відкритих джерел «OSINT», які доступні до використання як стороні обвинувачення, так й іншим суб'єктам збирання доказів у кримінальному провадженні. Зарубіжні учені визначають OSINT як процес збирання розвідувальних даних (або процес розвідки) з публічно доступних джерел із використанням нетаємних (відкритих) методів [637]. О. О. Торбас слушно пояснює, що розвідувальні дані в даному контексті варто тлумачити як сукупність обробленої певним чином

інформації [498, с. 7]. Своєю чергою, під відкритими джерелами (цифрової інформації) вітчизняні науковці пропонують розуміти медіа, соціальні медіа, вебсайти, геопросторові платформи, бази даних, офіційні дані та інші платформи, на яких можна спостерігати, купувати або запитувати загальнодоступну інформацію [17, с. 233]. До переліку інструментів OSINT О. О. Торбас відносить використання пошукових сервісів, аналіз коду та контент-аналіз вебсторінок, аналітику соціальних мереж, пошук даних у глибокій та темній інтернет-мережі, аналіз окремих видів цифрового контенту (зображень, відеофайлів тощо), дослідження метаданих та ін. [498, с. 65–94].

При всьому ми підтримуємо позицію І. В. Басистої, Л. В. Гаврилюк, А. В. Гутник та А. Я. Хитри [17, с. 238], засновану, зокрема, на рекомендаціях протоколу Берклі [597], про те, що розвідку за відкритими джерелами не можна ототожнювати зі способами збирання доказів у кримінальному провадженні. У контексті кримінального процесуального доказування метою застосування OSINT-інструментів варто визнати пошук криміналістично значущої інформації у відкритих джерелах. За загальним правилом, отримані у такий спосіб відомості мають лише орієнтує значення [367, с. 149]. Водночас, за певних умов, отриманим у таких спосіб відомостям можна надати доказового значення, тобто легалізувати їх. Для цього інструменти OSINT мають застосовуватися як засоби пошуку доказової інформації в межах використання процесуальних способів збирання доказів: огляду комп'ютерних даних, слідчого експерименту, деяких негласних слідчих (розшукових) дій тощо.

Зауважимо, що інструменти OSINT широко доступні стороні захисту, потерпілим та представникам юридичних осіб, щодо яких здійснюється провадження, а також особам, які не мають процесуального статусу у кримінальному провадженні (журналістам, блогерам, громадським організаціям тощо). Утім, не існує процесуальних механізмів легалізації суб'єктами, визначеними ч. 3 ст. 93 КПК України, виявлених у такий спосіб відомостей. З цією метою рекомендуємо згаданим процесуальним особам звертатися до сторони обвинувачення з клопотанням про проведення огляду комп'ютерних

даних для фіксації та процесуального закріплення виявленої ними у мережі Інтернет інформації.

Однією з форм розвідки за відкритими даними варто визнати моніторинг органами досудового розслідування та співробітниками оперативних підрозділів матеріалів засобів масової інформації, профілів користувачів у соціальних мережах, публічних груп у месенджерах тощо. У таких спосіб, зокрема, може бути виявлена вихідна інформація про ознаки кримінального правопорушення з її подальшим внесенням до ЄРДР. М. С. Городецька слушно зазначає, що для обґрунтування рішення про внесення відомостей про ознаки кримінального правопорушення до ЄРДР та початку кримінального провадження достатньо найнижчого рівня підозри – підозри факту вчинення кримінального правопорушення [90, с. 70]. Приводом для прийняття такого процесуального рішення виступає інформація про діяння, яке містить ознаки передбаченого особливою частиною КК України правопорушення, за умови, що вона була отримана з належного джерела. Відповідно до положень ч. 1 ст. 214 КПК України, належними джерелами вихідної інформації про ознаки кримінального правопорушення можна вважати заяву потерпілого, повідомлення від заявника. Тобто, інформація про ознаки кримінального правопорушення може бути отримана уповноваженими особами під час ознайомлення з відповідними інтернет-публікаціями (самосійне виявлення), так само як і внаслідок звернення журналістів та інших осіб до правоохоронців з повідомленнями про виявлені ними факти вчинення протиправних діянь.

Зокрема, як приклад такої форми взаємодії, дослідники наводять внесення до ЄРДР відомостей про факти кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин за даними програм «Схеми: корупція в деталях» та «Бігус.info». У своїх матеріалах журналісти викривають механізм та основних учасників незаконних операцій із землею [632, с. 232]. Моніторинг публікацій ЗМІ та соціальних мереж також є одним із типових способів виявлення ознак діянь, передбачених ст. 111-1 КК України [206, с. 169–170].

Під час здійснення досудового розслідування уповноваженими особами

можуть бути виявлені та використані в доказуванні матеріали журналістських розслідувань та інші публікації ЗМІ. За дотримання певного алгоритму дій [171, с. 52–53], відомостям, які містяться в журналістських матеріалах, може бути надане доказове значення у кримінальному провадженні.

Окремо наголосимо, що низка з перелічених вище непроцесуальних засобів пошуку доказової інформації може також здійснюватися і в межах передбачених КПК України процедур. Наприклад, пошук кримінально-релевантних відомостей у інформаційних системах (базах даних) може здійснюватися шляхом призначення судових експертиз, зокрема дактилоскопічних, балістичних, трасологічних, молекулярно-генетичних тощо. Крім того, як зазначалося, здійснення OSINT-розвідки може відбуватися в ході проведення огляду комп'ютерних даних (вебресурсів), а також, як пропонують Р. Л. Степанюк [464, с. 215] та М. Г. Щербаковський [581, с. 281], у перспективі доручатися судовим експертам. Водночас ми переконані, що наведені інструменти є, насамперед, непроцесуальними, й отримані з їх використанням відомості про потенційні джерела (носії) доказової інформації, за загальним правилом, є орієнтуючими.

Ще одним непроцесуальним засобом відшукування джерел (носіїв) доказової інформації у кримінальному провадженні є взаємодія суб'єктів доказування (насамперед, органів досудового розслідування) зі ЗМІ та громадськістю. Зокрема, через засоби масової інформації можуть бути поширені відомості про розшукуваних осіб та речі, запити про пошук очевидців кримінально-релевантних подій та інших потенційних свідків тощо.

3.3. Процесуальна природа та криміналістичні засоби фіксації доказової інформації

3.3.1. Сутність та форми фіксації доказової інформації в кримінальному провадженні

Фіксація доказової інформації в кримінальному провадженні полягає в діяльності уповноважених осіб зі збереження доказової інформації шляхом її перетворення в передбачену кримінальним процесуальним законом форму процесуальних джерел доказів із метою подальшого використання у доказуванні. Така діяльність має обов'язково здійснюватися в порядку, визначеному кримінальним процесуальним законодавством. Проте, фіксація доказової інформації, як операція з доказами та складова їх збирання, безпосередньо не визначена чинним кримінальним процесуальним законодавством. Натомість КПК України містить норми, які складають інститут фіксування кримінального провадження (Глава 5 КПК України).

Частина 1 ст. 103 КПК України називає три форми фіксування кримінального провадження: у протоколі процесуальної дії, на носії інформації, на якому за допомогою технічних засобів зафіксовані процесуальні дії, та в журналі судового засідання. Водночас, на нашу думку, до ст. 103 КПК України доцільно застосовувати розширювальний та системний способи тлумачення в сукупності з положеннями ст. ст 27, 104, 106-1, 108, 110, 372, 374 та іншими нормами КПК України. За такого підходу формами фіксування кримінального провадження на стадії досудового розслідування варто визнати протоколи процесуальних дій та додатки до них (у тому числі результати застосування технічних засобів фіксування ходу й результатів цих дій), Єдиний реєстр досудових розслідувань [412], Інформаційно-комунікаційну систему досудового розслідування [417], усі процесуальні акти (документи), які складаються за

результатами прийняття стороною обвинувачення процесуальних рішень (постанови, письмові доручення, письмове повідомлення про підозру, обвинувальний акт тощо) та реєстр матеріалів досудового розслідування; для провадження слідчого судді також журнал судового засідання, технічний запис судового засідання та ухвали – акти (документи), якими оформлюються процесуальні рішення цього суб'єкта. До форм фіксування кримінального провадження на стадії судового розгляду доцільно віднести журнал судового засідання, технічний запис судового засідання та акти (документи), якими оформлюються процесуальні рішення суду – ухвали, вирoki й постанови [182, с. 148].

Своєю чергою, об'єктом фіксації доказової інформації потрібно насамперед визнати відомості, які акумулюються суб'єктами доказування під час збирання доказів (за умови, що вони відповідають вимогам ч. 1 ст. 84 КПК України). Очевидно, що фіксація доказової інформації, як складова збирання доказів, відбувається виключно в межах процесуальних дій пізнавальної спрямованості. Водночас, як уже зазначалося, необхідними умовами подальшого використання таких відомостей у доказуванні є дотримання належної правової процедури їх збирання. Тому, за слушним зауваженням В. А. Журавля, фіксація доказової інформації передбачає також і фіксування самого процесу отримання й засвідчення таких відомостей, тобто умов, суб'єктів, засобів і способів, які при цьому застосовувалися [230, с. 165].

Таким чином, фіксація доказової інформації є невід'ємною складовою фіксування кримінального провадження, яке включає також і процес закріплення відомостей про хід та результати процесуальних дій організаційного, не пізнавального спрямування. Через це погодимося з О. В. Бауліним, що всі кримінальні процесуальні правила фіксування кримінального провадження застосовуються й до процедур фіксації доказової інформації [18, с. 79].

Своєю чергою фіксування кримінального провадження здійснюється тільки уповноваженими представниками держави (стороною обвинувачення,

судом та секретарем судового засідання), а фіксація доказової інформації – також і суб'єктами збирання доказів, які визначені ч. 3 ст. 93 КПК України. Утім, варто зауважити, що процесуальний порядок фіксації доказової інформації стороною захисту, потерпілим та представником юридичної особи, щодо якої здійснюється кримінальне провадження, законом не визначений, а відповідні криміналістичні засоби, які застосовуються названими суб'єктами, – недостатньо розвинені.

Якщо формами фіксування кримінального провадження є сукупність процесуальних способів закріплення інформації про хід та результати процесуальних дій, то форми фіксації доказової інформації можна визначити як сукупність прийомів, методів і засобів збереження й закріплення доказової інформації.

У теорії криміналістичної техніки форми фіксації криміналістично значущої, у тому числі й доказової, інформації прийнято виокремлювати за сукупністю методів та науково-технічних засобів, на застосуванні яких вони засновані. Питання класифікації та визначення їх сутності цікавили вчених-криміналістів ще з радянських часів, коли в спеціальній літературі було запропоновано низку підходів до їх класифікації (див. [288, с. 25–29]). На сучасному етапі, у найбільш узагальненому вигляді до форм фіксації доказової інформації вітчизняні науковці відносять вербальну (словесну), графічну, предметну та наочно-образну [132, с. 165; 32, с. 215].

Варто зауважити, що в основу всіх сучасних форм фіксації доказової інформації, крім вилучення її джерела (носія) в натурі, покладено метод моделювання. Так словесний опис, фотознімок, відеозапис, 3D-модель, план-схема чи замальовка, матеріальна копія (зліпок, скопійований відбиток папілярного візерунку) криміналістично значущого об'єкта є спеціально створеними моделями (замінниками оригіналу), які зберігаються в матеріалах кримінального провадження та використовуються в доказуванні.

В. О. Коновалова та В. Ю. Шепітько відносять метод моделювання до групи загальнонаукових і зауважують, що він активно використовується в

ситуаціях, коли безпосереднє сприйняття ознак досліджуваного об'єкта є недоцільним чи неможливим [52, с. 490]. Модель, на думку О. В. Юнацького, у процесі пізнання виступає у вигляді «середньої (з'єднувальної) ланки» між об'єктом пізнання, який існує в реальності, та суб'єктом, який його пізнає [585, с. 12]. Відтак, моделі виступають інструментами, які дозволяють суб'єкту збирання доказів зберегти в часі (законсервувати) та презентувати іншим особам суттєві для доказування ознаки певних об'єктів.

У контексті фіксації доказової інформації, основним призначенням методу моделювання є створення інформаційних «замінників», які будуть використовуватися в доказуванні, замість оригіналів чи поряд із ними. Тому використання методу моделювання можна вважати окремим випадком криміналістичної теорії відображення, адже ознаки криміналістично значущих об'єктів у результаті їх фіксації переносяться на створену модель із певною мірою достовірності.

Причому, ідея повного відтворення певного об'єкта в моделі суперечить загальним принципам криміналістичної ідентифікації, де кожен об'єкт повністю тотожний тільки самому собі [52, с. 331] та не відповідає сучасному рівню науково-технічного прогресу. Очевидно, спеціально створені моделі не можуть передавати ознаки фіксованого об'єкта з абсолютною точністю і повнотою. Тому варто погодитися з тезою, що модель має відтворювати тільки суттєві для особи, яка її використовує, ознаки оригінального об'єкта [638, с. 438].

Моделі, які використовуються в процесі фіксації доказової інформації, можна поділити за критерієм способу їх побудови (матеріальні, ідеальні, кібернетичні та інформаційно-комп'ютерні (дві останні категорії пропонуємо об'єднати під назвою «електронні (цифрові)») [585, с. 13], за фізичним характером (предметні, знакові (інформаційні) та мисленні) [521, с. 391], а також за ступенем впливу свідомості особи на процес їх виготовлення (об'єктивні й суб'єктивні).

Матеріальними моделями є спеціально виготовлені матеріальні об'єкти, які передають (відображають) певну частину характерних ознак оригінального

об'єкта. Серед них можна виокремити предметні моделі – фізичні копії оригінальних об'єктів (гіпсові та полімерні зліпки об'ємних слідів, плівки, на які скопійовані сліди нашарування, виготовлені з використанням 3D-принтерів полімерні копії об'єктів тощо). Головною вимогою до предметних матеріальних моделей у криміналістиці є їх розмірно-просторова подібність (ізоморфність) до оригінального об'єкта, яка досягається шляхом застосування відповідних апробованих практикою НТЗ. З погляду їх кримінальної процесуальної форми, такі моделі є похідними речовими доказами; у матеріалах кримінального провадження вони зберігаються як додатки до протоколів процесуальних дій, у межах яких вони були виготовлені.

Матеріальними також є знакові моделі на фізичних носіях – роздруковані на папері текстові описи й фотознімки, виготовлені на паперових та інших носіях замальовки й план-схеми тощо. Такі знакові матеріальні моделі в кримінальному провадженні мають процесуальну форму похідних (вторинних) документів.

Електронні (цифрові) моделі є знаковими моделями, сукупністю відомостей про характерні ознаки оригінального об'єкта, які зберігаються в зашифрованому вигляді як комп'ютерні дані та можуть бути створені й досліджені тільки з використанням комп'ютерної техніки. До них варто віднести електронні (цифрові) файли, які містять текстовий опис, фотознімки, відеозаписи оригінальних об'єктів, схеми й плани тощо. З погляду кримінальної процесуальної форми, такі моделі є електронними документами, які додаються до протоколів на певних носіях комп'ютерних даних (найчастіше флеш-накопичувачах чи лазерних дисках).

Розвиток технічних засобів, які можуть застосовуватися для фіксації криміналістично значущої інформації у кримінальному провадженні, дозволив створювати новий різновид електронних (цифрових) моделей – 3D-моделі оригінальних об'єктів. Таку модель можна визначити як електронне (цифрове), об'ємне зображення певного об'єкта, яке відображає його зовнішню будову та забарвлення, точно й пропорційно відтворює співвідношення його просторових

ознак [192, с. 422]. Тому такі моделі є одночасно й знаковими (бо інформація шифрується у формі комп'ютерних даних), і предметними (адже модель передає розмірно-просторові характеристики оригінального об'єкта), і наочними (зовнішні характеристики оригінального об'єкта можуть бути пізнані шляхом візуального сприйняття моделі).

Ідеальні (або уявні) моделі можна визначити як мисленні (когнітивні) образи оригінальних об'єктів, які формуються у свідомості та зберігаються в пам'яті особи. Такі моделі цілеспрямовано не використовуються як засіб фіксування доказової інформації в кримінальному провадженні. Досить умовно засобами фіксації доказової інформації можна визнати ідеальні моделі в пам'яті понять, які залучаються до проведення процесуальних дій з метою особистого сприйняття органами відчуття, запам'ятовування та посвідчення ходу й результатів таких дій. У випадку виникнення сумнівів у правильності змісту протоколу, поняті можуть бути допитані як свідки проведення відповідної процесуальної дії.

Водночас формування у свідомості суб'єкта доказування ідеальних моделей є невід'ємним проміжним етапом застосування деяких способів створення матеріальних та електронних (цифрових) моделей. Так словесний (вербальний) опис певного об'єкта завжди є зовнішнім проявом його ідеальної моделі, яка сформувалася у свідомості відповідного суб'єкта. Моделі, які пройшли через свідомість певної особи, піддаються впливу через особливості роботи її органів відчуття, когнітивних процесів та пам'яті й тому вважаються суб'єктивними, тобто залежними від суб'єкта.

Своєю чергою, моделі, які створені за допомогою певних технічних рішень (копії, зліпки, фотознімки та відеозаписи, 3D-моделі), можна умовно назвати об'єктивними (незалежними від суб'єкта їх створення). Вплив свідомості особи, яка застосовує відповідний науково-технічний засіб, на точність моделі обмежується, але цілком не виключається. Зокрема, важко погодитися з О. Ю. Фартушною у тому, що фотофіксування повністю позбавлене суб'єктивного впливу суб'єкта, який здійснює фіксування [519,

с. 90], адже, як зауважує Є. В. Зозуля, через керування науково-технічними засобами, що використовуються для фотозйомки, можна впливати на формування зображення та обсяг інформації, яка фіксується [282, с. 122]. Так повне та ефективне фотофіксування криміналістично значущого об'єкта можливе тільки за умови, що уповноважена особа правильно обрала метод, ракурс зйомки, налаштування камери, освітлення, кількість знімків тощо. Недотримання загально-технічних та техніко-криміналістичних рекомендацій щодо здійснення судової фотозйомки може призвести до невимушених помилок або цілеспрямованого викривлення чи неякісного (неповного) фіксування інформації. Вважаємо цю тезу справедливою відносно всіх сучасних технічних засобів фіксування [190, с. 199].

Залежно від типу моделі та способу її виготовлення можна також прослідкувати прямий та опосередкований шляхи її створення.

Прямий шлях створення моделей має місце у випадку перенесення ознак оригінального об'єкта безпосередньо на спеціально створену модель: від оригінального об'єкта до ідеальної моделі через сприйняття та осмислення інформації; від об'єкта до матеріальної моделі через механічне копіювання окремих ознак (наприклад, виготовлення гіпсового зліпка); від об'єкта до цифрової моделі через перетворення показників датчиків приладу (наприклад світлочутливих елементів матриці фотокамери) на електронний (цифровий) сигнал) тощо.

Опосередкований (непрямий) шлях формування відповідає випадкам, коли ознаки оригінального об'єкта спочатку переносяться на проміжну модель, а від неї – до кінцевої моделі, яка буде використовуватися в доказуванні. Наприклад, можливе перенесення ознак криміналістично значущого об'єкта з ідеальної до матеріальної моделі (запис на папері вербального опису певного об'єкта); з ідеальної до електронної (цифрової) моделі (текстовий опис об'єкта, набраний з використанням комп'ютерної техніки); з електронної (цифрової) до матеріальної моделі (друк на папері електронного документа або цифрового фотознімку, друк 3D-моделі з використанням 3D-принтера) тощо. Процес

опосередкованого створення кінцевої моделі криміналістично значущого об'єкта має бути обов'язково окремо відображений у протоколі відповідної процесуальної дії із зазначенням застосованих технічних засобів (наприклад, «цифрові фотознімки, виконані під час проведення огляду місця події, були роздруковані з використанням принтера ...»; «відскановану 3D-модель було роздруковано в масштабі 1 до 1 з використанням 3D-принтера ...» тощо).

Таким чином, фіксація доказової інформації в кримінальному провадженні може здійснюватися із застосуванням двох принципово різних, але невзаємовиключних підходів: 1) шляхом вилучення та збереження її джерела (носія) в натурі, «як є»; 2) шляхом перенесення окремих значущих ознак джерела (носія) інформації на спеціально створену модель.

Зауважимо, що загальноприйняте розуміння предметної форми фіксації доказової інформації включає обидва наведені вище підходи. Тому, вважаємо за доцільне виокремити натурну форму фіксації доказової інформації та розмежувати її з предметною. У першому випадку джерело (носії) доказової інформації вилучається з навколишньої обстановки, зберігається та використовується в доказуванні в наскільки це можливо незмінному вигляді. У другому – шляхом механічного перенесення (копіювання) ознак створюється матеріальна предметна модель об'єкта, яка ізоморфна (подібна) оригіналу за певною кількістю розмірно-просторових характеристик.

Крім того, на нашу думку, 3D-сканування, як новітній спосіб виготовлення об'ємних електронних (цифрових) 3D-моделей об'єктів, поєднує в собі ознаки й наочно-образної, і предметної форм фіксації доказової інформації. З одного боку, унаслідок застосування такого способу, створюється наочний образ (зображення) відсканованого об'єкта, що відповідає наочно-образній формі фіксації; з іншого – таке зображення є об'ємним та передає всі основні розмірно-просторові ознаки оригінального об'єкта, що поріднює його з об'ємними матеріальними копіями, які створюються в результаті застосування предметної форми фіксації. Тому вважаємо за доцільне виокремити 3D-сканування як спосіб предметно-образної форми фіксації доказової інформації у

кримінальному провадженні.

Загальновизнаною є рекомендація щодо порядку застосування форм фіксації доказової інформації від найменш до найбільш інвазійних (руйнівних) з метою її максимального збереження. За цієї логіки, першочергово мають застосовуватися вербальна, наочно-образна, графічна та предметно-образна форми фіксації, і лише після їх виконання – натурна, а за неможливості її застосування – предметна. Саме в цьому порядку ми більш детально розглянемо перелічені форми фіксації доказової інформації, процесуальні форми їх використання та відповідні їм криміналістичні засоби.

3.3.2. Вербальна форма фіксації доказової інформації

Вербальна (словесна) форма фіксації полягає у використанні суб'єктами доказування засобів усного та письмового мовлення для кодування, збереження та передавання доказової інформації [230, с. 40]. За загальним правилом (ст. 29 КПК України), з цією метою використовуються засоби державної української мови, якою складаються відповідні процесуальні документи. Але у випадках, коли інформація, яка збирається і фіксується у кримінальному провадженні, існує у вербальній формі іншими мовами (наприклад, письмові документи або показання осіб), для її опрацювання та фіксації має залучатися перекладач.

Зауважимо, що застосуванню вербальної форми фіксації, як правило, передуює дослідження певного джерела (носія) доказової інформації, тобто отримання цієї інформації та її збереження у свідомості суб'єкта доказування шляхом формування суб'єктивної ідеальної моделі релевантного для кримінального провадження об'єкта. Далі цей суб'єкт з використанням засобів мовлення описує сприйняті ним ознаки дослідженого об'єкта та записує (набирає текст засобами комп'ютерної техніки) або висловлює їх усно. Тому вербальну форму фіксації можна поділити на писемну та усну. Якщо на етапі

дослідження джерела (носія) доказової інформації ключовими є методи спостереження, вимірювання, експерименту тощо, то на етапі фіксування отриманої таким чином інформації у вербальній формі головним є метод опису.

Так, наприклад, щоб описати виявлений на місці події об'єкт (речовий доказ, слід чи документ), уповноважений суб'єкт має сприйняти його ознаки за допомогою власних органів відчуття, сформувати у своїй свідомості уявний образ (ідеальну модель) такого об'єкта, використати засоби мовлення, щоб сформулювати словесний опис суттєвих для кримінального провадження ознак об'єкта та висловити їх усно або записати (набрати текст). У цьому проявляється суб'єктивність досліджуваної форми фіксації доказової інформації, адже кримінально-релевантні відомості проходять через свідомість суб'єкта доказування та можуть викривлятися під дією низки факторів (стан органів відчуття та психіки особи, емоційний стан, рівень її знань, особиста зацікавленість у результатах провадження тощо).

Суб'єктивність методу опису має долатися за рахунок використання уповноваженим суб'єктом максимально чітких виразів та сталої термінології, а також застосування додаткових засобів фіксації доказової інформації. Інформація, отримувана від осіб у вербальній формі в межах процесуального спілкування (показання під час допиту, пояснення під час інших процесуальних дій), має фіксуватися прямо, без змін чи викривлень. Такі відомості можуть проходити через свідомість суб'єкта доказування (наприклад, якщо отримані на слух показання записує слідчий) або фіксуватися самостійно особою, яка надає інформацію (якщо допитуваний самостійно письмово викладає показання). У першому випадку суб'єктивність вербальної форми фіксації доказової інформації долається шляхом перевірки допитуваною особою змісту протоколу перед його підписанням, а також завдяки застосуванню відповідних технічних засобів аудіо-, відеозапису.

У більшості випадків доказова інформація у вербальній формі фіксується письмово в протоколах процесуальних дій (під час досудового розслідування та за результатами судового огляду на місці), а також у журналі судового засідання

(у провадженні слідчого судді під час досудового розслідування та на стадії судового розгляду).

Протокол – це кримінальний процесуальний документ, який у випадках, передбачених КПК України, складається слідчим (дізнавачем), прокурором під час виконання процесуальної дії і у якому фіксуються факт її проведення, хід та одержані результати [51, с. 722–723]. Законом визначено типову структуру та зміст протоколу процесуальної дії. Водночас ученими-криміналістами розробляються рекомендації щодо особливостей складання протоколів за результатами проведення окремих процесуальних дій та під час досудового розслідування окремих видів кримінальних правопорушень.

Відповідно до ч. 3 ст. 104 КПК України, у вступній частині протоколу зазначаються загальні відомості про процесуальну дію: місце, час проведення та назва, особу, яка її проводить, всіх присутніх осіб, а також інформацію про застосовані технічні засоби фіксування та повідомлення усіх учасників дії про їх застосування. Указані дані дозволяють оцінити допустимість доказів, зібраних у ході цієї процесуальної дії (зокрема, в контексті дотримання деяких вимог процесуального закону, проведення процесуальної дії належним суб'єктом тощо).

Описова частина протоколу у вербальній (текстовій) формі містить дві групи відомостей: про послідовність проведених дій та про отримані в їх результаті відомості, важливі для кримінального провадження, в тому числі виявлені та/або надані речі і документи. Перший блок відомостей дозволяє оцінити допустимість сформованих в результаті проведеної процесуальної дії доказів у контексті дотримання процедури їх збирання, а також їх достовірність – у контексті дотримання відповідних техніко-криміналістичних і тактико-організаційних рекомендацій. Другий блок відомостей, власне, містить зібрану в результаті проведення процесуальної дії доказову інформацію, зашифровану у вербальній (словесній) формі.

Конкретне наповнення описової частини протоколу залежить від змісту відомостей, які фіксуються у вербальній формі, та сутності процесуальної дії, у

межах якої вони були отримані.

Зокрема, у протоколах допиту мають бути якнайбільш точно й прямо викладені показання (зміст мовлення) допитуваної особи. У переважній більшості випадків показання сприймаються уповноваженою особою на слух (тобто досліджуються), після чого вона записує їх на папері чи набирає з використанням комп'ютерної техніки. Крім того, відповідно до ч. 7 ст. 224 КПК України, допитувана особа, за бажанням, має право викласти показання власноручно.

Окремо варто зауважити, що текст показань може не вноситися до відповідного протоколу, за умови якщо допит фіксувався за допомогою технічних засобів (аудіо- чи відеозапису) і ніхто з учасників процесуальної дії не наполягає на цьому. Тоді описова частина протоколу допиту має містити вказівку на те, що показання зафіксовані на носії інформації, який додається до нього (абз. 2 ч. 2 ст. 104 КПК України).

Описові частини протоколів огляду місця події, обшуку та в деяких випадках слідчого експерименту повинні містити вербальний опис дослідженої уповноваженою особою речової обстановки (слідової картини). Далі за текстом протоколу мають бути відображені всі проведені уповноваженою особою дії та застосовані науково-технічні засоби, а також інформація, яка була отримана від кожного дослідженого об'єкта та його елементів.

За підсумками огляду фізичних документів, аналогічно з речами, в описовій частині протоколу доцільно навести дані, які ідентифікують оглянутий документ, джерело його походження, за потреби описати його пакування та спосіб розпакування. Далі за текстом протоколу мають бути відображені всі криміналістично значущі ознаки документа, а також, як зауважував М. В. Салтевський, хід огляду й дослідження, застосовані способи, прийоми й технічні засоби, а також одержані результати [441, с. 312].

Ознаки зовнішності людини (як живої, так і трупа) прийнято описувати за методом «словесний портрет». За своєю сутністю словесний портрет є суб'єктивною знаковою моделлю зовнішності певної особи. І. В. Жолнович

пропонує в межах складання словесного портрету вербально описувати такі групи ознаки зовнішності особи: 1) фізично-демографічні (стать, вік, зріст, расову належність, національність, народність, етнічну групу, статуру); 2) анатомічні (голову, обличчя загалом, волосяний покрив голови, шкіри, чоло, брови, очі, ніс, рот, губи, зуби, підборіддя, вушні раковини тощо); 3) функціональні (поставу, ходу, вираз обличчя, артикуляцію, жестикуляцію, міміку, мовлення, голос, погляд); 4) особливі (особливості анатомічних ознак, хворобливі рухи, манери (звички) поведінки, особливості шкіри) [115, с. 11–12].

Специфічним об'єктом дослідження та опису в кримінальному провадженні є комп'ютерні дані, які можуть містити суттєві відомості про ознаки кримінального правопорушення. До протоколу огляду таких даних, відповідно до вимог абз. 2 ч. 2 ст. 237 КПК України, має бути занесено інформацію, яку містять оглянуті комп'ютерні дані «у формі, придатній для сприйняття їх змісту [людиною]». Одним із способів такої фіксації є вербальний опис аудіовізуального виразу досліджуваних даних.

Так до описової частини протоколу огляду комп'ютерних даних доцільно занести детальний опис дій/операцій уповноважених осіб і спеціалістів із комп'ютерною технікою та результати таких дій. До текстової складової описової частини протоколу можуть заноситися текстові описи, витримки, розшифровки ключових моментів електронних (цифрових) аудіо- та відеофайлів. У межах дослідження текстових електронних документів та комп'ютерного коду до описової частини протоколу можна включати виписки (цитати) ключових моментів або весь текстовий зміст оглянутих даних. За результатами дослідження зображень, вебсторінок до протоколу рекомендується заносити скріншоти відповідних даних та їх текстові описи. Під час дослідження комп'ютерних програм (виконуваних файлів) опису підлягають основні елементи інтерфейсу програми, виконані користувачем (уповноваженою особою) дії та отримані від програми результати таких дій [205, с. 57].

Свої особливості має вербальна фіксація комп'ютерних даних, які

розміщені в мережі Інтернет (вебресурсів). Під час дослідження вмісту вебсторінки доцільно зафіксувати в описовій частині протоколу її адресу, заголовок (за наявності), усі підзаголовки, активні посилання, основний текст, дані про автора та час створення публікації/повідомлення, наявні на сторінці коментарі, зображення, відео- й аудіозаписи, посилання на завантажувані файли тощо. Також у протоколі ОКД необхідно навести спосіб збереження досліджених даних (копіювання, створення скриншоту, збереження всієї сторінки в форматі .html або .pdf, завантаження вкладених файлів друк сторінки, відеофіксація тощо) [207, с. 199–202].

Водночас вважаємо, що в описовій частині протоколу огляду комп'ютерних даних доцільно відображати не абсолютно всю досліджену інформацію, а тільки ті дані, котрі, на думку уповноваженої особи, мають значення для кримінального провадження та можуть використовуватися в доказуванні. Водночас повні копії досліджених даних (зокрема для їх повторного чи судового дослідження) повинні міститися на носії комп'ютерних даних серед додатків до протоколу.

Описова частина протоколів змішаних слідчих (розшукових) дій (слідчого експерименту, пред'явлення для впізнання), які мають і вербальні, і невербальні складові, повинна містити відомості про проведені дії, отриману від учасників процесуальної дій усну вербальну інформацію, а також детальний опис усіх виявлених, вилучених чи використаних предметів.

Нарешті, заключна частина протоколу, з огляду на вимоги п. 3 ч. 3 ст. 104 КПК України, має містити дані про вилучені в ході проведення процесуальної дії речі чи документи, спосіб їх пакування та ідентифікації, виготовлені копії досліджених об'єктів, спосіб ознайомлення учасників зі змістом протоколу, а також зауваження й доповнення до письмового протоколу з боку учасників процесуальної дії.

Крім того, доказова інформація в письмовій вербальній формі може бути зафіксована в текстових блоках додатків до протоколів (наприклад, у письмових поясненнях спеціалістів, стенограмах процесуальних дій, пояснювальних

підписах до друкованих фототаблиць, схем, зліпків тощо). Варто також зауважити, що, завдяки розвитку відповідних технічних засобів, сформувалася тенденція до поєднання письмової вербальної форми фіксації доказової інформації з наочно-образною. Так в описовій частині протоколу можуть бути наведені зображення, які пояснюють та ілюструють його зміст. Наприклад, до відповідної частини протоколу огляду комп'ютерних даних рекомендується вносити скріншоти оглянутих та описаних даних [435, с. 202].

Письмова вербальна форма фіксації доказової інформації використовується також і під час проведення судових експертиз, а опис є одним із ключових методів, що застосовуються в межах експертних досліджень. Зокрема, ч. 1 ст. 101 КПК України визначає висновок експерта як докладний опис проведених експертом досліджень та зроблені за їх результатами висновки, обґрунтовані відповіді на запитання, поставлені особою, яка залучила експерта, або слідчим суддею чи судом, що доручив проведення експертизи. М. Г. Щербаковський із цього приводу пише, що в дослідницькій частині висновку експерт описує проведені ним досліди, у тому числі методи, методики, обладнання, режими роботи, застосовані матеріали, встановлені ознаки об'єктів, їх наукове тлумачення та інші дані, засновані на використанні його спеціальних знань [580, с. 176–177], а детальний опис встановлених експертом властивостей об'єктів та їх наукова інтерпретація служать обґрунтуванням кінцевих висновків [580, с. 173].

На стадії судового розгляду письмова вербальна фіксація доказової інформації здійснюється в журналі судового засідання – процесуальному документі, у якому відображаються процесуальні дії, що проводяться під час судового засідання, а також процесуальні рішення суду у формі ухвал [357, с. 249]. Відповідно до ст. 108 КПК України, під час судового засідання секретарем обов'язково ведеться відповідний журнал, до якого, серед іншого, заносяться відомості про час, номер та найменування кожної процесуальної дії, що проводиться під час судового засідання, а також передані суду під час процесуальної дії речі, документи, протоколи слідчих (розшукових) дій і

додатки до них. Водночас, як зазначає В. В. Березюк, журнал судового засідання не виконує відтворюючу функцію, і, натомість, являє собою короткий опис процесуальних дій, які відбулися в судовому провадженні [21, с. 87]. Відтак, указаний процесуальний документ не містить докладного опису досліджених матеріальних об'єктів або повного змісту показань, отриманих у судовому провадженні.

Таким чином, у результаті застосування письмової вербальної форми фіксації доказової інформації уповноваженими особами створюються матеріальні (на паперових носіях) суб'єктивні (сформовані через свідомість особи) знакові моделі фіксованих об'єктів. Процесуальною формою носіїв цих моделей є протоколи процесуальних дій та окремі додатки до них, а також журнал судового засідання.

З перспективним переходом до електронного документообігу в кримінальному провадженні, описані моделі стануть електронними (цифровими), адже міститимуться у зашифрованій формі комп'ютерних даних у відповідних електронних документах. Зауважимо, що процес цифровізації окремих кримінальних процесуальних документів уже розпочався із запровадженням Єдиного державного реєстру досудових розслідувань [412], Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи «Електронний суд» [413] та Інформаційно-комунікаційної системи досудового розслідування і Кейс [417] (ст. 106-1 КПК України). Можливим, на думку М. І. Пашковського, також є повноцінна інтеграція вітчизняної системи кримінальної юстиції з міжнародними цифровими базами даних (наприклад, Базою даних доказів основних міжнародних злочинів під егідою Євроюсту CISED) [373, с. 645]. У межах проведеного дослідження ми попросили практиків та науковців оцінити перспективи переходу вітчизняного кримінального судочинства на електронний документообіг протягом наступних 10 років, і лише близько чверті (27,6 %) респондентів прогнозують повну відмову від паперових процесуальних документів у вказаний період. Майже половина опитаних (47,3 %) очікують часткового переходу на електронний документообіг із повною відмовою від

складання окремих паперових документів, при чому найбільш оптимістичними щодо цього є науковці (65,8 %), а найменш упевненими в перспективах діджиталізації – прокурори (38,1 %). Водночас процес цифровізації кримінального судочинства можна сміливо визнати незворотнім, адже лише 0,5 % анкетованих (усі з них – слідчі) вважають вірогідним повне повернення до паперового документообігу.

Усна вербальна форма фіксації доказової інформації полягає у застосуванні технічних засобів для запису та збереження звукоряду усного мовлення людини. З цією метою можуть використовуватися як засоби аудіо(звуко)запису (мікрофон та певний записуючий пристрій, або комбінований технічний засіб – диктофон, рекордер, мобільний телефон), а також засоби відеозапису, які одночасно фіксують і звукоряд (практично всі сучасні фото- та відеокамери, мобільні телефони). Зауважимо, що використання технічних засобів для запису усного мовлення варто відносити до вербальної форми фіксації лише за умови, що доказове значення має саме зміст висловлювань особи. Своєю чергою, випадки, коли фіксується голос, манера мовлення, як функціональні ознаки зовнішності людини, а зміст самого мовлення не має доказового значення, на нашу думку, відповідають наочно-образній формі фіксації.

Чи не найбільшого значення аудіозапис, як спосіб усної вербальної фіксації доказової інформації, набуває під час проведення допитів. Здійснення аудіофіксації показань особи дозволяє виключити помилки та неточності у викладі змісту показань, значно обмежити можливості незаконного та неетичного впливу на допитувану особу. За спостереженням Д. В. Затенацького, використання аудіо-, відеотехніки під час проведення допитів також сприяє суттєвому зменшенню кількості випадків подальшої зміни показань потерпілими та свідками [144, с. 80]. Крім того, як уже зазначалося, фіксація допиту за допомогою технічних засобів (аудіозаписом та відео з аудіозаписом) дозволяє не вносити текст показань до відповідного протоколу за умови, що жоден з учасників процесуальної дії не наполягає на цьому, що значно спрощує

роботу уповноважених осіб.

У межах проведення деяких НС(Р)Д (аудіо-, відеоконтроль особи та місця, зняття інформації з транспортних телекомунікаційних систем, контроль за вчиненням злочину тощо) може отримуватися інформація вербального походження [566, с. 32]. Фіксується така інформація (усне мовлення людей) з використанням технічних засобів аудіо(звуко)запису та відеозапису. Носії даних із такими записами набувають статусу додатків до протоколу проведення відповідної НС(Р)Д.

В інших випадках під час досудового розслідування аудіофіксування є допоміжним засобом усної вербальної фіксації доказової інформації та не може повністю замінити її письмове викладення в протоколі.

Аудіофіксування усної вербальної доказової інформації є невід'ємною складовою судового провадження. Так однією з неписаних засад кримінального судочинства є усність судового розгляду, яка полягає у вимозі до всіх учасників судового розгляду проговорювати в голос свої позиції, озвучувати подану їй досліджену доказову інформацію. Указана вимога знаходить свій вираз у положеннях щодо усності отримання судом показань (ч. 1 ст. 23 КПК України), оголошення змісту документів (ч. 1 ст. 358 КПК України), відтворення звуко- й відеозаписів (ч. 1 ст. 359 КПК України) тощо. Хоча закон цього прямо й не вимагає, під час судового дослідження речових доказів їх характері ознаки також проговорюються стороною, яка їх подала, та судом. Н. І. Максимюк аргументує, що дотримання вимоги усності судового провадження є невід'ємною складовою реалізації засад права на справедливий суд, публічності та рівності сторін провадження [337, с. 360]. Вимога усності також нерозривно пов'язана із засадою гласності, котра, на переконання В. А. Дем'янчука, проявляється у відкритому розгляді справи, який доступний до сприйняття суспільству [106, с. 9].

Частина 5 ст. 27, частина 4 ст. 107 КПК України, частина 6 ст. 11 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [424] вимагають застосовувати звуко- та відеозапис судового розгляду з використанням спеціальних технічних засобів

– обладнання, яке забезпечує автоматизовану фіксацію на електронних носіях усього перебігу судового засідання [411]. При цьому, у журналі судового засідання не здійснюється повне фіксування вербальної доказової інформації, висловленої учасниками розгляду, адже презюмується, що виголошені усно відомості будуть зафіксовані за допомогою технічних засобів.

Таким чином, унаслідок застосування усної вербальної форми фіксації доказової інформації, уповноваженими особами створюються електронні (цифрові) суб'єктивні (сформовані через свідомість особи) знакові моделі фіксованих об'єктів. Процесуальною формою носіїв цих моделей є додатки до протоколів процесуальних дій, а також технічний запис судового засідання на відповідних носіях комп'ютерних даних.

Сторона захисту, потерпілий та представник юридичної особи, щодо якої здійснюється кримінальне провадження, мають суттєво обмежені можливості застосування вербальної форми фіксації доказової інформації у кримінальному провадженні. Доказові повноваження перелічених суб'єктів у цій сфері фактично зводяться до можливості ознайомлюватися зі змістом протоколів процесуальних дій та вносити до них зауваження чи доповнення (чч. 3, 4, 5 ст. 104 КПК України). Так, наприклад, якщо захисник, присутній під час проведення процесуальної дії, виявить, що слідчий описав певні об'єкти у протоколі неточно або упустив певні їх ознаки, він може зазначити про це на окремому аркуші та вимагати його доєднання до протоколу як доповнення.

3.3.3. Наочно-образна форма фіксації доказової інформації

Хоча основною (й обов'язковою) формою фіксації доказової інформації лишається вербальна, застосування інших, додаткових форм дозволяє більш повно та ефективно зберегти й відобразити хід та результати проведення кожної процесуальної дії. Як зауважив М. Є. Шумило, «писемність «обкрадає»

географію пізнавальної діяльності», яка має розширятися за рахунок технічних засобів фіксування процесуальних дій [576, с. 46]. В. Г. Гончаренко вбачав виключно важливим застосовувати у доказуванні способи збирання доказів, які б забезпечували введення в провадження об'єктивної інформації, не викривленої суб'єктивними чинниками, зокрема за рахунок застосування науково-технічних засобів та широкого залучення спеціалістів [86, с. 27]. Допоміжні до протоколу засоби фіксації доказів, на думку О. Ю. Фартушної, покликані зменшити ймовірність втрати та викривлення доказової інформації, що можливе при протоколюванні, за рахунок збільшення кількості форм вираження інформаційних сигналів [519, с. 89].

Особливо корисними в цьому контексті є способи фіксації, які дозволяють отримати наочне об'єктивне та, головне, стійке зображення оригінального об'єкта. Свого часу Г. Гросс писав, що «часто величезна купа текстових протоколів не здатна дати стільки ж важливої інформації як ескіз, зменшена копія об'єкта чи інші подібні допоміжні матеріали» [612, с. 637]. З часом у діяльність правоохоронців були впроваджені фотографічні методи, які стали першим способом наочно-образної фіксації доказових даних та суттєво розширили можливості збереження доказових відомостей.

На сучасному етапі розвитку криміналістичної техніки наочно-образна форма фіксації доказової інформації полягає в застосуванні уповноваженими особами науково-технічних засобів з метою виготовлення наочних об'єктивних стійких образів матеріальних джерел (носіїв) доказової інформації, які зберігають частину розмірно просторових та кольорових характеристик оригінального об'єкта.

Основними способами наочно-образної фіксації доказової інформації у кримінальному провадженні є судові фотозйомка та відеозапис. Крім того, наочні зображення криміналістично значущих об'єктів можуть отримуватися з використанням ультразвукових, ехолокаційних, рентгенівських та інших приладів.

Наочно-образній фіксації можуть піддаватися будь-які матеріальні

об'єкти, включаючи речі, документи та тіла людей. Безпосереднім об'єктом фіксації виступають розмірно-просторові та кольорові характеристики матеріальних об'єктів. У результаті застосування цієї форми фіксації створюються наочні (візуальні) образи-моделі оригінальних об'єктів, які в подальшому можуть бути сприйняті органами зору людини чи проаналізовані з використанням комп'ютерних алгоритмів.

Технічні пристрої, із використанням яких здійснюється наочно-образна фіксація доказової інформації, у чинному кримінальному процесуальному законодавстві (ст. 107 КПК України) іменуються технічними засобами фіксування кримінального провадження.

Указані засоби можуть застосовуватися як особами, які проводять процесуальні дії самостійно, так і залученими спеціалістами. Зокрема, відповідно до ч. 2 ст. 71 КПК України, спеціаліст може бути залучений для надання безпосередньої технічної допомоги (фотографування, складення схем, планів, креслень, відбору зразків для проведення експертизи тощо) сторонами кримінального провадження під час досудового розслідування і судом під час судового розгляду.

За загальним правилом, технічні засоби фіксування кримінального провадження застосовуються на розсуд особи, яка проводить відповідну процесуальну дію. Утім, кримінальне процесуальне законодавство передбачає і випадки їх обов'язкового застосування:

- обов'язковою є безперервна відеофіксація ходу проведення обшуку та огляду житлового приміщення (ч. 1 ст. 107, ч. 10 ст. 236 КПК України);
- обов'язкова відеофіксація пред'явлення особи, трупа чи речі для впізнання, огляду трупа, у тому числі пов'язаного з ексгумацією, слідчого експерименту та освідування особи є альтернативою залучення понятих до проведення цих слідчих (розшукових) дій (ч. 7 ст. 223 КПК України);
- за допомогою технічних засобів відеозапису фіксується хід і результати слідчих (розшукових) (ч. 9 ст. 232 КПК України) та судових (ч. 7 ст. 336 КПК України) дій, проведених у режимі відеоконференції;

– обов’язковою є аудіо- та відеофіксація судового засідання (ч. 5 ст. 27, ч. 4 ст. 107 КПК України);

– обов’язково фіксуються за допомогою фотографування речові докази, які отримані або вилучені стороною обвинувачення (ч. 2 ст. 100 КПК України), за допомогою фото- або відеозапису фіксуються речові докази, які не можуть ефективно зберігатися (ч. 6 ст. 100 КПК України);

– застосування технічних засобів фіксування є обов’язковим за клопотанням учасника процесуальної дії (ч. 1 ст. 107 КПК України) [235].

Крім того, на підзаконному рівні [414; 415] встановлено, що огляд трупа з ознаками насильницької смерті та місця його виявлення має проводитися в порядку, передбаченому статтями 237, 238 Кримінального процесуального кодексу України, з обов’язковим застосуванням фотозйомки (за необхідності – відеозйомки). Також варто зазначити, що сутність проведення більшості негласних (слідчих) розшукових дій за їх природою полягає в застосуванні тих чи інших технічних засобів фіксування.

Про застосування технічних засобів фіксування процесуальної дії заздалегідь повідомляються особи, які беруть у ній участь, про що обов’язково зазначається у вступній частині відповідного протоколу. Своєю чергою, незастосування технічних засобів фіксування кримінального провадження у випадках, якщо воно є обов’язковим, тягне за собою недійсність відповідної процесуальної дії та отриманих внаслідок її вчинення результатів, за винятком випадків, якщо сторони не заперечують проти визнання такої дії та результатів її здійснення чинними (ч. 6 ст. 107 КПК України).

Фотозйомка є найбільш розповсюдженим способом наочно-образної фіксації інформації, процесом одержання і збереження зображень за допомогою застосування спеціального пристрою (фотоапарату), принцип дії якого засновано на відображенні світла [52, с. 870]. Сучасні цифрові фотоапарати переважно працюють за принципом перетворення відбитого від навколишніх об’єктів світла, яке потрапляє на світлочутливі датчики (сенсори), на електронний (цифровий) сигнал. У подальшому такий сигнал зберігається,

декодується з використанням комп'ютерної техніки в наочне зображення, яке, своєю чергою, може бути продемонстровано на екрані комп'ютера чи роздруковано для його візуального сприйняття.

Криміналістична фотографія, як галузь криміналістичної техніки, являє собою сукупність науково обґрунтованих способів та методів фотозйомки, які використовуються для збирання, фіксації та дослідження доказів у кримінальному провадженні [439, с. 28]. На практиці в кримінальному судочинстві застосовується сукупність методів судово-оперативної (фіксувальної) та судово-дослідницької фотозйомки. Перша група методів, як писав В. Г. Гончаренко, спрямована на фіксацію об'єктів у тому вигляді, у якому його здатне сприйняти людське око. Їх метою є створення якнайбільш точної копії оригінального об'єкта. Своєю чергою, друга група методів дозволяє зафіксувати криміналістично значущий об'єкт у певним чином видозміненому стані, зокрема зберегти його ознаки, невидимі неозброєному оку людини [89, с. 55]. Методи судово-дослідницької (експертної) фотозйомки переважно використовуються для фіксації результатів проведення судових експертиз, проте їх застосування не виключається й під час здійснення попереднього дослідження слідів, речей та документів.

Відеозапис є способом фіксації інформації, який полягає в послідовному збереженні та відтворенні серії фотознімків (як правило, від 24 до 60 кадрів на секунду для звичайного відеозапису; від 120 й до десятків тисяч кадрів на секунду – для сповільненого). Як зауважив В. Ю. Шепітько, відеозапис дозволяє водночас фіксувати і звук і зображення, а також відображати певні події у їх динаміці. Система видів, методів і прийомів відеозйомки, застосовуваних під час проведення слідчих (розшукових) і судових дій, оперативно-розшукових заходів і експертиз для розслідування злочинів і надання судові наочного доказового матеріалу, складає окрему галузь криміналістичної техніки – судовий відеозапис [52, с. 104–105].

Фотофіксування може застосовуватися під час проведення будь-яких процесуальних дій, спрямованих на збирання доказів у кримінальному

провадженні. Відеозйомка застосовується в розглянутих вище випадках, коли такий спосіб наочно-образної фіксації є обов'язковим, а також в інших ситуаціях, якщо необхідно зафіксувати динаміку певних процесів, або великі за розміром об'єкти, які незручно фіксувати методом фотозйомки. Крім того, сучасні відеозаписуючі пристрої дозволяють одночасно фіксувати й звукоряд. Тому судовий відеозапис є ефективним засобом фіксації ходу та результатів проведення допиту, обшуку, слідчого експерименту, пред'явлення для впізнання та низки негласних слідчих (розшукових) дій.

З метою наочно-образної фіксації речової обстановки місця події, окремих речей та фізичних документів застосовують комплекс прийомів та методів судово-оперативної фотозйомки і відеозапису. Зокрема, під час огляду місця події, обшуку та слідчого експерименту здійснюється орієнтуюча, оглядова та вузлова фотозйомка, у тому числі з прив'язкою місця проведення процесуальної дії до навколишніх статичних об'єктів та GPS-координат.

Відеозйомка в межах проведення перелічених процесуальних дій переважно застосовується для фіксації діяльності уповноважених осіб та динаміки змін фіксованої речової обстановки. Для цього використовуються портативні цифрові відеокамери або фотоапарати з можливістю відеозапису. М. Ф. Сокиран наголошує, що відеозйомка, зазвичай, здійснюється залученим спеціалістом-криміналістом. При цьому діями оператора має активно керувати особа, яка проводить процесуальну дію: зокрема, вона визначає обсяг, об'єкти, напрям зйомки тощо [453, с. 160]. У виняткових випадках відеозапис може здійснюватися й уповноваженою особою самостійно.

Зауважимо, що в сучасних умовах через здешевлення та суттєве покращення їх технічних характеристик, БПЛА набувають усе більшого значення як засоби фіксації ходу та результатів процесуальних дій. Указані пристрої мають низку переваг перед традиційними технічними засобами. Безпілотний літальний апарат може зависати в повітрі на визначеній оператором висоті, що дозволяє здійснювати фотозйомку (відеозапис) з оптичною віссю камери перпендикулярно поверхні землі чи під будь-яким

іншим довільним кутом. При цьому, залежно від розташування дрона та якості встановленої на ньому камери, можна ефективно оглядати та фіксувати значні за площею території. Завдяки поширенню БПЛА до правозастосовної практики повернулися методи аерофото- та відеозйомки, які можна визначити як наочне дистанційне фіксування криміналістично значущих об'єктів з верхньої точки, з використанням пілотованих чи безпілотних літальних апаратів.

Як правило, для пілотування БПЛА та здійснення аерофото- та відеозйомки залучаються відповідні спеціалісти. Утім, сучасні квадрокоптери мають низку інтелектуальних режимів, які дозволяють особам із базовими навичками керування дронами ефективно здійснювати фіксацію ходу та результатів огляду місця події. Зокрема побутові БПЛА компанії DJI можуть в автоматичному режимі створювати сферичні та лінійні панорами, виконувати прольоти заданим маршрутом одночасно здійснюючи фото- чи відеозйомку, облітати об'єкти, фіксуючи їх зі всіх боків тощо [234]. При цьому навички пілотування БПЛА та здійснення криміналістичної аерофото-, відеозйомки, на нашу думку, на сучасному етапі мають стати однією з базових складових криміналістичної освіти.

Вважаємо, що в найближчій перспективі для фото- й відеофіксації значних за розмірами, а також небезпечних чи фізично недоступних місцевостей можливе застосування космічної (супутникової) зйомки. Для цього органи досудового розслідування мають отримати власні «службові» супутники, або доступ в реальному часі до даних комерційної супутникової фото-, відеозйомки [211, с. 46]. Так, наприклад, американська аерокосмічна компанія Maxar Technologies на комерційних засадах надає доступ до супутникових фотознімків будь-якого куточка землі. Роздільна здатність комерційних знімків сягає 15 см (1 піксель на знімку відповідає квадратові 15x15 см на місцевості), технологія SAR (Synthetic Aperture Radar) дозволяє виконувати знімки в погану погоду та навіть вночі. За запевненнями Maxar, супутники фотографують найбільш змінювані місцевості до трьох разів на годину [630].

Фотозйомка та відеозапис виступають також і основними способами наочно-образної фіксації окремих криміналістично значущих об'єктів. Зокрема, на загальній стадії огляду матеріального об'єкта здійснюється фотофіксування його загального вигляду та розмірних характеристик. Для наочного фіксування зовнішнього вигляду та розміру макрооб'єктів доцільно застосовувати вимірювальний метод фотозйомки з використанням масштабних лінійок, а для великогабаритних об'єктів – із використанням лінійних чи площинних масштабів. Оглядуваний об'єкт має бути зафіксований у всіх основних проєкціях, тобто сфотографований із різних сторін. Для отримання фотознімків окремих речей оптимальної якості в лабораторних умовах (під час повторного огляду) рекомендується використовувати якісні сучасні цифрові камери та застосовувати рівномірне (розсіяне) освітлення, а фіксовані об'єкти поміщувати у так звані фотобокси або на спеціальні поворотні предметні столики. На детальній стадії огляду речей доцільно здійснити детальну наочну фотозйомку окремих елементів оглядуваного предмета. Залежно від розмірів досліджуваних об'єктів, доцільним може бути використання методів макро- та мікрофотозйомки й відеозапису [229, с. 80–81].

Для детальної наочно-образної фіксації фізичних документів, як правило, застосовуються методи репродукційної, вимірювальної та макрофотозйомки. Крім того, з метою виготовлення фотокопій документів може використовуватися широкий спектр технічних пристроїв – від побутових фотокопіювальних апаратів, до спеціалізованих документ-сканерів. Для фіксування документів, які містять спеціальні захисні елементи або ознаки вірогідної матеріальної підробки, ефективним є використання мобільних відеоспектральних аналізаторів документів та цифрових USB-мікроскопів. Указані пристрої дозволяють оперативно здійснити фотозйомку в променях видимого та невидимого спектру світла з різним ступенем цифрового збільшення, та при цьому не потребують ґрунтовних спеціальних знань або специфічних навичок для використання.

У результаті наочно-образної фіксації ознак зовнішності людини

створюються її об'єктивні портрети. З цією метою використовуються методи сигналетичної фотозйомки та відеозапису [286, с. 161]. Сигналетичний метод фотозйомки полягає у зйомці осіб з метою упізнавання, ідентифікації та створення криміналістичних фотокарток і, певною мірою, є вимірювальним [441, с. 95]. Фотозйомка людини дозволяє зафіксувати інформацію про колір та відносне розміщення ознак елементів її зовнішності з одного боку (в одній проєкції). Тому для більш повної фіксації зовнішності особи прийнято робити декілька знімків: спереду (анфас), правий профіль та іноді лівий напівпрофіль [283, с. 84].

Способом наочно-образної фіксації ознак зовнішності людини також варто визнати дактилоскопіювання з використанням цифрових дактилоскопічних сканерів. Унаслідок застосування цього методу, виготовляються електронні (цифрові) наочні зображення папілярних візерунків пальців рук дактилоскопійованої особи, які в подальшому можуть використовуватися для вирішення ідентифікаційних завдань.

Основним способом наочно-образної фіксації функціональних ознак зовнішності людини є відеозапис, а для голосу й мовлення особи – аудіозапис. Зокрема, відеозапис є оптимальним способом фіксації ходу й результатів слідчого експерименту, спрямованого на встановлення спеціальних чи професійних навичок особи, адже дозволяє в динаміці зафіксувати виконані експериментальні дії [241, с. 151].

Як слушно зауважує Д. О. Літкевич, на сучасному етапі технічні засоби фіксації ходу та результатів процесуальної дії відображають інформацію, що має значення для кримінального провадження, та зберігають її в електронно-цифровій формі, тобто у формі електронного документу [314, с. 114]. Тому створені у такий спосіб моделі об'єктів-носіїв доказової інформації в переважній більшості випадків є електронними (цифровими). Носії комп'ютерних даних, які містять виготовлені в результаті проведення процесуальної дії фотознімки й відеозаписи долучаються до відповідного протоколу як його невід'ємні додатки. Водночас отримані в результаті

фотофіксації доказової інформації фотознімки можуть існувати і в матеріальній формі (як роздруковані фототаблиці та ілюстративні матеріали в описовій частині протоколу). При цьому варто погодитися з ученими, які вважають, що на сучасному етапі, через обмеження максимального розміру фотозображень форматом стандартного аркушу паперу А4 та недостатньо високу якість поліграфічного друку, який використовується органами досудового розслідування, друковані фототаблиці скоріш слугують нагадуванням про наявність у матеріалах кримінального провадження результатів наочно-образного фіксування доказової інформації [245, с. 49]. Натомість, більш доцільним є створення та подальше дослідження з використанням комп'ютерної техніки електронних (цифрових) зображень, що дозволить досягти вищого ступеня деталізації, використовувати цифрове наближення (зум) тощо.

Виготовлені під час проведення процесуальних дій відеозаписи на сучасному етапі розвитку науково-технічних засобів переважно існують в електронній (цифровій) формі, а тому поміщуються на носії комп'ютерних даних та разом із ними доєднуються до відповідних протоколів. Водночас, можливе й виготовлення друкованої фототаблиці зі стоп-кадрами ключових моментів відеозапису, на якому зафіксовано доказову інформацію, та коротких текстових пояснень до них.

У наочно-образній формі можуть також фіксуватися й криміналістично значущі комп'ютерні дані, зокрема шляхом створення скриншотів, захоплення екрану (програмними чи апаратними засобами) та фото- чи відеозйомки екрану, на який було виведено їх аудіовізуальний вираз.

Так до описової частини протоколу огляду комп'ютерних даних можна заносити скриншоти вебсторінок, текстових, табличних і графічних документів, програм, стопкадрів ключових моментів відеофайлів тощо. Стопкадри відеофайлів мають подаватися із указівкою на таймкод (часову відмітку, момент відео чи аудіозапису коли відбулася подія), назву файлу й каталог його розміщення на носії. Таймкоди дозволять уповноваженим особам в подальшому під час повторного огляду чи дослідження у судовому провадженні швидко

перейти до ключових моментів аудіо-, відеозапису і не витратити час на їх повне відтворення.

У випадках, коли необхідно наочно зафіксувати великий обсяг комп'ютерних даних (наприклад, архів переписок у месенджері, який не можна скопіювати безпосередньо), доцільним може бути здійснення відеозахоплення (відеозйомки) екрану пристрою. З цією метою можуть використовуватися як програмні, так й апаратні засоби.

Виготовлені в описаний спосіб скриншоти й відеозаписи екрану мають бути поміщені на заздалегідь підготовлений носій комп'ютерних даних, який визнається невід'ємним додатком до протоколу процесуальної дії.

Наочно-образна форма фіксації доказової інформації також використовується в процесі проведення судових експертиз. При цьому судові експерти застосовують методи оперативної (відображувальної, фіксуючої) та дослідницької фотозйомки, а також іноді і відеозапис. Методами оперативної фотозйомки фіксуються стан упакування, загальний вигляд та окремі елементи об'єктів, наданих на дослідження. Крім того, у судово-експертній діяльності використовується широкий спектр методів дослідницької фотозйомки, котрі, як зауважують В. В. Гарасимчук і О. Г. Волошин, насамперед призначені для виявлення прихованих, неочевидних властивостей та ознак слідів і речових доказів (наприклад, мікротрас на гільзі, деталей почерку, штрихів попередньої підготовки при виконанні підробленого підпису тощо) [74, с. 116]. При всьому О. Ф. Самойлова та Я. Б. Береговець наголошують, що на сучасному етапі наочне ілюстрування застосованих методів та отриманих результатів експертного дослідження є обов'язковою вимогою до змісту висновку експерта. Зокрема, у випадках, коли висновки судового експерта повністю або в певній частині ґрунтуються на використаних ним судово-фотографічних методів дослідження, отримані фотознімки мають обов'язково бути наведені в їх дослідницькій частині або в ілюстративному додатку [442]. Таким чином, виконані судовим експертом фотознімки направлених йому на дослідження об'єктів поміщуються до дослідницької частини або до ілюстративних додатків

до висновку експерта, який, своєю чергою, є процесуальним джерелом доказів у кримінальному провадженні.

Відеозапис активно застосовується як засіб наочно-образної фіксації судового розгляду в кримінальному провадженні. Утім, відеокамери в залах судових засідань, як правило, встановлюються статично таким чином, щоб фіксувати загальну обстановку приміщення. При цьому цілеспрямована детальна відеофіксація речових доказів та документів, які досліджуються за участі суду, не здійснюється. Вважаємо, що з урахуванням сучасного рівня розвитку та загальної доступності відеозаписувальної техніки, доцільно регламентувати обов'язкову відеофіксацію всіх досліджених за участі суду матеріальних об'єктів. Така фіксація може здійснюватися шляхом демонстрації об'єктів на камеру судовим розпорядником перед їх наданням головуючому або самим головуючим. З цією метою камери можуть встановлюватися на штатив перед місцем головуючого або закріплюватися статично над поверхнею його столу. Думки опитаних нами професіоналів у галузі кримінальної юстиції щодо цієї пропозиції розділилися (48,8 % – за, 51,2 % – проти). При всьому, найбільш активно указану думку підтримали адвокати (72,5 %) та науковці (62,9 %), котрі, вочевидь, вбачають перспективи використання таких відеозаписів під час апеляційного та касаційного оскарження судових рішень. Своєю чергою переважна більшість прокурорів (78,6 %) та суддів (62,2 %) вважають запропоновану новацію зайвою. Можемо лише припустити, що прокурорів цілком влаштовує поточна практика фіксування результатів судового дослідження доказів, а судді здійснення предметної відеофіксації досліджених доказів пов'язують з додатковими витратами часу й зусиль.

Також варто наголосити, що під час проведення судового огляду на місці (ст. 361 КПК України), фотозйомка та відеозапис здійснюються відповідно до загальних криміналістичних рекомендацій щодо фіксації огляду місця події та огляду речей і документів.

Сторона захисту (та, певною мірою, потерпілий і представник юридичної особи, щодо якої здійснюється кримінальне провадження) також можуть

застосовувати технічні засоби з метою наочно-образної фіксації доказової інформації у кримінальному провадженні, хоча такі можливості є суттєво обмеженими.

Зокрема, абз. 3 ч. 1 ст. 107 КПК України гарантує стороні захисту право безперешкодного фіксування проведення обшуку за допомогою відеозапису. Пункт 8 ч. 1 ст. 20 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» уповноважує адвоката застосовувати технічні засоби, у тому числі для копіювання матеріалів справи, у якій адвокат здійснює захист, представництво або надає інші види правничої допомоги, фіксувати процесуальні дії, у яких він бере участь, а також хід судового засідання в порядку, передбаченому законом [398]. Утім, виготовлені на реалізацію наведених повноважень фотознімки чи відеозаписи матимуть доказове значення лише в контексті спорів щодо законності рішень, дій чи бездіяльності уповноважених осіб, які проводили такі процесуальні дії.

Чи не єдиним реальним процесуальним інструментом наочно-образної фіксації ходу та результатів процесуальних дій під час досудового розслідування для згаданих суб'єктів є передбачене ч. 1 ст. 107 КПК України право клопотати перед уповноваженою особою про застосування технічних засобів фіксування. Хоч задоволення такого клопотання є обов'язковим, як і у випадках з ініціюванням проведення слідчих (розшукових) дій, неможливо забезпечити належну старанність уповноваженої особи, яка за клопотанням учасника процесуальної дії здійснює її технічне фіксування.

Крім того, ч. 4 ст. 11 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» дозволяє особам, присутнім в залі судового засідання, представникам засобів масової інформації проводити в залі судового засідання фотозйомку, відео- та аудіозапис з використанням портативних відео- та аудіотехнічних засобів без отримання окремого дозволу суду, але з урахуванням обмежень, встановлених законом [424]. Утім, ч. 6 ст. 27 КПК України дещо звужує це загальне правило. Так кожен, хто присутній у залі судового засідання в кримінальному провадженні, може вільно вести стенограму, робити нотатки, використовувати

портативні аудіозаписуючі пристрої. Але проведення в залі судового засідання фотозйомки, відеозапису, звукозапису із застосуванням стаціонарної апаратури допускаються тільки на підставі ухвали суду, що приймається з урахуванням думки сторін та можливості проведення таких дій без шкоди для судового розгляду.

У випадку перспективного розширення доказових можливостей сторони захисту, потерпілого та представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, перед ученими-криміналістами постане завдання опрацювання доступних переліченим суб'єктам криміналістичних засобів наочно-образної фіксації доказової інформації.

3.3.4. Графічна форма фіксації доказової інформації

Графічна форма фіксації доказової інформації полягає у відображенні об'єктів шляхом зарисовки (замальовування) або використання графічних знаків, які певним чином виражають фіксовані відомості [31, с. 32]. За допомогою цієї форми фіксації виготовляються наочні або схематичні зображення джерел (носіїв) доказової інформації. При цьому графічна форма відрізняється від наочно-образної тим, що в результаті її застосування виготовляються суб'єктивні моделі, які пройшли через свідомість суб'єкта доказування (або залученого спеціаліста) та перенесені на матеріальний носій (найчастіше папір) чи в електронну (цифрову) форму комп'ютерних даних.

Зауважимо, що із широким розповсюдженням науково-технічних засобів наочно-образної фіксації потреба у виконаних людиною наочних малюнків у кримінальному провадженні практично відпала. Чи не єдиною сферою кримінальної юстиції, у якій до останнього часу використовувалися малюнки, було виготовлення суб'єктивних мальованих та композиційно-мальованих наочних портретів особи [115, с. 10]. Водночас, із розвитком сучасної

комп'ютерної техніки правоохоронці практично повністю перейшли до виготовлення фотокомпозиційних суб'єктивних портретів осіб, які за своєю природою є схематичними.

Поза межами створення наочних суб'єктивних портретів зовнішності особи графічна форма фіксації доказової інформації переважно використовується у виді складання схем, планів чи креслень, які являють собою зображення криміналістично значущих об'єктів, виготовлені з використанням умовних знаків та позначок. Основними вимогами до планів та схем, як засобів збереження доказової інформації, на думку А. П. Гагаловської, є дотримання єдиного масштабу зображення, їх повнота і якість, використання загальноприйнятих позначень, а також доповнення ілюстративними фотозображенням [71, с. 39].

Об'єктом фіксації за допомогою схемування найчастіше виступає речова обстановка приміщення або місцевості, на яких було виявлено сліди кримінального правопорушення. Зокрема, відповідно до підзаконних НПА, за результатами огляду місця події, на якому було виявлено труп з ознаками насильницької смерті, обов'язково складається схема, план чи креслення оглянутого місця [414], хоча на період дії правового режиму воєнного стану така вимога була тимчасово скасована [415]. Схемування відіграє визначальну роль під час фіксації результатів огляду місця кримінально караного дорожньо-транспортної пригоди. Так, на думку І. Мороз, основним призначенням схеми огляду місця ДТП є фіксація взаємного розташування найбільш важливих об'єктів і місця події щодо елементів проїзної частини та ймовірного місця зіткнення із зображенням на ній проведених вимірювань [354, с. 287]. При всьому схема місця ДТП є одним з об'єктів, які обов'язково направляються судовим експертам для проведення автотехнічних і транспортно-трасологічних експертиз [410; 94, с. 174].

Крім того, складання планів та схем є ефективним способом фіксації обстановки великих за площею місцевостей. Зокрема, науковці наполягають на необхідності складання схем за результатами оглядів місць вчинення

незаконних порубок лісу [379, с. 283], незаконного видобування корисних копалин [169, с. 189; 430, с. 125], кримінальних пожеж [305] тощо.

На сучасному етапі найбільш технологічним та прогресивним варто визнати метод складання схеми (плану) оглянутого місця події шляхом нанесення відповідних позначок на супутниковий знімок місцевості (отриманий із відкритих джерел, наприклад, сервісу Google Maps) або на аерофотознімки, виконані за допомогою пілотованих чи безпілотних літальних апаратів.

Зокрема, описаний метод схемування активно використовується вітчизняними правоохоронцями під час досудового розслідування воєнних злочинів, вчинених військовослужбовцями держави-агресора. На супутникових знімках розмічається локалізація слідів застосування зброї дальнього ураження (мінометів, ствольної та ракетної артилерії) з метою подальшого призначення комплексної судової експертизи зброї та слідів її застосування і судово-військової експертизи для встановлення орієнтовних місць, з яких така зброя застосовувалася. Основним завданням згаданих експертиз є визначення напрямку (із зазначенням території, населеного пункту), з якого (яких) були відстріляні боєприпаси та виключення інших напрямів здійснення артилерійського обстрілу. Судові експерти наголошують, що вирішення завдань указаної експертизи можливе виключно за умови належного фіксування органами досудового розслідування місця обстрілу із застосуванням фото-, відеозйомки, а також складанням планів і схем [36, с. 269].

В окремих випадках також можуть виконуватися схематичні зображення та креслення окремих об'єктів – деталей пристроїв, елементів механізмів, окремих слідів та їх груп (наприклад, доріжки слідів ніг людини) тощо.

Під час проведення процесуальних дій схеми (плани) можуть виконуватися на міліметровому чи звичайному папері або складатися з використанням комп'ютерної техніки та роздруковуватися чи зберігатися в електронному (цифровому) вигляді. На практиці для складання електронних (цифрових) схем та планів найчастіше використовуються ноутбуки та/або планшетні комп'ютери, а також програмне забезпечення для проектування і

креслення (наприклад ПЗ AutoCAD та його аналоги). Виготовлені у такий спосіб графічні зображення визнаються похідними документами, додатками до протоколу відповідної процесуальної дії [228, с. 226].

Перспективним способом графічної фіксації доказової інформації, на нашу думку, є виготовлення суб'єктивних комп'ютерних планів (цифрових 3D-моделей) оглянутих предметів, приміщень чи місцевостей. Описані методи фіксації доказової інформації можна об'єднати під назвою 3D-реконструкція, яку ми пропонуємо визначити як процес побудови людиною суб'єктивної електронної (цифрової) 3D-моделі криміналістично значущого об'єкта.

Переваги цього методу фіксації полягають у скороченні часу, який витрачається на схематичне відтворення об'єкта; можливості подальшого детального дослідження обстановки місця події в будь-який час та на значній відстані від нього; високому рівні візуалізації та наочності змодельованої обстановки; і здатності з використанням VR-технологій «опинитися» на віртуальному місці події для його вивчення [353, с. 186].

Такий вид реконструкції (моделювання) здійснюється залученим спеціалістом із використанням комп'ютерної техніки та спеціального програмного забезпечення. У ході 3D-реконструкції такий фахівець використовує, трансформує та поєднує базові об'ємні геометричні фігури, а також готові типові 3D-моделі для відтворення тривимірного зображення оригінального об'єкта. Джерелом інформації про реконструйований об'єкт можуть бути опис у протоколі певної слідчої (розшукової) дії, його фотознімки, візуальне сприйняття об'єкта спеціалістом, показання очевидця тощо. При цьому ознаки об'єкта переносяться на модель опосередковано, суб'єктивно (через свідомість особи яка здійснює реконструкцію чи надає вихідну інформацію про об'єкт).

Суб'єктивний характер перенесення ознак впливає на доказове значення інформації, яку несе реконструйована 3D-модель. Самі собою описані моделі в більшості випадків є джерелами орієнтуючої інформації. З процесуального погляду, найближчим аналогом 3D-реконструкції є складання

фотокомпозиційного портрету за описом ознак особи. Отримане в такий спосіб зображення має лише орієнтуюче значення в кримінальному провадженні, використовується для розшуку особи, а причетність розшукованої особи до вчинення кримінального правопорушення потім має бути підтверджена доказовою інформацією. Варто зазначити, що сьогодні існує низка додатків, які дозволяють складати тривимірні фотокомпозиційні портрети (3D Head, 3D Фоторобот, Identikit та інші), виготовлення яких також є різновидом 3D-реконструкції [192, с. 423].

Аналогічно зі складанням тривимірного фотокомпозиційного портрету, за описом особи може бути реконструйована обстановка місцевості чи приміщення, яку така особа сприймала в минулому. Така обстановка може бути відтворена спеціалістом із використанням баз готових 3D-моделей основних предметів побуту, шляхом розміщення цих моделей на тривимірній сцені відповідно до пояснень особи. Виготовлена 3D-модель – схема місця події може бути долучена до протоколу огляду як його додаток і, таким чином, набути доказового значення.

З використанням додатків для 3D-моделювання та спеціальних знань у галузі антропології за будовою черепа може бути реконструйована 3D-модель зовнішності померлої людини [606], що може бути корисним для ідентифікації жертви та розслідування кримінального правопорушення. Вважаємо, що в поєднанні з ДНК-фенотипуванням [466, с. 97] описана технологія в перспективі дозволить достатньо точно реконструювати зовнішність особи за формою її черепа та наявною в кісткових залишках генетичною інформацією. Н. В. Павлюк пропонує використовувати реконструйовані за вербальним описом 3D-моделі об'єктів під час проведення допиту та слідчого експерименту з метою актуалізації забутого, викриття неправдивих показань тощо [370, с. 114]. Реконструйована за допомогою комп'ютерного 3D-моделювання обстановка може також використовуватися для проведення слідчого експерименту у випадках неможливості безпосереднього доступу до такого місця [210, с. 55]. Крім того, реконструйована 3D-модель того чи іншого

об'єкта, місця або обстановки може використовуватися для вирішення організаційних завдань: для підготовки та планування обшуку, слідчого експерименту, операцій із затримання озброєних злочинців тощо.

Електронні (цифрові) суб'єктивні 3D-моделі-плани криміналістично значущих об'єктів після їх виготовлення поміщуються на носії комп'ютерних даних та додаються до протоколу відповідної процесуальної дії як невід'ємні додатки.

3.3.5. Предметно-образна форма фіксації доказової інформації

Жодна з відомих науки та практиці традиційних форм фіксації доказової інформації не є ідеальною. Зокрема, натурна та предметна форми фіксації завжди пов'язані з ризиком видозміни (пошкодження, знищення) фіксованого об'єкта, саме тому їх застосовують в останню чергу. Класичні наочно-образні форми фіксації (фото- та відеозйомка, замальовування, складання схем тощо) мають спільний недолік – відсутність можливості відображення розмірно-просторових ознак фіксованого об'єкта в об'ємі [212, с. 236–237]. Отримані з їх використанням зображення є «пласкими» й двовимірними, тобто відображають ознаки об'єкта в рамках двох осей координат (в одній проєкції).

Сучасний рівень розвитку науки та техніки дозволяє вирішити окреслену проблему за допомогою використання технологій 3D-сканування, яке полягає в безпосередній фіксації зовнішніх просторових ознак об'єкта за допомогою спеціального програмно-апаратного комплексу, із подальшим формуванням електронної (цифрової) тривимірної моделі оригінального об'єкта. При цьому ознаки об'єкта переносяться на модель об'єктивно, поза участі свідомості людини. Достовірність та точність отриманої моделі залежить від обраного методу сканування, скануючого пристрою та правильності їх використання [233, с. 108].

У результаті застосування даної технології створюється об'єктивна електронна (цифрова) тривимірна модель фіксованого матеріального об'єкта. При цьому сам об'єкт після сканування може бути як вилучений у натурі, так і лишитися в навколишній обстановці (як, наприклад, об'ємний слід взуття), і тоді в доказуванні буде використовуватися лише його модель [222, с. 119].

3D-сканування криміналістично значущих об'єктів може здійснюватися як із використанням побутових цифрових фото- й відеокамер, із застосуванням фотограмметричного методу судової фотозйомки [237, с. 255–257], так із використанням спеціальних 3D-сканерів [201]. Точність (допустима похибка) сканування сучасних 3D-сканерів досягає 5 мікронів (0,005 мм) [593] та буде тільки збільшуватися з розвитком технології, що вже сьогодні дозволяє достатньо достовірно зафіксувати розмірно-просторові ознаки більшості криміналістично значущих матеріальних об'єктів.

3D-сканування, як засіб наочно-предметної фіксації доказової інформації, може використовуватися у кримінальному провадженні під час проведення огляду місця події та огляду речей, обшуку, слідчого експерименту, освідування, отримання тимчасового доступу до речей (як спосіб їх копіювання) та під час проведення окремих негласних слідчих (розшукових) дій.

Наголосимо, що чинний КПК України не містить положень, які б унеможливлювали застосування 3D-сканування під час проведення огляду та інших наведених вище процесуальних дій. Таку ж позицію підтримали опитані нами практики й науковці: 64,5 % респондентів переконані, що чинний КПК України не містить закритого переліку способів та форм фіксації доказової інформації, тому застосовуватися можуть будь-які науково-обґрунтовані технічні засоби, за умови їх належного відображення у протоколі процесуальної дії. Водночас задля забезпечення можливості подальшого впровадження в правозастосовну діяльність передових науково-технічних засобів рекомендуємо внести зміни до ч. 7 ст. 236, ч. 7 ст. 237, ч. 2 ст. 240 КПК України та передбачити можливість використання *«інших технічних засобів»* під час проведення даних С(Р)Д за аналогією з ч. 3 ст. 241 КПК України.

3D-сканер може застосовувати залучений спеціаліст або особа, яка проводить процесуальну дію самостійно (за наявності в неї необхідних навичок). Вважаємо, що в протоколі процесуальної дії доцільно вказати на факт застосування відповідного науково-технічного засобу, зазначити його модель, серійний номер та використане разом із ним програмне забезпечення, об'єкти, що були відскановані, а також спосіб збереження виготовлених 3D-моделей та їх долучення до протоколу як додатків.

На нашу думку, 3D-модель, як результат використання 3D-сканера, у розумінні ч. 2 ст. 105 КПК України має вважатися спеціально виготовленою цифровою копією сканованого об'єкта. Але оскільки комп'ютерні дані не мають власного матеріального виразу, така модель має бути поміщена на певний носій, котрий і буде додатком до протоколу процесуальної дії. Крім того, ефективним є створення друкованої фототаблиці зі скриншотами 3D-моделі для простоти й швидкості сприйняття інформації про сканований об'єкт [222, с. 119–120]. Оскільки 3D-моделі зберігаються та оброблюються в електронній (цифровій) формі, їх незмінність може забезпечуватись шляхом обрахування геш-суми файлу, який містить модель. Так геш-сума обраховується одразу після створення 3D-моделі та заноситься до протоколу слідчої (розшукової) дії, у рамках якої модель було виготовлено. Перед кожним використанням моделі геш-сума файлу перерозраховується. Її співпадіння із значенням, занесеним до протоколу, вказує на те, що до файлу, який містить 3D-модель, зміни не вносилися.

У випадках, коли виготовлення 3D-моделей, 3D-аеропанорам, 3D-аеротурів криміналістично значущих об'єктів здійснюється у фотограмметричний спосіб (на основі комп'ютерної обробки фотознімків або кадрів відеозапису), до протоколу процесуальної дії, окрім виготовлених спеціалістом 3D-моделей, мають також долучатися оригінальні файли фото- й відеозапису [245, с. 50].

За умови дотримання процесуальних вимог до застосування технічних засобів фіксації криміналістично значущої інформації, скановані 3D-моделі набувають статусу джерел доказової інформації в кримінальному провадженні.

З процесуальної точки зору, найближчим аналогом 3D-сканування є цифрова фотозйомка з тією лиш різницею, що отримані в результаті фотозйомки зображення є двомірними (пласкими). Тому 3D-сканування може ефективно застосовуватися в усіх сферах судово-слідчої діяльності, де вже встигло себе зарекомендувати фотографування [192, с. 425].

Так під час проведення огляду місця події доцільно з використанням 3D-сканування здійснювати орієнтуючу та оглядову фіксацію навколишньої обстановки (за допомогою фотограмметричної зйомки з безпілотного літального апарата [604, с. 11] або 3D-сканера з великим «полем зору»). Отримана в такий спосіб оглядова 3D-модель дослідженої обстановки буде мати достатньо високий рівень деталізації, щоб замінити орієнтуючі, оглядові та навіть вузлові фотознімки. Виготовлена модель має бути долучена як додаток до протоколу огляду місця події та може використовуватися для візуалізації оглянутої обстановки й ходу проведення огляду.

Детальна 3D-фіксація криміналістично значущих об'єктів під час огляду місця події може здійснюватися з використанням більш точних 3D-сканерів, що забезпечить максимальну деталізацію зображення [231]. При цьому доцільно спочатку відсканувати об'єкт у тому стані, у якому він знаходиться на місці події. Після цього, за можливості, потрібно вилучити криміналістично значущий об'єкт із навколишньої обстановки в натурі та провести його повторний огляд та детальне сканування в лабораторних умовах.

3D-сканування також може використовуватися для фіксації ознак зовнішності людей і, внаслідок цього, успішно замінити сигналетичну фотозйомку [173]. Криміналістичне (сигналетичне) 3D-сканування людини варто визначити як процес фіксації розмірно-просторових та кольорових характеристик ознак зовнішності людини за допомогою спеціалізованого програмно-апаратного комплексу задля отримання цифрової тривимірної моделі тіла людини чи окремих елементів її зовнішності.

Залежно від застосованого обладнання, криміналістичне (сигналетичне) 3D-сканування людини може здійснюватися з використанням серійних

цифрових фотокамер (за методом поліфотограметричної фотозйомки), із використанням вузькоспеціалізованих приладів, призначених для 3D-сканування зовнішності людини [594], та за допомогою 3D-сканерів загального призначення.

Найбільш реалістичним у сучасних умовах видається 3D-сканування зовнішності людини з використанням безконтактних 3D-сканерів загального призначення. Указані пристрої розраховані на сканування широкого спектру об'ємних предметів та працюють шляхом фіксування випромінення, котре відбивається від сканованого об'єкта (найчастіше світла інфрачервоного чи видимого спектру). Вартість 3D-сканерів загального призначення починається від 1 000\$, а самі пристрої відрізняються габаритами, швидкістю сканування, деталізацією виготовлених моделей, розмірами «поля зору» тощо.

Конкретний алгоритм дій з криміналістичного 3D-сканування зовнішності людини залежить від сканованого об'єкта. Так, можна виокремити 3D-сканування обличчя, погруддя чи всього тіла людини, а також сканування окремих власних елементів зовнішності (частин тіла) або супутніх елементів зовнішності. Окрім того, варто розмежувати 3D-сканування живих осіб та трупів. Останні можуть скануватися за місцем їх виявлення разом з елементами навколишньої обстановки та в лабораторних умовах після вилучення з місця події [193, с. 256].

Отримані в такий спосіб 3D-моделі точно передають форму, розмір та колір відсканованих елементів зовнішності людини. Модель може бути оглянута на екрані комп'ютера з усіх боків, а також виміряна в будь-яких проєкціях.

Очевидні переваги 3D-сканування перед фото-, відеозйомкою дозволяють спрогнозувати успішне використання даної технології в правоохоронній практиці в найближчому майбутньому. Основними перспективними напрямками застосування криміналістичного (сигналетичного) 3D-сканування зовнішності людини під час збирання, дослідження та використання доказів є:

- криміналістична реєстрація осіб за тривимірними моделями їх зовнішності [215, с. 23];

- поширення інформації про зовнішність людини задля її розшуку (за умови, що така особа раніше була відсканована);
- фіксування результатів освідування (3D-сканування окремих власних елементів зовнішності (частин тіла) особи з метою збереження та вимірювання ознак тілесних ушкоджень, шрамів, татуювань, пірсингів, вроджених та набутих морфологічних особливостей тіла тощо);
- наочно-предметне фіксування трупів за місцем їх виявлення та в лабораторних умовах;
- проведення пред’явлення для впізнання за 3D-моделлю людини;
- комп’ютерне моделювання обстановки місця події з поміщенням у таку обстановку відсканованих 3D-моделей учасників такої події;
- комп’ютерне моделювання під час проведення слідчого експерименту [210] з використанням 3D-моделей учасників відтворюваної події;

3D-моделі криміналістично значущих об’єктів можуть застосовуватися і в судово-експертній діяльності. Такі моделі є універсальним засобом експертного дослідження об’єктів, які не можуть бути відділені від навколишньої обстановки. 3D-сканування слідів ніг (взуття), протекторів шин, слідів знарядь злочину, інших об’ємних слідів відкриває якісно нові можливості дослідження, порівняно із традиційним фотографуванням. Ідентифікаційні завдання, наприклад, можуть вирішуватися шляхом програмного порівняння 3D-моделей слідоутворюючого об’єкта та сліду, з автоматичним позначенням їх спільних та відмінних ознак. Уже сьогодні судові експерти НДЕКЦ МВС України використовують у своїй роботі систему балістичної ідентифікації АБІС «BalScan» [596], яка дозволяє отримувати якісні 2D- та 3D-зображення куль та гільз для вирішення діагностичних та ідентифікаційних завдань при проведенні судової балістичної експертизи.

Позитивний вітчизняний досвід застосування систем BalScan дозволяє говорити про перспективи використання 3D-технологій під час проведення судових трасологічних експертиз. Безпосередніми об’єктами такого

дослідження можуть виступати відскановані цифрові 3D-моделі об'ємних матеріально-фіксованих слідів, відскановані 3D-моделі вірогідних слідоутворюючих об'єктів, або такі об'єкти в натурі. У другому випадку експерт має виготовити 3D-модель направленою в натурі об'єкта за методом 3D-сканування та/або виконати експериментальні відтиски і виготовити 3D-моделі експериментальних слідів [236, с. 271–274; 214, с. 89].

Вважаємо, що найближчим часом 3D-сканування також може стати основою інструментарію судово-медичних, інженерно-технічних, судово-військових [360, с. 70] та інших видів експертиз. Водночас можливості застосування новітніх технологій під час їх проведення потребують додаткового дослідження.

3.3.6. Натурна форма фіксації доказової інформації

Натурна форма фіксації доказів полягає у вилученні та збереженні джерела (носія) доказової інформації в натурі (тобто в незмінному стані). Об'єктами такої фіксації виступають речі й документи (предмети матеріального світу), які несуть інформацію, що має значення для кримінального провадження, та які можуть бути відділені від навколишньої обстановки без руйнації чи суттєвого видозмінення самих об'єктів та слідової картини місця їх виявлення. Натурна фіксація доказів включає у себе дії уповноважених осіб із вилучення (відділення від навколишньої обстановки або отримання від інших осіб), упакування та транспортування до місця зберігання матеріальних джерел (носіїв) доказової інформації [183, с. 655].

Стаття 41 Конституції України та ст. 16 КПК України гарантують недоторканність права приватної власності на всій території нашої держави. Тому, примусове вилучення потенційно-довказових об'єктів у кримінальному провадженні має здійснюватися із суворим дотриманням визначених законом

процедур.

За загальним правилом, позбавлення чи обмеження права власності особи на певний криміналістично значущий об'єкт має здійснюватися на підставі вмотивованого судового рішення. Так, наприклад, відповідно до п. 6 ч. 2 ст. 235 КПК України, ухвала суду про дозвіл на проведення обшуку має містити перелік речей та документів, для виявлення яких проводиться обшук.

Майно, яке вилучається під час затримання особи в порядку ст. ст. 207, 208, 298-2 КПК України, а також у межах проведення огляду та обшуку без попереднього дозволу суду вважається тимчасово вилученим. Вимоги до об'єктів, які можуть бути вилучені в такий спосіб, визначено ч. 2 ст. 167 КПК України. Після тимчасового вилучення певного об'єкта уповноважена особа зобов'язана не пізніше наступного робочого дня звернутися до слідчого судді з клопотанням про накладення арешту на таке майно, а якщо майно було тимчасово вилучено під час проведення обшуку – протягом 48 годин після його вилучення.

Водночас без додаткових застережень можуть вилучатися «безхазяйні» матеріальні об'єкти, виявлені на місці події: каміння, палиці, недопалки, порожні пластикові й скляні пляшки тощо. Крім того, під час огляду та обшуку, незалежно від наявності дозволу суду, обов'язково вилучаються предмети, які виключені законом з обігу (наркотичні засоби, прекурсори та їх аналоги, зброя, вибухові пристрої тощо). Указані об'єкти не набувають статусу тимчасово вилученого майна та, за загальним правилом, не потребують накладення арешту.

Натурна форма фіксації доказової інформації застосовується також унаслідок витребування й отримання уповноваженими особами матеріальних об'єктів (речей і документів) в порядку ст. 93 КПК України. Згадані способи збирання доказів доступні також і стороні захисту, потерпілому та представнику юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, проте процесуальний порядок їх реалізації згаданими особами чинним законодавством не визначено.

Трупи людей у натурі вилучаються з місця їх виявлення в порядку ст. 238

КПК України та обов'язково направляються для проведення судово-медичної експертизи. З місця поховання тіло померлої людини може бути екстумовано в порядку ст. 239 КПК України за постановою прокурора. Техніко-криміналістичні, тактико-організаційні й судово-медичні засади вилучення, упакування й транспортування трупів були неодноразово розглянуті в спеціальній літературі [375; 30; 362 та ін.]. Водночас тривале зберігання трупів упродовж досудового розслідування та судового розгляду є недоречним, адже з розвитком природніх трупних явищ сліди кримінального правопорушення на трупі неминуче руйнуються. Відтак, після проведення огляду й судово-медичної експертизи трупа та встановлення причини смерті, тіло померлої особи, як правило, з письмового дозволу прокурора видається її родичам для поховання. Зауважимо, що до живих людей, як джерел (носіїв) доказової інформації, натурна форма фіксації не застосовується з морально-етичних міркувань.

Техніко-криміналістичні й тактико-організаційні особливості вилучення, упакування й транспортування окремих видів речей та документів були достатньо детально розглянуті ученими-криміналістами в наукових працях щодо тактики проведення огляду місця події, обшуку, отримання тимчасового доступу до речей і документів тощо. Тому ми не будемо окремо висвітлювати ці питання та зосередимося на викладені загальних закономірностей застосування натурної форми фіксації доказової інформації.

Оскільки унаслідок вилучення певного криміналістично значущого матеріального об'єкта з навколишнього середовища порушується (а іноді й руйнується) більш широка слідова картина, загальна речова обстановка обов'язково має бути попередньо зафіксована з використанням неінвазійних форм фіксації. Як зауважує А. М. Тимчишин, вилучення будь-яких виявлених об'єктів відбувається тільки після фіксації місця їх розташування, взаємного розміщення з іншими об'єктами, опису навколишньої обстановки та індивідуальних ознак об'єктів у протоколі [487, с. 151]. Указані дії вчиняються залученим спеціалістом або уповноваженою особою самостійно на статичній стадії процесуальної дії.

Безпосереднє вилучення матеріальних об'єктів у натурі, як правило, відбувається в межах динамічної стадії відповідної процесуальної дії. З цією метою мають застосовуватися науково-технічні засоби, спрямовані на максимальне збереження оригінального стану об'єкта, що вилучається, та навколишньої обстановки. Для належного вилучення й упакування матеріальних джерел (носіїв) доказової інформації доцільно залучати спеціалістів-криміналістів, проте може виникнути потреба й в отриманні допомоги носіїв спеціальних знань інших профілів. Наприклад, вилучення вибухових пристроїв слід доручати спеціалістам-вибухотехнікам; речовин біологічного походження – спеціалістам-біологам; трупів та їх частин – спеціалістам судово-медичним експертам; слідів пожеж – спеціалістам пожежотехнікам тощо.

Цілісні об'єкти (речі та документи) вилучають у незмінному вигляді та належним чином пакують. Будь-які дії з вилученими об'єктами необхідно здійснювати в рукавичках, щоб не допустити залишення на них слідів особи, яка їх вилучала. Для вилучення матеріальних об'єктів також може використовуватися низка спеціальних приладів: пінцети, магнітні підіймачі, механічні маніпулятори, безпілотні літальні апарати з крюками, безпілотні наземні апарати з руками-маніпуляторами тощо.

За потреби дослідження великої партії однорідних об'єктів можуть бути вилучені декілька одиниць, а всі інші – арештовані на підставі ухвали слідчого судді та залишені на відповідальне зберігання володільцю чи розпоряднику.

Сліди кримінального правопорушення за можливості вилучаються разом зі слідосприймаючим об'єктом [487, с. 161]. Сліди нашарування, неглибокі об'ємні та сліди відшарування в сипучих речовинах (наприклад пилу) іноді можуть бути вилучені в натурі шляхом перенесення такої речовини на клейку плівку. Якщо ж можливість вилучити матеріально-фіксований слід у натурі відсутня, застосовуються форми фіксації, спрямовані на створення матеріальних або електронних (цифрових) моделей слідоутворюючого об'єкта (фотографування, виготовлення зліпків, 3D-сканування та ін.). Крім того,

у випадках, коли відсутня можливість повного вилучення сипучих та рідких речовин, у тому числі й слідів нашарування, відбираються їх зразки, які набувають юридичного статусу похідних речових доказів (зразків речових доказів).

До натурної форми фіксації доказової інформації також можна умовно віднести відібрання від людини біологічних зразків для проведення судових біологічних та молекулярно-генетичних експертиз, адже під час таких дій певна кількість речовини біологічного походження відділяється від тіла та зберігаються в незмінній формі. Водночас питання доказового статусу зразків для порівняльного дослідження в наукових колах лишається дискусійним.

Натурна форма фіксації доказової інформації завжди застосовується в комплексі з іншими. Так усі вилучені стороною обвинувачення (або судом під час судового огляду) матеріальні об'єкти мають бути детально оглянуті, описані в письмовій вербальній формі в тексті протоколу та, з урахуванням вимог ч. 2 ст. 100 КПК України, сфотографовані. Інші форми фіксації доказової інформації (схемування, замальовування, копіювання, 3D-сканування тощо) застосовуються на розсуд суб'єкта збирання доказів. Окремої фіксації може потребувати й стан навколишньої обстановки після вилучення з неї певного об'єкта, адже під ним могли бути приховані інші криміналістично значущі сліди чи речі. Зокрема, традиційною є рекомендація оглядати та фіксувати ложе трупа після вилучення тіла померлої людини з поверхні, на якій його було виявлено [375, с. 33].

Сам процес вилучення (відділення від навколишньої обстановки) та упакування криміналістично значущих об'єктів доцільно наочно фіксувати шляхом відеозапису. Це дозволить у динаміці зберегти оригінальну речову обстановку до видалення з неї певного об'єкта, застосовані уповноваженими особами прийоми й методи вилучення, індивідуальні ознаки об'єкта й спосіб його упакування, а також стан речової обстановки після видалення з неї об'єкта.

Після вилучення всі криміналістично значущі об'єкти мають бути належними чином упаковані. Упакування виконує дві основні функції:

1) унеможливлення видозміни об'єкта під час транспортування та зберігання;
 2) забезпечення можливості його ідентифікації після вилучення. Спосіб пакування обирається уповноваженою особою або залученим спеціалістом індивідуально з урахуванням особливостей вилученого об'єкта. У заключній частині протоколу процесуальної дії, у ході якої застосовано натурну форму фіксації доказової інформації, обов'язково зазначаються відомості про кожен вилучений об'єкт, спосіб його упакування та ідентифікації. Самі вилучені в натурі криміналістично значущі об'єкти долучаються до матеріалів кримінального провадження як речові докази чи документи і зберігаються стороною, яка їх вилучила, за загальними правилами ст. 100 КПК України [183, с. 657–658].

Натурна форма фіксації доказової інформації в зашифрованій формі комп'ютерних даних (електронних (цифрових) слідів кримінального правопорушення) насамперед виявляється у їх вилученні разом із носієм, на якому вони розміщені. Дані, які містяться на зовнішніх та деяких від'єднуваних внутрішніх носіях, можуть вилучатися разом із носієм та досліджуватися з використанням службових комп'ютерів уповноважених осіб. Невід'єднувані внутрішні носії являють собою чипи пам'яті, розпаяні на платах усередині електронно-обчислювального пристрою (флеш-пам'ять мобільних пристроїв, роутерів, побутової техніки, кеш-пам'ять процесорів та ін.). За загальним правилом, дані, які містяться на таких чипах, вилучаються в натурі разом із приладом, частиною якого вони є [189, с. 210]. Крім того, деякі запам'ятовувальні пристрої для роботи потребують постійного електричного живлення, тобто є енергозалежними чи волатильними. Дані, які містяться на енергозалежних носіях, потребують специфічного поводження: їх потрібно скопіювати, поки пристрій увімкнено, або вилучити сам пристрій, забезпечуючи його живлення (наприклад, вилучення ноутбуків, смартфонів, іншої техніки, що має вбудовані акумулятори, включеними задля збереження даних в оперативній пам'яті).

Зауважимо також, що носії комп'ютерних даних та комп'ютерні системи,

частинами яких вони є, після вилучення мають бути упаковані та переміщені в спосіб, який унеможлиблює несанкціонований доступ до них та захищає їх від пошкоджень [285, с. 125].

Водночас, для комп'ютерних даних натурна форма фіксації набуває також і нового змісту, адже їх характерною особливістю є відсутність жорсткої прив'язки до носія. Зокрема, на це звертають увагу Г. К. Авдєєва та С. В. Стороженко. Цитовані науковці зазначають, що електронні сліди не мають нерозривного зв'язку з матеріальним носієм та можуть бути миттєво перенесені між пристроями, у тому числі з однієї частини земної кулі в іншу [1, с. 171]. Тому основна інформація, яку несуть комп'ютерні дані, у більшості випадків може бути повністю відтворена шляхом їх копіювання. На відміну від матеріально фіксованих слідів, котрі не можливо повністю скопіювати чи відтворити в натурі, комп'ютерні дані, за дотримання правил поводження з ними, можуть бути скопійовані необмежену кількість разів без зміни їх змісту. За загальним правилом, копії комп'ютерних даних відрізняються від оригіналів лише окремими метаданими (змінюються каталог розміщення, дата створення, найменування користувача, який створив файл, тощо) [217, с. 232]. Описана властивість комп'ютерних даних знайшла відображення й у чинному кримінальному процесуальному законодавстві: відповідно до чч. 3, 4 ст. 99 КПК України, відображення електронного документу, а також копії інформації, у тому числі комп'ютерних даних, що міститься в інформаційних (автоматизованих) системах, електронних комунікаційних системах, інформаційно-комунікаційних системах, комп'ютерних системах, їх невід'ємних частинах, виготовлені слідчим, прокурором із залученням спеціаліста, визнаються судом як оригінал документа.

Частина 4 ст. 99 КПК України вимагає обов'язкового залучення спеціаліста під час створення копій комп'ютерних даних для того, щоб такі копії (дублікати) в майбутньому могли бути визнані судом як оригінал електронного документу. З урахуванням положень цитованої норми рекомендуємо залучати спеціаліста до проведення огляду комп'ютерних даних

та виготовлення додатків до протоколу цієї процесуальної дії [204, с. 194].

Унаслідок їх копіювання, комп'ютерні дані поміщуються на заздалегідь підготований носій (CD, DVD-диски, флеш-диски, HDD накопичувачі тощо), який долучається до протоколу процесуальної дії як його невід'ємний додаток. У такий спосіб можуть бути збережені фото-, відео- та аудіофайли, вебсторінки й інші типи оглянутих комп'ютерних даних. За результатами огляду даних, що містяться на оригінальному носієві, доцільно створювати як мінімум два носії з копіями даних. На першому має міститися повна незмінна копія всіх даних (наприклад, побітна копія чи образ носія, на якому вони містилися). При всьому, цілком слушною є пропозиція І. Г. Каланчі та А. М. Гаркуші щодо обов'язкового застосування вимог ДСТУ ISO/IEC 27037:2017 та підтвердження цілісності й справжності скопійованих даних шляхом гешування первинної інформації та її копій із подальшим порівнянням геш-значень [155, с. 338]. На другому носії доцільно розмістити копії лише тих даних, які мають безпосереднє значення для кримінального провадження, скриншоти та записи екрану, виготовлені під час огляду тощо.

Окремо зауважимо, що американськими та британськими ученими було розроблено так званий протокол Берклі [597] – комплекс рекомендацій щодо ефективного виявлення, збереження та використання цифрової інформації з відкритим доступом під час розслідування міжнародних порушень права прав людини та гуманітарного права. Вважаємо, що вказані рекомендації можуть бути адаптовані до норм українського законодавства та вітчизняної правоохоронної практики, що дозволить ефективно їх використовувати для фіксації комп'ютерних даних, як електронних (цифрових) слідів кримінального правопорушення.

3.3.7. Предметна форма фіксації доказової інформації

Предметна форма фіксації доказової інформації полягає у створенні матеріальної предметної моделі джерела (носія) доказової інформації, яка передає розмірно-просторові характеристики оригінального об'єкта.

Предметні моделі криміналістично значущих об'єктів можуть бути об'єктивними та суб'єктивними. Перші з них виготовляються з використанням науково-технічних засобів шляхом механічного перенесення (копіювання) окремих розмірно-просторових характеристик оригінального об'єкта на модель. У другому випадку перенесення ознак на модель здійснюється уповноваженою особою чи залученим спеціалістом, а тому доказова інформація проходить через свідомість людини. До такого, наприклад, можна віднести скульптурні суб'єктивні портрети осіб. Зауважимо, що в сучасній правоохоронній практиці суб'єктивні матеріальні предметні моделі майже не використовуються.

Об'єктами, щодо яких застосовується предметна форма фіксації, найчастіше виступають об'ємні матеріально-фіксовані сліди контактної взаємодії. Основним способом предметної фіксації таких відображень варто визнати виготовлення зліпків. Указаний метод полягає в нанесенні на певний об'єкт пластичної маси (гіпсового розчину, силіконової чи полімерної пасти, пластиліну тощо) та набрання цією масою розмірно-просторових характеристик оригінального об'єкта унаслідок затвердіння. Схожим чином можуть копіюватися й вірогідні слідоутворюючі об'єкти. Для цього уповноваженою особою виконується відтиск об'єкта в товщі пластичної речовини (тобто, виготовляється його експериментальний слід). Найчастіше описаний метод використовується в судово-експертній практиці з метою проведення ідентифікаційних досліджень.

Видається, що з розвитком 3D-сканування, як способу наочно-предметної фіксації криміналістично значущих об'єктів, предметна форма, як більш складна та інвазійна, поступово буде втрачати своє значення. Водночас

актуальними лишаються питання запровадження в практику новітніх копіювальних матеріалів, зокрема силіконових та полімерних мас [72].

Предметна форма фіксації може також засосовуватися й до деяких видів слідів нашарування, передусім відбитків папілярних візерунків шкіри людини. Потожировий слід є слідом нашарування, який утворюється в результаті перенесення певної кількості потожирової речовини зі шкіри людини на слідосприймаючу поверхню. Таке відображення структурно повторює унікальний візерунок папілярних ліній та пор поверхні шкіри, якою воно було залишене. Предметна фіксація таких слідів здійснюється шляхом нанесення на слідосприймаючу поверхню вискодисперсного порошку контрастного до поверхні кольору, який адгезує до неї лише в тих місцях, де поверхня містить потожирову речовину. Після цього утворений порошком візерунок копіюється за допомогою клейкої плівки та переноситься на певний носій (папір, плівку тощо) контрастного до застосованого порошку кольору. Під час виконання описаних дій оригінальний потожировий слід невідворотно руйнується, тому перед копіюванням його необхідно обов'язково виміряти, описати та сфотографувати.

Отримані в такий спосіб копії слідів папілярних візерунків є матеріальними предметними об'єктивними моделями скопійованих відображень. Описані об'єкти після їх виготовлення додаються до протоколу відповідної процесуальної дії як невід'ємні додатки.

Крім того, до предметної форми фіксації доказової інформації ми пропонуємо віднести створення матеріальних об'єктів – результатів демонстрації та перевірки навичок людини. Наприклад, якщо особа в межах проведення слідчого експерименту продемонструвала навичку виготовлення підроблених грошових знаків, виконану нею підробку можна визнати матеріальною моделлю, яка містить інформацію про зовнішні прояви функціональних ознак цієї людини. За описаної логіки в предметній формі на папері фіксуються й особливості почерку особи під час відбирання від неї експериментальних зразків. Водночас, укотре зауважимо, що більшість

вітчизняних учених не відносять зразки для порівняльного дослідження до доказів. Тому відбирання експериментальних зразків почерку особи є способом предметної фіксації криміналістично значущої інформації про функціональні ознаки її зовнішності.

У протоколі процесуальної дії, у межах якої застосовано предметну форму фіксації доказів, обов'язково має бути описано всі дії уповноважених осіб, виконані для виготовлення предметної моделі. Оскільки результати застосування предметної форми фіксації доказів є матеріальними моделями, які містять на собі інформацію про розмірно-просторові характеристики оригінальних об'єктів, пошкодження чи видозміна указаних моделей призведе до втрати доказової інформації. Тому після їх виготовлення, описані моделі мають бути упаковані в спосіб, здатний забезпечити їх цілісність та незмінність. При цьому, у протоколі процесуальної дії обов'язково описується спосіб пакування та ідентифікації кожного такого об'єкта. Предметні матеріальні моделі криміналістично значущих об'єктів, виготовлені відповідно до вимог процесуального закону, набувають статусу додатків до протоколів процесуальних дій – похідних речових доказів.

Висновки до розділу 3

1. Збирання доказів у кримінальному провадженні є складовою доказування, процесом виявлення уповноваженим суб'єктом певного джерела (носія) потенційно доказових відомостей та фіксації інформації, отриманої від нього, шляхом її перетворення в передбачену кримінальним процесуальним законом форму процесуальних джерел доказів із метою подальшого використання в доказуванні. На стадії досудового розслідування сукупність процесуальних способів збирання доказів представлено гласними й негласними слідчими (розшуковими) діями, витребуванням речей і документів,

проведенням процесуальних дій у межах міжнародного співробітництва (доступні тільки стороні обвинувачення), отриманням речей і документів, отриманням тимчасового доступу до них на підставі ухвали слідчого судді (доступні обвинуваченню, захисту й потерпілому), направленням адвокатських запитів (доступні захисниками та юридичним представникам). Специфічним процесуальним режимом збирання (формування) показань є їх депонування. Під час судового розгляду збирання нових доказів здійснюється у виняткових випадках шляхом їх витребування судом, вилучення в ході отримання тимчасового доступу, вилучення під час проведення С(Р)Д за дорученням суду, проведення огляду на місці та призначення судом судових експертиз.

2. Обставини, які становлять предмет доказування в кримінальному провадженні, а також джерела (носії) інформації про них у переважній більшості випадків для суб'єктів доказування є неочевидними, прихованими. Тому складовою збирання доказів варто визнати їх виявлення – отримання суб'єктом доказування відомостей про потенційні джерела (носії) доказової інформації внаслідок їх цілеспрямованого пошуку або ініціативного подання таких об'єктів чи відомостей про них іншими учасниками кримінального провадження. Цілеспрямований пошук відомостей про джерела (носії) доказової інформації може здійснюватися як когнітивним (логічним), так й інструментальним шляхом, котрі, проте, застосовуються виключно в комплексі. Криміналістичними засобами пошуку доказової інформації є низка науково-технічних засобів та техніко-криміналістичних прийомів (як специфічно-пошукового спрямування, так і загального призначення), тактичні прийоми, комбінації та операції пошукового призначення, методико-криміналістичні рекомендації з приводу можливостей пошуку доказових відомостей у провадженнях щодо кримінальних правопорушень певних категорій, а також сукупність інструментів кримінальної (криміналістичної) розвідки: оперативно-розшукова діяльність, кримінальний аналіз, використання даних криміналістичних інформаційних систем (обліків), «OSINT», взаємодія з медіа та громадськістю тощо.

3. Сутність фіксації доказової інформації полягає в перетворенні уповноваженим суб'єктом доказових відомостей у певну форму, яка дозволить їх зберегти на майбутнє та передати для використання іншим учасникам кримінального процесу. З урахуванням засади безпосередності дослідження судом доказів, оптимальною формою фіксації доказової інформації завжди є вилучення та збереження її джерела (носія) в натурі. Утім, існує низка випадків, коли вилучення такого об'єкта є ускладненим, недоцільним чи неможливим. У таких ситуаціях фіксація доказової інформації здійснюється шляхом створення матеріальної або електронної (цифрової) моделі її джерела або носія, на яку переносяться суттєві ознаки оригіналу (вербальний опис, фотознімок, предметна копія тощо). Вилучені в натурі об'єкти набувають статусу первинних доказів, а спеціально створені моделі – похідних.

Форми фіксації доказової інформації можна визначити як сукупність прийомів, методів і засобів збереження й закріплення доказової інформації. До них віднесено (в порядку від менш до більш інвазійних): вербальну, наочно-образну, графічну, предметно-образну (3D-сканування), натурну (вилучення об'єкта в натурі) та предметну (створення матеріальної копії об'єкта). Кожній з наведених форм фіксації відповідають своєрідні процесуальні режими та техніко-криміналістичні засоби закріплення доказових відомостей.

Наукові результати цього розділу дисертації опубліковано [171, 173, 181, 182, 183, 187, 189, 192, 193, 194, 196, 199, 201, 203, 204, 206, 207, 210, 212, 214, 222, 224, 228, 230, 231, 234, 235, 236, 237, 356, 623].

РОЗДІЛ 4

КРИМІНАЛІСТИЧНІ ЗАСОБИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДОКАЗІВ

4.1. Поняття та сутність дослідження доказів у кримінальному провадженні

Станом на сьогодні у спеціальній літературі відсутній єдиний підхід до розуміння змісту категорії «дослідження доказів», що створює певну прогалину у кримінальній процесуальній теорії доказування та у криміналістичному вченні про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні, а також суттєво ускладнює розробку практично-орієнтованих криміналістичних рекомендацій щодо доказової діяльності суб'єктів кримінального провадження. Наведене дає підстави наголосити на винятковій актуальності, науковій та практичній цінності з'ясування й обґрунтування сутності дослідження доказів у кримінальному провадженні.

Не вдаючись до аналізу всіх наукових поглядів щодо даного терміна, наведемо найбільш типові у вітчизняних джерелах підходи до його розуміння.

Насамперед варто зауважити, що більшість сучасних вітчизняних учених взагалі не вважають дослідження доказів самостійною складовою доказової діяльності, попри використання такого терміна в КПК України. При всьому, одні з них застосовують термін «дослідження доказів» разом із класичними збиранням, перевіркою та оцінкою виключно в контексті судового провадження, та не розкривають його зміст [518, с. 58; 501, с. 167; 325, с. 126], інші повністю відмовляються від використання аналізованої нами категорії (наприклад, М. А. Погорецький, замість дослідження, пише про перевірку й оцінку фактичних даних та їх джерел [388, с. 71]).

Другий підхід прослідковуємо в працях Ю. М. Грошевого та С. М. Стахівського [97, с. 56], О. В. Литвин [313, с. 732], А. В. Заклюки [142,

с. 9] та інших вітчизняних науковців, які підтримують позицію щодо тотожності термінів «дослідження» й «перевірка» доказів. Серед наведених понять Ю. М. Грошевий та С. М. Стахівський віддають перевагу останньому та наголошують, що перевірці мають піддаватися всі зібрані у кримінальному провадженні докази, а також процесуальні джерела, у яких вони містяться. Водночас, згадані автори справедливо зазначають, що дослідження змісту доказів не може здійснювались у відриві від процесуальної форми їх одержання (збирання) [97, с. 56]. Зі свого боку Б. В. Шабаровський вважає, що поняття «дослідження» та «перевірка» ототожнюються лише в окремих нормах КПК України [541, с. 172].

Третій підхід представлено позиціями В. М. Тертишника та С. В. Слінька [484, с. 57], В. Г. Гончаренка [86, с. 8] М. Г. Щебраковського [579, с. 90], С. О. Данькової [104, с. 630] та інших учених, які виокремили дослідження як самостійну складову доказування разом зі збиранням, перевіркою, оцінкою та використанням доказів. На думку В. М. Тертишника та С. В. Слінька дослідження доказів варто розуміти як з'ясування їх сенсу й інформаційного значення [484, с. 57]. Дана теза знаходить подальшого розвитку в підручнику з теорії доказів за редакції В. М. Тертишника. З погляду авторів видання, дослідження доказів нерозривно пов'язане з їх збиранням, перевіркою та оцінкою. Воно має місце вже в ході віднайдення джерел доказової інформації. Дослідження доказів в цьому плані має характер опанування їх смислу та інформаційного значення [479, с. 79].

Зауважимо, що обидва вищенаведені підходи розглядають дослідження як пізнавальний процес та допускають його здійснення одночасно зі збиранням доказів, що в основному відповідає запропонованому нами в попередніх розділах цієї роботи погляду на співвідношення таких складових кримінального процесуального доказування.

Ще однією достатньо поширеною опцією є застосування терміна «дослідження» до обставин кримінального провадження в цілому, і тоді він, на думку науковців, включає збирання й перевірку доказів, а іноді – й увесь процес

доказування [108, с. 316; 541, с. 172 тощо].

Найбільш раціональною, на наш погляд, є позиція вчених, які об'єднують у межах дослідження пізнавальну діяльність суб'єктів доказування, а також певні складові перевірки та оцінки доказів. Зокрема, В. Г. Лукашевич зазначив, що дослідження доказів є обов'язковим елементом процесу доказування. Так оцінювання й використання доказів неможливе без попереднього пізнання доказової інформації. На його думку, дослідження доказів полягає в пізнанні їх змістовного боку (що включає також перевірку вірогідності цього змісту) і встановленні рівності, несуперечливості доказів між собою [329, с. 190–191]. Отже, можна зробити висновок, що В. Г. Лукашевич включає перевірку доказів та окремі елементи їх оцінки до структури дослідження. В. В. Вапнярчук достатньо послідовно [293, с. 146; 51, с. 196] розглядає дослідження доказів як складову доказування-пізнання та включає до змісту цього терміна перевірку та оцінку доказів. На жаль, згаданий автор не розкриває зміст та мету дослідження доказів, зупиняючись лише на аналізі складових такої діяльності.

Підтримуючи останній із наведених підходів, зазначимо, що, на наше переконання, закріплені в КПК України категорія «перевірка» та «оцінка» не розкривають усього змісту терміна «дослідження доказів», так само як не вичерпують операції, необхідні для формування доказу для його подальшого використання у кримінальному провадженні. Відтак, з'ясування сутності аналізованого нами терміна набуває виняткової актуальності.

Хоча в ч. 2 ст. 91 КПК України дослідження доказів не включено до переліку складових доказування, у чинному Кодексі цей термін неодноразово використаний у контексті різних процедур та суб'єктів. Мабуть, найбільш характерним випадком його застосування є вимоги ст. 23 КПК України, відповідно до якої докази (відомості), які мають лягти в основу рішення у кримінальному провадженні по суті, повинні бути безпосередньо досліджені судом. Як пише О. Г. Дехтяр, безпосередність у цьому випадку варто розуміти як особисте сприйняття судом відомостей, щодо обставин кримінального провадження, які містяться в показаннях обвинуваченого, потерпілого, свідків

та експертів, а також у речових доказах, документах та висновках експерта [107, с. 13]. Відтак, з'ясування сутності аналізованої операції з доказами доцільно розпочати саме з розгляду їх судового дослідження.

Згадана процесуальна діяльність учасників судового провадження розпочинається визначенням порядку дослідження доказів. Відповідно до ст. 349 КПК України, сторони провадження за бажанням виголошують свої вступні промови, у яких, зокрема, пропонують власний погляд на обсяг та порядок дослідження доказів. Інші учасники судового розгляду після закінчення вступних промов також можуть висловити власні думки з цього приводу. Обсяг доказів, які будуть досліджуватися, та порядок їх дослідження визначаються ухвалою суду і в разі необхідності можуть бути змінені.

Аналіз положень КПК України дає підстави виокремити три основних сценарії дослідження доказів у судовому провадженні. Відповідно до першого, досліджуються речові докази, документи чи висновки експерта (у судовому розгляді щодо кримінального проступка – також і передбачені ст. 298-1 КПК України процесуальні джерела доказів), подані судові сторонами провадження. Суд особисто, з використанням власних органів відчуття оглядає речові докази, після чого подає їх для ознайомлення учасникам судового провадження; зміст документів (у тому числі висновків експерта й спеціаліста) зачитується вголос, звукозаписи – відтворюються, а відеозаписи – демонструються. За таких процедур суд досліджує і процесуальне джерело доказів (як певний матеріальний об'єкт), і фактичні дані, що в ньому містяться.

Зауважимо, що подані судові процесуальні джерела доказів (так звані досудові докази) були сформовані ще на етапі досудового розслідування: зібрані, перевірені, оцінені та використані сторонами провадження. На їх підставі уповноважені особи від сторони обвинувачення вже прийняли відповідні процесуальні рішення (зокрема й про звернення до суду з обвинувальним актом чи передбаченим ст. 283 КПК України клопотанням), а представники сторони захисту – прийняли непроцесуальні рішення та вчинили певні процесуальні дії. У судовому дослідженні таких об'єктів сторони

кримінального провадження та інші учасники судового розгляду беруть опосередковану участь: вони разом із судом ознайомлюються з їх змістом та після цього, у межах судових дебатів, висловлюють свої позиції щодо досліджених доказів, результатів та наслідків їх дослідження.

Водночас, відповідно до ч. 2 ст. 23 КПК України, відомості, що містяться в показаннях, речах і документах, які не були предметом безпосереднього дослідження суду, за загальним правилом не можуть бути визнані доказами. Відтак, з моменту подання доказів судові для дослідження їх формування починається наново: суд досліджує процесуальне джерело, ознайомлюється зі змістом фактичних даних, які воно несе, перевіряє отримані відомості, оцінює кожен доказ на предмет належності, допустимості та достовірності, а сукупність уже досліджених доказів – щодо їх достатності й взаємозв'язку. За результатами дослідження доказів суд приймає рішення про їх використання: для перевірки чи отримання інших доказів або для прийняття та обґрунтування у кримінальному провадженні рішення по суті. Очевидно, що оцінка, надана дослідженим доказам судом, може відрізнитися від оцінки, яка була їм надана сторонами провадження.

За другим сценарієм відбувається отримання та дослідження судом показань обвинуваченого, потерпілого та свідків. Хоча відповідні допити вже були проведені стороною обвинувачення на етапі досудового розслідування (за власною ініціативою чи на підставі клопотання сторони захисту), а фактичні дані були отримані та використані для прийняття рішень, КПК України вимагає від суду особисто та безпосередньо отримати усні показання таких осіб. Під час проведення процесуальної дії – судового допиту, фактично відбувається повторне збирання (отримання) таких доказів. Участь у цьому процесі, крім суду, беруть сторони провадження, потерпілий та інші учасники судового розгляду. При всьому, їх роль є більш активною, порівняно з дослідженням речових доказів, документів та висновків експерта. Названі учасники можуть ставити запитання допитуваним особам, заявляти клопотання про виклик з метою допиту інших осіб та висловлювати свої позиції щодо отриманих у

межах судових допитів відомостей під час судових дебатів. Відтак «подання» таких доказів судові є достатньо специфічним: за загальним правилом сторони під час прямого та перехресного допитів ставлять особі необхідні в межах тактики захисту та обвинувачення запитання, а відповіді допитуваних сприймаються судом. Аналогічним шляхом отримуються та досліджуються й показання експерта, з тією головною відмінністю, що останній не може бути попередньо допитаний під час досудового розслідування. Показання допитуваних осіб, як інформація вербального характеру, досліджуються судом насамперед шляхом їх сприйняття органами слуху.

Третій сценарій судового дослідження доказів пов'язаний із ситуаціями, коли суд зобов'язаний проявити або на власний розсуд проявляє ініціативу в з'ясуванні обставин кримінального провадження. Зокрема, це стосується повноваження головуєчого ставити під час допиту обвинуваченого, свідка, потерпілого та експерта власні запитання, що є проявом певної активності суду у встановленні обставин кримінального правопорушення. Як правило, суд користується такими повноваженнями у випадках, коли поставлені сторонами та іншими учасниками судового розгляду запитання не дозволили отримати від допитуваного інформацію, необхідну для з'ясування обставин кримінального провадження. Крім того, головуєчий має право за протестом сторони знімати запитання, які не стосуються суті кримінального провадження (ч. 8 ст. 352 КПК України) та конкретизувати поставлені запитання з метою отримання від особи чіткої відповіді «так» чи «ні» (ч. 11 ст. 352 КПК України). Ще одним проявом активності суду в з'ясуванні обставин кримінального провадження є проведення експертизи за ухвалою суду. Так, за наявності підстав, передбачених ст. 242 КПК України, суд має право без клопотання сторін провадження або потерпілого призначити експертне дослідження. Власну ініціативу суд може проявити й шляхом виклику експерта для допиту з метою роз'яснення висновку, а також шляхом залучення спеціаліста для отримання усних консультацій чи письмових висновків (зокрема й з метою оцінки висновку експерта [641, с. 259]).

Незалежно від сценарію, дослідження доказів у судовому провадженні полягає в отриманні судом (а також іншими учасниками розгляду та всіма присутніми особами) певних відомостей із використанням їх органів відчуття. Така діяльність є пізнавальною та призводить до формування у свідомості суду ідеальних моделей досліджених об'єктів, події кримінального правопорушення, поведінки й правових позицій учасників провадження тощо. Такий процес безпосередньо пов'язаний із процесуальною активністю сторін, кожна з яких намагається реалізувати власний процесуальний інтерес. Р. Колома слушно зазначає, що доказова діяльність у судовому розгляді полягає в побудові сторонами розповіді, наративу, який дозволяє перейти від засобів доказування до гіпотез про подію кримінального правопорушення та у зворотному напрямку [606, с. 617]. Так сторони провадження за результатами досудового розслідування формують власні позиції щодо обставин кримінального провадження та їх правової оцінки. Вони намагаються донести відповідну позицію судові, використовуючи раніше сформовані докази шляхом їх подання останньому для дослідження. Подані докази (а також висловлені на дебатах аргументи) дозволяють сторонам опосередковано формувати внутрішнє переконання суду, на підставі якого буде прийняте те чи інше судове рішення у кримінальному провадженні. Описана діяльність сторін є вольовою та цілеспрямованою, а відтак – має вважатися формою використання доказів та складовою тактики й стратегії обвинувачення й захисту відповідно. Своєю чергою, дослідження судом доказів (як кожного окремого, так і їх сукупності) не є довільним, адже саме сторони провадження визначають, які відомості у якому порядку й контексті мають бути подані суду.

Дослідження судом кожного конкретного доказу розпочинається в момент його подання, але не закінчується з поданням наступного, завершенням стадії з'ясування обставин та перевірки їх доказами чи виходом суду до нарадчої кімнати. Кожен новий досліджений доказ (так само як і висловлені під час дебатів аргументи сторін) здатний вплинути на розуміння судом змісту інших доказів, їх сукупності, обставин кримінального провадження тощо. Так,

наприклад, за результатом огляду речового доказу суд отримує та зберігає у власній свідомості певний обсяг інформації про нього. Надалі, досліджуючи висновок експерта за результатами експертного дослідження такого об'єкта, суд отримує додаткові кримінально-релевантні відомості про нього, які можуть радикально змінити думку суду щодо належності, допустимості чи достовірності оригінального речового доказу. У зв'язку із цим погоджуємося із твердженням В. Г. Лукашевича про те, що дослідження доказів є повторюваним процесом, який здійснюється щоразу, коли відбувається доказування [329, с. 190–191].

Відтак, випадки, коли суд (або інший суб'єкт доказування) прямо взаємодіє з певним процесуальним джерелом доказів (оглядає річ, читає документ, заслуховує показання) та отримує від такого джерела певні відомості, варто вважати безпосереднім дослідженням. Пізнання ознак дослідженого джерела в такому випадку має насамперед емпіричний характер. Своєю чергою, у випадках, коли суб'єкт доказування отримує додаткову інформацію про певний об'єкт непрямо, шляхом безпосереднього сприйняття інших об'єктів (тобто в ситуаціях, коли з'ясування сутності одних доказів впливає на розуміння змісту інших), дослідження варто вважати опосередкованим. За таких умов поєднується емпіричне та раціональне пізнання: ознаки об'єкта, з яким прямо взаємодіє суб'єкт доказування, пізнаються емпірично, а ознаки об'єкта, який досліджується опосередковано, – раціонально. Вважаємо, що ідея «опосередкованого дослідження доказів судом» не суперечить вимогам ст. 23 КПК України, за умови, що кожне процесуальне джерело доказів обов'язково досліджується судом безпосередньо, та, за потреби, додатково досліджується опосередковано.

Дослідження доказів судом (як і доказування в цілому) містить практичну (інструментальну) та мисленнєву (когнітивну) складові. Перша виявляється в діях сторін щодо подання доказів судові, звернення його уваги на певні ознаки цих об'єктів, у поставленні запитань допитуваним особам, а також у діях суду щодо огляду речових доказів, проголошення змісту документів тощо. На

когнітивному рівні дослідження насамперед полягає в з'ясуванні змісту доказу та нерозривно пов'язане з його перевіркою й оцінкою. Такий мисленнєвий процес вперше відбувається зі сприйняттям інформації від поданого судові джерела, повторюється кожного разу, коли наступний досліджений доказ впливає на розуміння попередніх, і в останній раз відбувається вже після виходу суду до нарадчої кімнати, де з'ясовується та оцінюється зміст усієї доказової бази в сукупності і на її підставі приймається певне підсумкове рішення. Відтак, дослідження доказу судом полягає в його ознайомленні з процесуальним джерелом доказу, з'ясуванні його змісту (отриманні фактичних даних, які таке джерело містить), перевірці цих даних, та оцінці кожного доказу з погляду належності, допустимості та достовірності. На основі поданих сторонами провадження даних суд поступово формує власне внутрішнє переконання про зміст конкретного доказу, сутність й обставини досліджуваної події в цілому, винуватість обвинуваченого тощо.

Аналогічні когнітивні процеси відбуваються й у свідомості сторін судового провадження. Вони разом із судом сприймають ту саму потенційно доказову інформацію, адже під час дослідження речові докази демонструються всім присутнім, документи зачитуються в голос, а показання проголошуються усно. Нові та наново досліджені відомості про обставини кримінального провадження в реальному часі впливають на правові позиції сторін, їх тактику й стратегію в судовому розгляді. Наприклад, цілком очевидно, що на момент початку судового провадження прокурор оцінює власну доказову базу як достатню для доведення обвинувальної тези, бо інакше він не прийняв би рішення про закінчення досудового розслідування та спрямування обвинувального акта до суду. Водночас протягом усього розгляду цей суб'єкт доказування сприймає результати судового дослідження доказів та постійно коригує власну оцінку належності, достовірності й допустимості кожного окремого доказу та достатності їх сукупності. Якщо у якийсь момент прокурор, за результатами такої оцінки, дійде переконання, що пред'явлене особі обвинувачення не підтверджується, він на підставі ч. 1 ст. 340 КПК України має

відмовитися від підтримання публічного обвинувачення.

Водночас для оперування сформованими доказами (у тому числі й у судовому провадженні), побудови та валідації версій, перевірки інших доказів, формування внутрішнього переконання та прийняття рішень чи вчинення процесуальних дій суб'єкти доказування повинні попередньо, ще до початку судового провадження, з'ясувати сутність та зміст кожного наявного у них процесуального джерела й фактичних даних, які воно містить. Такі мисленнєві процеси є невід'ємною складовою загального процесу формування доказів і не обмежуються логічними операціями щодо їх оцінки та перевірки.

Відтак, не можна стверджувати, що дослідження доказів відбувається тільки в судовому розгляді, за головування суду та факультативної участі інших процесуальних осіб. Навпаки, когнітивні складові дослідження доказу розпочинаються ще в момент первинного виявлення джерела (носія) потенційно доказової інформації, продовжуються зі збиранням доказу (його закріпленням в належну процесуальну форму) та дослідженням інших доказів. Зокрема, на етапі збирання доказу розуміння суті виявленого об'єкта дозволяє уповноваженій особі обрати релевантний, передбачений законом спосіб отримання від нього інформації та її закріплення. Надалі кожен наступний зібраний та досліджений доказ впливає на розуміння змісту раніше отриманих, оцінку наявної доказової бази, висунення версій про подію кримінального правопорушення тощо [133, с. 322].

Практична (інструментальна) складова дослідження доказів під час досудового розслідування пов'язана з активною діяльністю уповноваженої особи щодо отримання від такого об'єкта кримінально-релевантної інформації. Так суб'єкти доказування сприймають виявлені ними джерела (носії) потенційно доказової інформації з використанням власних органів відчуття, (зору, слуху, дотику, нюху), отримують від них певну інформацію та зберігають її у власній пам'яті. Крім того, від самого моменту виявлення об'єктів, які можуть потенційно нести доказову інформацію, уповноважені суб'єкти здатні застосовувати певні інструментальні методи їх дослідження (наприклад,

виявлені документи оглядаються з використанням збільшувальних приладів, в інфрачервоних чи ультрафіолетових променях тощо). У результаті власних практичних дій уповноважена особа з'ясовує сутність та криміналістично значущі ознаки досліджуваного об'єкта, зміст фактичних даних, які він несе, висуває первинні версії про його зв'язок із подією кримінального правопорушення. Одночасно з цим, формований доказ у свідомості особи зіставляється з раніше зібраними, проходить первинну оцінку та перевірку. Дослідження джерела (носія) доказової інформації також є необхідною передумовою фіксації отриманих від нього відомостей. Зокрема, суб'єктивні форми фіксації полягають у перетворенні таких відомостей свідомістю уповноваженої особи, а об'єктивні – вимагають від суб'єкта доказування обрання відповідних науково-технічних засобів. Подальше інструментальне дослідження доказів можливе шляхом направлення кримінально-релевантних об'єктів для проведення судової експертизи або проведення інших (наступних) процесуальних дій.

Також варто зазначити, що слідчий суддя є одним із суб'єктів, які досліджують докази на стадії досудового розслідування кримінального правопорушення. Зокрема, відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 178 КПК України, при вирішенні питання про обрання запобіжного заходу згаданий суб'єкт, серед іншого, зобов'язаний оцінити вагомість наявних доказів про вчинення підозрюваним, обвинуваченим кримінального правопорушення. Задля цього слідчий суддя на підставі ч. 4 ст. 193 КПК України може заслухати будь-якого свідка чи дослідити будь-які матеріали, які мають значення для вирішення питання про застосування запобіжного заходу, що відповідає всім вищенаведеним ознакам дослідження доказів.

Очевидно, що основною формою дослідження доказів є саме судове, адже тільки за його результатами може бути сформоване внутрішнє переконання суду – суб'єкта, який уповноважений вирішити кримінально-правовий спір по суті і, таким чином, виконати основне завдання конкретного кримінального провадження. Водночас, як було продемонстровано, дослідження доказів

відбувається також і за межами зали судового засідання, зокрема й на стадії досудового розслідування. Така активність уповноважених осіб в цілому призначена саме для забезпечення можливості подальшого судового дослідження тих доказів, які суб'єкти доказування вирішать використовувати на обґрунтування власних правових позицій у судовому провадженні. Зауважимо, що в спеціальній літературі та в чинному кримінальному процесуальному законодавстві відсутня єдина назва для таких поза- й досудових форм дослідження доказів. Попри те, що в криміналістичних джерелах термін «попереднє дослідження» традиційно застосовується до інструментального вивчення матеріальних об'єктів із використанням спеціальних знань [319, с. 4; 26, с. 213; 8, с. 5], ми пропонуємо поширити це поняття на всі форми позасудового дослідження доказів. Наведений підхід підтримала панівна більшість (91,1 %) опитаних нами науковців та практиків: на думку респондентів, суб'єкти доказування під час досудового розслідування здійснюють попереднє дослідження зібраних ними та відкритих іншими учасниками провадження доказів. Також додамо, що, на відміну від судового дослідження, попереднє може здійснюватися як у процесуальний, так і в непроцесуальний спосіб.

Специфічною формою дослідження доказів варто визнати їх направлення для проведення судової експертизи. У такому випадку, криміналістично значущі відомості від певного об'єкта за ініціативи суб'єкта доказування отримує інший суб'єкт, носій спеціальних знань – судовий експерт. Результати такого дослідження викладаються в окремому процесуальному документі, висновку експерта, який передається ініціатору проведення експертизи. Саме з цього документа суб'єкт доказування отримує нові відомості про направлений для проведення експертизи об'єкт. У зв'язку з тим, що дана форма дослідження доказів суттєво відрізняється від попереднього й судового та може здійснюватися як на стадії досудового розслідування, так і в судовому провадженні, вважаємо, що експертне дослідження доказів потребує окремого науково-теоретичного опрацювання.

Попереднє, судове та експертне дослідження доказів у кримінальному провадженні, їх процесуальні форми та криміналістичні засоби, які використовуються в межах їх здійснення, будуть більш детально розглянуті далі на сторінках цього розділу дисертації.

Викладене дає можливість навести наступну сукупність практичних (інструментальних) та когнітивних (мисленнєвих) операцій, з яких складається дослідження доказів у кримінальному провадженні:

- ознайомлення з виявленим джерелом (носієм) потенційно доказової інформації, визначення його сутності та способів отримання від нього інформації; або ознайомлення з процесуальним джерелом доказів та оцінка законності його отримання (оцінка на предмет допустимості);
- отримання фактичних даних (доказової інформації) із використанням органів відчуття та, за потреби, науково-технічних засобів, їх перенесення у свідомість особи, яка досліджує доказ;
- з'ясування змісту та сутності отриманої інформації, її оцінка на предмет належності;
- перевірка отриманих фактичних даних (як «інтелектуальна», шляхом зіставлення з іншими доказами, так і «інструментальна», шляхом проведення додаткових процесуальних дій) та, як результат, оцінка на предмет достовірності;
- опосередковане отримання відомостей від інших доказів та повторні когнітивні операції опрацювання змісту раніше дослідженого доказу.

Видається, що перелічені операції нерозривно пов'язані між собою у практичній діяльності та свідомості суб'єктів доказування, містять традиційне розуміння перевірки доказів, а також певні складові їх оцінки. Так результати оцінки кожного окремого доказу суб'єктом доказування на предмет належності, допустимості та достовірності є динамічними. Наприклад, вилучений на місці події об'єкт одразу після проведення огляду оцінюється слідчим як належний доказ, здатний підтвердити або спростувати факти, які мають значення для кримінального провадження. Водночас після його подальшого дослідження

(зокрема експертного) результати такої оцінки можуть змінитися. Якщо з урахуванням нових даних об'єкт буде оцінений як неналежний, недостовірний чи недопустимий, він виключається з доказової бази та не використовується на обґрунтування наступних рішень суб'єкта доказування. Через це перевірку кожного індивідуального доказу та його оцінку на предмет належності, допустимості та достовірності ми пропонуємо вважати невід'ємними складовими дослідження.

Своєю чергою, результати оцінки сукупності доказів на предмет їх достатності є індивідуальними для кожного конкретного рішення, в інформаційну основу якого така сукупність лягає. Так на обґрунтування процесуальних рішень допускається використання лише доказів, які на переконання уповноваженого суб'єкта, на момент їх прийняття оцінюються як належні, допустимі й достовірні. Тому, ми вважаємо, що оцінка доказів на предмет їх достатності для прийняття певного рішення є складовою їх використання і виходить за межі когнітивних складових дослідження.

Безпосереднім об'єктом дослідження доказів завжди виступає певне матеріалізоване джерело (носії) доказової інформації. При всьому, залежно від етапу доказової діяльності, процесуальний статус такого об'єкта різниться. Якщо дослідження відбувається одночасно зі збиранням доказів, такий об'єкт ще не має визначеного процесуального статусу. Своєю чергою, у випадках, коли досліджується раніше зібраний (сформований) доказ (у ході повторного попереднього, експертного дослідження, ознайомлення з матеріалами іншої сторони чи судового дослідження), такий об'єкт має статус процесуального джерела доказів. Специфічну природу мають показання, адже вони є вербальним виразом відомостей (ідеальних слідів пам'яті, уявних образів), які містяться у свідомості й пам'яті живої людини. Щодо цього, слушною є думка Є. Д. Лук'янчикова, що й такі відомості мають матеріальну природу, адже формуються та зберігаються в матеріальному середовищі, яким у даному разі є мозок людини [321, с. 14–15].

Предметом дослідження доказів виступає потенційно доказова

інформація, яку несе досліджуваний об'єкт. Як правило, її зміст становлять певні характеристики джерела (носія) як об'єкта матеріального світу – форма, колір, розмір, вага, хімічний склад та фізичні властивості тощо. У випадках, коли досліджується (уже сформоване) процесуальне джерело доказів, також отримується й інформація про спосіб його збирання з метою подальшої оцінки допустимості доказу. Для показань предметом дослідження виступає перетворена у вербальну (словесну) форму інформація про об'єкти, події та явища, які допитувана особа раніше сприймала, запам'ятала, та про які повідомила під час проведення допиту (а під час допиту судового експерта, також і його суб'єктивні оцінки, надані на основі спеціальних знань).

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що дослідження доказів є складовою процесу доказування, однією з операцій із доказами (разом із їх збиранням та використанням), яка полягає в ознайомленні суб'єкта доказування з певним джерелом (носієм) доказової інформації, отриманні та з'ясуванні змісту фактичних даних, що містяться в такому джерелі, оцінці джерела на предмет допустимості, перевірці фактичних даних, їх оцінці на предмет належності й достовірності. Результатом дослідження є формування у свідомості суб'єкта доказування ідеальної моделі опрацьованого об'єкта, а також інших об'єктів, подій та явищ, відомості про які несе досліджений доказ.

4.2. Криміналістичні засоби попереднього дослідження доказів

4.2.1. Сутність та процесуальні засоби попереднього дослідження доказів у кримінальному провадженні

Суб'єкти доказування у кримінальному провадженні постійно опрацьовують джерела (носії) доказової інформації та отримують від них

кримінально-релевантні відомості про обставини, що мають значення для кримінального провадження. Така пізнавальна активність уповноважених осіб здійснюється як у судовому провадженні, так і за його межами. При всьому, у науковій літературі відсутня єдина позиція щодо спільної назви та сутності до- і позасудових форм дослідження доказів. На наше переконання, усі форми дослідження доказів, які передують та слугують майбутньому судовому дослідженню, можливо об'єднати під назвою «попереднє дослідження доказів».

Водночас у криміналістичній літературі цей термін уже знайшов своє поширення та, переважно, тлумачиться більш вузько, порівняно із запропонованим нами поглядом на нього, як процес отримання спеціалістом чи слідчим орієнтуючої (тобто, недоказової) інформації від певних криміналістично значущих матеріальних об'єктів із використанням спеціальних знань і специфічних науково-технічних засобів, зокрема шляхом їх «експрес-аналізу» за допомоги певних приладів та/або реактивів (В. В. Арешонков [7, с. 143, 147; 8, с. 5], О. В. Бишевец [26, с. 213], О. О. Волобуєва [69, с. 14], В. В. Коваленко [239, с. 41] А. Лазебний [308, с. 132], Б. Є. Лук'янчиков та Є. Д. Лук'янчиков [319, с. 4], І. В. Пиріг [380, с. 53] М. Г. Щербаковський [285, с. 53] та ін. вчені).

Зауважимо, що в умовах дії КПК України 1960 року «попереднє дослідження» також розглядалося як непроцесуальний аналог судово-експертного дослідження, який проводився до порушення кримінальної справи [380, с. 53] та, відповідно, відрізнявся від судової експертизи лише моментом здійснення та недоказовим статусом результатів [319, с. 5]. Утім в сучасних умовах наведене розуміння аналізованої категорії втратило свою актуальність, адже за чинних положень КПК України проведення будь-яких лабораторних досліджень носіїв (джерел) доказової інформації до внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР не допускається. Нарешті, окрім наведеного, попереднє дослідження розглядається як початковий етап проведення судової експертизи [473, с. 33; 11, с. 45], однак це розуміння терміна стосується окремої форми опрацювання доказів у

кримінального провадження – їх експертного дослідження.

Водночас у наукових колах спостерігається й тенденція до розширення змісту терміна «попереднє дослідження» (а також поняття «криміналістичне дослідження», яке іноді використовується синонімічно першому). Наприклад, В. Г. Гончаренко вважав, що криміналістичне дослідження об'єктів в цілому містить робочий процес як слідчого, так й експерта [89, с. 26], а слідчий огляд можна трактувати як один із методів такого дослідження [89, с. 27]. На думку М. В. Салтевського [441, с. 311], В. І. Алексійчук [5, с. 58–59] та В. Ю. Шепітька [287, с. 162] «попереднє дослідження» можна певною мірою ототожнити із детальним органолептичним та/або інструментальним опрацюванням матеріальних об'єктів під час їх огляду. З погляду В. Ю. Шепітька об'єктом попереднього дослідження можуть також виступати й показання, які досліджуються слідчим шляхом їх зіставлення з іншими даними, наявними в його розпорядженні [287, с. 326].

В. М. Ревака слушно зауважив, що проведення вимірювань у межах огляду місця події, на яке вказувала ч. 3 ст. 191 КПК України 1960 року, варто тлумачити як складову дослідження об'єктів під час проведення такої процесуальної дії [429, с. 184]. Аналогічні положення наявні й у чинному КПК України: під час обшуку (ч. 7 ст. 236), огляду (ч. 7 ст. 237), огляду трупа, пов'язаного з ексгумацією (ч. 6 ст. 239), слідчого експерименту (ч. 2 ст. 240) дозволяється здійснювати вимірювання. Що цікаво, в усіх наведених нормах вимірювання поставлене законодавцем в один ряд зі способами фіксації криміналістично значущої інформації: фотографуванням, звуко- чи відеозаписом, складанням планів і схем, виготовленням графічних зображень оглянутого місця чи окремих речей, виготовлення відбитків та зліпків (ч. 7 ст. 237 КПК України) та може здійснюватися як слідчим, дізнавачем, прокурором самотійно, так і залученим спеціалістом.

Крім того, під час проведення огляду дозволяється «оглядати і вилучати речі і документи, які мають значення для кримінального провадження», а під час обшуку «оглядати і вилучати документи, тимчасово вилучати речі, які

мають значення для кримінального провадження». Указані правомочності сторони обвинувачення ми пропонуємо тлумачити як можливості проведення детального огляду виявлених під час проведення цих слідчих (розшукових) дій об'єктів. У цьому контексті цінною є позиція В. Г. Гончаренка, який писав, що кваліфікований та проведений слідчим із використанням науково-технічних засобів огляд, результати якого мають визначене законом процесуальне значення, являє собою головний спосіб пізнання та доказування під час розслідування кримінальних правопорушень [89, с. 30]. Тому можливість проведення детального огляду виявлених слідчим, дізнавачем чи прокурором об'єктів ми схильні розуміти саме як форму їх дослідження.

Аналізуючи значення терміна «попереднє дослідження», Є. Д. Лук'янчиков, Б. Є. Лук'янчиков та О. Б. Микитенко зауважують, що, судячи з його назви, таке дослідження чомусь передує – експертному чи судовому дослідженню. Проте, на думку цитованих науковців, наведений підхід є сумнівним, адже в деяких випадках після таких досліджень відпадає потреба в проведенні будь-яких інших [327, с. 45], з чим важко повною мірою погодитися. За запропонованого нами погляду, попереднє дослідження є необхідною умовою для подальшого використання доказів суб'єктами доказування. Саме за його результатами приймаються рішення щодо необхідності (або її відсутності) призначати судові експертизи, проводити наступні процесуальні дії для перевірки наявних і збирання нових доказів та, нарешті, подання чи неподання окремих доказів судові для їх судового дослідження. Головним призначенням попереднього дослідження є сприяння подальшому «основному» судовому дослідженню. При всьому, називати цей різновид дослідження доказів «досудовим» не варто, адже така назва асоціюється насамперед зі стадією досудового розслідування та, очевидно, не охоплює непроцесуальне позасудове дослідження доказів сторонами провадження на стадії судового розгляду, котре здійснюється як елемент підготовки до дослідження таких доказів у суді або їх обговорення на судових дебатах.

З урахуванням викладеного вважаємо за доцільне застосувати широкий

підхід до тлумачення поняття «попереднє дослідження доказів» і пропонуємо розуміти його як сукупність позасудових неекспертних практичних дій та когнітивних операцій суб'єктів доказування щодо опрацювання джерел (носіїв) доказової інформації, отримання від них і з'ясування змісту відомостей про обставини, що мають значення для кримінального провадження.

Об'єктами попереднього дослідження доказів є матеріалізовані джерела (носії) потенційно доказової інформації (фактичних даних). Якщо певний матеріальний об'єкт (річ або документ) досліджується одночасно з його виявленням і закріпленням у формі вилучення (тобто збиранням), він ще не має процесуального (доказового) статусу та є матеріальним джерелом (носієм) потенційно доказової інформації. Статусу процесуального джерела доказів (речового доказу або письмового документа) такий об'єкт може набути вже за результатами його попереднього дослідження в межах детального огляду. В інших випадках попередньому дослідженню підлягають предмети, які вже набули доказового статусу, унаслідок їх збирання (отримання) в порядку, передбаченому ст. 93 КПК України. Специфічними об'єктами попереднього дослідження є тіла живих людей і тварин та трупи, які не набувають статусу процесуальних джерел доказів, проте можуть виступати цінними джерелами (носіями) доказової інформації. У межах дослідження ідеальних слідів пам'яті особи уповноважені суб'єкти безпосередньо сприймають їх вербальний (словесний) вираз в усній або письмовій формі.

Суб'єктами попереднього дослідження доказів є суб'єкти доказування у кримінальному провадженні, крім слідчого судді й суду, які не мають права ознайомлюватися з доказами та їх змістом за межами судового розгляду. Допомогу з виявленням та розумінням характеристик досліджуваних об'єктів можуть надавати залучені спеціалісти, які, проте, не набувають статусу суб'єктів доказування.

Предметом попереднього дослідження є (потенційно) доказові відомості (фактичні дані), які містяться в досліджуваному джерелі (носії) та які можуть бути використані для встановлення наявності чи відсутності фактів, що мають

значення для кримінального провадження. За результатами попереднього дослідження доказу може бути здійснена його оцінка на предмет належності, достовірності й допустимості, прийняте рішення про потребу проведення його подальшого експертного дослідження, а також про можливість його використання під час досудового розслідування та в судовому провадженні.

Попереднє дослідження доказів можна класифікувати за низкою підстав: 1) за суб'єктами здійснення: стороною обвинувачення, стороною захисту, потерпілим, представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження); 2) за характером взаємодії з джерелом (носієм) даних: безпосереднє та опосередковане; 3) за стадією провадження: до його початку (виключно в межах невідкладного огляду місця події), під час досудового розслідування, позасудове дослідження на стадії судового розгляду; 4) за процесуальною формою (процесуальне та непроцесуальне); 5) за порядком здійснення (первинне, повторне); 6) за критерієм участі спеціаліста (кваліфіковане й некваліфіковане) тощо.

Безпосереднє попереднє дослідження доказів суб'єктами доказування здійснюється шляхом органолептичного сприйняття ознак їх матеріалізованих джерел (носіїв). У межах цієї діяльності уповноважені особи застосовують низку методів і прийомів пізнання, заснованих на функціонуванні органів відчуття людини та її когнітивній розумовій діяльності. Домінуючим при цьому виступає метод спостереження, який за потреби доповнюється вимірюванням, порівнянням, експериментом тощо [55, с. 152]. Для поглибленого вивчення об'єктів, а також при опосередкованому дослідженні доказів широко використовуються логічні методи та інші пізнавальні прийоми, зокрема аналіз, синтез, індукція, дедукція, аналогія тощо, характерні для всього процесу пізнання [51, с. 545].

Якщо попереднє дослідження доказів здійснюється в межах і в порядку процедур, визначених чинним кримінальним процесуальним законодавством, його варто називати процесуальним.

Для сторони обвинувачення основною процесуальною формою

попереднього дослідження речових доказів (включаючи речові докази – документи) та їх матеріальних джерел під час досудового розслідування є огляд. Так, відповідно до ч. 2 ст. 100 КПК України, речові докази, які отримані або вилучені слідчим (дознавачем), прокурором, оглядаються, фотографуються та докладно описуються в протоколі огляду. Крім того, закон зобов'язує сторону обвинувачення фіксувати за допомогою фотографування чи відеозапису та докладно описувати [в протоколі огляду] об'єкти, визначені ч. 6 ст. 100 КПК України.

Процесуальною формою попереднього дослідження стороною обвинувачення письмових документів (за аналогією з речовими доказами) є їх огляд. І хоча ст. 100 КПК України прямо не вимагає оглядати отримані стороною обвинувачення документи, практика пішла саме таким шляхом, що ми вважаємо правильним. Комп'ютерні дані, тобто електронні (цифрові) документи, досліджуються шляхом сенсорного сприйняття їх аудіовізуального виразу з обов'язковим використанням комп'ютерної техніки за правилами огляду комп'ютерних даних (ч. 2 ст. 237 КПК України).

Процесуальне попереднє дослідження тіла живої людини здійснюється у формі є освідкування в порядку ст. 241 КПК України (у межах цієї процесуальної дії досліджується й одяг особи), а також слідчий експеримент (ст. 240 КПК України) та, певною мірою, пред'явлення особи для впізнання (ст. 228 КПК України). Процесуальне попереднє дослідження трупів здійснюється у формі їх огляду в порядку ст. ст. 238, 239 КПК України.

Висновки експертів (та спеціалістів), а також інші процесуальні документи (наприклад, протоколи С(Р)Д) попередньо досліджуються як письмові документи шляхом їх прочитання та візуального сприйняття їх ілюстративних додатків у непроцесуальний спосіб.

Дещо специфічними в цьому плані є відомості, які містяться в пам'яті підозрюваних, потерпілих та свідків (тобто ідеальні сліди кримінального правопорушення). Така інформація сприймається й аналізується суб'єктами доказування одночасно з її збиранням під час проведення допиту, як єдиного

способу формування показань, у порядку ст. ст. 224, 226, 232 КПК України. Вербальна доказова інформація також може отримуватися й досліджуватися під час проведення пред'явлення для впізнання, слідчого експерименту й інших змішаних процесуальних дій та набувати статусу пояснень.

Процесуальні джерела доказів, характерні для кримінального провадження щодо кримінальних проступків, є похідними від класичних, визначених ч. 2 ст. 84 КПК України. Водночас, через суттєві прогалини в чинному законодавстві, названі ст. 298-1 КПК України процесуальні джерела на практиці майже не використовуються. За аналогією припустимо, що пояснення мають отримуватися й досліджуватися за правилами формування показань, висновки спеціалістів та результати медичного освідування – у порядку дослідження письмових документів, показання технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото- і кінозйомки, відеозапису – за правилами дослідження комп'ютерних даних (електронних (цифрових) документів).

При всьому, попереднє дослідження матеріальних об'єктів стороною обвинувачення може здійснюватися як у формі окремої процесуальної дії, так і як складова інших дій, у межах яких цей доказ було зібрано (обшук, огляд місця події, тимчасовий доступ до речей і документів тощо). Наприклад, документ або інший матеріальний об'єкт, вилучений під час проведення огляду місця події, за сприятливих умов може бути детально оглянутий на місці з фіксуванням усіх його суттєвих ознак у відповідному протоколі. Водночас, як зауважує В. О. Малярова, з метою більш ретельного дослідження нерідко виникає потреба провести повторний детальний огляд об'єктів і після того, як вони були оглянуті за місцем виявлення [282, с. 285]. На думку М. Є. Шумила, огляд предметів і документів у кабінеті слідчого із застосуванням науково-технічних засобів в умовах спокійної обстановки, зосередженості дає змогу глибше вивчити стан, властивості, ідентифікаційні ознаки слідів, предметів, усебічно оцінити їх у системі доказових матеріалів [51, с. 548]. До того ж у випадку, якщо під час проведення основної процесуальної дії можливість детально

оглянути такий об'єкт була відсутня, він може бути досліджений шляхом проведення додаткового огляду за місцем проведення досудового розслідування. Аналогічно й зовнішнє дослідження трупа може бути здійснено як за місцем його виявлення, так і за місцем його зберігання.

Крім того, закон жодним чином не забороняє слідчому, дізнавачу та прокурору здійснювати непроцесуальне попереднє дослідження зібраних ними доказів (читати документи, переглядати та прослуховувати відео-, аудіозаписи, візуально спостерігати речові докази тощо). Винятком із цього правила є матеріальні об'єкти, які зберігаються в сторони обвинувачення в належному упакованні, адже їх дослідження може здійснюватися виключно в процесуальний спосіб. Порушення цілісності пакування без фіксування цієї процедури в протоколі огляду та подальшого перепакування напевне призведе до подальшого визнання такого об'єкта недопустимим доказом.

Своєю чергою, сторона захисту, потерпілий та представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, під час та після збирання доказів у спосіб, дозволений законом, також здійснюють їх органолептичне попереднє дослідження, тобто пізнають (отримують) інформацію від таких об'єктів для її подальшого використання. Закон не встановлює конкретних вимог щодо способу, у який реалізується таке дослідження. Очевидно, для цього використовуються відчуття згаданих осіб, у першу чергу зір, слух та дотик.

Сторони провадження, потерпілий та представник юридичної особи, стосовно якої здійснюється кримінальне провадження, також мають процесуальні можливості досліджувати докази, сформовані іншими суб'єктами доказування. Традиційно така діяльність асоціюється з процедурою судового розгляду, де сторони та інші учасники кримінального провадження подають власні докази для дослідження судові та ознайомлюються зі змістом матеріалів, поданих іншими суб'єктами.

Водночас для належної реалізації принципів змагальності та рівності процесуальних можливостей сторін, які визначені ст. 129 Конституції України, ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (далі –

ЄКПЛ), ст. 22 КПК України), сторони провадження ще до початку судового розгляду мають отримати можливість ознайомитися з доказами, сформованими іншою стороною, щоб належними чином підготуватися до судового слухання. Згадана гарантія є особливо важливою для сторони захисту, яка під час досудового розслідування має менше процесуальних засобів збирання доказів порівняно зі стороною обвинувачення. Зокрема, Європейський суд з прав людини у § 37 рішення у справі *Rowe and Davis v. The United Kingdom* (Application no. 28901/95) наголосив, що процедура відкриття прокурором як обвинувальних, так і виправдувальних матеріалів стороні захисту є необхідною складовою засади змагальності в розумінні § 1 ст. 6 ЄКПЛ [603]. До того ж п. b § 3 ст. 3 ЄКПЛ гарантує кожному обвинуваченому у вчиненні кримінального правопорушення достатні час і можливості для підготовки свого захисту. Під указаними можливостями слід розуміти також реальну здатність обвинуваченого ознайомитися з матеріалами сторони обвинувачення [601].

Під час досудового розслідування сторона захисту, потерпілий та представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, мають право звертатися до слідчого, дізнавача та прокурора з клопотаннями про надання матеріалів досудового розслідування для ознайомлення (ч. 1 ст. 221 КПК України). Окрім того, відповідно до ч. 2 ст. 184 КПК України, сторона обвинувачення має не пізніше ніж за три години до початку розгляду клопотання про застосування запобіжного заходу надати підозрюваному, обвинуваченому копію клопотання та матеріалів, якими воно обґрунтовується. Ознайомлення зі змістом таких матеріалів передувє судовому розгляду у провадженні слідчого судді, а відтак, може вважатися попереднім дослідженням доказів, які обвинувачення планує використати під час розгляду.

Своєю чергою сторона захисту, потерпілий та представник юридичної особи, стосовно якої здійснюється провадження, під час досудового розслідування не зобов'язані ділитися власними доказовими матеріалами зі стороною обвинувачення. Утім, названі суб'єкти можуть на свій розсуд подавати слідчому, дізнавачу чи прокуророві речі й документи, а також заявляти

клопотання про проведення процесуальних дій за участі підозрюваних, потерпілих чи свідків зі стратегічних міркувань.

До того ж, відповідно до чинного кримінального процесуального законодавства, обов'язкове відкриття матеріалів провадження відбувається одразу після закінчення досудового розслідування в порядку, визначеному ст. 290 КПК України.

Так на основі положень чч. 2, 3 ст. 290 КПК України, прокурор або слідчий за його дорученням має надати стороні захисту для ознайомлення всі докази, які прокурор збирається використати в суді. Крім наведеного, для ознайомлення мають бути надані й усі докази, які самі собою або сукупно з іншими можуть бути використані для доведення невинуватості або меншого ступеня винуватості обвинуваченого, чи сприяти пом'якшенню покарання (незалежно від того, чи збирається прокурор використовувати такі виправдувальні докази під час судового розгляду). Схожа процедура передбачена й для закінчення досудового розслідування у формі дізнання (ч. 5 ст. 301 КПК України).

Своєю чергою, і сторона обвинувачення на основі ч. 6 ст. 290 КПК України вправі вимагати від захисту відкриття матеріалів, котрі останні збираються використати в суді. Для цього прокурор повинен звернутися до сторони захисту з відповідним запитом. За таких умов захист має право не відкривати матеріали, які, на їхню думку, можуть бути використані прокурором на підтвердження винуватості обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення.

Недотримання сторонами провадження описаних процедур призведе до того, що суд відмовиться прийняти як докази ті матеріали, які не були вчасно відкриті іншій стороні.

Про відкриття сторонами кримінального провадження власних матеріалів також мають бути повідомлені потерпілий, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, цивільний позивач та цивільний відповідач. Указані особи можуть ознайомитися зі змістом відкритих сторонами доказів в

тій частині, яка стосується їх процесуальних інтересів.

Процедура відкриття доказів може реалізовуватися також і після закінчення досудового розслідування. Як визначає ч. 11 ст. 290 КПК України, у випадку отримання сторонами провадження нових доказів після моменту закінчення досудового розслідування й до завершення судового розгляду, вони також мають відкривати такі матеріали іншій стороні. Крім того, відповідно до ч. 6 ст. 333 КПК України, прокурор має надати іншим учасникам судового провадження для ознайомлення всі матеріали, які були отримані внаслідок проведення слідчих (розшукових) дій за дорученням суду.

Ознайомлення зі змістом матеріалів іншої сторони здійснюється шляхом їх органолептичного сприйняття (огляд речових доказів, читання документів тощо), а також шляхом створення їх копій або відображень, що цілком відповідає сформульованій вище концепції попереднього дослідження доказів. Безпосереднім об'єктом дослідження виступають певні матеріальні об'єкти, котрі, унаслідок відповідності вимогам ст. 84 КПК України та застосування суб'єктами доказування до них визначених законом процедур, мають статус процесуальних джерел доказів. На основі інформації, отриманої під час ознайомлення з такими матеріалами, сторони провадження формують власну стратегію на стадію судового розгляду, планують порядок подання судові своїх доказів, формулюють власні правові позиції та аргументи на їх підтримку, прогнозують правові позиції іншої сторони тощо.

Варто також зауважити, що прийняття та реалізація рішення про надання доказів іншій стороні для ознайомлення є формою їх використання. Зокрема, для сторони обвинувачення прийняття такого рішення по завершенні досудового розслідування є їх обов'язком, незалежно від того, чи проявив захист ініціативу в ознайомленні з відповідними матеріалами. Своєю чергою, для сторони захисту обов'язок відкриття власних матеріалів виникає тільки за наявності ініціативи (запиту) прокурора. З урахуванням викладеного вважаємо, що відкриття матеріалів (доказів) та ознайомлення з ними сторонами провадження є невід'ємною складовою дослідження та використання доказів у

межах процесу доказування в кримінальному судочинстві [225, с. 167].

Наголосимо, що застосування лише норм кримінального процесуального закону може бути недостатнім для належного попереднього дослідження доказів (джерел та носіїв доказової інформації). Через певні особливості таких об'єктів, для ефективного з'ясування їх змісту та значення для кримінального провадження необхідно застосовувати специфічні криміналістичні засоби попереднього дослідження, до яких варто віднести:

- тактико-організаційні наукові положення (рекомендації) щодо організації та проведення огляду матеріалізованих джерел (носіїв) доказової інформації, трупів, а також освідкування й слідчого експерименту, як інструментів пізнання ознак тіла живої людини;

- тактико-організаційні наукові положення (рекомендації) щодо найбільш ефективного здійснення процесуального спілкування з метою отримання й дослідження ідеальних слідів пам'яті живих осіб;

- техніко-криміналістичні прийоми, способи, методи та науково-технічні засоби, які застосовуються для отримання доказової інформації від її матеріалізованих джерел (носіїв), а також від живих осіб;

- методико-організаційні наукові положення (рекомендації) щодо специфіки попереднього дослідження доказів під час розслідування окремих груп (родів, видів, підвидів) кримінальних правопорушень.

До найбільш загальних правил (принципів) попереднього дослідження доказів можна віднести такі:

- забороняється застосовувати прийоми й методи, які можуть призвести до пошкодження, знищення чи видозмінення досліджуваного об'єкта;

- дослідження повинно бути повним та всебічним [55, с. 154] (тобто суб'єкт доказування має отримати від досліджуваного об'єкта всю, яку можливо на даному етапі, криміналістично значущу інформацію);

- під час дослідження необхідно застосовувати відповідні поставленим завданням науково-технічні засоби (від польових і до лабораторних);

- застосування суб'єктами доказування, за потреби, спеціальних знань

(як власних, так і залучених спеціалістів);

- повторюваність використання окремих методів дослідження, наприклад, вимірювання лінійних розмірів, ваги об'єктів тощо [89, с. 106];
- у результаті застосування процесуальних форм попереднього дослідження обов'язково здійснюється належне фіксування його ходу та результатів.

Зауважимо, що конкретні кримінальні процесуальні й криміналістичні засоби попереднього дослідження обираються уповноваженими особами залежно від характерних ознак об'єкта, який опрацьовується. Раніше ми виокремили матеріальні (речові) об'єкти, комп'ютерні дані, а також тіло та свідомість людини як джерела (носії) доказових відомостей, що потребують специфічного поводження. Тому й відповідні засоби попереднього дослідження доказів ми будемо класифікувати та розглядати з огляду на об'єкти, від яких отримується доказова інформація.

4.2.2. Криміналістичні засоби попереднього дослідження речових джерел доказової інформації

Речі й документи є одними з основних джерел (носіїв) доказової інформації у кримінальному судочинстві. Такі матеріальні об'єкти несуть на собі сліди вчиненого кримінального правопорушення та містять інші відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження. Через це описані об'єкти мають високу інформаційну цінність і потребують належного поводження та ретельного дослідження.

Основним процесуальним засобом попереднього дослідження матеріальних об'єктів є доступна стороні обвинувачення слідча (розшукова) дія – огляд речей чи документів. Своєю чергою, сторона захисту, потерпілий,

представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, досліджують кримінально-релевантні матеріальні об'єкти у непроцесуальний спосіб з дотриманням загальних тактичних рекомендацій щодо детального огляду таких об'єктів.

Якщо огляд певного матеріального об'єкта проводиться як складова іншої процесуальної дії, підготовка до нього, як така, відсутня. В описаних ситуаціях уповноважені особи мають насамперед належним чином підготуватися до проведення основної процесуальної дії (огляду місця події, місцевості або приміщення, обшуку, отримання тимчасового доступу до речей та документів тощо).

У випадках, коли огляд речей чи документів проводиться як самостійна процесуальна дія, суб'єкту доказування необхідно здійснити такі підготовчі заходи:

- дослідити матеріали провадження (або матеріали, наявні в сторони захисту, потерпілого чи представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження) та отримати загальні відомості про об'єкт, який буде досліджуватися, і його зв'язок з обставинами, що мають значення для кримінального провадження та підлягають з'ясуванню;

- визначити межі огляду. Речі та документи можуть оглядатися як індивідуально (по одному), так і групами. У другому випадку їх дослідження має здійснюватися методично та послідовно з дотриманням принципу повноти огляду кожного об'єкта. У випадках, коли досліджувані об'єкти мають спільні або взаємопов'язані ознаки, можливий їх одночасний детальний огляд (наприклад, слідосприймаючого та вірогідного слідоутворюючого об'єкта, об'єктів, які могли бути частинами одного цілого, документів, які могли бути виготовлені однією особою тощо);

- обрати час та місце проведення огляду;

- визначити коло учасників огляду (до проведення такого дослідження доцільно залучати спеціаліста-криміналіста та, за потреби, інших профільних спеціалістів; до проведення огляду можуть бути залучені потерпілий чи сторона

захисту, якщо дослідження здійснюється за їх клопотанням, а також у випадках, коли участь цих осіб, на думку уповноваженої особи, є корисною;

– визначити та забезпечити наявність необхідних науково-технічних засобів. Як зауважує Г. К. Тетерятник, вибір криміналістичної та спеціальної техніки, яка є необхідною для організації й проведення огляду, обумовлюється обставинами та обстановкою цієї С(Р)Д [485, с. 285]. Як правило, під час огляду речей застосовуються засоби польової криміналістики, за необхідності залучені спеціалісти можуть використовувати засоби лабораторної криміналістики та інші специфічні технічні прилади.

Якщо огляд речей чи документів проводиться стороною обвинувачення як самостійна слідча (розшукова) дія, а досліджуваний об'єкт був попередньо належним чином запакований, на початку дослідження фіксується спосіб його пакування та процес розпакування. Указані дії необхідні для підтвердження автентичності й незмінності дослідженого об'єкта та забезпечення його допустимості як доказу.

Попереднє дослідження речових доказів та їх потенційних джерел здійснюється з метою отримання від них даних, які мають значення для кримінального провадження. На основі отримання, перевірки та оцінки такої інформації суб'єкт доказування приймає рішення про належність дослідженої речі як речового доказу. Як зазначають вітчизняні вчені, розшифровка доказових якостей таких об'єктів може вимагати застосування інструментальних та інших методів дослідження [479, с. 79].

На загальній стадії попереднього дослідження (огляду) речей встановлюються загальні ознаки таких об'єктів: зовнішній вигляд, матеріал, розмірні характеристики, вага, тип та найменування об'єкта (якщо відомо) тощо. Унаслідок візуального сприйняття, відчуття на дотик, вимірювання і зважування досліджуваного об'єкта, наведені дані відбиваються у свідомості суб'єкта дослідження. Надалі ці відомості мають обов'язково бути зафіксовані в описовій частині протоколу процесуальної дії в текстовому вигляді. Вимірювальні засоби та допустимі при вимірюванні відхилення (допуски)

обираються залежно розмірів досліджуваного об'єкта. З цією метою можуть використовуватися штангенциркулі, лінійки, рулетки тощо; для вимірювання великогабаритних об'єктів – рулетки, лазерні дальноміри, тахеометри та ін.

На детальній стадії попереднього дослідження (огляду) речових доказів чи їх джерел встановлюються специфічні, індивідуалізуючі ознаки таких об'єктів: розмірні характеристики, форма, матеріал, забарвлення окремих елементів; позначки, написи та маркування; дефекти, пошкодження та сліди нашарування тощо.

Залежно від розмірів указаних елементів, їх дослідження може здійснюватися як шляхом безпосереднього візуального сприйняття органами відчуття людини, так і з використанням оптичних засобів та методів дослідження. До останніх можна віднести лупи, мікроскопи та інші пристрої оптичного та цифрового збільшення, джерела експертного світла, а також окремі пошукові НТЗ. Указані пристрої можуть використовуватися як суб'єктом здійснення детального огляду самотійно, так і залученими спеціалістами.

Варто пам'ятати, що один речовий доказ (предмет) може бути носієм низки слідів різного типу: наприклад, унаслідок дорожньо-транспортної пригоди, можуть утворитися об'єкти, які несуть одночасно сліди механічної і термальної дії та сліди біологічного походження тощо. Для виявлення, дослідження та фіксування кожного типу слідів доцільно обирати відповідні науково-технічні засоби. Крім того, під час попереднього дослідження речей потрібно враховувати особливості проведення огляду їх окремих категорій, які були доволі докладно описані в спеціальній літературі. Зокрема, власну специфіку мають огляди транспортних засобів [див. 42; 534], комп'ютерної техніки [див. 363; 145; 342], зброї [див. 37; 240], вибухових речовин та пристроїв [див. 260], об'єктів біологічного походження [див. 345] тощо. Особливості огляду речей під час розслідування певних груп (родів, видів, підвидів) кримінальних правопорушень на сучасному етапі є традиційною складовою окремих криміналістичних методик розслідування.

У випадку, якщо попереднє дослідження (огляд) речей здійснюється у

процесуальний спосіб, на його заключному етапі обов'язково здійснюється фіксування ходу та результатів такої процесуальної дії. За запропонованого нами підходу до визначення структури доказування у кримінальному провадженні указані дії варто вважати складовою збирання доказів.

Окрім того, у загальному процесуальному порядку огляду речей здійснюється попереднє дослідження живих тварин (птахів). За М. Є. Шумилом, предметом такого огляду виступають ушкодження, завдані тваринам внаслідок кримінально-протиправних дій, ознаки, які підтверджують їх належність власникам тощо [51, с. 548]. Як зауважує К. О. Чаплинський, для правильного визначення породи, віку та індивідуальних особливостей тварин, виявлення та опису їх специфічних ознак, під час огляду необхідно залучати відповідних спеціалістів (наприклад, ветеринара, зоотехніка, фельдшера) [532, с. 55].

Безпосереднє попереднє дослідження матеріально-фіксованих слідів та інших об'єктів, які не можна вилучити в натурі, здійснюється за місцем їх виявлення з дотриманням наведених вище загальних тактико-організаційних рекомендацій. У ході їх огляду обов'язково з'ясовується та фіксується місце знаходження кожного об'єкта та їх взаємне розташування. Після фіксації таких об'єктів можливе їх опосередковане дослідження шляхом ознайомлення з протоколом відповідної процесуальної дії та додатками до нього (фотознімками, матеріальними (предметними) копіями, 3D-моделями оригінального об'єкта тощо).

Дослідження обстановки певного місця в цілому здійснюється логічним шляхом, завдяки узагальненню у свідомості уповноваженої особи даних, отриманих від кожного окремого її елементу та побудови логічних зв'язків між ними. Процесуальними засобами дослідження загальної слідової картини можна визнати огляд місця події (місцевості, приміщення), обшук, деякі НС(Р)Д. Загальна речова обстановка певної місцевості також може сприйматися уповноваженими особами під час проведення слідчого експерименту, допиту на місці, отримання тимчасового доступу до речей і документів тощо.

Доказові дані про речові докази (їх матеріальні джерела) можуть також отримуватися шляхом проведення слідчого експерименту. Відповідно до ч. 1 ст. 240 КПК України, указана слідча (розшукова) дія може здійснюватися, зокрема, шляхом відтворення дій, обстановки чи обставин певної події, а також проведення дослідів чи випробувань. Унаслідок проведення таких дій, суб'єкти доказування можуть отримувати відомості про місце певного матеріального об'єкта в механізмі вчинення кримінально-протиправного діяння; можливість його використання як знаряддя вчинення кримінального правопорушення; механізм утворення слідів на матеріальному об'єкті тощо.

Безперечно, найбільшу інформаційну цінність має слідчий експеримент, який проводиться з використанням оригінальних матеріальних об'єктів (речових доказів), які є елементами механізму розслідуваної кримінально-релевантної події. У таких випадках їх дослідження відбувається безпосередньо. Водночас використання реальних знарядь кримінального правопорушення, зокрема зброї і конструктивно схожих з нею предметів, інших речових доказів є небажаним, адже може привести до створення небезпеки для учасників процесуальної дії, пошкодження чи знищення речових доказів, втрати слідів кримінального правопорушення тощо. Тому в межах підготовки до слідчого експерименту за можливості бажано заздалегідь підготувати аналогічні предмети або безпечні масо-габаритні копії зброї та інших знарядь.

У випадку, коли під час слідчого експерименту використовуються описані вище аналоги чи замінники, дослідження оригінального матеріального об'єкта здійснюється опосередковано, з використанням такого логічного прийому, як аналогія. Зокрема, якщо дослідженому заміннику притаманні ті чи інші ознаки (наприклад, він може бути використаний як знаряддя вчинення певних дій, або в результаті відтворення механізму події на ньому утворилися аналогічні оригінальному об'єктові сліди), суб'єкт доказування може дійти логічного висновку про притаманність цих ознак й оригінальному об'єктові.

Для забезпечення достовірності отриманої в такий спосіб інформації, під час проведення слідчого експерименту потрібно використовувати замінники,

максимально наближені до оригінального об'єкта за розмірами, масою, формою, матеріалом тощо. Якщо оригінальні матеріальні об'єкти є речами масового виготовлення (сокира, фомка, заводська зброя, цеглина тощо), доцільно використовувати аналогічні об'єкти фабричного виробництва. У випадках, коли аналог фабричного виготовлення отримати неможливо, а також у ситуаціях коли досліджуваний об'єкт є рідкісним або унікальним, практикам доводиться спеціально виготовляти замінники для проведення слідчого експерименту. На сучасному етапі 3D-друк є ефективним способом виготовлення таких копій. Оригінальний предмет може бути відсканований із використанням 3D-сканера, роздрукований на 3D-принтері в повному розмірі та пофарбований у кольори оригіналу. Вагу виготовленого в такий спосіб предмета можливо регулювати шляхом додавання свинцевих обтяжувачів до порожнин в середині нього. Описані масо-габаритні копії можуть ефективно використовуватися для демонстрації та відтворення дій учасників кримінально-релевантної події [209, с. 183].

Процесуальний статус **документа** та способи й методи його **попереднього дослідження** залежать від того, які його складові містять інформацію, що має значення для кримінального провадження. Якщо доказову інформацію несе зміст документа, то він вважається письмовим доказом (документом у розумінні ст. 99 КПК України); якщо таку інформацію несуть його зовнішні (матеріальні) ознаки – речовим доказом. Тому процедура попереднього дослідження цих об'єктів має бути спрямована на отримання інформації як від їх зовнішніх (матеріальних), так і від внутрішніх (змістовних) ознак.

На початковому етапі попереднього дослідження (огляду) документа вивчається його зміст [441, с. 311], тобто інформація, яку він несе. Така форма опрацювання документа здійснюється шляхом сприйняття його змісту з використанням органів відчуття. Текстові документи (у тому числі й висновки експертів та спеціалістів) читаються, графічні – сприймаються органами зору [629, с. 181]. У випадках, коли суб'єкт дослідження не володіє мовою,

якою виконано текстовий документ, до детального огляду доцільно залучити перекладача, а у випадках, якщо зміст документа пов'язаний із певними специфічними питаннями науки, техніки чи культури – спеціаліста у відповідній галузі. На цьому етапі суб'єкт дослідження ознайомлюється з інформацією, яку несе основний зміст документа, та здійснює його оцінку на предмет належності як письмового доказу.

Крім того, під час дослідження змісту документа можливе виявлення ознак його інтелектуальної підробки. Під указаним видом підробки в теорії криміналістики розуміється внесення до документа завідомо неправдивих відомостей особою, яка уповноважена його складати [285, с. 246]. При інтелектуальній підробці документ створюється з використанням справжніх бланків, печаток, ставиться підпис посадової особи, проте його зміст не відповідає дійсності. Ознаки інтелектуальної підробки документа, як правило, виявляються логічним шляхом (у результаті зіставлення відомостей про зміст досліджуваного документа та інших доказів у кримінальному провадженні).

На другому етапі попереднього дослідження (огляду) документа аналізується його зовнішній вигляд [441, с. 311] – матеріал, спосіб виготовлення, наявність захисних елементів, пошкоджень, слідів нашарування тощо. З'ясування зовнішніх (матеріальних) ознак документа дозволяє суб'єкту доказування оцінити його належність як речового доказу. Одним із головних завдань такого обстеження є виявлення ознак можливої матеріальної підробки документа, яка може бути повною, коли несправжній документ виготовляється повністю, та частковою, коли вносяться несанкціоновані часткові зміни до справжнього документа [621, с. 58]. Ознаки вірогідної матеріальної підробки можуть бути встановлені як логічним, так і інструментальним шляхом, унаслідок виявлення уповноваженою особою специфічних матеріальних ознак документа.

У зарубіжній літературі документи, справжність або авторство яких оспорується в юридичному процесі, традиційно називають сумнівними [609, с. 5]. На нашу думку, наведений термін є вдалим та може бути запозичений

вітчизняною теорією криміналістичного документознавства для позначення документів, щодо справжності яких наявні сумніви. Хоча закон цього прямо і не вимагає, на практиці питання автентичності документа вирішується виключно експертним шляхом. Виявлення ознак можливої підробки (і матеріальної, й інтелектуальної) під час попереднього дослідження є підставою для подальшого призначення відповідної судової експертизи.

В окремих випадках встановленню підлягають також і зовнішні ознаки документів, справжність яких не ставиться під сумнів, як-то матеріал носія, спосіб і час створення, авторство рукописних елементів тощо. Указані відомості можуть слугувати з'ясуванню інших обставин, які мають значення для кримінального провадження, та дотично пов'язані з досліджуваним документом [642, с. 199].

Як зазначав М. В. Салтевський, попереднє органолептичне дослідження документів є зовнішнім і неповним, адже деякі невидимі та маловидимі їх ознаки не можуть бути виявлені органами відчуття людини [441, с. 310]. Тому для більш детального та ефективного дослідження матеріальних ознак документів доцільно застосовувати спеціальні науково-технічні засоби. Найчастіше з цією метою використовуються методи та відповідні пристрої для цифрового та оптичного збільшення, джерела світла видимого та невидимого спектра, світлофільтри, фотографічні засоби тощо.

Окрім того, стрімкий розвиток науки і техніки дозволив у межах попереднього дослідження документів застосовувати інструменти, які раніше були доступні тільки судовим експертам. Зокрема, ефективним у польових умовах є застосовування мобільних відеоспектральних аналізаторів документів, які поєднують усі описані вище спеціальні методи дослідження. До указаної категорії пристроїв можна віднести сукупність науково-технічних засобів (програмно-апаратних комплексів), призначених для поглибленого техніко-криміналістичного дослідження документів та наочно-образної фіксації їх матеріальних ознак з використанням джерел світла різних спектрів. Відеоспектральні аналізатори документів переважно обладнані оглядовою

поверхнею, джерелами видимого, інфрачервоного й ультрафіолетового світла, цифровою камерою з можливістю наближення зображення, вбудованим екраном, інтерфейсами виведення зображення та можливістю зберігати їх у пам'ять пристрою, а також додатковою зовнішньою камерою [177, с. 164]. Під час досудового розслідування слідчі, дізнавачі й прокурори або залучені ними спеціалісти здатні використовувати відеоспектральні аналізатори для огляду й поглибленого попереднього дослідження документів суворої звітності, а також документів, які містять рукописний текст, відтиски печаток чи підписи. Алгоритм використання таких приладів під час огляду зводиться до послідовного дослідження та фотофіксації документа (його частин) у видимих, інфрачервоних та ультрафіолетових променях світла з описом у протоколі виявлених у такий спосіб ознак. Отримані з використанням приладу зображення можуть бути поміщені до описової частини протоколу як ілюстрації, до фототаблиці, а також збережені у електронній (цифровій) формі на носії та долучені до протоколу як додатки [174, с. 241].

За загальним правилом, професійні юристи представники сторони обвинувачення та адвокати в межах юридичної освіти отримують спеціальну криміналістичну підготовку, яка має дозволити їм із певним успіхом самостійно застосовувати техніко-криміналістичні засоби попереднього дослідження документів. Утім, на практиці застосування таких засобів вимагає більш ґрунтовних спеціальних знань та навичок. Слушною видається позиція вчених, які рекомендують залучати спеціалістів для здійснення спільного аналізу речових доказів, слідів та документів під час досудового розслідування [619, с. 208]. Тому детальний огляд сумнівних документів рекомендуємо проводити із залученням спеціаліста-криміналіста.

Заключний етап попереднього процесуального дослідження документів в цілому відповідає аналогічному етапові дослідження речових доказів та полягає у процесуальному оформленні результатів огляду. У випадку, якщо попереднє дослідження документа здійснювалося у непроцесуальний спосіб, етап процесуального закріплення його результатів, вочевидь, відсутній.

Зауважимо, що вітчизняними науковцями активно розробляються тактико-організаційні рекомендації щодо огляду документів стороною обвинувачення у кримінальному провадженні. На методико-організаційному рівні специфіка попереднього дослідження документів під час розслідування певних груп (родів, видів, підвидів) кримінальних правопорушень висвітлюється в межах розроблення відповідних окремих криміналістичних методик. Указані рекомендації включають узагальнення щодо категорій документів, які підлягають дослідженню, їх змісту, типових способів виготовлення чи підробки, профільних спеціалістів, які залучаються до їх огляду тощо.

Своєю чергою, суб'єкти, названі ч. 3 ст. 93 КПК України, здійснюють безпосереднє попереднє дослідження документів у непроцесуальний спосіб. При цьому вони можуть послуговуватися загальними техніко-криміналістичними рекомендаціями та науково-технічними засобами для отримання криміналістично значущих відомостей від документів, а також залучати до таких дій спеціалістів. Заразом згадані особи можуть бути присутні під час проведення огляду документа стороною обвинувачення. Усі суб'єкти доказування здатні також опосередковано досліджувати документи шляхом ознайомлення з їх копіями, протоколами їх огляду, висновками відповідних судових експертиз тощо.

4.2.3. Криміналістичні засоби попереднього дослідження комп'ютерних даних

Попереднє дослідження комп'ютерних даних, які після процесуального закріплення набувають статусу електронних (цифрових) документів, має низку спільних ознак з описаним вище дослідженням фізичних документів. Водночас їх специфіка виявляється насамперед у тому, що комп'ютерні дані зберігаються

в зашифрованій формі, призначеній для обробки обчислювальними пристроями комп'ютерної техніки. Такі дані за своїм визначенням є нематеріальним об'єктом, характеристики якого не можуть бути опрацьовані органами відчуття людини без додаткового перетворення (інтерпретації) за допомогою комп'ютерної техніки в аудіовізуальну форму. Тому в межах дослідження комп'ютерних даних безпосередньому сприйняттю уповноваженими особами підлягає саме їх аудіовізуальний вираз.

Процесуальною формою попереднього дослідження комп'ютерних даних, яка здійснюється стороною обвинувачення, є їх огляд (ч. 2 ст. 237 КПК України). Таке дослідження може проводитися як самостійна слідча (розшукова) дія або як складова інших процесуальних дій: огляду комп'ютерної техніки, огляду місця події, обшуку, отримання тимчасового доступу до речей та документів, окремих НС(Р)Д тощо. У першому випадку з використанням службової комп'ютерної техніки оглядаються комп'ютерні дані, які були вилучені (отримані, витребувані) разом із носієм даних або скопійовані на заздалегідь підготований носій, а також дані, розміщені в мережі Інтернет. У другому випадку дослідження здійснюється з використанням апаратних та програмних засобів комп'ютерної техніки, яка була виявлена та оглядається під час проведення іншої процесуальної дії. У цілому співвідношення оглядів комп'ютерних даних та комп'ютерної техніки можна умовно порівняти зі співвідношенням огляду місця події, де виявлено труп, та огляду трупа. Останній може проводитися як одночасно з ОМП за місцем виявлення трупа, так й окремо – за місцем його зберігання [181, с. 112].

Сутність огляду, як засобу збирання й дослідження доказів, та вимоги абз. 2 ч. 2 ст. 237 КПК України указують на те, що під час огляду комп'ютерних даних уповноважені особи мають особисто, з використанням власних органів відчуття, сприйняти зміст аудіовізуального виразу комп'ютерних даних та відобразити його в протоколі процесуальної дії і додатках до нього у формі, придатній для сприйняття такого змісту іншими людьми. Для безпосереднього сприйняття людиною комп'ютерні дані, що містять текст, зображення, звуки та

інші аудіовізуальні форми інформації, можуть бути відтворені через пристрої виведення даних (екран, аудіо-пристрої, принтери тощо), а код, який містить алгоритми дій, може бути виконано (запущено програму) [205, с. 56]. Після цього інтерпретовані дані сприймаються органами відчуття суб'єкта доказування (зір та слух).

Відтак, основними науково-технічними засобами, які використовуються під час дослідження комп'ютерних даних, є комп'ютерна техніка (персональний комп'ютер, ноутбук, планшет тощо), пристрої виведення даних (монітор, колонки чи навушники, гарнітури віртуальної реальності та ін.), а також відповідне програмне забезпечення, яке дозволяє інтерпретувати ті чи інші види даних.

До технічних засобів, необхідних для проведення огляду комп'ютерної техніки та огляду комп'ютерних даних, дослідники відносять портативний комп'ютер з автономним джерелом живлення; комплекти запасних батарей; привод CD-ROM (DVD-ROM); диски з операційними системами та іншими програмними засобами, накопичувачі інформації, зокрема носій, ємністю більшою від ємності накопичувача, який підлягає огляду; блокувач жорсткого диска та/або набір дублікаторів; викрутки та інші інструменти; польовий комплект спеціаліста-криміналіста тощо [60, с. 103–104]. Серед специфічних криміналістичних програмних засобів, призначених для загального та поглибленого аналізу комп'ютерних даних, Б. Б. Теплицький наводить Mobile Phone Examiner Plus (MPE), «Мобільний Криміналіст», MOBILedit!, XRY тощо [481, с. 251–252]. Завдання підготовки відповідних науково-технічних засобів покладається на залученого спеціаліста або уповноважену особу, яка проводить огляд комп'ютерних даних самостійно.

Як зазначалося в попередньому розділі дисертації, ч. 4 ст. 99 КПК України вимагає залучення спеціаліста до процедури створення копій комп'ютерних даних. Тому у випадках, коли досліджуються комп'ютерні дані, які містяться в пам'яті оглядуваної комп'ютерної техніки, використання допомоги спеціаліста є обов'язковим. З цією метою доцільно залучити особу, яка має комп'ютерно-

технічну або комп'ютерно-інженерну освіту та досвід роботи з комп'ютерно-технічними засобами і програмними продуктами. Водночас за наявності необхідних знань і технічних навичок дослідження комп'ютерних даних може проводитися слідчим (дознавачем, детективом), прокурором, оперативним співробітником самостійно без залучення спеціалістів [205, с. 55]. За аналогією з фізичними документами, до процесу дослідження їх електронних (цифрових) аналогів залежно від змісту можуть залучатися перекладачі, а також спеціалісти в інших сферах науки, техніки чи культури.

У межах робочої стадії огляду комп'ютерних даних уповноважені особи мають ознайомитися зі змістом комп'ютерних даних та вжити заходів до їх фіксування (збереження) у формі, доступній для сприйняття людиною.

Огляд комп'ютерних даних, що були скопійовані правоохоронцями на окремі носії або вилучені разом з оригінальними носіями, здійснюється шляхом підключення такого носія до службового комп'ютера, відкриття (виконання) файлів засобами асоційованого програмного забезпечення та безпосереднього сприйняття уповноваженою особою інформації, котру несуть такі дані. Варто пам'ятати, що вилучені носії комп'ютерних даних можуть містити шкідливий код (так звані «віруси»). Задля убезпечення робочого комп'ютера та збереження досліджуваних даних від видалення антивірусними програмами, огляд даних доцільно здійснювати з використанням так званих «віртуальних машин» [285, с. 124]. Крім того особа, яка проводить огляд (або залучений спеціаліст), має вжити заходів для недопущення внесення змін до оглядуваних даних під час їх дослідження.

Дані, що містяться в мережі Інтернет у відкритому доступі (на вебсайтах), оглядаються з використанням службового комп'ютера з доступом до мережі Інтернет та програмного забезпечення веббраузера. Комп'ютерні дані, що містяться на публічних ресурсах у межах сторінок, груп, пабліків у месенджерах (Telegram, Viber, WhatsApp, Signal, WeChat тощо), можуть бути оглянуті з використанням вебверсії відповідного месенджера засобами програми веббраузера, а за відсутності вебверсії – із використанням програми-

клієнта такого месенджера.

Укотре наголосимо, що будь-які дії з комп'ютерними даними мають здійснюватися уповноваженими особами виключно за допомогою сертифікованого і справного службового обладнання, із використанням ліцензійного програмного забезпечення. Застосування несертифікованого, несправного обладнання або неліцензійного програмного забезпечення може призвести до викривлення інформації, отриманої із комп'ютерних даних, через апаратні та/або програмні збої та помилки [208, с. 184]. У випадках, коли досліджуваний носій комп'ютерних даних захищений чи зашифрований, та у випадках, коли у залученого спеціаліста відсутні технічні можливості дослідити його вміст (наприклад, відсутній необхідний інтерфейс підключення або програмне забезпечення), носій може бути направлений для дослідження в межах судової експертизи комп'ютерної техніки та програмних продуктів.

Дані, які не можуть бути скопійовані (наприклад, переписки в месенджерах), оглядаються з використанням пристрою, у пам'яті котрого вони містяться. Задля фіксування таких даних доцільно здійснювати безперервну відеофіксацію екрану пристрою. При цьому прилади, що можуть під'єднуватися до телекомунікаційних й інтернет-мереж (мобільні телефони, смартфони, ноутбуки, «розумна» побутова техніка, мережеве обладнання тощо), мають оглядатися в умовах, які унеможливають підключення та віддалений доступ до них (наприклад, після переведення пристрою в режим «польоту» чи з використанням клітки Фарадея).

О. В. Манжай слушно наводить загальний порядок виявлення та дослідження комп'ютерних даних, що зберігаються на носіях: 1) аналіз доступних (відкритих) файлів шляхом контекстуального пошуку за ключовими фразами; 2) пошук прихованих і зашифрованих, тимчасових, специфічних даних; 3) спроба відновлення видалених файлів [342, с. 118].

Виявлення електронних (цифрових) слідів кримінального правопорушення під час огляду комп'ютерних даних, що містяться на носієві, може здійснюватися шляхом пошуку необхідних даних за реквізитами

(контекстом) засобами операційної системи чи сторонніх програм, а також шляхом суцільного дослідження файлів. Деякі з них можуть бути прихованими; для їх виявлення потрібно увімкнути відображення прихованих файлів у налаштуваннях програми-файлового менеджера [285, с. 124]. Щодо спроб виявлення та відновлення видалених файлів, то традиційно описані операції відносяться до завдань експертизи комп'ютерної техніки і програмних продуктів [480, с. 27], а відповідно, є складовою експертного дослідження комп'ютерних даних. Водночас виконання таких дій можливе й у межах попереднього дослідження комп'ютерних даних під час їх огляду із залученням спеціаліста.

Предметом дослідження комп'ютерних даних виступають кримінально-релевантні відомості, які у зашифрованому виді зберігаються в пам'яті носіїв даних. Як правило, такі дані запаковані в контейнери (файли), що містять у зашифрованому вигляді структуровану, відповідно до вимог певного формату, інформацію щодо роботи електронно-обчислювального приладу та операцій користувачів з таким приладом. Згадані дані можна назвати основними (А. С. Колодіна та Т. С. Федорова пропонують називати їх контентом [255, с. 178]), і вони підлягають першочерговому дослідженню та фіксуванню у межах огляду комп'ютерних даних. У доказуванні можуть використовуватися відомості про тип основних даних, їх формат (розширення назви та внутрішня структура), каталог розміщення кожного файлу, а також зміст (за формулюванням КПК України «інформація, яку вони містять») [204, с. 191].

Водночас комп'ютерні системи створюють та зберігають також і додаткову інформацію, яка характеризує основні дані (файл «контейнер» даних або каталог «папку» індексації даних). Таку інформацію прийнято називати метаданими [636, с. 22] (від давньогрецького μετά – після, за межами та англійського data – дані). Указані дані також здатні нести криміналістично значущі відомості, а відтак мають виявлятися та досліджуватися уповноваженими особами під час проведення огляду комп'ютерних даних.

Перелік та зміст метаданих залежить від формату основних даних,

операційної системи, типу файлу та програмного забезпечення, з яким даний файл асоційовано тощо. Базовими метаданими є розмір файлу (міра кількості даних, вихідною одиницею є байт), назва, розширення назви (наприклад *.doc, *.exe), назва асоційованого програмного забезпечення за замовченням, каталог розташування, час створення, час останнього редагування, час останнього відкриття, кількість редакцій, найменування користувача, який створив чи останнім редагував файл тощо. Базові метадані притаманні більшості форматів файлів та підлягають обов'язковому дослідженню й фіксуванню під час проведення огляду комп'ютерних даних.

В окремих випадках дослідженню й фіксуванню також підлягають специфічні метадані, що притаманні певним різновидам комп'ютерних файлів. Так доказове значення можуть мати метадані характерні для текстових файлів, зображень, аудіо- та відеофайлів, виконуваних файлів тощо[199, с. 83].

Огляд комп'ютерних даних завершується фіксацією його результатів, особливості здійснення якої були детально розглянуті в підрозділі 3.3. цієї роботи.

Методико-організаційні криміналістичні рекомендації щодо особливостей попереднього дослідження комп'ютерних даних на сьогодні переважно розробляються в межах окремих методик розслідування «комп'ютерних» кримінальних правопорушень [374; 482; 537; 481 тощо]. Водночас відбувається й поступове накопичення науково-методичного матеріалу щодо специфіки такого дослідження під час розслідування інших видів кримінально-караних діянь [427; 208; 102; 428 та ін.].

Сторона захисту, потерпілий та представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, досліджують комп'ютерні дані в непроцесуальний спосіб із дотриманням наведених вище загальних тактичних рекомендації щодо проведення огляду таких даних. На попередніх сторінках цієї роботи ми запропонували уповноважити згаданих суб'єктів на проведення процесуального огляду комп'ютерних даних (а конкретно – загальнодоступних вебресурсів), що потребуватиме розроблення специфічних тактико-криміналістичних

рекомендацій щодо дослідження й фіксації отриманої в такий спосіб доказової інформації.

4.2.4. Криміналістичні засоби попереднього дослідження тіла людини

Основним процесуальним засобом безпосереднього попереднього дослідження тіла живої людини є освідчування (ст. 241 КПК України), яке можна визначити як гласну слідчу (розшукову) дію, що полягає в огляді (безпосередньому сприйнятті зовнішніх ознак) тіла та одягу живої людини з метою відшукування на них слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет, якщо для цього не потрібно проводити судово-медичну експертизу.

Освідчуванню можуть піддаватися потерпілі, підозрювані та свідки. Так тіла й одяг живих потерпілих найчастіше оглядаються з метою відшукування на них матеріально-фіксованих слідів кримінального правопорушення, зокрема слідів нашарування та тілесних ушкоджень. Підозрювані, як правило, освідчуються задля відшукування на їх тілі особливих прикмет, які раніше сприймали та запам'ятали свідки чи потерпілі, та слідів кримінального правопорушення. Зокрема, наявність на тілі чи одязі такої особи слідів нашарування може свідчити про її участь в події кримінального правопорушення, а наявність тілесних ушкоджень – про боротьбу з потерпілим чи особами, які затримували підозрюваного тощо.

Рідше проводиться освідчування свідків. Огляд тіла свідка-очевидця, як зауважують Є. Д. Лук'янчиков та Б. Є. Лук'янчиков, може здійснюватися для того, щоб пересвідчитися, що така особа дійсно була на місці події [322, с. 152]. Так на її тілі чи одязі можуть бути виявлені сліди, характерні для місцевості, де було вчинено кримінальне правопорушення, або для його механізму.

Основним безпосереднім об'єктом дослідження під час проведення цієї слідчої (розшукової) дії є тіло живої людини. Погоджуємося з

Є. Д. Лук'янчиковим та Б. Є. Лук'янчиковим, що під час освідчування як простого огляду тіла людини можна виявити лише зовнішні ознаки на ньому. Водночас внутрішні властивості та стани організму мають встановлюватися в межах проведення спеціальних досліджень [322, с. 151] (судово-медичної, судово-психіатричної та судово-психологічних експертиз, за потреби в комплексі з іншими видами судово-експертних досліджень). Частина 1 ст. 241 КПК України також встановлює обмеження, відповідно до якого в ході освідчування не можуть встановлюватися обставини для з'ясування яких потрібно проводити судово-медичну експертизу.

До того ж у межах проведення такої слідчої (розшукової) дії можна здійснювати огляд одягу, у якому перебуває освідчувана особа. Таке дослідження здійснюється в процесуальному порядку ст. 241 КПК України з урахуванням загальних тактичних рекомендацій до проведення детального огляду речей.

Відповідно до ч. 1 ст. 241 КПК України, освідчування, як засіб кримінального процесуального доказування, проводиться з метою встановлення двох груп обставин: а) наявності (та характеру) слідів кримінального правопорушення на тілі та одязі живої людини; б) особливих прикмет освідчуваної особи. Указані обставини формують предмет дослідження під час проведення цієї С(Р)Д.

Під «слідами кримінального правопорушення» в цьому разі варто розуміти матеріально-фіксовані сліди контактної, термальної, хімічної або іншої дії, які утворюються на тілі (шкірі, слизових оболонках, нігтях, волоссяному покриві) та одязі людини в результаті її участі в кримінально-релевантній події. Своєю чергою, такі відображення можна поділити на сліди нашарування, тілесні ушкодження, пошкодження одягу й інші сліди нетравматичного характеру.

Сліди нашарування утворюються внаслідок перенесення на тіло або одяг особи речовин, об'єктів чи їх частин. Це можуть бути об'єкти й речовини, які містилися в навколишній обстановці місця події (грунт, пісок, пил, пилок рослин тощо), частини приладів і механізмів, з якими взаємодіяла особа (фарба,

мастила, порошинки від пострілу і таке інше), об'єкти біологічного походження (кров, сеча, слина, сперма, потожирова речовина, частинки шкіри, волосся, фрагменти нігтьових пластин та ін.), зокрема й такі, що належать самій освідуваній особі тощо. Інформаційна цінність описаних слідів полягає в тому, що їх дослідження, зокрема подальше експертне, може дати змогу визначити походження та механізм утворення таких відображень. За результатами виявлення й попереднього дослідження слідів нашарування на тілі та одязі людини можуть призначатися судові трасологічні, хімічні, біологічні, молекулярно-генетичні та інші види судових експертиз.

Поняття тілесних ушкоджень на тілі людини визначено на підзаконному рівні як порушення анатомічної цілості тканин, органів та їх функцій, що виникає як наслідок дії одного чи кількох зовнішніх ушкоджуючих факторів [396]. З огляду на механізм слідоутворення, це можуть бути як сліди відшарування (відділення від тіла частини тканин, втрата біологічних рідин тощо), так і результати дії інших чинників (фізичного, термального, хімічного тощо впливу). Слід зауважити, що освідування не є процесуальним засобом встановлення та оцінки характеру тілесних ушкоджень. З цією метою, відповідно до п. 2 ч. 2 ст. 242 КПК України, має обов'язково здійснюватися експертне дослідження тіла живої людини в межах проведення судово-медичної експертизи. Як зауважує О. О. Волобуєва, у разі виявлення на тілі людини ознак, характерних для тілесних ушкоджень, результати освідування можуть стати приводом для призначення судово-медичної експертизи [70, с. 178]. Крім того, С(Р)Д, передбачена ст. 241 КПК України, доцільно використовувати для виявлення та фіксування тілесних ушкоджень, які можуть швидко зникнути через природні механізми загоювання. У випадку виявлення таких слідів судово-медичному експертові для дослідження можуть направлятися протокол освідування особи та фототаблиця до нього.

Пошкодження на одязі можуть виявлятися у вигляді порушення його цілісності, відшарування окремих частин тощо. Дослідження таких слідів може допомогти суб'єктам доказування встановити ознаки слідоутворюючого об'єкта

та механізм слідоутворення. До того ж пошкодження на одязі часто відповідають тілесним ушкодженням, та, відповідно, мають досліджуватися з ними в комплексі. За результатами виявлення та попереднього дослідження пошкоджень на одязі людини можуть призначатися судові трасологічні, хімічні та інші експертизи, зокрема в комплексі з судово-медичними дослідженнями.

Окрім зазначених вище, під час проведення освідування ситуативно можуть виявлятися й досліджуватися інші сліди (зміни) нетравматичного й неруйнівного характеру на тілі й одязі людини (наприклад, засмага, вицвітання волосся внаслідок дії сонячного світла, почервоніння чи обвітрювання шкіри, прим'ятість одягу тощо). Такі сліди, як і тілесні ушкодження за умови їх зовнішнього прояву, можна водночас uważати ознаками зовнішності людини.

Особливі прикмети людини як предмет дослідження під час проведення освідування науковці найчастіше розуміють у габітоскопічному значенні такого терміна, як відмітні особливості, що мають цінність і значення для ідентифікації людини за ознаками зовнішності. Зокрема, В. Ю. Шепітько поміж них наводить татуювання, родимки, шрами тощо [52, с. 655]; Ю. П. Алєнін – родимі плями, татуювання, шрами, рубці, бородавки, відсутність будь-яких частин тіла, сліди колишніх хвороб тощо [357, с. 422]; Ж. В. Удовєнко – уроджені й набуті особливості, аномалії анатомічної будови; особливості окремих елементів зовнішності; ознаки, що свідчать про діяльність особи, яка підлягає освідуванню [504, с. 158]. Ж. В. Удовєнко також запропонувала визначення поняття особливих прикмет, які виявляються під час проведення освідування, як ознак зовнішності, що виникають і виявляються як відхилення від природної (нормальної) анатомічної та морфологічної будови й розвитку тіла людини, зовнішнього вияву функцій організму, які можна сприймати на чуттєвому рівні, та які надають можливість установлювати тотожність конкретної особи [504, с. 158].

З-поміж наведених цитованою авторкою характеристик ознак зовнішності особи головною, на нашу думку, є їх придатність для використання в процесі ототожнення особи. У цьому плані цікавою є позиція К. О. Чаплінського, який

не обмежує предмет дослідження під час проведення освідчування лише слідами кримінального правопорушення та особливими прикметами. На його думку, освідчування, як огляд тіла живої людини, можна проводити також із метою виявити та зафіксувати інші ознаки і властивості тіла, які мають значення для кримінального провадження [530, с. 452], що ми вважаємо слушним.

У зв'язку із наведеним зауважимо, що чинний КПК України не містить окремого процесуального механізму дослідження та процесуального закріплення загальних анатомічних ознак зовнішності особи. Жодна із існуючих процесуальних дій безпосередньо не спрямована на пізнання ознак зовнішності особи, здійснення їх вербального опису та наочно-образного фіксування. Для потреб виготовлення експериментальних фотознімків особи для призначення та проведення судової портретної експертизи фотозйомка може проводитися в порядку ст. 245 КПК України. Водночас не існує процесуальних механізмів фотографування особи для подальшого проведення пред'явлення для впізнання за фотознімком чи пред'явлення такого зображення іншій особі під час допиту.

У такому разі ми пропонуємо розглядати освідчування як процесуальний інструмент отримання та закріплення інформації про ознаки зовнішності особи загалом, а не лише її особливих прикмет. У межах чинної процедури огляду тіла живої людини можуть бути виявлені та зафіксовані його загальні анатомічні ознаки, які М. В. Салтевський визначив як уроджені особливості форми, розміру і розташування (локалізації) окремих частин тіла людини [441, с. 141]. Водночас поняття «особливі прикмети» чинним законодавством не визначене та залежно від ситуації може тлумачитися правозастосовувачами доволі широко. Для потреб практики цей термін може позначати будь-які індивідуалізуючі ознаки зовнішності людини, придатні до використання у процесі її ідентифікації. За такого підходу під час проведення освідчування можливе, наприклад, вимірювання зросту особи та розмірних характеристик окремих частин її тіла, зважування, складання її словесного портрету, наочно-образне фіксування ознак її зовнішності тощо.

Наприклад, якщо висновком судово-медичної експертизи було

встановлено, що тілесні ушкодження потерпілому могла нанести тільки особа певного зросту або ваги, освідування може стати процесуальним засобом визначення, відповідно, зросту та ваги підозрюваного для перевірки версії про його причетність до вчинення розслідуваного діяння. Така форма дослідження є більш процесуально економною, порівняно із проведенням слідчого експерименту, та має йому передувати. Своєю чергою, слідчий експеримент доцільно проводити лише якщо дані про певні фізичні характеристики особи, отримані під час освідування, підтверджують версію про її участь у події кримінального правопорушення.

До того ж у межах освідування можливе виявлення та дослідження окремих уроджених і набутих функціональних ознак тіла живої людини. Наприклад, якщо свідок або потерпілий під час допиту зазначають про певні функціональні особливості особи, яку вони раніше сприймали, як-от: порушення рухомості окремих суглобів (не згинається рука, постійно загнутий один із пальців тощо), – то ці ознаки можуть бути виявлені у межах проведення освідування. Водночас для встановлення та безпосереднього дослідження складних динамічних властивостей (функціональних ознак) людини доцільно проводити слідчий експеримент.

Тому слова «особливі прикмети» у ст. 241 КПК України ми пропонуємо тлумачити дещо ширше, як будь-які індивідуалізуючі (особисті) анатомічні ознаки зовнішності особи. Запропонований підхід дасть змогу використовувати згадану С(Р)Д як процесуальний інструмент дослідження та фіксування зовнішності людини в цілому. Це уможливить також здійснення сигналетичної фотозйомки та 3D-сканування особи з метою наочного фіксування ознак її зовнішності під час проведення освідування. Водночас, із метою дотримання принципу правової визначеності, пропонуємо відобразити обґрунтований вище підхід у тексті ч. 1 ст. 241 КПК України та замінити словосполучення «виявлення особливих прикмет» на вираз *«виявлення та фіксування ознак зовнішності такої особи»* [197, с. 65].

Під час проведення освідування уповноважені суб'єкти застосовують

низку криміналістичних засобів дослідження тіла живої людини, які ми пропонуємо розуміти як сукупність науково-технічних засобів, а також техніко-криміналістичних і тактико-організаційних рекомендацій щодо їх застосування, спрямованих на якнайбільш повне, ефективне, безпечне та етичне отримання криміналістично значущої інформації від тіла людини [198, с. 104].

Загальною тактико-організаційною рекомендацією щодо проведення освідування є залучення до цієї С(Р)Д як спеціалістів носіїв спеціальних знань. Так до процесу попереднього дослідження тіла живої людини як спеціаліст може залучатися лікар (якщо досліджуються вірогідні тілесні ушкодження, сліди біологічного походження на тілі та одязі особи, а також особливі прикмети, які можуть бути пов'язані з дефектами індивідуального розвитку або травмами тощо). У таких випадках залучений лікар може застосовувати методи зовнішнього медичного обстеження та допомогти з виявленням та правильним описом ушкоджень на тілі особи. Крім того, як зауважує К. О. Чаплинський, заслуговує на увагу пропозиція науковців про залучення лікаря до проведення примусового освідування для здійснення контролю за інтенсивністю застосовуваних до освідуваної особи засобів впливу [533, с. 94]. Спеціаліст-криміналіст може залучатися для надання допомоги з виявленням та фіксацією слідів на тілі й одязі особи. Якщо освідуванню піддається неповнолітня або малолітня особа, з огляду на вимоги ст. 227 КПК України, до проведення процесуальної дії як спеціалісти обов'язково залучаються педагог або психолог та, за потреби, лікар (обов'язковою також є присутність законного представника та захисника, якщо освідується неповнолітній підозрюваний чи обвинувачений). Спеціалісти іншого профілю до проведення освідування можуть залучатися ситуативно.

Тіло живої людини слідчий, дізнавач або прокурор досліджують шляхом його візуального сприйняття (спостереження). Залучений лікар може також застосовувати методи зовнішнього медичного обстеження, зокрема поверхневу пальпацію для локалізації набряків, вивихів, шрамів тощо. Із метою виявлення на тілі особи невидимих та маловидимих слідів кримінального

правопорушення, зокрема слідів нашарування біологічного походження, можуть застосовуватися засоби оптичного чи цифрового збільшення, джерела видимого й невидимого світла тощо. Для вимірювання анатомічних показників особи, розмірів окремих елементів зовнішності та слідів використовуються лінійки, рулетки, штангенциркулі, ваги та інші прилади; для вимірювання температури тіла – термометри. А. Таранова слушно зауважує, що вимірювання розмірів виявлених пошкоджень, а також окремих особливих прикмет доцільно доручати залученому спеціалісту-лікарю [477, с. 144]. Вважаємо, що під час проведення освідування в окремих випадках також може застосовуватися оперативне ультразвукове та рентгеноскопічне дослідження, зокрема для виявлення в пустотах тіла особи сторонніх предметів (наприклад, контейнерів із наркотичними засобами, які особа могла попередньо проковтнути). Указані види досліджень має проводити залучений спеціаліст-лікар.

П. Є. Антонюк та Н. О. Кононенко виокремлюють два основних сценарії проведення освідування людини. У першому випадку, якщо уповноваженій особі заздалегідь відомо орієнтовне місце розташування на тілі людини певних ознак, освідуваній особі може бути запропоновано продемонструвати відповідну частину тіла (або її оглядатимуть примусово), після чого всі учасники процесуальної дії візуально сприймають такі ознаки, здійснюється їх фіксування. У другому випадку, коли суб'єкт проведення процесуальної дії не володіє конкретною інформацією про особливі прикмети чи сліди на тілі та одязі освідуваної особи, така слідча (розшукова) дія набуває пошукового характеру. У описаних ситуаціях здійснюється методичне суцільне візуальне обстеження спочатку одягу, а потім і тіла освідуваної особи [6, с. 219–220]. Суцільне дослідження тіла живої особи розпочинається із загального огляду поверхні одягу, взуття, відкритих ділянок тіла, насамперед обличчя, шиї, рук. По завершенню загального огляду освідуваній особі пропонується послідовно знімати та надавати уповноваженому суб'єктові предмети одягу, кожний із яких має бути потім уважно оглянутий [533, с. 102]. Після цього здійснюється огляд частин тіла особи, які раніше були приховані під одягом.

Ще одним процесуальним інструментом дослідження тіла живої людини можна визнати її особистий обшук (ч. 3 ст. 208, ч. 5 ст. 236 КПК України). Зауважимо, що обшук передусім є пошуковою слідчою (розшуковою) дією, спрямованою на виявлення джерел (носіїв) доказової інформації. Водночас у ході його проведення здійснюється детальний огляд виявлених та вилучених об'єктів. Так у межах особистого обшуку особи може бути здійснене зовнішнє дослідження її тіла та одягу. Зокрема, В. М. Шевчук звертає увагу на те, що особи, які незаконно перевозять наркотичні засоби, можуть приховувати їх у волоссі, пахових западинах, роті, носі, вухах, статевих органах, між пальцями ніг, прикріплюючи до ступні за допомогою лейкопластиру тощо [553, с. 60–61]. Саме обшук виступає основним способом виявлення і фіксації таких об'єктів.

Сторона захисту, потерпілий та представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, можуть здійснювати безпосереднє дослідження тіла живої людини за її згодою у непроцесуальний спосіб або брати участь у процесуальному освідуванні як залучені особи. Опосередковане дослідження тіла живої людини указані суб'єкти можуть здійснити шляхом ознайомлення з протоколом освідування, особистого обшуку, висновком судово-медичної експертизи, показаннями осіб, які містять відомості про характеристики тіла цієї людини тощо.

Суттєве доказове значення у кримінальному провадженні можуть також мати відомості про особливості поведінки особи, утілені в зовнішніх виявах функціонування її організму. У теорії криміналістики такі властивості називають функціональними ознаками зовнішності живих осіб, які В. Ю. Шепітько визначив як рухові, мовні та інші функції, які виявляються зовнішньо в межах поведінки особи [52, с. 552].

Основним процесуальним засобом виявлення й попереднього дослідження таких ознак є слідчий експеримент. Завдяки названій С(Р)Д, може бути встановлено наявність та досліджено три основні групи функціональних ознак зовнішності людини: (1) її можливість учинити якісь дії в певних умовах (щось побачити, почути, подолати відстань за визначений час тощо);

(2) наявність в особи професійних та інших спеціальних, зокрема кримінальних, навичок; (3) наявність психофізіологічних реакцій на певні подразники (зовнішні прояви упізнавання предметів, місцевостей, звуків тощо). Указані обставини формують предмет дослідження тіла людини в межах слідчого експерименту.

Так можливість особи вчинити певні дії та наявність у неї спеціальних навичок перевіряються шляхом відтворення таких дій (навичок) у штучно створених умовах, максимально наближених до обстановки, у якій особа, вірогідно, вчиняла їх раніше в межах кримінально-релевантної події.

Для цього необхідно ретельно дослідити наявні матеріали кримінального провадження, точно встановити обставини та умови, у яких вчинялися дії, що перевіряються. Із цією метою В. В. Коваленко пропонує попередньо допитувати особу, чиї функціональні ознаки будуть досліджені в межах проведення слідчого експерименту, та з'ясовувати, наприклад, спосіб виготовлення певного об'єкта, матеріали, використані під час учинення протиправних дій, наявність в особи спеціальних навичок і досвіду тощо. Надалі, під час проведення слідчого експерименту, такій особі створюються умови, наближені до описаних нею під час допиту, та пропонується відтворити (продемонструвати) певні дії. Якщо особа в експериментальних умовах не здатна відтворити дії, які перевіряються, це, може свідчити про відсутність у неї навичок, про які вона заявляла [241, с. 150–151]. У цьому контексті слідчий експеримент може одночасно виступати й засобом перевірки достовірності показань особи, чиї функціональні ознаки досліджуються.

Водночас варто погодитися з О. І. Котюком, що негативний результат слідчого експерименту варто оцінювати акуратно й сукупно з іншими доказами. Неможливість відтворити певні обставини (або дії) в умовах цієї С(Р)Д часто свідчить не про принципову неможливість їх існування, а про те, що в ході експерименту якісь його умови могли бути не враховані [274, с. 134]. Зокрема, на практиці неодноразово виникали ситуації, коли особи в межах механізму кримінального правопорушення під впливом стресу та підвищеного вироблення

організмом адреналіну вчиняли певні дії (долали значні відстані, піднімали важкі предмети, зупиняли фізично сильніших осіб тощо), які потім не могли відтворити в більш спокійних експериментальних умовах.

До проведення такої слідчої (розшукової) дії рекомендується залучати спеціалістів-криміналістів для надання допомоги з моделюванням умов проведення експериментальних дій та їх фіксуванням. Крім того, у випадках, коли перевіряється наявність в особи професійних чи інших спеціальних навичок, до проведення слідчого експерименту бажано як спеціаліста залучати особу, яка дійсно має такі навички і здатна оцінити правильність їх застосування особою, чиї функціональні ознаки зовнішності досліджуються.

Відомості про наявність в особи зовнішніх реакцій на певні подразники можуть, зокрема, досліджуватися уповноваженими суб'єктами у ході слідчого експерименту, який проводиться для перевірки показань особи на місці та для визначення ступеня її обізнаності про певні обставини. Наприклад, показання свідка про факт його перебування в певній місцевості та особисте сприйняття кримінально-релевантних подій можуть бути перевірені шляхом доправлення такої особи на відповідне місце та спостереження за її поведінкою. Якщо за таких обставин особа губиться, довго вивчає місцевість, бачить певні об'єкти «ніби вперше», у її поведінці можуть виявлятися відповідні психофізіологічні прояви. Для виявлення та правильної оцінки описаних ознак до проведення слідчого експерименту як спеціаліста доцільно залучати психолога-біхевіоролога (*біхевіоризм* – напрям у психології, який полягає в дослідженні поведінки людей і тварин зі складною нервовою системою як зовнішнього вияву їхньої психологічної активності [39, с. 80]). Наголосимо, що встановлені в такий спосіб дані про функціональні ознаки особи зазвичай мають орієнтуюче значення в кримінальному провадженні.

Функціональні ознаки зовнішності людини також можуть досліджуватися під час проведення інших вербальних і змішаних процесуальних дій. Так у ході проведення допиту уповноваженому суб'єктові рекомендується слідкувати за невербальними реакціями допитуваної особи на поставлені їй запитання,

пред'явлені докази тощо. Л. Д. Удалова наголошує, що спостереження за поведінкою допитуваної особи є однією з найважливіших умов правильного оцінювання результатів допиту [502, с. 210]. О. П. Ващук вважає, що сприйняття й аналізування антроподжерельної невербальної інформації під час проведення допиту допомагає уповноваженій особі побудувати тактику цієї процесуальної дії та встановити психологічний контакт з допитуваною особою [50, с. 361]. Отримані в такий спосіб відомості дозволяють висувати версії про ступінь обізнаності особи, правдивість і точність її показань, причини розбіжностей у них тощо та відповідним чином коригувати тактику допиту. Невербальні реакції особи можуть спостерігатися уповноваженими особами також під час проведення обшуку, пред'явлення для впізнання та інших процесуальних дій. Водночас описані відомості про функціональні ознаки зовнішності людини не набувають доказового значення та мають виключно орієнтуєчий характер.

Під час проведення допиту для фіксування психофізіологічних реакцій допитуваної особи на поставлені запитання та інші подразники можуть застосовуватися так звані поліграфи. Під цією назвою об'єднано низку різнорідних приладів, які фіксують зміни в часі психофізіологічних показників організму людини [143, с. 5]: найчастіше частоти серцебиття та дихання, артеріального тиску, ступеня потовиділення (через шкірно-гальванічну реакцію), температури тіла тощо. Водночас до сьогодні зв'язок між зміною психофізіологічних показників особи та даванням нею неправдивих показань ще не було науково обґрунтовано, у зв'язку із чим у наукових колах точаться дискусії щодо можливості, доцільності й етичності використання таких приладів. Ми переконані, що на сучасному етапі поліграфи, як науково-технічні засоби, варто сприймати саме такими, якими вони є, – пристроями для фіксування окремих психофізіологічних показників організму особи. Інформація, яка отримується за допомогою поліграфа під час проведення допитів у кримінальних провадженнях, має виключно орієнтуєчий характер [186, с. 107].

Безпосереднє попереднє дослідження трупів людей, як правило, здійснюється стороною обвинувачення та лише в процесуальній формі – шляхом проведення слідчих (розшукових) дій, передбачених ст. ст. 238, 239 КПК України. Зовнішній огляд трупа може здійснюватися як за місцем його виявлення (у ході проведення огляду місця події або ексгумації), так і за місцем його зберігання (у медичних, патолого-анатомічних чи судово-медичних установах).

В окремих випадках під час проведення указаних слідчих (розшукових) дій можуть бути присутні представники сторони захисту та потерпілі (у кримінальному процесуальному розумінні цього терміна, наприклад, родичі загиблої особи), які в такий спосіб беруть участь у процесуальному попередньому дослідженні трупа. Зокрема, повторний та додатковий огляд трупа за місцем його зберігання, а також його ексгумація можуть проводитися за клопотанням сторони захисту чи потерпілих у кримінальному провадженні. В описаних випадках, відповідно до ч. 6 ст. 223 КПК України, сторона обвинувачення має забезпечити можливість участі ініціатора слідчої (розшукової) дії у її проведенні. Теоретично можливе також і здійснення непроцесуального попереднього дослідження трупа потерпілими (родичами загиблої особи) після його видачі й до захоронення шляхом проведення зовнішнього візуального огляду.

Попереднє дослідження трупів людей, відповідно до ч. 1 ст. 238 КПК України, здійснюється із обов'язковим залученням спеціаліста – судово-медичного експерта, а за його відсутності – лікаря; до огляду трупа, пов'язаного з ексгумацією, як спеціаліст має залучатися саме судово-медичний експерт. Указаний фахівець надає допомогу з установленням факту смерті й давності її настання, правильним описом трупа, виявленням та вилученням слідів біологічного походження [375, с. 16], визначенням розташування й характеру ушкоджень на тілі, вилученням предметів одягу трупа [98, с. 752], висуненням версій про місце вчинення посягання, можливе переміщення трупа, положення особи в момент нанесення їх тілесних ушкоджень [73, с. 47] тощо. До участі в

указаних процесуальних діях доцільно також залучати спеціаліста-криміналіста, який може допомогти з виявленням деяких видів слідів, фотофіксуванням та дактилоскопіюванням трупа тощо та, ситуативно, інших фахівців.

Унаслідок попереднього дослідження, від трупа може бути отримано такі відомості:

- про ознаки зовнішності загиблої людини (загальні анатомічні, особливі прикмети й помітні ознаки, а також супутні – одяг та аксесуари, які були при тілі);
- про позу трупа та його взаєморозташування з іншими об'єктами (під час огляду за місцем виявлення);
- про наявність та ступінь розвитку трупних явищ;
- температуру трупа (під час огляду за місцем виявлення; В. І. Цимбалюк рекомендує вимірювати її двічі – на початку та в кінці огляду; крім того, вимірюється температура і вологість навколишнього повітря [527, с. 258]);
- наявність, характер та локалізацію на тілі та одязі загиблої особи слідів, зокрема й ушкоджень.

У випадках, коли труп оглядається за місцем його виявлення, обов'язковому попередньому дослідженню також підлягають навколишня обстановка та предмети, леже трупа тощо. Отримані від таких об'єктів дані можуть опосередковано свідчити про властивості досліджуваного тіла загиблої людини. Виявлені при трупі матеріальні об'єкти (документи, аксесуари, особисті речі тощо) досліджуються з дотриманням загальних тактичних рекомендацій проведення огляду речей та документів.

Сукупність описаних відомостей, отриманих від трупа та навколишньої матеріальної обстановки, дасть можливість побудувати та перевірити версії про особу загиблого (анкетні дані, вік, стать, професію та ін.), час, місце та обставини смерті, її причини, осіб які могли її заподіяти або сприяти її настанню тощо.

Зокрема, сукупна оцінка слідів крові на місці події, одязі, взутті і шкірних

покривах трупа допомагає визначити, у якому саме місці (місцях) завдавалися ушкодження, кількість завданих ударів, положення тіла потерпілого і його частин, а також положення злочинця, чи змінювалося їх взаємо розташування, пересувався або переміщався потерпілий після заподіяних йому ушкоджень тощо [375, с. 55]. У цілому, за результатами зовнішнього огляду трупа залучений судово-медичний експерт може надати слідчому орієнтовні попередні дані про причину смерті особи, час її настання, наявні на тілі ушкодження, їх характер і локалізацію, знаряддя, якими вони могли бути заподіяні, можливе переміщення тіла до та після смерті тощо [527, с. 260]. Утім, конкретні доказові відомості про характеристики виявленого й вилученого трупа можуть бути отримані тільки в результаті здійснення експертного дослідження шляхом його направлення для проведення судово-медичної експертизи.

Попереднє дослідження трупів слідчим, прокурором та іншими присутніми під час огляду особами здійснюється шляхом візуального сприйняття (спостереження) зовнішніх ознак тіла загиблої особи. Залучений спеціаліст судово-медичний експерт або лікар також може застосовувати методи зовнішнього медичного обстеження, зокрема пальпацію, методи перевірки м'язових та нервових реакцій, а також відчуття запаху. Метод вимірювання застосовується для визначення розмірних характеристик окремих частин тіла загиблої особи, тілесних ушкоджень та інших слідів, а також для точної локалізації трупа в навколишній обстановці.

Під час огляду трупа активно застосовуються традиційні науково-технічні засоби польової криміналістики: джерела освітлення, вимірювальні прилади, засоби оптичного збільшення, фото-, відеотехніка тощо. До специфічних науково-технічних засобів судово-медичного експерта (лікаря) учені відносять лінійки, ліхтар, динамометр, термометр, корнцанг, ножиці, скальпелі, пінцети, рукавички, лупи, зокрема з підсвіткою, набір для надання медичної допомоги тощо [375, с. 34–36]. Завдання забезпечення наявності медичного приладдя покладається на залученого спеціаліста.

Тіло загиблої людини досліджується та фіксується в тому стані, у якому його було виявлено, або у якому воно зберігається. У межах попереднього дослідження трупа недопустимим є вчинення будь-яких дій, що можуть призвести до зміни його стану. Перед попереднім дослідженням трупа не здійснюється його туалет (на відміну від пред'явлення трупа для впізнання).

Специфічною процесуальною формою попереднього дослідження тіла померлої людини є огляд трупа, пов'язаний з ексгумацією. На наше переконання, ексгумацію варто визнавати не самостійною С(Р)Д, а насамперед, способом отримання доступу до трупа людини, який був захоронений (так само, як передбачене ст. 233 КПК України проникнення до житла чи іншого володіння особи визнається способом проведення окремих слідчих (розшукових) дій – обшуку, огляду, слідчого експерименту). Огляд ексгумованого трупа відрізняється додатковими організаційними заходами, пов'язаними з його проведенням (зокрема, підняттям трупа з місця захоронення, відновлення стану місця поховання після закінчення), а також станом самого трупа (тіло, як правило, захоронюється після здійснення його туалету, у неоригінальному одязі тощо).

Огляд трупа завершується складанням відповідного протоколу й додатків до нього. Тіла з ознаками насильницької смерті обов'язково направляються для проведення подальшого судово-медичного експертного дослідження. Зауважимо також, що, відповідно до загальних тактичних правил огляду трупів людей, здійснюється також й огляд трупів тварин та птахів (з тією основною різницею, що до їх проведення, замість медиків, залучаються спеціалісти ветеринари або біологи, орнітологи).

Сторона захисту, потерпілий та представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, не мають процесуальних механізмів самостійного попереднього дослідження трупів. Оскільки огляд трупа за місцем його виявлення є невідкладною первинною С(Р)Д, у більшості видків не є можливим і залучення перелічених осіб до його проведення як додаткових учасників. Водночас суб'єкти, названі ч. 3 ст. 93 КПК України, можуть клопотати перед

слідчим, прокурором про проведення додаткового чи повторного огляду трупа за місцем його зберігання та брати субсидіарну участь у таких процесуальних діях.

Опосередковане попереднє дослідження трупа здійснюється суб'єктами доказування шляхом дослідження прижиттєвої медичної документації загиблого, лікарського свідоцтва про смерть, протоколу огляду трупа, висновка судово-медичної експертизи, показань свідків-очевидців посягання, осіб, які надавали першу допомогу, лікарів тощо.

4.2.5. Криміналістичні засоби попереднього дослідження ідеальних слідів пам'яті особи

Як уже зазначалося, інформація, котра міститься у свідомості особи, не може бути отримана проти її волі. До того ж, як наголошує Л. Д. Удалова, не існує технічних можливостей спостерігати й опрацьовувати зміст ідеальних образів у пам'яті інших людей інакше як шляхом спілкування з ними [502, с. 191]. Тому безпосереднє дослідження ідеальних слідів пам'яті особи завжди відбувається одночасно з їх збиранням у формі процесуального спілкування.

Основною процесуальною формою фіксації (закріплення) слідів пам'яті особи є показання. Єдиним процесуальним засобом формування указанного процесуального джерела доказів є допит. При всьому, отримані під час досудового розслідування показання, за загальним правилом (крім винятку, встановленого ч. 11 ст. 615 КПК України), мають доказове значення лише на цій стадії провадження, адже суд у свої рішеннях може спиратися виключно на відомості, отримані безпосередньо під час судового розгляду. Своєю чергою, передбачений ст. 225 КПК України допит у провадженні слідчого судді під час досудового розслідування, на наше переконання, варто вважати специфічним різновидом саме судового формування й дослідження показань, адже його

результати можуть безпосередньо використовуватися судом під час вирішення кримінально-правового спору по суті.

За своєю інформаційною природою показання (як і названі, проте не регламентовані Законом пояснення), завжди виступають інструментом опосередкованого дослідження об'єктів, процесів і явищ, які особа раніше сприймала, запам'ятала і про які вона може повідомити уповноваженому суб'єктові. Безпосереднім об'єктом дослідження в цьому випадку є вербальний вираз уявного образу (ідеального сліду) в пам'яті людини. У випадках, коли особа сумлінно дає правдиві показання (пояснення), такий вербальний вираз (зміст показань) достовірно передає наявний у її пам'яті уявний образ; якщо ж вона свідомо дає неповні чи неправдиві показання – їх зміст не відповідає інформації, яку насправді несе слід пам'яті. До того ж, особа може цілком сумлінно неправильно описувати об'єкти чи явища, які вона добре пам'ятає, але природу яких не розуміє через відсутність у неї необхідних спеціальних знань.

Водночас і сам образ (ідеальний слід) у пам'яті особи може бути неповним, викривленим чи помилковим через особливості сприйняття, запам'ятовування та відтворення інформації [266, с. 104]. Кожен з елементів цієї системи реалізується під дією сукупності об'єктивних (незалежних від особи) та суб'єктивних (залежних її від волі та свідомості) чинників, які можуть впливати на якість ідеальних образів як позитивно, так і негативно [144, с. 48]. До об'єктивних чинників учені відносять умови, у яких сприймалася подія, тривалість спостереження, якість освітлення, відстань, метеорологічні чинники тощо. Суб'єктивні фактори включають стан органів відчуття, емоційний стан людини, втому, стан здоров'я, рівень розумового розвитку, освіту, наявність тих чи інших професійних навичок, спеціальних знань, життєвого досвіду та ін. [333, с. 142].

У зв'язку з викладеним, основним завданням суб'єктів доказування під час дослідження слідів пам'яті людини є отримання якнайбільш повних і точних відомостей про об'єкти, події чи явища, які особа раніше сприймала та запам'ятала.

У межах процесуального спілкування усне мовлення особи сприймається вповноваженим суб'єктом із використанням органів слуху, а викладені письмово показання й пояснення читаються з використанням зору. Особи з порушеннями мовлення можуть висловлюватися за допомогою мови жестів. У таких випадках передану ними інформацію сприймає візуально залучений перекладач, який надалі передає ці відомості уповноваженій особі усно або письмово.

У ході проведення вербальних та змішаних процесуальних дій з метою отримання й опрацювання ідеальних слідів пам'яті уповноважені суб'єкти застосовують сукупність методів вивчення особи (насамперед спостереження, бесіда, незалежних характеристик, тестів тощо) [264, с. 33–36], комунікативних методів (бесіда, або поставлення запитань [336, с. 24, 44], сприйняття й аналіз вербальної та невербальної інформації [497, с. 175], передача інформації та ін.), а також методів психологічного впливу на особу [264, с. 144] (переконання, сугестія, емоційний експеримент, демонстрація предметів тощо). Наведена методологія запозичується криміналістикою та юридичною психологією від психології загальної, адаптується для цілей кримінального судочинства і викладається у виді відповідних тактико-організаційних рекомендацій, насамперед тактичних прийомів та їх систем.

Окремі вчені також допускають використання в межах процесуального спілкування деяких нетрадиційних методів (гіпнозу [162, с. 308–309; 505], аналізу біологічних ритмів особи [347, с. 99], використання допомоги екстрасенсів тощо). У цьому питанні ми підтримуємо позицію В. О. Коновалової щодо невідповідності таких методів вимогам науковості й апробованості [264, с. 153], а відтак і недопустимості їх застосування у правоохоронній практиці.

Крім того, під час отримання й опрацювання слідів пам'яті уповноважені суб'єкти використовують сукупність традиційних логічних прийомів пізнання (аналіз, синтез, індукція, дедукція, порівняння, аналогія, абстрагування тощо).

Основним процесуальним способом збирання та дослідження ідеальних

слідів є допит, котрий В. Ю. Шепітько визначає як регламентований кримінальними процесуальними нормами інформаційно-психологічний процес спілкування осіб, спрямований на отримання інформації про відомі допитуваному факти, що мають значення для кримінального провадження [52, с. 192]. Загальним завданням суб'єкта, який проводить допит, є отримання повних та правдивих показань від допитуваної особи [66, с. 4], що в будь-яких ситуаціях, крім найбільш сприятливих, вимагає докладання певних зусиль. З погляду уповноваженого суб'єкта, допит є пов'язаним зі здійсненням психологічного впливу на допитуваного процесом спілкування з особою-носієм певної інформації [55, с. 155] з метою отримання від неї криміналістично значущих відомостей.

Процесуальний порядок проведення допиту під час досудового розслідування визначено ст. ст. 224, 226, 232 КПК України. Допитуватися в цій стадії провадження можуть підозрюваний, потерпілий та свідок.

Як одна з найбільш розповсюджених та водночас найскладніших слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні, допит є широко забезпеченим відповідними криміналістичними засобами його проведення.

Тактико-організаційні рекомендації з підготовки до проведення допитів під час досудового розслідування традиційно описують сукупність дій із: 1) вивчення матеріалів кримінального провадження; 2) формулювання предмету допиту відповідно до поточної ситуації; 3) визначення осіб, які підлягають допиту, та послідовності спілкування з ними; 4) вивчення особи допитуваного (демографічних, соціальних та психологічних характеристик); 5) формулювання запитань та обрання тактичних прийомів; 6) підготовки доказів, які можуть бути пред'явлені допитуваній особі; 7) обрання часу й місця проведення допиту; 8) підготовки науково-технічних засобів фіксації допиту; 9) визначення додаткових учасників проведення процесуальної дії [66, с. 9–11; 560, с. 272–276; 529, с. 190–192].

Обов'язковими учасниками допиту неповнолітніх, малолітніх осіб є педагог або психолог (як спеціалісти), і законний представник, а під час допиту

підозрюваних – також і захисник (ч. 1 ст. 226, п. 1 ч. 2 ст. 52 КПК України). Залежно від змісту інформації, яка отримується від особи, можуть залучатися й інші профільні спеціалісти, які надають допомогу з формулюванням запитань та роз'яснюють відповіді особи, якщо це потребує спеціальних знань. У випадках, коли допитувана особа не володіє державною мовою на належному рівні, до цієї процесуальної дії залучається перекладач.

Науково-технічні засоби, які використовуються під час отримання показань, переважно пов'язані з їх фіксацією. Якщо допит проводиться в режимі відеоконференції, у його ході використовують камери, мікрофони, пристрої відтворення звуку й відповідне програмне забезпечення [40, с. 67], а також комп'ютерну техніку та мережеве обладнання. Зауважимо, що проблеми техніко-криміналістичного забезпечення проведення допитів під час досудового розслідування кримінальних правопорушень були неодноразово висвітлені вітчизняними ученими [488; 382; 452; 390 та ін.].

З метою забезпечення ефективності процесу отримання показань, ученими-криміналістами розробляється комплекс тактичних прийомів допиту. Залежно від їх цільової спрямованості, В. Ю. Шепітько виокремлює системи приймів, призначені для 1) встановлення психологічного контакту з допитуваним; 2) спонукання його до давання показань; 3) уточнення свідчень й усунення в них суперечностей; 4) актуалізацію забутого в пам'яті допитуваного; 5) викриття неправди; 6) усунення перекручень при добросовісній помилці допитуваного тощо [560, с. 285]. Передовим підходом до проведення допитів варто визнати процесуальне інтерв'ю, котре вітчизняні учені визначають як сукупність методів і прийомів допиту, спрямованих на збір максимально об'єктивної інформації (на противагу більш традиційному «обвинувальному» стилю процесуального спілкування) [458, с. 20–21].

У науковій літературі також активно висвітлюються методико-організаційні рекомендації щодо специфіки проведення допитів під час досудового розслідування певних груп (родів, видів, підвидів) кримінальних правопорушень. З огляду на характерні особливості делікту, можуть бути

типізовані відомості про: перелік осіб, які традиційно допитуються під час розслідування; особливості підготовки до здійснення допиту; профільних спеціалістів, які можуть залучатися до його проведення; орієнтовний предмет допиту (перелік обставин, які підлягають з'ясуванню); типові ситуації допиту та алгоритми дій (включаючи тактичні прийоми) для їх вирішення; способи перевірки показань та їх використання в доказуванні тощо.

Зауважимо також, що в ході проведення допиту постійно й безперервно здійснюється його фіксація в протоколі та/або з використанням аудіо-, відеозапису.

Оскільки під час проведення допиту уповноважена особа сприймає обставини кримінального провадження виключно опосередковано (зі слів особи, яка дає показання), у межах дослідження слідів пам'яті додаткового значення набувають перевірка й оцінка показань на предмет їх достовірності. Така перевірка може реалізовуватися як логічним, так й інструментальним шляхом.

Логічна (інтелектуальна) перевірка показань здійснюється, завдяки аналізу їх змісту та порівнянню отриманих від допитуваної особи відомостей з іншими, уже наявними у провадженні доказами. Ю. І. Лозинська та Р. М. Шехавцов до критеріїв оцінки достовірності показань віднесли наявність або відсутність внутрішніх суперечностей, неточностей та прогалин в отриманих відомостях, а також зовнішніх розбіжностей з іншими доказами у провадженні [317, с. 172].

Інструментальна (практична) перевірка показань може здійснюватися одночасно з їх отриманням під час проведення допиту шляхом застосування відповідних тактичних прийомів: поставлення уточнюючих, повторних, змінених запитань, допущення легенди, відволікання уваги допитуваного, зміни теми й темпу допиту, пред'явлення доказів, які спростовують показання особи, тощо. Окрім того, отримані й зафіксовані у відповідному протоколі показання можуть перевірятися шляхом проведення інших (наступних) процесуальних дій та порівняння їх результатів з результатами допиту.

Важливим процесуальним засобом збирання й дослідження слідів пам'яті особи, а також перевірки її показань виступає слідчий експеримент. Якщо така С(Р)Д проводиться з метою перевірки отриманих від особи відомостей, слідчий (дознавач, прокурор) взаємодіє з джерелом, у ролі якого виступає людина [535, с. 192]. Сама ж перевірка показань являє собою процес зіставлення інформації, отриманої під час допиту (та/або ідеальних слідів пам'яті), з матеріальною обстановкою місця події за допомогою розповіді, демонстрації та пояснень особи, показання якої перевіряються, з метою виявлення її поінформованості про дані, що перевіряються або уточнюються, а також встановлення нових фактичних даних [359, с. 7].

У такий спосіб можуть перевірятися як обставини сприйняття особою кримінально релевантної інформації (як складова процесу формування показань), так і зміст повідомлених нею відомостей. Перевірка можливості формування показань полягає в дослідженні функціональних ознак організму людини в спеціально відтворених умовах у межах слідчого експерименту. У даному випадку перевіряється можливість особи реально сприймати інформацію, про яку вона повідомила під час допиту (бачити, чути, відчувати запахи тощо). Перевірка достовірності змісту показань полягає у їх порівнянні з реальною обстановкою певної місцевості чи відтвореними в ній діями учасників кримінально-релевантної події.

У випадку, якщо результати слідчого експерименту спростовують зміст показань, які перевіряються, доцільно також з'ясовувати причини такої невідповідності: мало місце забування, добросовісна помилка чи давання завідомо неправдивих показань.

Ще одним поширеним процесуальним інструментом дослідження слідів пам'яті особи є пред'явлення для впізнання – слідча (розшукова) дія, під час проведення якої особа, котра спостерігала й сприймала об'єкт, що має значення для розслідування, здійснює його ототожнення за образом, що зберігся у її пам'яті [320, с. 19]. Указана С(Р)Д є основною процесуальною формою ідентифікації об'єктів за ідеальними образами у пам'яті (свідомості)

особи [324, с. 50].

Процесуальний порядок проведення цієї слідчої (розшукової) дії на стадії досудового розслідування визначено ст. ст. 228-232 КПК України. Пред'являтися для впізнання можуть живі особи, трупи, а також речі (і тварини, й птахи за правилами впізнання речей). Як зауважував М. Я. Сегай, під час пред'явлення живої особи, впізнання може здійснюватися за різними видами ідентифікаційних зв'язків – ознаками її зовнішності, манерою поведінки, голосом тощо [443, с. 246]. Загальною для цих різновидів процесуальної дії є вимога пред'явлення певного об'єкта разом з не менш як трьома аналогами (крім трупів та унікальних речей, що існують в єдиному екземплярі, які пред'являються без аналогічних об'єктів).

Частина 1 ст. 228 та ч. 1 ст. 229 КПК України вимагають перед проведенням пред'явлення для впізнання допитувати особу щодо можливості впізнати певний об'єкт, ознак, за якими може бути здійснена ідентифікація, та обставин його первинного сприйняття. На практиці такі відомості переважно з'ясовуються в ході проведення основного допиту та входять до змісту отриманих від особи показань. З урахуванням цього пред'явлення для впізнання варто визнати процесуальним засобом перевірки показань особи. Водночас присутній під час проведення впізнання суб'єкт доказування здійснює і безпосереднє дослідження впізнаваного об'єкта, адже встановлення й перевірка тотожності завжди потребують одночасного опрацювання ідентифікованого та ідентифікуючого об'єктів.

У межах аналізованої процесуальної дії упізнаюча особа та інші присутні з використанням власного зору сприймають ознаки впізнаваного об'єкта (ознаки зовнішності живої особи чи трупа, зовнішні характеристики речі), а також пред'явлених аналогічних об'єктів (статистів чи схожих речей). Якщо впізнання живої особи здійснюється за її мовленням, то, відповідно, використовуються органи слуху.

При всьому, ідентифікацію за уявним образом здійснює лише особа, яка безпосередньо спостерігала та впізнає об'єкт [20, с. 71]. Інші учасники

процесуальної дії сприймають та оцінюють результати такої ідентифікації, унаслідок чого отримують криміналістично значущу інформацію про ідентифікований об'єкт. Таким чином, пред'явлення для впізнання виступає одночасно процесуальним засобом дослідження ознак об'єкта, який пред'являється, та ідеальних слідів пам'яті упізнаючої особи, а також засобом перевірки її показань.

Вітчизняними ученими активно розробляються криміналістичні засоби забезпечення ефективного проведення пред'явлення для впізнання.

Технічні засоби, які використовуються в межах цієї процесуальної дії, насамперед пов'язані з фіксацією її ходу та результатів. Для цього залученим спеціалістом може здійснюватися фото-, аудіо- та відеофіксація дій усіх учасників С(Р)Д. Якщо пред'явлення для впізнання здійснюється в режимі відеоконференції, у його ході використовуються аналогічні допиту технічні засоби аудіо-, відеофіксації, виводу даних та мережевого зв'язку.

Важливою складовою техніко-криміналістичного забезпечення проведення цієї С(Р)Д є наявність спеціально обладнаного приміщення для проведення впізнання поза візуальним та аудіоспостереженням впізнаваної особи. На переконання І. В. Басистої, таке приміщення має бути поділене на дві частини перегородкою з прозорого лише з однієї сторони скла, із різним ступенем освітлення та можливістю обміну вербальною інформацією [16, с. 76]. На сучасному етапі з цією метою також можуть використовуватися різні приміщення: в одному з них доцільно встановити системи камер та мікрофонів, які фіксують впізнавану особу й статистів, а в іншому – монітори та динаміки, які в реальному часі демонструють впізнаючій особі обстановку першого приміщення. Видається, що такі дії не варто вважати пред'явленням для впізнання в режимі відеоконференції, адже всі учасники С(Р)Д при цьому фізично заходять в приміщенні органу досудового розслідування. Якщо ж спеціально обладнана кімната відсутня чи недоступна, К. О. Чаплинський рекомендує створювати умови для такої форми впізнання шляхом використання спрямованих на впізнавану особу та статистів джерел світла, приміщення

впізнаючої особи до неосвітленої частини приміщення, приховування її обличчя під маскою тощо або проведення пред'явлення для впізнання за фотознімками чи відеозаписами [531, с. 38–39].

Традиційні тактико-організаційні рекомендації щодо проведення цієї С(Р)Д включають створення сприятливих умов для впізнання та побудову психологічного контакту з упізнаючою особою [324, с. 50], порядок запрошення учасників процесуальної дії до приміщення, де вона проводиться [14, с. 16–17; 531, с. 30], способи вирішення конфліктних ситуацій упізнання (зокрема, шляхом його здійснення поза аудіовізуальним спостереженням впізнаваної особи) [531, с. 37–39], проведення процесуальної дії в місці, де відбувалося первинне сприйняття [28, с. 30] тощо.

Перспективним є передовий метод пред'явлення особи для впізнання за 3D-моделлю її зовнішності. Так, замість особи, у натурі за аналогією з фотознімками й відеозаписами для впізнання може пред'являтися відсканована 3D-модель (3D-скан) її зовнішності. На виконання вимог ч. 2 ст. 228 КПК України разом із 3D-моделлю впізнаваної особи мають пред'являтися 3D-моделі не менш як трьох інших осіб (статистів) тієї ж статі, котрі не мають різких відмінностей у віці, зовнішності та одязі [219]. Експериментальні моделі впізнаваної особи та статистів мають бути заздалегідь виготовлені за правилами криміналістичного (сигналетичного) 3D-сканування [193]. Оскільки чинним законодавством не передбачена вищеописана форма проведення впізнання, рекомендуємо внести відповідні зміни до ч.ч. 6 та 7 ст. 228 КПК України (Додаток В).

На методико-організаційному рівні учені-криміналісти розробляють рекомендації щодо особливостей проведення пред'явлення для впізнання під час розслідування окремих груп (родів, видів, підвидів) кримінальних правопорушень. В указаних рекомендаціях можуть узагальнюватися відомості про упізнаючих осіб, предмет та певні особливості їх попереднього допиту, перелік специфічних речей, які можуть пред'являтися для впізнання, типові слідчі ситуації, за яких доцільно проводити таку С(Р)Д, та ін.

Окрім розглянутих гласних слідчих (розшукових) дій, своєрідними процесуальними засобами попереднього дослідження слідів пам'яті особи варто визнати деякі доступні стороні обвинувачення негласні слідчі (розшукові) дії (аудіо-, відеоконтроль особи чи місця, огляд і виїмка кореспонденції, зняття інформації з електронних комунікаційних мереж та електронних інформаційних систем, контроль за вчиненням злочину тощо). У результаті їх проведення уповноважені суб'єкти здатні отримувати, сприймати та фіксувати вербальну криміналістично значущу інформацію від інших осіб. Головна відмінність таких НС(Р)Д від гласних вербальних та змішаних С(Р)Д полягає у відсутності спілкування уповноваженого суб'єкта з особою-носієм криміналістично значущих відомостей та приховання від останньої факту втручання у її спілкування.

Своєю чергою сторона захисту, потерпілий та представник юридичної особи, стосовно якої здійснюється провадження, не мають власних процесуальних засобів безпосереднього попереднього дослідження слідів пам'яті особи. Указані суб'єкти можуть лише клопотати перед стороною обвинувачення про проведення допиту, пред'явлення для впізнання чи слідчого експерименту за участі особи, якій відомі ті чи інші кримінально-релевантні обставини. Абзац 2 ч. 6 ст. 223 КПК України уповноважує особу, яка ініціювала проведення такої С(Р)Д, ставити запитання, висловлювати свої пропозиції, зауваження та заперечення щодо порядку проведення відповідної дії, які заносяться до протоколу. Ю. П. Аленін зазначає, що вказана норма, серед іншого, дає можливість ініціатору проведення процесуальної дії ставити питання особам, яких допитують; зі свого боку слідчий може відхилити такі запитання, але зобов'язаний все ж занести їх до протоколу [357, с. 388].

Відтак суб'єкти, визначені ч. 3 ст. 93 КПК України, здійснюють безпосереднє попереднє дослідження слідів пам'яті людини у формі непроцесуального спілкування з нею. Так, відповідно до ч. 8 ст. 95 КПК України, сторона захисту, потерпілий, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, мають право отримувати від учасників

кримінального провадження та інших осіб за їх згодою пояснення, які не є джерелом доказів.

Опосередковане попереднє дослідження слідів пам'яті особи можуть здійснювати всі суб'єкти доказування шляхом ознайомлення зі змістом процесуальних документів (протоколів процесуальних дій та додатків до них), у яких були закріплені отримані від неї відомості.

4.3. Криміналістичні засоби судового дослідження доказів

Як було наголошено на початку цього розділу, головною формою дослідження доказів у кримінальному провадженні є судове. З урахуванням змісту ст. ст. 17, 22, 23 КПК України, кримінально-правовий спір може бути вирішено по суті лише на основі інформації, отриманої судом безпосередньо від поданих сторонами провадження показань, речей та документів.

Безпосередність у даному контексті означає, що судді мають особисто дослідити докази – допитати обвинувачених, потерпілих, свідків, викликати експерта для допиту з метою роз'яснення висновку, оглянути речові докази, оголосити протоколи слідчих (розшукових) дій, інші документи, долучені до матеріалів кримінального провадження, відтворити звукозапис і відеозапис, провести огляд на місці тощо [357, с. 68]. Безпосереднє сприйняття доказів дозволяє судові належним чином дослідити і перевірити їх (як кожний доказ окремо, так і у взаємозв'язку з іншими доказами), здійснити оцінку за критеріями, визначеними ч. 1 ст. 94 КПК України, і сформулювати повне та об'єктивне уявлення про фактичні обставини конкретного кримінального провадження [107, с. 13].

Водночас у контексті засади змагальності (ст. 22 КПК України), у дослідженні доказів участь беруть також і сторони та інші зацікавлені учасники кримінального провадження. Зокрема, сторони захисту та

обвинувачення подають судові процесуальні джерела доказів для дослідження, висловлюють свої позиції та застосовують інші дозволені законом засоби з метою формування в суду внутрішнього переконання про необхідність прийняття в судовому провадженні тих чи інших проміжних та підсумкових процесуальних рішень. В окремих випадках досліджуватися також можуть й отримані за власною ініціативою суду докази.

За своєю сутністю судове дослідження доказів насамперед виявляється в отриманні судом з використанням органів відчуття кримінально-релевантних відомостей від процесуальних джерел доказів, які подаються сторонами та іноді іншими учасниками судового провадження. Аналогічні пізнавальні дії вчиняють і сторони провадження: вони безпосередньо досліджують (сприймають) як власні, так і подані іншою стороною матеріали. Крім того, як неодноразово зазначалося в цьому розділі дисертації, результати дослідження кожного нового доказу впливають на розуміння суб'єктом доказування змісту раніше досліджених. Тому в судовому провадженні також відбувається й опосередковане дослідження (осмислення) учасниками провадження кожного елементу загальної доказової бази. Це дозволяє захисту й обвинуваченню адаптувати власну тактику і стратегію в судовому розгляді по ходу дослідження доказів та використовувати доказові відомості приймаючи низку проміжних непроцесуальних рішень, спрямованих на досягнення власних цілей у кримінальному провадженні.

Судове дослідження доказів здійснюється в межах етапу розгляду, який називається «з'ясування обставин та перевірка їх доказами», «судовий розгляд у вузькому розумінні» або «судове слідство» (ст. 349-363 КПК України). У межах цієї стадії провадження можуть бути безпосередньо досліджені речові докази (у тому числі й за місцем їх перебування), документи (включно з висновками експертів та спеціалістів), а також показання обвинуваченого, потерпілого, свідків та судового експерта. Своєрідною формою дослідження речей та ознак зовнішності людини, а також слідів пам'яті осіб, які їх сприймали та можуть упізнати, є пред'явлення для впізнання під час судового провадження (ст. 355

КПК України).

Водночас існують певні категорії джерел (носіїв) доказової інформації, процесуальний порядок безпосереднього дослідження яких у судовому провадженні чинним законодавством не передбачений. Насамперед до таких можна віднести трупи людей та тварин, хоча цьому існує цілком логічне пояснення: у зв'язку з природними трупними явищами зберегти такий об'єкт у незмінному стані до моменту судового розгляду практично неможливо. Крім того, КПК України не передбачено судового аналога освідування – огляду тіла живої людини. Очевидно, що проведення такої процесуальної дії з метою дослідження ушкоджень та інших слідів на тілі особи в судовому провадженні не має сенсу через нетривале в часі існування згаданих ознак. Разом із тим, під час судового розгляду може виникнути потреба упевнитися в наявності на тілі людини особливих прикмет, тому запровадження судового освідування ми вважаємо в цілому доцільним. Тим часом тіла живих людей, а також трупи людей і тварин досліджують у судовому провадженні виключно опосередковано, шляхом ознайомлення з вторинними процесуальними документами, у яких під час досудового розслідування було закріплено їх ознаки: протоколами огляду трупа, освідування та додатками до них, висновком судово-медичного експерта тощо.

Дослідження доказів у судовому розгляді завжди є процесуальним. Відповідно до вимог ст. 23 КПК України, суд не може ґрунтувати власні рішення на інформації, отриманій ним поза судовим провадженням. Процесуальними інструментами судового дослідження є передбачені КПК України судові дії. Так пізнавальну природу насамперед мають судово-слідчі дії, які, на думку І. І. Когутича, є здійснюваними в рамках судового дослідження доказів під організаційним керівництвом суду спільними процесуальними діями відповідних учасників кримінального провадження, що мають своїм призначенням збирання, перевірку, оцінку доказів [251, с. 201]. До них можна віднести допити обвинуваченого, свідка, потерпілого та експерта (ст. ст. 351-354, 356 КПК України), пред'явлення для впізнання (ст. 355 КПК України) та

дослідження (огляд) речових доказів і документів (ст. ст. 357-359, 361 КПК України). Ю. М. Мирошніченко також виокремлює інші судові дії пізнавальної спрямованості, метою яких є отримання додаткових джерел фактичних даних щодо предмета судового дослідження чи об'єктів, які підлягають дослідженню (отримання зразків для експертного дослідження, витребування речей і документів, надання тимчасового доступу до речей і документів, доручення органу досудового розслідування про проведення окремих слідчих (розшукових) дій) [350, с. 176]. Допоміжним процесуальним інструментом є отримання усних консультацій та письмових роз'яснень спеціаліста (ст. 360 КПК України), проте самотійного доказового значення отримані від фахівців відомості не мають. Зауважимо також, що під час апеляційного провадження (яке, відповідно до ч. 1 ст. 405 КПК України, здійснюється за загальними правилами судового розгляду в суді першої інстанції), дослідження доказів здійснюється в порядку, визначеному ст. ст. 349-363 КПК України. Своєю чергою у межах касаційного провадження суд не здійснює дослідження доказів, а, натомість, перевіряє правильність застосування судами першої та апеляційної інстанцій норм матеріального й процесуального права, правової оцінки обставин (ч. 1 ст. 433 КПК України).

Судовому дослідженню доказів завжди передуює визначення порядку, у якому вони подаватимуться судові. Відповідно до ч. 1 ст. 349 КПК України, сторони провадження у своїх вступних промовах зазначають, які докази вони планують використати на підтвердження власних правових позицій, та висувають пропозиції щодо порядку їх дослідження. Інші учасники судового провадження також можуть висловити свою думку про те, які докази потрібно дослідити, та про порядок їх дослідження після закінчення вступної промови сторони захисту. Власне порядок, у якому докази будуть досліджуватися, встановлюється ухвалою суду та, за потреби, може коригуватися по ходу судового слідства.

На думку М. Й. Вільгушинського, судові дії певним чином взаємопов'язані поміж собою, і тому мають обиратися з урахуванням

визначеної послідовності [61, с. 9]. В. М. Шевчук наголошує, що системи (комплекси) судових дій є важливим засобом криміналістичної техніки, а успішне здійснення судового розгляду значною мірою залежить від обраного судом порядку дослідження доказів [549, с. 30]. З погляду суду, має бути обраний такий порядок та обсяг дослідження доказів, який би забезпечив високу якість судового процесу, його повноту, об'єктивність та всебічність [252, с. 21]. Своєю чергою, з погляду сторін провадження, має обиратися саме той порядок й обсяг дослідження доказів, який здатний забезпечити формування у свідомості суду внутрішнього переконання про необхідність прийняття рішень, які відповідають тактичним і стратегічним цілям учасника провадження. Тому підготовка сторін до судового дослідження доказів розпочинається ще на етапі формулювання вступних промов, планування порядку подання власних доказів та прогнозування доказів й аргументів, які можуть бути заявлені іншою стороною. При всьому, за загальним правилом, першими досліджують докази зі сторони обвинувачення, а докази захисту – другими (абз. 7 ч. 1 ст. 349 КПК України). Первинною судово-слідчою дією, традиційно, є допит обвинуваченого (крім випадків, коли він відмовився від давання показань, та спеціального судового розгляду *in absentia*).

Окремо зауважимо, що на підставі ч. 3 ст. 349 КПК України суд має право, якщо проти цього не заперечують учасники судового провадження, визнати недоцільним дослідження доказів щодо тих обставин, які ніким не оспорується. У такому випадку встановлення відповідних обставин кримінального провадження здійснюється на основі безспірних (визнаних) фактів, які заразом із доказами визнаються процесуальними засобами доказування у кримінальному провадженні.

Отримання та дослідження показань обвинуваченого, потерпілого, свідків та судових експертів під час судового провадження здійснюється у формі судового допиту (ст. ст. 351-354, 356 КПК України). Процесуальний порядок проведення указаних судових дій був неодноразово висвітлений у спеціальній літературі [336; 454; 564 та ін.], а також розглядався нами у

підрозділі 4.1. цієї дисертації, тому зосередимо свою увагу на окремих криміналістичних аспектах отримання й дослідження показань у судовому провадженні.

Н. М. Максимішин визначає судовий допит як регламентований кримінальними процесуальними нормами й тактично забезпечений інформаційно-психологічний процес спілкування в судовому провадженні осіб, які беруть у ньому участь, спрямований на одержання, перевірку, оцінку й використання уповноваженими на це особами доказів та іншої інформації від допитуваного про відомі йому обставини, що мають значення для кримінального провадження [336, с. 194]. Як уже зазначалося, згадана судова дія одночасно виступає процесуальним засобом збирання, дослідження та використання (презентації судові) доказів – фактичних даних про суттєві для кримінального провадження обставини, які можуть повідомити допитувані особи. Так чином, під час проведення судового допиту насамперед відбувається опосередковане дослідження кримінально-релевантних об'єктів, подій та явищ, які особа раніше особисто сприймала, запам'ятала, та відомості про які повідомляє учасникам судового розгляду. Специфічним у цьому плані є лише допит експерта, предметом якого визначено обставини та результати раніше проведеного ним експертного дослідження. Тому допит указанного суб'єкта ми розглядаємо насамперед як процесуальний засіб опосередкованого дослідження висновку судової експертизи.

З урахуванням засад гласності та усності під час проведення судового допиту відомості отримуються від допитуваних в усній вербальній формі, крім випадків, коли особа через проблеми зі здоров'ям не може говорити. Відповідно, вербальна інформація від допитуваних осіб сприймається учасниками судового розгляду з використанням їхніх органів слуху.

Судовий допит, на відміну від його досудового аналогу, проводиться на змагальних засадах. У його проведенні на рівних беруть участь сторони, а також, за потреби, потерпілий та інші учасники судового провадження. І. І. Шепітько наголошує, що залежно від механізму його проведення,

виокремлюють прямий, перехресний та шаховий судовий допит (хоча КПК України безпосередньо передбачає процедуру проведення лише перших двох різновидів) [564, с. 160].

Прямим є перший допит викликаної до суду особи, який проводиться суб'єктом доказування, зацікавленим у використанні отримуваних від допитуваного показань [350, с. 191]. Прямий допит свідка проводить та сторона, яка презентує показання цієї особи судові (ч. 6 ст. 352 КПК України). У межах його здійснення заборонено ставити навідні запитання, у формулюванні яких міститься відповідь, частина відповіді або підказка до неї. За аналогією, наведені положення можуть бути поширені й на допити потерпілого (його прямий допит проводить прокурор), експерта (прямий допит здійснює сторона, яка його залучала) та, певною мірою, обвинуваченого (прямий допит проводять і прокурор, і захисник). При всьому, О. Ю. Костюченко наполягає, що прямий допит свідка й потерпілого суттєво відрізняється від такого допиту обвинуваченого, експерта [271, с. 67].

Після проведення прямого допиту іншій стороні провадження надається право здійснити перехресний допит, у межах якого вже допускається поставлення навідних запитань. Водночас можливість проведення перехресного допиту обвинуваченого (у контексті постановлення йому навідних запитань) за чинних положень ст. 351 КПК України лишається дискусійною.

Своєю чергою шаховий допит у судовому провадженні (коли питання почергово ставляться різним допитуваним особам), на думку І. І. Шепітько, може бути реалізований лише шляхом здійснення одночасного допиту раніше допитаних осіб [564, с. 161].

Окремо зауважимо, що під час судового розгляду учасники провадження можуть ставити присутнім спеціалістам питання щодо досліджених речових доказів та документів, проте, відповідно до чинного законодавства, таке процесуальне спілкування не вважається допитом, а отримані від фахівця відомості не мають безпосереднього доказового значення.

Суттєвою складовою тактики судового допиту варто визнати підготовку

учасників розгляду до його проведення. Так сторони провадження мають насамперед ознайомитися з матеріалами кримінального провадження, відібрати осіб, яких планують допитати в суді, а також заздалегідь спрогнозувати, яких осіб у судовому засіданні може викликати інша сторона.

У межах підготовки до проведення допиту конкретного учасника провадження доцільно вивчити його особу (демографічні, вікові, психологічні й соціальні ознаки), а також характер зв'язку з подією кримінального правопорушення. Якщо така особа допитувалася під час проведення досудового розслідування, також обов'язково необхідно ознайомитися з її минулими показаннями, а якщо особа їх уже змінювала – з динамікою таких змін.

Я. П. Зейкан рекомендує адвокатам «готувати свідків до надання показань». На думку цитованого автора, така підготовка включає селекцію (відбір) відомостей, які має повідомити свідок, скорочення його показань, тренування свідка, як поводитися в залі судового засідання, зокрема коригування сили його голосу, зорового контакту, проведення «репетиції» допиту з поставленням свідку реальних питань щодо предмету судового розгляду тощо [146, с. 59–60]. Описана взаємодія зі свідком, очевидно, межує з незаконною, адже ні адвокат-захисник, ні будь-яка інша особа не вправі впливати на зміст показань, які особа надасть як свідок чи потерпілий під час її допиту. Виявлення таких «скоригованих» показань є одним із тактичних завдань прокурора у судовому провадженні. Своєю чергою, окремі інші складові «підготовки» свідка захисту, зокрема коригування його поведінки в судовому засіданні, видаються нам допустимими.

Водночас аналогічна «підготовка» професійними захисниками обвинувачених, на наше переконання, є цілком законною та навіть логічною в умовах кримінальної процесуальної змагальності. Як зауважив Р. В. Мудрецький, ані зміна показань, ані надання неправдивих чи недостовірних показань обвинуваченим не є протизаконною, а відтак, не може вважатися формою протидії судовому розгляду [355, с. 145–146]. Тому сторона захисту може обрати давання обвинуваченим неправдивих, модифікованих

показань як один із варіантів власної тактики. У таких випадках завдання виявлення та викриття неправдивих показань лягає на прокурора, як публічного обвинувача, хоча внутрішні неточності у їх змісті можуть виявити й суд та інші учасники провадження.

Під час проведення судового допиту уповноважені особи здатні застосовувати низку засобів тактико-організаційної та методико-організаційної природи. Зокрема, серед загальних тактичних прийомів судового допиту І. І. Когутич наводить такі: зіставлення різних варіантів змінених показань між собою та з іншими доказами у провадженні, послідовне дослідження показань, постановка контрольних, уточнюючих, нагадуючих запитань; конкретизація непевних, неповних показань, суперечностей; постановка запитань для повторного викладу окремих чи всіх фактів; пред'явлення допитуваному доказів тощо [252, с. 19]. Допити в структурі логічно поєднаної системи процесуальних та непроцесуальних дій можуть виступати й елементами судових тактичних операцій, спрямованих на вирішення тактичних завдань суду, прокурора-обвинувача, захисника [554, с. 23].

Суттєвими для практиків можуть виявитися перспективні методико-організаційні рекомендації щодо особливостей проведення допитів під час судового розгляду окремих категорій (родів, видів, підвидів) кримінальних правопорушень. Специфіка таких судових дій проявляється в змісті предметів допиту для кожної групи допитуваних осіб, відомостях про осіб, які найчастіше допитуються, ситуаціях таких допитів та відповідних їм алгоритмах дій (комплексах тактичних прийомів) для їх вирішення. Через свою повторюваність та логічний зв'язок з особливостями складу кримінального правопорушення, наведені відомості можуть бути типізовані та викладені у формі окремих криміналістичних методик судового розгляду, або окремих комплексних методик досудового розслідування та підтримання публічного обвинувачення в суді.

Серед техніко-криміналістичних засобів отримання й дослідження показань у судовому провадженні насамперед варто навести технічні засоби

проведення допиту в режимі відеоконференції, а також технічні засоби фіксації судового розгляду.

Додатково зауважимо, що чинний КПК України не передбачає можливості проведення допитів за межами зали судового засідання, окрім допиту в режимі відеоконференції, що унеможлиблює ефективне проведення допиту на місці або, наприклад, допиту малолітньої, неповнолітньої особи за методом «зеленої кімнати».

Судове дослідження речових доказів здійснюється на підставі положень ст. ст. 357, 361 КПК України у формі специфічної процесуальної дії – судового огляду. М. Й. Вільгушинський справедливо зауважує, що ця дія відрізняється від її досудового аналога, як за процедурними, так і за сутнісними ознаками [61, с. 15].

Предметом дослідження під час проведення судового огляду речей виступають їх зовнішні (фізичні) ознаки – розмір, вага, форма, колір, матеріал, наявність та конфігурація окремих елементів (написів чи маркувань, пошкоджень, слідів нашарування) тощо – за умови, що такі ознаки мають значення для кримінального провадження. В. М. Фігурський та В. Є. Тимошук додають, що огляд речей у судовому провадженні також дозволяє перевірити правильність фіксації їх ознак у протоколах огляду, обшуку, які проводилися під час досудового розслідування [520, с. 225–256]. У цьому контексті безпосереднє дослідження речових доказів сприяє опосередкованому дослідженню (перевірці) похідних процесуальних документів.

У структурі судового огляду можливо виокремити його підготовчий та робочий етапи.

Відповідно до положень ч. 1 ст. 357 КПК України, учасники судового провадження, які беруть участь у дослідженні речових доказів, мають право звертати увагу суду на ті чи інші обставини, пов'язані з річчю та її оглядом. Зазначені особи під час огляду можуть наголосити на обставинах, пов'язаних як із самою річчю (матеріал, форма, розміри, колір), так і з процесом її огляду (указати на наявність пошкоджень, індивідуальні якості, особливості тощо), що,

на їхню думку, заслуговують на увагу суду та мають значення для кримінального провадження [406]. Уявляється, що в межах цієї процедури згадані особи можуть також просити суд здійснити їх поверхневе інструментальне дослідження (виміряти розміри, зважити тощо). Тому задля забезпечення ефективності огляду та досягнення власних тактичних цілей, сторони провадження та інші учасники провадження мають належним чином заздалегідь готуватися до судового огляду речових доказів.

Зокрема, доцільно попередньо дослідити такі об'єкти (безпосередньо чи опосередковано шляхом ознайомлення з протоколом їх досудового огляду), виокремити їх криміналістично значущі ознаки, спланувати порядок і послідовність їх дослідження, побудувати логічні зв'язки між такими ознаками і власними правовими позиціями учасника провадження. Сторона провадження, у розпорядженні якої перебуває відповідний речовий доказ, має доставити його до зали судового засідання, забезпечити присутність спеціаліста (якщо для дослідження чи правильного розуміння змісту речового доказу необхідні спеціальні знання), підготувати відповідні науково-технічні засоби. Своєю чергою, друга сторона провадження (та, за потреби, інші учасники судового розгляду) має спланувати коментарі й репліки, які доцільно висловити у зв'язку з певними ознаками кожного речового доказу.

На початку робочого етапу огляду речові докази подаються судовому розпоряднику, який, своєю чергою, передає їх судові (за відсутності у провадженні судового розпорядника – секретарю судового засідання або судові напряду). Сторона, яка подає доказ, може одразу висловити власні ремарки щодо його природи, походження, ознак та зв'язку з обставинами, які встановлюються і перевіряються в судовому провадженні. Крім того, учасники судового провадження мають право ставити запитання з приводу речових доказів свідкам, експертам, спеціалістам, які брали участь в огляді. Що цікаво, указана норма не уповноважує суд ставити питання щодо досліджуваних доказів сторонам провадження чи потерпілому. Очевидно, з цією метою потрібно проводити повторний судовий допит таких осіб.

Суд, відповідно до вимог ч. 1 ст. 357 КПК України, оглядає подані йому речі самостійно. Як писав П. М. Каркач, під час огляду речових доказів головуючий суду визначає та оголошує назву, призначення, форму, розмір, колір, характерні особливості, індивідуальні дані предмета, наявність на ньому слідів, їх розмір, форму й особливості [161, с. 124]. Після цього головуючий надає досліджені об'єкти для ознайомлення іншим учасникам судового розгляду.

Дослідження речових доказів у судовому провадженні є зовнішнім та здійснюється в органолептичний спосіб. С. О. Ковальчук зауважує, що, з погляду гносеології, фізичні властивості таких об'єктів сприймаються з використанням методу спостереження [242, с. 232]. М. П. Каркач слушно наголосив, що в межах огляду речових доказів суд також може застосовувати методи вимірювання, опису, порівняння, експерименту тощо [161, с. 125]. При всьому, суб'єкти дослідження використовують власний зір, відчуття дотику та, іноді, слуху чи нюху (наприклад, учасники судового розгляду можуть звернути увагу суду на специфічні звуки, які можуть свідчити про наявність в оглядуваному об'єкті пустот, або на його специфічний запах тощо).

Серед основних принципів судового огляду речових доказів М. П. Кракач навів активне застосування науково-технічних засобів, до яких, серед іншого, можливо віднести мікроскопи, лупи, додаткові джерела освітлення, випромінювачі ультрафіолетового світла тощо [161, с. 125]. Основною вимогою до таких засобів варто визнати можливість їх доставлення та використання в залі судового засідання.

За потреби, у процедурі судового огляду речових доказів можуть брати участь спеціалісти з метою надання допомоги в застосуванні науково-технічних засобів, а також усних консультацій чи письмових роз'яснень.

На відміну від його досудового аналогу, у структурі судового огляду речових доказів не доцільно виокремлювати заключну стадію, адже фіксація ходу та результатів його проведення здійснюється в реальному часі секретарем судового засідання в журналі, а також засобами технічного фіксування судового розгляду.

Крім того, у виняткових випадках, якщо певні матеріальні об'єкти, які мають доказове значення у кримінальному провадженні, неможливо доставити в судові засідання, суд може прийняти рішення про здійснення їх дослідження (огляду) за місцем розташування в порядку ст. 361 КПК України. За місцем фактичного знаходження оглядаються речові докази, які є невід'ємними від навколишньої обстановки, занадто великогабаритними для їх доставлення в залу судового засідання або вимагають особливих умов зберігання тощо. У такому порядку як речові докази можуть оглядатися й деякі письмові документи, зокрема в разі коли вони мають вкрай зношений стан та їх транспортування може призвести до пошкодження і втрати доказової інформації тощо [406].

Частина 2 ст. 361 КПК України визначає, що такий огляд має здійснюватися за загальними правилами огляду під час досудового розслідування. Хід проведення цієї судової дії та її результати обов'язково фіксуються у протоколі, який має відповідати загальним вимогам ст. 104-105 КПК України, а також рекомендаціям щодо форми та змісту протоколів огляду місця події чи речей відповідно. На практиці указані протоколи складаються секретарями судового засідання. Застосування технічних засобів фіксування такого огляду, відповідно до ч. 5 ст. 361 КПК України, є факультативним та здійснюється на розсуд головуєчого.

Керування оглядом на місці здійснюється головуєчим судового засідання [486, с. 137]. Відповідно до ч. 3 ст. 361 КПК України, під час проведення такої процесуальної дії її учасникам (сторонам провадження, потерпілому, а також свідкам, спеціалістам і експертам, за умови їх залучення) можуть ставитися питання, пов'язані з проведенням огляду. Процитована норма дещо відрізняється від змісту аналогічних положень ч. 3 ст. 357, ч. 2 ст. 358 КПК України, де зазначено, що під час дослідження речових доказів та документів, відповідно, учасники можуть ставити питання тільки свідкам, експертам та спеціалістам.

Вважаємо, що під час проведення судового огляду на місці застосовними

є загальні техніко-криміналістичні й тактико-організаційні рекомендації щодо проведення відповідних видів досудового огляду (ОМП чи огляду речей). На методико-організаційному рівні перспективною є розробка рекомендацій щодо специфіки огляду речових доказів під час судового розгляду окремих груп (родів, видів, підвидів) кримінальних правопорушень.

Дослідження документів в судовому провадженні відбувається за обов'язкової участі суду у формі їх судового огляду. Дослідження фізичних письмових документів здійснюється в порядку, визначеному ст. 358 КПК України, а документів-речових доказів – за правилами ст. 357 КПК України; у другому випадку порядок дій учасників судового розгляду в цілому відповідає описаному вище алгоритму огляду речових доказів. Крім того, як письмові документи, досліджуються депоновані в порядку ст. 225 КПК України показання свідків, потерпілих, за умови, що допитати таку особу безпосередньо неможливо.

Після їх подання суд проголошує (зачитує) зміст текстових документів, у тому числі й висновків експерта чи спеціаліста, особисто оглядає не текстові фізичні документи (наприклад, зображення, схеми) та документи-речові докази, після чого передає їх для ознайомлення іншим учасникам судового розгляду. У межах такого огляду суд та інші учасники судового розгляду використовують органолептичні методи дослідження – зір під час ознайомлення зі змістом текстових документів, документів-зображень та відеозаписів, а слух – під час зачитування судом змісту текстових документів, відтворення аудіовідеозаписів.

У випадках, коли хтось із учасників судового розгляду не володіє мовою, якою виконано письмовий документ, залучається відповідний перекладач, який зачитує зміст текстового документа та перекладає його необхідною мовою.

Під час дослідження документів у судовому провадженні можуть застосовуватися науково-технічні засоби польової криміналістики: пристрої оптичного чи цифрового збільшення, джерела світла видимого та невидимого спектру тощо. Для допомоги з їх застосуванням можливе залучення спеціалістів-криміналістів.

Якщо долучений до матеріалів кримінального провадження або наданий суду для ознайомлення документ викликає сумнів у його достовірності, учасники судового провадження мають право просити суд виключити його з числа доказів і вирішувати справу на підставі інших доказів або призначити відповідну експертизу цього документа (ч. 3 ст. 358 КПК України).

КПК України не передбачає можливості проведення огляду комп'ютерних даних як самостійної судової дії. Під час судового розгляду дослідженню підлягають лише електронні документи – у порядку ст. 358 КПК України у випадках, коли первинні комп'ютерні дані містять текстову інформацію, та в порядку ст. 359 КПК України у випадках, коли первинні комп'ютерні дані несуть інформацію в іншій аудіовізуальній формі. Водночас відкритим лишається питання про порядок судового дослідження комп'ютерних даних, які не відповідають ознакам документа (наприклад, пошкоджених, фрагментарних даних тощо) [204, с. 191].

Звуко- й відеозаписи, які досліджуються судами, в абсолютній більшості випадків подаються в електронній формі на відповідних носіях та, за визначенням, є комп'ютерними даними. Дослідження таких записів здійснюється шляхом їх відтворення з використанням комп'ютерної техніки, відповідного програмного забезпечення, пристрою відтворення звуку та/або екрану.

Частина 2 ст. 359 КПК України дозволяє судові за потреби досліджувати тільки певні частини (відтинки) звуко- й аудіозаписів, які містять дані, що мають значення у кримінальному провадженні. Тому за потреби опрацювання довгих записів сторони провадження мають належним чином підготуватися до проведення цієї процесуальної дії, попередньо дослідити відповідні файли чи аналогові носії та визначити, які відтинки кожного запису (з якої відмітки часу по яку відмітку часу), на їхню думку, доцільно відтворити в судовому засіданні.

Сумніви щодо автентичності досліджених у судовому провадженні звуко- й відеозаписів вирішуються аналогічно сумнівам у справжності письмових документів (ч. 4 ст. 359 КПК України). З цією метою судом за клопотанням

учасників судового провадження можуть призначатися судові експертизи аудіо- та відеозаписів, а також судова комп'ютерно-технічна експертиза.

Дослідження висновків експерта (та, за аналогією, спеціаліста) здійснюється в загальному процесуальному порядку дослідження письмових документів шляхом їх зачитування (проголошення) головуючим у судовому засіданні. Водночас висновок експерта за своєю інформаційною природою є носієм відомостей про інші об'єкти. А тому дослідження цього процесуального джерела доказів є, по суті, засобом опосередкованого дослідження об'єктів, які піддавалися експертному дослідженню.

Вважаємо, що актуальними для судового дослідження висновків експерта лишаються загальні тактико-організаційні рекомендації щодо їх оцінки. Свого часу Пленум Верховного Суду України за результатами дослідження такого процесуального джерела доказів суд рекомендував судам з'ясовувати таке: чи було додержано вимоги законодавства при призначенні та проведенні експертизи, чи не було обставин, які виключали участь експерта у провадженні (та, у результаті, оцінити висновок на предмет його допустимості); а також компетентність експерта і чи не вийшов він за межі своїх повноважень, достатність поданих експертові об'єктів дослідження, повноту відповідей на порушені питання та їх відповідність іншим фактичним даним, узгодженість між дослідницькою частиною та підсумковим висновком експертизи (оцінка на предмет допустимості й достовірності); обґрунтованість експертного висновку та його узгодженість з іншими матеріалами справи (оцінка на предмет належності й достовірності) [422].

Як було наголошено вище, допит експерта в судовому засіданні ми вважаємо процесуальним засобом опосередкованого дослідження його висновку, адже ч. 1 ст. 356 КПК України чітко визначає мету такої процесуальної дії – роз'яснення висновку.

До таких міркувань підштовхує і зміст визначеного ч. 3 ст. 356 КПК України предмету допиту експерта: йому можуть бути поставлені запитання щодо наявності в експерта спеціальних знань та кваліфікації з досліджуваних

питань (освіти, стажу роботи, наукового ступеня тощо), дотичних до предмета його експертизи; використаних методик та теоретичних розробок; достатності відомостей, на підставі яких готувався висновок; наукового обґрунтування та методів, за допомогою яких експерт дійшов висновку; застосовності та правильності застосування принципів та методів до фактів кримінального провадження; інші запитання, що стосуються достовірності висновку. Очевидно, що всі ці обставини пов'язані саме зі змістом висновку та застосованими під час проведення судової експертизи прийомами й методами. Отже, як наголошує В. О. Попелюшко, без дослідження висновку, незалежно від того, був експерт присутнім при цьому в суді чи ні, його допит завжди буде безпредметним [391, с. 70].

Пред'явлення для впізнання в судовому провадженні (ст. 355 КПК України) може проводитися з метою ідентифікації речей чи осіб за ідеальними слідами пам'яті свідків, потерпілих чи обвинувачених. Як зауважують автори науково-практичного коментаря до КПК України, на практиці така судова дія проводиться вкрай рідко. Зокрема, якщо впізнання проводилося під час досудового розслідування, то його повторення в судовому засіданні не має сенсу. Недоцільно пред'являти й обвинуваченого для впізнання потерпілому або свідкові, які бачили його під час досудового розслідування чи в підготовчій частині судового засідання [357, с. 593].

Уявляється, що така судова дія мала би проводитися з дотриманням загальних правил її досудового аналогу. Зокрема й ч. 2 ст. 355 і ч. 1 ст. 228, і ч. 1 ст. 229 КПК України вимагають попереднього допиту впізнаючої особи на предмет можливості впізнати особу або річ та ознаки, за якими вона може це зробити. Під час пред'явлення особи чи речі для впізнання особа, яка впізнає, повинна зазначити, чи впізнає вона особу або річ і за якими саме ознаками. Утім, на цих двох положеннях процесуальна регламентація судового впізнання фактично завершується. Тому, за відсутності інших опцій, пропонуємо до пред'явлення для впізнання в судовому розгляді за аналогією застосовувати положення ст. ст. 228-229 КПК України: щодо заборони попередньої

демонстрації впізнаваній особі об'єкта, який упізнається; щодо пред'явлення об'єкта разом з трьома іншими об'єктами одного виду (особами тієї ж статі, які не мають суттєвих відмінностей у зовнішності); щодо можливості проведення впізнання особи поза зоровим сприйняттям та у режимі відеоконференції; а також, щодо можливості пред'явлення для впізнання осіб чи речей за фотознімками. Під час проведення судового пред'явлення для впізнання суд та сторони провадження можуть застосовувати типові для досудового аналога цієї процесуальної дії техніко- й тактико-криміналістичні засоби. З урахуванням низької якості правового регулювання та незначного розповсюдження такої судової дії на практиці, розробка окремих тактико-організаційних рекомендацій щодо проведення судового впізнання видається нам недоречною.

Крім того, у межах судового провадження може здійснюватися експертне дослідження доказів шляхом призначення судом за клопотанням сторін провадження або за власною ініціативою судових експертиз. Специфіку та криміналістичні засоби такого різновиду дослідження доказів буде розглянуто в наступному підрозділі цієї праці.

Під час проведення судово-слідчих дій учасники розгляду (як суд, так і сторони провадження) використовують низку криміналістичних засобів судового дослідження доказів, до яких можна віднести:

- тактико-організаційні наукові положення (рекомендації) щодо організації та планування судового розгляду в цілому [61, с. 10–11] та його стадії «з'ясування обставин та перевірки їх доказами»;
- тактико-організаційні наукові положення (рекомендації) щодо організації та проведення окремих судових дій, спрямованих на дослідження поданих сторонами провадження доказів: допиту та огляду (речових доказів, документів, звуко- і відеозаписів);
- специфічні тактичні прийоми, тактичні операції та комбінації судових процесуальних дій;
- техніко-криміналістичні прийоми, способи, методи та науково-технічні засоби, які застосовуються для отримання доказової інформації від її

матеріалізованих джерел (носіїв) у судовому провадженні;

– методико-організаційні наукові положення (рекомендації) щодо судового розгляду в кримінальних провадженнях про певні групи кримінальних правопорушень (окремі методики судового розгляду) [252, с. 22; 120; 366; 350, с. 393].

Специфічною формою судового розгляду за чинним КПК України є **провадження слідчого судді**, який у межах реалізації функції судового контролю на досудовому розслідуванні уповноважений вирішувати низку суттєвих для кримінального провадження питань. Так указаний суб'єкт розглядає відводи під час досудового розслідування; за клопотаннями учасників кримінального провадження приймає рішення про застосування майже всіх заходів забезпечення кримінального провадження (у тому числі й запобіжних заходів); санкціонує проведення обшуку, огляду, слідчого експерименту в житлі чи іншому володінні особи, більшості негласних (слідчих) розшукових дій; призначає судові експертизи за клопотанням сторони захисту; надає дозвіл на проведення спеціального досудового розслідування; встановлює окремі строки та продовжує строки досудового розслідування після повідомлення особі про підозру; розглядає скарги на окремі форми рішень, дій та бездіяльності органів досудового розслідування чи прокурора; призначає стаціонарні судові психіатричні експертизи; затверджує згоду особи на екстрадицію в спрощеному порядку тощо.

При цьому, відповідно до ч. 1 ст. 110 КПК України, усі рішення слідчого судді є процесуальними, а тому, з урахуванням положень ст. 94 КПК України, мають обов'язково ґрунтуватися на результатах оцінки поданих цьому суб'єктові доказів. Своєю чергою, належна оцінка таких доказів потребує ознайомлення з відповідними джерелами (носіями) доказової інформації, отримання та осмислення таких відомостей, тобто здійснення дослідження доказів.

Попри те, що провадження слідчого судді є складовою стадії досудового розслідування, за своєю процесуальною природою та формою воно є похідним

від судового. Чинним законодавством не передбачено самотійної процедури судового розгляду у провадженні цього суб'єкта. Окремі норми КПК України регламентують повноваження слідчого судді, порядок подачі йому клопотань та скарг, окремі підготовчі дії до проведення розгляду, вимоги щодо обов'язкової участі в ньому певних осіб, предмет доказування під час розгляду, зміст та форму рішень слідчого судді та окремі інші питання.

На практиці судовий розгляд у провадженні слідчого судді здійснюється з дотриманням загальних правил провадження в суді першої інстанції. Так, наприклад, ч. 1 ст. 306 КПК України визначає, що скарги на рішення, дії чи бездіяльність слідчого, дізнавача чи прокурора розглядаються слідчим суддею, згідно з правилами судового розгляду, передбаченими статтями 318-380 КПК України, з урахуванням положень глави 26 Кодексу. Зокрема, Д. Є. Крикливець вважає, що під час розгляду таких скарг у провадженні слідчого судді здійснюється судове слідство, у межах якого можливе проведення допитів свідка, потерпілого, у тому числі малолітніх або неповнолітніх, пред'явлення для впізнання, допиту експерта в суді, дослідження речових доказів, документів, звуко- і відеозаписів, використання консультацій та роз'яснень спеціаліста, а також проведення огляду на місці [279, с. 199]. Що ж до інших форм провадження слідчого судді (застосування ЗЗКП та запобіжних заходів, санкціонування проведення обшуку та НС(Р)Д тощо), КПК України не містить такої вказівки. Таким чином, у низці випадків положення Глави 28 КПК України застосовуються щодо провадження слідчого судді за аналогією.

Крім того, чинний КПК України не містить чіткої та послідовної позиції відносно моменту та порядку подання доказів, які обґрунтовують доводи клопотань [139, с. 105] та щодо обов'язковості та порядку їх дослідження слідчим суддею. Зокрема, низка норм КПК України уповноважує слідчого суддю за клопотанням сторін або за власною ініціативою заслуховувати будь-якого свідка чи досліджувати будь-які матеріали, що мають значення для вирішення по суті поставленого перед ним питання (ч. 4 ст. 151, ч. 5 ст. 156, ч. 4 ст. 172, ч. 4 ст. 193, ч. 5 ст. 244, ч. 3 ст. 297-3 КПК України). Ч. 1 ст. 194 КПК

України зобов'язує слідчого суддю досліджувати подані сторонами докази під час розгляду клопотань про застосування запобіжних заходів. Водночас ст. ст. 142, 146, 156, 163, 172, 234, 248, 295-1 не містять прямої вказівки на право слідчого судді досліджувати докази. При цьому положення ст. ст. 141, 145, 234, 295-1, зобов'язують слідчого (дізнавача) і прокурора додавати до відповідних клопотань оригінали або копії документів та інших матеріалів, якими обґрунтовують доводи клопотання. У низці інших випадків, як-то: розгляд скарг на рішення, дії, бездіяльність органів досудового розслідування, розгляд відводів тощо – чинне законодавство не містить жодної вказівки на випадки та порядок дослідження доказів у провадженні слідчого судді [220, с. 184].

Видається, що описані вище колізії та прогалини законодавства щодо обов'язковості та порядку дослідження доказів у провадженні слідчого судді сьогодні можуть бути вирішені шляхом застосування положень статей 23 та 94, а також Глави 28 (за аналогією) КПК України. З огляду на перелічені нормативні вимоги, вважаємо, що у процесі прийняття власних рішень слідчий суддя все ж таки зобов'язаний досліджувати докази незалежно від наявності в Законі окремої вказівки на обов'язковість такого дослідження; загальний порядок такого дослідження має відповідати вимогам до аналогічних процедур у межах судового розгляду в суді першої інстанції. Водночас, задля дотримання принципу правової визначеності, вважаємо за доцільне доповнити КПК України нормою, яка б додатково регламентувала процесуальний статус слідчого судді, чітко визначала перелік його повноважень та прямо встановлювала правило про те, що судовий розгляд цим суб'єктом питань у межах його повноважень здійснюється за загальними правилами ст. ст. 318-380 КПК України, з урахуванням особливостей, визначених Кодексом.

Аналіз 100 ухвал слідчих суддів судів першої інстанції, постановлених протягом 2020-2024 років, показав, що в переважній більшості випадків (92 %) слідчі судді під час здійснення своїх повноважень досліджували докази, якими обґрунтовувалися подані клопотання, заяви та скарги, а також заперечення проти них. Випадки, коли ухвали не містять посилення на досліджені слідчим

суддею докази (8 %), як правило, пов'язані із ненаданням суб'єктом подання клопотання, заяви або скарги відповідних матеріалів (див., наприклад, [512; 514]).

Опрацювання положень чинного кримінального процесуального законодавства дозволяє дійти висновку, що дослідження доказів у провадженні слідчого судді може здійснюватися за трьома основними сценаріями:

1) дослідження матеріалів, які були подані сторонами розгляду як додатки до клопотань, заяв, скарг та заперечень. Такі докази були досліджені слідчими суддями у всіх вивчених нами випадках, коли дослідження в принципі здійснювалося (92 % від загальної кількості ухвал);

2) дослідження доказів, які подаються сторонами під час процедури розгляду або які витребуються слідчим суддею за їх клопотаннями (1 %). В одному випадку (який буде розглянуто більш детально далі за текстом підрозділу) сторона розгляду питання про відвід слідчого заявила слідчому судді клопотання про допит свідка. Припустимо, що в ухвалях за результатами судового розгляду слідчі судді не диференціювали докази, подані як додатки до клопотань, та докази, подані в межах самого розгляду. В цьому контексті також варто окремо зауважити, що «інша» сторона провадження слідчого судді виявляла активну позицію щодо предмету розгляду (заперечувала проти задоволення клопотання/заяви/скарги) лише у 21 % із проаналізованих нами випадків;

3) дослідження доказів, які були витребувані слідчим суддею за власною ініціативою. Такі ситуації були виявлені нами лише у 2 опрацьованих провадженнях (2 %) В обох випадках, слідчі судді зобов'язували слідчих надати для дослідження матеріали кримінального провадження: під час розгляду питання про скасування арешту земельної ділянки [516]; та під час розгляду клопотання до надання тимчасового доступу до речей та документів [515].

Об'єкти дослідження в даному контексті можуть дещо відрізнятися від доказів, які досліджуються під час судового розгляду кримінальних справ по суті. Так під час вирішення слідчим суддею питань, пов'язаних із наявністю

обґрунтованої підозри (застосування запобіжних заходів, оскарження повідомлення про підозру тощо), у судовому розгляді досліджуються «традиційні докази», які, на думку сторони обвинувачення, мають свідчити про причетність особи до вчинення певного кримінального правопорушення.

Водночас у провадженні слідчого судді можуть досліджуватися й докази інших обставин, які мають суттєве значення для вирішення поставленого перед ним питання. Так, наприклад, під час розгляду клопотання про надання дозволу на виїзд підозрюваного, до якого застосовано запобіжний захід у виді особистого зобов'язання (включно з обов'язком не покидати межі м. Києва та Київської області без дозволу слідчого, прокурора, суду), слідчий суддя дослідив первинний документ – запрошення для участі в експертній зустрічі на ім'я підозрюваного (клопотання було задоволено) [508]; у межах розгляду клопотання про зміну запобіжного заходу слідчий суддя дослідив надані захистом документи – електронний лист від матері підозрюваного з проханням приїхати до неї, її медичну документацію (у задоволенні клопотання було відмовлено) [509]. Указані документи не стосуються події кримінального правопорушення та не можуть бути визнані належними доказами під час вирішення відповідного кримінально правового спору по суті. Утім, вони здатні прямо чи непрямо підтвердити існування обставин, які мають значення для вирішення слідчим суддею конкретного поставленого перед ним питання, і в цьому конкретному контексті є належними доказами.

Тому предметом дослідження доказів у провадженні слідчого судді варто визначити відомості (фактичні дані), що містяться в поданих сторонами розгляду або витребуваних слідчим суддею джерелах, та підтверджують або спростовують факти, на основі яких указаний суб'єкт приймає певне рішення в межах своїх повноважень. Сукупність фактів, які мають бути встановлені задля прийняття слідчим суддею певного рішення, визначаються предметом доказування в межах кожної форми розгляду. Варто зауважити, що для деяких рішень слідчого судді локальні предмети доказування визначені чинним законодавством окремо (наприклад ст. ст. 194, 234 та інші норми КПК України);

в інших випадках, як-то ст. 303 КПК України, предмет доказування в провадженні слідчого судді законодавством не визначено взагалі [624, с. 111–112].

Загальні засади дослідження доказів у провадженні слідчого судді в цілому аналогічні судовому розгляду в суді першої інстанції. Зокрема, таке дослідження здійснюється тільки в процесуальній формі і, як зауважує Ю. В. Сухомлин, реалізується на основі засади змагальності у кримінальному провадженні [475, с. 235]. Як і в стадії судового розгляду, учасники провадження в слідчого судді відстоюють власні правові позиції, беруть участь у дослідженні доказів та впливають на формування в цього суб'єкта внутрішнього переконання про потребу прийняття того чи іншого процесуального рішення.

Іноді у провадженні слідчого судді бере участь тільки сторона обвинувачення, як ініціатор розгляду (наприклад, під час розгляду клопотань про дозвіл на проведення обшуку, НС(Р)Д тощо; серед опрацьованих нами ухвал така форма розгляду мала місце у 49 % випадків). За таких умов засада змагальності реалізується шляхом покладання на сторону обвинувачення тягара подолання презумпції недоцільності обмеження прав і свобод учасників кримінального провадження. Крім того, як уже зазначалося, у низці випадків слідчий суддя може заслуховувати свідків чи досліджувати певні матеріали на власний розсуд.

Процесуальний порядок дослідження доказів у провадженні слідчого судді відповідає процедурі здійснення аналогічних дій у провадженні суду першої інстанції. Зокрема, дослідження речових доказів та документів (у тому числі й звуко-, відеозаписів) здійснюються за загальними правилами ст. ст. 357–359 КПК України: слідчий суддя особисто оглядає речові докази та зачитує документи і висновки експертів, звуко- і відеозаписи відтворюються в використаннім відповідних технічних засобів.

Крім того, слідчий суддя може за клопотанням сторін або за власною ініціативою заслуховувати свідків. На переконання І. В. Гловюк, таке

«заслуховування» має здійснюватися в процесуальній формі допиту [82, с. 103]. З урахуванням змісту ст. 65 КПК України зауважимо, що свідком у даному контексті буде вважатися особа, якій відомі або можуть бути відомі обставини, що мають значення для вирішення слідчим суддею питання, віднесеного до його компетенції, та яка була викликана для давання показань. Допит свідків у провадженні слідчого судді має здійснюватися із дотриманням загальних вимог ст. 352 КПК України. Водночас заслуховування слідчим суддею доводів особи, яка подала клопотання (заяву, скаргу), на нашу думку, не є її допитом та відповідає судовим процедурам вступних промов і дебатів.

Аналіз судової практики показав, що в усіх випадках, коли здійснювалося дослідження доказів (92 %), слідчі судді ознайомлювалися зі змістом письмових процесуальних документів, які були долучені сторонами розгляду до клопотань, заяв, скарг та заперечень на них. Сторона, яка подає відповідне клопотання, заяву або скаргу, за загальним правилом, має додавати до нього копії або оригінали документів на його підтвердження, забезпечувати доставлення в залу судового засідання будь-яких матеріалів, присутність свідків тощо.

Лише в одному (1 %) з досліджених проваджень слідчим суддею було допитано свідка за клопотанням особи, яка подала заяву про відвід слідчого. Так допитано бабусю підозрюваного, яка була присутня під час спілкування слідчого з її онуком та підтвердила, що спілкування відбувалося «не таким тоном» [511]. Серед обставин, які ускладнюють реалізацію слідчими суддями такого повноваження, С. Л. Шаренко наводить тривалість стандартної процедури виклику особи, яка в окремих випадках перевищує граничний строк здійснення судово-контрольного провадження [544, с. 16].

Що ж до дослідження речових доказів у провадженні слідчого судді, то нами не було обліковано жодного такого випадку.

Таким чином, на практиці можливості дослідження доказів у провадженні слідчого судді не використовуються повною мірою. Причинами цього, на нашу думку, є недосконалість кримінального процесуального законодавства та небажання слідчих суддів витратити додаткові зусилля на виклик та допит

свідків і дослідження речових доказів.

Криміналістичні засоби дослідження доказів у провадженні слідчого судді аналогічні засобам, які застосовуються під час доказування на стадії судового розгляду. Учасники такого провадження можуть використовувати тактичні прийоми судових огляду речей та документів, допитів, техніко-криміналістичні засоби дослідження матеріальних об'єктів, техніко- й тактико-криміналістичні рекомендації щодо перевірки й оцінки висновків експерта тощо. КПК України не містить прямої вказівки на можливість залучення до провадження слідчого судді спеціаліста, проте ми вважаємо, що в даному випадку за аналогією застосовними є загальні правила ст. 360 КПК України. Водночас серед 100 досліджених ухвал слідчих суддів нами не було виявлено випадків залучення ними спеціалістів до судового розгляду.

Зауважимо, що перспективним є розроблення тактико-організаційних рекомендацій щодо проведення окремих пізнавальних судових дій у провадженні слідчого судді. Проте для цього, насамперед, потрібно належним чином унормувати цю процедуру в КПК України.

4.4. Експертне дослідження доказів у кримінальному провадженні

У багатьох випадках належне опрацювання джерела (носія) доказової інформації, з'ясування та розуміння змісту відомостей, які в ньому містяться, потребує від суб'єктів доказування використання відсутніх у них специфічних знань та навичок у певних галузях науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо. У таких ситуаціях до процесу дослідження доказів залучаються носії спеціальних знань – обізнані особи. Однією із процесуальних форм використання спеціальних знань у кримінальному провадженні є судова експертиза, проведення якої може бути ініційоване уповноваженими особами як під час досудового розслідування, так і в межах судового розгляду. Унаслідок

проведення судової експертизи та дослідження висновку експерта, складеного за її результатами, суб'єкти доказування отримують нову або додаткову інформацію про направлене експертові джерело (носій) доказових відомостей, що варто визнати специфічним різновидом процесу дослідження доказів. Водночас, на нашу думку, дослідження доказів суб'єктами доказування та дослідження судовим експертом направлених йому об'єктів є різними формами процесуальної діяльності та потребують розмежування. При всьому, питання сутності експертного дослідження доказів та його місця в структурі діяльності кримінального процесуального доказування лишаються дискусійними, що додатково підкреслює актуальність доктринального опрацювання цього питання.

На законодавчому рівні судова експертиза визначена ст. 1 Закону України «Про судову експертизу» як дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів із метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду [423]. Варто зауважити, що висновки судових експертів використовуються у всіх формах судочинства і положення Закону України «Про судову експертизу» у даному контексті є універсальними. Унаслідок цього, кримінальне процесуальне розуміння судової експертизи та її місце в структурі кримінального процесуального доказування потребують уточнення.

КПК України не містить окремого визначення поняття судової експертизи і натомість регулює відносини щодо її ініціювання, регламентує процесуальний статус експерта, встановлює вимоги до висновку експерта та закріплює способи його використання у кримінальному провадженні. При цьому, процесуальний статус судової експертизи та дій уповноважених суб'єктів щодо її ініціювання у кримінальному провадженні лишається дискусійним.

Аналіз положень чинного кримінального процесуального законодавства показав, що процедура ініціювання судової експертизи має низку розрізнених назв: «проведення експертизи», «залучення експерта», «забезпечення проведення експертизи», «доручення провести експертизу», «призначення

судової експертизи», «призначення судового експерта», «отримання висновку експерта», «одержання висновку експерта», «замовлення експертизи» тощо. Видається, що через свої семантичні відмінності наведені вище терміни (формулювання) не можуть розглядатися як синонімічні та взаємозамінні.

За своєю суттю усі процедури ініціювання судової експертизи зводяться до одного загального алгоритму дій: уповноважений суб'єкт доходить переконання про потребу проведення судової експертизи обирає її вид та експерта (експертів, експертну установу), який її проведе, готує відповідні матеріали (об'єкти, питання), складає передбачений законом процесуальний документ і передає його разом з матеріалами відповідному експертові (експертам, експертній установі). Останній на підставі згаданого процесуального документа здійснює судово-експертне дослідження, викладає у висновку вмотивовані відповіді на поставлені перед ними питання та передає його суб'єктові, який ініціював проведення експертизи. Наявність як мінімум дев'яти різних назв однієї процедури у чинному законодавстві свідчить про низьку якість наведених норм та значно ускладнює їх застосування на практиці [221, с. 179]. Тому вважаємо за потрібне проаналізувати зміст і значення основних використаних у законодавстві формулювань та спробувати попутно з'ясувати кримінальну процесуальну природу судової експертизи.

Термін «проведення експертизи», очевидно, має стосуватися саме дослідження, яке проводиться судовим експертом, та не містити передбачену кримінальним процесуальним законодавством діяльність суб'єктів доказування щодо ініціювання здійснення такого дослідження чи оцінювання висновку за його результатами. У цьому питанні ми підтримуємо позицію І. В. Пирога, який вважає, що судову експертизу, яка проводиться судовим експертом, не варто ототожнювати зі слідчою (розшуковою) дією, передбаченою ст. ст. 242-243 КПК України [381, с. 59]. Згадана С(Р)Д проводиться уповноваженими суб'єктами сторони обвинувачення – слідчим, дізнавачем чи прокурором – та полягає в підготовці матеріалів, складанні та направленні суб'єктові судово-експертної діяльності відповідної вмотивованої постанови та об'єктів дослідження. Саме в

таких діях суб'єктів доказування В. К. Весельський вбачав тактичну складову: на його думку, тактикою призначення експертизи варто вважати визначення її завдань, обрання моменту призначення та суб'єкта експертної діяльності [55, с. 157].

Своєю чергою судовий експерт не є суб'єктом, уповноваженим на проведення слідчих (розшукових) дій у розумінні ст. 223 КПК України та не діє в інтересах сторони обвинувачення у кримінальному провадженні. Як слушно зауважує О. В. Ряшко, «Експертна діяльність виходить за межі кримінального судочинства, є самостійною та регулюється спеціальними нормативними актами. Вирішення питання про спосіб проведення експертизи входить у спеціальну компетенцію експерта» [437, с. 545]. Указаний суб'єкт, діючи самостійно та без втручання з боку сторони обвинувачення, проводить судову експертизу, у межах якої досліджує матеріальні об'єкти, що були йому надані, та з використанням власних спеціальних знань і навичок отримує від них певні відомості, відповідно до поставлених перед ним питань. За результатами проведеного дослідження експерт складає висновок та направляє його ініціатору проведення експертизи. Саме цей висновок надалі може використовуватися в доказуванні, проте без участі судового експерта. Крім того, як було зазначено вище, судово-експертне дослідження може бути проведене в межах інших форм судочинства: адміністративного, цивільного та господарського, у той час як слідчі (розшукові) дії є унікальним для кримінального провадження способом збирання та перевірки доказів.

Проведення судової експертизи є специфічною формою саме процесуальної діяльності, адже ст. 1 Закону України «Про судову експертизу» визначає, що вона спрямована виключно на вирішення питань, які є або будуть предметом судового розгляду. Дослідження, які проводяться атестованими судовими експертами поза межами судових процесів, прийнято називати «позасудовими експертизами» [167], або просто «експертними дослідженнями» [410]. Це створює певну плутанину, адже, як зауважує С. Перлін, «фактично, судова експертиза і є експертним дослідженням». При

цьому непроцесуальні експертні дослідження він називає «експертними дослідженнями у вузькому значенні» та наполягає на їх розмежуванні з судовими експертизами. Погоджуємося з цитованим автором, що судова експертиза проводиться тільки в судовому провадженні за зверненням спеціально уповноваженого суб'єкта, водночас як «експертні дослідження у вузькому значенні» – в усіх інших випадках, не пов'язаних із судочинством [387, с. 285]. Експерт, відповідно до п. 25 ч. 1 ст. 3 КПК України, є учасником кримінального провадження, його процесуальне положення регламентоване ст. ст. 69-70 КПК України. Таким чином, у кримінальному (і не тільки) судочинстві він здійснює саме процесуальну діяльність, яка, утім, відрізняється від діяльності суб'єктів доказування в таких процесах.

Відтак, ініціювання судової експертизи стороною обвинувачення та її проведення судовим експертом є двома різними формами процесуальної діяльності. Наголосимо, що, зважаючи на аналогічні міркування, доцільно також розмежовувати проведення судової експертизи судовим експертом та процесуальні рішення слідчого судді та суду, а також дії сторони захисту чи потерпілого щодо ініціювання експертного дослідження. З огляду на викладене, під «проведенням судової експертизи» доцільно розуміти власне процес судово-експертного дослідження, передбачений ст. 1 Закону України «Про судову експертизу». Даний термін не містить процесуальних дій та рішень уповноважених суб'єктів доказування щодо ініціювання проведення експертизи.

Що ж до інших наведених вище формулювань, то всі вони так чи інакше стосуються саме процедури ініціювання здійснення експертного дослідження. Серед них одним із найбільш розповсюджених та традиційних є «призначення судової експертизи». Зауважимо, що наведений термін несе додаткове смислове навантаження та вказує на імперативний характер відносин щодо ініціювання проведення експертизи. Так великий тлумачний словник української мови визначає слово «призначати» як «визначати, встановлювати кому-небудь щось; покладати обов'язок виконати що-небудь, присуджувати щось кому-небудь» [53,

с. 1116]. Через це формулювання «призначення експертизи» може бути застосовним тільки до процесуальної діяльності суб'єктів владних повноважень у кримінальному провадженні – сторони обвинувачення, слідчого судді та суду.

На користь цього підходу також свідчить зміст ч. 1 ст. 7-1 Закону України «Про судову експертизу», де визначено, що підставою проведення судової експертизи є відповідне судове рішення чи рішення органу досудового розслідування, а якщо експертиза проводиться на замовлення інших осіб – відповідний договір. При цьому рішення сторони обвинувачення, слідчого судді та суду, відповідно до ст. 110 КПК України, є процесуальними та обов'язковими до виконання. Відносини між ініціатором проведення експертизи та суб'єктом її виконання в даному випадку є імперативними. Відтак, формулювання «призначення судової експертизи» семантично відповідає змісту описаної процедури та має застосовуватися до випадків ініціювання проведення експертизи стороною обвинувачення (як слідча (розшукова) дія з такою назвою), а також слідчим суддею чи судом (як судова процесуальна дія).

Своєю чергою, правові відносини щодо ініціювання проведення судової експертизи іншими суб'єктами на договірних засадах мають ознаки диспозитивного методу правового регулювання. Так, проведення судових експертиз є платною послугою, яка надається державними судово-експертними установами на договірних засадах [151; 376; 377]. Указана послуга передбачена єдиним закупівельним словником за кодом ДК 021:2015, № 71319000-7 – «Експертні послуги» [113].

Вітчизняні науковці слушно зауважують, що описані платні послуги надаються суб'єктами судово-експертної діяльності на умовах публічної оферти, яку має акцептувати (прийняти) замовник судової експертизи [526, с. 32]. Між ініціатором проведення судової експертизи та суб'єктом судово-експертної діяльності фактично укладається договір «про надання послуг (з проведення експертного дослідження)» в розумінні ст. 901 ЦК України [525]. Відносини щодо його укладання, попри певну специфіку правового регулювання, усе ж не мають імперативної складової. Через це формулювання

«призначення експертизи» за своєю семантикою не має застосовуватися до процедури ініціювання судово-експертного дослідження на договірних засадах стороною захисту, потерпілим чи представником юридичної особи, щодо якої здійснюється кримінальне провадження. Натомість, на нашу думку, найбільш адекватним у даному контексті є використане в Законі України «Про судову експертизу» слово «замовлення», адже в українській мові воно традиційно застосовується відносно категорії «послуги» та за своїм значенням відповідає змісту описаних відносин (замовляти – доручати кому-небудь виготовити, виконати, підготувати або доставити що-небудь у певний, наперед визначений строк [53, с. 406]).

Неточним, на нашу думку, є термін «доручення (на) проведення експертизи», адже жоден із можливих ініціаторів проведення експертизи не закріплює відповідне рішення документом (актом), який називається доручення. Притому доручення, як окремий процесуальний документ, передбачене КПК України як форма надання прокурором вказівок слідчому чи дізнавачу (п. 4 ч. 2 ст. 36 КПК України), форма надання прокурором, слідчим та дізнавачем вказівок оперативним співробітникам (ст. 41 КПК України); форма звернення до органів надання безоплатної вторинної правової допомоги для залучення адвоката для здійснення захисту за призначенням (ст. 49 КПК України) тощо.

Варто зауважити, що КПК України достатньо послідовно (п. 4 ч. 2 ст. 244, ст. 332 КПК України) використовує формулювання «доручати проведення експертизи» саме відносно процесуальних дій суду та слідчого судді щодо ініціювання її проведення. Утім, дослідження відповідних ухвал судів першої інстанції та слідчих суддів показало, що їх резолютивні частини переважно починаються зі слів «Призначити у кримінальному провадженні ... експертизу». При цьому слово «доручити» використовується суддями далі за текстом ухвали в контексті визначення конкретного суб'єкта експертної діяльності, який має провести експертизу: «Проведення експертизи доручити експерту/експертам ...» [див. наприклад, 506, 507, 510, 513]. Водночас, з урахуванням того, що доручення є окремим та достатньо розповсюдженим процесуальним

документом, з метою уникнення плутанини пропонуємо не використовувати це слово відносно процедури ініціювання проведення судової експертизи.

Використання інших, менш розповсюджених термінів, що позначають процедури ініціювання проведення судової експертизи в різних нормативно-правових актах, ми вважаємо недоцільним. Натомість, відповідні положення КПК України мають бути приведені до єдиної системи понять, а інші нормативно-правові акти – до відповідності з указаним Кодексом (Додаток В). Крім того, варто зауважити, що положення Закону України «Про судову експертизу» мають також узгоджуватися з відповідними нормами адміністративного, цивільного та господарського законодавства [221, с. 185].

Таким чином, передбачену кримінальним процесуальним законодавством діяльність уповноважених суб'єктів доказування щодо ініціювання судової експертизи та діяльність судового експерта щодо її проведення (здійснення судово-експертного дослідження) варто визнати різними видами процесуальної діяльності. Процедура призначення судової експертизи стороною обвинувачення в порядку ст.ст. 242, 243 КПК України є слідчою (розшуковою) дією; процедури призначення експертизи слідчим суддею (ст. 244 КПК України) та судом (ст. 332 КПК України) – є процесуальними судовими діями указаних суб'єктів; процедура замовлення експертизи та отримання висновку експерта іншими суб'єктами на договірних засадах, відповідно, процесуальними діями сторони захисту, потерпілого чи представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження. Спільною для перелічених процедур назвою є «ініціювання проведення судової експертизи». Своєю чергою, проведення судової експертизи є окремою специфічною формою процесуальної діяльності, яка полягає у здійсненні судовим експертом на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо дослідження об'єктів із метою надання висновку з питань, які є або будуть предметом судового розгляду.

Безпосередньою метою застосування суб'єктами доказування описаних вище процедур є отримання (формування) нового процесуального джерела доказів – висновку експерта. Водночас, з урахуванням інформаційної природи

таких висновків та їх специфічної ролі у кримінальному процесуальному доказуванні зауважимо, що основним призначенням ініціювання проведення судової експертизи є отримання нової (додаткової) інформації про об'єкти, які направляються на дослідження.

Так дослідження доказів у кримінальному провадженні відбувається не миттєво. Пізнання суб'єктом доказування інформації, яка міститься в певному джерелі, здійснюється поступово: когнітивні процеси дослідження доказу розпочинаються в момент первинного виявлення джерела потенційно доказової інформації та продовжуються зі збиранням (закріпленням у належну процесуальну форму) та використанням доказу. Зокрема, кожен новий зібраний (отриманий, поданий судові) і досліджений доказ здатний вплинути на розуміння суб'єктом доказування інших, раніше зібраних. Тобто, когнітивні процеси з'ясування змісту та доказового значення певної інформації повторюються у свідомості суб'єкта доказування кожного разу, коли наступний досліджений доказ впливає на розуміння попередніх [133, с. 321].

Висновок експерта в описаному механізмі відіграє специфічну роль, адже назване процесуальне джерело доказів містить інформацію про певні направлені на судову експертизу об'єкти і має доказове значення виключно в сукупності з ними та в контексті їх правильного розуміння. Як похідний доказ, висновок експерта не може бути використаний у кримінальному провадженні окремо від первинних доказів, що були направлені експертові для дослідження. Так навіть якщо в межах проведення судової експертизи об'єкт її дослідження буде знищено або суттєво видозмінено, отриманий за її результатами висновок може бути використаний саме як джерело інформації про цей об'єкт.

Судова експертиза, як єдиний передбачений законом спосіб збирання (формування) висновку експерта, насамперед, спрямована на перевірку, уточнення та розширення раніше отриманих у кримінальному провадженні відомостей. Відповідно до ч. 1 ст. 242 КПК України, проведення судової експертизи ініціюється у випадках, коли для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання.

Пізнавальна сутність цієї процесуальної дії полягає в можливості суб'єктів її ініціювання та інших осіб, які ознайомлюються зі змістом висновку експерта, отримати завдяки наявним у судового експерта спеціальним знанням нові або додаткові відомості про об'єкти, направлені на дослідження.

З огляду на встановлену ст. 26 КПК України засаду диспозитивності, суб'єкти доказування на власний розсуд приймають рішення про доцільність ініціювання цієї чи іншої судової експертизи, крім випадків, передбачених ч. 2 ст. 242 КПК України. Проте й обов'язкові, у розумінні згаданої норми, судові експертизи не є, строго кажучи, єдиним способом отримання відповідної інформації. Так, наприклад, відомості про причини смерті особи можуть бути отримані з протоколу патологоанатомічного обстеження; дані про тяжкість та характер тілесних ушкоджень, про психічний стан підозрюваного (обвинуваченого) – з медичної документації тощо. В описаних випадках висновок за результатами проведення судової експертизи є обов'язковим, але не єдиним можливим джерелом таких даних. До того ж з урахуванням положення ч. 2 ст. 94 КПК України, що жоден доказ не має наперед встановленої сили, зауважимо, що будь-яка суттєва для кримінального провадження обставина за загальним правилом має підтверджуватися (або спростовуватися) декількома різними доказами. Не дарма Верховний Суд України свого часу наголошував, що висновок експерта не має переваги над іншими джерелами доказів, а його перевірка й оцінка мають включати з'ясування його обґрунтованості та узгодженості з іншими доказами у провадженні [422].

Тож проведення судової експертизи, за загальним правилом, ініціюється уповноваженими суб'єктами доказування на власний розсуд. Так якщо у межах попереднього або судового дослідження певного джерела доказової інформації суб'єкт доказування виявить ознаки, правильне розуміння яких потребує застосування спеціальних знань, він може прийняти рішення про направлення такого об'єкта для проведення судової експертизи. Отриманий висновок міститиме певні, нові для ініціатора експертизи, відомості про направлений на дослідження об'єкт, які здатні суттєво вплинути на розуміння та оцінку джерела

доказової інформації.

Схожа ситуація можлива й під час судового розгляду, де, унаслідок подання та дослідження певного доказу, у сторін провадження чи потерпілого можуть виникнути питання до його змісту, вирішення яких потребує застосування спеціальних знань. У такому випадку вказані особи можуть заявити клопотання про призначення судом відповідної судової експертизи. (ст. ст. 242, 332 КПК України).

З урахуванням наведеного, механізм використання судових експертиз (та їх висновків) у кримінальному процесуальному доказуванні ми вбачаємо таким. За результатами попереднього або судового дослідження певного доказу (джерела чи носія доказової інформації), у суб'єкта доказування формується внутрішнє переконання про те, що для належного розуміння ознак та інформаційного наповнення такого об'єкта необхідне застосування спеціальних знань, які в нього відсутні, а залучення спеціаліста до проведення відповідних процесуальних дій є недостатнім; *або*, проведення судової експертизи для належного дослідження такого об'єкта є обов'язковим відповідно до вимог закону. На основі описаного внутрішнього переконання, уповноважений суб'єкт приймає рішення про ініціювання проведення судової експертизи, та реалізує його шляхом учинення відповідних, передбачених законом, процесуальних дій. Надалі, після проведення суб'єктом судово-експертної діяльності судової експертизи, суб'єкт доказування отримує висновок експерта, досліджує його як письмовий документ (з'ясовує його зміст, перевіряє та оцінює), та здійснює повторне опосередковане дослідження оригінального доказу (джерела доказової інформації) з урахуванням відомостей, які містяться у висновку. Таке повторне дослідження може бути як повністю когнітивним (суб'єкт доказування переосмислює інформаційний зміст доказу з урахуванням нових даних), так і інструментальним (суб'єкт доказування ще раз вчиняє практичні дії для його дослідження – оглядає, вимірює, читає тощо). Таким чином, ініціювання проведення судової експертизи та дослідження висновку за її результатами спрямовані на отримання суб'єктами доказування додаткових відомостей про

певні об'єкти, які мають доказове значення у кримінальному провадженні. Самостійного (окремого від досліджуваних об'єктів) доказового значення вказані процесуальні дії не мають [188, с. 129].

З огляду на єдину цільову спрямованість та взаємозалежність описаних дій суб'єктів доказування, вважаємо за доцільне об'єднати їх під загальною назвою «експертне дослідження доказів». Указана форма дослідження є додатковою (у випадку обов'язкових експертиз) і факультативною (в усіх інших випадках) по відношенню до попереднього і судового дослідження.

Зауважимо, що судовий експерт не є суб'єктом здійснення такої діяльності, а поняття «експертне дослідження доказів» та «судова експертиза» не є рівнозначними. Дослідження доказів полягає в ознайомленні з певним джерелом доказової інформації, отриманні інформації та з'ясуванні її змісту, а також у перевірці та оцінці здобутих таким чином фактичних даних [133, с. 325]. Указана складова доказування реалізується уповноваженими особами – стороною обвинувачення, стороною захисту, потерпілим, представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, слідчим суддею та судом. Перелічені суб'єкти, відповідно до своїх процесуальних функцій та інтересів, досліджують джерела (носії) доказової інформації, пізнають фактичні дані, які вони несуть, беруть участь у встановленні обставин, що мають значення для кримінального провадження, формують на основі цих обставин власні правові позиції щодо предмету кримінально-правового спору та приймають певні рішення або аргументовано доводять свої позиції суб'єктам їх прийняття.

Водночас судовий експерт не є суб'єктом доказування і виконує у кримінальному провадженні додаткову функцію, спрямовану на забезпечення здійснення процесу доказування [460, с. 234]. Указаний учасник кримінального провадження не має власного або представницького інтересу у вирішенні кримінально-правового конфлікту, однак має низку інтересів процесуальних, а також права та обов'язки, спрямовані на забезпечення належного руху кримінального провадження та реалізацію його загальних завдань, викладених

у ст. 2 КПК України [79, с. 360]. На відміну від слідчого, прокурора та сторони захисту експерт не уповноважений збирати докази [580, с. 187], не бере самостійної та ініціативної участі у встановленні обставин, що мають значення для кримінального провадження.

Судові експертизи проводяться виключно за ініціативи уповноважених суб'єктів доказування, експерти не мають права проводити їх на власний розсуд. Перелік об'єктів, що підлягають дослідженню, та питання, які ставляться перед експертом, обираються суб'єктом ініціювання експертизи на свій розсуд (хоча експерт може вийти за межі поставлених перед ним питань на підставі п. 4 ч. 3 ст. 69 КПК України). Крім того, відповідно до ч. 9 ст. 101 КПК України, висновок експерта передається суб'єктові, який ініціював проведення судової експертизи. Далі цей суб'єкт ознайомлюється зі змістом висновку, перевіряє, оцінює та приймає рішення про доцільність його подальшого використання як доказу. Своєю чергою судовий експерт не має жодного впливу на те, чи буде його висновок використаний у кримінальному провадженні та яким чином. У межах експертного дослідження доказів він виступає таким собі «посередником» між фактичними даними, які містяться в направленому на його дослідження об'єкті, та свідомістю суб'єкта доказування (ініціатора проведення експертизи), якому не вистачає власних знань для отримання та належного опрацювання такої інформації.

Тому, на нашу думку, суб'єктами експертного дослідження доказів є саме суб'єкти доказування, які мають право ініціювати проведення судової експертизи та використовувати в доказуванні висновки експерта: це сторона обвинувачення, сторона захисту, потерпілий, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, та суд. Указані учасники кримінального провадження ініціюють проведення судової експертизи, отримують висновки експерта за результатами її проведення та досліджують певні докази з урахуванням змісту отриманих висновків. Водночас слідчий суддя не є суб'єктом експертного дослідження доказів, адже він не може самостійно призначити проведення судової експертизи, і лише бере участь у процедурі її

ініціювання стороною захисту в порядку ст. 244 КПК України.

Об'єктами експертного дослідження доказів виступають матеріалізовані джерела (потенційно) доказової інформації, від яких, завдяки спеціальним знанням експерта, отримується нова криміналістично значуща інформація [184, с. 201]. При цьому об'єктом дослідження не завжди виступає об'єкт, який направляється для проведення експертизи. Експертне дослідження, як і дослідження доказів у кримінальному провадженні в цілому, може бути безпосереднім чи опосередкованим. Другий різновид дослідження відбувається у випадках, коли відомості про один об'єкт отримуються шляхом безпосереднього опрацювання іншого. Наприклад, у випадках, коли досліджуються слідосприймаючі об'єкти, безпосередньо отримується інформація про такий носій відомостей, опосередковано – про слідоутворюючий об'єкт. Експертові для дослідження також можуть направлятися матеріальні чи електронні (цифрові) моделі оригінальних об'єктів, які цікавлять суб'єкта доказування (зліпки, вербальні описи, фотознімки, відеозаписи тощо).

Якщо експертне дослідження доказів здійснюється в межах судового провадження або під час досудового розслідування стороною обвинувачення (тобто у випадках, коли сторона обвинувачення виступає ініціатором проведення судової експертизи), об'єкти, що направляються на дослідження, як правило, мають статус процесуальних джерел доказів – речових доказів чи документів (за окремими винятками, які будуть розглянуті далі). Частина 5 ст. 101 КПК України визначає, що висновок експерта не може ґрунтуватися на доказах, які визнані судом недопустимими. Тобто, якщо під час судового розгляду або у нарадчій кімнаті суд визнає недопустимим доказ, на якому ґрунтується висновок експерта, то й сам висновок, автоматично має бути визнаний недопустимим. До таких доказів варто віднести об'єкти, які направляють на дослідження, а також інші докази, які стали підставою для проведення експертизи.

Щодо об'єктів експертного дослідження (і судової експертизи),

положення ч. 5 ст. 101 КПК України ми пропонуємо тлумачити таким чином: до направлення на дослідження згадані об'єкти мають бути отримані у спосіб, передбачений законом, для того щоб висновок експерта за результатами їх дослідження був допустимим доказом. Визнання судом об'єктів експертизи недопустимими доказами, відповідно, призводить до недопустимості висновку експерта. Зокрема, на це указують А. Ф. Волобуєв та В. В. Бажанюк: однією з типових причин відхилення судом висновку експерта є порушення порядку отримання та подання експертові об'єктів дослідження [68, с. 86]. Відтак, на дослідження експерту мають направлятися ті об'єкти, які вже набули статусу процесуального джерела доказів унаслідок їх отримання уповноваженими особами в спосіб, передбачений законом [178, с. 92].

У контексті з'ясування процесуального статусу матеріальних об'єктів, які можуть направлятися для експертного дослідження, М. Г. Щербаковський також виокремлює предмети, що ймовірно мають відношення до розслідуваного кримінального правопорушення, але до проведення щодо них експертизи ще не мають статусу речових доказів. Як приклади таких об'єктів він наводить предмети, які можуть бути віднесені до зброї, наркотичних засобів чи інших кримінально-релевантних категорій тільки на підставі висновку експерта. Тобто, на думку М. Г. Щербаковського, такі об'єкти набувають статусу речових доказів уже після отримання суб'єктом доказування відповідного позитивного висновку судового експерта. Водночас цитований учений наголошує, що наведені речі все ж мають певну процесуальну форму, адже вони повинні бути офіційно надані в розпорядження судового експерта в порядку, визначеному чинним законодавством [580, с. 111]. Зауважимо, що схожий статус у кримінальному провадженні мають усі об'єкти, доказове значення яких до проведення судової експертизи не є очевидним: документи, щодо справжності яких наявні сумніви, копії слідів, які могли бути залишені учасникам кримінально-релевантної події або іншим особам, зразки біологічних речовин, вилучених на місці події, які можливо пов'язані з кримінальним правопорушенням тощо. Усі описані об'єкти поєднує те, що для категоричного

вирішення питання про їх належність як доказів потрібно провести відповідні судові експертизи.

На нашу думку, указані «сумнівні» об'єкти експертного дослідження все ж мають статус досудових процесуальних доказів (речових чи документів), з огляду на такі міркування. Будь-який матеріальний об'єкт до направлення стороною обвинувачення судовому експертові, відповідно до вимог ст. ст. 93, 100 та інших положень КПК України, має бути отриманий у порядку, передбаченому кримінальним процесуальним законодавством, детально оглянутий та належним чином зафіксований у процесуальних документах. Тобто на момент проведення експертного дослідження такий «сумнівний» об'єкт уже пройшов процедури збирання, попереднього дослідження та процесуального закріплення і був використаний як підстава для прийняття рішення про проведення слідчої (розшукової) дії – призначення відповідної експертизи. При всьому, ст. 84 КПК України визначає доказами фактичні дані, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню. Після здійснення експертного дослідження такий «сумнівний» об'єкт буде повторно оцінений уже в сукупності з висновком експерта та, скоріше за все, втратить свою «сумнівність». Так якщо висновок експерта підтвердить зв'язок дослідженого об'єкта з подією кримінального правопорушення, останній буде надалі використовуватися у кримінальному провадженні як доказ. У випадку, якщо висновок експерта буде негативним та спростує версію про зв'язок об'єкта дослідження з подією кримінального правопорушення, указаний матеріальний об'єкт буде використаний для встановлення відсутності відповідного факту чи обставини. Надалі такий об'єкт або втратить доказове значення та буде виключений із доказової бази, або буде використаний стороною захисту разом із відповідним висновком експерта як виправдувальний доказ.

Водночас окремі об'єкти, які можуть піддаватися експертному дослідженню в кримінальному провадженні, не мають чітко визначеної

доказової процесуальної форми та не набувають статусу процесуального джерела доказів. Насамперед мовиться про живих людей і тварин, а також їх трупи, котрі, як уже зазначалося, не набувають процесуального статусу речових доказів, та які варто визнати матеріалізованими джерелами криміналістично значущої інформації та специфічними об'єктами експертного дослідження доказів.

Своєрідний процесуальний статус також мають зразки для проведення судової експертизи. Порядок їх відібрання визначений ст. 245 КПК України: зразки з речей та документів відбираються в порядку тимчасового доступу до речей і документів (ст. ст. 160-166 КПК України), а відбирання біологічних зразків у особи здійснюється за правилами освідування (ст. 241 КПК України). Переважна більшість вітчизняних науковців вважають, що такі об'єкти не є доказами у кримінальному провадженні [242, с. 120; 114, с. 193; 269, с. 21 та ін.]. Аргументація наведеної тези зводиться до того, що перелічені об'єкти не несуть інформацію про саму кримінально-релевантну подію і виконують допоміжну роль у дослідженні основних об'єктів, направлених для проведення судової експертизи. Водночас варто погодитися з С. О. Ковальчуком, що зразки речових доказів (наприклад, зразки крові, виявленої на місці події) все ж варто вважати похідними речовими доказами у кримінальному провадженні [242, с. 120].

У випадках, коли експертне дослідження доказів здійснюється стороною захисту, потерпілим чи представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, тобто ініціаторами проведення судової експертизи виступають указані особи, процесуальний статус досліджуваних об'єктів визначити складніше, адже в багатьох випадках закон не регламентує порядок їх збирання (отримання) такими особами. Якщо збирання таких об'єктів здійснювалося у процесуальному порядку (отримання тимчасового доступу за ухвалою слідчого судді, проведення С(Р)Д стороною обвинувачення за клопотанням наведених вище суб'єктів), то направлені для експертного дослідження об'єкти уже мають статус відповідних процесуальних джерел

доказів. В інших випадках указані об'єкти мають своєрідний квазідоказовий статус. З одного боку, за чинної редакції ст. 84 КПК України, вони набудуть статусу доказів тільки тоді, коли суб'єкт їх використає шляхом подання стороні обвинувачення чи судові. З іншого, такі об'єкти вже були отримані, попередньо досліджені та використані шляхом направлення експертові із загальною їх метою подальшого використання в суді, адже судова експертиза за визначенням проводиться щодо питань, які є або будуть предметом судового розгляду. Відтак, незалежно від подальших дій ініціатора судової експертизи, експерт має ставитися до направлених йому об'єктів як до доказів.

Предметом експертного дослідження доказів є певні відомості про досліджувані об'єкти, які можуть бути отримані експертом з використанням його спеціальних знань та викладені у відповідному висновку. При цьому, предмет дослідження конкретизується його ініціатором шляхом формулювання питань, які ставляться перед експертом.

Таким чином, експертне дослідження доказів можна визначити як процес отримання суб'єктом доказування відомостей від певного джерела (носія) доказової інформації шляхом ініціювання проведення судової експертизи та ознайомлення з її висновком. Суб'єктами, які здійснюють експертне дослідження доказів, є уповноважені суб'єкти доказування, які ініціюють проведення судової експертизи, отримують та використовують у доказуванні її висновок. Предметом дослідження виступають криміналістично значущі відомості, які отримуються від об'єктів судовим експертом та викладаються у його висновку. Запропонований нами підхід до визначення доказової природи судової експертизи підтримало 41,9 % опитаних слідчих, прокурорів, адвокатів, суддів та науковців. Цікаво, що більшість респондентів (52,7 %) вважають саме судового експерта суб'єктом дослідження направлених йому доказів, з чим нам важко погодитися у зв'язку із наведеними вище аргументами.

Зауважимо, що з метою забезпечення ефективності здійснення експертного дослідження доказів ученими-криміналістами розробляється, а уповноваженими особами застосовується комплекс криміналістичних засобів,

до яких можна віднести:

- тактико-криміналістичні прийоми та загальні тактичні рекомендації щодо підготовки та ініціювання проведення судової експертизи;
- техніко- й тактико- криміналістичні прийоми, методи й засоби (рекомендації) щодо відібрання (отримання) зразків для експертизи;
- методико-організаційні рекомендації щодо особливостей ініціювання судових експертиз під час досудового розслідування та судового розгляду щодо окремих груп (родів, видів, підвидів) кримінальних правопорушень;
- техніко-криміналістичні методи, прийоми й засоби, які використовуються судовими експертами під час проведення криміналістичних судових експертиз;
- тактико-організаційні рекомендації щодо оцінки висновку експерта та його використання у доказуванні (також техніко-криміналістичні рекомендації щодо оцінки висновків криміналістичних судових експертиз).

Висновки до розділу 4

1. Дослідження доказів є складовою процесу доказування, однією з операцій із доказами, яка полягає в ознайомленні суб'єкта доказування з певним джерелом (носієм) доказової інформації, отриманні та з'ясуванні змісту фактичних даних, що містяться в такому джерелі, оцінці джерела на предмет допустимості, перевірці фактичних даних, їх оцінці на предмет належності й достовірності. Результатом дослідження є формування у свідомості суб'єкта ідеальної моделі опрацьованого об'єкта, а також інших об'єктів, подій та явищ, відомості про які несе досліджений доказ. Залежно від стадії провадження, суб'єктів здійснення та юридичних наслідків такої діяльності варто виокремити попередню, судову й експертну форми дослідження доказів, які реалізуються специфічними процесуальними та криміналістичними засобами.

2. Попереднє дослідження доказів являє собою сукупність позасудових неекспертних практичних дій та когнітивних операцій суб'єктів доказування щодо опрацювання джерел (носіїв) доказової інформації, отримання від них і з'ясування змісту відомостей про обставини, що мають значення для кримінального провадження. Попереднє дослідження речей та фізичних документів здійснюється в процесуальному режимі їх огляду шляхом сенсорного сприйняття, застосування науково-технічних засобів, а також специфічних тактичних прийомів. Процесуальною формою попереднього дослідження комп'ютерних даних є огляд, котрий проводиться шляхом сприйняття аудіовізуального виразу таких даних після їх обробки комп'ютерною технікою. Основним процесуальним засобом попереднього дослідження тіла живої людини є освідування, а трупа – його огляд, у ході яких суб'єкти доказування сенсорно та з використанням науково-технічних засобів сприймають криміналістично значущі ознаки тіла людини. Функціональні ознаки зовнішності живої особи досліджуються під час проведення слідчого експерименту чи освідування із застосуванням відповідних тактичних прийомів проведення цих С(Р)Д. Попереднє дослідження ідеальних слідів пам'яті особи здійснюється у межах допиту (із формуванням показань), слідчого експерименту, пред'явлення для впізнання та інших процесуальних дій (із формуванням протоколів та пояснень особи) на основі низки тактичних прийомів спілкування й психологічного впливу. Різновидом попереднього дослідження доказів також є ознайомлення з матеріалами, відкритими іншою стороною.

3. Основною формою дослідження доказів є судове дослідження, яке відбувається в межах етапу розгляду «з'ясування обставин та перевірка їх доказами» (ст. 349–363 КПК України). Воно виявляється в безпосередньому отриманні судом (та іншими учасниками розгляду) з використанням органів відчуття кримінально-релевантних відомостей від процесуальних джерел доказів, які подаються сторонами та, іноді, іншими учасниками судового провадження. У такий спосіб можуть бути досліджені речові докази (у тому

числі й за місцем їх перебування), документи (включно з висновками експертів та спеціалістів), а також показання обвинуваченого, потерпілого, свідків та судового експерта. Тіла живих людей, а також трупи людей і тварин досліджуються в судовому провадженні опосередковано, шляхом ознайомлення з похідними доказами – процесуальними документами, складеними на стадії досудового розслідування. У межах здійснення судового дослідження доказів учасники провадження використовують сукупність криміналістичних засобів доказування, зокрема тактико-організаційні наукові положення (рекомендації) щодо організації та планування судового розгляду в цілому та окремих пізнавальних судових дій, специфічні тактичні прийоми, тактичні операції та комбінації судових процесуальних дій, техніко-криміналістичні прийоми, способи, методи та науково-технічні засоби отримання доказової інформації, а також методико-організаційні наукові положення (рекомендації) щодо судового розгляду в кримінальних провадженнях про певні групи кримінальних правопорушень.

4. Специфічний різновид судового дослідження доказів здійснюється у провадженні слідчого судді під час досудового розслідування. Чинне кримінальне процесуальне законодавство не встановлює самостійної процедури такого провадження й містить низку прогалин і колізій щодо питань обов'язковості та порядку дослідження цим суб'єктом доказів. Але, оскільки таке провадження є похідним від судового, на нього за аналогією розповсюджуються положення ст. ст. 318–380 КПК України щодо правил розгляду в суді першої інстанції. Аналіз 100 ухвал слідчих суддів судів першої інстанції, постановлених протягом 2020-2024 років, показав, що в більшості випадків (92 %) слідчі судді під час здійснення своїх повноважень досліджували письмові докази (процесуальні документи), якими обґрунтовувалися подані їм клопотання, заяви та скарги, а також заперечення проти них. В одному випадку (1 %) слідчий суддя допитав свідка за клопотанням особи, яка подала заяву про відвід слідчого. Криміналістичні засоби дослідження доказів у провадженні слідчого судді аналогічні засобам стадії судового розгляду.

5. У багатьох випадках належне опрацювання джерела (носія) доказової інформації, з'ясування та розуміння відомостей, які у ньому містяться, потребує від суб'єктів доказування використання відсутніх у них специфічних знань та навичок у певних галузях науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо. Відтак, завдання безпосереднього опрацювання певного кримінально-релевантного об'єкта може бути делеговане носієві таких знань – судовому експерту. Описану форму дослідження доказів варто назвати експертною та визначити як процес отримання суб'єктом доказування відомостей від певного джерела (носія) доказової інформації шляхом ініціювання проведення судової експертизи такого об'єкта та/або ознайомлення з її висновком. Суб'єктами, які здійснюють експертне дослідження доказів, є уповноважені суб'єкти доказування, які ініціюють проведення судової експертизи, та/або отримують і використовують у доказуванні її висновок. Предметом дослідження виступають криміналістично значущі відомості, які отримуються від об'єктів судовим експертом та викладаються у його висновку. Запропонований підхід до визначення доказової природи судової експертизи підтримало 41,9 % респондентів. З метою забезпечення ефективності здійснення експертного дослідження доказів ученими-криміналістами розробляється, а уповноваженими особами застосовується комплекс криміналістичних засобів, серед яких варто виокремити: тактико-криміналістичні прийоми та загальні тактичні рекомендації щодо підготовки та ініціювання проведення судової експертизи, оцінки її висновків; техніко- й тактико- криміналістичні прийоми, методи й засоби (рекомендації) щодо відібрання (отримання) зразків для експертизи; методико-організаційні рекомендації щодо особливостей ініціювання судових експертиз під час досудового розслідування та судового розгляду щодо окремих груп кримінальних правопорушень; техніко-криміналістичні методи, прийоми й засоби, які використовуються судовими експертами під час проведення криміналістичних судових експертиз.

Наукові результати цього розділу дисертації опубліковано [133, 174, 184, 186, 188, 194, 197, 198, 205, 209, 219, 220, 221, 225, 229, 624, 629].

РОЗДІЛ 5

КРИМІНАЛІСТИЧНІ ЗАСОБИ ВИКОРИСТАННЯ ДОКАЗІВ

5.1. Поняття та сутність використання доказів у кримінальному провадженні

Як уже було наголошено, закріплений чинним кримінальним процесуальним законом погляд на структуру доказування (збирання, перевірка, оцінка доказів), не є оптимальним і не включає всі когнітивні (мисленнєві) та практичні (інструментальні) складові діяльності суб'єктів доказування. Зокрема, поза змістом ч. 2 ст. 91 КПК України лишається діяльність уповноважених осіб щодо оперування доказами з метою виконання проміжних та підсумкових завдань у кримінальному провадженні. У спеціальній літературі описану складову доказування прийнято називати використанням доказів.

Попри відсутність категорії «використання доказів», серед передбачених ч. 2 ст. 91 КПК України складових доказової діяльності, даний термін у різних варіаціях вживається законодавцем у низці інших статей чинного Кримінального процесуального кодексу. На використання доказів як операцію із ними прямо указується в ст. ст. 85, 86, п. 4. ч. 2 ст. 88, 88-1, ч. 2 ст. 100, чч. 2, 3 ст. 290, 295, 295-1, 298-1, 319, 549, 553, 615 КПК України. Окрім того, КПК України містить низку непрямих вказівок на використання доказів: у процесі доказування можуть використовуватися інформація (ст. ст. 14, 15, 255, 259 КПК України), відомості (ст. ст. 98, 99, п. 6 ч. 2 ст. 160, 290, 622, 626 КПК України), речі й документи (ч. 5 ст. 132, ч. 4 ст. 252 КПК України), матеріали ревізій і перевірок (ч. 2 ст. 79 КПК України), результати НС(Р)Д (ст. ст. 256, 257 КПК України) тощо.

Тлумачний словник української мови визначає дієслово «використовувати» як «застосовувати, вживати що-небудь з користю,

користуватися чимось» [449]. З огляду на його морфологію (префікс «ви-» та корінь «корист»), а відтак і семантику, досліджуваний термін варто розуміти як отримання користі від чогось, застосування чогось із користю, отримання позитивного, корисного результату від застосування чогось. Схожої логіки дотримується й більшість авторів доктринальних дефініцій поняття «використання доказів», значення якого зводиться до оперування ними (доказами, їх процесуальними джерелами, доказовою інформацією) для виконання проміжних і кінцевих завдань (тобто досягнення певних позитивних результатів) у кримінальному провадженні [388, с. 71; 579, с. 93; 242, с. 160; 470, с. 149; 287, с. 9, 459, с. 149 та ін.], з чим ми цілком погоджуємося. Водночас у спеціальній літературі відсутня єдина позиція щодо місця використання доказів у системі складових доказової діяльності, суб'єктів, механізму та форм реалізації даного елементу доказування.

Найчастіше вітчизняні учені асоціюють використання доказів з обґрунтуванням правових позицій та прийняттям процесуальних рішень уповноваженими учасниками кримінального провадження. Зокрема, за В. Г. Гончаренком, докази використовуються для доказування і прийняття процесуальних рішень на основі доказування [86, с. 13]. М. А. Погорецький розглядає використання доказів як наступний (завершальний) етап доказування після їх отримання, що має дві складові: з одного боку, практичну процесуальну діяльність, а з іншого – розумову, яка ґрунтується на законах логіки й знаннях психології та інших наук. На його думку, використання доказів, як діяльність, полягає в оперуванні ними, у встановленні на їх підставі обставин, що мають значення для кримінального провадження, в обґрунтуванні доказами своєї правової позиції сторонами кримінального провадження, в обґрунтуванні відповідних процесуальних рішень уповноваженими суб'єктами, у тому числі й для перевірки вже отриманих доказів та для отримання нових доказів тощо [388, с. 71]. С. О. Ковальчук зазначає, що розумова складова використання доказів являє собою доказування-обґрунтування, виступає зовнішнім вираженням результатів оцінки доказів і завершальним етапом

доказування [242, с. 160].

Наведений підхід цілком кореспондує положенням чинного кримінального процесуального законодавства. Відповідно до ст. 94 КПК України, слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження, керуючись законом, оцінюють кожний доказ щодо належності, допустимості й достовірності, а сукупність зібраних доказів – щодо їх достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення. Водночас слушною є позиція Ю. М. Грошевого та С. М. Стахівського, котрі зауважили, що оцінка доказів та прийняття процесуального рішення не становлять єдиної складової доказування: «оцінка доказів та їхніх процесуальних джерел завжди завершується прийняттям певного процесуального рішення та його обґрунтування, на якому б етапі розслідування це не відбувалось. І ці два елементи не утворюють одного цілого, тобто оцінка не включає в себе прийняття рішення та його мотивацію, останні виступають як результат оцінки доказів та їхніх джерел» [97, с. 49]. Схожого переконання досяг і О. О. Торбас, який зазначає, що прийняття процесуального рішення є результатом оцінки доказів. Так, на його думку, суб'єкти доказування спочатку встановлюють властивості доказів, а після цього – використовують результати встановлення цих властивостей для прийняття процесуального рішення [500, с. 310].

Наголосимо, що КПК України встановлює чітку вимогу прийняття кримінальних процесуальних рішень уповноваженими особами на основі оцінки наявних доказів, за умови, що останні є належними, допустимими, достовірними і достатніми для прийняття конкретного процесуального рішення. Водночас ст. 85 КПК України як одну з умов належності доказів визначає їх здатність прямо чи непрямо підтверджувати можливість чи неможливість *використання* інших доказів. Крім того, відповідно до ч. 2 ст. 86 КПК України, недопустимий доказ не може бути *використаний* при прийнятті процесуальних рішень, на нього не може посилається суд при ухваленні судового рішення.

Системне тлумачення цитованих положень ст. ст. 85, 86, 94 КПК України дає змогу дійти висновку, що належність, допустимість, достовірність і достатність доказів є одночасно необхідними умовами для їх використання та для прийняття на їх основі процесуальних рішень, а ч. 2 ст. 86 КПК України фактично ототожнює дані категорії. Зазначимо, що за результатами оцінки доказів у свідомості уповноважених суб'єктів формується внутрішнє переконання про необхідність або обов'язок прийняття відповідного процесуального рішення, котре реалізується шляхом вчинення процесуальних дій та/або складання процесуальних документів. Метою ж такої поведінки уповноваженої особи є виконання власних процесуальних завдань у кримінальному провадженні. Таким чином, на нашу думку, прийняття та реалізація уповноваженою особою процесуального рішення за результатами оцінки наявних у провадженні доказів є окремим випадком (формою) використання доказів у кримінальному провадженні.

Крім того, аналіз ч. 2 ст. 22, ч. 1 ст. 349, ч. 1 ст. 363 КПК України показує, що в судовому розгляді під час з'ясування обставин та перевірки їх доказами сторони кримінального провадження мають підтверджувати заявлені ними обставини доказами, шляхом подання їх судові. У межах судових дебатів сторони та інші визначені ч. 1 ст. 364 КПК України учасники провадження висловлюють власні правові позиції щодо окремих складових предмету кримінально-правового спору та обґрунтовують їх із посиланням на раніше досліджені за участі суду докази. Тобто сторони провадження на реалізацію тактики й стратегії обвинувачення та захисту відповідно подають докази судові для дослідження, висловлюють позиції щодо їх належності, достовірності, допустимості й достатності для прийняття судом певних рішень. Метою описаної поведінки сторін є формування в суду певного внутрішнього переконання щодо обставин кримінального правопорушення та результатів провадження, котре стане підставою прийняття останнім власних процесуальних рішень.

Описана діяльність сторін судового розгляду згадується законодавцем і у

ст. 290 КПК України. Відповідно до чч. 2, 3 указаної норми, прокурор, слідчий зобов'язані надати стороні захисту доступ до матеріалів досудового розслідування, зокрема будь-яких доказів, які самі по собі або в сукупності з іншими доказами можуть бути *використані* для доведення невинуватості або меншого ступеня винуватості обвинуваченого, або сприяти пом'якшенню покарання; будь-які речові докази або їх частини, документи або копії з них..., якщо прокурор має намір *використати* відомості, що містяться в них, як докази у суді. Аналогічно, відповідно до ч. 6 ст. 290 КПК України, і сторона захисту за запитом прокурора зобов'язана надати доступ до речових доказів або їх частин, документів або копії з них..., якщо сторона захисту має намір *використати* відомості, що містяться в них, як докази в суді. Системне тлумачення положень ст. ст. 22, 290, 349 КПК України показує, що, з погляду законодавця, подання сторонами провадження доказів судові для обґрунтування власних правових позицій є тотожним використанню доказів.

Описане цілком відповідає наведеному раніше розумінню використання доказів як оперування ними для досягнення певної мети, визначеної, у даному випадку, процесуальними функціями обвинувачення і захисту відповідно. Оскільки вибір порядку подання доказів, формулювання, обґрунтування та висловлювання позицій щодо їх значимості є проявами усвідомленої, вольової і цілеспрямованої поведінки учасників кримінального провадження, вважаємо, що в описаних випадках використання доказів здійснюється саме шляхом прийняття і реалізації відповідних рішень у кримінальному провадженні.

Формулювання, обґрунтування доказами та висловлювання правових позицій учасників провадження відбувається і на етапі досудового розслідування. Наприклад, ч. 1 ст. 184 КПК України вимагає від слідчого, прокурора в клопотанні про застосування запобіжного заходу наводити, серед іншого, обставини, на підставі яких указані особи дійшли висновку про наявність одного або кількох ризиків, зазначених у клопотанні, і посилення на матеріали, що підтверджують ці обставини. Відповідно до ч. 3 згаданої статті, до клопотання мають бути додані копії матеріалів, якими слідчий, прокурор

обґрунтовує доводи клопотання та перелік свідків, яких слідчий, прокурор вважає за необхідне допитати під час судового розгляду щодо запобіжного заходу. На думку О. Г. Шило, вимога викладення в клопотанні відповідних підстав і мотивів, дослідження їх у судовому засіданні забезпечують можливість спрогнозувати ймовірну негативну поведінку особи й досягти того стандарту доказування, що буде визнаний достатнім для застосування запобіжного заходу й обмеження конституційного права людини [569, с. 271]. Своєю чергою особа, щодо якої вирішується питання про застосування запобіжного заходу, під час розгляду клопотання має право давати необхідні пояснення, надавати речі, документи, показання інших осіб на спростування доводів прокурора (ч. 2 ст. 193 КПК України). Таким чином, приймаючи та реалізуючи рішення про подання клопотань і скарг, сторони кримінального провадження, потерпілий, інші особи використовують докази для обґрунтування власних правових позицій та формування внутрішнього переконання в адресата відповідного клопотання чи скарги.

Рішення про проведення слідчих (розшукових) дій (і вчинення інших пізнавальних процесуальних дій) стороною обвинувачення також потребують обґрунтування доказами, як з огляду на вимоги процесуального закону, так і з міркувань криміналістичної тактики. Відповідно до чч. 1, 2 ст. 223 КПК України, С(Р)Д є діями, спрямованими на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні; фактичною підставою їх проведення є наявність достатніх відомостей, що вказують на можливість досягнення мети такої дії. В окремих випадках названі відомості можуть мати форму орієнтуючої інформації, наприклад, допускається проведення допиту свідка на основі результатів його опитування оперативним співробітником. Але в більшості випадків фактичною підставою для прийняття рішень про проведення С(Р)Д, як слушно наголошує О. В. Капліна, є сукупність доказів [159, с. 42].

Щодо деяких процесуальних дій, законом прямо передбачена процесуальна вимога обґрунтування їх проведення (вчинення) саме доказами.

Зокрема, не допускається використання недопустимих доказів (у тому числі орієнтуючої інформації, отриманої у недоказовий спосіб) як підстави проведення процесуальних дій, які потребують дозволу слідчого судді (тимчасовий доступ до речей і документів, обшук, огляд житла чи іншого володіння особи, НС(Р)Д тощо); висновок експерта (а відповідно, й рішення про призначення судової експертизи) не може ґрунтуватися на недопустимих доказах. Крім того, відповідно до доктрини «плодів отруйного дерева», докази, похідні від недопустимих, можуть бути визнані недопустимими – це означає, що рішення про проведення процесуальних дій, спрямованих на збирання нових доказів, можна ґрунтувати виключно на допустимих первинних доказах.

З погляду криміналістичної тактики, окремі процесуальні дії є засобом виконання проміжних (ситуаційних) завдань у кримінальному провадженні. Зміст таких завдань насамперед продиктований потребою отримання нових та перевірки вже зібраних доказів з метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження. Рішення про проведення одиничних процесуальних дій або їх комплексів (комбінацій), а також рішення меншого масштабу (наприклад, про обрання відповідних тактичних прийомів під час проведення окремих процесуальних дій) прийнято називати тактичними. Інформаційною основою прийняття таких рішень, як зазначає О. Ю. Булукув, є саме доказова інформація [44, с. 84–85]. Таким чином, рішення сторони обвинувачення про черговість та спрямованість проведення С(Р)Д, вчинення інших процесуальних дій, обрання й застосування необхідних тактичних прийомів та науково-технічних засобів обґрунтовується насамперед наявною доказовою інформацією та потребою її перевірки і розширення, а відтак мають вважатися формами використання доказів.

Наведена аргументація є застосовною і до рішень сторони захисту, потерпілого та представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження. Очевидно, що вказані суб'єкти мають значно менше можливостей збирання й дослідження доказів порівняно із стороною обвинувачення. Однак перелічені особи також отримують доказові відомості та використовують їх для

прийняття й реалізації відповідних (непроцесуальних в розумінні ст. 110 КПК України) рішень на виконання власних завдань у кримінальному процесі. Зокрема, захист приймає та реалізує рішення про отримання чи витребування речей та копій документів, замовлення судової експертизи, подання клопотань про ініціювання проведення обвинуваченням певних процесуальних дій, залучення спеціалістів, а також низку інших рішень, з огляду на власні тактичні й стратегічні завдання, зважаючи на наявний доказовий матеріал та з метою його розширення. Відтак, сторона захисту, потерпілий та представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, є суб'єктами використання доказів у формі обґрунтування, прийняття й реалізації власних рішень під час досудового розслідування та судового розгляду.

Окрім того, ще одним проявом використання доказів варто визнати рішення про надання їх для ознайомлення іншій стороні провадження в порядку ст. 221 та ст. 290 КПК України.

Усі вищеописані форми використання доказів у кримінальному провадженні об'єднує спільність механізму їх реалізації. У дещо спрощеному вигляді його можна описати таким чином: докази (інформація, яку вони несуть) виступають однією із головних підстав формування в суб'єкта внутрішнього переконання про необхідність (обов'язок) прийняття і реалізації певного рішення у кримінальному провадженні. Для процесуальних рішень, з огляду на положення ст. 94 КПК України, таке розуміння їх механізму є традиційним. Водночас роль доказів у механізмі прийняття непроцесуальних рішень у кримінальному провадженні у вітчизняній спеціальній літературі ще не була належним чином висвітлена.

Оскільки докази (доказова інформація) виступають інформаційною основою підготовки та прийняття суб'єктами доказування рішень, використанню доказів має передувати їх дослідження (та, у деяких випадках, збирання). Тобто, щоб використати певні відомості, уповноважена особа має їх попередньо отримати із джерела (носія) інформації, зберегти у власній пам'яті та опрацювати (осмислити). При всьому, використання доказів не варто вважати

останньою, завершальною операцією з ними: під таке визначення підпадають лише підсумкові процесуальні рішення у кримінальному провадженні. Що ж до проміжних рішень, то вони, як правило, запускають наступні ітерації процесу збирання, дослідження і використання доказів, поки не будуть виконані головні (стратегічні) завдання суб'єкта у кримінальному провадженні. Використання доказів шляхом прийняття на їх основі певних проміжних рішень можливе одночасно з їх збиранням та дослідженням. Зокрема, як зазначалося в розділах 3 та 4 цієї праці, уповноважені суб'єкти доказування мають використовуючи наявну доказову інформацію обирати належні та найбільш ефективні засоби пошуку, фіксації та дослідження наявних і нових доказів.

З урахуванням викладеного пропонуємо розуміти використання доказів як складову процесу доказування, сукупність логічних та інструментальних операцій, що полягають в обґрунтуванні доказами (доказовою інформацією), прийнятті та реалізації суб'єктом доказування рішень з метою виконання власних завдань у кримінальному провадженні [172, с. 581]. Запропонований підхід підтримала панівна більшість опитаних нами практиків та науковців (85,2 %).

Безпосереднім об'єктом використання в такому разі виступають доказові відомості (фактичні дані), які були отримані суб'єктом у результаті дослідження джерел (носіїв) доказової інформації та покладені в інформаційну основу рішення. Водночас питання місця доказів у механізмі прийняття рішень у кримінальному провадженні потребує подальшого більш детального опрацювання.

Суб'єктами використання доказів насамперед є уповноважені суб'єкти доказування, які ґрунтують власні рішення на наявній доказовій інформації. Зауважимо, що інші учасники кримінального провадження (спеціалісти, експерти, секретарі судових засідань та судові розпорядники тощо) також можуть приймати рішення на основі доказів, тобто використовувати їх, утім у межах процесу доказування вони виконують другорядні, субсидіарні функції.

За своєю природою кожне рішення полягає в обранні суб'єктом найбільш

ефективної моделі власної поведінки в певній ситуації. Своєю чергою, одним із головних завдань науки криміналістики є наукове забезпечення підвищення ефективності діяльності з розкриття, розслідування та судового розгляду щодо кримінальних правопорушень, а будь-які криміналістичні рекомендації спрямовані на підтримку й оптимізацію прийняття учасниками кримінального провадження власних рішень.

Відтак, криміналістичними засобами використання доказів у кримінальному провадженні варто визнати:

- техніко-криміналістичні рекомендації щодо обрання й особливостей застосування науково-технічних засобів збирання та дослідження доказів (джерел, носіїв доказової інформації);
- тактико-організаційні рекомендації щодо обрання й особливостей застосування засобів криміналістичної тактики під час збирання й дослідження доказів;
- методико-організаційні рекомендації щодо найбільш раціонального використання засобів криміналістичних техніки й тактики, а також доказових та орієнтуючих відомостей під час досудового розслідування та судового розгляду щодо окремих груп (родів, видів, підвидів) кримінальних правопорушень.

З урахуванням викладеного наголосимо, що запорукою розробки будь-яких криміналістичних рекомендацій щодо здійснення доказування у кримінальному провадженні є правильне розуміння змісту, видів та механізму прийняття рішень як форми використання доказів у кримінальному провадженні.

5.2. Сутність та види рішень у кримінальному провадженні

Поведінка учасників кримінального провадження завжди має цілеспрямований та вольовий характер і є скерованою на реалізацію їх власних

цілей, які впливають зі змісту загальних завдань кримінального провадження (ст. 2 КПК України) та конкретизуються з огляду на низку факторів (процесуальний статус та інтерес суб'єкта, етап провадження, ситуацію, що склалася, професійні і моральні якості особи тощо). Указані персональні завдання, як і способи та засоби їх виконання, є різноманітними. Досягнення кожної поставленої цілі – від поточних і до найбільш глобальних – потребує обрання правильних засобів, прийомів і методів, вдалого моменту їх застосування, напрямів докладання зусиль тощо. У зв'язку з цим, виконуючи власні завдання у кримінальному провадженні, його учасники постійно приймають низку рішень, від грамотності яких залежить успішність виконання процесуальних функцій згаданих осіб та ефективність кримінального судочинства в цілому.

При всьому, рішення, за визначенням, є вольовим актом, який В. Ю. Шепітько характеризує як свідому та цілеспрямовану дію, прояв вищих психічних функцій людини, що виявляється в здатності долати перешкоди під час здійснення мотивованої діяльності. «Для складного вольового акту характерне те, що дії передуює врахування наслідків, усвідомлення мотивів, прийняття рішення тощо» [52, с. 9]. Тобто, будь-яка усвідомлена вольова поведінка особи заснована на її рішенні діяти певним чином. У зв'язку з цим, з'ясування сутності й механізму прийняття рішень у кримінальному провадженні є необхідною передумовою розробки рекомендацій щодо оптимізації діяльності учасників кримінального провадження, зокрема й пов'язаної з доказуванням.

Тлумачний словник української мови визначає слово «рішення» у таких значеннях: 1) дія за значенням дієслова «рішати», її результат; 2) вирок суду, постанова, розпорядження якої-небудь організації, зборів і т. ін.; 3) продуманий намір зробити що-небудь, якимось вчинити; 4) спосіб вирішення, зображення, подання, розв'язання чого-небудь [53, с. 1228]. На найбільш загальному рівні Н. В. Глинська визначила рішення (безвідносно сфери його прийняття) як вольовий, свідомий акт вибору конкретним суб'єктом на підставі наявної в його

розпорядженні інформації цілей майбутньої поведінки для оптимального вирішення конкретного завдання за допомогою адекватних способів та заходів досягнення поставлених цілей [78, с. 9].

Необхідною умовою з'ясування сутності та розробки практико-орієнтованих рекомендацій щодо оптимізації прийняття та реалізації рішень у кримінальному провадженні є їх розподіл на різновиди за певними процесуально та криміналістично значущими критеріями, адже кожен вид рішень має власну специфіку.

Чинний КПК України прямо називає і безпосередньо регламентує тільки один різновид рішень – процесуальні. Частина 1 ст. 110 Кодексу визначає, що процесуальними є всі рішення органів досудового розслідування, прокурора, слідчого судді та суду. Згадані рішення, відповідно до ч. 1 ст. 94 КПК України, приймаються на основі оцінки доказів на предмет належності, допустимості, достовірності, достатності і взаємозв'язку, а тому мають вважатися формою їх використання.

Одним з основних принципів вітчизняного кримінального судочинства є засада публічності, відповідно до якої досудове розслідування, підтримання публічного обвинувачення та судовий розгляд здійснюються органами досудового розслідування, прокуратурою та судом відповідно в інтересах захисту всього українського суспільства. У зв'язку із цим слідчий (дознавач, детектив), прокурор, слідчий суддя та суд наділені державно-владними повноваженнями, спрямованими на реалізацію їх суспільно-важливих кримінальних процесуальних функцій. Суттєва частка рішень вищезгаданих учасників кримінального провадження закріплюється індивідуальними правозастосовними актами, які безпосередньо впливають на перебіг кримінальних процесуальних відносин, встановлюють права й обов'язки їх учасників, керують рухом кримінального провадження тощо. Указані рішення на основі ч. 1 ст. 110 КПК України визнаються процесуальними. Утім, очевидно, що згадані суб'єкти в межах своєї професійної діяльності також приймають і реалізують низку непроцесуальних (у розумінні ст. 110 КПК

України) рішень пізнавального, організаційного, побутового й іншого характеру. Крім того, власні рішення (вольові й цілеспрямовані акти) у межах кримінального судочинства приймають й інші учасники провадження, які не наділені процесуально-владними повноваженнями. Такі рішення не мають правозастосовної природи, а закономірності їх прийняття та реалізації іноді суттєво відрізняються від процесуальних.

Тому першою підставою поділу рішень у кримінальному провадженні варто визнати **характер їх впливу на кримінальні процесуальні відносини**. За цим критерієм можливо виокремити процесуальні рішення, які є правозастосовними актами, та непроцесуальні (у розумінні ст. 110 КПК України) рішення, котрі безпосередньо не впливають на перебіг кримінальних процесуальних відносин і не встановлюють прав та обов'язків їх учасників. Відповідно, положення ч. 1 ст. 110 КПК України про те, що *всі* рішення слідчого (дознавача) прокурора, слідчого судді та суду є процесуальними, не варто тлумачити буквально. Зауважимо, що думки опитаних нами науковців та практиків з цього приводу розділилися: 39,9 % респондентів підтримують запропонований нами обмежувальний спосіб тлумачення положень ст. 94, ч. 1 ст. 110 КПК України, тоді як 60,1 % анкетованих віддали перевагу буквальному тлумаченню цих норм. Водночас дві третини (67,5 %) фахівців у галузі кримінальної юстиції погодилися з тезою, що всі рішення в кримінальному провадженні варто поділяти на процесуальні та непроцесуальні.

Як було наголошено вище, однією із загальновизнаних сутнісних ознак процесуальних рішень у кримінальному провадженні є їх правозастосовний характер [15, с. 28; 76, с. 32; 344, с. 28; 140, с. 20]. У теорії права правозастосування визначають як правову форму діяльності уповноважених суб'єктів у забезпеченні реалізації норм права щодо конкретних життєвих випадків шляхом ухвалення індивідуально-правових рішень [140, с. 408].

На думку І. І. Сливича, кримінально-процесуальні акти (процесуальні рішення та дії) є кримінальними процесуальними юридичними фактами [448, с. 10] котрі разом з іншими юридичними фактами є підставами настання

встановлених нормами правових наслідків, у тому числі виникнення, зміни, призупинення, припинення або відновлення процесуальних правовідносин, набуття учасниками кримінально-процесуальної діяльності процесуальної правосуб'єктності [448, с. 14]. Процесуальні рішення як владні правозастосовні акти прямо впливають на кримінальні процесуальні відносини шляхом зміни прав та обов'язків їх учасників.

Суб'єктами прийняття процесуальних рішень у кримінальному судочинстві є тільки уповноважені представники держави – правозастосовувачі, перелічені в ч. 1 ст. 110 КПК України. Щодо інших учасників кримінального провадження, зокрема й суб'єктів доказування (підозрюваний, обвинувачений, захисник, потерпілий та ін.), погодимося з В. В. Вапнярчуком, що вказані особи не виконують державно-владних функцій, не вирішують правового конфлікту шляхом прийняття обов'язкових до виконання рішень, а тому не є правозастосовувачами [48, с. 75].

Положення ст. 110 КПК України окремо характеризують процесуальні рішення суду (ч. 2) та органів досудового розслідування й прокурора (чч. 3-7). Більш дискусійною у наукових колах є друга категорія процесуальних рішень, якій варто приділити окрему увагу.

Відповідно до ч. 3 ст. 110 КПК України, рішення слідчого, дізнавача й прокурора приймаються у формі постанов. Водночас указані суб'єкти здатні також приймати процесуальні рішення, які оформлюються інакше ніж шляхом складання письмової постанови. Зокрема ч. 4 цієї статті визнає обвинувальний акт специфічним процесуальним рішенням прокурора; аналогічну процесуальну природу мають і клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності та про застосування до неї примусових заходів виховного чи медичного характеру.

Навіть більше, вітчизняні учені-процесуалісти цілком обґрунтовано доводять, що повідомлення про підозру також варто вважати процесуальним рішенням сторони обвинувачення [2, с. 162, 77, с. 11, 100, с. 102, 572, с. 210, 293, с. 183 та ін.]. Їхні аргументи можна підсумувати таким чином: рішення про

повідомлення особі про підозру приймається виключно на основі наявних у провадженні доказів; письмове повідомлення про підозру є обов'язковим до виконання правозастосовним актом сторони обвинувачення; цей акт суттєво змінює права та обов'язки іншого учасника провадження (особа набуває статусу підозрюваного), є підставою руху кримінального провадження та переходу на новий етап досудового розслідування; документ має чітко регламентовану законом процесуальну форму тощо.

Деякі учені-процесуалісти тлумачать поняття «процесуальне рішення» більш широко. Зокрема, С. Шульгін аргументовано відносить до категорії процесуальних рішення слідчого, дізнавача й прокурора про внесення відомостей про ознаки кримінального правопорушення до ЄРДР, а також письмові вказівки прокурора [572]. З цією тезою варто погодитися, адже обидва наведені різновиди рішень можуть бути характеризовані як правозастосовні. У першому випадку дії уповноваженої особи дають старт усьому кримінальному провадженню та запускають ланцюжок кримінальних процесуальних правовідносин; у другому – встановлюють юридичний обов'язок адресата доручення вдатися до певної поведінки.

Слушною також видається позиція Ю. П. Аленіна, який до процесуальних рішень сторони обвинувачення, що приймаються в стадії досудового розслідування, відніс рішення, направлені на збирання та перевірку доказів: про провадження гласних і негласних слідчих (розшукових) та інших пізнавальних процесуальних дій [397, с. 30]. Пізніше, у межах розробки науково-практичного коментаря до КПК України, згаданий науковець зауважив, що кожна слідча (розшукова) дія є актом правозастосовної діяльності [357, с. 384]. Відповідно до чинного кримінального процесуального законодавства, рішення про проведення перелічених цитованим ученим процесуальних дій не оформлюються шляхом складання постанови (крім примусового освідчування, екстумації та призначення судової експертизи). Водночас варто погодитися з Н. В. Глинською, що деякі «усні» рішення не мають конкретного передбаченого законом документального виразу та можуть знаходити письмове вираження в інших процесуальних

документах (протоколах, дорученнях, вказівках, листах, запитах, повідомленнях та ін.) [78, с. 10]. Схожу позицію висловив і О. І. Марочкін, котрий поділяє процесуальні рішення слідчого на такі, що потребують та не потребують письмового вираження [344, с. 37].

Щоб довести, що рішення слідчого, дізнавача, прокурора про проведення процесуальних дій пізнавального характеру є процесуальними, необхідно продемонструвати їх правозастосовну природу. Головним юридичним наслідком проведення таких дій є надання їх результатам специфічного юридичного статусу процесуальних джерел доказів. Зокрема, вилучені стороною обвинувачення в натурі об'єкти визнаються первинними речовими доказами чи документами, отримана під час допиту вербальна інформація – показаннями, спеціально виготовлені моделі, на які переносяться доказові відомості – похідними документами та речовими доказами. Вважаємо, що об'єктом правозастосування в даному випадку є певні матеріальні об'єкти (а під час проведення допиту – отримані від особи вербальні відомості), до яких застосовуються положення КПК України щодо способів збирання й перевірки доказів, а також щодо вимог до процесуальних джерел доказів.

Окрім того, способи збирання доказів стороною обвинувачення переважно пов'язані із застосуванням того чи іншого обсягу процесуального примусу. У такому випадку об'єктом правозастосування виступають особи – до них застосовуються додаткові примусові процесуальні інструменти забезпечувального характеру: виклик, тимчасове вилучення майна, затримання, проникнення до житла чи іншого володіння особи без дозволу слідчого судді тощо. Рішення про застосування перелічених заходів забезпечення кримінального провадження, до речі, теж не закріплюються шляхом складання письмових постанов, хоча цілком очевидно мають правозастосовний характер [223, с. 90].

Своєю чергою, спірним, на нашу думку, є віднесення окремими науковцями до процесуальних рішень сторони обвинувачення клопотань слідчого, дізнавача та прокурора [15, с. 13; 344, с. 35, 572, с. 211] (крім

вищезгаданих клопотань, передбачених ч. 2 ст. 283 КПК України, якими завершується досудове розслідування, та які мають правову природу, аналогічну обвинувальному акту). Вважаємо, що клопотання є процесуальною дією – юридичним фактом, який є підставою для розгляду спірного питання іншим уповноваженим суб'єктом (слідчим суддею, судом) та саме по собі не є правозастосовним актом, не застосовує норми права до інших суб'єктів і безпосередньо не змінює кримінальні процесуальні правовідносини. Процесуальні рішення приймаються іншими суб'єктами на основі розгляду таких клопотань.

Дану тезу можна проілюструвати на прикладі клопотання про отримання тимчасового доступу до речей чи документів, котре слідчому судді може подати і сторона обвинувачення, і сторона захисту. Юридичні наслідки подання відповідного клопотання сторонами провадження є ідентичними: у слідчого судді виникає обов'язок його розглянути та прийняти позитивне чи негативне рішення. Якщо вважати, що клопотання слідчого, дізнавача, прокурора є процесуальними рішеннями, то варто вважати процесуальними рішеннями й аналогічні клопотання сторони захисту, потерпілого, що прямо протирічить положенням ст.ст. 94 та 110 КПК України.

Відтак, процесуальними ми пропонуємо вважати правозастосовні рішення сторони обвинувачення, як такі, що оформлюються шляхом складання постанови, так і ті, що закріплюються шляхом складання інших процесуальних документів або взагалі не мають документального оформлення. Серед другої категорії до процесуальних варто віднести рішення про внесення відомостей про ознаки кримінального правопорушення до ЄРДР, письмові доручення, рішення про проведення процесуальних дій пізнавального характеру, застосування забезпечувальних заходів (виклик, затримання без ухвали слідчого судді та ін.), про складання та вручення особі повідомлення про підозру, про закінчення досудового розслідування та складання обвинувального акта чи передбачених ч. 2 ст. 283 КПК України клопотань тощо.

Своєю чергою, судові процесуальні рішення приймаються у формах

ухвали, постанови або вироку (ч. 2 ст. 110 КПК України). Ухвали можуть бути усними та письмовими (усні фіксуються в журналі судового засідання), а вирoki місцевих і апеляційних судів, а також постанови Верховного Суду – виключно письмовими. Кримінальний процесуальний закон чітко визначає підстави та форму ухвалення відповідних письмових рішень статтями 369, 371-374 КПК України.

Процесуальна природа письмових судових рішень та усних ухвал є цілком зрозумілою. Вони є вольовими індивідуальними правозастосовними актами, якими суд (слідчий суддя) на основі власних судово-владних повноважень встановлює права та обов'язки учасників провадження або юридичний статус досліджених процесуальних джерел доказів. Чи не єдиним дискусійним питанням у цій сфері є процесуальна природа рішень суду про проведення окремих судово-слідчих дій (допиту, огляду речового доказу, дослідження документа тощо). Вважаємо, що за аналогією з рішеннями сторони обвинувачення про проведення пізнавальних процесуальних дій описані усні рішення суду слід вважати правозастосовними, а відтак і процесуальними в розумінні ст. 110 КПК України.

Таким чином, суттєвими ознаками процесуальних рішень у кримінальному провадженні варто визнати такі: вони є актами вольової поведінки; приймаються виключно суб'єктами, визначеними ч. 1 ст. 110 КПК України; є проявом владних повноважень; полягають у застосуванні норм кримінального процесуального права та безпосередньо впливають на процесуальні відносини; спрямовані на вирішення завдань кримінального провадження; обов'язково обґрунтовуються доказовою інформацією (ст. 94 КПК України); мають зовнішній вираз у певних процесуальних діях, які можуть проявлятися в складанні процесуальних документів, усному виголошенні змісту рішення чи іншій поведінці суб'єкта.

Натомість непроцесуальними (у розумінні ст. 110 КПК України) є рішення сторони обвинувачення та суду, які не мають правозастосовного характеру, тобто не встановлюють на основі державно-владних повноважень права та

обов'язки інших учасників кримінального провадження та не призводять до надання доказового значення певним відомостям. До них можна віднести рішення про обрання загальних напрямів досудового розслідування, застосування того чи іншого тактичного прийому, обрання певного науково-технічного засобу виявлення й фіксації доказової інформації тощо. Непроцесуальними також є всі рішення інших учасників кримінального провадження, зокрема й названих ч. 3 ст. 93 КПК України суб'єктів доказування (сторони захисту, потерпілого, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження).

М. Готтфредсон та Д. Готтфредсон у структурі рішення вбачають три основні компоненти, найпершим серед яких є ціль (або набір цілей), котру бажає досягти суб'єкт його прийняття. Так, якщо існує якась проблема, уповноважена особа багатиме вплинути на ситуацію таким чином, щоб її виправити [610, с. 3]. Під проблемою (проблемним питанням), у даному контексті, варто розуміти певне завдання [129, с. 14], відносно якого ціль (мета) виступає уявним бажаним результатом його виконання. У кримінальному судочинстві завдання, що постають перед його учасниками, залежно від функцій уповноваженого суб'єкта, етапу провадження, ситуації, що склалася, змістової спрямованості тощо можуть мати різний масштаб – від поточних і до глобальних, з чим погодилися 91,6 % опитаних нами науковців та практиків. Тому логічно було б класифікувати рішення учасників кримінального провадження також і **за обсягом (масштабом) виконуваного шляхом їх прийняття та реалізації завдання.**

У вітчизняних доктринальних джерелах завдання кримінального провадження, залежно від їх обсягу, найчастіше поділяють на тактичні та стратегічні. Але якщо існування тактичних завдань (і відповідних рішень) на сучасному етапі учені не піддають сумніву, то щодо існування та змісту стратегічних завдань кримінального провадження в наукових колах точаться активні дискусії (зауважимо, що питання сутності стратегічних рішень вітчизняні учені взагалі практично не ставили). Аналіз спеціальної літератури

дозволив нам виокремити два основних підходи до розуміння категорій «стратегія» та «стратегічний» у криміналістиці в цілому та відносно завдань у кримінальному провадженні зокрема.

Відповідно до першого з них, найбільш глобальні завдання, які постають перед учасниками кожного кримінального провадження, варто вважати стратегічними. Існування названих завдань у кримінальному судочинстві визнають С. В. Веліканов [54, с. 6], А. Ф. Волобуєв [67, с. 84], В. Д. Берназ і П. В. Берназ [24, с. 30], В. А. Журавель [129, с. 16], Г. А. Матусовський [346, с. 152], О. В. Пчеліна [426, с. 157], Д. А. Скоромний [447, с. 22], В. В. Тіщенко [52, с. 275], В. М. Шевчук [546, с. 10] та інші вітчизняні вчені. У зв'язку із цим, можливо стверджувати про існування стратегії діяльності учасників кримінального провадження, яка втілюється у життя через прийняття й реалізацію рішень відповідного масштабу. У такому випадку криміналістична стратегія розглядається як сфера наукових знань, спрямована на забезпечення ефективності виконання стратегічних завдань у кримінальному судочинстві.

Другий підхід полягає в тому, що категорії «стратегія» і «стратегічний» мають позначати глобальні державні або регіональні процеси боротьби з кримінально-протиправною діяльністю засобами, що розроблені криміналістикою. Відповідно до описаної концепції, криміналістична стратегія розуміється як сфера знань із протидії злочинності криміналістичними засобами на віддалену перспективу [563, с. 21]. М. В. Шепітько визначив криміналістичну стратегію як один із різновидів кримінальної політики (за вертикаллю) [565, с. 16], а Р. В. Комісарчук прирівняв її до стратегічних цілей розвитку держави [259, с. 102].

В. Ю. Шепітько та М. В. Шепітько пояснюють, що криміналістика, на відміну від інших наук кримінально-правового циклу, традиційно та історично використовує термін «криміналістична стратегія» як заміник та синонім терміна «політика» [563, с. 13]. На думку М. В. Шепітька, місце криміналістичної стратегії в системі криміналістики лишається дискусійним. Так у німецькій школі криміналістична стратегія є окремим розділом, поряд із

криміналістичною технікою, тактикою й методикою, і пов'язується з цілями розслідування, кримінальною та криміналістичною політикою. Водночас, зазначає цитований учений, іноді криміналістична стратегія розглядається як окрема категорія – стратегія розслідування кримінальних правопорушень [52, с. 782], що відповідає наведеному вище першому підходу до її розуміння.

Підтримувана В. Ю. Шепітьком та М. В. Шепітьком позиція є цілком логічною, адже тлумачні словники української мови як одне із визначень слова «стратегія» пропонують її розуміння саме як глобальної державницької діяльності: «стратегія – це мистецтво економічного, суспільного, політичного керівництва масами, що має визначити головний напрям їхніх дій, вчинків» [476, с. 637], і таке розуміння аналізованого терміна (поряд із його військовим значенням) є достатньо традиційним.

Водночас загальноприйнятим є й інше розуміння стратегії як способу (порядку) дій певного суб'єкта. Один із «батьків» теорії прийняття рішень, американський психолог Уорд Едвардс писав, що в контексті теорії ігор, стратегія – це набір персоналізованих правил гри. «Для кожного можливого першого ходу з вашої сторони, опонент матиме набір можливих відповідей. Для кожної можливої відповіді опонента ви матимете набір власних відповідей, і так далі по ходу гри. Стратегія це список правил, що визначають, яким має бути ваш хід у відповідь на кожен можливий попередній хід у межах гри» [639, с. 406]. Варто зауважити, що в теорії ігор поняття «гра» тлумачиться дуже широко. Як один із прикладів гри цитований науковець навів трудовий спір та зазначив, що будь-яка ситуація, у якій цінний результат може бути досягнутий унаслідок грамотного обрання стратегії, може розумітися як гра [639, с. 406].

Уорд Едвардс запропонував найпростіше розуміння стратегії для ігор з двома учасниками, інтереси яких очевидно протиставлені. Утім, наведена концепція цілком застосовна і до кримінального провадження, як складної багатоетапної та багатосторонньої гри, кожен учасник якої має власні професійні чи особисті інтереси й цілі. Корисним у цьому плані є спостереження О. Г. Яновської, яка, аналізуючи можливості застосування теорії

ігор для визначення найбільш ефективних стратегій обвинувачення і захисту, зазначила, що «стратегія прокурорської та адвокатської діяльності, як і сама діяльність, є похідною від діяльності другої (протилежної) сторони». Цитована авторка наголошує, що стратегія кожної сторони кримінального провадження обирається у відповідь на розвиток стратегії іншої сторони [590, с. 17–18], що, на нашу думку, цілком відповідає викладеній Уордом Едвардсом концепції стратегії в межах гри. На думку В. Д. Берназа і П. В. Берназа, стратегія учасників кримінального провадження прямо пов'язана з обранням ними оптимальних варіантів поведінки [24, с. 30]. Стратегічне в діяльності сторін провадження вбачають і судді Верховного Суду. Так Колегія суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду зауважила, що сторона захисту самостійно визначає стратегію і тактику захисту [394].

Відтак, за наведеного розуміння стратегії як мистецтва прийняття правильних рішень, вважаємо, що в діяльності окремих учасників кримінального провадження все ж таки наявна стратегічна складова і вони виконують стратегічні завдання шляхом прийняття і реалізації рішень відповідного масштабу.

З урахуванням викладеного, доцільно розмежувати завдання, а відповідно, і рішення, тактичного і стратегічного масштабу. В. М. Шевчук указує, що критеріями розрізнення таких завдань є їх походження, зміст, обсяг вирішуваних питань та засоби реалізації (вирішення) [546, с. 10], з чим варто погодитися.

Щодо походження та змісту завдань стратегічного масштабу, то вони, вочевидь, мають прямо впливати із загальних завдань кримінального провадження, визначених ст. 2 КПК України. Серед наведених в указаній нормі завдань, центральним є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень. Але цитоване завдання виконується не в одиничних кримінальних провадженнях, а через діяльність системи кримінальної юстиції в цілому.

Водночас завдання забезпечення швидкого, повного та неупередженого

розслідування і судового розгляду задля притягнення до відповідальності винної особи в міру її вини є більш конкретним та може (і має) бути виконаним у кожному індивідуальному провадженні. Глобальні завдання кримінального судочинства конкретизуються відповідно до процесуальних функцій основних учасників провадження і виражаються у їх власних стратегічних завданнях, які зводяться до досягнення єдиної мети – досягнення справедливості, але різними засобами.

Як відомо, у кримінальному провадженні доказування є єдиним засобом встановлення й доведення винуватості особи, яка вчинила кримінальне правопорушення. В. А. Журавель слушно зауважує, що в судово-слідчій практиці стратегія, як головний напрям діяльності її носіїв, визначається предметом доказування, тобто обставинами, що підлягають з'ясуванню у кримінальному провадженні, наповненими змістом відповідної кримінально-правової норми [136, с. 203]. Тому стратегічні завдання і рішення у кримінальному провадженні за своїм змістом та спрямованістю завжди мають пізнавальний і проєктно-реалізаційний характер та виконуються шляхом здійснення доказової діяльності.

Щодо походження тактичних завдань, слушною є теза А. Ф. Волобуєва, що вказані завдання є окремими (проміжними) на шляху вирішення певного загального (стратегічного) завдання кримінального судочинства [67, с. 84]. Аналогічно й тактичні рішення є необхідними проміжними кроками на шляху реалізації стратегічних завдань та прийняття стратегічних рішень. Д. А. Скоромний зазначає, що під час досудового розслідування приймаються тактичні рішення щодо проведення окремих процесуальних дій для збирання необхідної у кримінальному провадженні інформації. Надалі така інформація узагальнюється та систематизується у вигляді обвинувального акта, що спрямовується до суду. У такий спосіб, на його думку, проявляється вертикальна кооперація процесуальних рішень, де одні впливають з інших [447, с. 25]. На даному прикладі можливо прослідкувати, що рішення представників сторони обвинувачення про проведення окремих процесуальних дій слугують

виконанню проміжних завдань та перебувають на тактичному рівні, тоді як рішення про завершення досудового розслідування та інші рішення, котрими ініціюються чи завершуються стадії кримінального провадження, є засобами виконання основних завдань та перебувають на стратегічному рівні.

Водночас В. В. Тіщенко називає наявність специфічних стратегічних завдань одним із критеріїв виокремлення етапів досудового розслідування [52, с. 275], тобто, на його думку, завдання такого рівня можуть бути притаманні не тільки стадіям провадження в цілому, а і їх суттєвим складовим. Так, наприклад, у доктрині криміналістики в структурі досудового розслідування прийнято виділяти його початковий і подальший етапи. Перший із них, як зауважує О. В. Одерій, завершується рішенням про повідомлення про підозру [364, с. 262], унаслідок чого досудове розслідування спрямовується на перевірку причетності конкретних (підозрюваних) осіб до вчинення кримінального правопорушення. Описана зміна спрямованості та змісту досудового розслідування є достатньо суттєвою, що дозволяє охарактеризувати рішення про повідомлення особі про підозру як стратегічне. З урахуванням наведеного наголосимо, що до стратегічних варто також віднести процесуальні рішення, які ініціюють початок чи завершення суттєвих етапів досудового розслідування чи судового розгляду у кримінальному провадженні.

З огляду на масштаб виконуваних у кримінальному судочинстві завдань, вважаємо, що стратегія (а відтак і завдання й рішення стратегічного масштабу) можуть бути притаманні лише учасникам кримінального провадження, які виконують основні кримінальні процесуальні функції та мають глобальні завдання у кримінальному провадженні. У межах обрання й реалізації оптимальної стратегії такі особи приймають і реалізують рішення стратегічного масштабу. На впровадження в життя обраної стратегії ці суб'єкти виконують низку тактичних завдань шляхом прийняття та реалізації відповідних рішень. Зі свого боку учасники кримінального провадження, які здійснюють допоміжні кримінальні процесуальні функції та виконують проміжні завдання, діють лише на тактичному рівні.

Тобто, стратегічні рішення приймають прокурор, котрий здійснює функцію підтримання публічного обвинувачення, сторона захисту, яка здійснює, власне, функцію захисту, та суд, котрий здійснює функцію судового розгляду (правосуддя). Водночас дискусійним є питання про те, чи є на сучасному етапі слідчий, дізнавач та детектив суб'єктами, уповноваженими приймати стратегічні рішення під час досудового розслідування

Зокрема, в умовах дії КПК України 1960 року Г. А. Матусовський писав: «розслідування злочинів вимагає вирішення складних завдань різноманітного характеру й обсягу: від загальних, що стосуються повного розкриття і розслідування злочину, встановлення усіх обставин, що підлягають доказуванню по даній справі, викриття винних, до завдань, що вирішуються для встановлення окремих сторін розслідуваної події, забезпечення умов для досягнення загальної мети розслідування. У цьому зв'язку можна говорити про стратегічну лінію в розслідуванні і вирішення тактичних завдань – два взаємозалежних напрями в діяльності слідчого» [346, с. 152]. При всьому чинним КПК України можливість слідчих (дізнавачів, детективів) самостійно приймати процесуальні рішення стратегічного масштабу було суттєво обмежено. Так рішення про повідомлення про підозру, закінчення досудового розслідування у формі складання обвинувального акту, закриття провадження (за окремими підставами) слідчий не може прийняти без участі прокурора. Дискусійною є й реальна можливість слідчих (дізнавачів, детективів) самостійно приймати непроцесуальні стратегічні рішення щодо обрання та зміни загальних напрямів досудового розслідування тощо. У цьому контексті цікавою є теза Ю. М. Середи, який ще на зорі існування чинного КПК України дійшов висновку, що процесуальна самостійність слідчого є декларативною, адже цей суб'єкт «фактично не приймає самостійно жодного процесуального рішення», а основною процесуальною фігурою у провадженні став прокурор [445, с. 9].

Результати проведеного нами опитування показали, що лише третина респондентів (30,5 %) вважає слідчого (дізнавача, детектива) самостійним

суб'єктом прийняття рішень стратегічного масштабу у кримінальному провадженні (серед самих слідчих таку позицію підтримало 51,4 % опитаних). Майже половина анкетованих (49,3 %) вважає, що рішення стратегічного масштабу приймаються спільно слідчими та процесуальними керівниками. Нарешті 20,2 % опитаних переконані, що суб'єкт, який здійснює досудове розслідування, не здатний самотійно приймати рішення стратегічного масштабу та діє виключно на тактичному рівні. З урахуванням викладеного наголосимо, що проблема процесуальної самотійності слідчого (дознавача, детектива) у вітчизняному кримінальному процесі є винятково актуальною та потребує додаткового опрацювання.

Характерними ознаками тактичних завдань у кримінальному провадженні слід визнати їх ситуативність (обумовленість поточною слідчою або судовою ситуацією), обмежену, локальну сферу реалізації, проміжний характер (тобто вони є складовими більш глобальних завдань), вибірковість і рухомість, а також власні засоби їх вирішення, розроблені, насамперед, криміналістичною тактикою [129, с. 14; 546, с. 10]. Виконуються вказані завдання шляхом прийняття й реалізації тактичних рішень, котрі В. А. Журавель визначає як інтелектуально-вольові акти, спрямовані на остаточне визначення одного єдиного максимально ефективного способу досягнення результату через застосування відповідних тактичних засобів [129, с. 16].

Своєю чергою, специфічними ознаками завдань стратегічного рівня слід визнати їх походження від загальних завдань кримінального провадження, доказову спрямованість, притаманність носіям головних кримінальних процесуальних функцій, комплексність, реалізацію у масштабах етапів та стадій кримінального провадження. Виконуються такі завдання шляхом прийняття і реалізації, відповідно, стратегічних рішень. Аналогічно до тактики і криміналістичну стратегію можна розуміти як сукупність криміналістичних наукових положень щодо найбільш ефективного виконання учасниками кримінального судочинства завдань стратегічного масштабу. Сьогодні указана галузь криміналістичних знань фактично розвивається у формі методики

розслідування як стратегії слідства й обвинувачення під час досудового розслідування. Зокрема, В. В. Тіщенко достатньо послідовно наполягає, що положення, які розробляються криміналістичною методикою розслідування кримінальних правопорушень, варто відносити до категорії стратегічних [489, с. 138; 496, с. 409]. На його думку, «до методико-організаційних засобів [криміналістики] належать комплекси слідчих (розшукових) дій і тактичних операцій, слідчі технології спрямовані на вирішення стратегічних завдань розслідування» [52, с. 301]. З цією тезою варто погодитися, адже методика поєднує положення техніко-криміналістичного й тактико-організаційного характеру для формування рекомендацій щодо виконання завдань стратегічного масштабу під час розслідування та судового розгляду щодо певних груп (родів, видів, підвидів) кримінальних правопорушень.

Варто зазначити, що наведений вище поділ рішень на стратегічні й тактичні не охоплює всього масиву випадків, коли учасники кримінального провадження мають здійснювати усвідомлений вибір варіанту своєї поведінки. Зокрема, таким особам регулярно доводиться виконувати завдання меншого, порівняно з тактичними, масштабу та приймати й реалізовувати відповідні рішення. Як їх окремі приклади можна навести вибір спеціалістом того чи іншого технічного засобу виявлення й фіксації сліду під час проведення огляду місця події; обрання слідчим конкретного питання в межах застосування тактичного прийому під час проведення допиту; рішення про посилення на певний доказ під час формулювання репліки прокурора чи захисника в судових дебатах тощо. Такі рішення мають вищий, порівняно із тактичними, ступінь ситуативності. Суб'єкти їх прийняття повинні реагувати на швидкоплинну ситуацію та обирати оптимальні засоби вирішення поточних проблем незначного масштабу.

Дискусійним є питання найменування описаного різновиду рішень. Окремі учені вбачають у них тактичний елемент, з чим важко погодитися. Так, наприклад, В. В. Коваленко вважає, що у виборі техніко-криміналістичних чи загально-технічних засобів та методів їх застосування наявна тактична

складова, а відтак, варто говорити про тактику застосування науково-технічних засобів у ході розслідування [239, с. 39]. Водночас, як зазначає В. Ю. Шепітько, основним структурним елементом криміналістичної тактики є тактичний прийом [560, с. 28] – спосіб здійснення процесуальної дії, спрямований на досягнення її конкретної мети, заснований на психологічному механізмі його реалізації, найбільш раціональний і ефективний у певних ситуаціях [560, с. 37]. Тактичний прийом є базовою одиницею криміналістичної тактики та засобом виконання тактичних завдань найнижчого рівня. Утім, у межах реалізації одного тактичного прийому учасники кримінального провадження можуть виконувати десятки ситуативних завдань меншого обсягу та приймати й реалізовувати відповідні рішення. Відтак, вважаємо віднесення описаних рішень до категорії тактичних некоректним. Крім того, варто погодитися з В. В. Тіщенком і А. А. Барицькою, які писали, що операції (маніпуляції) з тими чи іншими об'єктами під час проведення слідчих дій (вимірювання сліду, здійснення фотознімка, дослідження об'єкта металошукачем, складання плану місця події тощо) не варто називати діями технологічного рівня, адже такий підхід значно звужує розуміння криміналістичної технології [489, с. 93].

У теорії менеджменту, залежно від масштабу, тривалості та горизонтів його реалізації, управління поділяється на стратегічне (довгострокове), тактичне та оперативне (короткострокове), де оперативний рівень є найнижчим та покликаний вирішувати поточні, або такі, що виникають унаслідок небажаних відхилень, проблеми [92; 631]. Аналогічно й планування у теорії менеджменту поділяють на три види (або рівні): стратегічне (довгострокове), тактичне (короткострокове) та оперативне (поточне) [343, с. 68, 570, с. 54]. Тлумачний словник прирівнює оперативне управління до ситуаційного та визначає, що воно полягає в прийнятті управлінських рішень у разі виникнення проблем відповідно до наявної ситуації [53, с. 1321]. Указаний підхід цілком відповідає розглянутому нами поділу завдань і рішень у кримінальному провадженні на стратегічні й тактичні, а також ураховує наведене вище розуміння завдань, які мають менший обсяг, ніж тактичні. З огляду на це,

завдання та рішення учасників кримінального провадження найнижчого рівня (найменшого обсягу) ми пропонуємо називати оперативними.

Таким чином, залежно від обсягу виконуваних завдань, рішення у кримінальному провадженні доцільно поділити на оперативні, тактичні та стратегічні.

Оперативними є рішення найнижчого рівня, що приймаються і реалізуються миттєво, період їх планування як такий відсутній. Указані рішення характеризуються високим ступенем ситуативності, обмеженими строками реалізації та незначним масштабом проблем, що вирішуються. Реалізуються вони шляхом вчинення одиничних дій у межах виконання завдань тактичного рівня. З-поміж засобів реалізації оперативних рішень можна, зокрема, навести науково-технічні засоби та техніко-криміналістичні прийоми їх найбільш ефективного застосування.

Тактичні рішення полягають в обранні та реалізації суб'єктом оптимальної моделі поведінки під час виконання проміжних завдань кримінального провадження. Реалізуються вони шляхом застосування конкретних тактичних прийомів, проведення одиночних або невеликих груп процесуальних дій, складання відповідних актів. Строк планування та період їх реалізації, як правило, є незначним і становить від декількох хвилин (наприклад, коли приймається рішення про застосування тактичного прийому у ході проведення процесуальної дії) до кількох тижнів (коли реалізується тактична комбінація).

Сутність стратегічних рішень полягає в обранні й реалізації учасником кримінального провадження основних напрямів своєї діяльності. Указані рішення є комплексними та реалізуються через групи проміжних рішень та дій меншого масштабу, а також шляхом вчинення процесуальних дій, які починають чи завершують стадії та етапи кримінального провадження. Наприклад, серед процесуальних рішень стратегічний масштаб мають рішення сторони обвинувачення про початок кримінального провадження, повідомлення про підозру, закінчення досудового розслідування; рішення прокурора про

відмову від підтримання обвинувачення, зміну чи висунення нового обвинувачення в судовому провадженні; рішення суду про початок та завершення стадії з'ясування обставин та перевірки їх доказами, про закриття кримінального провадження, вироки, ухвали та постанови, які вирішують справу по суті, тощо. Серед непроцесуальних (у розумінні ст. 110 КПК України), стратегічний масштаб мають рішення сторони обвинувачення про визначення основних напрямів та пріоритетів розслідування, обрання стратегії обвинувачення в судовому провадженні; рішення сторони захисту щодо обрання стратегії під час досудового розслідування і судового розгляду тощо. Строки планування та періоди реалізації стратегічних рішень можуть бути значними (залежно від складності кримінального провадження – від місяців і до років) [191, с. 311–312].

Відтак, ключовими для розробки криміналістичних рекомендації ми вважаємо поділи рішень у кримінальному провадженні за характером їх впливу на кримінальні процесуальні відносини (на процесуальні та непроцесуальні) та за об'ємом виконуваних завдань (на оперативні, тактичні й стратегічні). Водночас, рішення учасників кримінального судочинства можна класифікувати й за низкою інших суттєвих критеріїв.

За спрямованістю завдань, виконуваних унаслідок прийняття та реалізації рішення. Так рішення учасників кримінального провадження, внаслідок реалізації яких отримується нова та перевіряється вже наявна інформація про обставини кримінального правопорушення мають пізнавальний характер. До них, наприклад, можна віднести рішення про поставлення конкретного питання під час допиту (на оперативному рівні), про проведення тієї чи іншої слідчої (розшукової) дії (на тактичному рівні) та про обрання загального напрямку й пріоритетів досудового розслідування (на стратегічному рівні) тощо. Водночас низка рішень у кримінальному судочинстві спрямовані на забезпечення реалізації пізнавально-доказової діяльності, створення необхідних умов для виконання основних завдань учасників кримінального провадження, проте їх прийняття та реалізація безпосередньо не призводять до отримання або

перевірки доказової інформації у кримінальному провадженні. На нашу думку, такі рішення мають організаційний характер. До них, наприклад, можна віднести рішення про обрання тих чи інших НТЗ під час підготовки до проведення процесуальної дії (на оперативному рівні); вибір часу та місця проведення процесуальної дії, залучення певного спеціаліста (на тактичному рівні), рішення про повідомлення про підозру чи завершення досудового розслідування (на стратегічному рівні) тощо. Також варто виокремити побутові рішення, які приймаються учасниками кримінального провадження не у зв'язку з їх процесуальною діяльністю (наприклад, обрання часу власного відпочинку, вибір канцелярського приладдя тощо).

Рішення у кримінальному провадженні також можна поділити **за суб'єктом їх прийняття**. Зауважимо, що абсолютно всі учасники кримінального провадження, крім неосудних осіб, діють свідомо, а тому є суб'єктами прийняття певних рішень. Водночас кожна процесуальна особа має власні процесуальні інтереси й цілі, діє на певних стадіях провадження, а тому рішення різних суб'єктів завжди мають певну специфіку.

По-перше, це рішення учасників кримінального провадження від сторони обвинувачення. Слідчий, дізнавач, детектив та прокурор здатні приймати широкий спектр рішень: процесуальні й непроцесуальні, оперативні, тактичні і стратегічні, організаційні та пізнавальні тощо; оперативний співробітник (який, відповідно до ст. 41 КПК України, не має процесуальної самостійності) може приймати тільки непроцесуальні оперативні й тактичні рішення. Керівники органів досудового розслідування приймають процесуальні та непроцесуальні рішення тактичного масштабу виключно організаційної спрямованості (наприклад рішення про доручення досудового розслідування конкретному слідчому чи дізнавачу, про формування слідчо-оперативної групи, про звернення до директора обласного НДЕКЦ МВС України із запитом про залучення пересувної криміналістичної лабораторії тощо).

По-друге, рішення учасників кримінального провадження, які мають власні процесуальні інтереси, та їх представників. Підозрюваний,

обвинувачений, засуджений, виправданий, їх захисники, законні представники, а також потерпілий, цивільний позивач і відповідач та їх представники, законні представники, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження приймають і реалізують виключно непроцесуальні рішення будь-якого масштабу (оперативні, тактичні і стратегічні), як пізнавальної, так і організаційної спрямованості. Зауважимо, що перспективним є окреме дослідження механізму прийняття рішень учасниками кримінального провадження, які представляють інтереси інших осіб (захисником, представником, законним представником).

По-третє, це рішення слідчого судді та суду як представників судової влади у кримінальному провадженні. Указані суб'єкти приймають процесуальні і непроцесуальні рішення, оперативного, тактичного і стратегічного масштабу будь-якої цільової спрямованості.

Нарешті всі інші учасники кримінального провадження (експерт, спеціаліст, свідок, секретар судового засідання тощо) у межах реалізації власних кримінально-процесуальних функцій приймають непроцесуальні рішення оперативного та, іноді, тактичного масштабу.

За стадією (етапом) кримінального провадження можливо виокремити рішення, які приймаються на стадії початку кримінального провадження (про проведення невідкладного ОМП, про внесення відомостей до ЄРДР), у межах початкового та наступного етапів досудового розслідування, у провадженні слідчого судді, у підготовчому судовому провадженні, на різних стадіях судового розгляду в суді першої інстанції, у межах перегляду судових рішень.

За обов'язковістю їх прийняття рішення у кримінальному провадженні можна поділити на обов'язкові та факультативні. Обов'язковими до прийняття є окремі рішення у випадках, коли це прямо передбачено кримінальним процесуальним законом. Наприклад, ст. 238 КПК України зобов'язує слідчого чи прокурора приймати тактичне рішення про залучення спеціаліста судово-медичного експерта або лікаря в межах підготовки до проведення кожного огляду трупа. Зауважимо, що прийняття обов'язкового рішення вимагає від

уповноваженого суб'єкта проаналізувати ситуацію, обрати та правильно застосувати необхідну норму, а відтак є проявом складного вольового акту особи. Усі інші рішення є факультативними та приймаються на власний розсуд відповідного суб'єкта [216, с. 538].

Зауважимо, що наведений перелік підстав класифікації рішень у кримінальному провадженні є невичерпним та може бути розширеним за результатами подальшого наукового пошуку.

Опрацювання різних видів рішень, які приймаються в межах кримінального судочинства його учасниками, дозволило нам узагальнити їх спільні ознаки. До них варто віднести такі:

- є вольовими актами учасників кримінального провадження, які проявляються в їх усвідомленій та цілеспрямованій поведінці;
- сфера прийняття та реалізації рішень – кримінальне судочинство;
- спрямовані на виконання завдань різного масштабу, які витікають зі змісту ст. 2 КПК України та конкретизуються за рахунок процесуального інтересу і процесуального статусу особи, яка приймає рішення, а також конкретної ситуації кримінального провадження;
- полягають в обранні найбільш ефективного варіанту поведінки, а відтак рекомендації щодо їх оптимізації мають праксеологічний характер;
- характеризуються певним рівнем правового регулювання процесу прийняття та реалізації (більш високий для процесуальних рішень);
- інформаційною основою їх прийняття є відомості про обставини кримінального правопорушення (залежно від виду рішень або тільки доказова інформація, або доказова та орієнтуюча), а також характеристика поточного стану кримінального провадження. У цьому контексті прийняття й реалізація рішення, яке спирається на доказову інформацію, варто вважати формою використання доказів у кримінальному провадженні.

З урахуванням викладеного та з огляду на вищенаведені словникові, а також доктринальні [266, с. 34, 307, с. 4, 78, с. 9; 43, с. 48] визначення іменника «рішення» і дієслів «рішати/рішити/вирішувати», пропонуємо розуміти рішення

у кримінальному провадженні як процес (та результат) усвідомленого вольового обрання й реалізації суб'єктом варіанту поведінки, спрямованого на найбільш ефективне виконання певного завдання.

5.3. Місце доказів та доказової інформації в механізмі прийняття рішень у кримінальному провадженні

Практично всі рішення, які приймають учасники кримінального провадження, прямо чи опосередковано пов'язані з доказовою діяльністю. Так процесуальні рішення, відповідно до ст. 94 КПК України, мають ґрунтуватися на достатній сукупності належних, достовірних і допустимих доказів. Серед непроцесуальних рішення пізнавальної спрямованості приймаються з метою збирання та дослідження доказів, а рішення організаційної – переважно призначені забезпечувати здійснення пізнавальної діяльності суб'єктами доказування у кримінальному провадженні. Лише незначна частка організаційних, а також побутові рішення у кримінальному провадженні можуть жодним чином не ґрунтуватися на використанні доказової інформації (її джерел та носіїв).

Як і всяка усвідомлена вольова активність людини, прийняття й реалізація рішень є складною за своєю структурою діяльністю. Зокрема, В. П. Гмирко називає цей процес «виробленням рішень», наголошуючи на його активному аспекті, на протигагу широко вживаному терміну «приймання рішення», який, на думку науковця, є калькованим з російської мови та на семантичному рівні несе значення «пасивного очікування», що раптом хтось з'явиться і «подарує» рішення» [84, с. 37]. Варто погодитися з цитованим автором, що прийняття рішення (й особливо, правильного й своєчасного) вимагає від суб'єкта докладання певних зусиль. Тому розуміння основних закономірностей та детермінант прийняття рішень у кримінальному провадженні є необхідною

умовою розробки практико-орієнтованих рекомендацій щодо їх оптимізації. З урахуванням викладеного, а також з огляду на запропоноване нами розуміння використання доказів як прийняття та реалізації на їх основі уповноваженими суб'єктами рішень, вважаємо за доцільне з'ясувати місце доказової інформації та її джерел (носіїв) в механізмі прийняття рішень у кримінальному провадженні.

Зауважимо, що погляди вітчизняних та зарубіжних учених на структуру рішення й механізм його прийняття різняться. За В. О. Коноваловою та В. Ю. Шепітьком, кожен складний вольовий акт (складовою якого є вольові рішення людини) проходить через декілька етапів: 1) спонукання до його здійснення (виникнення певної потреби); 2) уявлення мети дії; 3) уявлення засобів, які необхідні для досягнення мети; 4) намір здійснити певну дію; 5) рішення виконати дію; 6) вольове зусилля; 7) прийняття рішення; 8) виконання та поточне коригування рішення [266, с. 32]. Американські дослідники М. Готтфредсон та Д. Готтфредсон у структурі рішення вбачають три основні компоненти: ціль (або набір цілей), котрі бажає досягти суб'єкт прийняття рішення; альтернативні варіанти поведінки та інформацію, яка керує обранням якоїсь із альтернатив [610, с. 3–4]. На думку В. А. Журавля, основні етапи (фази) прийняття рішення включають: а) інформаційну підготовку рішення (аналіз вихідної інформації, тобто аналіз слідчої ситуації, що склалася на момент його прийняття); б) постановку завдання, побудову поточних образів; в) саму процедуру прийняття рішення (формування й зіставлення еталонних і поточних образів, прогнозування можливих варіантів настання результату, корекцію образів, обрання й побудову еталонної гіпотези або програми дій). Водночас, на думку цитованого автора, структура й механізм прийняття рішення не є стабільними та універсальними [129, с. 16].

В. Г. Пожар у механізмі прийняття процесуальних рішень у кримінальному провадженні виокремив три етапи: 1) встановлення фактичних обставин справи; 2) встановлення нормативної основи справи; 3) вибір та формулювання процесуального рішення, тобто застосування конкретних

процесуальних норм до встановлених фактичних обставин справи [397, с. 14], у чому прослідковуються виведені вченими-теоретиками права основні етапи правозастосування [140, с. 412–413]. На думку В. Д. Берназа, тактичне рішення складається з цілі, якою воно обумовлено суб'єктом чи суб'єктами його прийняття, та засобів досягнення цілі [23, с. 45]. До елементів механізму прийняття тактичного рішення О. Ю. Булукув відніс: 1) аналіз інформації щодо різних сторін процесу встановлення обставин кримінального правопорушення; 2) постановку мети тактичного впливу; 3) формулювання завдання, яке необхідно вирішити; 4) визначення засобів і способів вирішення завдання; 5) обрання тактичного рішення з можливих варіантів; 6) реалізацію рішення [44, с. 82]. С. С. Барган до інтелектуального механізму прийняття тактичних рішень відніс: 1) діагностування слідчої ситуації, зокрема визначення її компонентів, отримання інформації, відсіювання зайвих даних; 2) оцінку інформації з метою визначення причин проблеми, яка виникла; 3) ідентифікацію обмежень та критеріїв прийняття рішення; 4) виявлення, оцінку та вибір альтернатив; 5) визначення способу реалізації обраної альтернативи [13, с. 94–97].

Чи не найбільш розгорнуту узагальнену схему механізму прийняття рішень наводять Л. С. Файнзільберг, О. А. Жуковська та В. С. Якимчук: 1) аналіз поточної ситуації, тобто проблеми, яка потребує прийняття оптимального рішення; 2) прогноз розвитку цієї ситуації; 3) постановка задачі прийняття рішень (змістовна або формальна); 4) формування множини можливих варіантів (альтернатив); 5) формування принципу оптимальності рішень, зокрема, критеріїв для оцінки рішень; 6) розробка індикаторів для моніторингу реалізації окремих рішень; 7) моделювання та порівняльна оцінка рішень; 8) вибір найкращого (оптимального) рішення; 9) реалізація прийнятого рішення та його моніторинг; 10) загальне оцінювання результату вирішення проблеми [517, с. 14–15].

Таким чином, погляди науковців на структуру механізму прийняття рішень взагалі та у кримінальному провадженні зокрема суттєво різняться.

Утім, окремі його складові, як-то опрацювання інформаційної основи, постановлення завдань та обрання варіантів їх виконання є в цілому загальновизнаними. Водночас варто погодитися з О. Ю. Булулуковим, що будь-який поділ механізму прийняття рішень на окремі елементи є певною мірою умовним, адже більшість таких складових є когнітивними (відбуваються у свідомості особи) та не можуть бути сприйняті зовнішніми спостерігачами [44, с. 88]. Крім того, унікальним є процес мислення кожної окремої людини. Попри це, вважаємо, що все ж можливо прослідкувати певні закономірності в процесі прийняття рішень у кримінальному провадженні.

Зокрема, з огляду на наведені позиції учених та наукові положення загальної психології, видається, що найпершим елементом механізму прийняття будь-якого рішення є його **інформаційна підготовка**, тобто аналіз вихідних даних, на основі яких воно буде прийматися. Як справедливо зазначають М. Готтфредсон та Д. Готтфредсон, необхідним елементом структури будь-якого рішення є інформація, на основі якої суб'єкт його прийняття обирає серед альтернативних варіантів поведінки [610, с. 4]. Американський учений-процесуаліст Дж. Інграм визначає інформацію, на основі якої особа може прийняти рішення, як докази (безвідносно судового процесу) [616, с. 18]. О. Ю. Булулуков наполягає, що аналіз вихідної інформації під час прийняття тактичних рішень дозволяє звужити напрями здійснення тактичного впливу та впритул підійти до постановки мети тактичного впливу [44, с. 85]. На думку Л. А. Кірмач, інформація виступає вихідним матеріалом для вироблення певного алгоритму при прийнятті рішення для досягнення успіху в реалізації своїх функцій слідчим [164, с. 7]. Наголосимо, що навіть найбільш швидкі й спонтанні рішення ґрунтуються на певній інформації, наявній у суб'єкта на момент їх прийняття.

Видається, що інформаційною основою прийняття будь-якого рішення у кримінальному провадженні є відомості про обставини, котрі у певний момент суттєво впливають на перебіг кримінального провадження. Сукупність таких обставин формує конкретну ситуацію, яка й визначає модель поведінки його

учасників [175, с. 254].

Ситуацію у кримінальному провадженні, як слушно зазначав С. В. Веліканов, потрібно розглядати в двох взаємообумовлених аспектах. Перший із них є об'єктивним та поєднує абсолютно всі фактори, які тим чи іншим чином впливають на кримінальне провадження, а другий – суб'єктивним, і включає тільки ті явища, які певний суб'єкт здатний сприйняти, оцінити та використати [54, с. 6], адже, як правило, не всі суттєві для провадження чинники є однаково очевидними та зрозумілими. В. Ю. Шепітько пов'язує наведені аспекти з широким та вузьким поглядами на ситуацію. У широкому розумінні згаданий учений характеризує її як сукупність усіх умов, що впливають на провадження і визначають його особливості. Більш практично значимим, на його думку, є вузьке розуміння ситуації – як характеристики інформаційних даних, які має суб'єкт на конкретному етапі провадження [560, с. 128]. Схожу позицію підтримує і В. В. Тіщенко: з його погляду, у розумінні ситуації головну роль відіграє її інформаційна основа – співвідношення між наявними та відсутніми відомостями про обставини кримінального провадження [492, с. 963].

Таким чином, саме інформаційний підхід до визначення сутності ситуації – наявність чи відсутності у суб'єкта відомостей, які мають значення для кримінального провадження [121, с. 195; 200, с. 121], є основним для осмислення інформаційної основи прийняття рішень у кримінальному судочинстві (так само як і для типізації ситуацій з метою формулювання криміналістичних рекомендацій). Психологи наголошують, що суб'єктивна інтерпретація ситуації є більш значущим чинником ухвалення рішення, ніж її «об'єктивне значення». Крім того, різні люди по-різному «бачать», оцінюють обставини, у яких вони діють [49, с. 70]. З цієї причини зміст ситуації, у якій готується та приймається певне рішення, також залежить і від точки зору та цілей учасника кримінального провадження. Так одна й та сама сукупність суттєвих обставин певного моменту стадії досудового розслідування буде по-різному сприйматися, оцінюватися та використовуватися сторонами

обвинувачення й захисту.

Серед усіх різновидів ситуацій, які можуть складатися у кримінальному провадженні, найбільш дослідженою є слідча ситуація, тобто сукупність характерних ознак певного моменту стадії досудового розслідування з погляду сторони обвинувачення. Окрім слідчих, у науковій та енциклопедичній криміналістичній літературі також використовуються поняття судово-експертної ситуації [578], ситуації слідчої (розшукової) дії (зокрема ситуації допиту, ситуації огляду місця події та ін.) [52, с. 739-746], судової ситуації [252, с. 20], оперативно-розшукової ситуації [348], техніко-криміналістичної ситуації [38, с. 110], ситуації захисту (або захисної ситуації) [62, с. 461] тощо. Протягом усього кримінального провадження складаються ситуації різного масштабу та різної складності, які характеризують процес розслідування і судового розгляду та визначають поведінку уповноважених осіб відповідно до їх завдань у провадженні. Такі ситуації пов'язані між собою, у тому числі й причинно-наслідковими зв'язками, які полягають у тому, що вирішення однієї з них призводить до формування наступної аж до моменту, коли з вирішенням останньої мета відповідного учасника кримінального судочинства буде досягнута, або його участь у провадженні завершиться в інший спосіб (наприклад, у зв'язку із його закриттям).

З урахуванням завдань та загальної спрямованості кримінального провадження, на вирішення кримінально-правового спору шляхом встановлення обставин кримінального правопорушення, спільною складовою інформаційної основи процесу прийняття рішень у кримінальному судочинстві в цілому варто визнати саме відомості про такі обставини. Найбільшого значення указана інформація набуває для діяльності суб'єктів, які здійснюють кримінальне процесуальне доказування. Як зазначає В. А. Журавель, закономірності одержання, дослідження та використання інформації про кримінальне правопорушення в доказуванні проявляються ситуаційно, залежно від конкретних кримінальних і слідчих ситуацій, індивідуальних властивостей й ознак об'єктів дослідження, неоднозначності форм взаємозв'язків між

ними [138, с. 9]. На думку В. М. Шевчука, правильне оцінювання ситуацій та обрання на цій основі варіантів поведінки є важливими умовами цілеспрямованості доказування, прийняття науково обґрунтованих й оптимальних рішень тактичного, методичного та техніко-криміналістичного характеру [550, с. 149]. Водночас однаково важливими для прийняття суб'єктами доказування рішень є й відомості про етап та хід провадження, поведінку й правові позиції інших його учасників, час, який минув від вчинення кримінального правопорушення [492, с. 962], доступність науково-технічних та організаційних засобів, психологічний стан, професійні здібності й ступінь завантаженості суб'єктів доказування тощо.

Ситуація, яка склалася на тому чи іншому етапі кримінального провадження, визначає те, як суб'єкт доказування буде використовувати вже наявні докази та які способи та засоби доказування він обере надалі, який буде обраний перелік і порядок вчинення процесуальних дій та організаційних заходів, які тактичні прийоми та науково-технічні засоби будуть використані в процесі їх проведення [226, с. 243]. Указане дає підстави говорити про ситуаційну обумовленість кримінального процесуального доказування, загальні закономірності якої виражаються у впливі поточної ситуації на рішення, які приймає кожен суб'єкт доказування.

Чинна ситуація, як сукупність усіх умов, що впливають на перебіг кримінального провадження в певний конкретний момент часу, постійно сприймається та аналізується кожним учасником кримінального провадження. На основі наявної інформації про такі суттєві фактори суб'єкт прийняття рішення будує у своїй свідомості складну ідеальну (уявну) інформаційну модель поточної ситуації, яка включає субмоделі події кримінального правопорушення, її окремих елементів, поведінки інших учасників кримінального провадження (зокрема й прогнозованої майбутньої) тощо. Указана модель є динамічною і постійно коригується в міру набуття учасником кримінального провадження нових релевантних даних про поточну ситуацію.

Водночас, будь-яке знання, яке отримується в межах кримінального

процесуального доказування, є вірогідним [95, с. 143] з великою кількістю змінних. Так кримінальне правопорушення завжди досліджується уповноваженими особами як невідома подія минулого, яка з певним ступенем точності моделюється (реконструюється) суб'єктами доказування за залишеними нею слідами [48, с. 7]. Аналогічно й поведінка інших учасників кримінального провадження часто є неочевидною та має прогнозуватися з певною неминуchoю похибкою.

Тому сторона обвинувачення, суд та інші суб'єкти доказування ніколи не можуть бути абсолютно впевнені у правильності встановлених у межах розслідування та судового розгляду фактів. Можливо говорити тільки про певний рівень знань про обставини кримінального провадження, котрий є *достатнім* для прийняття того чи іншого рішення. Через це, будь-які судження учасників доказової діяльності про обставини кримінального правопорушення, поведінку інших учасників провадження (зокрема й майбутню) варто вважати гіпотезами (припущеннями) різного рівня обґрунтованості та достовірності [170, с. 39]. У теоріях криміналістики та кримінального процесу обґрунтовані припущення про певні суттєві для кримінального провадження обставини прийнято називати версіями.

У слідчій та судовій діяльності версії являють собою припущення слідчого (дознавача, прокурора) або суду про наявність чи відсутність подій або фактів, які мають значення для прийняття правильного рішення. Такі припущення обґрунтовуються доказами та іншими наявними матеріалами і будуються з урахуванням досвіду розслідування аналогічних подій, а також логіки можливого пояснення їх виникнення і змісту [48, с. 30]. Так само й потерпілий, сторона захисту та інші учасники процесу доказування висувають, перевіряють та використовують власні версії щодо певних невідомих їм суттєвих для кримінального провадження обставин.

Відтак, ідеальна інформаційна модель поточної ситуації у кримінальному провадженні складається з достеменно відомих фактів (відомості про які суб'єкт може сприйняти безпосередньо, наприклад, наявність певного об'єкта

на місці події, позиція підозрюваного щодо давання показань тощо) та висунутих учасником кримінального провадження версій про невідомі обставини минулого, теперішнього чи майбутнього. Для її формування використовується як доказова, так і недоказова (орієнтуюча) інформація, хоча пріоритет, звичайно, має віддаватися доказовій, адже вона має перевагу юридичної властивості достовірності та може бути використана в обґрунтування прийняття майбутнього рішення. Таку модель ситуації можна вважати вихідною, а рішення буде спрямоване на вплив на реальну ситуацію задля досягнення суб'єктом певної мети. Вихідна інформаційна модель ляже в основу обґрунтування прийнятого рішення (як фактична підстава його прийняття [379, с. 14; 357, с. 386]), а у випадку письмових процесуальних рішень – навіть знайде вербальний вираз у тексті процесуальних документів, що буде продемонстровано далі на сторінках цього підрозділу роботи.

При всьому, інформаційна основа рішення (а конкретно – її проблемність) виступає поштовхом до його прийняття. Проблемність тут можна розуміти як наявність суперечностей між реальним та необхідним (бажаним) станом ситуації [49, с. 368], а наявність проблеми є основою постановлення завдання щодо її вирішення [129, с. 14]. Усвідомлення наявності проблеми та формування настанови на її вирішення (проблематизація ситуації) є невід'ємною складовою прийняття кожного рішення адже, як зауважує П. А. М'ясоїд, вольовим є рішення виконати дію, необхідність якої усвідомлюється [332, с. 389].

Крім того, на думку М. Готтфредсона та Д. Готтфредсона, вихідні дані для прийняття будь-якого рішення мають відповідати поставленим цілям, а відтак, вихідна інформація має бути релевантною. Релевантність у цьому контексті цитовані автори розуміють як придатність інформації до зменшення ступеню невизначеності щодо наслідків прийнятого рішення [610, с. 3–4]. Тому конкретний зміст вихідної інформації, яка має бути опрацьована та покладена в обґрунтування рішення, залежить від цілей (мети) та завдань, що стоять перед суб'єктом його прийняття. У загальній психології мисленнєвий процес обрання

та об'єднання інформації, яка необхідна для прийняття певного рішення залежно від потрібного результату (цілі, мети), називають аферентним синтезом [332, с. 92]. Видається, що в процесі прийняття рішень у кримінальному провадженні можливо виокремити два різновиди аферентного синтезу: 1) відібрання відомостей, які є релевантними (належними) для кримінального провадження в цілому; 2) відібрання відомостей, які є релевантними (належними) для виконання конкретного завдання в ході кримінального провадження.

Відтак, наступним елементом механізму прийняття рішення у кримінальному провадженні варто визнати **постановлення завдання**, яке суб'єкт бажає виконати в конкретній проблемній ситуації. Зауважимо, що цей мисленнєвий процес є так само динамічним як і вихідна для нього ситуація, адже завдання ставляться, коригуються, виконуються та замінюються новими по мірі руху кримінального провадження, отримання його учасником нової суттєвої інформації. Якщо в розрізі механізму прийняття конкретного одиничного рішення складові інформаційної підготовки та постановлення завдання можна розмежувати, то в контексті процесуальної діяльності в цілому згадані мисленнєві операції здійснюються учасниками кримінального судочинства одночасно й постійно.

Кожен учасник кримінального провадження, включно із суб'єктами доказування, у межах власних процесуальних функцій переслідує певні цілі та має власні визначені законом завдання, які він виконує шляхом цілеспрямованого та вольового прийняття й реалізації рішень. У межах нашого дослідження науковий інтерес становить процес цілепокладання у кримінальному провадженні та вплив цілей і завдань, які постають перед суб'єктами доказування, на прийняття ними рішень. Зв'язок між специфікою прийняття рішень учасниками доказової діяльності та завданнями й цілями, які стоять перед цими суб'єктами, можливо прослідкувати через призму філософської концепції телеології [625, с. 11].

У спеціальній літературі телеологію визначають як вчення про ціль,

доцільність, згідно з яким людська діяльність спрямована до певної цілі та підпорядковується їй, а також як розгляд речей, явищ з погляду доцільності на противагу причинній необхідності, або як доповнення до неї. Телеологічний підхід акцентує увагу на питанні – для чого, задля якої цілі здійснюється той чи інший процес [521, с. 623]. У правовій доктрині закономірності телеології знаходять свій вираз у принципі доцільності.

Доцільність є одним із ключових постулатів юридичної відповідальності, де згадана засада полягає у відповідності заходів юридичного впливу його цілям [141, с. 358]. На думку теоретиків права, родовим по відношенню до доцільності є загально-правовий принцип розумності, згідно з яким юридична діяльність має відповідати здоровому глуздові та який втілює цінність людського інтелекту [141, с. 197]. Важливим для розуміння доцільності також є загальноправовий принцип пропорційності, який встановлює вимогу відповідності правових засобів легітимній меті їх застосування [141, с. 199–201].

У межах кримінального процесуального права згаданий принцип не був виокремлений законодавцем як самостійна засада кримінального провадження. Однак системний аналіз положень кримінального процесуального законодавства дозволяє стверджувати про його суттєвий вплив на кримінальне судочинство та процесуальну діяльність усіх його учасників. Погоджуємося з І. Г. Івасюком, що принцип доцільності притаманний кримінальному процесу будь-якої держави, у тому числі й українському [149, с. 123].

Доцільність у кримінальному провадженні можна розглядати в широкому та у вузькому значенні. У широкому значенні даний принцип спрямовує діяльність учасників кримінального процесу на реалізацію загальних завдань кримінального провадження. Такі завдання формують мету, цілі, які мають бути досягнуті в результаті процесуального вирішення будь-якого кримінально-правового конфлікту. Найбільш загально згадані завдання викладені в ст. 2 КПК України. Для досягнення наведених у Кодексі цілей мають бути обрані виключно законні засоби (чч. 1, 2 ст. 9 КПК України), що, до речі, демонструє

нерозривний зв'язок принципу доцільності та засади законності.

С. О. Патюк слушно стверджує, що згадані завдання є загальними, проте існують і завдання, які притаманні певним стадіям кримінального процесу, сторонам провадження тощо [372, с. 96]. Тому вузьке розуміння принципу доцільності у кримінальному судочинстві, на нашу думку, пов'язане з диференціацією процесуальних функцій та завдань його учасників. Таке розуміння полягає в спрямованості діяльності кожного учасника кримінального процесу на реалізацію його особистих процесуальних завдань, досягнення персональних процесуальних цілей [625, с. 13].

Індивідуальні завдання всіх суб'єктів доказування у кримінальному провадженні тим чи іншим чином спрямовані на реалізацію загальних завдань провадження та впливають із них. Конкретні завдання учасників кримінального судочинства насамперед визначаються їх процесуальними функціями. І. В. Гловюк пропонує розуміти останні як напрями кримінальної процесуальної діяльності, які характеризуються наявністю власних завдань, на досягнення яких спрямована діяльність суб'єктів відповідної функції. Кримінальна процесуальна функція визначає права та обов'язки суб'єкта процесу, його призначення та роль [79, с. 40]. Зокрема, для суб'єктів доказування доказова діяльність є однією з основних складових їх процесуальних функцій, а діяльність інших учасників кримінального провадження прямо чи дотично спрямована на сприяння реалізації процесуального доказування.

Ще одним критерієм, який формує конкретні цілі діяльності учасників кримінального провадження, є їх процесуальні інтереси. І. В. Гловюк визначила процесуальний інтерес як обумовлене матеріально-правовим інтересом або необхідністю реалізації кримінальної процесуальної компетенції / кримінального процесуального обов'язку усвідомлене прагнення суб'єкта кримінального провадження, спрямоване на ефективне задоволення публічних, суспільних або приватних потреб при здійсненні кримінального провадження шляхом використання правових засобів, передбачених

кримінальним процесуальним законом [79, с. 43]. О. П. Шпотаківська вважає, що для кримінального процесу найбільш притаманні суспільні (публічні) та особисті інтереси. Суспільний інтерес цитована авторка пов'язує із завданнями кримінального судочинства, а його реалізацію – із діяльністю та правомочністю посадових осіб, які здійснюють кримінальне провадження. Особисті інтереси, на її думку, насамперед притаманні особам, які безпосередньо зацікавлені в результатах провадження. Такими особами є підозрюваний, обвинувачений, потерпілий, цивільний позивач, цивільний відповідач [571, с. 9].

Таким чином, сторона обвинувачення, слідчий суддя і суд у кримінальному провадженні не мають особистих приватних кримінальних процесуальних інтересів, а натомість, керуються інтересом суспільним, публічним. Наявність у таких осіб приватних інтересів у судочинстві є достатньою підставою для їх відводу та заміни іншою, незацікавленою процесуальною особою.

Завдання учасників провадження від сторони обвинувачення конкретизуються під впливом положень ст. 25 КПК України (засада публічності), ч. 2 ст. 9 КПК України (вимога всебічності, повноти й неупередженості дослідження обставин кримінального провадження, зокрема й тих, що виправдовують підозрюваного, обвинуваченого), ст. 92 КПК України (обов'язок і тягар доказування), ч. 1 ст. 91 (загальний предмет доказування), ч. 5 ст. 223 КПК України тощо. Згадані особи мають обирати найбільш ефективні та раціональні способи, засоби збирання й дослідження доказів, приймати доцільні та законні рішення з метою всебічного, повного і неупередженого встановлення обставин кримінального провадження та притягнення до відповідальності саме тієї особи, яка вчинила кримінально-каране діяння.

Зі свого боку потерпілий, підозрюваний, обвинувачений, засуджений, цивільний позивач і відповідач, та, певною мірою, юридична особа, щодо якої здійснюється провадження (через представника), мають та відстоюють у кримінальному судочинстві особисті приватні інтереси, які жодним чином не залежать від інтересів публічних. Крім того, указані особи можуть мати

представників, законних представників та захисників, які зобов'язані діяти на реалізацію інтересів особи, яку представляють. Індивідуальні цілі й завдання вказаних осіб конкретизуються не за рахунок вимог чинного законодавства, а на основі їх приватних інтересів.

Що ж до завдань суду, то вони визначаються публічним інтересом та змістом функції правосуддя, якій не було надано дефініції на законодавчому рівні і яка, за слушним зауваженням В. С. Бігуна, визначається залежно від виду судочинства [29, с. 9]. У кримінальному судочинстві, як зазначила І. В. Гловюк, правосуддя безпосередньо пов'язане з вирішенням кримінально правового конфлікту кримінальними процесуальними засобами [79, с. 248]. В умовах засади змагальності роль суду полягає в безсторонньому дослідженні презентованих сторонами провадження доказів, встановленні на їх основі обставин кримінального правопорушення та надання цим обставинам кримінально-правової оцінки. При всьому, питання щодо допустимості ініціативної активності суду у кримінальному процесуальному доказуванні в науковій літературі лишається дискусійним.

Наведені завдання суб'єктів доказування, навіть з урахуванням їх конкретизації, є достатньо глобальними та не можуть бути виконані шляхом прийняття та реалізації одного-двох рішень. Як зазначає М. Й. Варій, для досягнення кінцевого результату може знадобитися різна кількість проміжних актів, які зумовлюють поступову зміну вихідної ситуації [49, с. 369]. Тому з метою їх реального досягнення поставлені глобальні цілі розбиваються на окремі складові стратегічного, тактичного й оперативного масштабу. Виконання одного проміжного завдання, досягнення певної ситуативної цілі, призводить до оновлення вихідної ситуації, постановлення наступного завдання та прийняття і реалізації відповідних рішень на його виконання, поки не будуть досягнуті цілі глобальні.

Своєю чергою інші учасники кримінального провадження, які виконують допоміжні процесуальні функції, діють із загальною метою сприяти реалізації виконання основних, глобальних завдань суб'єктами доказування у

кримінальному провадженні.

Одним із необхідних елементів кожного завдання є мета (ціль), яка розуміється як усвідомлене передбачення бажаного результату діяльності [521, с. 371; 273, с. 389]. Зокрема, у контексті прийняття рішення про проведення слідчої (розшукової) дії О. В. Капліна визначила мету такої дії як ідеальну модель того результату, якого намагається досягти суб'єкт прийняття рішення [159, с. 42]. Відтак, мету можна розуміти як ідеальну (уявну) модель бажаного для суб'єкта прийняття рішення стану ситуації кримінального провадження.

У випадку, якщо така бажана модель відрізняється від вихідної, у суб'єкта виникає потреба (настанова) вчинити певні дії (або утриматися від їх учинення) для досягнення проміжної чи глобальної мети шляхом впливу на вихідну ситуацію. Пошук шляхів вирішення поставленого завдання здійснюється, завдяки проєктуванню бажаної ситуації на вихідну, аналізу можливих засобів впливу та прогнозуванню результатів їх застосування. Таким чином, наступним елементом механізму прийняття рішення у кримінальному провадженні варто визнати **обрання засобів впливу на вихідну ситуацію** (засобів виконання поставленого завдання).

Засоби виконання завдань у кримінальному провадженні є різноманітними. До них можна віднести окремі процесуальні дії та їх системи (операції, комбінації), організаційні заходи, тактичні й техніко-криміналістичні прийоми, науково-технічні засоби тощо. Обрання конкретного засобу досягнення мети залежить від ситуації та поставленого завдання й тому розглянути їх детально в межах нашого дослідження неможливо. Натомість, вважаємо за необхідне коротко проаналізувати загальні засади їх обрання під час прийняття рішень у кримінальному провадженні.

Чи не головним принципом обрання засобів виконання поставленого завдання є їх **доцільність**, яку в цьому окремому контексті можна визначити як відповідність обраного засобу поставленій цілі, або як прогнозовану можливість досягнення цілі (мети) за допомогою даного засобу. Обираючи той

чи інший засіб впливу на вихідну ситуацію, суб'єкт прийняття рішення має спрогнозувати результати його застосування, визначити, чи буде досягнута поставлена ним мета, а також оцінити ризики отримання негативних наслідків. Для кожного альтернативного варіанту вибору у свідомості суб'єкта будується окрема ідеальна (уявна) модель прогнозованих результатів його застосування. Якщо такий результат відповідає раніше змодельованому бажаному, а ступінь ризиків влаштовує суб'єкта – обирається саме цей варіант.

Доцільними мають бути всі рішення та дії у кримінальному провадженні. Кожен доступний учаснику кримінального судочинства процесуальний та непроцесуальний засіб має власне призначення, можливості й особливості його застосування, які повинні враховуватися суб'єктами прийняття рішень. Відтак, підставою вчинення певних дій у кримінальному провадженні є переконаність суб'єкта в реальній можливості досягнення їх мети.

Для всіх процесуальних дій пізнавальної спрямованості їх загальною метою є отримання нової криміналістично значущої (бажано доказової) інформації, що є самоціллю пізнавальної діяльності в цілому. Крім того, такі дії спрямовані на перевірку, коригування й уточнення версій, які увійшли в інформаційну основу рішення про їх проведення (а відтак, і перевірку раніше зібраних доказів). Так, на думку В. О. Коновалової, істинність версії визначається не тільки тим, як вона здатна пояснити раніше відомі обставини, а й тим, як вона пояснює нові обставини, що стали відомі у ході її верифікації [262, с. 23]. Останнім етапом перевірки версій, на переконання В. Г. Гончаренка, є оцінка одержаних фактичних даних та висновок про істинність однієї з них і хибність решти [48, с. 30].

Своєю чергою процесуальні й непроцесуальні дії організаційного характеру прямо чи не прямо впливають на можливість здійснення доказування та/або керують рухом кримінального провадження. Такі додаткові засоби впливу на ситуацію обираються за умови, що вони здатні посприяти реалізації основних доказових завдань у кримінальному провадженні.

Вимога **законності** засобів виконання завдання впливає з однойменної

засади кримінального провадження (ст. 9 КПК України), яка зобов'язує представників державної влади (та інших учасників кримінального провадження) неухильно додержуватися вимог Конституції України, цього Кодексу, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, вимог інших актів законодавства. Відтак, суттєвим фактором, який впливає на процес обрання засобів реалізації рішень у кримінальному провадженні, є правове регулювання діяльності відповідних суб'єктів їх прийняття.

Очевидно, що найбільш врегульованими вітчизняним законодавством є процесуальні рішення. Оскільки суб'єктами їх прийняття та реалізації є уповноважені представники держави, а сутність цих рішень полягає у застосуванні норм права, для них, як і для всякої правозастосовної діяльності, встановлюється спеціально-дозвільний тип правового регулювання «дозволено лише те, що прямо передбачено законом» [318, с. 138]. Це означає, що на реалізацію процесуальних рішень можуть використовуватися лише ті засоби, які безпосередньо дозволені кримінальним процесуальним законодавством.

Зауважимо також, що необхідним етапом всякої правозастосовної діяльності є обрання юридичної норми, яка підлягає застосуванню до певної ситуації [140, с. 412]. Тому відповідні положення кримінального процесуального законодавства також можна віднести до засобів юридичного впливу на вихідну ситуацію провадження. Указані норми виступають юридичною підставою прийняття процесуального рішення та застосування правового засобу його реалізації.

Своєю чергою, до процесу прийняття й реалізації непроцесуальних рішень застосовується загальнодозвільний тип правового регулювання «дозволено все, що не заборонено законом».

За загальним правилом, суб'єкт прийняття рішення обирає конкретні засоби його реалізації на власний розсуд. Проте в окремих випадках обставини прийняття певного рішення та його зміст наперед визначені чинним законодавством. За таких умов суб'єкт має правильно ідентифікувати визначену

законом ситуацію та вчасно використати передбачені для неї засоби. Наприклад, ч. 3 ст. 233 КПК України зобов'язує слідчого, прокурора звертатися до слідчого судді невідкладно після проникнення до житла чи іншого володіння особи без відповідної ухвали тощо. Як було наголошено в минулому підрозділі цієї праці, такі обов'язкові до прийняття рішення все ж лишаються вольовими актами уповноваженого суб'єкта, заснованими на усвідомленому виборі. Предметом вибору тут є конкретна ситуація, у якій потрібно застосувати наперед визначені законом засоби. У деяких випадках законодавство надає суб'єкту прийняття процесуального рішення декілька альтернативних способів юридичного впливу на поточну ситуацію. Усвідомлене та вольове обрання одного з таких альтернативних варіантів, на думку О. О. Торбаса, являє собою реалізацію розсуду уповноваженого суб'єкта [499, с. 276].

Непроцесуальні рішення учасників кримінального провадження переважно законом не врегульовані. Уповноважена особа на свій розсуд обирає порядок і спрямованість неюридичного впливу на ситуацію, прийоми, методи й засоби досягнення власних цілей. Утім, в окремих випадках законодавство прямо регламентує обов'язковість застосування певних тактичних, техніко-криміналістичних чи організаційних засобів. Наприклад, залучення обізнаних осіб до проведення процесуальних дій за загальним правилом здійснюється на вільний розсуд уповноваженої особи, з огляду на необхідність вирішення завдань, що потребують застосування спеціальних знань. Водночас чинне законодавство містить вимоги щодо обов'язкового залучення спеціалістів до проведення певних процесуальних дій: огляд трупа має здійснюватися за участі судово-медичного експерта або лікаря (ст. 238 КПК України), усі слідчі (розшукові) дії щодо неповнолітніх і малолітніх осіб – за участі педагога або психолога (ст. 227 КПК України) тощо.

У наукових колах відсутня єдина позиція щодо природи тактичних (*і техніко-криміналістичних* – А. К.) рекомендацій, які знайшли закріплення у процесуальному законі: одні науковці вважають, що такі рекомендації зберігають тактичний характер, поки інші наполягають, що з моменту

законодавчого закріплення вони втрачають зміст рекомендацій, адже «там, де немає вибору, немає й тактики» [321, с. 28; 560, с. 42–43; 469, с. 264]. Не заглиблюючись в описану дискусію, зазначимо, що, приймаючи непроцесуальне рішення тактичного чи оперативного масштабу, уповноважена особа має перевірити, чи не існує норма закону, яка наперед визначила результат такого вибору.

Засада **пропорційності** в контексті засобів юридичного (у нашому випадку кримінального процесуального) впливу на ситуацію означає відповідність ступеня втручання в особисте життя, права й свободи осіб досягнутому суспільно-корисному результату. Відповідно до ст.ст. 21, 33-36, 64 та інших положень Конституції України, окремі права і свободи людини і громадянина можуть бути обмежені тільки у випадках, передбачених Конституцією та законами України. Суспільно-корисний результат від застосування таких обмежень має, за загальним правилом, переважати збитки заподіяні самими обмеженнями.

Сукупність вимог доцільності та пропорційності дозволяє сформулювати таке загальне правило обрання засобів виконання завдань у кримінальному провадженні: уповноважений суб'єкт має обирати найменш інвазійний засіб, який реально дозволяє досягти легітимної (тобто законної) мети впливу. Своєю чергою засоби, пов'язані з більшим ступенем втручання в особисте життя особи, мають застосовуватися виключно за умови, що менш інвазійні є недостатньо ефективними.

Водночас вимогу пропорційності варто поширити й на процес обрання непроцесуальних засобів впливу на вихідну ситуацію. Наприклад, указана вимога є ключовою під час прийняття рішення про застосування руйнівних методів пошуку чи фіксації доказів. Руйнівні науково-технічні засоби мають застосовуватися тільки у випадках, коли інші (неінвазійні) форми фіксації уже були застосовані, а прогнозований корисний результат від використання руйнівних засобів переважає ризик знищення чи пошкодження джерела (носія) доказової інформації, про що вже йшлося в підрозділі 3.3. цієї праці.

Окремою складовою пропорційності можна визнати принцип **економічності** (як процесуальної, так й організаційно-матеріальної). В. О. Коновалова під економією розуміла раціональну вибірковість використання процесуальних засобів [263, с. 27]. Відповідно до вимог наведеної засади, витрати часу, зусиль, матеріальних та організаційних засобів мають відповідати цінності отриманого результату.

Засаду **етичності** пропонується розуміти як відповідність засобів виконання поставленого завдання нормам моралі й етики, які діють у суспільстві. В. М. Шевчук наголошує, що згадана засада є одним з основних принципів кримінального судочинства в цілому, а тому будь-який криміналістичний спосіб, засіб, прийом, метод мають повною мірою відповідати її вимогам [555, с. 236].

Засада **науковості** (наукової обґрунтованості) традиційно застосовується до тактичних прийомів [560, с. 48] та науково-технічних засобів [441, с. 106] й означає їх попереднє наукове опрацювання, теоретичне та практичне підтвердження їх ефективності. Водночас указана вимога має бути застосована й до процесуальних засобів впливу на ситуацію кримінального провадження. У певних типових ситуаціях уповноважені суб'єкти повинні обирати саме ті засоби, які були опрацьовані науковцями та апробовані правоохоронною практикою. Орієнтиром для таких рішень можуть виступати доктринальні розробки з кримінального процесу та наукові криміналістичні рекомендації з розкриття й розслідування окремих видів кримінальних правопорушень, тактики організації досудового розслідування чи судового розгляду, проведення окремих слідчих (розшукових) дій тощо. У цьому аспекті перспективною також є розробка сучасних науково-обґрунтованих комп'ютеризованих систем підтримки й автоматизації прийняття рішень у кримінальному провадженні [523, с. 14], зокрема й заснованих на технологіях машинного навчання [384; 34].

Нарешті, усі наведені вище засади обрання засобів виконання завдань у кримінальному провадженні зводяться до загальної вимоги їх **ефективності** –

тобто придатності для досягнення найкращого результату за найменших витрат та з мінімальним ризиком небажаних наслідків. На психологічному та еволюційному рівнях прийняття будь-якого рішення – це обрання з великої кількості варіантів тієї опції, яка дозволяє людському організму досягти найбільшої ефективності [332, с. 93]. Відтак, саме ефективність є визначальним критерієм кінцевого вибору серед групи засобів, які в цілому підходять для досягнення поставленої мети. Зауважимо також, що під кутом праксеологічного підходу, підвищення ефективності та оптимізація діяльності учасників кримінального судочинства є одним з суттєвих завдань науки криміналістики [227, с. 36].

У результаті обрання певного засобу (засобів) виконання поставленого в конкретній ситуації завдання, у свідомості суб'єкта прийняття рішення утворюється ідеальна модель його майбутньої поведінки. Утім, існування такої моделі ще не означає, що особа готова діяти. Як зазначив О. Ю. Булуков, теоретична конструкція рішення має перетворитися на реальну поведінку суб'єкта його прийняття [44, с. 88]. Відтак, урахування також потребують психологічні та психофізіологічні механізми переходу від уявної моделі майбутньої поведінки та настанови діяти до її зовнішнього прояву у формі реальної діяльності.

В. О. Коновалова й В. Ю. Шепітько зазначили, що процес прийняття рішень засновано на переконаності діяти відповідним чином [266, с. 179]. В. Д. Берназ та С. М. Смоков вважають, що певна дія, рішення є результатом та змістовним проявом формування внутрішнього переконання [25, с. 32]. У психології переконання визначають як знання, ідеї, погляди, що є мотивами поведінки людини, стають рисами її характеру та визначають ставлення до дійсності, вчинки, поведінку [49, с. 624]. У контексті мотивації прийняття конкретного рішення, під переконанням (переконаністю) варто розуміти психологічний стан упевненості у власному виборі, який спонукає суб'єкта до певної поведінки на реалізацію рішення. Тому, з урахуванням наведеного, наступним елементом механізму прийняття рішень у кримінальному

провадженні ми вважаємо **формування внутрішнього переконання суб'єкта щодо правильності рішення та потреби його реалізації** (або прийняття рішення у вузькому значенні).

Концепція внутрішнього переконання є традиційною в доктрині кримінального процесуального права. В. В. Вапнярчук зауважує, що це поняття може розглядатися і як метод, і як результат, і як суб'єктивний критерій оцінки доказів [47, с. 80]. За Д. О. Бочаровим, внутрішнє переконання правозастосовувача виступає специфічною інтелектуально-психологічною реакцією на сформовану у справі конкретну сукупність доказів [41, с. 12]. На думку В. Д. Берназа, у гносеологічному аспекті переконання – це результат пізнання, моделювання у свідомості суб'єкта доказування події кримінального правопорушення та обставин, які необхідно доказати у кримінальному провадженні, з обов'язковою функцією критичного ставлення до досягнених результатів [22, с. 14–15].

Ст. 94 КПК України визначає, що для прийняття кожного процесуального рішення уповноважені суб'єкти мають оцінити наявні в них докази за своїм внутрішнім переконанням. Як результат оцінки доказування, внутрішнє переконання означає впевненість суб'єкта в достовірності й значимості висновків, до яких він прийшов у ході кримінального процесуального доказування [47, с. 80].

Таким чином, у механізмі прийняття рішень у кримінальному провадженні внутрішнє переконання варто визначити як психологічний стан суб'єкта прийняття рішення, який характеризується упевненістю в необхідності та ефективності застосування певних засобів для впливу на вихідну ситуацію задля досягнення поставленої перед ним законної мети.

На думку Д. О. Бочарова, внутрішнє переконання, яке виникає у правозастосовувача внаслідок оцінки ним доказів, є явищем психологічним і неочевидним, а відтак потребує об'єктивізації та раціоналізації [41, с. 10]. Зокрема, у контексті процесуальних рішень, уповноважений суб'єкт має переконати у їх правильності не тільки себе, а й інших учасників процесу. Тому

внутрішнє переконання щодо їх реалізації набуває додаткового прояву в необхідності обґрунтування кожного рішення. Н. В. Глинська слушно наголошує, що в теорії та практиці кримінального процесу існує консенсус щодо думки, що обґрунтованими мають бути всі рішення у кримінальному провадженні [76, с. 219]. Проте, щодо процесуальних рішень, вимога їх обґрунтування регламентована законом окремо.

Так, відповідно до ч. 3 ст. 370 КПК України, судові рішення є обґрунтованими, якщо воно ухвалене судом на підставі об'єктивно з'ясованих обставин, які підтверджені доказами, дослідженими під час судового розгляду та оціненими судом відповідно до статті 94 цього Кодексу. Для інших видів процесуальних рішень чинне законодавство не формулює конкретних критеріїв їх обґрунтованості. На доктринальному рівні Н. В. Глинська визначила обґрунтованість кримінальних процесуальних рішень як підтвердження правильності всіх висновків, які містяться в конкретному рішенні, посиланнями на певні норми права, сукупністю доказів і взаємопов'язаних з ними переконливих доводів [76, с. 221]. З погляду суб'єкта прийняття рішення в його обґрунтованості можна виокремити дві складові: внутрішню (обґрунтованим є те рішення, у правильності якого він упевнений (переконаний) особисто) та зовнішню (обґрунтованим є те рішення, у правильності якого можливо переконати інших учасників кримінального провадження). За такого підходу внутрішня обґрунтованість є психологічним станом внутрішнього переконання, а зовнішня – знаходить свій вираз у тексті процесуального документа, яким закріплюється рішення, в усному роз'ясненні його змісту тощо.

Свою чергою внутрішнє переконання має включати впевненість суб'єкта прийняття рішення в повноті розуміння та правильності оцінки вихідної ситуації (тобто інформаційної основи рішення) та в ефективності обраних засобів впливу на неї. Оскільки перша складова переконання безпосередньо пов'язана з доказами та доказовою інформацією, як основним предметом нашого дослідження, її ми розглянемо більш детально.

Загальновизнаною (та законодавчо закріпленою) є теза про те, що

внутрішнє переконання суб'єкта прийняття процесуального рішення утворюється на основі доказів (доказової інформації). Відтак, критеріями його формування можна визнати зміст, якість та повноту наявних у суб'єкта доказових відомостей про вихідну ситуацію, у якій приймається рішення, тобто його інформаційну основу.

Щодо змісту даних, які необхідно використати для прийняття того чи іншого процесуального рішення у кримінальному провадженні, то він визначається відповідним предметом доказування. Загальний предмет доказування, як перелік обставин, які необхідно встановити для вирішення кримінально-правового спору по суті (і прийняття підсумкового рішення у провадженні), визначений ч. 1 ст. 91 КПК України. Утім, як зауважує В. А. Журавель, запропонований Кодексом загальний перелік є абстрактною інформаційною моделлю, котра для потреб формування методико-криміналістичних рекомендацій щодо розслідування конкретизується за рахунок особливостей кримінально-правової та криміналістичних характеристик відповідного діяння [125, с. 12]. У кожному індивідуальному кримінальному провадженні такий перелік обов'язкових до встановлення обставин додатково уточнюється на основі унікальних особливостей конкретного кримінального правопорушення, поведінки та правових позицій учасників провадження тощо. Цьому питанню присвячено достатньо широкий перелік наукових праць, у яких було висвітлено як загальнотеоретичні основи формулювання групових предметів доказування [493, 584, 121], так і конкретні переліки обставин, які мають бути встановлені у провадженнях щодо певних груп кримінальних правопорушень (груповий предмет доказування або перелік обставин, які підлягають з'ясуванню/встановленню, сьогодні є типовим структурним елементом окремих криміналістичних методик).

Предмет доказування, необхідний для прийняття кожного виду проміжних процесуальних рішень, у науковій літературі іменується локальним [3]. В окремих випадках перелік обставин, що виступають необхідною передумовою прийняття певного виду процесуальних рішень, наперед визначений законом

(зокрема, для рішень про застосування запобіжних заходів, затримання особи без ухвали слідчого судді, проведення обшуку, НС(Р)Д тощо). Такі переліки, звичайно, надалі уточнюються в кожному окремому кримінальному провадженні. Якщо ж конкретний локальний предмет доказування законодавством заздалегідь не встановлений, то перелік обставин, які його складають, визначається індивідуально суб'єктом прийняття процесуального рішення.

Головним критерієм якості знань суб'єкта прийняття процесуального рішення можна визнати їх доказовість. Відповідно до ст.ст. 94, 110, 370 та низки інших положень КПК України, інформаційною основою прийняття таких рішень мають виступати саме доказові дані про подію кримінального правопорушення. З приводу окремих рішень стратегічного масштабу, ст. 17 КПК України окремо встановлено заборону їх юридичного обґрунтування недоказовими відомостями (повідомлення про підозру, обвинувачення, вирок суду тощо).

З урахуванням вимог ст. 94 КПК України, кожен доказ, який формує інформаційну основу прийняття процесуального рішення, має відповідати вимогам (властивостям) належності щодо кримінального провадження в цілому, достовірності й допустимості. При чому, оцінка доказів на предмет указаних властивостей є складовою їх дослідження, а результати такої оцінки є динамічними.

Своєю чергою належність доказових даних для обґрунтування індивідуального рішення визначається відповідним локальним предметом доказування. Обрання конкретних відомостей, які є належними в контексті певного рішення та будуть використані на його обґрунтування (аферентний синтез), відбувається після постановлення завдання та обрання засобів впливу. Оцінка відібраної сукупності доказів на предмет взаємозв'язку та достатності для конкретного рішення здійснюється безпосередньо перед його реалізацією. До такої сукупності включаються лише ті докази, які на момент формування внутрішнього переконання оцінюються як належні, допустимі й достовірні. У

зв'язку з цим виокремлення сукупності доказів, яка буде покладена в обґрунтування певного рішення, а також її оцінку на предмет достатності та взаємозв'язку ми відносимо до когнітивних складових використання доказів у кримінальному провадженні.

Водночас, на переконання Є. Д. Лук'янчикова, підставою для прийняття процесуальних рішень є сукупність не тільки доказів, але всієї встановленої інформації, якою володіє суб'єкт на момент їх прийняття [321, с. 27]. Відтак можна дійти висновку, що доказова інформація є обов'язковою, але не єдиною можливою складовою обґрунтування прийняття процесуальних рішень у кримінальному провадженні. В. Д. Берназ та С. М. Смоков справедливо зазначають, що «до джерел, які впливають на формування внутрішнього переконання слідчого, також належить і непроцесуальна інформація, здобута у провадженні, хоча й на її підставі слідчий не вправі приймати [процесуальні] рішення» [25, с. 44]. В окремих випадках підставою для проведення слідчих (розшукових) дій може виступати й оперативна інформація [461, с. 25]. Зокрема, за умови встановлення оперативними підрозділами вірогідних очевидців розслідуваної події, такі особи можуть бути викликані для їх допиту як свідків тощо. Додатковим інформаційним підґрунтям прийняття процесуальних рішень можуть виступати статистичні дані й накопичений роками практичний досвід, наприклад, криміналістична характеристика кримінального правопорушення [472, с. 184], типові слідчі ситуації та науково-обґрунтовані рекомендації щодо їх вирішення [550, с. 148], типові для розслідування певних видів кримінальних правопорушень системи слідчих (розшукових) дій та рекомендації щодо їх проведення [136, с. 198] тощо. Указані узагальнені дані можуть, зокрема, використовуватися для формування ідеальних моделей вихідної та бажаної ситуацій кримінального провадження за методом аналогії [262, с. 21].

Крім того, як уже зазначалося, суттєве значення для прийняття будь-якого рішення у кримінальному судочинстві також мають дані, які не стосуються події кримінального правопорушення, а характеризують саме кримінальне

провадження, його певний етап, конкретну ситуацію, у якій приймається рішення. Наприклад, навіть за достатності доказів для повідомлення про підозру одному з членів злочинної організації, слідчий з тактичних міркувань може відкласти прийняття такого рішення до моменту, коли буде зібрано достатньо доказів і щодо інших учасників угруповання.

Результати проведеного нами опитування практиків та науковців у сфері кримінальної юстиції показали, що доказові відомості про обставини кримінального правопорушення є головним елементом інформаційної основи прийняття процесуальних рішень (середня оцінка ваги такого елементу склала 4,32 з 5). Істотними, на переконання респондентів, виявилися дані про поведінку інших учасників кримінального провадження (середня оцінка 3,46). Під час прийняття процесуальних рішень також ураховуються й використовуються орієнтуючі недоказові відомості про обставини кримінального правопорушення (середня оцінка 3,35), дані про стан організаційного та матеріально-технічного забезпечення досудового розслідування чи судового розгляду (середня оцінка 3,12), а також статистично-довідкові матеріали (середня оцінка 3,09).

Зауважимо, що вимоги до якості недоказової інформації, яка використовується як додаткова складова інформаційної основи процесуального рішення, у цілому відповідають властивостям доказових відомостей. Орієнтуюча інформація про обставини кримінального правопорушення та інші дані про перебіг кримінального провадження мають бути належними (тобто корисними для прийняття цього рішення) та достовірними (не протирічити іншим, насамперед, доказовим відомостям). Якщо недоказові дані не відповідають наведеним критеріям, вони не мають ураховуватися уповноваженою особою під час прийняття процесуального рішення. Водночас до недоказових відомостей не застосовується вимога допустимості, адже відсутність цієї властивості є головним критерієм їх відмежування від доказів.

Таким чином, об'єктом визначеної ст. 94 КПК України оцінки та джерелом формування внутрішнього переконання суб'єкта виступає вся

інформаційна основа прийняття процесуального рішення: і доказова інформація про подію кримінального правопорушення (як обов'язкова складова), і недоказові відомості про вихідну ситуацію провадження (як факультативна допоміжна складова).

Вимоги до повноти знань суб'єкта прийняття процесуального рішення про вихідну ситуацію можна пов'язати з властивістю достатності сукупності доказів, які формують його інформаційну основу (та, відповідно, з межами доказування у кримінальному провадженні). До основних компонентів достатності доказів М. М. Стоянов відніс логічну послідовність, однозначність висновків, погодженість і несуперечність доказів та встановлених обставин, стійкість знання, повноту встановлених обставин предмета доказування та інваріантність (сталість змісту) знання незалежно від його подальшого обґрунтування [468, с. 14]. При всьому, такі вимоги зростають у міру руху кримінального провадження, що можливо прослідкувати за загальновизнаними стандартами доказування, структура яких є ієрархічною і кожен наступний стандарт вимагає більш обґрунтованого (вірогідного) та повного знання порівняно з попереднім [633, с. 33].

Повертаючись до тези про те, що будь-яке судження суб'єктів доказування про обставини кримінального правопорушення є обґрунтованим припущенням (тобто версією), вважаємо за доцільне продемонструвати, що в основних документах, якими оформлюються процесуальні рішення (котрі, своєю чергою, асоціюються з певними стандартами доказування), на обґрунтування їх прийняття викладаються саме версії уповноважених осіб як їх офіційні правові позиції і стан їх внутрішнього переконання.

Так найперші версії формулюються слідчим (дознавачем, детективом), прокурором ще на етапі виявлення ознак кримінального правопорушення. Підставою внесення до ЄРДР відповідних відомостей є обґрунтоване припущення (версія) уповноваженого суб'єкта про факт вчинення певного кримінально-протиправного діяння. Указане рішення асоціюється з найбільш м'яким стандартом доказування «*prima facie*» («ймовірне припущення», «за

зовнішніми ознаками») [361, с. 148].

У результаті проведення первинних слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, висувається низка версій про подію кримінального правопорушення, які перевіряються й уточнюються аж до моменту, поки гіпотеза про причетність певної особи (осіб) до вчинення розслідуваного діяння не набуде достатньої переконливості. Для подальшого відпрацювання такої версії відповідні особи мають бути повідомлені про підозру. Унаслідок прийняття такого процесуального рішення досудове розслідування переходить на наступний (особовий) етап і спрямовується на безпосередню перевірку причетності підозрюваних осіб до вчинення кримінального правопорушення.

Відповідно до п. 6 ч. 1 ст. 277 КПК України, повідомлення про підозру має обов'язково містити стислий виклад фактичних обставин кримінального правопорушення, у вчиненні якого підозрюється особа, у тому числі зазначення часу, місця його вчинення, а також інших суттєвих обставин, відомих на момент вчинення цієї процесуальної дії. Ю. П. Аленін та І. В. Гловюк вважають, що повідомлення про підозру містить власну думку слідчого, прокурора про винуватість особи, яка склалась на підставі оцінки фактичних даних, наявних у кримінальному провадженні на момент прийняття відповідного рішення. Такий висновок про винуватість, хоч і є офіційним, але все ж таки лишається суб'єктивною думкою слідчого, прокурора [2, с. 164]. За О. В. Капліною, підозра є попереднім висновком, імовірним судженням, припущенням, яке має бути перевірено й оцінено перш ніж викладати його в обвинувальному акті [158, с. 240].

Для повідомлення про підозру ступінь знань сторони обвинувачення про подію кримінального правопорушення не має бути абсолютним, на що, зокрема, вказує і Європейський суд з прав людини: «термін «обґрунтована підозра» означає, що існують факти або інформація, які можуть переконати об'єктивного спостерігача в тому, що особа, про яку йдеться, могла вчинити правопорушення» [457]. Тобто підставою для підозри має бути обґрунтоване доказами припущення сторони обвинувачення про вчинення кримінального

правопорушення особою (групою осіб) за певних обставин. За описаних умов стислий виклад фактичних обставин кримінального правопорушення, який міститься у повідомленні про підозру та використовується на обґрунтування цього рішення, є основною робочою версією сторони обвинувачення.

Аналогічно й обвинувальний акт (а так само й клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності та про застосування примусових заходів) у частині викладу фактичних обставин кримінального правопорушення (п. 5 ч. 2 ст. 292 КПК України), фактично, є фінальною версією сторони обвинувачення, переконливість і правильність котрої прокурор буде доводити в суді. Обвинувальний акт складається й затверджується тоді, коли прокурор переконаний (має внутрішнє переконання) у достатності зібраних під час досудового розслідування доказів для доведення в суді версії про винуватість певної особи (групи осіб). І якщо сама версія, викладена в обвинувальному акті, ще може корегуватися в судовому провадженні в порядку ст. 338, 339 КПК України, то докази, які можуть бути використані прокурором на її підтвердження й обґрунтування, за загальним правилом вичерпуються зібраними під час досудового розслідування.

Таким чином, версії, які висуваються й перевіряються стороною обвинувачення на стадії досудового розслідування, прямо пов'язані зі стандартами доказування, котрі застосовуються під час прийняття процесуальних рішень про початок досудового розслідування, повідомлення про підозру та складання й направлення до суду обвинувального акту. Процесуальні документи, якими закріплюються згадані рішення, відповідно до вимог КПК України, повинні містити основні (для відповідного етапу провадження) робочі версії сторони обвинувачення щодо фактичних обставин кримінального правопорушення [170, с. 41]. Своєю чергою стандарти доказування, асоційовані з переліченими рішеннями, висувають найбільш загальні вимоги щодо повноти та якості підтверджених доказами знань уповноваженої особи про обставини кримінального правопорушення.

Описані закономірності є цілком застосовними і до процесуальних рішень

суду. Так вирок, відповідно до ч. 3 ст. 374 КПК України, повинен містити формулювання обвинувачення, яке суд *визнав* доведеним (для обвинувального) або недоведеним (для виправдувального). Щодо обвинувальних вироків, таке «формулювання обвинувачення» включає відомості про місце, час, спосіб вчинення кримінального правопорушення, форму вини і мотиви порушника, тобто її суттєві обставини, встановлення яких входить до завдань сторони обвинувачення. Відповідно до ч. 2 ст. 17 КПК України, вина кожної засудженої особи та існування наведених вище обставин мають бути доведені поза розумним сумнівом.

Погоджуємося з Ю. А. Комісарчук, що в ході досудового розслідування і судового розгляду мають бути сформовані всі можливі версії, що впливають з обставин кримінального провадження, їх потрібно ретельно перевірити, для чого необхідно зібрати докази щодо кожної з них. Версії, які не підтвердились у процесі перевірки, відпадають, а на основі отриманих даних висуваються та перевіряються нові, і так доти, доки одна з них не залишається єдиною можливою, підтвердженою доказами [109, с. 77]. О. В. Ряшко слушно зазначає, що доведення обвинувачення неможливе без перевірки та спростування версій, які йому суперечать. Тому мають бути перевірені та оцінені також і всі докази, на які посилається підозрюваний та його захисник [436, с. 368]. Наведені тези кореспондують положенням чч. 1, 2, 4 ст. 17 КПК України, зокрема й згаданих вище вимозі доведення винуватості особи, яка притягається до відповідальності, «поза розумним сумнівом». У науковій літературі [463, с. 181; 608, с. 287] та в національній правозастосовній практиці [393] дане положення розглядається як вказівка на об'єктивний стандарт доказування, а відсутність розумних сумнівів тлумачиться як відсутність правдоподібних альтернативних версій (пояснень), що не були відкинуті обвинуваченням за допомогою доказів.

За В. П. Гмирком, версія в разі її перевіряння на реалізованість через аргументаційні процедури доведення та спростування може перетворитися з «уявленнєвих» креслень на бажаний кінцевий продукт діяльності доказування у кримінальному процесі – шукану юридичну конструкцію як основу для видання

відповідного правного рішення [85, с. 234]. При всьому, на наше глибоке переконання, припущення від його перевірки в судовому провадженні не перестає бути припущенням. Будь-яка версія, унаслідок її перевірки й доведення у змагальному судовому процесі, лише *юридично* втрачає статус гіпотези (адже всі «розумні» альтернативні версії, відповідно до стандарту доказування «поза розумним сумнівом», у судовому провадженні були відкинуті). Відтак, викладені у мотивувальній частині обвинувального вироку суду суттєві відомості про подію кримінального правопорушення є версією, яка, унаслідок реалізації змагальних процедур судового розгляду, була визнана судом як доведена. Аналогічно й письмові ухвали слідчого судді та суду, відповідно до ч. 1 ст. 372 КПК України, містять встановлені судом обставини, тобто версії, висунуті учасниками провадження, у правильності (вірогідності) яких вони змогли переконати даного суб'єкта.

Таким чином, достатність, як характеристика повноти знань суб'єкта прийняття процесуального рішення про його інформаційну основу, є властивістю динамічною. Вимоги достатності змінюються від одного рішення до іншого та, переважно, посилюються в міру руху кримінального провадження. При всьому, стандарти доказування визначають кількісні та якісні характеристики доказів, використання котрих обвинуваченням чи судом створює переконання, достатнє для прийняття певного рішення [633, с. 17]. Вимога достатності традиційно застосовується саме до доказових відомостей про подію кримінального правопорушення, як до обов'язкової складової інформаційної основи прийняття процесуальних рішень. Проте ми переконані, що достатніми мають бути також і наявні в уповноваженого суб'єкта відомості про інші складові інформаційної основи рішення (поведінку та позиції учасників провадження, стан організаційного та матеріального-технічного забезпечення досудового розслідування чи судового розгляду тощо).

Своєю чергою, перехід до реалізації рішень, які не є процесуальними в розумінні ст. 110 КПК України, також потребує формування внутрішнього переконання суб'єкта їх прийняття. Щодо інформаційної основи таких рішень,

то чинне кримінальне процесуальне законодавство її жодним чином не регламентує. Непроцесуальні рішення можуть ґрунтуватися як на доказових, так і на недоказових відомостях. Зокрема, непроцесуальні рішення оперативного (наприклад, щодо обрання того чи іншого пошукового науково-технічного засобу для виявлення невидимих слідів) й тактичного (обрання тактичного прийому під час проведення допиту) масштабу можуть прийматися на основі інформації, яка ще не була зафіксована в протоколі закінченої С(Р)Д, а відтак не набула доказового значення.

Результати проведеного нами анкетування практиків та вчених у сфері кримінальної юстиції показали, що головним елементом інформаційної основи прийняття непроцесуальних рішень (так само, як і процесуальних) є доказові відомості про обставини кримінального правопорушення (середня оцінка ваги такого елемента склала 3,95 з 5). В основу прийняття таких рішень також покладаються дані про поведінку інших учасників кримінального провадження (середня оцінка 3,39), орієнтуючі недоказові відомості про обставини кримінального правопорушення (середня оцінка 3,47), дані про стан організаційного та матеріально-технічного забезпечення досудового розслідування чи судового розгляду (середня оцінка 3,15) та статистично-довідкові матеріали (середня оцінка 3,14).

Таким чином, внутрішнє переконання щодо необхідності реалізації рішення включає впевненість суб'єкта його прийняття в повноті розуміння та правильності оцінки вихідної ситуації (тобто інформаційної основи рішення) та у прогнозованій ефективності обраних засобів впливу на неї. Серед критеріїв формування такого переконання варто назвати зміст, якість та повноту наявних у суб'єкта відомостей (і доказових, й орієнтуючих) про вихідну ситуацію, у якій приймається рішення. Конкретне наповнення згаданих даних визначається предметом доказування; за критерієм якості всі відомості мають бути належними (у контексті конкретного рішення) та достовірними, а доказова інформація також і допустимою; вимоги до повноти знань суб'єкта про вихідну ситуацію можна пов'язати з властивістю достатності. Встановлення указаних

властивостей даних здійснюється суб'єктом у результаті оцінки доказів та інших складових інформаційної основи прийняття рішення.

Також наголосимо, що за наведеного підходу оцінку доказів у кримінальному провадженні здійснюють не тільки суб'єкти, названі ст. 94 КПК України, а й інші учасники доказової діяльності. Так, за аналогією з класифікацією видів тлумачення норм права, можливо розрізняти офіційну та неофіційну оцінку доказів. Першу здійснюють тільки слідчий (дознавач, детектив), прокурор, слідчий суддя та суд у межах механізму прийняття власних процесуальних рішень, другу – усі учасники кримінального провадження (включно із суб'єктами, названими ч. 3 ст. 93 КПК України) у ході прийняття рішень непроцесуальних. Зауважимо, що пропоновану тезу підтримала переважна більшість опитаних нами науковців та практиків (74,9 %).

Після формування внутрішнього переконання щодо правильності прийнятого рішення суб'єкт переходить до певної поведінки на його **реалізацію**. Питання того, чи варто включати реалізацію рішення в його структуру (а відповідно, й у механізм його прийняття) лишається дискусійним. У цьому ми приєднуємося до Ю. О. Булукува, який справедливо зазначає: «Спрямовуючись на досягнення певної мети, вольовий акт завершується після виконання необхідних дій». Тому, на його думку, реалізація рішення є невід'ємною складовою його прийняття [44, с. 82]. Погоджуючись із наведеною тезою, додамо, що рішення, яке не було реалізовано, перетворене на життя певним чином, не має сенсу.

Реалізація рішення полягає в певній поведінці суб'єкта його прийняття, дієвому впливі на вихідну ситуацію з метою виконання поставленого завдання та досягнення сформульованої мети.

Процесуальні рішення, як зауважує Д. А. Скоромний, можуть мати зовнішній вияв як у формі складання правозастосовного акта-документа, так і бути процесуальною дією (активною поведінкою) без документального оформлення [447, с. 19]. Непроцесуальні рішення, своєю чергою, можуть реалізовуватися шляхом активної дії чи бездіяльності. Наприклад, тактичний

прийом допиту «допущення легенди/алібі» полягає в наданні можливості допитуваному повністю викласти свої думки, попри те, що слідчий знає, що такі показання є неправдивими [168, с. 177]. Метою описаного прийому, за В. К. Весельським, є переконання особи в тому, що її легенда прийнята, та отримання від неї широкої бази інформації для наступної перевірки та викриття [56, с. 83]. На найбільш базовому рівні реалізація цього прийому полягає в утриманні слідчого від указівки допитуваному на неправдивість показань останнього та від втручання в його розповідь будь-яким чином (тобто, у локальній бездіяльності особи, яка проводить допит). Водночас на більш просунутому рівні, за наявності відповідних психологічних та акторських навичок, слідчий може «підіграти» допитуваному, щоб додатково переконати, що його версії вірять. Така поведінка слідчого, відповідно, буде класифікована як активна.

Варто ще раз наголосити, що рішення стратегічного та іноді тактичного масштабу можуть бути складними й містити у своїй структурі низку проміжних рішень, які реалізуються послідовно чи одночасно. Відповідно, процес реалізації більш глобальних рішень може коригуватися в міру впровадження в життя їх складових частин. При всьому, ситуація кримінального провадження оновлюється динамічно, суб'єкт прийняття рішення має постійно її моніторити та коригувати власні вольові акти в ході їх реалізації. Наприклад, як зазначає Л. П. Ковтуненко, кожен обраний та реалізований суб'єктом, відповідно до ситуації слідчої (розшукової) дії, тактичний прийом впливає на вихідну ситуацію та регулює її в певному напрямі [244, с. 14]. Тому в міру реалізації окремого рішення уповноважена особа може та має коригувати заздалегідь спланований порядок власних дій.

Нарешті, із закінченням реалізації рішення перед суб'єктом постає питання, чи було досягнуто його мети та чи було виконано поставлене перед ним завдання. Тому фінальною складовою механізму прийняття рішення варто визнати **оцінку результатів його реалізації**.

На думку М. Й. Варій, для того щоб оцінити результати реалізації

рішення, до ситуації, яка змінилась, застосовуються всі ті ж характеристики (критерії), що й до початкової ситуації [49, с. 370]. Тому суб'єкт прийняття рішення має сприйняти й проаналізувати ситуацію кримінального провадження після застосування засобів впливу на неї. Зокрема, за результатами проведення процесуальних дій пізнавального характеру досліджуються нові отримані докази, на основі уточнених та розширених даних будуються (висуваються) нові та коригуються існуючі версії, а у свідомості суб'єкта доказування утворюється ідеальна модель актуальної поточної ситуації провадження. Указана модель має бути порівняна з раніше змодельованою бажаною ситуацією (метою), а також з інформаційною моделлю ситуації вихідної. Якщо нова, актуальна ситуація повністю відповідає раніше визначеній меті, суб'єкт прийняття рішення може оцінити результат його реалізації як позитивний та повний. У випадках, коли поточний стан кримінального провадження не відповідає бажаному, результат реалізації рішення оцінюється як частковий або негативний тощо.

За умови, що кінцева мета суб'єкта у кримінальному провадженні не була досягнута, він визначає наступну проміжну ціль, ставить нове завдання, обирає засоби його реалізації тощо і, таким чином, запускає механізм прийняття й реалізації іншого рішення. Як зазначалося, описаний процес є ітеративним і буде повторюватися до моменту досягнення суб'єктом власної глобальної мети або припинення його участі в кримінальному провадженні.

Підсумовуючи викладене, зауважимо, що до елементів механізму прийняття рішень у кримінальному провадженні ми віднесли: 1) інформаційну підготовку рішення; 2) постановлення завдання, яке потрібно виконати в поточній ситуації; 3) обрання засобів впливу на вихідну ситуацію; 4) формування внутрішнього переконання суб'єкта щодо правильності рішення та потреби його реалізації; 5) реалізацію прийнятого рішення; 6) оцінку результатів його реалізації.

Зауважимо, що запропонований погляд на механізм прийняття рішень у кримінальному провадженні не можна вважати повним та вичерпним.

За межами нашого дослідження лишилися вольові й емоційні аспекти, які на думку психологів, поряд з пізнавальними, відіграють важливу роль у механізмі прийняття рішень [332, с. 389], а також питання впливу інтуїції та підсвідомих психологічних процесів, індивідуальних здібностей, стану здоров'я та інших характеристик суб'єкта на прийняття ним рішення тощо. Перспективним є доктринальне опрацювання закономірностей прийняття та реалізації рішень різними учасниками кримінального провадження на його різних етапах, вирішення проблем вироблення рішень в умовах інформаційної невизначеності, тактичного й стратегічного ризику, стресу та психологічного навантаження тощо. Наведене засвідчує потребу в розробці самостійного комплексного криміналістичного учення про прийняття рішень у кримінальному провадженні.

Висновки до розділу 5

1. Використання доказів є складовою процесу доказування, сукупністю логічних та інструментальних операцій, що полягають в обґрунтуванні доказами (доказовою інформацією), прийнятті та реалізації суб'єктом доказування рішень з метою виконання власних завдань у кримінальному провадженні. Безпосереднім об'єктом використання в такому разі виступають доказові відомості (фактичні дані), які були отримані суб'єктом у результаті дослідження джерел (носіїв) доказової інформації та покладені в інформаційну основу рішення. Суб'єктами використання доказів насамперед є уповноважені суб'єкти доказування, які ґрунтують власні рішення на наявній доказовій інформації.

За своєю природою кожне рішення полягає в обранні суб'єктом найбільш ефективної моделі власної поведінки в певній ситуації, тому проблеми оптимізації процесу прийняття рішень в кримінальному провадженні традиційно відносяться до предмету науки криміналістики. Указана наука

розробляє техніко-криміналістичні рекомендації щодо обрання й особливостей застосування науково-технічних засобів збирання та дослідження доказів (джерел, носіїв доказової інформації), тактико-організаційні рекомендації щодо обрання й особливостей застосування засобів криміналістичної тактики під час збирання й дослідження доказів, методико-організаційні рекомендації щодо найбільш раціонального використання засобів криміналістичних техніки й тактики, а також доказових та орієнтуючих відомостей під час досудового розслідування та судового розгляду щодо окремих груп (родів, видів, підвидів) кримінальних правопорушень.

2. Рішення у кримінальному провадженні варто визначити як процес (та результат) усвідомленого вольового обрання й реалізації суб'єктом варіанту поведінки, спрямованого на найбільш ефективне виконання певного завдання. З метою розроблення практико-орієнтованих рекомендацій щодо їх оптимального прийняття та реалізації, рішення у кримінальному провадженні доцільно поділити за низкою процесуально та криміналістично значущих критеріїв. За характером їх впливу на кримінальні процесуальні відносини можна виокремити процесуальні та непроцесуальні рішення; за критерієм обсягу (масштабу) виконуваних завдань – оперативні, тактичні і стратегічні; за спрямованістю таких завдань – пізнавальні, організаційні, побутові; за суб'єктом прийняття – рішення учасників кримінального провадження від сторони обвинувачення, учасників кримінального провадження, які мають власні процесуальні інтереси та їх представників, слідчого судді й суду, а також інших (допоміжних) учасників кримінального судочинства; за стадією (етапом) кримінального провадження – рішення, які приймаються на початку кримінального провадження, під час досудового розслідування, у провадженні слідчого судді, у судовому розгляді в суді першої інстанції, у межах різних форм перегляду рішень; за обов'язковістю прийняття – обов'язкові та факультативні.

3. На основі аналізу доктринальних джерел та результатів опитування фахівців у галузі кримінальної юстиції до елементів механізму прийняття рішень у кримінальному провадженні ми віднесли: 1) інформаційну підготовку

рішення (сприйняття вихідної ситуації провадження, як інформаційної основи рішення, її аналіз та проблематизацію); 2) постановлення завдання, яке потрібно виконати в поточній ситуації (де метою виступає бажаний для суб'єкта стан ситуації); 3) обрання засобів впливу на вихідну ситуацію; 4) формування внутрішнього переконання суб'єкта щодо правильності рішення та потреби його реалізації (або прийняття рішення у вузькому значенні); 5) реалізацію прийнятого рішення (дієвий вплив на вихідну ситуацію); 6) оцінку результатів реалізації рішення (порівняння актуальної ситуації з вихідною та бажаною).

Переважає більшість рішень у кримінальному провадженні спрямована або на отримання та перевірку доказових відомостей про подію кримінального правопорушення, або на сприяння здійсненню такої доказової діяльності. Наявна в суб'єкта прийняття рішення доказова інформація про подію кримінального правопорушення разом з орієнтуючими даними та відомостями про перебіг кримінального провадження формує ідеальну модель вихідної ситуації, а відтак, виступає необхідним елементом інформаційної основи більшості рішень (а для процесуальних рішень – її обов'язковою складовою). Доказові відомості також лягають в обґрунтування вольового акту та виступають детермінантою формування внутрішнього переконання суб'єкта в правильності прийнятого рішення. Мисленнєві операції побудови та аналізу ідеальної моделі вихідної ситуації, висування та перевірки версій, обрання даних, релевантних для конкретного рішення (аферентного синтезу), формування внутрішнього переконання суб'єкта, а також обґрунтування рішення безпосередньо пов'язані з оперуванням доказовими відомостями. У зв'язку із цим докази та доказова інформація посідають ключове місце в механізмі прийняття рішень у кримінальному провадженні, який, своєю чергою, варто визнати проявом використання доказів.

Наукові результати цього розділу дисертації опубліковано [170, 172, 175, 191, 194, 200, 216, 223, 226, 625].

ВИСНОВКИ

У дисертації на основі сучасних положень теорії кримінального процесу й криміналістики, чинного кримінального та кримінального процесуального законодавства, результатів узагальнення судово-слідчої практики вперше в Україні вирішено конкретне й актуальне наукове завдання щодо розроблення теоретичних та праксеологічних основ окремого криміналістичного вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні. У ході проведеного дослідження сформульовано такі основні наукові положення:

1. У межах генези вітчизняного криміналістичного вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні можна виокремити п'ять основних етапів його формування: (1) донауковий період (до другої половини XIX століття); (2) період становлення науки криміналістики (друга половина XIX століття – 1919/1939 роки); (3) радянський період (1919/1939 – 1991 роки); (4) період здобуття та утвердження Україною незалежності (1991 – 2019 роки); (5) новітній етап (від 2019 року). Проведений аналіз дає підстави стверджувати про існування в Україні самостійного, цілісного й зрілого криміналістичного вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні, яке, притому, потребує узагальнення й належного теоретичного обґрунтування, а також регулярного осучаснення.

2. Аналізована сфера знань як самостійне криміналістичне вчення характеризується власними методологічними (в широкому розумінні цього терміна) засадами: цільовою проблематикою, об'єктом, предметом та суб'єктами формування, метою, завданнями й функціями, методами та підходами до наукового пошуку, юридичним, теоретичним й емпіричним підґрунтям, а також понятійно-категорійним апаратом. З урахуванням наведених концептуальних засад, криміналістичне вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні визначено

як сукупність наукових положень щодо сутності, видів та призначення криміналістичних засобів збирання, дослідження й використання доказів, а також основних закономірностей їх розробки ученими та застосування на практиці уповноваженими суб'єктами у межах кримінального процесуального доказування.

3. В класичній чотирьохелементній системі криміналістики сукупність теоретичних положень про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні є окремим вченням у структурі загальної теорії науки. На внутрішньонауковому рівні указана сфера знань має найтісніші зв'язки з вченнями про механізм кримінального правопорушення, сліди та слідоутворення, прийняття рішень, а також криміналістичними ситуалогією, телеологією та праксеологією. На міжнауковому рівні аналізоване вчення в цілому слідує зв'язкам материнської науки та має найтісніші контакти з кримінальною процесуальною теорією доказів і доказування. Структурно дане криміналістичне вчення складається із власних концептуально-теоретичних положень, специфічно-криміналістичних поглядів на сутність та складові доказування, наукових положень щодо природи криміналістичних засобів доказування, а також вчень нижчого рівня узагальнення: про криміналістичні засоби виявлення джерел (носіїв) доказової інформації, про фіксування останньої, про дослідження доказів та про їх використання.

4. Кримінальне процесуальне доказування як праксеологічна основа аналізованого криміналістичного вчення містить дві форми (сторони) діяльності уповноважених суб'єктів: пізнавальну та проєктно-реалізаційну. Перша полягає у встановленні передбаченими законом методами неочевидних ознак кримінально-релевантної події за її слідами (проявами); друга – у формуванні правових позицій суб'єкта доказування, обґрунтуванні й реалізації його рішень на виконання загальних та власних завдань у кримінальному судочинстві. Безпосередній зміст доказування у кримінальному провадженні можна описати через сукупність операцій збирання, дослідження й використання доказів, які є взаємопов'язаними та переплетеними, але мають і

власні характерні особливості.

5. Кримінальні процесуальні докази є ключовим засобом встановлення обставин кримінально-релевантної події та доведення винуватості дотичних до неї осіб. Надважливим для розроблення криміналістичних засобів збирання, дослідження та використання доказів є дискусійне питання моменту (або стадії провадження), у який відбувається їх формування. Аналіз доктринальних положень, норм чинного законодавства, а також позицій анкетованих практиків і науковців дозволив дійти переконання, що за сучасної моделі вітчизняного кримінального процесу варто розмежовувати досудові й судові докази. Перші формуються (збираються, досліджуються) та використовуються під час досудового розслідування і за загальним правилом втрачають юридичне значення із переходом до стадії судового провадження. Другі формуються у межах змагальних процедур судового розгляду та використовуються на обґрунтування судових рішень.

Значущим для розроблення криміналістичних засобів доказування є поділ джерел (носіїв) доказової інформації на особистісні (людська свідомість та пам'ять), речові (речі, фізичні документи, тіла й трупи людей і тварин), а також електронні (цифрові) (комп'ютерні дані, що можуть виступати своєрідними слідами кримінального правопорушення). Опрацювання кожного різновиду джерел (носіїв) потребує використання специфічних процесуальних і криміналістичних засобів та призводить до формування відповідних процесуальних джерел доказів.

6. Дотримання самих лише нормативних вимог у більшості випадків не достатньо для забезпечення реальної ефективності доказової діяльності уповноважених учасників кримінального провадження. Тому практичні працівники потребують специфічного додаткового інструментарію, спрямованого на підвищення ефективності їх діяльності зі збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні. Такі інструменти включають прийоми, способи, методи поводження з доказами та їх джерелами (носіями), спеціальні науково-технічні засоби, а також практично-

орієнтовані рекомендації щодо їх найбільш ефективного застосування, та називаються криміналістичними засобами доказування.

З огляду на їх цільову спрямованість, складові доказової діяльності, у межах яких вони застосовуються, а також ступінь їх інтеграції в системі наукового знання серед криміналістичних засобів доказування варто виокремити: а) техніко-криміналістичні засоби доказування – прийоми, способи й методи та науково-технічні засоби, що використовуються для виявлення джерел потенційно-довказової (слідової) інформації, їх вилучення й фіксації, а також для попереднього та експертного дослідження доказів; б) тактико-організаційні криміналістичні засоби доказування – систему прийомів та методів, спрямованих на найбільш ефективну організацію та здійснення досудового розслідування й судового розгляду, проведення окремих процесуальних досудових та судових дій з метою збирання й дослідження доказів у кримінальному провадженні; в) методико-організаційні криміналістичні засоби доказування – наукові положення (рекомендації) щодо особливостей збирання, дослідження та використання доказів, з'ясування та доведення існування обставин, які становлять предмет доказування, під час досудового розслідування та судового розгляду окремих родів, видів, підвидів кримінальних правопорушень.

7. Збирання доказів у кримінальному провадженні є складовою доказування, процесом виявлення уповноваженим суб'єктом певного джерела (носія) потенційно доказових відомостей та фіксації інформації, отриманої від нього, шляхом її перетворення в передбачену кримінальним процесуальним законом форму процесуальних джерел доказів із метою подальшого використання в доказуванні. Збираючи докази, сторони провадження, потерпілий, а також, певною мірою, суд застосовують передбачені КПК України процесуальні способи та відповідні їм техніко-криміналістичні, тактико- й методико-організаційні засоби.

8. Обставини, які становлять предмет доказування в кримінальному провадженні, а також джерела (носії) інформації про них у переважній

більшості випадків для суб'єктів доказування є неочевидними, прихованими. Тому складовою збирання доказів варто визнати їх виявлення – отримання суб'єктом доказування відомостей про потенційні джерела (носії) доказової інформації внаслідок їх цілеспрямованого пошуку або ініціативного подання таких об'єктів чи відомостей про них іншими учасниками кримінального провадження. Цілеспрямований пошук відомостей про джерела (носії) доказової інформації може здійснюватися як когнітивним (логічним), так й інструментальним шляхом, котрі, проте, застосовуються виключно в комплексі. Криміналістичними засобами пошуку доказової інформації (її джерел та носіїв) є низка науково-технічних засобів та техніко-криміналістичних прийомів (як специфічно-пошукового спрямування, так і загального призначення), тактичні прийоми, комбінації та операції пошукового призначення, методико-криміналістичні рекомендації з приводу можливостей пошуку доказових відомостей у провадженнях щодо кримінальних правопорушень певних категорій, а також сукупність інструментів кримінальної (криміналістичної) розвідки: оперативно-розшукова діяльність, кримінальний аналіз, використання даних криміналістичних інформаційних систем (обліків), «OSINT», взаємодія з медіа та громадськістю тощо.

9. Сутність фіксації доказової інформації полягає в перетворенні уповноваженим суб'єктом доказових відомостей у певну форму, яка дозволить їх зберегти на майбутнє та передати для використання іншим учасникам кримінального процесу. З урахуванням засади безпосередності дослідження судом доказів, оптимальною формою фіксації доказової інформації завжди є вилучення та збереження її джерела (носія) в натурі. Утім, існує низка випадків, коли вилучення такого об'єкта є ускладненим, недоцільним чи неможливим. У таких ситуаціях фіксація доказової інформації здійснюється шляхом створення матеріальної або електронної (цифрової) моделі її джерела або носія, на яку переносяться суттєві ознаки оригіналу (вербальний опис, фотознімок, предметна копія тощо). Вилучені в натурі об'єкти набувають статусу первинних доказів, а спеціально створені моделі – похідних.

Форми фіксації доказової інформації можна визначити як сукупність прийомів, методів і засобів збереження й закріплення доказової інформації. До них віднесено (в порядку від менш до більш інвазійних): вербальну (кодування засобами мовлення), наочно-образну (виготовлення об'єктивних плоских зображень), графічну (замальовування або кодування умовними знаками), предметно-образну (3D-сканування, тобто виготовлення об'єктивних тривимірних цифрових моделей), натурну (вилучення об'єкта в натурі) та предметну (створення матеріальної копії об'єкта). Кожній з наведених форм фіксації відповідають своєрідні процесуальні режими та техніко-криміналістичні засоби закріплення доказових відомостей.

10. Дослідження доказів є складовою процесу доказування, однією з операцій із доказами, яка полягає в ознайомленні суб'єкта доказування з певним джерелом (носієм) доказової інформації, отриманні та з'ясуванні змісту фактичних даних, що містяться в такому джерелі, оцінці джерела на предмет допустимості, перевірці фактичних даних, їх оцінці на предмет належності й достовірності. Результатом дослідження є формування у свідомості суб'єкта ідеальної моделі опрацьованого об'єкта, а також інших об'єктів, подій та явищ, відомості про які несе досліджений доказ. Залежно від стадії провадження, суб'єктів здійснення та юридичних наслідків такої діяльності варто виокремити попередню, судову й експертну форми дослідження доказів, які реалізуються специфічними процесуальними та криміналістичними засобами.

11. Попереднє дослідження доказів являє собою сукупність позасудових неекспертних практичних дій та когнітивних операцій суб'єктів доказування щодо опрацювання джерел (носіїв) доказової інформації, отримання від них і з'ясування змісту відомостей про обставини, що мають значення для кримінального провадження. Специфічні процесуальний порядок та криміналістичні засоби притаманні попередньому дослідженню речових джерел доказової інформації (речей та фізичних документів), комп'ютерних даних, тіла живої людини й трупа (та живих тварин і їхніх трупів), а також ідеальних слідів пам'яті особи. Різновидом попереднього дослідження доказів є ознайомлення з

матеріалами, відкритими іншою стороною.

12. Основною формою дослідження доказів є судове дослідження, яке здійснюється у межах етапу розгляду «з'ясування обставин та перевірка їх доказами» (ст. 349–363 КПК України) і виявляється в безпосередньому отриманні судом (та іншими учасниками розгляду) з використанням органів відчуття кримінально-релевантних відомостей від процесуальних джерел доказів, які подаються сторонами та, іноді, іншими учасниками судового провадження. Специфічні процедури та криміналістичні засоби притаманні судовому дослідженню речових доказів (у тому числі й за місцем їх перебування), документів (включно з висновками експертів та спеціалістів), а також показань обвинуваченого, потерпілого, свідків та судового експерта.

Специфічний різновид судового дослідження доказів здійснюється у провадженні слідчого судді під час досудового розслідування. Чинне кримінальне процесуальне законодавство не встановлює самостійної процедури такого провадження й містить низку прогалин і колізій щодо питань обов'язковості та порядку дослідження цим суб'єктом доказів. Але, оскільки таке провадження є похідним від судового, на нього за аналогією розповсюджуються положення ст. ст. 318–380 КПК України щодо правил розгляду в суді першої інстанції. Криміналістичні засоби дослідження доказів у провадженні слідчого судді аналогічні засобам, які застосовуються на стадії судового розгляду.

13. У багатьох випадках належне опрацювання джерела (носія) доказової інформації, з'ясування та розуміння відомостей, які у ньому містяться, потребує від суб'єктів доказування використання відсутніх у них специфічних знань та навичок у певних галузях науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо. Відтак, завдання безпосереднього опрацювання певного кримінально-релевантного об'єкта може бути делеговане носієві таких знань – судовому експерту. Описану форму дослідження доказів варто назвати експертною та визначити як процес отримання суб'єктом доказування відомостей від певного джерела (носія) доказової інформації шляхом ініціювання проведення судової експертизи такого

об'єкта та/або ознайомлення з її висновком. Суб'єктами, які здійснюють експертне дослідження доказів, є уповноважені суб'єкти доказування, які ініціюють проведення судової експертизи, та/або отримують і використовують у доказуванні її висновок. Предметом дослідження виступають криміналістично значущі відомості, які отримуються від об'єктів судовим експертом та викладаються у його висновку. Запропонований підхід до визначення доказової природи судової експертизи підтримало 41,9 % респондентів. З метою забезпечення ефективності здійснення експертного дослідження доказів ученими-криміналістами розробляється, а уповноваженими особами застосовується комплекс техніко-криміналістичних, тактико- й методико-організаційних засобів.

14. Використання доказів є складовою процесу доказування, сукупністю логічних та інструментальних операцій, що полягають в обґрунтуванні доказами (доказовою інформацією), прийнятті та реалізації суб'єктом доказування рішень з метою виконання власних завдань у кримінальному провадженні. Безпосереднім об'єктом використання виступають доказові відомості (фактичні дані), які були отримані суб'єктом у результаті дослідження джерел (носіїв) доказової інформації та покладені в інформаційну основу рішення. Суб'єктами використання доказів є уповноважені особи та інші учасники доказування, які ґрунтують власні рішення на наявній доказовій інформації. Криміналістичні засоби використання доказів включають сукупність рекомендацій щодо оптимізації процесу прийняття рішень про обрання й застосування науково-технічних засобів і техніко-криміналістичних прийомів, засобів криміналістичної тактики у певних типових ситуаціях, а також про використання засобів криміналістичних техніки й тактики, доказових та орієнтуючих відомостей під час досудового розслідування та судового розгляду окремих груп кримінальних правопорушень.

15. Рішення у кримінальному провадженні варто визначити як процес (та результат) усвідомленого вольового обрання й реалізації суб'єктом варіанту поведінки, спрямованого на найбільш ефективно виконання певного завдання.

З метою розроблення практико-орієнтованих рекомендацій щодо їх оптимального прийняття та реалізації, рішення у кримінальному провадженні доцільно поділити за низкою процесуально та криміналістично значущих критеріїв. За характером їх впливу на кримінальні процесуальні відносини можна виокремити процесуальні та непроцесуальні рішення; за критерієм обсягу (масштабу) виконуваних завдань – оперативні, тактичні і стратегічні; за спрямованістю таких завдань – пізнавальні, організаційні, побутові; за суб'єктом прийняття – рішення учасників кримінального провадження від сторони обвинувачення, учасників кримінального провадження, які мають власні процесуальні інтереси та їх представників, слідчого судді й суду, а також інших (допоміжних) учасників кримінального судочинства; за стадією (етапом) кримінального провадження – рішення, які приймаються на початку кримінального провадження, під час досудового розслідування, у провадженні слідчого судді, у судовому розгляді в суді першої інстанції, у межах різних форм перегляду рішень; за обов'язковістю прийняття – обов'язкові та факультативні.

16. Елементами механізму прийняття рішень у кримінальному провадженні є: 1) інформаційна підготовка (сприйняття вихідної ситуації провадження, як інформаційної основи рішення, її аналіз та проблематизація); 2) постановлення завдання, яке потрібно виконати в поточній ситуації (де метою виступає бажаний для суб'єкта стан ситуації); 3) обрання засобів впливу на вихідну ситуацію; 4) формування внутрішнього переконання суб'єкта щодо правильності рішення та потреби його реалізації (або прийняття рішення у вузькому значенні); 5) реалізація прийнятого рішення (дієвий вплив на вихідну ситуацію); 6) оцінка результатів реалізації рішення (порівняння актуальної ситуації з вихідною та бажаною). Наявні в уповноваженого суб'єкта доказові відомості виступають головним елементом інформаційної основи майбутнього рішення, підставою уточнення й деталізації поточного завдання, критерієм обрання засобів його виконання, основою для формування внутрішнього переконання про потребу реалізації рішення, а також своєрідним мірилом для оцінки його ефективності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авдєєва Г. К., Стороженко С. В. Електронні сліди : поняття та види. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2017. № 1 (77). С. 169–176.
2. Аленін Ю. П., Гловюк І. В. Повідомлення про підозру: загальна характеристика та проблеми удосконалення. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2014. № 1. С. 161–169.
3. Аленін Ю. П., Лукашкіна Т. В. Локальний предмет доказування в кримінальному процесі. *Науковий вісник дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2009. № 4. С. 222–228.
4. Алексєйчук В. І. Криміналістична методика судового розгляду в кримінальному провадженні (місце в системі криміналістики). *Право і суспільство*. 2016. №. 6. С. 162–166.
5. Алексєйчук В. І. Огляд місця події: тактика і психологія : дис. ... канд. юрид. наук : 12:00:09. Харків, 2007. 240 с.
6. Антонюк П. Є., Кононенко Н. О. Тактичне забезпечення освідчування особи. *Право і суспільство*. 2022. № 6. С. 215–221.
7. Арешонков В. В. До питання структури техніко-криміналістичних досліджень. *Юридичний бюлетень*. 2020. Вип. 15. С. 141–148. DOI: <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2020.15.19>.
8. Арешонков В. В. Технічне забезпечення техніко-криміналістичних досліджень у розслідуванні злочинів. *Актуальні проблеми держави і права*. 2020. Вип. 88. С. 3–10. DOI: <https://doi.org/10.32837/apdp.v0i88.3049>.
9. Ахтирська Н. М. Безоплатна правова допомога та приватна детективна діяльність у змагальному кримінальному процесі України. *Віче*. 2011. № 24. С. 2–4.
10. Бабіков О. П. Негласні слідчі (розшукові) дії: правове регулювання, організація проведення, тактика, зразки процесуальних документів. *Наук.-дослід. ін-т публіч. права*. Київ : ТОВ «НВП «Інтерсервіс», 2022. 392 с.

11. Бажанюк В. В. Правові та організаційно-тактичні основи проведення експертиз у кримінальному провадженні : дис. ... доктора філософії 081–Право. Донецький державний університет внутрішніх справ. Кропивницький, 2023. 256 с.
12. Барвенко В. Пошук і встановлення джерел доказової інформації під час розслідування екологічних злочинів. *Jurnalul juridic național: teorie și practică*. 2018. № 5. С. 187–189. DOI: [https://doi.org/10.32837/pyuv.v2i3\(28\).383](https://doi.org/10.32837/pyuv.v2i3(28).383).
13. Барган С. С. Пізнавальна діяльність слідчого: криміналістичний та процесуальний аспекти : дис. ... д-ра філософії, 081–Право. Кропивницький, 2024. 258 с.
14. Басиста І. В. Особливості проведення пред'явлення для впізнання поза візуальним спостереженням особи. *Наукові записки. Юридичні науки*. 2005. Т. 38. С. 16–18.
15. Басиста І. В. Правові основи прийняття і виконання рішень слідчого на стадії досудового розслідування. автореф. дис. ... д-ра юрид. наук:12.00.09. Запоріжжя, 2014. 43 с.
16. Басиста І. В. Пред'явлення особи для впізнання поза її візуальним спостереженням : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2006. 231 с.
17. Басиста І. В., Гаврилюк Л. В., Гутник А. В., Хитра А. Я. Використання цифрових даних з відкритих джерел під час розслідування кримінальних правопорушень: окремі аспекти. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права ім. Короля Данила Галицького: Журнал*. Серія : Право. 2024. Вип. 17 (29). С. 227–243. DOI: <https://doi.org/10.33098/2078-6670.2024.17.29.227-243>.
18. Баулін О. Поняття доказів у кримінальному процесі. *Вісник національної академії прокуратури України*. 2017. № 1 (47). С. 75–81.
19. Бахин В. П. Криминалистика. Проблемы и мнения (1962–2002) : монография. Киев : Охрана труда, 2002. 268 с.
20. Безкоровайний Б. В. Криміналістична ідентифікація за уявним образом під час пред'явлення для впізнання: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09.

Київ, 2018. 210 с.

21. Березюк В. В. Фіксування судового провадження як гарантія права на справедливий суд у кримінальному процесі: дис. доктора філософії: 081 «Право». НДЛ вивчення проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса. Харків, 2022. 257 с.

22. Берназ В. Д. Правові та психологічні аспекти оптимізації формування переконання слідчого у кримінальному провадженні як основа оцінки доказів. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 3. С. 11–21.

23. Берназ В. Д. Тактичне рішення слідчого в умовах протидії розслідуванню: криміналістичні та психологічні проблеми дослідження. *Право і безпека*. 2004. № 3. № 1. С. 45–47.

24. Берназ В. Д., Берназ П. В. Криміналістична стратегія як наукова категорія. *Актуальні проблеми держави і права*. 2008. Вип. 44. С. 28–32.

25. Берназ В. Д., Смоков С. М. Рішення слідчого (криміналістичний, процесуальний та психологічний аспекти): монографія. Одеса: Видавництво Одеського юридичного інституту НУВС, 2005. 151 с.

26. Бишевец О. В. Використання спеціальних знань у доказуванні в кримінальних провадженнях. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 1. С. 209–215.

27. Бишевец О. В. До питання про поняття тактики державного обвинувачення та її засоби. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 3. С. 128–132.

28. Бишевец О. В. Тактико-психологічні засади пред'явлення для впізнання. *Форум права*. 2015. № 1. С. 24–31.

29. Бігун В. С. Правосуддя як мета та мета правосуддя (до питання про філософію правосуддя). *Держава і право*. 2009. Вип. 46. С. 9–13.

30. Бідняк Г. С., Пантелєєв К. М. Використання спеціальних медичних знань під час огляду пошкоджень трупа на місці його виявлення. *Криміналістичний вісник*. 2017. № 1. С. 111–116.

31. Біленчук П. Д., Кофанов А. В., Кобилянський О. Л., Скільська Л. Д.

Документування результатів слідчої дії: методи фіксації доказової інформації : монографія. За ред. П. Д. Біленчука. Київ: ННПСК КНУВС, 2009. 96 с.

32. Білоус В. В. Вербальне та наочно-образне фіксування доказової інформації технічними засобами у законодавстві України. *Право і суспільство*. 2018. № 2. С. 214–220.

33. Білоус Р. В., Василичук В. І., Таран О. В. Використання методів кримінального аналізу під час оперативного провадження та досудового розслідування. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2021. № 1. С. 131–137. DOI: <https://doi.org/10.33270/01211181.131>.

34. Блізнюк В. Можливості використання штучного інтелекту у кримінальному провадженні в Україні. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право»*. 2023. № 36. С. 180–189. DOI: <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2023-36-22>.

35. Бобченко Н. Р., Фігурський В. М. Поняття засобів кримінального процесуального доказування. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 5. С. 309–316.

36. Богданюк І. В., Чупрун В. Т., Устименко В. А., Шипілов М. Ю. Особливості судово-експертних досліджень випадків артилерійських обстрілів. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2019. Т. 20. № 2. С. 264–280.

37. Бондар В. С. Методика розслідування умисних вбивств, вчинених із застосуваннямвогнепальної зброї: метод. реком. для практ. працівн. Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2013. 148 с.

38. Бондар В. С. Особливості вирішення техніко-криміналістичних завдань досудового розслідування кримінальних правопорушень. *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики* : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф.-полілогу (м. Харків, 15–16 квіт. 2021 р.). Харків : Право, 2021. С. 109–111.

39. Бондаренко О. В., Слюсаренко Ю. Л. Біхевіоризм від Джона Б. Уотсона до Е. Толмена. *Наукові горизонти*. 2019. № 2 (75). С. 80–85.

40. Бортун М. Актуальні питання проведення допиту в режимі відеоконференції. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2014. № 1 (34). С. 64–70.
41. Бочаров Д. О. Доказування у правозастосовчій діяльності: загальнотеоретичні проблеми: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків: НЮАУ, 2007. 21 с.
42. Бузина С. О., Лук'янова В. О. Особливості огляду транспортного засобу як об'єкта судової транспортно-товарознавчої експертизи. *Молодий вчений*. 2022. № 6 (106). С. 79–82.
43. Булулуков О. Ю. Предмет тактичного рішення в криміналістиці. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2020. Вип. 22. С. 41–51. DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.2.2020.03>.
44. Булулуков О. Ю. Тактичні рішення в теорії криміналістики: проблеми їх прийняття. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2018. Вип. 18. С. 81–90.
45. Бульба Т. М. Виявлення, попереднє дослідження та вилучення саморобних вибухових пристроїв : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2009. 20 с.
46. Вапнярчук В. В. Щодо особливостей окремих способів збирання доказів у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Право. 2022. Вип. 70. С. 405–410.
47. Вапнярчук В. В. Сутність внутрішнього переконання в кримінальному процесуальному доказуванні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2015. Вип. 31. Т. 3. С. 78–81.
48. Вапнярчук В. В. Теорія і практика кримінального процесуального доказування : монографія. Харків : Юрайт, 2017. 408 с.
49. Варій М. Й. Загальна психологія.: підр. для студ. вищ. навч. закл. 3-тє вид. Київ: Центр учбової літератури, 2009. 1007 с.
50. Ващук О. П. Антроподжерельна невербальна інформація в кримінальному провадженні: криміналістичні засади : дис. ... д-ра юрид. наук :

12.00.09. Одеса, 2018. 510 с.

51. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 19: Кримінальний процес, судоустрій, прокуратура та адвокатура / редкол.: В. Т. Нор (голова) та ін.; Нац. акад. прав, наук України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 2020. 960 с.

52. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 20: Криміналістика, судова експертиза, юридична психологія / редкол.: В. Ю. Шепітько (голова) та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 2018. 952 с.

53. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.). Уклад, і голов., ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.

54. Веліканов С. В. Класифікація слідчих ситуацій у криміналістичній методиці : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2002. 22 с.

55. Весельский В. К. Концептуальні основи тактики слідчих дій (слідчий огляд, допит, призначення і проведення судових експертиз). *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2012. № 2 (28). С. 151–158.

56. Весельський В. К. Сучасні проблеми допиту (процесуальні, організаційні і тактичні аспекти): монографія. Київ: НВТ «Правник» НАВСУ, 1999. 126 с.

57. Використання електронних доказів під час досудового розслідування злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку (Протокол Берклі): наук.-практ. poradnik / Л. В. Гаврилюк, І. В. Басиста, Д. С. Афонін, А. В. Шевчишен та ін. ; за заг. ред. М. С. Цуцкірідзе. Київ : ДНДІ МВС України; Вид-во «Політехніка», 2024. 196 с.

58. Виноградова А. І. Докази і доказування у кримінальному та цивільному процесах: порівняльний аналіз. *Вісник кримінального судочинства*.

2022. № 1–2. С. 156–169. DOI: <https://doi.org/10.17721/2413-5372.2022.1-2/156-169>.

59. Вирок Київського районного суду м. Харкова у справі № 953/1240/23 від 02 березня 2023 р. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109609026>.

60. Виявлення, попередження та розслідування злочинів торгівлі людьми, вчинених із застосуванням інформаційних технологій: навчальний курс / А. Вінаков, В. Гузій, Д. Девіс, В. Дубина, М. Каліжевський, О. Манжай, В. Марков, В. Носов, О. Соловійов. Київ, 2017. 148 с.

61. Вільгушинський М. Й. Тактика судового слідства в системі криміналістики : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2009. 19 с.

62. Войтович І. І. Окремі питання тактики захисту під час проведення невідкладних слідчих дій. *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. № 61. С. 458–466.

63. Волинець І. В. Петльовська С. І. Особливості виявлення, фіксації, вилучення та упакування мікрооб'єктів біологічного походження. *Науковий огляд*. 2019. Т. 7. № 60. URL: <https://naukajournal.org/index.php/naukajournal/article/view/1892>.

64. Волобуєв А. Ф. Поєднання методів криміналістики та ОРД у кримінальному провадженні. *Актуальні питання кримінального права, процесу і криміналістики, удосконалення судової і правоохоронної систем* : матер. Всеукр. наук.- практ. конф. (м. Сєверодонецьк, 19 трав. 2017 р.). Сєверодонецьк : ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2017. С. 79–83.

65. Волобуєв А. Ф. Поліграф: техніко-криміналістичний засіб виявлення і фіксації доказів чи інструмент експертного дослідження? *Криміналістичний вісник*. 2018. № 30 (2). С. 55–63. DOI: <https://doi.org/10.37025/1992-4437/2018-30-2-55>.

66. Волобуєв А. Ф. Тактика допиту: Лекція. Харків: Університет внутрішніх справ, 1997. 28 с.

67. Волобуєв А. Ф. Тактичні завдання розслідування розкрадань майна

у сфері підприємницької діяльності. *Вісник Запорізького юридичного інституту*. 1999. № 3. С. 84–90.

68. Волобуєв А. Ф., Бажанюк В. В. Проведення експертиз у кримінальному провадженні : монографія. Кривий Ріг: Видавець Чернявський Д. О., 2023. 228 с.

69. Волобуєва О. О. Взаємодія слідчого з фахівцями під час збору інформації про особу, що скоїла злочин : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2006. 22 с.

70. Волобуєва О. О. Розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканності особи: проблемно-дискусійні аспекти освідчування. *Правовий часопис Донбасу*. 2018. № 1 (62). С. 177–182.

71. Гагаловська А. П. Плани та схеми як додатки до протоколів слідчих дій: правила складання та процесуальне значення. *Адвокат*. 2009. № 9 (108). С. 39–41.

72. Гайдук О. Г., Гонгало С. Й. Застосування силіконових відтискних мас «Stomaflex solid» та «Zetaplus» для отримання зліпків з об'ємних слідів. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія : Право. 2014. № 1 (9). С. 1–19.

73. Галдецька І. Г. Правові та наукові основи використання спеціальних медичних знань при розслідуванні злочинів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00. 09. Київ, 2011. 231 с.

74. Гарасимчук В. В., Волошин О. Г. Історія криміналістичної фотографії. *Теорія та практика судово-експертної діяльності*: матеріали VIII Міжвідомчої конференції (27 листопада 2019 року, м. Київ). Київ: НАВС, 2019. С. 114–116.

75. Гвоздік О. І. Судово-процесуальне доказування в логічному вимірі. Філософські та методологічні проблеми права. 2019. № 1 (17). С. 83–89.

76. Глинська Н. В. Концептуальні засади визначення та забезпечення стандартів доброякісності кримінальних процесуальних рішень : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2015. 469 с.

77. Глинська Н. В. Концептуальні засади визначення та забезпечення стандартів доброякісності кримінальних процесуальних рішень: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2015. 42 с.

78. Глинська Н. В. Обґрунтування рішень у кримінальному процесі: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2003. 20 с.

79. Гловюк І. В. Кримінально-процесуальні функції: теоретико-методологічні засади і практика реалізації : дис... док. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2015. 602 с.

80. Гловюк І. В., Андрусенко С. В. Тимчасовий доступ до речей і документів як захід забезпечення кримінального провадження, спрямований на збирання та перевірку доказів. *Порівняльно-аналітичне право*. № 3–2. 2013. С. 293–297.

81. Гловюк І. Депонування показань свідка, потерпілого за кримінальним процесуальним кодексом України 2012 р. *Юридичний вісник*. 2014. № 16. С. 274–281.

82. Гловюк І. Окремі аспекти доказування при застосуванні заходів забезпечення кримінального провадження слідчим суддею. *Право України*. 2014. № 10. С. 97–105.

83. Гмирко В. Діяльнісний концепт доведення в суді у реструктуризованому кримінальному процесі (методологічні тези-рефлексії на тему частин 1–2 статті 17 Кримінального процесуального кодексу України). *Право України*. 2019. № 9. С. 31–49. DOI: <https://doi.org/10.33498/louu-2019-09-031>.

84. Гмирко В. П. Доказування в кримінальному процесі: діяльнісна парадигма. Теоретичний аналіз. Проблематизація. СМД-репрезентація: монографія. Дніпропетровськ : Акад. митної служби України, 2010. 314 с.

85. Гмирко В. П. Мета доказування в кримінальному процесі: діяльнісний погляд. *Право і суспільство*. 2011. № 1. С. 229–236.

86. Гончаренко В. Г. Доказування в кримінальному провадженні : науково-практичний посібник. Київ : Прецедент, 2014. 42 с.

87. Гончаренко В. Г. Методологічні проблеми вчення про предмет криміналістики. *Актуальні проблеми криміналістики* : матеріали міжнар. наук.-прак. конф. (Харків, 25-26 верес. 2003 р.). Харків : Гриф, 2003. С. 11–13.
88. Гончаренко В. Г. Право і криміналістика. *Вісник Академії прокуратури України*. 2004. Вип. 1. С. 40–43.
89. Гончаренко В. И. Научно-технические средства в следственной практике. Киев: Вища школа, 1984. 152 с.
90. Городецька М. С. Застосування стандартів доказування у кримінальному провадженні. *Українська поліцейстика: теорія, законодавство, практика*. 2021. № 2 (2). С. 67–74. DOI: <https://doi.org/10.32366/2709-9261-2021-2-2-67-74>.
91. Горошко В. В. Порядок здійснення тимчасового вилучення майна під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. № 5. С. 208–211.
92. Гребінчук О. М. Стратегічне, тактичне та оперативне управління виробництвом машинобудівних підприємств. *Ефективна економіка*. 2010. № 10. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=349>.
93. Гречана С. Тактичні прийоми допиту під час досудового розслідування в судовому засіданні слідчим суддею: криміналістична та психологічна характеристики. *Юридична психологія*. 2023. № 2. С. 71–78.
94. Грига М. А., Осетрова О. С. Судові експертизи, що проводяться під час розслідування дорожньо-транспортних пригод. *Правовий часопис Донбасу*. 2017. № 3–4. С. 172–178.
95. Грошевий Ю. М. Деякі проблеми кримінально-процесуальної теорії. *Вісник Академії правових наук*. 2004. № 3. С. 135–141.
96. Грошевий Ю. М. Поняття і класифікація засобів доказування в кримінальному процесі. *Вісник Академії правових наук*. 1997. № 3 (10). С. 69–76.
97. Грошевий Ю. М., Стахівський С. М. Докази і доказування у кримінальному процесі : науково-практичний посібник. Київ : КНТ, Видавець

Фурса С. Я. 2006. 272 с.

98. Гудков І. І. Особливості призначення та проведення судово-медичної експертизи при розслідуванні вбивств. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 10. С. 750–753. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-10/182>.

99. Гумін О. М., Коваль М. М. Докази у кримінальному процесі України: поняття та класифікація. *Приватне та публічне право*. 2018. № 3. С. 63–66.

100. Гуртієва Л. М. Наукові концепції підстав прийняття рішення про повідомлення про підозру. *Правова держава*. 2017. № 28. С. 102–106.

101. Гусєва В. Тактичні й організаційні особливості проведення огляду місця події під час розслідування посягань на життя працівника правоохоронного органу. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2018. № 3–1 (31). С. 111–114.

102. Гутник А. В. Огляд сторінки у соціальній мережі під час розслідування онлайн-шахрайств. *Процесуальне та криміналістичне забезпечення досудового розслідування: тези доповідей учасників науково-практичного семінару (02 грудня 2022 року)*. Львів: ЛьвДУВС. 2022. С. 42–44.

103. Гутник А. В., Хитра А. Я. Кримінальні процесуальні та криміналістичні основи використання електронних документів у доказуванні: колективна монографія. Львів: ЛьвДУВС, 2022. 204 с.

104. Данькова С. О. Структура кримінального процесуального доказування в судовому провадженні у першій інстанції. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2023. № 6. С. 628–632. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.06.111>.

105. Даньшин М. В. Про об'єкт і предмет криміналістики та її зв'язки з іншими юридичними науками. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди*. Серія «Право». Вип. 20. С. 98–107.

106. Дем'янчук В. А. Фіксація інформації при розгляді кримінальної

справи у суді : автореф. дис. ... канд. юрид. наук :12.00.09. Київ, 2009. 22 с.

107. Дехтяр О. Г. Засада безпосередності дослідження показань, речей і документів та її реалізація у кримінальному провадженні : автореф. ... дис. ...канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2014. 22 с.

108. Десєв М. В. Кримінально-процесуальне доказування як різновид процесу пізнання. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2015. Вип. 4. С. 314–323.

109. Докази та доказування у кримінальному провадженні: навч. посібник / Р. І. Благута, Ю. В. Гуцуляк, О. М. Дуфенюк та ін. Львів: ЛьвДУВС, 2018. 272 с.

110. Доказування у кримінальному провадженні : курс лекцій; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. О. Юхна. Харків : ХНУВС, 2018. 156 с.

111. Дульський О. Л. Основи криміналістичного забезпечення збирання доказів захисником у кримінальному провадженні. *Юридичний бюлетень*. 2024. Вип. 32. С. 130–138.

112. Дуфенюк О. М. Баланс у кримінальному провадженні: інституційний, правозастосовний, особистісний рівні : монографія. Львів : растр-7, 2023. 508 с.

113. Єдиний закупівельний словник ДК 021:2015, затв. наказом Мінекономрозвитку України від 23.12.2015. № 1749. Міністерство з питань стратегічних галузей промисловості України. URL: <https://mspu.gov.ua/diyalnist/oboronni-zakupivli/yediniy-zakupivelnij-slovník-dk-0212015>. (дата звернення: 21.04.2025).

114. Жеребко О. І. Юридична природа зразків для порівняльного дослідження. *Криміналістика і судова експертиза*. 2018. Вип. 63. С. 185–195.

115. Жолнович І. В. Теоретичні проблеми та питання практики криміналістичного опису особи за зовнішністю: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2007. 19 с.

116. Журавель В. А. Деякі проблеми інтеграції та диференціації знань у криміналістиці. *Вісник Академії правових наук України*. 2004. № 1 (36). С. 191–

198.

117. Журавель В. А. Загальна теорія криміналістики: генеза та сучасний стан : монографія. Харків : Право, 2021. 448 с.

118. Журавель В. А. Закономірності які вивчає криміналістика. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2023. Т. 30. № 1. С. 227–249. DOI: <https://doi.org/10.31359/1993-0909-2023-30-1-227>.

119. Журавель В. А. Криміналістична прогностика. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2024. Том 31, № 3. С. 183–197.

120. Журавель В. А. Криміналістичні методики судового розгляду окремих категорій кримінальних справ: проблеми формування та реалізації. *Наукові праці національного університету «Одеська юридична академія»*. 2017. Т. 19. С. 130–138.

121. Журавель В. А. Криміналістичні методики: сучасні наукові концепції: монографія. Харків : Вид. Агенція «Апостиль». 2012. 304 с.

122. Журавель В. А. Методи в криміналістиці. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2019. Вип. 19. С. 21–31.

123. Журавель В. А. Науковий пошук у криміналістиці: засоби та шляхи здійснення. *Вісник Академії правових наук України*. 2002. № 2 (29). С. 166–173.

124. Журавель В. А. Об'єкт і предмет криміналістики. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2017. № 3 (90). С. 120–132.

125. Журавель В. А. Обставини, що підлягають з'ясуванню, у структурі криміналістичної методики. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2010. Вип. 10. С. 12–20.

126. Журавель В. А. Проблеми теорії та методології криміналістичного прогнозування: монографія. Харків : Право, 1999. 304 с.

127. Журавель В. А. Система криміналістики: традиційні підходи та новаторські пропозиції. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2017. № 2 (89). С. 130–134.

128. Журавель В. А. Слідчі (розшукові) дії як засоби формування доказів за чинним кримінальним процесуальним кодексом України. *Теорія та практика*

судової експертизи і криміналістики. 2013. Вип. 13. С. 22–30.

129. Журавель В. А. Тактичні завдання та механізм їх вирішення. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2017. Вип. 17. С. 11–18.

130. Журавель В. А. Технології побудови окремих криміналістичних методик розслідування злочинів. *Науковий вісник Львівської комерційної академії. Серія «Юридична»*. 2015. № 2. С. 305–315.

131. Журавель В. А. Фіксація вербальної інформації: правові та організаційні проблеми. *Юрист України*. 2011. № 1 (14). С. 33–39.

132. Журавель В. А. Фіксація доказової інформації: сучасний стан та перспективи розвитку. *Актуальні проблеми держави і права*. 2008. Вип. 44. С. 164–169.

133. Журавель В. А., Коваленко А. В. Дослідження доказів у кримінальному провадженні як складова процесу доказування. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2022. Т. 29. № 2. С. 313–328.

134. Журавель В. Загальна теорія криміналістики: підходи до формування та розуміння. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2020. Т. 21. № 1. С. 7–24.

135. Журавель В. Міжнаукові зв'язки криміналістики. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 3 (74). С. 227–237.

136. Журавель В. Системи слідчих дій та тактичні операції в структурі окремої криміналістичної методики розслідування злочинів. *Вісник Академії правових наук України*. 2009. № 2 (57). С. 197–208.

137. Журавель В. Формування та розвиток окремих криміналістичних теорій (учень). *Право України*. 2021. № 8. С. 65–76. DOI: <https://doi.org/10.33498/louu-2021-08-065>.

138. Журавель В. А. Предмет криміналістики: генезис та сучасний стан. / *Вибрані твори*. Харків : Вид. агенція «Апостиль», 2016. С. 5–11.

139. Завтур В. А. Особливості доказування при розгляді та вирішенні слідчим суддею та судом клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження: дис. ...доктора філософії – 081 «Право». Одеса,

2017. 237 с.

140. Загальна теорія держави і права: Підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів. За ред. М. В. Цвіка та О. В. Петришина. Харків: Право, 2011. 584 с.

141. Загальна теорія права : підручник. За ред. О. В. Петришина. Харків: Право, 2020. 568 с.

142. Заклюка А. В. Докази та доказування на стадії досудового розслідування: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Запоріжжя, 2016. 23 с.

143. Застосування поліграфування у внутрішньослужбовій діяльності поліцейських та державних службовців: методичні рекомендації / Автори-упорядники: М. С. Цуцкірідзе, О. В. Одерій, В. В. Бурлака та ін. Київ. 2024. 112 с.

144. Затенацький Д. В. Ідеальні сліди в криміналістиці (техніко-криміналістичні та тактичні прийоми їх актуалізації): монографія. Харків: Право, 2010. 160 с.

145. Захарова О. В. Особливості проведення огляду вилученої комп'ютерної техніки під час розслідування комп'ютерних злочинів. *Слідча практика*. 2012. № 3. С. 169–175.

146. Зейкан Я. П. Адвокатська техніка: методика підготовки прямого допит і вступної промови. Харків: Фактор, 2016. 160 с.

147. Іваницький Я. О. Закономірності адвокатської діяльності як складова предмета криміналістики: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Львів, 2018. 227 с.

148. Іваницький Я. О. Сучасне розуміння предмета криміналістики. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія: Юридичні науки. 2016. Вип. 5. Т. 2. С. 145–149.

149. Івасюк І. Г. Доцільність як філософсько-правова категорія та її прояв у системі засад кримінального провадження. *Наше право*. 2013. № 8. С. 122–127.

150. Івченко А. О. Тлумачний словник української мови. Харків,

«Фоліо», 2002. 541 с.

151. Інструкція про особливості здійснення судово-експертної діяльності атестованими судовими експертами, що не працюють у державних спеціалізованих експертних установах, затв. Наказом Міністерства юстиції України від 12.12.2011 № 3505/5 (у редакції наказу Міністерства юстиції України від 07.09.2015 № 1659/5). Нормативно-правова база «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1431-11>. (дата звернення: 23.04.2025).

152. Іщенко А. В. Методологічні проблеми криміналістичних наукових досліджень: монографія. Київ: Національна академія внутрішніх справ України, 2003. 359 с.

153. Іщенко А. В., Красюк І. П., Матвієнко В. В. Проблеми криміналістичного забезпечення розслідування злочинів: монографія. Київ: Нац. акад. внутр. справ України, 2002. 212 с.

154. Кайло І. Ю. Допустимість доказів у кримінальному процесі України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Хакрів, 2016. 218 с.

155. Каланча І. Г., Гаркуша А. М. Копія електронної інформації як доказ у кримінальному провадженні: процесуальний та технічний аспекти. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 8. С. 336–339. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-8/77>.

156. Калужна О. Тактика збирання речей і документів як доказів у кримінальному провадженні. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2015. № 2 (40). С. 83–90.

157. Капліна О. В. Збирання доказів сторонами кримінального провадження. *Актуальні проблеми доказування в кримінальному провадженні: матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції* (м. Одеса, 27 листопада 2013 р.). Одеса: Юридична література, 2013. С. 223–229.

158. Капліна О. В. Підозра у кримінальному провадженні: поняття, ознаки, сутність. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 238–242.

159. Капліна О. В. Проблеми вдосконалення нормативного регулювання проведення слідчих (розшукових) дій. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 1. С. 40–48.

160. Капліна О., Маринів Н. Проведення ревізій та перевірок у кримінальному провадженні: дисонанс законодавства та правозастосовної практики. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 2. С. 197–206.

161. Каркач П. М. Державне обвинувачення в суді: конституційна функція прокуратури : навч.-метод. посіб. Харків: Право, 2007. 208 с.

162. Качурін С. Г. Нетрадиційні криміналістичні засоби і методи в розслідуванні злочинів: можливості використання. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2013. № 26. С. 302–311.

163. Кириченко С. А. Сутність і класифікація доказів та їх джерел у кримінальному судочинстві: генезис і можливості удосконалення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Запоріжжя, 2012. 23 с.

164. Кірмач Л. А. Доказування як метод пізнання в процесі розслідування злочинів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2003. 13 с.

165. Клименко Н. И. Общая и частные криминалистические теории. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского*. Серия «Юридические науки». 2013. Т. 26 (65). № 1. С. 226–232.

166. Клименко Н. І. Криміналістичні знання, їх вдосконалення і розвиток. *Вісник Академії прокуратури України*. 2008. Вип. 12. С. 74–78.

167. Клименко Н. І. Несудова експертиза, або експертиза соціуму. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2014. Вип. 14. С. 424–429.

168. Климчук М. П., Фурман Я. В. Тактичні особливості допиту підозрюваних – членів організованих злочинних угруповань. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. № 1. С. 174–177.

169. Книженко С. О. Особливості огляду місця події при розслідуванні незаконного видобування корисних копалин. *Форум права*. 2010. № 3. С. 186–

190.

170. Коваленко А. В. Версіювання як необхідна складова процесу доказування у кримінальному провадженні. *Міграційна безпека: кримінально-правові, кримінальні процесуальні та криміналістичні аспекти*: матеріали Всеукраїнського науково-практичного круглого столу (м. Івано-Франківськ, 27 вересня 2023). ЛННІ ім. Е. О. Дідоренка ДонДУВС. Івано-Франківськ, 2023. С. 38–41.

171. Коваленко А. В. Взаємодія органів досудового розслідування із засобами масової інформації під час збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні. *Криміналістичний вісник*. 2022. Т. 38. № 2. С. 48–59.

172. Коваленко А. В. Використання доказів у кримінальному провадженні як складова процесу доказування. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 1. С. 576–582. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.01.101>.

173. Коваленко А. В. Використання можливостей 3D-сканування обличчя людини у кримінальному провадженні. *Актуальні питання судової експертології, криміналістики та кримінального процесу* : мат. IV міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 16 груд. 2022 р.). Київ: Університет «Україна», 2022. С. 218–221.

174. Коваленко А. В. Використання портативних відеоспектральних аналізаторів під час проведення огляду документів у кримінальному провадженні. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту ім. Е. О. Дідоренка*. 2024. Вип. 3 (107). С. 227–234. DOI: <https://doi.org/10.32782/2786-9156.107.3.227-234>.

175. Коваленко А. В. Використання ситуаційного підходу при розробці наукових криміналістичних рекомендацій щодо доказування у кримінальному провадженні. *Актуальні питання судової експертології, криміналістики та кримінального процесу* : мат. Міжн. наук.-практ. конф. (м. Київ, 05.11.2019 р.). Київ, КНДІСЕ Мінюста України. 2019. С. 253–256.

176. Коваленко А. В. Висновок спеціаліста як нове процесуальне джерело доказів у кримінальному провадженні (проблеми та перспективи). *Актуальні питання розвитку права та законодавства: наукові дискусії: матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (м. Львів, 18–19 грудня 2020 р.). Львів: Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2020. Ч. 2. С. 187–190.

177. Коваленко А. В. Відеоспектральні аналізатори як сучасні науково-технічні засоби огляду документів у кримінальному провадженні. *Криміналістика та судова експертиза: сучасний стан і перспективи розвитку* : матеріали всеукр. наук.-практ. конференції (м. Київ, 05 грудня 2024 р.). Київ: ДНДЕКЦ МВС України, 2024. С. 163–165.

178. Коваленко А. В. Джерела доказової інформації та процесуальні джерела доказів: співвідношення і значення для формулювання криміналістичних рекомендацій. *Актуальні аспекти криміналістичного та психологічного забезпечення правоохоронної діяльності*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Одеса, 06 жовтня 2023 р.). Одеса: ОДУВС, 2023. С. 88–93.

179. Коваленко А. В. До питання виокремлення криміналістичного дослідження електронних (цифрових) слідів як самостійної галузі криміналістичної техніки. *Теорія і практика використання спеціальних знань у досудовому розслідуванні*: матеріали Всеукр. наук.-практ. семінару (м. Дніпро, 25 травня 2023 р.). Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2023. С. 65–68.

180. Коваленко А. В. До питання періодизації формування криміналістичного вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні. *Актуальні проблеми кримінально-правового, кримінального процесуального та криміналістичного забезпечення протидії злочинності в сучасних умовах* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 20 груд. 2024 р.). Дніпро: Дніпров. Держ. ун-т внутр. справ, 2024. С. 136–140.

181. Коваленко А. В. До питання розмежування огляду комп'ютерної техніки та огляду комп'ютерних даних. *Кримінальне судочинство: сучасний*

стан та перспективи розвитку: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Київ, 28 квітня 2023 року). Київ: Національна академія внутрішніх справ, 2023. С. 110–112.

182. Коваленко А. В. До питання сутності та форм фіксування кримінального провадження. *Право на справедливий суд у кримінальному провадженні: матеріали круглого столу* (24 травня 2024 року). Львів: ЛьвДУВС, 2024. С. 145–149.

183. Коваленко А. В. До питання сутності, процесуальних та криміналістичних засобів натурної фіксації доказової інформації в кримінальному провадженні. *Злочинність і протидія їй в умовах війни та у повоєнній перспективі: міждисциплінарна панорама: зб. тез доп. II Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Вінниця, 16 квіт. 2025 р.). Вінниця: ХНУВС, 2025. С. 655–659.

184. Коваленко А. В. Експертне дослідження доказів у кримінальному провадженні. *Криміналістика і судова експертиза*. 2024. Вип. 69. С. 194–207. DOI: <https://doi.org/10.33994/kndise.2024.69.18>.

185. Коваленко А. В. Електронні докази у кримінальному провадженні: сучасний стан та перспективи використання. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2018. Вип. 4 (84). С. 237–245.

186. Коваленко А. В. Засоби попереднього дослідження функціональних ознак зовнішності людини у кримінальному провадженні. *Актуальні питання судової експертизи та криміналістики: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції з нагоди 100-річчя від дня народження М. С. Романова* (Харків, 17 травня 2024 року). Харків : ННЦ ІСЕ ім. Засл. проф М. С. Бокаріуса, 2024. С. 106–108.

187. Коваленко А. В. Збирання доказів у кримінальному провадженні як складова процесу доказування. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту імені Е.О. Дідоренка*. 2024. Вип. 2 (106). Ч. 2. С. 56–69. DOI: <https://doi.org/10.33766/2786-9156.106.2.56-69>.

188. Коваленко А. В. Ініціювання проведення судової експертизи як засіб кримінального процесуального доказування. *Юридичні науки: проблеми та перспективи*: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Запоріжжя, 23–24 лютого 2024 р. Львів–Торунь: Liha-Pres, 2024. С. 126–130.

189. Коваленко А. В. Класифікація електронних (цифрових) слідів кримінального правопорушення. *Проблеми законності*. 2023. Вип. 161. С. 202–214. DOI: <https://doi.org/10.21564/2414-990X.161.278117>.

190. Коваленко А. В. Класифікація моделей як засобу фіксації доказової інформації в кримінальному провадженні. *Криміналістика і судова медицина в умовах сучасних викликів та глобальних загроз* : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 125-річчю від дня народження проф. М. М. Бокаріуса та 85-річчю каф. криміналістики Нац. юрид. ун-ту ім. Ярослава Мудрого (м. Харків, 12 листоп. 2024 р.). Харків: Право, 2024. С. 196–199.

191. Коваленко А. В. Класифікація рішень у кримінальному провадженні за обсягом виконуваних завдань. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2024. Т. 31. № 1. С. 303–316. DOI: <https://doi.org/10.31359/1993-0909-2023-31-1-303>.

192. Коваленко А. В. Концептуальні засади використання цифрової 3D моделі як засобу пізнання та відображення ознак кримінального правопорушення. *Криміналістика і судова експертиза*. 2021. Вип. 66. С. 420–430. DOI: <https://doi.org/10.33994/kndise.2021.66.40>.

193. Коваленко А. В. Криміналістичне (сигналетичне) 3D-сканування зовнішності людини. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2022. Вип. 3 (99). С. 253–262. DOI: <https://doi.org/10.33766/2524-0323.99.253-262>.

194. Коваленко А. В. Криміналістичне вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні: монографія. Київ: Алерта, 2024. 558 с.

195. Коваленко А. В. Криміналістичні засоби кримінального процесуального доказування. *Вісник Національної академії правових наук*

України. 2023. Т. 30. № 4. С. 293–304. DOI: <https://doi.org/10.31359/1993-0909-2023-30-4-293>.

196. Коваленко А. В. Кримінальні процесуальні й криміналістичні засоби виявлення доказів у кримінальному провадженні. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту імені Е. О. Дідоренка*. 2025. Вип. 1 (109). С. 174–182. DOI: <https://doi.org/10.32782/2786-9156.109.1.174-182>.

197. Коваленко А. В. Кримінальні процесуальні та криміналістичні засоби попереднього дослідження тіла живої людини. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2024. Вип. 35 (2). С. 58–73. DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.2.2024.05>.

198. Коваленко А. В. Людина як джерело криміналістично значущої інформації в кримінальному провадженні. *Трансформація завдань криміналістики в умовах воєнного стану та євроінтеграційних процесів*: мат. всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 28 березня 2024 року). С. 101–105.

199. Коваленко А. В. Метадані як джерело криміналістично значущої інформації. *Використання цифрових технологій в криміналістиці і судовій експертизі*: матеріали Міжнар. наук.-практ. круглого столу (м. Харків, 11.12.2023 р.). Нац. акад. прав. наук України ; НДІ вивчення проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса. Харків : Право, 2024. С. 82–85.

200. Коваленко А. В. Методологічні засади розробки методик розслідування нових кримінальних правопорушень. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2022. Вип. 2 (98). С. 115–125. DOI: <https://doi.org/10.33766/2524-0323.98.115-125>.

201. Коваленко А. В. Можливості використання технологій 3D сканування для фіксації та дослідження об'ємних слідів взуття. *Актуальні питання судової експертології, криміналістики та кримінального процесу* : мат. III міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 15 груд. 2021 р.). Київ : Ліра-К, 2021. С. 150–154.

202. Коваленко А. В. Наукові передумови формування та розвитку криміналістичного вчення про збирання, дослідження та використання доказів у

кримінальному провадженні. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2019. № 4 (113). С. 24–30. DOI: <https://doi.org/10.33270/01191134.24>.

203. Коваленко А. В. Огляд комп'ютерних даних під час розслідування колабораційної діяльності: типові об'єкти та приклади з практики. *Війна в Україні: зроблені висновки та незасвоєні уроки* : збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції (22–23 лютого 2024 р.). Львів : ЛьвДУВС, 2024. С. 413–417.

204. Коваленко А. В. Огляд комп'ютерних даних: сутність і процесуальний порядок проведення. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2023. № 3 (102). Ч. 2. С. 187–197. DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2023.3.41>.

205. Коваленко А. В. Організація і тактика проведення огляду комп'ютерних даних. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. 2023. № 4. С. 53–58. DOI: <https://doi.org/10.32999/ksu2307-8049/2023-4-9>.

206. Коваленко А. В. Особливості виявлення ознак колабораційної діяльності. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту ім. Е. О. Дідоренка*. 2023. № 3 (103). С. 165–176. DOI: <https://doi.org/10.33766/2524-0323.103.165-176>.

207. Коваленко А. В. Особливості проведення огляду вебресурсів як різновиду огляду комп'ютерних даних. *Актуальні питання судової експертології, криміналістики та кримінального процесу*: матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 21 грудня 2023 р.). Київ : КНДІСЕ, 2023. С. 199–202.

208. Коваленко А. В. Особливості тактики огляду електронних документів під час досудового розслідування посягань на життя та здоров'я журналістів. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2017. № 1 (88). С. 182–191.

209. Коваленко А. В. Перспективи використання 3D-друку у діяльності із розкриття та розслідування кримінальних правопорушень. *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики* : зб. мат-лів Міжнар. наук.-практ. конф. з

нагоди 100-річчя Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» (Харків, 10 листопада 2023 р.). Харків : ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», 2023. С. 182–184.

210. Коваленко А. В. Перспективи використання комп'ютерного моделювання при проведенні слідчого експерименту в ході розслідування злочинів, вчинених на тимчасово окупованих територіях. *Особливості процесуального доказування у кримінальних провадженнях про злочини, вчинені на тимчасово окупованих територіях*: матеріали II круглого столу (3 листопада 2017 р.). Київ: Національна академія прокуратури України, 2018. С. 55–57.

211. Коваленко А. В. Перспективи використання космічної (супутникової) фотозйомки під час огляду місць застосування ракетної та артилерійської зброї. *Проблемні питання та особливості проведення судових вибухотехнічних експертиз, експертиз ракетної та артилерійської зброї, здійснення оглядів місць її застосування, ідентифікація в умовах збройної агресії* : зб. мат-лів міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 17 жовтня 2024 р.). Київ: Видавництво Ліра-К, 2024. С. 46–48.

212. Коваленко А. В. Перспективи використання технологій 3D сканування під час досудового розслідування кримінальних правопорушень. *Актуальні питання судової експертології, криміналістики та кримінального процесу* : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 19 листопада 2020 р.). Київ : Видавництво Ліра-К, 2020. С. 235–238.

213. Коваленко А. В. Перспективи впровадження категорії «електронні докази» в кримінальний процес України. *Актуальні питання протидії кіберзлочинності та торгівлі людьми* : збірник матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. (23.11.2018, м. Харків). Харків : ХНУВС, 2018. С. 49–51.

214. Коваленко А. В. Перспективи запровадження 3D-технологій в судово-експертну діяльність. *Криміналістика та судова експертиза у XXI столітті* : матеріали Всеукр. наук.-практ. семінару (м. Київ, 30 травня 2024 р.). Київ : ДНДЕКЦ МВС України, 2024. С. 89–81.

215. Коваленко А. В. Перспективи створення криміналістичних обліків

3D-моделей криміналістично значущих об'єктів. *Розробка і виготовлення електронних засобів та їх застосування у правоохоронній діяльності*: зб. тез доп. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 22 червня 2023 р.). Київ: ДНДІ МВС України, 2023. С. 22–24.

216. Коваленко А. В. Підстави класифікації рішень учасників кримінального провадження. *Злочинність і протидія їй в умовах війни та у повоєнній перспективі: міждисциплінарна панорама* : зб. тез доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 19 квітня 2024 р.). Вінниця: ХНУВС, 2024. С. 535–539.

217. Коваленко А. В. Поняття та сутність електронних (цифрових) слідів кримінального правопорушення. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2022. № 4 (100). С. 226–236. DOI: <https://doi.org/10.33766/2524-0323.100.226-236>.

218. Коваленко А. В. Практика Європейського суду з прав людини як джерело формування криміналістичних рекомендацій щодо збирання дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні. *Актуальні питання розвитку державності та правової системи в сучасній Україні*: тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 30–31 жовтня 2020 року). Запоріжжя: ЗНУ, 2020. С. 165–167.

219. Коваленко А. В. Пред'явлення особи для впізнання за 3D-моделлю її зовнішності. *Криміналістика і судова експертиза*. 2023. Вип. 68. С. 196–204. DOI: <https://doi.org/10.33994/kndise.2023.68.19>.

220. Коваленко А. В. Проблеми дослідження доказів у провадженні слідчого судді. *Кримінальний процес: сучасний вимір та перспективні тенденції*: VI Харківський кримінальний процесуальний полілог (м. Харків, 17 квіт. 2024 р.). Харків: Право, 2024. С. 183–186.

221. Коваленко А. В. Проблеми понятійно-термінологічного апарату процедури ініціювання проведення судової експертизи у кримінальному провадженні. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2024. № 1 (104). С. 176–187. DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2024.1.15>.

222. Коваленко А. В. Процесуальні аспекти застосування 3D-сканування у кримінальному провадженні. *Актуальні питання кримінального провадження у сучасних умовах*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 31 травня 2023 р.). Одеса: ОДУВС, 2023. С. 118–120.

223. Коваленко А. В. Процесуальні та непроцесуальні рішення у кримінальному провадженні. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту ім. Е. О. Дідоренка*. 2024. Вип. 4 (108). С. 86–95. DOI: <https://doi.org/10.32782/2786-9156.108.4.86-95>.

224. Коваленко А. В. Рівність сторін кримінального провадження під час доказування: міф чи досяжна реальність? *Вимоги верховенства права і забезпечення прав людини в правоохоронній діяльності та при здійсненні судочинства* : матеріали всеукраїнського науково-практичного круглого столу (м. Івано-Франківськ, 23 листопада 2023 р.). Кропивницький, 2024. С. 57–61.

225. Коваленко А. В. Роль відкриття доказів як складової процесу доказування в українському кримінальному судочинстві. *International scientific conference “Scientific innovations in law amidst the impact of the Russian-Ukrainian war on the legal system”* : conference proceedings (February 7–8, 2024. Riga, the Republic of Latvia). Riga, Latvia: Baltija Publishing, 2024. С. 164–168.

226. Коваленко А. В. Ситуаційна обумовленість збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2019. Вип. 4 (88). С. 240–250. DOI: <https://doi.org/10.33766/2524-0323.88.240-25>.

227. Коваленко А. В. Сутність та методологічне значення праксеологічного підходу в криміналістиці. *Наукові записки Національного університету Києво-Могилянська академія*. Юридичні науки. 2020. Т. 5. С. 32–39. DOI: <https://doi.org/10.18523/2617-2607.2020.5.32-39>.

228. Коваленко А. В. Сучасний стан використання графічної форми фіксації доказової інформації у кримінальному провадженні. *Сучасні напрямки розвитку судової експертизи та криміналістики*: збірник Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Одеса, 05 вересня 2024 р.). Одеса :

Видавництво «Юридика», 2024. С. 224–228.

229. Коваленко А. В. Тактика огляду речей у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2024. № 82 (2). С. 77–82. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.82.3.12>.

230. Коваленко А. В. Фіксація доказової інформації у кримінальному провадженні у вербальній формі: сутність та способи. *Теорія і практика використання спеціальних знань у досудовому розслідуванні*: матеріали Всеукр. наук.-практ. семінару (Дніпро, 30 травня 2024 р.). Дніпро: Дніпровський держ. ун-т внутр. справ, 2024. С. 40–43.

231. Коваленко А. В. Фіксація та дослідження об'ємних слідів взуття з використанням технологій 3D сканування. *Криміналістика і судова експертиза*. 2022. Вип. 67. С. 465–472. DOI: <https://doi.org/10.33994/kndise.2022.67.46>.

232. Коваленко А. В. Цифрові чи електронні? До питання йменування нової категорії доказів та слідів кримінального правопорушення. *Застосування інформаційних технологій в правоохоронній діяльності*: матеріали круглого столу (м. Харків, 14 грудня 2022 р.). Харків: Харківський національний університет внутрішніх справ, 2022. С. 47–49.

233. Коваленко А. В. Щодо виокремлення 3D-сканування як новітньої предметно-образної форми фіксації доказової інформації. *Методологічні засади криміналістики: традиції та новації*: зб. матеріалів Криміналістичних читань, присвяч. пам'яті акад. В. О. Коновалової (м. Харків, 28 берез. 2025 р.). Харків: Право, 2025. С. 106–109.

234. Коваленко А. В. Щодо можливостей використання безпілотних літальних апаратів під час проведення огляду місця події. *Причорноморські публічно-правові читання*: матеріали Міжнародної наукової конференції (м. Миколаїв, 10-12 вересня 2021 р.). Миколаїв: Видавничий дім «Гельветика», 2021. Ч. 2. С. 122–124.

235. Коваленко А. В. Щодо правової регламентації застосування технічних засобів фіксування кримінального провадження. *Проблеми теорії та*

практики кримінального провадження: матеріали круглого столу (м. Харків, 17 червня 2021 р.). Харків: Харківський національний університет внутрішніх справ, 2021. С. 156–158.

236. Коваленко А. В., Остафіїв Б. Л., Стахів Н. В. Використання 3D-технологій під час проведення судових трасологічних експертиз. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту ім. Е. О. Дідоренка*. 2023. № 4 (104). С. 267–278. DOI: <https://doi.org/10.33766/2786-9156.104.267-279>.

237. Коваленко А. Фотограмметричний метод судової фотозйомки. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія : Право. 2020. № 29. С. 253–260. URL : <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2020-29-34>.

238. Коваленко В. В. Висновок спеціаліста як процесуальне джерело доказів під час розслідування діянь, передбачених ч. 1 ст. 111-1 КК України. *Війна в Україні: зроблені висновки та незасвоєні уроки: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції (22–23 лютого 2024 року)*. Львів : ЛьвДУВС, 2024. С. 418–421.

239. Коваленко В. В. Застосування науково-технічних засобів спеціалістами при проведенні слідчих дій: Монографія. Луганськ: РВВ ЛДУВС, 2007. 247 с.

240. Коваленко В. В. Організація й тактика огляду вогнепальної зброї та боєприпасів на місці їх виявлення. *Вісник Луганського державного університету імені Е. О. Дідоренка*. 2017. Вип. 1 (77). С. 189–197.

241. Коваленко В. В. Участь спеціаліста-криміналіста у слідчому експерименті, що проводиться з метою встановлення спеціальних чи професійних навичок особи. *Криміналістика і судова експертиза*. 2014. Вип. 59. С. 148–153.

242. Ковальчук С. О. Вчення про речові докази у кримінальному процесі: теоретико-правові та практичні основи: дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2018. 626 с.

243. Ковальчук С. О. Структура та зміст збирання доказів як етапу їх

формування під час кримінального процесуального доказування. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2018. № 4. Ч. 2. С. 103–107.

244. Ковтуненко Л. П. Ситуаційна зумовленість тактики слідчих дій : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2008. 20 с.

245. Когут А. А., Білоус В. В., Костенко Ю. О., Старостін Ю. О. Застосування безпілотних літальних апаратів під час досудового розслідування: практич. poradnik. Харків: ФОП Бровін О. В., 2024. 76 с.

246. Когутич І. І. Історія розвитку методології криміналістики. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2016. № 3. С. 233–244.

247. Когутич І. І. Криміналістичні знання, їх сутність і потреба розширення меж використання: монографія. Львів: «Тріада плюс», 2008. 420 с.

248. Когутич І. І. Про актуалізацію філософського аспекту розвитку загальної теорії та методології криміналістики. *Криміналістика і судова експертиза*. 2019. Вип. 64. С. 35–48. DOI: <https://doi.org/10.33994/kndise.2019.64.01>.

249. Когутич І. І. Про окремі виклики криміналістиці та шляхи її усталення. *Криміналістика і судова експертиза*. 2020. Вип. 65. С. 5–19. DOI: <https://doi.org/10.33994/kndise.2020.65.01>

250. Когутич І. І. Тактика у криміналістиці та окремі її предметно-методологічні суперечності [Частина І]. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2018. Вип. 1. С. 153–164.

251. Когутич І. І. Тактика у криміналістиці та окремі її предметно-методологічні суперечності [Частина II. Продовження]. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2018. Вип. 2. С. 192–205.

252. Когутич І. І. Теоретичні основи використання криміналістичних знань під час розгляду кримінальних справ у суді: автореф. ... дис. д-ра юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2010. 40 с.

253. Когутич І. Поняття і місце методики підтримання державного обвинувачення в суді у системі криміналістики. *Вісник Львівського університету*. Серія «Юридична». 2014. Вип. 59. С. 334–342.

254. Кодекс України про адміністративні правопорушення. Кодекс України; Закон, Кодекс від 07.12.1984 № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>. (дата звернення: 12.05.2025).

255. Колодіна А. С., Федорова Т. С. Цифрова криміналістика: проблеми теорії і практики. *Київський часопис права*. 2022. Вип. 1. С. 176–180. DOI: <https://doi.org/10.32782/klj/2022.1.27>.

256. Комаха В. В. Кабінети науково-судової експертизи як перші криміналістичні установи в Україні на початку ХХ ст. *Актуальні проблеми держави і права*. 2007. № 36. С. 274–278.

257. Комісарчук Р. Епістемологічні основи криміналістики. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. Aprile. 2018. С. 163–167.

258. Комісарчук Р. В. Криміналістична адвокатологія (технологія захисту у кримінальному провадженні України): навч.-метод. посібник. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. 184 с.

259. Комісарчук Р. В. Криміналістичний моніторинг в Україні: перспективи становлення та розвитку. *Право та державне управління*. 2019. № 2 (35). Т. 2. С. 98–104. DOI: <https://doi.org/10.32840/pdu.2-2.14>.

260. Комісарчук Р. В. Особливості тактики огляду місця події при розслідуванні терористичних актів. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія «Юриспруденція». 2015. № 15. Т. 2. С. 135–138.

261. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Рада Європи; Конвенція, Міжнародний документ від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004. (дата звернення: 11.03.2025).

262. Коновалова В. Е. Версия: концепция и функции в судопроизводстве. Харьков; Консум, 2000. 176 с.

263. Коновалова В. Е. Организационные и психологические основы

деятельности следователя. Киев, 1973. 124 с.

264. Коновалова В. О. Допит: тактика і психологія. Харків: Консум, 1999. 157 с.

265. Коновалова В. О. Методологія криміналістики: нова концепція. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2017. Т. 19. С. 214–219.

266. Коновалова В. О., Шепітько В. Ю. Юридична психологія : підручник. 2-ге вид., перероб. і доп. Харків: Право, 2008. 240 с.

267. Конституція України. Конституція, Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>. (дата звернення: 21.02.2025).

268. Копча В. В., Копча Н. В. Криміналістична техніка, тактика і методика: навчальний посібник. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. 286 с.

269. Коропецька С. О., Юрчишин В. М., Савченко В. А. Відібрання зразків біологічного походження під час досудового розслідування: монографія. Чернівці: Технодрук, 2019. 184 с.

270. Костюченко О. Ю. Окремі питання вдосконалення змагальної процедури доказування під час досудового розслідування кримінального правопорушення. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 2. С. 37–43.

271. Костюченко О. Ю. Особливості проведення прямого та перехресного допиту свідків і потерпілого. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 1. С. 66–73.

272. Котюк І. І. Судова гносеологія: проблеми методології та практика : автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2008. 37 с.

273. Котюк І. І. Судова гносеологія: проблеми методології та практики : дис. ...д-ра юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2008. 436 с.

274. Котюк О. І. Слідчий експеримент: процесуальні аспекти. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2013. № 3. С. 130–135.

275. Кофанов А. В., Кобилянський О. Л., Кузьмічов Я. В. та ін.

Криміналістика: питання і відповіді: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2011. 280 с.

276. Кофанова О. С. Сучасні можливості та новітні розробки в сфері виявлення слідів дактилоскопічного походження. *Криміналістика і судова експертиза*. Київ, 2017. Вип. 62. С. 228–235.

277. Кравченко В. Доказування в господарському та кримінальному процесі: порівняльний аспект. *Актуальні проблеми юридичної науки та практики*. 2023. № 1 (7). С. 27–32.

278. Кравченко О. А. Застосування спеціальних знань під час збирання, дослідження та використання речових доказів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Запоріжжя, 2012. 21 с.

279. Крикливець Д. Є. Реалізація засади змагальності під час розгляду скарг слідчим суддею: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Львів, 2016. 321 с.

280. Крикливий Р. М. Деякі питання криміналістичного забезпечення підтримання державного обвинувачення в суді. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. № 47. С. 245–250.

281. Криміналістика: підруч. для студ. вищ. навч. закл. 2-е вид, перероб. і доп. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2017. 480 с.

282. Криміналістика: підручник : у 2 т. Т. 1; за заг. ред. А. Ф. Волобуєва, Р. Л. Степанюка, В. О. Малярової. Харків, 2017. 384 с.

283. Криміналістика: підручник. / В. В. Пясковський, Ю. М. Чорноус, А. В. Іщенко, О. О. Алексєєв та ін. Київ : «Центр учбової літератури», 2015. 544 с.

284. Криміналістика. Академічний курс: підручник / Т. В. Варфоломєєва, В. Г. Гончаренко, В. І. Бояров та ін. Київ : Юрінком Інтер, 2011. 504 с.

285. Криміналістика: криміналістична техніка: навч. посіб. / Р. Л. Степанюк, В. О. Гусєва, В. В. Кікінчук та ін. Харків : ХНУВС, 2023. 388 с.

286. Криміналістика: підручник / В. М. Шевчук, В. А. Журавель, В. Ю. Шепітько та ін.; за ред. В. М. Шевчука. Харків : Право, 2024. 1008 с.

287. Криміналістика: підруч. / В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова,

В. А. Журавель та ін.: за ред. В. Ю. Шепітька. 5-те вид. переробл. та допов. Київ: Ін Юре, 2016. 640 с.

288. Криміналістичне документування огляду місця події: методи, засоби, технології: монографія. За ред. П. Д. Біленчука. Київ: ННІПСК КНУВС, 2009. 76 с.

289. Криміналістичне дослідження ДНК: технології та можливості: навчальний посібник / Р. Л. Степанюк та ін. Харків: ФОП Панов А. М., 2019. 144 с.

290. Кримінальний кодекс України. Кодекс, Закон від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>. (дата звернення: 01.04.2025).

291. Кримінальний процес: навч. посібник / Ю. П. Аленін, Л. І. Аркуша та ін. Одеса : Фенікс, 2020. 582 с.

292. Кримінальний процес: підручник / І. В. Басиста, Р. І. Благута, І. В. Гловюк та ін.; за заг. ред. А. Я. Хитри, Р. М. Шехавцова. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. Ч. 1. 492 с.

293. Кримінальний процес: підручник; за заг. ред. О. В. Капліної, О. Г. Шило. Харків : Право, 2018. 584 с.

294. Кримінальний процес: підручник; за заг. ред. В. В. Коваленка, Л. Д. Удалової, Д. П. Письменного. Київ: «Центр учбової літератури», 2013. 544 с.

295. Кримінальний процесуальний Кодекс 2012 року: ідеологія та практика правозастосування: колективна монографія / За заг. ред. Ю. П. Аленіна; відпов. за вип. І. В. Гловюк. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. 1148 с.

296. Кримінальний процесуальний кодекс України. Закон, Кодекс від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>. (дата звернення: 21.04.2025).

297. Кримінально-процесуальний кодекс України. Закон від 28.12.1960 № 1001-05. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1001-05>. (дата звернення:

13.03.2025).

298. Крицька І. О. Доцільність поширення правового режиму депонування на речові докази під час досудового розслідування. *Актуальні питання кримінального процесу, криміналістики та судової експертизи: матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 24 листоп. 2017 р.). Ч. 2.* Київ, 2017. С. 37–40.

299. Крицька І. О. Речові докази та цифрова інформація: поняття та співвідношення. *Material evidence and digital information: notion and correlation. Часопис Київського університету права.* 2016. № 1. С. 301–305.

300. Крицька І. О. Речові докази у кримінальному провадженні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2017. 249 с.

301. Крушеницький А. В. Витребування та отримання речей і документів як засіб збирання доказів у кримінальному провадженні: дис. ...доктора філософії: 081–Право. Кропивницький, 2023. 246 с.

302. Крушинський С. А. Проблемні аспекти збирання та подання доказів стороною захисту у кримінальному провадженні. *Університетські наукові записки.* 2017. № 63. С. 296–310.

303. Крушинський С. А. Співвідношення пізнання та доказування у кримінально-процесуальній доктрині. *Eurasian Academic Research Journal.* 2016. № 4 (04). С. 131–135.

304. Кувшинов О. Д. Отримання висновку спеціаліста як процесуальна форма використання спеціальних знань у кримінальному провадженні. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту ім. Е. О. Дідоренка.* 2024. Вип. 2 (106). Ч. 2. С. 93–106. DOI: <https://doi.org/10.33766/2786-9156.106.2.93-106>.

305. Кузьменко М. М. Графічне оформлення обстановки під час огляду місця пожеж. *Криміналістичний вісник.* 2015. № 1 (23). С. 164–169.

306. Кузьмічов В. С. Слідча діяльність: сутність, принципи, криміналістичні прийоми та засоби здійснення: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Київ, 1996. 36 с.

307. Кушлик-Дивульська О. І., Кушлик Б. Р. Основи теорії прийняття рішень. Київ, 2014. 94 с.
308. Лазебний А. Форми використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів проти громадського порядку. *Jurnalul juridic național: teorie și practică*. 2015. Aug. С. 131–134.
309. Ланцедова Ю. О. Сутність і послідовність роботи з особистісними і речовими джерелами доказів у кримінальному судочинстві: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2009. 229 с.
310. Лисаченко Є. І. Тимчасовий доступ до речей і документів як засіб кримінального процесуального доказування: дис. ... д-ра філос., 081–Право. Київ, 2021. 210 с.
311. Лисенко В. В. Проблеми призначення позапланових ревізій (перевірок) у ході досудового розслідування: за матеріалами судової практики. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2022. Вип. 1 (97). С. 230–246. DOI: <https://doi.org/10.33766/2524-0323.97.230-246>.
312. Лисиченко В. К. Юридическое понятие документа и его значение. *Криминалистическа и судебная експертиза*. 1972. Вип. 9. С. 179–188.
313. Литвин О. В. Дослідження доказів у судовому розгляді: деякі питання. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. Вип. 67. С. 728–734.
314. Літкевич Д. О. Теоретико-правові основи використання досягнень науково-технічного прогресу у кримінальній процесуальній формі: дис. ... д-ра філос.: 081–Право. Харків, 2020. 280 с.
315. Лобойко Л. М. Реформування кримінально-процесуального законодавства у частині регламентації окремих питань доказування. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Право». 2011. № 2 (4). С. 1–18. URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2011/n2/11llmopd.pdf>. (дата звернення: 12.08.2024).
316. Лобойко Л. М., Банчук О. А. Кримінальний процес: навчальний посібник. Київ: Ваіте, 2014. 280 с.

317. Лозинська Ю. І., Шехавцов Р. М. Достовірність показань свідка та її з'ясування у кримінальному провадженні: монографія. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2020. 212 с.

318. Лоскутов Т. О. Щодо типів правового регулювання у кримінальному процесі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2015. Вип. 30. Т. 2. С. 137–140.

319. Лук'янчиков Б. Є., Лук'янчиков Є. Д. Використання спеціальних знань у дослідчому провадженні. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Право». 2010. № 1. С. 1–8. URL: <https://lj.oa.edu.ua/articles/2010/n1/10lbeudp.pdf> (дата звернення: 12.08.2024).

320. Лук'янчиков Б. Є., Лук'янчиков Є. Д., Петряєв С. Ю. Криміналістична ідентифікація об'єктів за ідеальними відображеннями: монографія Київ: НТУУ «КПІ» Вид-во «Політехніка», 2016. 204 с.

321. Лук'янчиков Є. Д. Інформаційне забезпечення розслідування злочинів (правові і тактико-криміналістичні аспекти): автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2005. 38 с.

322. Лук'янчиков Є. Д., Лук'янчиков Б. Є. Освідчення особи – засіб інформаційного забезпечення розслідування. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. Політологія. Соціологія. Право. 2012. № 1. С. 150–154.

323. Лук'янчиков Є. Д., Лук'янчиков Б. Є. Отримання зразків для експертизи за чинним КПК України. *Криміналістика і судова експертиза*. 2017. Вип. 62. С. 61–68.

324. Лук'янчиков Є. Д., Лук'янчиков Б. Є. Пред'явлення для впізнання – засіб інформаційного забезпечення розслідування. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 4. С. 46–53.

325. Лук'янчиков Є. Д., Лук'янчиков Б. Є. Формування доказів у кримінальному провадженні. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2016. № 2. С. 118–129.

326. Лук'янчиков Є. Д., Лук'янчиков Б. Є., Микитенко О. Б. Заперечливі

обставини та їх значення для встановлення інсценувань кримінальних правопорушень. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту ім. Е. О. Дідоренка*. 2024. Вип. 3 (107). С. 235–243. DOI: <https://doi.org/10.32782/2786-9156.107.3.235-243>.

327. Лук'янчиков Є. Д., Лук'янчиков Б. Є., Микитенко О. Б. Попереднє дослідження слідової інформації в процесі розслідування. *Проблеми європейської та світової безпеки: правові вектори*: матеріали круглого столу (Київ, 10 травн. 2023 р.). Київ: КПП ім. Ігоря Сікорського, 2023. С. 41–46.

328. Лукашевич В. Г. Докази та доказування в кримінально-процесуальному та криміналістичному вимірі. *Держава та регіони*. Серія «Право». 2016. № 1 (51). С. 74–79.

329. Лукашевич В. Г. Доказування як процесуальна форма та криміналістичний метод пізнання. *Вісник Запорізького національного університету*. Юридичні науки. 2005. № 1. С. 186–192.

330. Лукашевич В. Г., Юнацький О. В. Моделювання у криміналістиці та пізнавальній діяльності слідчого : монографія. Київ: КНТ, 2008. 184 с.

331. Ляш А. О. Теорія доказів, процес доказування і проблема істини у кримінальному провадженні. *Правові, управлінські та економічні аспекти трансформації сучасного громадянського суспільства* : тези допов. Всеукр. наук.-практ. конф., Київ 25 березня 2016 р. У 2 чч. Ч. І. Київ, 2016. С. 450–454.

332. М'ясоїд П. А. Загальна психологія: Навч. посіб. 3-тє вид., випр. Київ: Вища школа, 2004. 487 с.

333. Мазур М. Р. Особливості формування показань свідка в кримінальному провадженні. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. Право. 2015. № 12. С. 141–147.

334. Мазурок О. Я. Виявлення, фіксація та вилучення слідів крові під час розслідування фактів безвісного зникнення особи. *Криміналістичний вісник*. 2015. № 2 (24). С. 99–103.

335. Макаручук М. Ю., Куценко Т. В., Кравченко В. І., Данилов С. А.

Психофізіологія: навчальний посібник. Київ: ООО «Інтерсервіс» , 2011. 329 с.

336. Максимішин Н. М. Судовий допит: процесуальне і криміналістичне дослідження: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Львів, 2016. 250 с.

337. Максимюк Н. І. Усність як гарантія права на справедливий суд. Київський часопис права. 2023. № 1. С. 356–361. DOI: <https://doi.org/10.32782/klj/2023.1.55>.

338. Малахова О. В. Реалізація інституту сприяння захисту у кримінально-процесуальному доказуванні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2016. 23 с.

339. Малюга Р. В. Доказування в кримінальному процесі: проблеми визначення структурних елементів. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2013. Вип. 11. С. 280–283.

340. Малярова В. О. Питання класифікації доказів у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2014. С. 257–260.

341. Малярова В. О. Тактико-криміналістичні та процесуальні основи пошуку та затримання злочинця: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2005. 20 с.

342. Манжай О. В. Особливості огляду засобів комп'ютерної техніки. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2016. № 3 (74). С. 111–120.

343. Мармаза О. І. Основи теорії менеджменту. Харків: ТОВ «Планета-принт», 2015. 139 с.

344. Марочкін О. І. Мотивування процесуальних рішень слідчого: монографія. Київ, Національна академія прокуратури України, 2015. 214 с.

345. Матарикіна О. В. Проблемні питання, що виникають у ході огляду місця події: виявлення й вилучення слідів біологічного походження. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2018. Вип. 18. С. 146–153.

346. Матусовский Г. А. Экономические преступления: криминалистический анализ. Харьков, 1999. 480 с.

347. Матюшкова Т. П. Тактика допиту потерпілих-жінок від насильницьких злочинів: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2006. 255 с.

348. Меживой О. В. Оперативно-розшукова ситуація як підстава для вибору та застосування оперативної комбінації. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2010. Вип. 2. С. 366–373.

349. Мирошніченко Т. М. Щодо питання реалізації нормативного змісту засади забезпечення обвинуваченому права на захист у ході збирання доказів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2015. Вип. 32. Т. 3. С. 132–137.

350. Мирошніченко Ю. М. Криміналістичне забезпечення судового провадження: концептуальні основи: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Кропивницький, 2024. 493 с.

351. Михеенко М. М. Доказывание в советском уголовном судопроизводстве. Киев, 1984. 132 с.

352. Мовчан А. В. Поняття та сутність аналітичної розвідки як особливої форми інформаційно-аналітичної роботи в ОРД. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія юридична. 2012. № 3. С. 443–450.

353. Моргунов В. О., Арланов О. Д. Використання можливостей ігрового рушія Unreal Engine 5 для моделювання обстановки місця події. *Сучасні виклики та актуальні проблеми забезпечення міжнародної та національної безпеки (тенденції, проблеми та шляхи їх вирішення)*: матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 2 груд. 2022 р.). Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2023. С. 186–188.

354. Мороз І. Тактика дій працівників поліції під час оформлення додатків до протоколу огляду дорожньо-транспортної пригоди. *Підприємство, господарство і право*. 2017. № 3. С. 286–289.

355. Мудрецький Р. В. Подолання протидії судовому розгляду в кримінальних провадженнях: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Кривий Ріг, 2019. 262 с.

356. Назимко Є. С., Коваленко А. В. Сучасні техніко-криміналістичні засоби доказування в кримінальному провадженні: навчально-методичний посібник. Київ: Алерта, 2024. 106 с.

357. Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України / За редакцією С. В. Ківалова та С. І. Кравченко. Одеса: Фенікс, 2020 924 с.

358. Неганов В. В. Використання висновків ревізій у кримінальному провадженні: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2018. 292 с.

359. Негребецький В. В. Перевірка показань підозрюваного на місці: тактика і психологія: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2005. 20 с.

360. Нестор Н. 3D-сканування як інструмент дослідження ракет під час проведення судової експертизи. *Проблемні питання та особливості проведення судових вибухотехнічних експертиз, експертиз ракетної та артилерійської зброї, здійснення оглядів місць її застосування, ідентифікація в умовах збройної агресії*: зб. мат-лів міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 17.10.2024). Київ : Видавництво Ліра-К, 2024. С. 69–71.

361. Нор В., Слюсарчук Х. Заявник – суб'єкт доказування? *Вісник Львівського університету*. Серія «Юридична». 2021. Вип. 72. С. 147–154.

362. Огляд трупа, пов'язаний з ексгумацією, у кримінальному провадженні України: навчальний посібник. / В. І. Галаган, М. Й. Кулик, Н. С. Моргун, Ю. В. Терещенко. Київ, 2018. 113 с.

363. Тактика слідчого огляду комп'ютерних систем та їх елементів / О. В. Одерій, С. О. Корона, С. В. Самойлов. Донецьк, 2010. 88 с.

364. Одерій О. В. Теоретичне осмислення початкового етапу досудового розслідування. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2015. № 4 (72). С. 258–263.

365. Одерій О. В. Теорія і практика розслідування злочинів проти довкілля : монографія. Харків : Діса плюс, 2015. 528 с.

366. Одерій О. В., Герцик Р. В. Методика судового розгляду

кримінальних проваджень (теоретичний аспект). *Правовий часопис Донбасу*. 2022. № 4 (81), Том. 2. С. 178–184. DOI: <https://doi.org/10.32782/2523-4269-2022-81-4-2-178-184>.

367. Одерій О. В., Кожевніков О. А. Отримання криміналістично значущої інформації шляхом аналізу відкритих інтернет-джерел. *Правовий часопис Донбасу*. 2020. № 4 (73). С. 144–155.

368. Орлов Ю. Ю., Чернявський С. С. Електронне відображення як джерело доказів у кримінальному провадженні. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 1 (13). С. 12–24.

369. Основи кримінального процесу: навч. посіб. / О. В. Пчеліна, Т. Г. Фоміна, В. В. Романюк, Г. І. Глобенко; за заг. ред. д-ра юрид. наук, доц. Т. Г. Фоміної. Харків: ХНУВС, 2023. 132 с

370. Павлюк Н. В. Застосування 3D-моделювання під час допиту та слідчого експерименту. *Інноваційні методи та цифрові технології в криміналістиці, судовій експертизі та юридичній практиці: матеріали Міжнар. «круглого столу»* (Харків, 12 груд. 2019 р.). Харків: Право, 2019. С. 112–114.

371. Панова А. В. Визнання доказів недопустимими у кримінальному провадженні : монографія. Харків: Право, 2017. 256 с.

372. Патюк С. О. Завдання кримінального провадження. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 95–101.

373. Пашковський М. І. Питання цифровізації досудового провадження у стратегічних документах офісу прокурора міжнародного кримінального суду. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2023. № 12 (18). С. 632–648.

374. Пашнєв Д. В. Використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів, вчинених із застосуванням комп'ютерних технологій: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2007. 19 с.

375. Первинний огляд трупа на місці виявлення : навчально-методичний посібник. / Бачинський В. Т., Кулик О. Ф., Сапка І. Г., Ванчуляк О. Я. Чернівці: БДМУ, 2010. 212 с.

376. Деякі питання надання платних послуг науково-дослідними

установами судових експертиз Міністерства юстиції. Постанова Кабінету Міністрів України від 27.07.2011 № 804. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/804-2011-%D0%BF>. (дата звернення: 21.04.2025).

377. Перелік платних послуг, які надаються підрозділами Міністерства внутрішніх справ, Національної поліції та Державної міграційної служби, і розмір плати за їх надання, затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 04.06.2007 № 795 (у редакції постанови Кабінету Міністрів України від 26.10.2011. № 1098). Нормативно-правова база «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/795-2007-%D0%BF>. (дата звернення: 11.04.2025).

378. Перлін С. Співвідношення судової експертизи та експертного дослідження в діяльності експертної служби Міністерства внутрішніх справ України. *Підприємство, господарство і право*. 2017. № 2. С. 283–287.

379. Пилипенко О. М. Особливості організації й тактики огляду місця події при розслідування незаконної порубки лісу. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2018. Вип. 2 (82). С. 280–289.

380. Пиріг І. В. Теоретичні основи експертної діяльності органів внутрішніх справ: монографія. Дніпропетровськ: Ліра ЛТД, 2011. 312 с.

381. Пиріг І. В. Щодо питання віднесення судової експертизи до слідчих (розшукових) дій. *Криміналістика і судова експертиза*. 2019. Вип. 64. С. 58–68. DOI: <https://doi.org/10.33994/kndise.2019.64.03>.

382. Пиріг І. В., Кайко В. І., Варданян Л. К. Можливості використання науково-технічних засобів при допиті. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 3. С. 126–131. DOI: <https://10.31733/2078-3566-2018-4-126-120>.

383. Пиріг І. Використання спеціальних знань під час розслідування злочинів, учинених в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022.

Спеціальний випуск № 2. С. 348–353. DOI: <https://doi.org/10.31733/2078-3566-2022-6-348-353>.

384. Плахотнік О. В. Практичне застосування штучного інтелекту у кримінальному провадженні. *Вісник кримінального судочинства*. 2019. № 4. С. 45–57. DOI: <https://doi.org/10.17721/2413-5372.2019.4/45-57>.

385. Плетенець В. М. Теоретичні та праксеологічні засади подолання протидії досудовому розслідуванню: монографія. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2020. 424 с.

386. Погорецький М. А. Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі: монографія. Харків: Арсіс, ЛТД, 2007. 576 с.

387. Погорецький М. А. Докази у кримінальному процесі: проблемні питання. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Право». 2011. № 1 (3). С. 1–53.

388. Погорецький М. А. Нова концепція кримінального процесуального доказування. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 3. С. 63–79.

389. Погорецький М. А., Сергєєва Д. Б. Тактика захисника: поняття, зміст та місце в системі криміналістичної тактики. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. №. 2. С. 112–123.

390. Поляк Ю. П. Застосування технічних засобів при проведенні слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій та використання його результатів під час досудового розслідування: дис. ... д-ра філософії 081 Право. Львів, 2022. 230 с.

391. Попелюшко В. О. Експертні знання в кримінальному провадженні за новим КПК України. *Криміналістика і судова експертиза*. 2013. Вип. 58 (2). С. 68–74.

392. Попелюшко В. О. Щодо питання інституту адвокатського розслідування та його джерельної бази. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2008. Вип. 20. С. 276–284.

393. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду у

справі № 750/11509/18 від 01 квітня 2020 року. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/88601586>.

394. Постанова колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 17.10.2023 у справі № 638/18452/17. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114423816>.

395. Постанова Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 14.09.2020 у справі № 740/3597/17. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91702552>.

396. Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень. МОЗ України; Правила від 17.01.1995 № 6. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0255-95>. (дата звернення: 11.08.2025).

397. Прийняття процесуальних рішень за новим кримінальним процесуальним законодавством України : навч.-метод. посібник / Ю. П. Аленін, В. Г. Пожар, І. В. Гловюк та ін. Одеса : Фенікс, 2012. 138 с.

398. Про адвокатуру та адвокатську діяльність. Закон України від 05.07.2012 № 5076-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17>. (дата звернення: 25.07.2025).

399. Про Бюро економічної безпеки України. Закон України від 28.01.2021 № 1150-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1150-20>. (дата звернення: 25.07.2024).

400. Про віртуальні активи. Закон України від 17.02.2022 № 2074-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20>. (дата звернення: 01.10.2024).

401. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів. Закон України від 03.10.2017 № 2147-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147-19>. (дата звернення: 23.07.2024).

402. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального та Кримінального процесуального кодексів

України щодо оптимізації діяльності спеціалістів у кримінальному провадженні. Закон України від 09.10.2024 № 4009-IX. (дата звернення: 01.11.2024).

403. Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору). Закон України від 07.02.2019 № 2680-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2680-19#n6>. (дата звернення: 11.09.2024).

404. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України «Про електронні комунікації» щодо підвищення ефективності досудового [...]. Закон України від 15.03.2022 № 2137-IX / Верховна Рада України. База «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2137-20>. (дата звернення: 01.08.2024).

405. Про Державне бюро розслідувань. Закон України від 12.11.2015 № 794-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19>. (дата звернення: 25.07.2024).

406. Про деякі питання порядку здійснення судового розгляду в судовому провадженні у першій інстанції відповідно до Кримінального процесуального кодексу України. Вищий спеціалізований суд; Лист від 05.10.2012 № 223-1446/0/4-12. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1446740-12>. (дата звернення: 03.08.2024).

407. Про доступ до публічної інформації. Закон України від 13.01.2011 № 2939-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17>. (дата звернення: 11.04.2024).

408. Про електронні документи та електронний документообіг. Закон України від 22.05.2003 № 851-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15>. (дата звернення: 01.08.2024).

409. Про затвердження Зводу відомостей, що становлять державну таємницю. Наказ Служби безпеки України від 23.12.2020 № 383. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0052-21>. (дата звернення: 28.12.2024).

410. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : Наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98> (дата звернення: 12.01.2025).

411. Про затвердження Інструкції щодо роботи з технічними засобами фіксування судового засідання. Наказ ДСА України від 06.06.2022 № 156. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0156750-22>. (дата звернення: 30.03.2025).

412. Про затвердження Положення про Єдиний реєстр досудових розслідувань, порядок його формування та ведення. Наказ Офісу Генерального прокурора від 30.06.2020 № 298. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0298905-20>. (дата звернення: 30.03.2025).

413. Про затвердження Положення про порядок функціонування окремих підсистем Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи. Рішення Вищої ради правосуддя від 17.08.2021 № 1845/0/15-21. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1845910-21>. (дата звернення: 30.03.2025).

414. Про затвердження Порядку взаємодії між органами та підрозділами Національної поліції, закладами охорони здоров'я та органами прокуратури України при встановленні факту смерті людини. Наказ МВС України, МОЗ України, Генеральної прокуратури України від 29.09.2017 № 807/1193/279. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1299-17>. (дата звернення: 13.04.2025).

415. Про затвердження Порядку взаємодії між органами та підрозділами Національної поліції України, закладами охорони здоров'я та органами прокуратури України при встановленні факту смерті людини під час воєнного стану на території України. Наказ МВС України, МОЗ України, Офісу Генерального прокурора від 09.03.2022 № 177/450/46. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0317-22>. (дата звернення: 14.04.2025).

416. Про звернення громадян. Закон України від 02.10.1996 № 393/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80>. (дата

звернення: 11.04.2025).

417. Про інформаційно-телекомунікаційну систему досудового розслідування "іКейс". Наказ Національного антикорупційного бюро України, Офісу Генерального прокурора, Ради суддів України, Вищого антикорупційного суду від 15.12.2021 № 175/390/57/72. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0390886-21>. (дата звернення: 30.03.2025)

418. Про Національну поліцію. Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19>. (дата звернення: 25.04.2025).

419. Про оперативно-розшукову діяльність. Закон України від 18.02.1992 № 2135-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12>. (дата звернення: 25.07.2024).

420. Про прокуратуру. Закон України від 14.10.2014 № 1697-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18>. (дата звернення: 25.07.2025).

421. Про Службу безпеки України. Закон України від 25.03.1992 № 2229-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12>. (дата звернення: 25.07.2024).

422. Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах. Постанова Верховного суду України від 30.05.1997 № 8. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-97>. (дата звернення: 23.04.2024).

423. Про судову експертизу. Закон України від 25.02.1994 № 4038-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>. (дата звернення: 25.07.2024).

424. Про судоустрій і статус суддів. Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>. (дата звернення: 15.03.2025).

425. Проект Закону про приватну детективну діяльність від 04.02.2020 № 3010. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68051. (дата звернення: 13.05.2025).

426. Пчеліна О. В. Тактичні завдання розслідування злочинів у сфері службової діяльності. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. № 2. С. 155–158.

427. Пчеліна О. В. Тактичні особливості огляду документів під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності. *Право і суспільство*. 2015. № 1. С. 248–255.

428. Ревак І. О., Підхомний О. М., Яворська Т. В. Необхідність та можливості використання електронних доказів у фінансових розслідуваннях. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка». 2023. № 29 (57). С. 60–64. DOI: [https://doi.org/10.25264/2311-5149-2023-29\(57\)-60-64](https://doi.org/10.25264/2311-5149-2023-29(57)-60-64).

429. Ревака В. М. Попереднє дослідження об'єктів у стадії порушення кримінальної справи. *Правова держава*. 2009. № 11. С. 183–189.

430. Ревенко О. І. Основи методики розслідування незаконного видобування вугілля: дис. ... канд. юрид. наук. Сєверодонецьк, 2018. 225 с.

431. Рибалка О. В. Участь приватного детектива (детективного агентства) у збиранні доказів стороною захисту. *Право і суспільство*. 2017. № 1. С. 259–263.

432. Рогальська В. В. Національні та міжнародні стандарти проведення окремих видів допитів. *Правова позиція*. 2022. № 4 (37). С. 275–278.

433. Рогальська В. В., Броневицька О. М. Повноваження слідчого судді у кримінальному провадженні під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій. *Правова позиція*. 2023. № 3 (40). С. 165–169. DOI: <https://doi.org/10.32782/2521-6473.2023-3.32>.

434. Рогатюк І. В. Удосконалення тактики дій сторони обвинувачення та захисту під час проведення тимчасового доступу до речей і документів. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2021. № 4 (121). С. 66–73. DOI: <https://doi.org/10.33270/01211214.66>.

435. Розслідування колабораційної діяльності : практ. посібник / Є. О. Письменський, С. В. Головкін, А. В. Коваленко, В. В. Коваленко. Київ : ВД Дакор, 2023. 260 с.

436. Ряшко О. В. Значення та використання обвинувальних і виправдувальних доказів у кримінальному процесі. *Науковий вісник Львівського*

державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. 2014. № 2. С. 367–373.

437. Ряшко О. В. Кримінальне провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру: призначення психіатричної експертизи та особливості предмета доказування. *Modern achievements of EU countries and Ukraine in the area of law* : Collective monograph. Riga : Izdevniecība “Baltija Publishing”, 2020. Р. 1. С. 534–547.

438. Case of Teixeira de Castro v. Portugal (44/1997/828/1034). European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58193>.

439. Сабадаш В. П. Криміналістика: навч. посіб. Київ : «Центр учбової літератури», 2013. 228 с.

440. Саїнчин О. С. Теорія та історія розвитку криміналістики за кордоном. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2020. Т. XXVI. С. 96–106. DOI: <https://doi.org/10.32837/npuola.v26i0.666>.

441. Салтевський М. В. Криміналістика: підручник: У 2-х ч. Ч. 1. Харків: Консум, Основа, 1999. 416 с.

442. Самойлова О. Ф., Береговець Я. Б. Значення ілюстративного матеріала у висновках судових експертів. *International scientific e-journal ЛОГОΣ. ONLINE*. 2020. № 16. DOI: <https://doi.org/10.11232/2663-4139.16.07>.

443. Сегай М. Я. Методология судебной идентификации. Киев, 1970. 256 с.

444. Семенов В. В. Тактичні особливості обшуку під час розслідування інсценованих вбивств. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. Вип. 3 (28). Т. 2. С. 178–181. DOI: [https://doi.org/10.32837/pyuv.v2i3\(28\).383](https://doi.org/10.32837/pyuv.v2i3(28).383).

445. Середа Ю. М. Формування доказів у кримінальному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2012. 16 с.

446. Синчук В. Л. Розслідування вбивств: шляхи вдосконалення: монографія. Харків : Харків юридичний, 2005. 288 с.

447. Скоромний Д. А. Правове регулювання прийняття кримінальних

процесуальних рішень: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2018. 242 с.

448. Сливич І. І. Юридичні факти в кримінальному процесі України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12:00:09. Одеса. 2007. 19 с.

449. Словник української мови: в 11 томах. / Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Т. 1. Київ : Наук. думка. 1970. 722 с.

450. Словник української мови: в 11 томах. / Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Т. 3. Київ : Наук. думка. 1972. 744 с.

451. Смик С. І. Процесуальний порядок здійснення допиту свідка, потерпілого на стадії досудового розслідування в судовому засіданні. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. Вип. 1. Т. 2. С. 193–198.

452. Сокиран М. Ф. Застосування технічних засобів під час слідчих (розшукових) дій як елемент психологічного впливу. *Криміналістичний вісник*. 2020. № 2 (34). С. 66–74. DOI: <https://doi.org/10.37025/1992-4437/2020-34-2-66>.

453. Сокиран М. Ф. Застосування технічних засобів фіксації ходу та результатів огляду місця події. *Вісник Академії адвокатури України*. 2011. Ч. 1 (20). С. 160–167.

454. Сольонова О. Порядок допиту потерпілого під час судового розгляду. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2017. № 2 (24). С. 293–206.

455. Справа «А.В. проти України» (Заява № 65032/09). *Європейський суд з прав людини*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a77.

456. Справа «Зоріна та інші проти України» (Заява № 20295/07 та 3 інші заяви). *Європейський суд з прав людини*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_e22.

457. Справа «Нечипорук і Йонкало проти України» (Заява № 42310/04). *Європейський суд з прав людини*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_683.

458. Стандарти процесуального інтерв'ю. За ред. С. Рокуня, Т. Філоненка, Ю. Білоусова та В. Яворської. Дніпро: Середняк Т. К., 2022. 182 с.

459. Старенький О. С. Доказування в кримінальному провадженні: до визначення поняття. *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності*.

2015. № 1 (52). С. 144–152.

460. Старенький О. С. Суб'єкти доказування в кримінальному провадженні: поняття та класифікація. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2014. № 12. С. 232–236.

461. Стахівський С. М. Кримінально-процесуальні засоби доказування : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2005. 31 с.

462. Стахівський С. М. Теорія і практика кримінально-процесуального доказування : монографія. Київ, 2005. 272 с.

463. Степаненко А. С. Стандарт доказування «поза розумним сумнівом» у кримінальному провадженні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2017. 234 с.

464. Степанюк Р. Л. Криміналістична розвідка як напрям слідчої та судово-експертної діяльності. *Криміналістика та судова експертиза у XXI столітті* : матеріали Всеукр. наук.-практ. семінару (м. Київ, 30 травня 2024 р.). Київ : ДНДЕКЦ МВС України, 2024. С. 213–215.

465. Степанюк Р. Л. Розвідка у криміналістиці й оперативно-розшуковій діяльності. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту ім. Е. О. Дідоренка*. 2024. Вип. 2 (106). Ч. 2. С. 191–203. DOI: <https://doi.org/10.33766/2786-9156.106.1.191-203>.

466. Степанюк Р. Л., Перлін С. І. Дослідження ДНК як галузь криміналістичної техніки: проблеми формування та напрямки розвитку. *Право і безпека*. 2020. № 2 (77). С. 93–99. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2020.2.13>.

467. Степанюк Р. Л., Перлін С. І. Напрями розвитку структури і змісту криміналістичної техніки в Україні. *Криміналістичний вісник*. 2019. № 2 (32). С. 6–14. DOI: <https://doi.org/10.37025/1992-4437/2019-32-2-6>.

468. Стоянов М. М. Властивості доказів у кримінальному процесі України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2010. 22 с.

469. Стратонов В. М. До методологічних проблем криміналістичної теорії пізнавальної діяльності. *Учені записки Тавричного національного університету ім. В. І. Вернадського. Серія «Юридичні науки»*. 2010. № 2.

Т. 23(62). С. 261–268.

470. Стратонов В. М. Поняття, завдання слідчих (розшукових) дій у процесі розслідування злочинів. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2014. № 2. С. 143–155.

471. Стратонов В. М. Теоретичні основи та практика пізнавальної діяльності слідчого: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2010. 36 с.

472. Страхова С. В. Теоретичні основи підготовки й прийняття процесуальних і тактичних рішень слідчим : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Запоріжжя, 2012. 365 с.

473. Судові експертизи в процесуальному праві України: навч. посіб. за заг. ред. О. Г. Рувіна. Видавництво Ліра-К, 2019. 424 с.

474. Сукач І. В., Копетюк М. І. Деякі особливості тактики підтримання прокурором державного обвинувачення в суді. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2013. Т. 3. Вип. 23. Ч. 2. С. 146–149.

475. Сухомлин Ю. В. Деякі питання процесуального порядку подання, розгляду та вирішення клопотань про застосування запобіжних заходів. *Право і суспільство*. 2021. № 4. С. 233–238. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2021.4.31>.

476. Сучасний тлумачний словник української мови: 60 000 слів ; за ред. д-ра філол. наук, проф. В. В. Дубічинського. Харків, ВД. «ШКОЛА», 2011. 784 с.

477. Таранова А. Участь спеціаліста в організації та проведенні освідчування під час розслідування неналежного виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником. *Jurnalul juridic național: teorie și practică*. 2019. № 4. Т. 1. С. 142–145.

478. Теорія держави і права : підручник / О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський та ін. ; за ред. О. В. Петришина. Харків : Право, 2015. 368 с.

479. Теорія доказів: підручник для слухачів магістратури юридичних вузів / За заг. ред. д.ю.н., професора В. М. Тертишника. Київ: Алерта, 2015. 294 с.

480. Теплицький Б. Б. Завдання, об'єкти та питання комп'ютерно-технічної судової експертизи. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2019. № 2 (18). С. 24–32.

481. Теплицький Б. Б. Особливості застосування техніко-криміналістичних засобів при проведенні окремих слідчих (розшукових) дій під час розслідування злочинів у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку. *Юридична наука*. 2020. № 6 (108). С. 248–255. DOI: <https://doi.org/10.32844/2222-5374-2020-108-6-1.30>.

482. Теплицький Б. Б., Шарай Л. Г., Ковальов К. М., Кузьмін С. А. Злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку: спеціальні питання кваліфікації, проведення слідчих (розшукових) дій, призначення комп'ютерно-технічних судових експертиз : наук.-практ. посіб. Київ : Паливода А. В., 2019. 168 с.

483. Тертишник В. М. Верховенство права та забезпечення встановлення істини в кримінальному процесі України. Монографія. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2009. 404 с.

484. Тертишник В. М., Слинько С. В. Теория доказательств: учебное издание. Харьков: Арсис, 1998. 256 с.

485. Тетерятник Г. К. Кримінальне провадження в умовах надзвичайних правових режимів: теоретико-методологічні та праксеологічні основи: монографія. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. 500 с.

486. Тимощук В. Є. Судовий огляд: процесуальне та криміналістичне дослідження: дис. ..на здобуття ступеня доктора філософії – 081 «Право». Львів, 2022. 266 с.

487. Тимчишин А. М. Спеціальні знання у кримінальному процесі

України: теорія та практика: дис. ... д-ра юрид. наук. Кропивницький, 2023. 438 с.

488. Тимчишин Д. М. Використання науково-технічних засобів під час проведення слідчих (розшукових) дій за участю підозрюваного у вчиненні вбивства. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 2 (87). С. 295–301.

489. Тіщенко В. В., Барицька А. А. Теоретичні засади формування технологічного підходу в криміналістиці: монографія. Одеса: Фенікс, 2012. 198 с.

490. Тіщенко В. В. Виникнення, розвиток і сучасний стан криміналістичної методики розслідування. *Наукові праці національного університету «Одеська юридична академія»*. 2017. Т. XIX. С. 361–381.

491. Тіщенко В. В. Злочинна діяльність як об'єкт криміналістики. *Актуальні проблеми держави і права*. 2006. № 27. С. 139–145.

492. Тіщенко В. В. Слідчі ситуації в методиці розслідування злочинів: поняття, класифікація, значення. *Актуальні проблеми держави і права*. 2004. № 22. С. 961–965.

493. Тіщенко В. В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів: монографія. Одеса: Фенікс, 2007. 260 с.

494. Тіщенко В. В. Технологічний підхід як новаційний напрямок у розвитку криміналістичної науки. *Науковий вісник Львівської комерційної академії. Серія «Юридична»*. 2015. № 2. С. 316–325.

495. Тіщенко В. В. Щодо змісту і структури теорії криміналістики. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 18 травня 2018 р.) У 2-х т. Т. 2. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 375–378.

496. Тіщенко В. В. Щодо поняття, завдань і змісту криміналістичної тактики. *Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19 трав. 2017 р.). У 2-х тт. Т. 2.

Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 409–411.

497. Тіщенко В. В., Ващук О. П. Сприйняття та використання вербальної і невербальної інформації під час проведення слідчих (розшукових) дій. *Криміналістика і судова експертиза*. 2019. Вип. 64. С. 169–179. DOI: <https://doi.org/10.33994/kndise.2019.64.14>.

498. Торбас О. О. OSINT при розслідуванні кримінальних правопорушень : підручник. Одеса: Видавництво «Юридика», 2024. 180 с.

499. Торбас О. О. Розсуд в кримінальному процесі України: теоретичне обґрунтування та практика реалізації: монографія. Одеса: Юридична література, 2020. 284 с.

500. Торбас О. Роль слідчого судді в процесі оцінки доказів у кримінальному провадженні. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 5. С. 309–312. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.5.54>.

501. Трофименко В. М. Особливості участі захисника в доказуванні в кримінальному провадженні: деякі теоретико-прикладні аспекти. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2015. Вип. 33. Т. 2. С. 165–168.

502. Удалова Л. Д. Теорія та практика отримання вербальної інформації у кримінальному процесі України: монографія. Київ: Вид. Паливода А. В., 2005. 324 с.

503. Удовенко Ж. В. Криміналістика: конспект лекцій. За заг. ред. Галагана В. І. Київ: «Центр учбової літератури», 2016. 320 с.

504. Удовенко Ж. В. Криміналістичне забезпечення процесу доказування на досудовому слідстві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2004. 18 с.

505. Узунова О. В., Кальонов О. О. Процесуальна модель проведення допиту з використанням гіпнозу на досудовому розслідуванні. *Право і суспільство*. 2016. № 3. Ч. 2. С. 227–234.

506. Ухвала Дніпровського районного суду м. Дніпродзержинська Дніпропетровської області від 29 січня 2024 року у справі № 209/4151/23.

Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116591881>.

507. Ухвала Новоселицького районного суду Чернівецької області від 26 січня 2024 року у справі № 720/2786/23. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116564810>.

508. Ухвала слідчого судді Вищого антикорупційного суду від 14 липня 2023 року у справі № 991/6242/23. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112293869>.

509. Ухвала слідчого судді Вищого антикорупційного суду від 17 листопада 2023 року у справі № 991/9862/23. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115096699>.

510. Ухвала слідчого судді Кобеляцького районного суду Полтавської області від 08 серпня 2019 року у справі № 532/1888/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83581937>.

511. Ухвала слідчого судді Костянтинівського міськрайонного суду Донецької області від 18 січня 2021 року у справі № 233/4886/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94240249>.

512. Ухвала слідчого судді Ленінського районного суду м. Миколаїв від 22 червня 2021 року у справі № 489/3967/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97813178>.

513. Ухвала слідчого судді Октябрського районного суду м. Полтави від 15.01.2024 року у справі № 554/2347/23. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116309912>.

514. Ухвала слідчого судді Печерського районного суду м. Києва від 02 червня 2023 року у справі № 757/20281/23-к. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113267092>.

515. Ухвала слідчого судді Шевченківського районного суду м. Запоріжжя від 23 листопада 2023 року у справі № 336/1016/22. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL:

<https://reyestr.court.gov.ua/Review/115134547>.

516. Ухвала слідчого судді Шевченківського районного суду м. Київ від 19 травня 2021 року у справі № 761/12718/21. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97057084>.

517. Файнзільберг Л. С., Жуковська О. А., Якимчук В. С. Теорія прийняття рішень : підручник для студентів спеціальності «Комп'ютерні науки та інформаційні технології», спеціалізації «Інформаційні технології в біології та медицині». Київ : Освіта України, 2018. 246 с.

518. Фаринник В. Особливості формування доказів та доказування в кримінальному судочинстві України. Харків: Фактор, 2013. 96 с.

519. Фартушна О. Ю. Засоби фіксації доказової інформації. *Вісник Академії адвокатури України*. 2005. Вип. 3. С. 88–91.

520. Фігурський В. М., Тимощук В. Є. Порядок огляду речових доказів у кримінальному провадженні. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 2. С. 254–258.

521. Філософський енциклопедичний словник / НАН України, Ін-т філософії імені Г. С. Сковороди; [редкол.: В. І. Шинкарук (голова) та ін.]. Київ: Абрис, 2002. 742 с.

522. Фоміна Т. Г., Рачинський О. О. Електронні докази у кримінальному процесі: проблемні питання теорії та практики. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2023. № 102 (3) Ч. 2. С. 207–220. DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2023.3.43>.

523. Хахановський В. Г. Теорія і практика криміналістичної інформатики: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2011. 30 с.

524. Цехан Д. М. Цифрові докази: поняття, особливості та місце в системі доказування. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. 2013. № 5. С. 256–260.

525. Цивільний кодекс України. Кодекс України; Закон від 16.01.2003 № 435-IV. Нормативно-правова база «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>. (дата звернення: 01.02.2025).

526. Циганюк Ю. В., Кравчук О. В., Крушинський С. А. Процесуальний порядок залучення експерта стороною захисту у кримінальному провадженні. *Криміналістичний вісник*. 2014. № 2 (22). С. 28–36.

527. Цимбалюк В. І. Правові та медичні особливості огляду трупа. *Право і суспільство*. 2015. № 1. С. 255–261.

528. Чайка В. М. Основні підходи до розробки концепції і системи підготовки майбутнього вчителя до інноваційної педагогічної діяльності. *Психолого-педагогічні основи гуманізації навчально-виховного процесу в школі та ВНЗ*. 2013. Вип. 2. С. 174–181.

529. Чаплинська Ю. А. Організаційне забезпечення проведення допиту. *Право і суспільство*. 2012. № 4. С. 189–194.

530. Чаплинський К. О. Освідчування як об'єкт криміналістичного дослідження. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 449–453.

531. Чаплинський К. О. Тактика пред'явлення для впізнання при розслідуванні злочинів проти життя, здоров'я, волі та статевої недоторканості особи: навчально-практичний посібник. Дніпропетровськ: Свідлер, 2007. 92 с.

532. Чаплинський К. О. Тактика проведення окремих слідчих дій : монографія. Дніпропетровськ: РВВ ДДУВС, 2006. 416 с.

533. Чаплинський К. О. Тактичне забезпечення проведення слідчих дій : монографія. Дніпропетровськ: Ліра ЛТД, 2010. 560 с.

534. Чердинцев Ю. Г., Черемнова А. І. До питання тактики огляду місця дорожньо-транспортної пригоди, що сталася в темний час доби. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2022. Вип. 6 (47). С. 208–211. DOI: <https://doi.org/10.32782/pyuv.v6.2022.39>

535. Чернецький О. К. Слідчий експеримент в кримінальному судочинстві: тактика і психологія: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2013. 230 с.

536. Чернявський С. С. Теоретичні та практичні основи методики розслідування фінансового шахрайства: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук:

12.00.09. Київ, 2010. 34 с.

537. Черняхівський Б. В. Особливості проведення слідчого огляду під час розслідування несанкціонованого втручання в роботу комп'ютерів, автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2020. № 2 (115). С. 58–68. DOI: <https://doi.org/10.33270/01201152.58>.

538. Чорноус Ю. В. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів : монографія. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. 492 с.

539. Чупрікова І. Л. Допустимість доказів у світлі нового Кримінального процесуального кодексу: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. *Національний Університет «Одеська юридична академія»*. Одеса, 2015. 191 с.

540. Чучукало О. І. Процесуальне та криміналістичне забезпечення доказування на судових стадіях кримінального процесу України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2004. 18 с.

541. Шабаровський Б. В. Перевірка доказів у кримінальному процесі України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Львів, 2019. 237 с.

542. Шаповал О. В. Техніко-криміналістичне дослідження документів як засіб доказування у кримінальних провадженнях про економічні злочини. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 3. С. 194–199.

543. Шаповалов О. О. Виявлення ознак злочинів в процесі досудового розслідування. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 1 (13). С. 99–107.

544. Шаренко С. Л. Теоретико-прикладні основи діяльності слідчого судді в кримінальному провадженні: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2021. 38 с.

545. Шевчук В. М. Вплив етапів розслідування на розробку тактичних операцій. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2012. № 4 (28). С. 48–53.

546. Шевчук В. М. Значення тактичних завдань для формування тактичних операцій. *Юридична наука*. 2014. № 3. С. 8–16.

547. Шевчук В. М. Інновації у криміналістичній техніці: сучасні можливості застосування. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2020. № 43. С. 146–151. DOI: <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2020.43.32>.

548. Шевчук В. М. Місце тактичних операцій у системі криміналістики. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2018. Вип. 18. С. 21–35.

549. Шевчук В. М. Наукові підходи до розуміння тактико-криміналістичних комплексів і проблеми їх практичного застосування. *Теорія та практика суд. експертизи і криміналістики*. 2016. Вип. 16. С. 22–33.

550. Шевчук В. М. Слідча ситуація: поняття, структура, види та їх значення для оптимізації розслідування злочинів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2014. № 1. С. 139–143.

551. Шевчук В. М. Структура тактичних операцій: проблеми та пропозиції. *Вісник Академії правових наук України*. 2012. № 4 (71). С. 318–328.

552. Шевчук В. М. Сучасні проблеми криміналістики в умовах епідемічних загроз та інформаційних впливів. *Інформаційне забезпечення розслідування злочинів: матеріали VIII Міжнародного круглого столу* (м. Одеса, 5 червня 2020 р.). Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2020. С. 144–152.

553. Шевчук В. М. Тактико-психологічні аспекти проведення обшуку при розслідуванні контрабанди. *Митна справа*. 2002. № 2. С. 57–63.

554. Шевчук В. М. Теоретичні основи формування та реалізації тактичних операцій у криміналістиці : автореф. дис.... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2013. 49 с.

555. Шевчук В. Принципи формування тактичних операцій: теорія та методологія дослідження. *Вісник Академії правових наук України*. 2013. № 1 (25). С. 235–246.

556. Шевчук М. І. Ініціатива суду та її межі у з'ясуванні обставин кримінального провадження під час судового розгляду: дис. ... канд. юрид.

наук: 12.00.09. Львів, 2015. 244 с.

557. Шепітько В. Теоретико-методологічна модель криміналістики та її нові напрями. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2021. Вип. 3 (25). С. 9–20. DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.3.2021.02>.

558. Шепітько В. Ю. Змагальна модель досудового розслідування: ілюзія або реальність. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2015. Вип. 15. С. 5–13.

559. Шепітько В. Ю. Криміналістика як система наукових знань в умовах глобальних загроз і трансформації злочинності. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2018. Вип. 18. С. 4–9.

560. Шепітько В. Ю. Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз) : монографія. Харків: Харків юридичний, 2007. 432 с.

561. Шепітько В. Ю. Сучасний стан та тенденції криміналістики в її прагматичному аспекті. *Вісник Академії адвокатури України*. 2008. Вип. 12. С. 68–73.

562. Шепітько В. Ю. Тенденції та функції криміналістики в умовах змагального кримінального судочинства. *Криміналістика і судова експертиза*. 2015. Вип. 60. С. 67–76.

563. Шепітько В., Шепітько М. Доктрина криміналістики та судової експертизи: формування, сучасний стан і розвиток в Україні. 2021. *Право України*. № 8. С. 13–27. DOI: <https://doi.org/10.33498/louu-2021-08-012>.

564. Шепітько І. І. Судовий допит у змагальному кримінальному процесі. *Вісник Львівського торговельно економічного університету*. 2018. № 6. С. 157–168.

565. Шепітько М. В. Теоретико-методологічні засади формування системи протидії злочинам у сфері правосуддя: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08, 12.00.09. Харків, 2018. 42 с.

566. Шерудило В. О. Процесуальний порядок проведення негласних слідчих (розшукових) дій, пов'язаних з втручанням у приватне спілкування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2018. 264 с.

567. Шестерняк М. М. Методи і форми контролю: проблеми визначення. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Економічна*. 2017. Вип. 26. Ч. 2. С. 154–165.

568. Шило О. Г. Загальна характеристика показань як процесуального джерела доказів у кримінальному провадженні. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 1. С. 151–156.

569. Шило О. Г. Особливості обґрунтування обрання запобіжних заходів у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2014. Вип. 25. С. 269–273.

570. Шкільняк М. М., Овсянюк-Бердадіна О. Ф., Крисько Ж. Л., Демків І. О. Менеджмент: підручник. Тернопіль: ЗУНУ, 2022. 258 с.

571. Шпотаківська О. В. Суспільні та особисті інтереси у кримінальному судочинстві: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2005. 16 с.

572. Шульгін С. Види процесуальних рішень слідчого та прокурора. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 8. С. 208–214.

573. Шумило М. Десятиріччя дії Кримінального процесуального кодексу України 2012 року як нагода для осмислення нового і переосмислення старого. *Право України*. 2023. № 2. С. 111–131.

574. Шумило М. Є. Викладання кримінального процесу: чи не час прощатися із методологічною спадщиною кримінального процесу тоталітарної доби? *Нове українське право*. 2022. Вип. 2. С. 149–155. DOI: <https://doi.org/10.51989/NUL.2022.2.21>.

575. Шумило М. Є. Досудові і судові докази у КПК України. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 82–86.

576. Шумило М. Є. Поняття «докази» у Кримінальному процесуальному кодексі України: спроба критичного переосмислення ідеології нормативної моделі. *Вісник Верховного Суду України*. 2013. № 2 (150). С. 40–48.

577. Шумило М. Є. Поняття доказів у кримінальному процесі: пролегомени до розуміння «невловного» феномена доказового права. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 3. С. 95–104.

578. Щербаковський М. Г. Види та сутність судово-експертних ситуацій. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2015. № 3 (71). С. 178–186.

579. Щербаковський М. Г. Використання доказів як етап доказування у кримінальному провадженні. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2017. № 2 (77). С. 88–95.

580. Щербаковський М. Г. Проведення та використання судових експертиз у кримінальному провадженні: монографія. Харків: В деле, 2015. 560 с.

581. Щербаковський М. Г. Судова експертиза як засіб отримання доказової інформації з відкритих джерел інтернету. *Криміналістика та судова експертиза у XXI столітті: матеріали Всеукр. наук.-практ. семінару* (м. Київ, 30 травня 2024 р.). Київ: ДНДЕКЦ МВС України, 2024. С. 279–282.

582. Щербаковський М. Процесуальні джерела електронних (цифрових) доказів. *Протидія організованій злочинності і корупції в умовах збройного конфлікту: досвід та перспективи з нагоди 5-річчя створення Департаменту стратегічних розслідувань НПУ: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Кропивницький, 04 жовтня 2024 року). Кропивницький: ДонДУВС, 2024. С. 473–475.

583. Щериця С. І. Докази й доказування у кримінальному провадженні. *Вісник Запорізького національного університету*. 2015. Вип. 1 (II). С. 202–208.

584. Щур Б. В. Теоретичні основи формування та застосування криміналістичних методик: монографія. Харків: Харків юридичний, 2010. 320 с.

585. Юнацький О. В. Криміналістичне моделювання пізнавальної діяльності слідчого: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2004. 19 с.

586. Юридична енциклопедія: У 6 т. Т. 5: П–С. Редкол.: Шемшученко Ю. С. (голова редкол.) та ін. Київ: Українська енциклопедія, 1998. 736 с.

587. Юсупов В. В. Криміналістика в Україні у XX – на початку XXI ст.

(історико-теоретичне дослідження): автореф. дис. д-ра. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2018. 42 с.

588. Юсупов В. Історія формування доктрини криміналістики в Україні. *Право України*. 2021. № 8. С. 44–64. DOI: <https://doi.org/10.33498/louu-2021-08-044>.

589. Юхно О. О. Проблемні питання проведення огляду місця події та першочергових тактичних дій слідчого при розкритті й розслідуванні зґвалтувань. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2019. Вип. 1 (95). С. 311–320.

590. Яновська О. Г. Ефективна реалізація функцій обвинувачення та захисту як умова змагального кримінального судочинства. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2013. № 2 (96). С. 16–19.

591. Яновська О. Г. Роль суду в змагальному кримінальному судочинстві. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 87–91.

592. Яновська О. Змагальні засади процесу доказування в кримінальному провадженні. *Юридична Україна*. 2013. № 8. С. 77–82.

593. Artec Micro II. URL: <https://www.artec3d.com/ru/portable-3d-scanners/artec-micro-v2>. (дата звернення: 01.09.2025).

594. Artec Shapify Booth. URL: <https://www.artec3d.com/portable-3d-scanners/shapifybooth>. (дата звернення: 01.09.2025).

595. Avdeeva G., Żywucka-Kozłowska E. Problems of Using Digital Evidence in Criminal Justice of Ukraine and the USA. *Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics*. Issue 1 (30). Pp. 126-143. DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.1.2023.06>.

596. BalScan. Ballistic Identification System (bullets, cartridge cases, firearms). Laboratory Imaging s.r.o. URL: <https://www.forensic.cz/en/products/balscan>. (дата звернення: 01.09.2025).

597. Berkeley Protocol on Digital Open Source Investigations. The Human Rights Center at the University of California, Berkeley; UN Human Rights office of

the High Commissioner. New York, Geneva, 2022. 102 p. URL: https://www.ohchr.org/sites/default/files/2022-04/OHCHR_BerkeleyProtocol.pdf.

598. Bertillon, Alphonse. Identification anthropométrique; instructions signalétiques. Nouvelle édition. Melun: Imprimerie administrative, 1893. 148 p.

599. Bertillon, Alphonse. La Photographie judiciaire, avec un appendice sur la classification et l'identification anthropométriques. Paris: Gauthier-villars et fils, 1890. 144 p.

600. Case of Bannikova v. Russia (Application no. 18757/06). European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-101589>.

601. Case of Huseyn and others v. Azerbaijan (Application nos. 35485/05, 45553/05, 35680/05 and 36085/05). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?I=001-105823>.

602. Case of Malininas v. Lithuania (Application no. 10071/04). European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-87223>.

603. Case of Rowe and Davis v. The United Kingdom (Application no. 28901/95). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?I=001-58496>.

604. Cherniavskyi S. S., Tychyna D. M., Pertsev R. V. International experience of forensic support for crime investigation. Law Journal of the National Academy of Internal Affairs. 2022. № 12(3). P. 9–16.

605. COLOMA, Rodrigo: “¿Por qué (a veces) las teorías de la prueba nos parecen inútiles?” *Polít. Crim.* Vol. 15, N° 30 (Diciembre 2020), Art. 4, P. 614–638. URL: <http://politecrim.com/wp-content/uploads/2020/12/Vol15N30A4.pdf>.

606. da Costa Moraes C. A., Dias P. E. M., Melani R. F. H. Demonstration of protocol for computer-aided forensic facial reconstruction with free software and photogrammetry. *Journal of Research in Dentistry*. 2014. Vol. 2. №. 1. 77–90.

607. Drozdov O., & Basysta I. Examination of evidence at the initiative of the court of appeal in criminal proceedings. *Social & Legal Studios*. 2023. № 6 (1). P. 25–32. DOI: <https://doi.org/10.32518/sals1.2023.25>.

608. Drozdov O., Hryniuk V., Kovalchuk S., Korytko L., & Kret G. (2021). The standard of proof “beyond a reasonable doubt” in criminal proceedings of

Ukraine in the context of the ECHR case-law. *Amazonia Investiga*. № 10 (46). P. 281–289. DOI: <https://doi.org/10.34069/AI/2021.46.10.28>.

609. Ellen D., Day S. & Davies C. (2018). Scientific examination of documents : methods and techniques. CRC Press, Boca Raton, FL. 248 p.

610. Gottfredson, Michael R. & Gottfredson Don M. (1988). Decision making in criminal justice. Toward the Rational Exercise of Discretion. Second Edition. Plenum Press.

611. Gross Hans. Handbuch für Untersuchungsrichter als System der Kriminalistik. I. Teil. München: J. Schweitzer Verlag, 1908. 544 p.

612. Gross, Hans. Handbuch für Untersuchungsrichter als System der Kriminalistik. II. Teil. München: J. Schweitzer Verlag, 1914. 588 p.

613. Gutekunst W. Kryminalistyka. Warszawa. 1965. 489 p.

614. Hanausek T. Kryminalistyka. Zarys wykładu. Kraków. 2009. 243 s.

615. Houck Max M., Siegel Jay A. Fundamentals of Forensic Science. Second Edition. Oxford: Elsevier, 2010. 661 p.

616. Ingram, Jefferson L. Criminal Evidence. 14th edition. Routledge, New York. 2021. 1026 p.

617. Jackson Andrew R.W., Jackson Julie M. Forensic science. 3rd edition. Gosport: Ashford Colour Press Ltd., 2011. 508 p.

618. Karchevskyi M., Kovalenko A., Matviichuk A., & Zavalnyi M. Legal aspects of cryptocurrency's circulation: international experience and possibilities of its application in Ukraine. *Cuestiones Políticas*. 2021. № 39 (70) P. 153–164.

619. Klymchuk M., Marko S., Priakhin Y., Stetsyk B., Khytra A. Evaluation of forensic computer and technical expertise in criminal proceedings. *Amazonia Investiga*. 2021. Vol. 10. Issue 38. P. 204–211. DOI: <https://doi.org/10.34069/AI/2021.38.02.20>.

620. Komarnytskyi V., Karchevskyi M., Yakovenko M., Kovalenko A. & Kovalenko V. (2020). Restoration of criminal justice and introduction of transitional justice in the conditions of restoration of territorial integrity of Ukraine and reintegration of Donbas. *Amazonia Investiga*. Vol. 9. Issue 27. P. 349–356. DOI:

<http://dx.doi.org/10.34069/AI/2020.27.03.38>.

621. Koppenhaver, Katherine Mainolfi (2007). Forensic document examination. Principles and practice. Humana Press, Totowa NJ.

622. Kotarbinski T. Traktat o dobrej robocie. Wrocław: Wroclawska Drukarnia Naukowa, 1973. 608 s.

623. Kovalenko A. Collection of evidence by the defense in Ukrainian criminal justice: an attempt to achieve equality of arms. *Academia Polonica*. 2024. Vol. 64. № 3. P. 165–171. DOI: <https://doi.org/10.23856/6420>.

624. Kovalenko A. Criminal procedural means of examining evidence in investigating judge`s proceedings. *Visegrad journal on human rights*. 2024. № 3. P. 108–114.

625. Kovalenko A. Teleological conditionality of the collection, examination and use of evidence by the prosecution party in criminal proceedings. *Polski interdyscyplinarny przegląd naukowyp*. 2021. № 1 (01). P. 10–18.

626. Kovalenko A. The sources of forensic recommendations for collection, examination and use of evidence in criminal proceedings. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2020. Вип. 4 (92). С. 166–176. DOI: <https://doi.org/10.33766/2524-0323.92>.

627. Kovalenko A. Forensic recommendations for the pre-trial investigation as a means of ensuring the access to a fair trial in criminal proceedings. *International scientific and practical conference «Legal science, legislation and law enforcement practice: regularities and development»* : conference proceedings, October 30-31, 2020. Lublin: Izdenieciba «Baltija Publishing», 2020. 353–355. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-588-92-1-88>.

628. Kovalenko A., Kovalenko V., Nazymko, Ye. Electronic (digital) evidence collection in economic crime investigations. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2025. 11(2). P. 142–149. DOI: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2025-11-2-142-149>.

629. Kovalenko A., Zhdan, M., Shapovalov, O. Forensic document examination in economic crime investigations. *Baltic Journal of Economic Studies*.

2025. 11 (3). P. 178–184. DOI: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2025-11-3-178-184>.

630. Maxar Intelligence Releases First Images from Its Next-Generation WorldView Legion Satellites. URL: <https://www.maxar.com/press-releases/maxar-intelligence-releases-first-images-from-its-next-generation-worldview-legion-satellites>.

631. McNair C. J., Vangermeersch R. (1998). Total capacity management: optimizing at the operational, tactical, and strategic levels. CRC Press. Boca Raton, London, New York. 352 p.

632. Mozol V., Balaban S., Kryzhanovskyi O., Oliinyk Y., & Babiak A. (2021). Interaction of the National Police with other actors in the area of criminal justice in combating criminal offences in the area of land relations. *Amazonia Investiga*. 10 (47). 226–233. DOI: <https://doi.org/10.34069/AI/2021.47.11.23>.

633. Nor V., Mazur M., Slyusarchuk K (2021). Standards of proof in criminal justice of Ukraine: the essence of the concept and the purpose of implementation. *Cadernos de Dereito Actual*. N° 15. Núm. Ordinario. P. 09–36.

634. Oxford English Dictionary. Third edition. (2010). Oxford University Press. 2112. DOI : <https://doi.org/10.1093/acref/9780199571123.001.0001>.

635. Reiss Rudolphe Archibald. Manuel de Police Scientifique (technique). Lausanne: Imperime en Suisse, 1911. 516 p.

636. Renu Gopal Mani, Rahul Parthasarathy, Sivaraman Eswaran and Prasad Honnavalli. *A Survey on Digital Image Forensics: Metadata and Image forgeries*. Workshop on Applied Computing, January, 2022, 27–28. Chennai, India. P. 22–55. URL: https://ceur-ws.org/Vol-3142/PAPER_03.pdf.

637. Sampson, Fraser. Intelligent evidence : Using open source intelligence (OSINT) in criminal proceedings. *The Police Journal*. 2016. 90. DOI: <https://doi.org/10.1177/0032258X16671031>.

638. Stachowiak H. Gedanken zu einer allgemeinen Theorie der Modelle. *Studium Generale*, 1965, H. 7. P. 432–463.

639. Ward Edwards. The theory of decision making. *Psychological bulletin*. 1954. Vol. 51. No. 4. P. 380–417.
640. Weingart, Albert. *Kriminaltaktik: ein Handbuch für das Untersuchen von Verbrechen*. Duncker & Humblot, 1904. 420 p.
641. Zhuravel, V. A., Konovalova, V. O., & Avdeyeva, G. K. (2021). Reliability evaluation of a forensic expert's opinion: World practices and Ukrainian realities. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 28(2), 252–261.
642. Zhuravel, V., Kovalenko, A. & Kovalenko, V. From a piece of paper to court evidence: the means of collection and examination of physical documents in Ukrainian criminal justice. *Archives Des Sciences*. 2024. Vol. 74, Issue 2. P. 195–201. DOI: <https://doi.org/10.62227/as/74226>.

ДОДАТКИ

Додаток А

**Результати анкетування практиків та науковців щодо актуальних питань доказування у кримінальному провадженні
(кількість респондентів – 272)**

Загальна характеристика вибірки респондентів.

	Абсолютний показник	Відносний показник
Рід діяльності респондента		
Слідчий (дізнавач, детектив)	109	40,1 %
Прокурор	42	15,4 %
Адвокат	40	14,7 %
Суддя	37	13,6 %
Науковець	35	12,9 %
Представник іншої юридичної професії	9	3,3 %
Стаж роботи респондента у сфері кримінальної юстиції		
До 5 років	53	19,5 %
Від 5 до 15 років	109	40,1 %
Понад 15 років	110	40,4 %
Регіон, у межах якого респондент здійснює власну професійну діяльність		
Запорізька область	52	19,1 %
Сумська область	41	15,1 %
Полтавська область	40	14,7 %
Київська область та м. Київ	35	12,9 %
Вінницька область	21	7,7 %
Дніпропетровська область	14	5,1 %
Івано-Франківська область	14	5,1 %
Одеська область	12	4,4 %
Львівська область	10	3,7 %
Харківська область	9	3,3 %
Кіровоградська область	8	2,9 %
Хмельницька область	4	1,6 %
Луганська область	3	1,1 %
Чернігівська область	3	1,1 %
Донецька область	2	0,7 %

Черкаська область	2	0,7 %
Закарпатська область	1	0,4 %
Херсонська область	1	0,4 %

Узагальнені результати анкетування респондентів

Категорії респондентів Варіанти відповідей	Слідчі (дізнавачі, детективи)		Прокурори		Адвокати		Судді		Науковці		Інші		Всього ³
	Абс.	Відн.	Абс.	Відн.	Абс.	Відн.	Абс.	Відн.	Абс.	Відн.	Абс.	Відн.	Відн.
1. Як Ви оцінюєте якість науково-методичного забезпечення вашої доказової діяльності у кримінальному судочинстві?													
Якість науково-методичного забезпечення є достатньою.	49	45 %	21	50 %	10	25 %	10	27 %	4	11,4 %	4	44,4 %	33 %
Якість науково-методичного забезпечення є недостатньою.	55	50,5 %	20	47,6 %	27	67,5 %	22	59,5 %	27	77,2 %	4	44,4 %	59,1 %
Вважаю, що доказова діяльність не потребує науково-методичного забезпечення.	5	4,5 %	1	2,4 %	3	7,5 %	5	13,5 %	4	11,4 %	1	11,1 %	7,9 %
2. Чи вважаєте Ви доцільною розробку науково-методичних криміналістичних рекомендацій щодо оптимізації Вашої доказової діяльності в кримінальному провадженні?													
Так, вважаю доцільною.	99	90,8 %	39	92,9 %	31	77,5 %	29	78,4 %	32	91,4 %	8	88,9 %	86,2 %
Ні, вважаю недоцільною.	10	9,2 %	3	7,1 %	9	22,5 %	8	21,6 %	3	8,6 %	1	11,1 %	13,8 %
3. Який з підходів до формулювання визначення поняття «доказування у кримінальному провадженні» Ви вважаєте оптимальним?													
Оптимальним є закріплене у ч. 2 ст. 91 КПК України легальне визначення доказування як збирання, перевірки та оцінки доказів з метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження.	58	53,2 %	26	61,9 %	21	52,5 %	29	78,4 %	12	34,3 %	3	33,3 %	55,2 %
Поняття доказування варто визначити через перелік інших, ніж	38	34,9 %	8	19 %	14	35 %	7	18,9 %	13	37,1 %	4	44,5 %	29,6 %

³ Під час підрахунку загальних відносних показників до абсолютних показників групи «слідчі (дізнавачі, детективи)» застосовано коригуючий коефіцієнт 0,366, оскільки кількість опитаних цієї категорії перевищує кількість респондентів інших груп.

Категорії респондентів Варіанти відповідей	Слідчі (дознавачі, детективи)		Прокурори		Адвокати		Судді		Науковці		Інші		Всього з
	Абс.	Відн.	Абс	Відн.	Абс	Відн.	Абс	Відн.	Абс	Відн.	Абс	Відн.	Відн.
сучасному етапі?													
Оперативно-розшукова діяльність є одним із процесуальних засобів збирання доказів.	40	36,7 %	18	42,9 %	4	10 %	13	35,1 %	5	14,3 %	8	88,9 %	31,1 %
Оперативно-розшукова діяльність є насамперед непроцесуальним способом цілеспрямованого пошуку джерел (носіїв) доказової інформації, які згодом мають бути зібрані й досліджені у процесуальний спосіб.	66	60,6 %	23	54,8 %	21	52,5 %	22	59,5 %	27	77,1 %	1	11,1 %	58,1 %
Оперативно-розшукова діяльність є непроцесуальним способом отримання орієнтуючої (недоказової) інформації та не має вважатися засобом доказування.	3	2,7 %	1	2,3 %	15	37,5 %	2	5,4 %	3	8,6 %	0	0 %	10,8 %
6. Оцініть перспективи переходу вітчизняного кримінального судочинства на електронний документообіг протягом найближчих 10 років.													
Протягом указанного періоду відбудеться повний перехід до електронного документообігу та відмова від паперових процесуальних документів.	26	23,9 %	11	26,2 %	12	30 %	12	32,4 %	6	17,1 %	5	55,6 %	27,6 %
Протягом указанного періоду відбудеться частковий перехід до електронного документообігу з відмовою від складання окремих паперових процесуальних документів.	50	45,9 %	16	38,1 %	17	42,5 %	19	51,4 %	23	65,8 %	3	33,3 %	47,3 %

Категорії респондентів Варіанти відповідей	Слідчі (дознавачі, детективи)		Прокурори		Адвокати		Судді		Науковці		Інші		Всього з
	Абс.	Відн.	Абс.	Відн.	Абс.	Відн.	Абс.	Відн.	Абс.	Відн.	Абс.	Відн.	Відн.
Протягом указанного періоду буде збережено поточний стан документообігу, де окремі паперові процесуальні документи дублюються в електронних системах (ІТСДР "іКейс" тощо).	31	28,4 %	15	35,7 %	11	27,5 %	6	16,2 %	6	17,1 %	1	11,1 %	24,6 %
Протягом указанного періоду відбудеться відмова від електронного документообігу та повне повернення до складання паперових процесуальних документів.	2	1,8 %	0	0 %	0	0 %	0	0 %	0	0 %	0	0 %	0,5 %
7. Чи вважаєте Ви за доцільне доповнити КПК України (або відповідні підзаконні нормативно-правові акти) вимогою обов'язкової предметної відеофіксації усіх речей та документів, які досліджуються у судовому провадженні?													
Так.	50	45,9 %	9	21,4 %	29	72,5 %	14	37,8 %	22	62,9 %	7	77,8 %	48,8 %
Ні.	59	54,1 %	33	78,6 %	11	27,5 %	23	62,2 %	13	37,1 %	2	22,2 %	51,2 %
8. Чи існують, за чинного КПК України, юридичні підстави для застосування новітніх науково-технічних засобів фіксації доказової інформації (наприклад, 3D-сканування)?													
КПК України не містить закритого переліку способів та форм фіксації доказової інформації, тому застосовуватися можуть будь-які науково-обґрунтовані технічні засоби, за умови їх належного відображення у протоколі процесуальної дії.	60	55 %	27	64,3 %	24	60 %	21	56,8 %	30	85,7 %	7	77,8 %	64,5 %
Допускається використання лише тих способів та форм фіксації доказової інформації, які прямо	49	45 %	15	35,7 %	16	40 %	16	43,2 %	5	14,3 %	2	22,2 %	35,5 %

Категорії респондентів Варіанти відповідей	Слідчі (дізнавачі, детективи)		Прокурори		Адвокати		Судді		Науковці		Інші		Всього 3
	Абс.	Відн.	Абс	Відн.	Абс	Відн.	Абс	Відн.	Абс	Відн.	Абс	Відн.	Відн.
названі КПК України (фото-, відеозйомка, опис, виготовлення відбитків чи зліпків тощо).													
9. Чи погоджуєтеся Ви з твердженням, що суб'єкти доказування під час досудового розслідування здійснюють попереднє дослідження зібраних ними та відкритих іншими учасниками провадження доказів?													
Так, погоджуюсь.	99	90,8 %	39	92,9 %	37	92,5 %	34	91,9 %	31	88,6 %	8	88,9 %	91,1 %
Ні, не погоджуюсь.	10	9,2 %	3	7,1 %	3	7,5 %	3	8,1 %	4	11,4 %	1	11,1 %	8,9 %
10. Який підхід до визначення доказової природи судової експертизи, на Вашу думку, є більш правильним?													
Судова експертиза є формою процесуальної діяльності, у наслідок якої експерт здійснює дослідження направлених йому об'єктів (доказів) та формує нове процесуальне джерело доказів – висновок експерта.	58	53,2 %	18	42,9 %	20	50 %	24	64,9 %	22	62,9 %	2	22,2 %	52,7 %
Судова експертиза є процесуальним інструментом дослідження доказів, завдяки якому суб'єкт доказування, який ініціював її проведення (та/або ознайомлюється зі змістом висновку експерта), отримує нову інформацію від певного джерела (носія) доказових відомостей.	46	42,2 %	24	57,1 %	14	35 %	11	29,7 %	12	34,3 %	7	77,8 %	41,9 %
Проведення судової експертизи не доцільно вважати формою дослідження доказів у кримінальному провадженні.	5	4,6 %	0	0 %	6	15 %	2	5,4 %	1	2,8 %	0	0 %	5,4 %
11. Чи погоджуєтеся Ви з твердженням, що суб'єкти доказування використовують докази шляхом обґрунтування доказовою інформацією, прийняття та реалізації рішень з метою виконання власних завдань у кримінальному провадженні?													

Категорії респондентів Варіанти відповідей	Слідчі (дознавачі, детективи)		Прокурори		Адвокати		Судді		Науковці		Інші		Всього з
	Абс.	Відн.	Абс.	Відн.	Абс.	Відн.	Абс.	Відн.	Абс.	Відн.	Абс.	Відн.	Відн.
Так, погоджуюсь.	89	81,7 %	37	88,1 %	37	92,5 %	32	86,5 %	27	77,1 %	7	77,8 %	85,2 %
Ні, не погоджуюсь.	20	18,3 %	5	11,9	3	7,5 %	5	13,5 %	8	22,9 %	2	22,2 %	14,8 %
12. Який з наведених підходів до тлумачення ч. 1 ст. 110 КПК України Ви вважаєте більш вдалим?													
Буквальне тлумачення: процесуальними в розумінні ст.ст. 94, 110 КПК України є абсолютно усі рішення перелічених суб'єктів.	64	58,7 %	26	61,9 %	28	70 %	20	54,1 %	16	45,7 %	9	100 %	60,1 %
Обмежувальне тлумачення: процесуальними в розумінні ст.ст. 94, 110 КПК України є тільки правозастосовні рішення перелічених суб'єктів, які змінюють права та обов'язки учасників кримінального провадження та безпосередньо впливають на перебіг кримінальних процесуальних відносин.	45	41,3 %	16	38,1 %	12	30 %	17	45,9 %	19	54,3 %	0	0 %	39,9 %
13. Чи підтримуєте Ви поділ рішень учасників кримінального провадження на процесуальні та непроцесуальні?													
Так, підтримую.	80	73,4 %	28	66,7 %	26	65 %	22	59,5 %	25	71,4 %	7	77,8 %	67,5 %
Ні, не підтримую.	29	26,6 %	14	33,3 %	14	35 %	15	40,5 %	10	28,6 %	2	22,2 %	32,5 %
14. Чи погоджуєтесь Ви з тезою, що завдання, які постають перед учасниками кримінального провадження (та рішення, котрі приймаються на їх виконання), мають різний масштаб і ступінь складності?													
Так, погоджуюсь.	99	90,8 %	39	92,9 %	35	87,5 %	35	94,6 %	33	94,3 %	8	88,9 %	91,6 %
Ні, не погоджуюсь.	10	9,2 %	3	7,1 %	5	12,5 %	2	5,4 %	2	5,7 %	1	11,1 %	8,4 %
15. Чи погоджуєтесь Ви з твердженням, що суб'єкти, які приймають непроцесуальні рішення у кримінальному провадженні, здійснюють неофіційну оцінку доказів?													
Так, погоджуюсь.	83	76,1 %	29	69 %	32	80 %	29	78,4 %	24	68,6 %	8	88,9 %	74,9 %

Категорії респондентів Варіанти відповідей	Слідчі (дізнавачі, детективи)		Прокурори		Адвокати		Судді		Науковці		Інші		Всього з
	Абс.	Відн.	Абс	Відн.	Абс	Відн.	Абс	Відн.	Абс	Відн.	Абс	Відн.	Відн.
Ні, не погоджуюсь.	26	23,9 %	13	31 %	8	20 %	8	21,6 %	11	31,4 %	1	11,1 %	25,1 %
16. Чи є на Вашу думку слідчий (дізнавач, детектив) суб'єктом прийняття стратегічних (глобальних) рішень під час досудового розслідування кримінальних правопорушень в сучасних умовах?													
Так, указані суб'єкти здатні самостійно приймати рішення стратегічного масштабу під час досудового розслідування.	56	51,4 %	14	33,3 %	5	12,5 %	10	27 %	8	22,9 %	5	55,6 %	30,5 %
Рішення стратегічного масштабу приймають слідчий (дізнавач, детектив) спільно з процесуальним керівником.	32	29,4 %	20	47,6 %	21	52,5 %	23	62,2 %	22	62,9 %	2	22,2 %	49,3 %
Рішення стратегічного масштабу приймає виключно процесуальний керівник, а слідчий (дізнавач, детектив) діють на тактичному рівні.	21	19,2 %	8	19,1 %	14	35 %	4	10,8 %	5	14,2 %	2	22,2 %	20,2 %

Категорії респондентів Варіанти відповідей	Слідчі (дізнавачі, детективи)	Прокурори	Адвокати	Судді	Науковці	Інші	Всього
	Середня оцінка (де 5 – найбільша вага, 1 – найменша).						
17. Оцінка ваги складових інформаційної основи прийняття процесуальних рішень у кримінальному провадженні.							
Доказові відомості про обставини кримінального правопорушення	4,08	4,29	4,48	4,68	4,63	4,00	4,32
Орієнтуючі відомості про обставини кримінального правопорушення	3,56	3,36	2,83	3,32	3,20	3,78	3,35
Відомості про поведінку учасників	3,50	3,29	3,23	3,54	3,66	3,56	3,46

кримінального провадження (їх правові позиції, бажання співпрацювати зі слідством/судом, здійснення протидії розслідуванню чи судовому розгляду тощо)							
Відомості про стан організаційного та матеріально-технічного забезпечення досудового розслідування чи судового розгляду	3,48	3,14	2,40	2,84	2,91	3,89	3,12
Статистично-довідкові матеріали (типові слідчі ситуації та рекомендації щодо їх вирішення, криміналістична характеристика діяння тощо)	3,42	3,02	2,48	2,59	3,27	3,67	3,09
18. Оцінка ваги складових інформаційної основи прийняття непроцесуальних рішень у кримінальному провадженні.							
Доказові відомості про обставини кримінального правопорушення	3,79	4,21	4,00	3,65	4,31	4,22	3,95
Орієнтуючі відомості про обставини кримінального правопорушення	3,55	3,43	3,43	3,00	3,71	3,89	3,47
Відомості про поведінку учасників кримінального провадження (їх правові позиції, бажання співпрацювати зі слідством/судом, здійснення протидії розслідуванню чи судовому розгляду тощо)	3,56	3,36	3,08	3,08	3,54	3,67	3,39
Відомості про стан організаційного та матеріально-технічного забезпечення досудового розслідування чи судового розгляду	3,51	3,14	2,48	2,54	3,31	3,78	3,15
Статистично-довідкові матеріали (типові слідчі ситуації та рекомендації щодо їх вирішення, криміналістична характеристика діяння тощо)	3,39	3,17	2,75	2,65	3,26	3,33	3,14

**Результати узагальнення 100 ухвал, постановлених слідчими суддями судів
першої інстанції протягом 2020-2024 років**

	Абсолютний показник	Відносний показник
1. Предмет розгляду у провадженні слідчого судді		
Застосування запобіжного заходу	41	41 %
Отримання дозволу на проведення процесуальних дій в житлі чи іншому володінні особи	17	17 %
Скарга на рішення, дії чи бездіяльність слідчого, дізнавача, прокурора	14	14 %
Застосування заходу забезпечення кримінального провадження (крім запобіжних)	11	11 %
Продовження строку досудового розслідування	8	8 %
Відвід учасника провадження	5	5 %
Скарга про незаконне тримання під вартою	3	3 %
Клопотання про допит в порядку ст. 225 КПК України	1	1 %
2. Досліджені у провадженні слідчого судді докази		
Процесуальні документи	92	92 %
Первинні документи	0	0 %
Речові докази	0	
Показання свідків	1	1 %
Ухвала не містить указівки на досліджені докази	8	8 %
3. Суб'єкт ініціювання дослідження доказів		
Розгляд матеріалів, доданих до клопотання/заяви/скарги	92	92 %
Дослідження доказів за окремим клопотанням сторони розгляду, заявленим під час провадження слідчого судді	1	1 %
Дослідження доказів за власною ініціативою слідчого судді	2	2 %
4. Позиція іншої сторони щодо предмету розгляду в провадженні слідчого судді		
Активна (заперечували проти задоволення клопотання/заяви/скарги)	30	30 %
Пасивна (погодилися зі змістом клопотання/заяви/скарги)	21	21 %
Розгляд без участі іншої сторони	49	49 %

**Порівняльна таблиця
запропонованих у дисертації змін і доповнень до
Кримінального процесуального кодексу України
Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI**

Чинна редакція (станом на 01.06.2025)	Редакція з урахуванням запропонованих змін і доповнень
Стаття 66. Права та обов'язки свідка 1. Свідок має право: ... <i>положення відсутнє</i>	Стаття 66. Права та обов'язки свідка 1. Свідок має право: 10) подавати слідчому, дізнавачу, прокурору речі й документи, які, на думку свідка, можуть мати значення для кримінального провадження.
Стаття 228. Пред'явлення особи для впізнання 6. За необхідності впізнання може провадитися за фотознімками, матеріалами відеозапису з додержанням вимог, зазначених у частинах першій і другій цієї статті. Проведення впізнання за фотознімками, матеріалами відеозапису виключає можливість у подальшому пред'явленні особи для впізнання. 7. Фотознімок з особою, яка підлягає впізнанню, пред'являється особі, яка впізнає, разом з іншими фотознімками, яких повинно бути не менше трьох. Фотознімки, що пред'являються, не повинні мати різких відмінностей між собою за формою та іншими особливостями, що суттєво впливають на сприйняття зображення. Особи на інших фотознімках повинні бути тієї ж статі і не повинні мати різких відмінностей у віці, зовнішності та одязі з особою, яка підлягає впізнанню.	Стаття 228. Пред'явлення особи для впізнання 6. За необхідності впізнання може провадитися за фотознімками, матеріалами відеозапису, 3D-моделями (виготовленими способом 3D-сканування) з додержанням вимог, зазначених у частинах першій і другій цієї статті. Проведення впізнання за фотознімками, матеріалами відеозапису, 3D-моделями виключає можливість у подальшому пред'явленні особи для впізнання в натурі. 7. Фотознімок чи 3D-модель з особою, яка підлягає впізнанню, пред'являється особі, яка впізнає, разом з іншими фотознімками (3D-моделями), яких повинно бути не менше трьох. Фотознімки (3D-моделі), що пред'являються, не повинні мати різких відмінностей між собою за формою та іншими особливостями, що суттєво впливають на сприйняття зображення. Особи на інших фотознімках (3D-моделях) повинні бути тієї ж статі і не повинні мати різких відмінностей у віці, зовнішності та одязі з особою, яка підлягає впізнанню
Стаття 236. Виконання ухвали про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи 7. При обшуку слідчий, прокурор має право	Стаття 236. Виконання ухвали про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи 7. При обшуку слідчий, прокурор або за їх

проводити вимірювання, фотографування, звуко- чи відеозапис, складати плани і схеми, виготовляти графічні зображення обшуканого житла чи іншого володіння особи чи окремих речей, виготовляти відбитки та зліпки, оглядати і вилучати документи, тимчасово вилучати речі, які мають значення для кримінального провадження. Предмети, які вилучені законом з обігу, підлягають вилученню незалежно від їх відношення до кримінального провадження. Вилучені речі та документи, які не входять до переліку, щодо якого прямо надано дозвіл на відшукання в ухвалі про дозвіл на проведення обшуку, та не відносяться до предметів, які вилучені законом з обігу, вважаються тимчасово вилученим майном.	дорученням залучений спеціаліст має право проводити вимірювання, фотографування, звуко- чи відеозапис, складати плани і схеми, виготовляти графічні зображення обшуканого житла чи іншого володіння особи чи окремих речей, виготовляти відбитки та зліпки, застосовувати інші технічні засоби фіксування доказової інформації, оглядати і вилучати документи, тимчасово вилучати речі, які мають значення для кримінального провадження. Предмети, які вилучені законом з обігу, підлягають вилученню незалежно від їх відношення до кримінального провадження. Вилучені речі та документи, які не входять до переліку, щодо якого прямо надано дозвіл на відшукання в ухвалі про дозвіл на проведення обшуку, та не відносяться до предметів, які вилучені законом з обігу, вважаються тимчасово вилученим майном.
Стаття 237. Огляд 7. При огляді слідчий, прокурор або за їх дорученням залучений спеціаліст має право проводити вимірювання, фотографування, звуко- чи відеозапис, складати плани і схеми, виготовляти графічні зображення оглянутого місця чи окремих речей, виготовляти відбитки та зліпки, оглядати і вилучати речі і документи, які мають значення для кримінального провадження. Предмети, які вилучені законом з обігу, підлягають вилученню незалежно від їх відношення до кримінального провадження. Вилучені речі та документи, що не відносяться до предметів, які вилучені законом з обігу, вважаються тимчасово вилученим майном.	Стаття 237. Огляд 7. При огляді слідчий, прокурор або за їх дорученням залучений спеціаліст має право проводити вимірювання, фотографування, звуко- чи відеозапис, складати плани і схеми, виготовляти графічні зображення оглянутого місця чи окремих речей, виготовляти відбитки та зліпки, застосовувати інші технічні засоби фіксування доказової інформації, оглядати і вилучати речі і документи, які мають значення для кримінального провадження. Предмети, які вилучені законом з обігу, підлягають вилученню незалежно від їх відношення до кримінального провадження. Вилучені речі та документи, що не відносяться до предметів, які вилучені законом з обігу, вважаються тимчасово вилученим майном.
Стаття 240. Слідчий експеримент 2. За необхідності слідчий експеримент може проводитися за участю спеціаліста. Під час проведення слідчого експерименту можуть проводитися вимірювання, фотографування, звуко- чи відеозапис, складатися плани і схеми, виготовлятися графічні зображення, відбитки та зліпки, які додаються до протоколу.	Стаття 240. Слідчий експеримент 2. За необхідності слідчий експеримент може проводитися за участю спеціаліста. Під час проведення слідчого експерименту можуть проводитися вимірювання, фотографування, звуко- чи відеозапис, складатися плани і схеми, виготовлятися графічні зображення, відбитки та зліпки, які додаються до протоколу, а також застосовуватися інші технічні засоби фіксування доказової інформації.

Стаття 241. Освідування особи 1. Дізнавач, слідчий, прокурор здійснює освідування підозрюваного, свідка чи потерпілого для виявлення на його тілі, одязі, в якому він перебуває, слідів кримінального правопорушення та їх вилучення або виявлення особливих прикмет, якщо для цього не потрібно проводити судово-медичну експертизу.	Стаття 241. Освідування особи 1. Дізнавач, слідчий, прокурор здійснює освідування підозрюваного, свідка чи потерпілого для виявлення на його тілі, одязі, в якому він перебуває, слідів кримінального правопорушення та їх вилучення або виявлення та фіксування ознак зовнішності такої особи, якщо для цього не потрібно проводити судово-медичну експертизу.
Стаття 242. Підстави проведення експертизи 1. Експертиза проводиться експертною установою, експертом або експертами, яких залучають сторони кримінального провадження або слідчий суддя за клопотанням сторони захисту у випадках та порядку, передбачених статтею 244 цього Кодексу, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання. Не допускається проведення експертизи для з'ясування питань права. 2. Слідчий або прокурор зобов'язані забезпечити проведення експертизи щодо: ... 3. Примусове залучення особи для проведення медичної або психіатричної експертизи здійснюється за ухвалою слідчого судді, суду.	Стаття 242. Підстави проведення судової експертизи 1. Судова експертиза проводиться суб'єктом судово-експертної діяльності за ініціативи суб'єктів, визначених частиною 1 статті 243 цього кодексу якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання. Не допускається проведення експертизи для з'ясування питань права. 2. Сторона обвинувачення зобов'язана призначити судову експертизу щодо: ... 3. Примусове направлення особи для проведення судово-медичної або психіатричної експертизи здійснюється за ухвалою слідчого судді, суду.
Стаття 243. Порядок залучення експерта 1. Експерт залучається у разі наявності підстав для проведення експертизи за дорученням сторони кримінального провадження. Сторона захисту має право самостійно залучати експертів на договірних умовах для проведення експертизи, у тому числі обов'язкової. Експерт може бути залучений слідчим суддею за клопотанням сторони захисту у випадках та порядку, передбачених статтею 244 цього Кодексу.	Стаття 243. Порядок ініціювання проведення судової експертизи 1. Проведення судової експертизи ініціюється за наявності підстав, визначених ч. 1 ст. 242 цього Кодексу. Слідчий, дізнавач або прокурор призначають судову експертизу умотивованою постановою, у якій має бути зазначено підстави для проведення експертизи, суб'єкта судово-експертної діяльності, об'єкти, які направляються на дослідження, питання, з яких має бути наданий висновок, та додаткові матеріали, що надаються суб'єктові судово-експертної діяльності для ознайомлення.

	Сторона захисту, потерпілий, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється кримінальне провадження, замовляють проведення судової експертизи шляхом укладання договору про надання послуг з суб'єктом судово-експертної діяльності. Істотними умовами такого договору є вид судової експертизи, строк та вартість її проведення, об'єкти, що направляються на дослідження, та питання, які ставляться перед суб'єктом судово-експертної діяльності. Судова експертиза може бути призначена ухвалою слідчого судді за клопотанням сторони захисту, потерпілого, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється кримінальне провадження, у випадках та порядку, передбачених статтею 244 цього Кодексу. Під час судового розгляду судова експертиза може бути призначена ухвалою суду у випадках та порядку, передбачених статтею 332 цього Кодексу.
Стаття 244. Розгляд слідчим суддею клопотання про проведення експертизи 1. Сторона захисту має право звернутися до слідчого судді з клопотанням про проведення експертизи у разі, якщо: 1) для вирішення питань, що мають істотне значення для кримінального провадження, необхідне залучення експерта, проте сторона обвинувачення не залучила його або для вирішення залученим стороною обвинувачення експертом поставлені запитання, що не дозволяють дати повний та належний висновок з питань, для з'ясування яких необхідне проведення експертизи, або існують достатні підстави вважати, що залучений стороною обвинувачення експерт внаслідок відсутності у нього необхідних знань, упередженості чи з інших причин надасть або надав неповний чи неправильний висновок;	Стаття 244. Розгляд слідчим суддею клопотання про призначення судової експертизи 1. Сторона захисту потерпілий, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється кримінальне провадження мають право звернутися до слідчого судді з клопотанням про призначення експертизи у разі, якщо: 1) для вирішення питань, що мають істотне значення для кримінального провадження, необхідне проведення судової експертизи, проте сторона обвинувачення не призначила її проведення або для вирішення залученим стороною обвинувачення експертом поставлені запитання, що не дозволяють дати повний та належний висновок з питань, для з'ясування яких необхідне проведення експертизи, або існують достатні підстави вважати, що залучений стороною обвинувачення експерт внаслідок відсутності у нього необхідних знань, упередженості чи з інших причин надасть або надав неповний чи неправильний висновок;

2) сторона захисту не може залучити експерта самостійно через відсутність коштів чи з інших об'єктивних причин. 2. У клопотанні зазначаються: ... 4) експерт, якого необхідно залучити, або експертна установа, якій необхідно доручити проведення експертизи; 5) вид експертного дослідження, що необхідно провести, та перелік запитань, які необхідно поставити перед експертом. До клопотання також додаються: копії матеріалів, якими обґрунтовуються доводи клопотання; копії документів, що підтверджують неможливість самостійного залучення експерта стороною захисту. ... 6. Слідчий суддя за результатами розгляду клопотання має право своєю ухвалою доручити проведення експертизи експертній установі, експерту або експертам, якщо особа, яка звернулася з клопотанням, доведе наявність підстав, визначених частиною першою цієї статті. 7. До ухвали слідчого судді про доручення проведення експертизи включаються запитання, поставлені перед експертом особою, яка звернулася з відповідним клопотанням. Слідчий суддя має право не включити до ухвали запитання, поставлені особою, яка звернулася з відповідним клопотанням, якщо відповіді на них не стосуються кримінального провадження або не мають значення для судового розгляду, обґрунтувавши таке рішення в ухвалі.	2) сторона захисту, потерпілий, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється кримінальне провадження не можуть замовити проведення судової експертизи самостійно через відсутність коштів чи з інших об'єктивних причин. 2. У клопотанні зазначаються: ... 4) суб'єкт судово-експертної діяльності, якому необхідно призначити проведення судової експертизи; 5) вид судової експертизи, яку необхідно провести, та перелік запитань, які необхідно поставити перед суб'єктом судово-експертної діяльності. До клопотання також додаються: копії матеріалів, якими обґрунтовуються доводи клопотання; копії документів, що підтверджують неможливість самостійного замовлення проведення судової експертизи. ... 6. Слідчий суддя за результатами розгляду клопотання має право своєю ухвалою призначити проведення судової експертизи суб'єктові судово-експертної діяльності, якщо особа, яка звернулася з клопотанням, доведе наявність підстав, визначених частиною першою цієї статті. 7. До ухвали слідчого судді про призначення проведення судової експертизи включаються запитання, поставлені перед суб'єктом судово-експертної діяльності особою, яка звернулася з відповідним клопотанням. Слідчий суддя має право не включити до ухвали запитання, поставлені особою, яка звернулася з відповідним клопотанням, якщо відповіді на них не стосуються кримінального провадження або не мають значення для судового розгляду, обґрунтувавши таке рішення в ухвалі.

8. При задоволенні клопотання про залучення експерта слідчий суддя у разі необхідності має право за клопотанням особи, яка звернулася з клопотанням про залучення експерта, вирішити питання про отримання зразків для експертизи відповідно до статті 245 цього Кодексу. 9. Висновок експерта, залученого слідчим суддею, надається особі, за клопотанням якої він залучений.	8. При задоволенні клопотання про призначення судової експертизи слідчий суддя у разі необхідності має право за клопотанням особи, яка звернулася з таким клопотанням, вирішити питання про отримання зразків для експертизи відповідно до статті 245 цього Кодексу. 9. Висновок експерта, за результатами призначеної слідчим суддею судової експертизи, надається особі, за клопотанням якої вона була призначена.
Стаття 332. Проведення експертизи за ухвалою суду 1. Під час судового розгляду суд за клопотанням сторін кримінального провадження або потерпілого за наявності підстав, передбачених статтею 242 цього Кодексу, має право своєю ухвалою доручити проведення експертизи експертній установі, експерту або експертам. 2. Суд має право своєю ухвалою доручити проведення експертизи експертній установі, експерту або експертам незалежно від наявності клопотання, якщо: ... 3. До ухвали суду про доручення проведення експертизи у випадках, передбачених частиною першою цієї статті, включаються питання, поставлені перед експертом учасниками судового провадження, судом. Суд має право не включати до ухвали питання, поставлені учасниками судового провадження, якщо відповіді на них не стосуються кримінального провадження або не мають значення для судового розгляду, обґрунтувавши таке рішення в ухвалі. 4. Після постановлення судом ухвали про доручення проведення експертизи судовий розгляд продовжується, крім випадків, якщо таке продовження неможливе до отримання висновку експерта.	Стаття 332. Призначення судової експертизи ухвалою суду 1. Під час судового розгляду суд за клопотанням сторін кримінального провадження або потерпілого за наявності підстав, передбачених статтею 242 цього Кодексу, має право своєю ухвалою призначити проведення судової експертизи. 2. Суд має право своєю ухвалою призначити проведення судової експертизи незалежно від наявності клопотання, якщо: 3. До ухвали суду про призначення проведення судової експертизи у випадках, передбачених частиною першою цієї статті, включаються питання, поставлені перед суб'єктом судово-експертної діяльності учасниками судового провадження, судом. Суд має право не включати до ухвали питання, поставлені учасниками судового провадження, якщо відповіді на них не стосуються кримінального провадження або не мають значення для судового розгляду, обґрунтувавши таке рішення в ухвалі. 4. Після постановлення судом ухвали про призначення проведення судової експертизи судовий розгляд продовжується, крім випадків, якщо таке продовження неможливе до отримання висновку експерта.

ВЕРХОВНИЙ СУД

вул. П. Орлика, 8, м. Київ, 00011, тел. (044) 207 35 46, тел./факс (044) 253 86 20
e-mail: inbox@supreme.court.gov.ua
Код ЄДРПОУ 41721784

Акт

про впровадження результатів дослідження Коваленка Артема Володимировича на тему: «Теоретичні та праксеологічні основи криміналістичного вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні»

Комісія у складі: судді Великої Палати Верховного Суду М. В. Мазура, заступника керівника департаменту аналітичної та правової роботи Апарату Верховного Суду Г. М. Зеленова, начальника управління аналітичної та правової роботи Касаційного кримінального суду департаменту аналітичної та правової роботи Апарату Верховного Суду О. В. Бринзанської склала цей акт про те, що комісією розглянуто окремі результати наукового дослідження старшого наукового співробітника НДІ публічної безпеки громад факультету № 2 ДонДУВС Артема Володимировича Коваленка на тему: «Теоретичні та праксеологічні основи криміналістичного вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні», викладеного в одноосібній монографії «Криміналістичне вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні» та низці інших праць.

Комісія вважає, що отримані в результаті зазначеного дослідження наукові положення є доцільними та належним чином обґрунтованими і можуть бути враховані, зокрема, в процесі аналітичної діяльності, яка здійснюється департаментом аналітичної та правової роботи Апарату Верховного Суду. Зокрема, цінними є сформульовані автором висновки щодо сутності, процесуальної форми та криміналістичних засобів фіксації доказової інформації під час судового розгляду кримінальних проваджень (підрозділ 3.3. монографії), змісту та криміналістичних засобів судового дослідження доказів (підрозділ 4.3.), а також місця доказової інформації у механізмі прийняття рішень слідчими суддями та судом (підрозділ 5.3.).

**Суддя Великої Палати Верховного Суду,
кандидат юридичних наук**

М. В. Мазур

**Заступник керівника департаменту
аналітичної та правової роботи
Апарату Верховного Суду
кандидат юридичних наук, доцент**

Г. М. Зеленов

**Начальник управління
аналітичної та правової роботи
Касаційного кримінального суду
департаменту аналітичної та
правової роботи Апарату Верховного Суду
кандидат юридичних наук**

О. В. Бринзанська

ВЕРХОВНИЙ СУД
вих № 383/0/2-25 від 28.01.2025

ЗАТВЕРДЖУЮ

**Начальник управління нагляду
за додержанням Законів
Національної поліцією України
Харківської обласної прокуратури**

Ігор ЧУБ

2025 року

АКТ

**про впровадження результатів наукового дослідження
«Теоретичні та праксеологічні основи криміналістичного
вчення про збирання, дослідження та використання доказів
у кримінальному провадженні» в практичну діяльність
Харківської обласної прокуратури
(виконавець **Артем КОВАЛЕНКО**)**

Комісія у складі:

Голови - Яловенко М.В.

членів комісії: Божко О.В., Лютий А.В.,

склала цей акт про розгляд результатів наукового дослідження старшого наукового співробітника НДІ публічної безпеки громад факультету № 2 Донецького державного університету внутрішніх справ, кандидата юридичних наук, доцента Артема Володимировича Коваленка на тему «Теоретичні та праксеологічні основи криміналістичного вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні».

За результатами розгляду встановлено, що основні положення та висновки дослідження викладено в одноосібній монографії (Коваленко А. В. Криміналістичне вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні: монографія. Київ: Алерта, 2024. 558 с.), навчально-методичному посібнику (Назимко Є. С., Коваленко А. В. Сучасні техніко-криміналістичні засоби доказування в кримінальному провадженні: навчально-методичний посібник. Київ: Алерта, 2024. 106 с.) та низці наукових статей, опублікованих у вітчизняних та зарубіжних фахових виданнях.

Автором сформульовано концептуальні положення окремого криміналістичного вчення про збирання, дослідження й використання доказів у кримінальному провадженні, запропоновано криміналістичний погляд на сутність та систему інструментів кримінального процесуального доказування, наведено конкретні практико-орієнтовані рекомендації щодо застосування техніко-, тактико- й методико-криміналістичних засобів під час здійснення доказової діяльності уповноваженими учасниками кримінального судочинства.

Сформульовані А. В. Коваленком наукові висновки і пропозиції є актуальними, обґрунтованими й практично значущими, та можуть бути використані у практичній діяльності Харківської обласної прокуратури під час здійснення прокурорами нагляду за додержанням законів органами досудового розслідування, у межах реалізації функції підтримання публічного обвинувачення в суді, а також при підготовці листів-роз'яснень, методичних рекомендацій тощо.

Голова комісії:

Марина ЯЛОВЕНКО

Члени комісії:

Ольга БОЖКО

Андрій ЛЮТИЙ

**ВИЩА ШКОЛА АДВОКАТУРИ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АСОЦІАЦІЇ АДВОКАТІВ УКРАЇНИ**

04070, м. Київ, вул. Борисоглібська, 3, 5-й поверх
IBAN UA203052990000026004016800884
в Столичній філії ПАТ КБ "ПРИВАТБАНК", м. Київ МФО 380269
Код ЄДРПОУ 40217097

АКТ

**про впровадження результатів дисертаційного дослідження
«Теоретичні та праксеологічні основи криміналістичного вчення про
збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному
провадженні»
(виконавець А. В. Коваленко)
у діяльність Вищої школи адвокатури
Національної асоціації адвокатів України**

Комісія у складі:

голови – директора Вищої школи адвокатури Національної асоціації адвокатів України Кузьменка С. Є.,

членів комісії: керівника проектів та програм у сфері матеріального (нематеріального) виробництва адміністративного відділу Вищої школи адвокатури Національної асоціації адвокатів України Боровик О. О, помічника керівника проектів та програм у сфері матеріального (нематеріального) виробництва Вищої школи адвокатури Національної асоціації адвокатів України Кушнір В. М.,

склала цей акт про те, що результати дисертаційного дослідження старшого наукового співробітника НДЛ публічної безпеки громад факультету № 2 Донецького державного університету внутрішніх справ, кандидата юридичних наук, доцента Артема Володимировича Коваленка на тему «Теоретичні та праксеологічні основи криміналістичного вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні» використовуються у діяльності Вищої школи адвокатури Національної асоціації адвокатів України.

Основні положення та висновки дисертаційного дослідження викладено в одноосібній монографії (Коваленко А. В. Криміналістичне вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні: монографія. Київ: Алерта, 2024. 558 с.), навчально-методичному посібнику (Назимко Є. С., Коваленко А. В. Сучасні техніко-криміналістичні засоби доказування в кримінальному провадженні: навчально-методичний посібник. Київ: Алерта, 2024. 106 с.), а також низці наукових статей та тез доповідей.

У межах дослідження А. В. Коваленко сформулював основні концептуальні положення окремого криміналістичного вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні. Серед іншого, науковець приділив увагу процесуальному механізму та криміналістичним засобам збирання доказів стороною захисту у кримінальному судочинстві; можливостям фіксації криміналістично значущої інформації захисником; проблемам доказування у провадженні слідчого судді; проблемам замовлення проведення судових експертиз

стороною захисту; психологічному механізму прийняття захисником рішень у кримінальному провадженні на основі доказової інформації.

Сформульовані у дисертаційному дослідженні висновки, положення й пропозиції використовуються Вищою школою адвокатури Національної асоціації адвокатів України під час підготовки заходів підвищення професійної кваліфікації адвокатів, розроблення методичних рекомендацій, листів-роз'яснень та інформаційних матеріалів з питань доказової діяльності адвокатів-захисників у кримінальному судочинстві.

Окремі результати дослідження були презентовані А. В. Коваленком під час проведення акредитованого Вищою школою адвокатури НААУ заходу підвищення кваліфікації адвокатів «Технології 3D-сканування у кримінальному судочинстві: що потрібно знати захиснику?».

Голова комісії:

**Директор Вищої школи адвокатури
Національної асоціації адвокатів України**

Савва КУЗЬМЕНКО

09 червня 2025 року

Члени комісії:

**Керівник проектів та програм у сфері
матеріального (нематеріального)
виробництва адміністративного відділу
Вищої школи адвокатури
Національної асоціації адвокатів України**

Ольга БОРОВИК

**Помічник керівника проектів та програм у сфері
матеріального (нематеріального) виробництва
адміністративного відділу
Вищої школи адвокатури
Національної асоціації адвокатів України**

Вікторія КУШНІР

МІНІСТЕРСТВО ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ

КИЇВСЬКИЙ
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ
СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ
МІНІСТЕРСТВА ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ
(КНДІСЕ)

вул. Сім'ї Бродських, 6, м. Київ, 03057

тел. (044) 200-29-11, (044) 200-29-29

e-mail: info@kndise.gov.ua

<https://kndise.gov.ua>

код згідно з ЄДРПОУ 02883096

22.01.2025 № _____

На _____ від _____

Про впровадження результатів НДР

АКТ

**про впровадження результатів наукового дослідження «Теоретичні та
праксеологічні основи криміналістичного вчення про збирання,
дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні»
(виконавець Артем КОВАЛЕНКО)
в практичну та наукову діяльність
Київського науково-дослідного інституту судових експертиз
Міністерства юстиції України**

Цей акт складено про те, що результати наукового дослідження Артема Володимировича Коваленка «Теоретичні та праксеологічні основи криміналістичного вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні», основні положення та висновки якого викладено в монографії (Коваленко А. В. Криміналістичне вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні: монографія. Київ: Алерта, 2024. 558 с.), навчально-методичному посібнику (Назимко Є. С., Коваленко А. В. Сучасні техніко-криміналістичні засоби доказування в кримінальному провадженні: навчально-методичний посібник. Київ: Алерта, 2024. 106 с.) та низці наукових статей, опублікованих у фахових виданнях «Криміналістика та судова експертиза», «Вісник Національної академії правових наук України», «Вісник Луганського навчально-наукового інституту імені Е. О. Дідоренка», «Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ», «Криміналістичний вісник», «Аналітично-порівняльне правознавство», «Visegrad journal on human rights» та ін., використовуються в практичній та науковій діяльності Київського науково-дослідного інституту судових експертиз.

Зокрема, в практичній діяльності КНДІСЕ під час проведення судових експертиз, а також у межах навчання та підвищення кваліфікації судових експертів використовуються сформульовані А. В. Коваленком наукові положення про сутність, процесуальні та криміналістичні засоби експертного дослідження доказів, про 3D-технології як засіб фіксації, дослідження та презентації доказової інформації в кримінальному провадженні.

В науковій діяльності КНДІСЕ під час проведення фундаментальних та прикладних досліджень, підготовки монографій, практичних посібників і методичних рекомендацій, розробки методик проведення окремих видів судових експертиз використовуються сформульовані А. В. Коваленком наукові положення про зміст та складові кримінального процесуального доказування, форми та засоби фіксації доказової інформації, сутність та різновиди дослідження доказів, а також щодо особливостей використання висновку експерта як процесуального засобу доказування.

**Заступник директора з наукової роботи,
доктор юридичних наук,
старший дослідник,
Заслужений юрист України**

Наталія НЕСТОР

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ЗАТВЕРДЖУЮ

Т.в.о першого проректора
доктор юридичних наук, доцент

Ганна БУГА

2025 р.

АКТ

**впровадження результатів наукового дослідження «Теоретичні та
праксеологічні основи криміналістичного вчення про збирання,
дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні»
в науково-дослідну діяльність Донецького державного університету
внутрішніх справ**

1. Комісія у складі:

Голова комісії:

Ірина СИРМАМІЇХ, т.в.о. начальника відділу організації наукової роботи, кандидат економічних наук, доцент

Члени комісії: 1. Олена ВОЛОБУЄВА, проректор Донецького державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, професор

2. Андрій ЗАХАРЧЕНКО, завідувач науково-дослідної лабораторії публічної безпеки громад факультету № 2 Донецького державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор

3. Юлія ДАНИЛЕВСЬКА, завідувач докторантури, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник

2. Комісія встановила:

Результати та основні положення наукового дослідження Коваленка А. В. «Теоретичні та праксеологічні основи криміналістичного вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні» викладено в одноосібній монографії (Коваленко А. В. Криміналістичне вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні: монографія. Київ: Алерта, 2024. 558 с.), навчально-методичному посібнику (Назимко Є. С., Коваленко А. В. Сучасні техніко-криміналістичні засоби доказування в кримінальному провадженні: навчально-методичний посібник. Київ: Алерта, 2024. 106 с.), низці наукових статей, опублікованих у вітчизняних та зарубіжних фахових виданнях

«Вісник Луганського навчально-наукового інституту імені Е. О. Дідоренка», «Вісник Національної академії правових наук України», «Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ», «Аналітично-порівняльне правознавство», «Amazonia Investiga», «Cuestiones Políticas», «Academia Polonica», «Visegrad journal on human rights» та ін., а також у тезах доповідей на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях.

У науково-дослідній роботі Донецького державного університету внутрішніх справ використовуються сформульовані автором висновки та положення щодо:

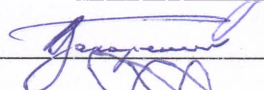
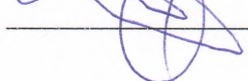
- генези, методологічних засад та місця в системі наукового знання окремого криміналістичного вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні;
- змісту діяльності доказування у кримінальному провадженні, а також криміналістичної класифікації доказів;
- техніко-криміналістичних, тактико-організаційних та методико-організаційних засобів збирання, дослідження й використання доказів у кримінальному провадженні.

Голова комісії:

Ірина СИРМАМІЇХ

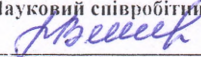
Члени комісії:

Олена ВОЛОБУЄВА

Андрій ЗАХАРЧЕНКО

Юлія ДАНИЛЕВСЬКА

ЗАРЕЄСТРОВАНО в журналі обліку актів впровадження результатів наукових досліджень в науково-дослідну діяльність Донецького державного університету внутрішніх справ « 29 » 01 2025 р. Науковий співробітник ВОНД Сирмаміїх І.В. (підпис, прізвище)

**НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ
ІМЕНІ АКАДЕМІКА І.М. ЛУЦЬКОГО**

**Довідка про впровадження
результатів дисертаційного дослідження Артема КОВАЛЕНКА**

Результати наукового дослідження Артема Володимировича Коваленка «Теоретичні та праксеологічні основи криміналістичного вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні», основні положення та висновки якого викладено в монографії (Коваленко А. В. Криміналістичне вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні: монографія. Київ: Алерта, 2024. 558 с.) та низці інших наукових праць, отримали практичне відображення в роботі Інституту.

Результати дослідження використовуються Інститутом в науково-дослідній і експертно-аналітичній роботі при виконанні наукових програм: «Трансформація правової системи України в умовах розвитку правових систем сучасності (теоретико-правовий та історико-правовий аспекти)» (державний реєстраційний номер: 0116U002342) та «Закономірності розвитку і функціонування правової держави» (державний реєстраційний номер: 0111U006673), а також наукових досліджень, що стосуються правового розвитку країни, відповідно до плану проведення наукових досліджень, а також підготовці науково-практичних експертних висновків, зауважень і пропозицій до законопроектів у відповідній сфері.

**Директор
Науково-дослідного інституту
імені Академіка І. М. Луцького
ЗВО «Університет Короля Данила»
доктор юридичних наук,
професор**

Роман ЛУЦЬКИЙ

28 січня 2025 року

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ЗАТВЕРДЖУЮ

Т.в.о. першого проректора
доктор юридичних наук, доцент

Ганна БУГА

2025 р.

АКТ

**впровадження положень навчально-методичного посібника
в освітній процес Донецького державного університету внутрішніх справ**

1. Комісія у складі:

Голова комісії: Ірина СИРМАМІЇХ, т.в.о. начальника відділу організації наукової роботи, кандидат економічних наук, доцент

Члени комісії: 1. Ольга ГАПОНІЮК, начальник навчально-методичного відділу, кандидат економічних наук, доцент

2. Ольга КОВАЛЬОВА, гарант освітньо-професійної програми «Право (поліцейські)» Law (Police Officers), першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 081 Право, галузі знань 08 Право, кваліфікація: бакалавр права, доктор юридичних наук, доцент

3. Ольга МЕРДОВА, гарант освітньо-професійної програми Правоохоронна діяльність (поліцейські) Law Enforcement (Police Officers) першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 262 Правоохоронна діяльність, галузі знань 26 Цивільна безпека, кваліфікація: бакалавр правоохоронної діяльності, кандидат юридичних наук, професор

Комісія встановила:

Результати та основні положення наукового дослідження Коваленка А. В. «Теоретичні та праксеологічні основи криміналістичного вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні», викладені в одноосібній монографії (Коваленко А. В. Криміналістичне вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні: монографія. Київ: Алерта, 2024. 558 с.), навчально-методичному посібнику (Назимко Є. С., Коваленко А. В. Сучасні техніко-криміналістичні засоби доказування в кримінальному провадженні: навчально-методичний

посібник. Київ: Алерта, 2024. 106 с.), низці наукових статей, опублікованих у вітчизняних та зарубіжних фахових виданнях «Вісник Луганського навчально-наукового інституту імені Е. О. Дідоренка», «Вісник Національної академії правових наук України», «Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ», «Аналітично-порівняльне правознавство», «Amazonia Investiga», «Cuestiones Políticas», «Academia Polonica», «Visegrad journal on human rights» та ін., а також у тезах доповідей на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях використовуються в освітньому процесі Донецького державного університету внутрішніх справ під час викладання дисциплін ОК21 «Кримінальний процес» та ОК 27 «Криміналістика» освітньо-професійної програми «Право (поліцейські)» Law (Police Officers), першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 081 Право, галузі знань 08 Право, кваліфікація: бакалавр права та ОК 14 «Кримінальний процес» та ОК15 «Криміналістика» освітньо-професійної програми Правоохоронна діяльність (поліцейські) Law Enforcement (Police Officers) першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 262 Правоохоронна діяльність, галузі знань 26 Цивільна безпека, кваліфікація: бакалавр правоохоронної діяльності. Зокрема в частині:

– теоретичних положень щодо сутності та складових кримінального процесуального доказування, природи й підстав класифікації доказів та інших засобів доказування;

– теоретичних положень щодо методології, архітектоніки й призначення окремого криміналістичного вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні, сутності, класифікації та особливостей використання криміналістичних засобів доказування;

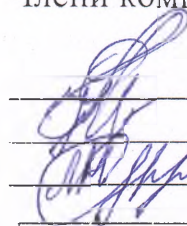
– конкретних алгоритмів дій суб'єктів доказування щодо застосування криміналістичних засобів збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні.

Голова комісії:

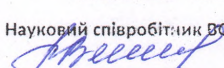

Ірина СИРНАМІЙХ

Члени комісії:

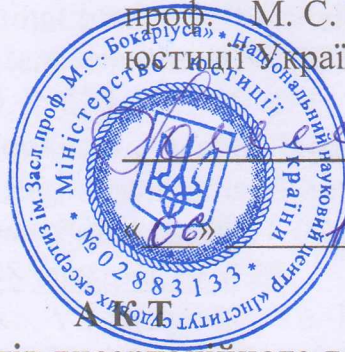

Ольга ГАПОНЮК
Ольга КОВАЛЬОВА
Ольга МЕРДОВА

ЗАРЕЄСТРОВАНО	
в журналі обліку актів впровадження результатів наукових досліджень в освітній процес	
Донецького державного університету внутрішніх справ	
« 30 »	01 2025 р.
Науковий співробітник ДОНР	
 Сирнаміїх І.В.	
(підпис, прізвище)	

ЗАТВЕРДЖУЮ

Перший заступник директора
Національного наукового центру
«Інститут судових експертиз ім. Засл.
проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства
юстиції України

Ганна СПІЦИНА

2025 року

про впровадження результатів дисертаційного дослідження Коваленка Артема Володимировича на тему «Теоретичні та праксеологічні основи криміналістичного вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні» в освітню діяльність Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України

Комісія в складі:

1. Михальського Олега Олександровича, завідувача сектора Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України, кандидата юридичних наук, старшого дослідника (голова);
2. Хоші Вадима Віталійовича, завідувача відділу підвищення кваліфікації судових експертів Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України, кандидата юридичних наук, старшого дослідника;
3. Давиденко Дар'ї Олександрівни, завідувача відділу аспірантури та докторантури Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», кандидата економічних наук, старшого дослідника

склала цей акт з приводу того, що комісією розглянуто положення дисертаційного дослідження Коваленка Артема Володимировича на тему «Теоретичні та праксеологічні основи криміналістичного вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні», його публікацій, на підставі чого прийнято рішення про їх упровадження в освітню діяльність Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України.

Комісією проаналізовано основні результати дослідження, зокрема, наукові праці, в яких опубліковані теоретичні положення дисертації, серед яких:

1. Коваленко А. В. Криміналістичне вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні: монографія. Київ: Алерта, 2024. 558 с.

2. Komarnytskyi, V., Karchevskyi, M., Yakovenko, M., **Kovalenko, A.**, & Kovalenko, V. Restoration of criminal justice and introduction of transitional justice in the conditions of restoration of territorial integrity of Ukraine and reintegration of Donbas. *Amazonia Investiga*. 2020. 9 (27), PP. 349–356.

3. Karchevskyi, M., **Kovalenko, A.**, Matviichuk, A., & Zavalnyi, M. Legal aspects of cryptocurrency's circulation: international experience and possibilities of its application in Ukraine. *Cuestiones Políticas*. 2021. 39 (70). PP. 153–164.

DOI: <https://doi.org/10.46398/cuestpol.3970.09>.

4. **Kovalenko, A.**, Kovalenko, V., Nazymko, Ye. Electronic (digital) evidence collection in economic crime investigations. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2025. 11 (2). PP. 142–149.

DOI: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2025-11-2-142-149>.

5. **Kovalenko, A.** Zhdan, M., Shapovalov, O. Forensic document examination in economic crime investigations. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2025. 11(3). PP. 178–184.

DOI: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2025-11-3-178-184>.

6. Kovalenko A. Collection of evidence by the defense in Ukrainian criminal justice: an attempt to achieve equality of arms. *Academia Polonica. Scientific Journal of Polonia University*. 2024. Vol. 64 № 3. PP. 165–171.

DOI: <https://doi.org/10.23856/6420>.

7. Коваленко А. В. Сутність та методологічне значення праксеологічного підходу в криміналістиці. *Наукові записки Національного університету Києво-Могилянська академія. Юридичні науки*. 2020. Т. 5. С. 32–39.

DOI: <https://doi.org/10.18523/2617-2607.2020.5.32-39>.

8. Kovalenko A. The sources of forensic recommendations for collection, examination and use of evidence in criminal proceedings. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2020. Вип. 4 (92), С. 166–176.

DOI: <https://doi.org/10.33766/2524-0323.92>.

9. Коваленко А. В. Фотограмметричний метод судової фотозйомки. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право»*. 2020. № 29. С. 253–260.

DOI: <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2020-29-34>.

10. Коваленко А. В. Концептуальні засади використання цифрової 3D моделі як засобу пізнання та відображення ознак кримінального правопорушення. *Криміналістика і судова експертиза*. 2021. Вип. 66. С. 420–430.

DOI: <https://doi.org/10.33994/kndise.2021.66.40>.

11. Коваленко А. В. Фіксація та дослідження об'ємних слідів взуття з використанням технологій 3D сканування. *Криміналістика і судова експертиза*. 2022. Вип. 67. С. 465–472.

DOI: <https://doi.org/10.33994/kndise.2022.67.46>.

12. Коваленко А. В. Криміналістичне (сигналетичне) 3D-сканування зовнішності людини. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2022. № 3 (99). С. 253–262.

DOI: <https://doi.org/10.33766/2524-0323.99.253-262>.

13. Коваленко А. В. Взаємодія органів досудового розслідування із засобами масової інформації під час збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні. *Криміналістичний вісник*. 2022. Том 38, № 2. С. 48–59.

DOI: <https://doi.org/10.37025/1992-4437/2022-38-2-48>.

14. Коваленко А. В. Поняття та сутність електронних (цифрових) слідів кримінального правопорушення. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2022. № 4 (100). С. 226–236.

DOI: <https://doi.org/10.33766/2524-0323.100.226-236>.

15. Коваленко А. В. Класифікація електронних (цифрових) слідів кримінального правопорушення. *Проблеми законності*. 2023. Вип. 161. С. 202–214.

DOI: <https://doi.org/10.21564/2414-990X.161.278117>.

16. Коваленко А. В. Криміналістичні засоби кримінального процесуального доказування. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2023. Том 30, № 4. С. 293–304.

DOI: <https://doi.org/10.31359/1993-0909-2023-30-4-293>.

17. Коваленко А. В. Процесуальні та непроцесуальні рішення у кримінальному провадженні. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту імені Е. О. Дідоренка*. 2024. № 4 (108). С. 86–95.

DOI: <https://doi.org/10.32782/2786-9156.108.4.86-95>.

18. Назимко Є. С., **Коваленко А. В.** Сучасні техніко-криміналістичні засоби доказування в кримінальному провадженні : навчально-методичний посібник. Київ : Алерта, 2024. 106 с.

19. Коваленко А. В. Кримінальні процесуальні й криміналістичні засоби виявлення доказів у кримінальному провадженні. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту імені Е. О. Дідоренка*. 2025. № 1 (109). С. 174–182.

DOI: <https://doi.org/10.32782/2786-9156.109.1.174-182>.

На підставі проведеного аналізу комісія дійшла висновку, що подані наукові праці Коваленко А. В. містять науково обґрунтовані теоретичні положення та практичні рекомендації, що дають підстави запровадити їх в освітній процес Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України, зокрема при викладанні навчальних дисциплін, і мають важливе теоретичне та практичне значення для підготовки навчальних, методичних посібників, лекцій, методичних рекомендацій, а також для удосконалення вже існуючих і розроблення нових навчальних планів і програм до зазначених дисциплін.

Також комісією констатовано, що наукові положення, пропозиції і рекомендації, викладені у наукових працях Коваленко А. В., можуть бути використані при проведенні наукових досліджень, передбачених планом

науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт, а також використані докторантами та аспірантами при проведенні дисертаційних досліджень за спеціальністю 081 «Право» (12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність»). Відтак, наукові напрацювання А. В. Коваленка слід вважати впровадженими в освітній процес Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України.

Голова

Олег МИХАЛЬСЬКИЙ

Члени комісії:

Вадим ХОША

Дар'я ДАВИДЕНКО

доц. Ярослав ШТАНЬКО
2025 р.

АКТ

впровадження результатів

в навчальний процес науково-дослідної роботи

«Теоретичні та праксеологічні основи криміналістичного вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні»

За результатами дослідження підготовано монографію (Коваленко А. В. Криміналістичне вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні: монографія. Київ: Алерта, 2024. 558 с.), опубліковано низку наукових статей та тез доповідей, в яких сформульовано концептуальні положення окремого криміналістичного вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні.

Виконавець дослідження: Коваленко Артем Володимирович

Комісія в складі:

Голова комісії: в.о. завідувача кафедри права ім. академіка УАН о. Івана Луцького
Олександра ПТАШНИК

Члени комісії: гарант освітньої програми «Право»
другого (магістерського) рівня освіти,
професор кафедри права ім. академіка УАН о. Івана Луцького
Євген ПИСЬМЕНСЬКИЙ

гарант освітньої програми «Правоохоронна діяльність»
другого (магістерського) рівня освіти,
доцент кафедри права ім. академіка УАН о. Івана Луцького
Сергій РЕПЕЦЬКИЙ

гарант освітньої програми «Право»
першого (бакалаврського) рівня освіти,
доцент кафедри права ім. академіка УАН о. Івана Луцького
Михайло МЕЛЬНИКОВИЧ

Установила, що результати науково-дослідної роботи використовуються в навчальному процесі:

- за освітньо-професійною програмою «Право» освітнього ступеня бакалавр спеціальності 081 «Право» шляхом оновлення змісту ОК 30 Кримінальне процесуальне право України (за темами «Доказування в кримінальному провадженні», «Слідчі (розшукові) дії», «Судовий розгляд в суді першої інстанції») та ВК Криміналістика (теми «Предмет, система та методи криміналістики», «Загальні положення криміналістичної техніки», «Тактика слідчого огляду»);

- за освітньо-професійною програмою «Право» освітнього ступеня магістр спеціальності 081 «Право» шляхом оновлення змісту ОК 13 Актуальні проблеми кримінального права та процесу (за темами «Актуальні проблеми досудового розслідування

в кримінальному провадженні», «Актуальні проблеми судового розгляду в кримінальному провадженні»), покладення результатів наукового дослідження в основу ВК Актуальні проблеми застосування засобів криміналістичної техніки;

- за освітньо-професійною програмою «Правоохоронна діяльність» освітнього ступеня магістр спеціальності 262 «Правоохоронна діяльність» шляхом оновлення змісту ОК 10 Запобігання та протидія транснаціональній злочинності (за темою «Особливості запобігання та протидії незаконному транснаціональному обігу наркотичних речовин»), ОК 12 Взаємодія правоохоронних органів з громадськістю та ЗМІ на засадах партнерства (за темами «Заяви та повідомлення громадян, матеріали ЗМІ як джерела інформації про ознаки кримінальних правопорушень», «Використання матеріалів журналістських розслідувань, інших матеріалів ЗМІ як доказів у кримінальному провадженні»), ОК 13 Особливості проведення та фіксації слідчих (розшукових) дій (за темами «Форми фіксації криміналістично значущої інформації які застосовуються під час проведення слідчих (розшукових) дій», «Новітні науково-технічні засоби, які застосовуються під час проведення слідчих (розшукових) дій»).

“ 21 ” кавітня 2025 р.

Голова комісії:

(підпис)

Члени комісії:

(підпис)

(підпис)

(підпис)

О. Жуковський
(ім'я та ПІРІЗВИЩЕ)

Є. Пивоваров
(ім'я та ПІРІЗВИЩЕ)

О. Кісляр
(ім'я та ПІРІЗВИЩЕ)

М. Мельников
(ім'я та ПІРІЗВИЩЕ)

СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, у яких опубліковано основні наукові результати дисертації

Монографія:

1. Коваленко А. В. Криміналістичне вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні: монографія. Київ: Алерта, 2024. 558 с.

Рецензії на монографію: Капліна О. В. Актуальне наукове видання з питань розроблення та застосування криміналістичних засобів кримінального процесуального доказування. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту ім. Е. О. Дідоренка*. 2025. Вип. 1 (109). С. 213–215. DOI: 10.32782/2786-9156.109.1.213-215; Стратонов В. М. Рецензія на монографію А. В. Коваленка «Криміналістичне вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні». *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія «Юридичні науки». 2025. № 2. С. 50–51. DOI: 10.32999/ksu2307-8049/2025-2-8.

Статті у наукових періодичних виданнях інших держав, проіндексованих наукометричними базами Scopus, Web of Science:

2. Komarnytskyi V., Karchevskyi M., Yakovenko M., Kovalenko A., Kovalenko V. Restoration of criminal justice and introduction of transitional justice in the conditions of restoration of territorial integrity of Ukraine and reintegration of Donbas. *Amazonia Investiga*. 2020. 9 (27). P. 349–356 (*Web of Science Core Collection*). *Особистий внесок здобувача: розглянуто перспективи та проблемні питання використання документів, виданих окупаційними адміністраціями, у вітчизняному кримінальному судочинстві.*

3. Karchevskyi M., Kovalenko A., Matviichuk A., Zavalnyi M. Legal aspects of cryptocurrency's circulation: international experience and possibilities of its

application in Ukraine. *Cuestiones Políticas*. 2021. 39 (70). P. 153–164. DOI: <https://doi.org/10.46398/cuestpol.3970.09> (*Web of Science Core Collection*).
Особистий внесок здобувача: охарактеризовано роль криптовалют у механізмі вчинення кримінальних правопорушень та перспективи їх правової регламентації в Україні.

4. Kovalenko A., Kovalenko V., Nazymko Ye. Electronic (digital) evidence collection in economic crime investigations. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2025. 11 (2). P. 142–149. DOI: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2025-11-2-142-149> (*Web of Science Core Collection*).
Особистий внесок здобувача: визначено сутність електронних (цифрових) доказів за чинного кримінального процесуального законодавства України.

5. Kovalenko, A., Zhdan M., Shapovalov O. Forensic document examination in economic crime investigations. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2025. 11 (3). P. 178–184. (*Web of Science Core Collection*). DOI: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2025-11-3-178-184>.
Особистий внесок здобувача: сформульовано рекомендації щодо попереднього дослідження документів під час розслідування економічних злочинів.

Статті в періодичних виданнях країн Європейського Союзу:

6. Kovalenko A. Teleological conditionality of the collection, examination and use of evidence by the prosecution party in criminal proceedings. *Polski interdyscyplinary przegląd naukowyp*. 2021. № 1 (01). P. 10–18.

7. Kovalenko A. Criminal procedural means of examining evidence in investigating judge's proceedings. *Visegrad journal on human rights*. 2024. № 3. P. 108–114.

8. Kovalenko A. Collection of evidence by the defense in Ukrainian criminal justice: an attempt to achieve equality of arms. *Academia Polonica. Scientific Journal of Polonia University*. 2024. Vol. 64 № 3. P. 165–171.

DOI: <https://doi.org/10.23856/6420>.

Статті у наукових періодичних виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України:

9. Коваленко А. В. Електронні докази у кримінальному провадженні: сучасний стан та перспективи використання. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2018. Вип. 4 (84). С. 237–245.
10. Коваленко А. В. Ситуаційна обумовленість збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2019. Вип. 4 (88). С. 240–250.
11. Коваленко А. В. Наукові передумови формування та розвитку криміналістичного вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2019. № 4 (113). С. 24–30.
12. Коваленко А. В. Сутність та методологічне значення праксеологічного підходу в криміналістиці. *Наукові записки Національного університету Києво-Могилянська академія. Юридичні науки*. 2020. Т. 5. С. 32–39. DOI: <https://doi.org/10.18523/2617-2607.2020.5.32-39>.
13. Kovalenko A. The sources of forensic recommendations for collection, examination and use of evidence in criminal proceedings. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2020. Вип. 4 (92). С. 166–176. DOI: <https://doi.org/10.33766/2524-0323.92>.
14. Коваленко А. В. Фотограмметричний метод судової фотозйомки. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право»*. 2020. № 29. С. 253–260. DOI: [10.26565/2075-1834-2020-29-34](https://doi.org/10.26565/2075-1834-2020-29-34).
15. Коваленко А. В. Концептуальні засади використання цифрової 3D моделі як засобу пізнання та відображення ознак кримінального правопорушення. *Криміналістика і судова експертиза*. 2021. Вип. 66. С. 420–430. DOI: <https://doi.org/10.33994/kndise.2021.66.40>.

16. Журавель В. А., Коваленко А. В. Дослідження доказів у кримінальному провадженні як складова процесу доказування. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2022. Т. 29. № 2. С. 313–328. DOI: [https://doi.org/10.31359/jnalsu.29\(2\).2022.313-328](https://doi.org/10.31359/jnalsu.29(2).2022.313-328). *Особистий внесок здобувача: проаналізовано процедури судового й досудового дослідження доказів, сформульовано дефініцію поняття «дослідження доказів у кримінальному провадженні».*

17. Коваленко А. В. Фіксація та дослідження об'ємних слідів взуття з використанням технологій 3D сканування. *Криміналістика і судова експертиза*. 2022. Вип. 67. С. 465–472. DOI: <https://doi.org/10.33994/kndise.2022.67.46>.

18. Коваленко А. В. Криміналістичне (сигналетичне) 3D-сканування зовнішності людини. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2022. № 3 (99). С. 253–262. DOI: <https://doi.org/10.33766/2524-0323.99.253-262>.

19. Коваленко А. В. Взаємодія органів досудового розслідування із засобами масової інформації під час збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні. *Криміналістичний вісник*. 2022. Том 38. № 2. С. 48–59. DOI: <https://doi.org/10.37025/1992-4437/2022-38-2-48>.

20. Коваленко А. В. Поняття та сутність електронних (цифрових) слідів кримінального правопорушення. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2022. № 4 (100). С. 226–236.

DOI: <https://doi.org/10.33766/2524-0323.100.226-236>.

21. Коваленко А. В. Класифікація електронних (цифрових) слідів кримінального правопорушення. *Проблеми законності*. 2023. Вип. 161. С. 202–214. DOI: <https://doi.org/10.21564/2414-990X.161.278117>.

22. Коваленко А. В. Організація і тактика проведення огляду комп'ютерних даних. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2023. № 4. С. 53–58.

DOI: <https://doi.org/10.32999/ksu2307-8049/2023-4-9>.

23. Коваленко А. В. Огляд комп'ютерних даних: сутність і процесуальний

порядок проведення. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2023. № 3 (102). Част. 2. С. 187–197. DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2023.3.41>.

24. Коваленко А. В., Остафіїв Б. Л., Стахів Н. В. Використання 3D-технологій під час проведення судових трасологічних експертиз. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту імені Е. О. Дідоренка*. 2023. № 4 (104). С. 267–278. DOI: <https://doi.org/10.33766/2786-9156.104.267-279>. *Особистий внесок здобувача: здійснене експериментальне 3D-сканування сліду взуття й слідоутворюючого об'єкта, описано та обґрунтовано методи порівняльного дослідження 3D-моделей*.

25. Коваленко А. В. Пред'явлення особи для впізнання за 3D-моделлю її зовнішності. *Криміналістика і судова експертиза*. 2023. Вип. 68. С. 196–204. DOI: <https://doi.org/10.33994/kndise.2023.68.19>.

26. Коваленко А. В. Криміналістичні засоби кримінального процесуального доказування. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2023. Том 30. № 4. С. 293–304. DOI: <https://doi.org/10.31359/1993-0909-2023-30-4-293>.

27. Коваленко А. В. Використання доказів у кримінальному провадженні як складова процесу доказування. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 1. С. 576–582. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.01.101>.

28. Коваленко А. В. Проблеми понятійно-термінологічного апарату процедури ініціювання проведення судової експертизи у кримінальному провадженні. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2024. № 1 (104). С. 176–187. DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2024.1.15>.

29. Коваленко А. В. Класифікація рішень у кримінальному провадженні за обсягом виконуваних завдань. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2024. Том 31. № 1. С. 303–316. DOI: <https://doi.org/10.31359/1993-0909-2023-31-1-303>.

30. Коваленко А. В. Тактика огляду речей у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*.

2024. № 82 (2). С. 77–82. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.82.3.12>.

31. Коваленко А. В. Кримінальні процесуальні та криміналістичні засоби попереднього дослідження тіла живої людини. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2024. Вип. 35 (2). С. 58–73. DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.2.2024.05>.

32. Коваленко А. В. Збирання доказів у кримінальному провадженні як складова процесу доказування. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту імені Е. О. Дідоренка*. 2024. № 2 (106). Ч. 2. С. 56–69. DOI: <https://doi.org/10.33766/2786-9156.106.2.56-69>.

33. Коваленко А. В. Використання портативних відеоспектральних аналізаторів під час проведення огляду документів у кримінальному провадженні. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту імені Е. О. Дідоренка*. 2024. № 3 (107). С. 227–234. DOI: <https://doi.org/10.32782/2786-9156.107.3.227-234>.

34. Коваленко А. В. Експертне дослідження доказів у кримінальному провадженні. *Криміналістика і судова експертиза*. 2024. Вип. 69. С. 194–207. DOI: <https://doi.org/10.33994/kndise.2024.69.18>.

35. Коваленко А. В. Процесуальні та непроцесуальні рішення у кримінальному провадженні. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту імені Е. О. Дідоренка*. 2024. № 4 (108). С. 86–95. DOI: <https://doi.org/10.32782/2786-9156.108.4.86-95>.

36. Коваленко А. В. Кримінальні процесуальні й криміналістичні засоби виявлення доказів у кримінальному провадженні. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту імені Е. О. Дідоренка*. 2025. № 1 (109). С. 174–182. DOI: <https://doi.org/10.32782/2786-9156.109.1.174-182>.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

37. Коваленко А. В. Перспективи використання комп'ютерного моделювання при проведенні слідчого експерименту в ході розслідування злочинів, вчинених на тимчасово окупованих територіях. *Особливості*

процесуального доказування у кримінальних провадженнях про злочини, вчинені на тимчасово окупованих територіях: мат. II круг. ст. (м. Київ, 3 лист. 2017 р.). Київ: Національна академія прокуратури України, 2018. С. 55–57.

38. Коваленко А. В. Перспективи впровадження категорії «електронні докази» в кримінальний процес України. *Актуальні питання протидії кіберзлочинності та торгівлі людьми*: мат. всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 23 лист. 2018 р.). Харків: ХНУВС, 2018. С. 49–51.

39. Коваленко А. В. Використання ситуаційного підходу при розробці наукових криміналістичних рекомендацій щодо доказування у кримінальному провадженні. *Актуальні питання судової експертології, криміналістики та кримінального процесу*: мат. міжн. наук.-практ. конф. (м. Київ, 05 лист. 2019 р.). Київ: КНДІСЕ. 2019. С. 253–256.

40. Коваленко А. В. Практика європейського суду з прав людини як джерело формування криміналістичних рекомендацій щодо збирання дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні. *Актуальні питання розвитку державності та правової системи в сучасній Україні*: мат. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 30–31 жовт. 2020 р.). Запоріжжя: ЗНУ, 2020. С. 165–167.

41. Kovalenko A. Forensic recommendations for the pre-trial investigation as a means of ensuring the access to a fair trial in criminal proceedings. *Legal science, legislation and law enforcement practice: regularities and development*: int. conf. proc. (Lublin, Oct. 30–31, 2020). Lublin: Baltija Publishing, 2020. P. 353–355.

42. Коваленко А. В. Перспективи використання технологій 3D сканування під час досудового розслідування кримінальних правопорушень. *Актуальні питання судової експертології, криміналістики та кримінального процесу*: мат. II міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 19 лист. 2020 р.). Київ: Ліра-К, 2020. С. 235–238.

43. Коваленко А. В. Висновок спеціаліста як нове процесуальне джерело доказів у кримінальному провадженні (проблеми та перспективи). *Актуальні питання розвитку права та законодавства: наукові дискусії*: мат. міжнар. наук.-

практ. конф. (м. Львів, 18–19 груд. 2020 р.). Львів: Центр правничих ініціатив, 2020. Ч. 2. С. 187–190.

44. Коваленко А. В. Щодо правової регламентації застосування технічних засобів фіксування кримінального провадження. *Проблеми теорії та практики кримінального провадження*: мат. круг. столу (м. Харків, 17 черв. 2021 р.). Харків: ХНУВС, 2021. С. 156–158.

45. Коваленко А. В. Щодо можливостей використання безпілотних літальних апаратів під час проведення огляду місця події. *Причорноморські публічно-правові читання*: мат. міжнар наук. конф. (м. Миколаїв, 10–12 вересн. 2021 р.) Миколаїв: Видавничий дім «Гельветика», 2021. Ч. 2. С. 122–124.

46. Коваленко А. В. Можливості використання технологій 3D сканування для фіксації та дослідження об'ємних слідів взуття. *Актуальні питання судової експертології, криміналістики та кримінального процесу*: мат. III міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 15 груд. 2021 р.). Київ: Ліра-К, 2021. С. 150–154.

47. Коваленко А. В. Цифрові чи електронні? До питання йменування нової категорії доказів та слідів кримінального правопорушення. *Застосування інформаційних технологій в правоохоронній діяльності*: мат. круг. столу (м. Харків, 14 груд. 2022 р.). Харків: ХНУВС. С. 47–49.

48. Коваленко А. В. Використання можливостей 3D-сканування обличчя людини у кримінальному провадженні. *Актуальні питання судової експертології, криміналістики та кримінального процесу*: мат. IV міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 16 груд. 2022 р.). Київ: Університет «Україна», 2022. С. 218–221.

49. Коваленко А. В. До питання розмежування огляду комп'ютерної техніки та огляду комп'ютерних даних. *Кримінальне судочинство: сучасний стан та перспективи розвитку*: мат. всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 28 квіт. 2023 р.). Київ: НАВС. С. 110–112.

50. Коваленко А. В. До питання виокремлення криміналістичного дослідження електронних (цифрових) слідів як самостійної галузі криміналістичної техніки. *Теорія і практика використання спеціальних знань у*

досудовому розслідуванні: мат. всеукр. наук.-практ. семінару (м. Дніпро, 25 трав. 2023 р.). Дніпро: ДДУВС, 2023. С. 65–68.

51. Коваленко А. В. Процесуальні аспекти застосування 3D-сканування у кримінальному провадженні. *Актуальні питання кримінального провадження у сучасних умовах*: мат. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 31 трав. 2023 р.). Одеса: ОДУВС, 2023. С. 118–120.

52. Коваленко А. В. Версіювання як необхідна складова процесу доказування у кримінальному провадженні. *Міграційна безпека: кримінально-правові, кримінальні процесуальні та криміналістичні аспекти*: мат. всеукр. наук.-практ. круг. столу (м. Івано-Франківськ, 27 вересн. 2023 р.). Івано-Франківськ: ДонДУВС, 2023. С. 38–42.

53. Коваленко А. В. Джерела доказової інформації та процесуальні джерела доказів: співвідношення і значення для формулювання криміналістичних рекомендацій. *Актуальні аспекти криміналістичного та психологічного забезпечення правоохоронної діяльності*: мат. всеукр. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 06 жовт. 2023 р.). Одеса: ОДУВС, 2023. С. 88–93.

54. Коваленко А. В. Перспективи використання 3D-друку у діяльності із розкриття та розслідування кримінальних правопорушень. *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики*: мат. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 10 лист. 2023 р.). Харків: ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», 2023. С. 182–184.

55. Коваленко А. В. Рівність сторін кримінального провадження під час доказування: міф чи досяжна реальність? *Вимоги верховенства права і забезпечення прав людини в правоохоронній діяльності та при здійсненні судочинства*: мат. всеукр. наук.-практ. круг. столу (м. Івано-Франківськ, 23 лист. 2023 р.). Івано-Франківськ: ДонДУВС, 2023. С. 57–61.

56. Коваленко А. В. Метадані як джерело криміналістично значущої інформації. *Використання цифрових технологій в криміналістиці і судовій експертизі*: мат. міжнар. наук.-практ. круг. столу (м. Харків, 11 груд. 2023 р.). Харків: Право, 2024. С. 82–85.

57. Коваленко А. В. Особливості проведення огляду вебресурсів як різновиду огляду комп'ютерних даних. *Актуальні питання судової експертології, криміналістики та кримінального процесу*: мат. V міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 21 груд. 2023 р.). Київ: КНДІСЕ, 2023. С. 199–202.

58. Коваленко А. В. Роль відкриття доказів як складової процесу доказування в українському кримінальному судочинстві. *International scientific conference “Scientific innovations in law amidst the impact of the Russian-Ukrainian war on the legal system”*: conf. proc. (Riga, February 7–8, 2024). Riga, Latvia: Baltija Publishing, 2024. С. 164–168.

59. Коваленко А. В. Огляд комп'ютерних даних під час розслідування колабораційної діяльності: типові об'єкти та приклади з практики. *Війна в Україні: зроблені висновки та незасвоєні уроки*: мат. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 22–23 лют. 2024 р.). Львів: ЛьвДУВС, 2024. С. 413–417.

60. Коваленко А. В. Ініціювання проведення судової експертизи як засіб кримінального процесуального доказування. *Юридичні науки: проблеми та перспективи*: мат. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 23–24 лют. 2024 р.). Львів–Торунь: Liha-Pres, 2024. С. 126–130.

61. Коваленко А. В. Людина як джерело криміналістично значущої інформації в кримінальному провадженні. *Трансформація завдань криміналістики в умовах воєнного стану та євроінтеграційних процесів*: зб. мат. наук.-практ. конф. (м. Харків, 28 берез. 2024 р.). Харків: Право, 2024. С. 101–105.

62. Коваленко А. В. Проблеми дослідження доказів у провадженні слідчого судді. *Кримінальний процес: сучасний вимір та перспективні тенденції*: мат. VI Харків. крим. проц. полілог (м. Харків, 17 квіт. 2024 р.). Харків: Право, 2024. С. 183–186.

63. Коваленко А. В. Підстави класифікації рішень учасників кримінального провадження. *Злочинність і протидія їй в умовах війни та у повоєнній перспективі: міждисциплінарна панорама*: мат. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 19 квіт. 2024 р.). Вінниця: ХНУВС, 2024. С. 535–539.

64. Коваленко А. В. Засоби попереднього дослідження функціональних ознак зовнішності людини у кримінальному провадженні. *Актуальні питання судової експертизи та криміналістики*: мат. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 17 травн. 2024 р.). Харків: ННЦ ICE ім. Засл. проф М. С. Бокаріуса, 2024. С. 106–108.

65. Коваленко А. В. До питання сутності та форм фіксування кримінального провадження. *Право на справедливий суд у кримінальному провадженні*: мат. круг. столу (м. Львів, 24 травн. 2024 р.). Львів: ЛьвДУВС, 2024. С. 145–149.

66. Коваленко А. В. Перспективи запровадження 3D-технологій в судово-експертну діяльність. *Криміналістика та судова експертиза у XXI столітті*: мат. всеукр. наук.-практ. семінару (м. Київ, 30 травн. 2024 р.). Київ: ДНДЕКЦ МВС України, 2024. С. 89–91.

67. Коваленко А. В. Фіксація доказової інформації у кримінальному провадженні у вербальній формі: сутність та способи. *Теорія і практика використання спеціальних знань у досудовому розслідуванні*: мат. всеукр. наук.-практ. семінару (м. Дніпро, 30 травн. 2024 р.). Дніпро: ДДУВС, 2024. С. 40–43.

68. Коваленко А. В. Сучасний стан використання графічної форми фіксації доказової інформації у кримінальному провадженні. *Сучасні напрямки розвитку судової експертизи та криміналістики*: мат. всеукр. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 05 вересн. 2024 р.). Одеса: Юридика, 2024. С. 224–228.

69. Коваленко А. В. До питання періодизації формування криміналістичного вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні. *Актуальні проблеми кримінально-правового, кримінального процесуального та криміналістичного забезпечення протидії злочинності в сучасних умовах*: мат. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 20 груд. 2024 р.). Дніпро: Дніпров. Держ. ун-т внутр. справ, 2024. С. 141–145.

70. Коваленко А. В. До питання сутності, процесуальних та криміналістичних засобів натурної фіксації доказової інформації в кримінальному провадженні. *Злочинність і протидія їй в умовах війни та у*

повоєнній перспективі: міждисциплінарна панорама: мат. II міжнар. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 16 квіт. 2025 р.). Вінниця: ХНУВС, 2025. С. 655–659.

Праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

71. Коваленко А. В. Методологічні засади розробки методик розслідування нових кримінальних правопорушень. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2022. № 2 (98). С. 115–125. DOI: <https://doi.org/10.33766/2524-0323.98.115-125>.

72. Коваленко А. В. Особливості виявлення ознак колабораційної діяльності. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту імені Е. О. Дідоренка*. 2023. № 3 (103). С. 165–176. DOI: <https://doi.org/10.33766/2524-0323.103.165-176>.

73. Назимко Є. С., Коваленко А. В. Сучасні техніко-криміналістичні засоби доказування в кримінальному провадженні: навчально-методичний посібник. Київ: Алерта, 2024. 106 с. *Особистий внесок здобувача: сформульовано опис навчальної дисципліни, визначено її структуру й програму, розроблено конспект лекцій та основні положення тем, підібрано рекомендовані джерела інформації; розділи 1-3, 8 посібника).*